У НОМЕРІ:

ЕКОНОМІЧНИЙ ФОРУМ № 2/2015

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Потапюк Л.М., Потапюк І.П.
Становлення економічної освіти на прикладі діяльності західноукраїнських громад (кінець XIX– початок XX століття)…… 5

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Вознюк М.А.
Перспективні напрями удосконалення системи державного регулювання інноваційних та інвестиційних процесів……. 12

Голубка В.М.
Механізми регулювання фармацевтичного ринку: сутність, класифікація та роль у забезпеченні конкурентоспроможності…… 18

Данкевич Є.М.
Теоретичні та методологічні імперативи стратегії розвитку міжгалузевої інтеграції в аграрному секторі економіки……. 24

Замазій О.В.
Сутність концепції ціннісно-орієнтованого управління суб'єктами господарювання…….. 31

Кільніцька О.С., Тарасюк Ю.В.
Стан та проблеми розвитку скотарства в Україні……... 39

Кужель В.В., Атаманчук Ю.М.
Трансформація парадигми соціально-економічного розвитку під впливом соціально відповідальних інвестицій…… 46

Савіцька Г.П.
Математична модель прогнозування доходів від вантажних залізничних перевезень…… 55

Ужва А.М.
Концептуальні аспекти стратегії сталого розвитку агропромислового комплексу…… 61

Фігурек О.
Аналіз бюджетної підтримки аграрного сектора Республіки Сербської (Боснія і Герцеговина)…… 66

Цимбалістова О.А.
Вплив розвитку інноваційних технологій на розширення ринку авіаційних послуг…….. 72

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Бубенко О.П.
Адаптація зарубіжного досвіду енергозбереження в ЖКГ до умов України…... 77

Diachenko O.V., Generalov O.V., Zubko O.V.
Customs union as a form of international integration of countries…….. 85

Лозовський О.М.
Основні тенденції формування експортного потенціалу олійно-жирової галузі України в умовах фінансової нестабільності……... 90

Почтовюк А.Б., Сухомлин Л.В.
Вища освіта України: європейська інтеграція……. 98

Скриль В.В., Чичкало Д.В.
Фінансування заходів з підвищення енергоефективності міжнародними фінансовими організаціями……... 104

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Клімович О.М.
Шляхи стимулювання міжрегіональної взаємодії на основі формування полюсів росту…….. 113
Купира М.І.
Фактори впливу на соціально-економічну безпеку депресивного регіону…….... 117
Левчук В.Ю.
Методичний підхід до оцінки транскордонного ефекту співробітництва прикордонних регіонів……... 122
Папіж Ю.С.
Особливості створення кластерних територіально-виробничих форм оптимізації господарства регіонів України……. 127
Потьомкіна О.В.
Напрями дослідження розвитку людського капіталу у забезпеченні економічного зростання регіону…… 132

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Карпук А.І., Шестак М.Л.
Особливості реалізації механізму екологічного страхування лісокористування 137
Матвійчук Л.Ю., Лужанська Т.Ю.
Концептуальні напрями економічного забезпечення рекреаційно-туристичного природокористування…… 141
Тищук І.В.
Концептуальні засади формування розвитку зеленого туризму в регіоні…… 146
Чепурда Л.М.
Концептуальні основи використання туристичних ресурсів на засадах сталого розвиту……. 155
Шубалий О.М.
Перспективи імплементації принципів сталого лісокористування в Україні в контексті євроінтеграції……. 160

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Баранець Г.В.
Сценарний підхід в управлінні логістичним потенціалом підприємства…… 166
Барибіна Я.О.
Комунікаційна політика крупноформатних підприємств торгівлі…… 173
Войтко С.В., Мяло Н.С.
Оцінювання конкурентоспроможності машинобудівних підприємств на зовнішніх ринках…… 180
Забарна Е.М., Кула М.В.
Стратегія і тактика розвитку промислових підприємств на основі прогнозування та моделювання……. 185
Захаркін О.О.
Удосконалення методичних підходів до оцінки впливу інновацій на дохідність акцій підприємств……... 193
Кравець О.Ю., Саллі С.В., Бондаренко Г.В.
Інструментарій управління збалансованим функціонуванням паливно-енергетичного комплексу з урахуванням виробничого потенціалу вуглевидобувних підприємств України…… 203
Кравцова А.В.
Етимологічна сутність «соціально-економічного потенціалу» підприємств туристичної галузі…….. 209

Лазарева Н.О., Гончарук А.Г.
Гносеологічні аспекти ефективності діяльності підприємства…….. 216

Олександренко І.В.,Іщук Л.І.
Основні причини банкрутства підприємств…… 222

Пиріг С.О., Олександренко І.В.
Автоматизація діагностики ймовірності банкрутства підприємства…… 226

Ревіна О.М.
Складові механізму ефективного управління людським потенціалом підприємств залізничного транспорту……. 232

Федорусь Ю.В.
Фактори підвищення конкурентоспроможності підприємств переробної галузі. 240

Харченко М.В.
Оптимізація логістичних витрат аеропорту шляхом застосування сучасних методів управління витратами…….. 245

Чкан А.С., Коваленко А.І.
Механізм антикризової політики промислових підприємств Донецького регіону……. 250

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Баула О.В., Никитюк Т.Л.
Перспективи інтеграції вітчизняного ринку цінних паперів у світовий фондовий ринок…….. 255

Вахович І.М., Франчук Ю.О.
Аналіз банківського забезпечення розвитку малого підприємництва у регіонах України……. 261

Галазюк Н.М.
Фінансова стійкість – передумова інвестиційної привабливості…….. 268

Дорош В.Ю., Косинський І.М.
Європейські імперативи вирівнювання фінансових дисбалансів територій…… 272

Карлін М.І.
Місцеві платежі у бюджетній системі України……... 280

Коваленко В.В.
Трансформаційні напрями розвитку банківської системи України…….. 286

Корецька Н.І., Збирун Д.В.
Комплексна оцінка ринку платіжних карток в Україні…… 295

Полінкевич О.М., Іванова А.Л.
Суть та роль фінансових ресурсів підприємств у новій економіці…… 308

Сіташ Т.Д.
Непрямі податки в податковій системі України…….. 313

Храпкіна В.В.
Сучасні теоретичні та прикладні аспекти аналізу діяльності комерційного банку…… 317

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ І АУДИТ

Гандзюк О.В.
Визначення місця та значення облікової звітності в системі економічної інформації…… 327

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Бакало Н.В.
Психологічна адаптація людини в колективі підприємства…….. 334

Шубала І.В.
Базові положення державної політики забезпечення ефективної зайнятості економічно активного населення…….. 340

РЕЦЕНЗІЇ
Вісин В.В.
Кооперативний рух на Волині у другій половині XIX – першій третині XX ст 345

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 37. 018.1 (477.8)
Потапюк Л.М., к.п.н., доцент
Луцький національний технічний університет,
Потапюк І.П., к.е.н., доцент
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ГРОМАД (кінець XIX – початок XX століття)

У статті розглядається проблема становлення системи економічної освіти на західноукраїнських землях. Зокрема, акцентується увага на різноманітних формах економічного самозахисту населення; характеризується діяльність перших освітньо-економічних товариств «Просвіта», «Народна Торгівля» та ін., які активно займалися агітацією та організацією кооперативного руху; аналізуються найважливіші напрями роботи цих товариств.
Ключові слова: економічна діяльність, економічна освіта, професійне шкільництво, кооперативний рух, господарські спілки, кооперативи, економічно-ремісничі товариства.

Potapiuk L., Potapiuk I.

THE FORMATION OF ECONOMIC EDUCATION ON THE EXAMPLE OF THE WESTERN UKRAINIAN COMMUNITIES (END OF XIX - BEGINNING OF XX CENTURY)

The article deals with the problem of formation of the system of economic education at Western. In particular, the author focuses on different forms of economic self-protection of the population; characterizes the activity of the first educational and economic societies "Enlightenment" and "People's Trade" which was actively engaged in the agitation and organization of the cooperative movement; the most important areas of their work are analyzed.
Keywords: economic activity, economic education, professional education, the cooperative movement, business associations, cooperatives, economic and craft society.

Потапюк Л.Н., Потапюк И.П.

СТАНОВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ПРИМЕРЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАПАДНОУКРАИНСКИХ ОБЩЕСТВ
(конец XIX – начало XX века)

В статье рассматривается проблема становления системы экономического образования на западноукраинских землях. В частности, акцентируется внимание на различных формах экономической самозащиты населения; характеризируется деятельность первых образовательно-экономических обществ «Просвита», «Народная Торговля» и др., которые активно занимались агитацией и организацией кооперативного движения; анализируются важнейшие направления работы этих обществ.
Ключевые слова: экономическая деятельность, экономическое образование, профессиональное школознавство, кооперативное движение, хозяйственные общества, кооперативы, экономическо-ремесленные общества.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Основним завданням економічного розвитку України на сучасному етапі є подолання кризових явищ та підвищення добробуту й благополуччя народу. До шляхів його реалізації належить модернізація теоретико-методичних засад вищої школи для підготовки професійних кадрів. Головними постулатами новітньої економічної освіти визначено формування практико-орієнтованого суспільства, у якому головними стимулами життя особистості виступають фахові знання та соціальна адаптація; вироблення прогностичних умінь для

економічно обґрунтованих та соціально відповідальних рішень. Саме отримання практичних фахових знань стало запорукою економічної просвіти населення, зростання політичної активності, формування громадянської позиції з метою відновлення незалежної української держави. Тому становлення системи економічної освіти на західноукраїнських землях було важливим етапом у процесі національного та культурного відродження українського народу. Зокрема, український кооперативний рух, незважаючи на великі труднощі та перешкоди, набув значного розвитку і став важливим чинником господарського, культурного і духовного піднесення населення. В кооперації українське громадянство вбачало одну із конкретних форм демократії, яка сприяла духовному відродженню нації і наближала Україну, як цього самовіддано прагнув її духовний провідник Іван Огієнко, до самостійної соборної держави, до повного братства, до щирого єднання [11, с. 76].

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Основні передумови заснування торгівельних шкіл на західноукраїнських землях широко представлені у спогадах очевидців подій А. Андроховича, Д. Великановича, М. Гулянича, Ю. Гусная, В. Доманицького, Є. Єгрецького, І. Карбулицького, Ю. Павликовського, І. Сімовича, Й. Шимека та Л. Ясінчука.

Теоретичні засади кооперації розглядали М. Галущинський, І. Герасимович, А. Жук, О. Ковалевський, К. Кульчицький, А. Кущинський, І. Чепіга та І. Ющишин. Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в торгівельних та кооперативних школах характеризували К. Коберський, Д. Коренець, І. Коцур, К. Левицький, І. Петрушевич, І. Лучишин, В. Нагірний, Є. Храпливий.

У наукових доробках сучасних педагогів Л. Березівської, В. Благого, С. Гелея, Д. Герцюка, З. Гіптерс, Т. Завгородньої, О. Ковальчук, Н. Кошелєвої, І. Курляк, З. Саф'янюк, А. Синявської, В. Стинської, Б. Ступарика Г. Субтельної досліджені передумови, основні етапи, зміст, форми організації та особливості становлення навчально-виховного процесу в комерційних навчальних закладах на західноукраїнських землях. У фундаментальних розвідках І. Витановича та М. Творидла окреслено пріоритетні напрями діяльності культурно-просвітніх та господарських товариств для виховання національно-свідомих кооператорів.

У процесі опрацювання й аналізу історіографічної та джерельної бази показано, що досліджувана проблематика багатоаспектна, проте недостатньо вивчена на науковому рівні. Актуальність окресленої проблеми, недостатнє її вивчення та необхідність і важливість використання творчих доробків минулого в сучасній педагогічній теорії та практиці зумовили вибір теми нашого дослідження.

Цілі статті. Метою статті є становлення системи економічної освіти на прикладі діяльності західноукраїнських Громад у кінці XIX – на початку XX ст.

У ході дослідження перед нами стояли такі завдання: розкрити основні напрями роботи культурно-просвітніх та господарських товариств у пропаганді економічних знань; виокремити перспективні ідеї діяльності закладів комерційної освіти на західноукраїнських землях.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Історія економічної освіти на західноукраїнських землях у кінці XIX – на початку XX століття характеризувалась зародженням і традиціями громадівської самодопомоги в побуті українського народу, виникненням перших споживчих товариств, кредитових спілок, кооперативного руху, їхньої боротьби з лихварством і темнотою. На прикладах кооперативного виховання молоді, запровадженого в систему шкільної освіти Галичини шляхом організації шкільних кооперативів і вивчення основ кооперації в загальноосвітніх школах, бачимо, якого вагомого значення кооперації, комерції, підприємництву для господарського життя народу надавали у своїй діяльності видатні діячі кооперативного руху Ю. Дзерович, Д. Коренець, К. Коберський, І. Лучишин, Ю. Павликовський, М. Росткович, Є. Храпливий та ін. у процесі формування змісту національної економічної освіти.

Так, у другій половині XIX століття наступив швидкий розвиток українського національного життя, закінчений формуванням новітньої української нації. Ріст національної свідомості супроводжувався наростанням потреб, які потрібно було задовольнити заради нормального розвитку життя народу. На перше місце висувалася необхідність зорганізувати національне шкільництво. Однак циркуляром 1863 року діяльність Громад заборонялася, як заборонялося й користування українською мовою, на що І. Огієнко писав: «Українську інтелігенцію відірвали од народу і заборонили промовляти до нього рідною мовою» [2].

Разом з тим «справа не була з легких, зокрема коли взяти до уваги стан поділу української національної території на частину, підвладну російському царатові, й другу, що входила до складу монархії Габсбургів» [14, с. 142]. Тому важке становище трудового народу, особливо селянства, посилювалось його соціальною та політичною незахищеністю.

Для розвитку українського національного шкільництва велике значення мало проголошення у 1872 році нового закону про організації, що санкціонував їх національну окремішність. Законом дозволялося також заснування приватних шкіл. Останній пункт стосувався професійного шкільництва, якому сприяли різні українські економічні й культурно-освітні установи, товариства, що пробуджували в народі розуміння необхідності створення фахових шкіл як одного із засобів порятунку від злиднів. А, отже, після скасування кріпосного права в Україні виникали різні форми економічного самозахисту громадянства, які ґрунтувалися на багатовікових народних традиціях. Найважливішою із них стала кооперація як рух самозахисту економічно слабких і соціально принижених верств населення.

Слід зауважити, що економічна освіта здійснювалася саме зусиллями культурно-просвітніх товариств, які надзвичайно активно працювали у цьому напрямку. Зокрема, ініціатором організації першого споживчого кооперативу на Наддніпрянщині виступила харківська громада. Статут харківського споживчого товариства був затверджений 6 жовтня 1866 року. Від початку товариство налічувало 64 члени з повним (50 крб.) та 292 – з неповним паєм.

На Західній Україні першими товариствами, з якими пов’язаний початок українських професійних шкіл, і які використовували громадсько-педагогічне сподвижництво, були «Просвіта», «Народна Торгівля», «Рідна школа», «Ревізійний Союз Українських Кооперативів», «Сільський Господар», «Маслосоюз» та ін. Усі вони сприяли становленню системи торговельно-кооперативного шкільництва на національних засадах [10, с. 142].

Особливу роль в популяризації ідей кооперативного руху відіграло товариство «Просвіта», стараннями якого здійснювалися організація економічних спілок, крамниць, кас взаємодопомоги, громадських фондів кредитування; підготовка та випуск періодичних видань і літератури господарсько-економічного спрямування (як на популярному, так і науковому рівнях); відкриття економічних курсів, фахових шкіл, бібліотек.

Товариство «Просвіта зробило вагомий внесок у зростання культурно-освітнього рівня Галичини. «Просвіта» з кожним роком все ширше розгортала діяльність серед народу, розвивала та відроджувала народні звичаї, традиції української культури, готувала добрий ґрунт для утворення громадських організацій і політичних партій. В умовах, коли нехтувалися життєві інтереси народу, утискувалася передова інтелігенція, винищувалася мова і культура, коли 75% українського населення Галичини було неписьменним, товариство зосередило головну увагу на культурно-освітній роботі серед селян: виходили у світ підручники, співаники, молитовники, збірки колядок, популярно-наукові розвідки, твори видатних українських письменників на історичну, релігійну, економічну, рільничо-господарську та іншу тематику. Товариство дбало про розширення мережі навчальних закладів для селянських дітей, зокрема бурс.

У 1891 році у зв'язку зі зміною статуту «Просвіта» із культурно-просвітнього товариства перетворилася в освітньо-економічне і почала активно здійснювати економічну діяльність та інтенсивно пропагувати кооперацію. Спочатку діяльність товариства передбачала лише популяризацію в просвітянських виданнях економічних знань, сприяння різним економічно-ремісничим товариствам, агітацію за створення ощадних кас, шпіхлірів, сільських крамниць тощо. В обов'язки мандрівних учителів-інструкторів входили інструктаж та ревізія діяльності продавців і членів управ. Згодом товариство почало займатися організацією торгівлі, створюючи при читальнях крамниці, шпіхлірі, позичкові каси; переведенням господарських закладів «Просвіти» на належний рівень кооперативної роботи. Поступово така практика набула все більшого визнання і поширення.

Із середини 90-х років «Просвіта» почала організовувати господарські практичні курси, брала активну участь у поширенні кооперативів, у розвитку промислів. Заходами товариства виникли господарсько-економічні установи «Маслосоюз», «Спілка для господарства і торгівлі», що згодом перетворилися в «Центросоюз» та «Сільський господар».

У 1899 році представники селянства, інтелігенції та духівництва організували в Одеську на Золочівщині місцеве товариство «Сільський господар», яке в 1905 році перейшло до Львова і, ставши крайовим, активно сприяло розвиткові українського кооперативного руху. Товариство також займалося проблемою відправки своїх стипендіатів на закордонні студії різних галузей народного господарства.

Переломним у діяльності товариства став 1909 рік. На хліборобській виставці у Стрию відбулися надзвичайні збори його членів, які змінили статут товариства, обрали нові керівні органи, намітили широку програму його подальшої діяльності. Втілення її у життя очолив відомий кооперативний та громадсько-політичний діяч Галичини Є. Олесницький. Він разом зі своїми співробітниками розвинув автивну організаторську роботу. «Сільський господар» швидко перетворився на значну інституцію з філіями майже в кожному повіті, сотнями гуртків, багатьма дослідними полями, станціями. Наприкінці 1912 року товариство мало 90 філій, 1151 гурток і 26 612 членів. Найважливішими напрямами роботи товариства були створення різних виробничих і господарських спілок; пропаганда сільськогосподарських знань серед населення; організація читалень, бібліотек, сільськогосподарських і промислових шкіл; проведення з'їздів, курсів і виставок; налагодження роботи зразкових господарств, дослідних станцій; посередництво при купівлі землі, штучних добрив, реманенту, збуті сільськогосподарських продуктів. Із 1910 року головна рада товариства видавала тижневик «Господарська часопись», випустила 27 брошур із серії «Бібліотека сільського господаря», придбала для бібліотек філій чимало спеціальної літератури. При головній раді діяла велика фахова бібліотека [9, с. 257].

Культурно-просвітня діяльність товариства «Сільський Господар» була спрямована на професійну підготовку працівників кооперації, підвищення добробуту й культури українського селянства шляхом поширення знань і впровадження новітніх технологій у сільське й домашнє господарство. Станом на 1937 рік у товаристві працювало 12 професійних секцій, 60 філій, 1840 гуртків; на правах членства «Сільський Господар» об'єднував 2216 кооперативів. Фахову працю в центральній установі у Львові вели 21, а у філіях – 127 фахівців, з них – 65 інженерів-агрономів [6].

Була створена і низка навчальних закладів. Так, для організації планового господарського навчання у 1908 було організовано «Господарську школу», у 1911 – «Торговельну школу» з дворічним курсом навчання, у 1912 – «Жіночу школу домашнього господарства» [2].

Економічні товариства «Народна Торгівля», «Сільський Господар», «Маслосоюз» мали свою специфіку роботи, яка полягала у підготовці кваліфікованих кадрів для

власних потреб. «Ревізійний Союз Українських Кооперативів» (РСУК) виконував інформаційно-координуючі функції в процесі поширення та реалізації кооперативних ідей. Перший український кооператив «Народна торгівля» (Львів, 1883) займався оптовим постачанням «з перших рук» і навчанням населення веденню власної торгівлі. По містах «Народна торгівля» організовувала власні склади та крамниці, яких станом на 1914 рік мала 19, об'єднуючи 1244 членів (в тому числі 93 кооперативи). З нею співпрацювала 831 дрібна українська крамниця. Із 1907 року кооператив змінив статус і став союзом торговельно-господарських спілок, які перетворювали громадські крамниці, що були при церквах, читальнях «Просвіти» в кооперативи рочдельського типу [4].

Головним завданням «Народна Торгівля» вважала підготовку умілих і всебічно освічених у справі торгівлі людей, направляла талановитих учнів в академії торгівлі, матеріально допомагала їм. Працівники магазинів і складів теоретичні знання поповнювали самоосвітою, для чого Товариство видавало журнали, підручники, відкривало бібліотеки, читальні. Журнал «Господарь і Промышленникъ» публікував статті з торгівлі, бухгалтерії, товарознавства [1].

«Народна Торгівля» закликала молодь вчитися в професійних школах, забезпечуючи їй місця практики та подальше працевлаштування; приймала молодих людей на практичне навчання за професією торгівлі (з 1933 року – лише з торговою теоретичною підготовкою); для навчання за кордоном молодь отримувала матеріальну підтримку; здійснювалися наукові дослідження в галузі споживчої кооперації, «щоб таким чином сформувати… українських купців, які працювали б пізніше в торговому промислі, – на власному капіталі або в торгових товариствах-кооперативах» [4, с. 88].

У науково-теоретичному часописі «Кооперативна Республіка» друкувалися праці організаторів української кооперації й економічної науки С. Бородаєвського, Б. Мартоса, О. Мицюка, Б. Іваницького, О. Гольдельмана, вчених зарубіжжя: російського професора В. Тотоміянца, французького кооперативного письменника Доде-Банселя, переклади праць Ш. Жида, Д. Расселя, Д. Ворбаса. Серія вибраних статей видатних кооперативних письменників світу видана окремою книгою «Ідеологія Кооперації» [12].

Уся діяльність національних культурно-освітніх та економічних товариств, громадських організацій, спілок та об'єднань сприяла не лише піднесенню української громадської культури краю, а й формуванню національної свідомості й гідності автохтонного населення Східної Галичини [16 с. 9**].**

Дедалі більша кількість новостворених кооперативів та потреба в піднесенні рівня професійного навчання спричинили виникнення професійних шкіл, яким передувала організація фахових курсів. Надзвичайно важливо було, щоб молодь глибоко усвідомлювала необхідність створення таких шкіл і якомога швидше перейнялася кооперативним духом. Вважалося, що підготовка спеціаліста мала здійснюватися у таких трьох напрямах: як громадянина, як людини з високим загальноосвітнім й культурним рівнем і як фахівця з відповідної спеціалізації [13, с. 504**].** До складу фахових шкіл входили купецькі гімназії, однорічні торговельні й кооперативні курси (першого і другого ступеня), курси крою та шиття, моделювання та пошиття національного одягу, ремісничі школи, трирічний кооперативний ліцей та інші фахові курси. Всього товариство у різних містах Галичини опікувалось над 65 фаховими і загальноосвітніми курсами.

Споживчі, кредитні, сільськогосподарські, промислові кооперативні об'єднання включали до свого складу громадян за національною ознакою. Метою їх діяльності була конструктивна творча співпраця, спрямована не лише на покращення матеріального добробуту, захист соціальних, культурно-освітніх потреб громадян, а й на збереження та духовний розквіт українського соціуму [4, с. 74].

Становленню фахового шкільництва сприяла велика кількість західноукраїнських прогресивних культурно-освітніх діячів кінця XIX – першої половини XX століття

(А. Волошин, М. Галущинський, А. Качор, К. Коберський, Д. Коренець, І. Лучишин, Н. Нижанківський, Є. Храпливий, І. Ющишин та ін.). Активна організаційна і пропагандистська діяльність цих відомих педагогів вагомо вплинула на піднесення господарської культури, розвиток підприємництва, кооперативного руху, торгівлі та банківської справи в краї [5, с. 26].

Так, важливу роль в економічній сфері відродження Закарпаття відіграв Августин Волошин. У 20–30 роках він ініціював створення кредитових і сільськогосподарських кооперативів, був головою Крайового кооперативного союзу, Підкарпатського банку, асекураційного товариства «Бескид», фабрик дзвонів, свічок, сірників тощо.

Одним із теоретиків і організаторів українського кооперативного шкільництва у Галичині кінця XIX – початку XX ст. вважається Дмитро Коренець. Головним у його науково-педагогічній спадщині було моделювання структури та змісту, обґрунтування форм, засобів і методики викладання дисциплін в рівневій системі закладів кооперативної освіти (від курсів до вищих навчальних закладів) [6, с. 13]. Педагог наголошував на тому, щоб «народ зрозумів, що фахова школа – це не остання пристань для менш здібної або малозабезпеченої молоді, а й життєва школа, яка дасть нам продуктивних робітників на різних ділянках праці» [7, с. 23]. Створивши 1924 року Торговельну школу середнього типу, Д. Коренець розширив там мережу загальноосвітніх предметів увівши декілька спеціальних (господарська історія і географія та історія й ідеологія кооперації). Саме його зусиллями школа з дворічної була реорганізована в середню з трирічним терміном навчання. При школі працювали: а) однорічний вищий кооперативний курс для тих, хто не мав відповідної освіти і працював у кооперативних установах; б) однорічний торговельний курс для випускників гімназії; в) однорічний торговельний курс для тих, які закінчили гімназію, але не склали випускного іспиту [4, с. 75]. З точки зору педагога, зміст освіти, форми й методи навчання мають бути повністю пристосовані до потреб українського суспільного життя. З точки зору педагога, зміст освіти, форми й методи навчання мають бути повністю пристосовані до потреб українського суспільного життя [10, с. 90–93].

Висновки. Таким чином, у зв'язку з відсутністю державної системи фахової підготовки українського населення на західноукраїнських землях (кінець XIX – початок XX ст.) економічна освіта здійснювалася зусиллями культурно-просвітніх товариств: створювалися приватні школи і дошкільні виховні заклади, читальні, проводилися заочні курси для працюючих. Виникнення рідномовних закладів, заснованих на теорії реальної освіти, розглядалося як засіб формування освіченої верстви українських промисловців, підприємців, технічних працівників, ремісників, господарів, які були б конкурентоспроможними на ринку праці і водночас національно свідомими будівниками своєї держави.

Подвижницька діяльність педагогів, організаторів кооперативних та господарських товариств була спрямована на виховання навичок ведення господарства й організації торгівлі у дітей і дорослого населення регіону. У підходах до формування змісту освіти відомі постаті вважали, що загальна освіта повинна давати знання, які можна застосувати у практичній трудовій діяльності; використовувати як наукову, так і практичну значущість матеріалу, відповідність соціально-економічним потребам держави і суспільства в цілому. Цей цінний історико-педагогічний досвід успішно використовується для організації фінансової грамотності, вдосконалення змісту, форм і методів економічної освіти в умовах незалежної України.

Список використаних джерел:

1. Бариляк О. «Народна Торговля» як учителька працівників торгівлі / О. Бариляк. – Львів : Накладом «Народної Торгівлі», 1937. – 47 с.
2. Благий В. Шкільництво в Галичині на початку XX ст. : історико-соціологічний аспект [Текст] / В. Благий. – Львів : Інститут українознавства НАНУ. – 1999. – 75 с.

3. Гіптерс З. Економічна освіта в Галичині (кінець XIX – перша половина XX ст.) / З. Гіптерс // Рідна школа. – 2007. – № 7 (липень). – С. 74–77.
4. Гіптерс З. Економічна освіта на західноукраїнських землях та її сподвижники (XIX – перша половина XX століть) : монографія / З. Гіптерс. – К. : УБС НБУ, 2011. – 347 с.
5. Клос Є. Національна система загальноосвітнього і професійного шкільництва у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. / Є. Клос, І. Курляк, Л. Клос // Питання педагогіки середньої і вищої школи. – Львів, 1996. – Вип. 13. – С. 23–27.
6. Ковальчук О. Освітня діяльність і педагогічні погляди Дениса Коренця в контексті розвитку українського кооперативного шкільництва у Галичині (кінець XIX – перша половина XX ст.) : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / О. Ковальчук. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.
7. Коренець Д. Реформа фахового шкільництва в Польщі / Д. Коренець // Кооперативна республіка. – Львів. – 1934. – Ч. 2. – С. 21–23.
8. Коренець Д. «Рідна Школа» та реформа шкільництва / Д. Коренець // Українська школа. – Львів. – 1929. – № 1–4. – С. 90–93.
9. Лановик Б. Економічна історія : Курс лекцій / Б. Лановик, М. Лазарович. – [3-тє вид.]. – Вікар : Вища освіта XXI століття, 2001. – 334 с.
10. Нарис історії «Просвіти». – Львів-Краків-Париж, 1993. – С. 142.
11. Огієнко І. До українського народу від міністра ісповідань. Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження / І. Огієнко // Наук. доповіді другої Всеукраїнської наук.-теор. конференції (18–19 лютого 1997 р.). – Кам'янець-Подільський – Київ, 1997. – С. 76.
12. Павликовський Ю. Становище та завдання інструкторів / Ю. Павликовський // Кооперативна республіка. – 1937. – № 5. – Львів, 1937. – С. 308.
13. Потапюк Л. Історія розвитку економічної освіти в контексті культурно-освітнього простору Західної України (друга половина XIX – початок XX ст.) / Л. Потапюк, І. Потапюк // Механізми забезпечення розвитку України : гуманітарний та економічний аспекти : [монографія] // Колектив авторів за ред. д-ра екон. наук Н.С. Різник, А.Т. Московчук. – Луцьк : СПД Гадяк Жанна Володимирівна, 2013. – 722 с.
14. Сирник Марко. Українське професійне шкільництво в Галичині в 1867–1945 роках / М. Сирник // Зустрічі. – 1990. – № 1–2. Zustriczi (Wersya ukrainskojezyczna), nr 1–2 / 1990. – С. 142–147.
15. Українське національно-культурне відродження кін. XVIII – поч. XX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: // intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/internal/philosophy/classes_stud / ukr / nurse / медичні сестри / 1/ Культурологія / № 2 Нац.-культ. відродження. XX –XXI ст.

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.3:332.05:338.1
Вознюк М.А., к.е.н., доцент
Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ)

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТА ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

В статті проаналізовані проблемні питання системи державного регулювання інноваційних та інвестиційних процесів в Україні та визначені основні напрями її удосконалення.
Ключові слова: інноваційна економіка, інвестиційний проект, інноваційна діяльність, інновації, інноваційний розвиток, інноваційно-інвестиційна політика.

Voznyuk M.

FUTURE DIRECTIONS OF IMPROVING THE STATE REGULATION SYSTEM OF INNOVATION AND INVESTMENT PROCESSES

The article studied the problem areas of the state regulation system of innovation and investment processes in Ukraine and key areas of its improvement are identified.
Key words: innovative economy, investment project, innovation, innovation development, innovation and investment policies.

Вознюк Н.А.

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ И ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

В статье проанализированы проблемные вопросы системы государственного регулирования инновационных и инвестиционных процессов в Украине и определены основные направления ее совершенствования.
Ключевые слова: инновационная экономика, инвестиционный проект, инновационная деятельность, инновации, инновационное развитие, инновационно-инвестиционная политика.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Перехід економіки України до інноваційної моделі розвитку вимагає удосконалення системи державного регулювання інноваційної діяльності як на рівні країни, так і на регіональному рівні. Стає все очевиднішим, що лише на цьому шляху національна економіка може зайняти пристойне місце у світовому ринковому середовищі. Адже рівень і динаміка розвитку інноваційних процесів є визначальним показником економічного стану країни, здатності суспільства до реальних ринкових перетворень за рахунок створення, впровадження, поширення та практичного використання нової техніки, продукції та сировини, освоєння новітніх технологічних процесів, сучасних методів організації виробництва, його матеріально-технічного забезпечення тощо.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Окремі аспекти системи державного регулювання інноваційних та інвестиційних процесів в своїх працях розглядали такі зарубіжні та вітчизняні вчені як: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, Г.Я. Гольдштейн, А.Я. Кузнєцова, П.В. Кухта, О.Д. Рожко, Н.Т. Рудь та ін. Механізми державного регулювання інвестиційно-інноваційного розвитку, шляхи вирішення пов'язаних з ними проблем відображено у

працях таких учених, як: І.А. Бланк, В.Є. Воротін, В.Г. Герасимчук, А.О. Дєгтяр, С.Є. Захаров, М.Х. Корецький, Т.В. Майоров, В.Ф. Мартиненко, О.Г. Мордвінов, В.М. Огаренко, А.А. Пересада та ін. При цьому недостатньо дослідженими залишаються питання визначення пріоритетних напрямів удосконалення системи державного регулювання інноваційних та інвестиційних процесів та їх активізації з урахуванням сучасної економічної ситуації.

Цілі статті. Мета даної статті полягає у науково-теоретичному обґрунтуванні головних напрямів подальшого удосконалення системи державного регулювання інноваційних та інвестиційних процесів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сьогодні державне регулювання інноваційної діяльності здійснюється шляхом [1]:

– визначення, підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності;

– формування і реалізації державних, галузевих, регіональних,місцевих інноваційних програм;

– створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності;

– захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;

– фінансової підтримки виконання інноваційних проектів;

– стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів;

– встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності;

– підтримки функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури.

Визначені пріоритети стали вихідними орієнтирами для концентрації фінансових ресурсів на певних напрямах інноваційної діяльності, що знайшло своє відображення в Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (2003 р.), який визначив стратегічні пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні на 2003–2013 рр. [2]

Проте слід констатувати: процес переходу від напрямків розвитку науки й техніки до напрямків інноваційної діяльності й досі є занадто уповільненим, слабко регульованим і фрагментарним. Враховуючи гостру вимогу часу щодо узгодження розвитку і вдосконалення національної інноваційної системи України з європейським інноваційним досвідом, Уряд згідно з Указом Президента «Про стан науково-технологічної сфери та заходи щодо забезпечення інноваційного розвитку України» (2006 р.) визнав пріоритетними завданнями діяльності органів виконавчої влади із забезпечення національної безпеки в науково-технологічній сфері: розвиток національної інноваційної системи; всебічну підтримку фундаментальних наукових досліджень, спрямованих на забезпечення технологічного розвитку України; розвиток виробництва високотехнологічної продукції та послуг на інноваційній основі [3].

Відсутність значущих зрушень на шляху розбудови інноваційної економіки в Україні викликала необхідність у перегляді існуючих та форматуванні нових стратегічних напрямів розвитку національної економіки, що мали б забезпечити посилення взаємозв’язку «освіта – наука – виробництво». Водночас нагальним є здійснення активної економічної політики держави, спрямованої на використання загальноприйнятих інструментів стимулювання НТП і створення механізмів генерування довгострокових інвестицій у освоєння нових технологій [4, с. 64].

Одним з найважливіших напрямів реалізації інноваційної політики держави є фінансова підтримка інноваційних проектів, яка здійснюється в Україні за умов:

а) повного безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) пріоритетних інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів місцевих бюджетів;

б) часткового (до 50 %) безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів місцевих бюджетів за умови залучення до фінансування проекту решти необхідних коштів виконавця проекту і (або) інших суб'єктів інноваційної діяльності;

в) повної чи часткової компенсації (за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів місцевих бюджетів) відсотків, сплачуваних суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів;

г) надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів;

д) майнового страхування реалізації інноваційних проектів у страховиків відповідно до Закону України "Про страхування".

Бюджетне фінансування інвестиційних проектів за окремими виробничими напрямами за своєю сутністю є державним інвестуванням на незворотній основі. Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації на своєму сайті подає перелік чинних інноваційних проектів, що включені до державного реєстру. З представленого переліку, який включає 16 проектів лише чотири мають термін реалізації проектів розрахований на період після 2014 року. Це наступні проекти: «Створення вертикально-інтегрованої компанії з виробництва фотогальванічної продукції» (ВАТ «Завод напівпровідників» м. Запоріжжя); Вітчизняний перспективний легкий вертоліт злітною масою 5…6 тонн (ПАТ «МОТОР СІЧ» м. Запоріжжя); «Сільськогосподарський кластер захищеного вирощування та збирання врожаю (ТОВ «Міжнародна аграрно-інвестиційна компанія» м. Одеса); Науково-обґрунтована система виробництва та зберігання товарної овочевої продукції (ТОВ «Воля», Черкаська обл.) [5]. Така ситуація вимагає перегляду переліку проектів та його суттєвого оновлення.

Позитивним кроком на шляху розробки механізму реалізації інноваційних проектів в Україні є наявність затверджених Наказом Міністерства освіти і науки України форм заяви про розгляд інноваційного проекту, форм інноваційного проекту та Порядку проведення державної експертизи інноваційних проектів. Організовує проведення експертиз Держінформнауки України.

На жаль, фінансова криза призвела до зменшення видатків на інвестиційні та інноваційні проекти. Це спонукало низку економічно розвинених країн активізувати проведення податкових реформ, задля залучення інвестицій. За допомогою ефективних інструментів податкового регулювання можна компенсувати недостатній рівень довгострокового кредитування, зменшення видатків та капітальних вкладень, які в умовах нестабільної економіки падають [6, с. 47].

Світовий досвід свідчить, що пільгове оподаткування інноваційної діяльності є виправданим як з економічної, так і з соціальної точки зору, причому найширше використовується повне звільнення від оподаткування на достатньо тривалий строк для новостворених малих підприємств. Сьогодні в Україні діє велика кількість податкових пільг, але вони комплексно не пов’язані, а тому лише, у більшості випадків, поглиблюють нерівномірність податкового навантаження на різні галузі підприємницької діяльності. Зокрема, стосовно інновацій Законом України «Про інноваційну діяльність» гарантується низка пільг, але вони, як показує практика, не набули потрібного значення. До пільгового оподаткування необхідно віднести диференціацію ставок податків щодо пріоритетних галузей наукомісткого виробництва, або так звані «пільгові ставки», за допомогою яких держава підтримує важливі галузі підприємницької діяльності. Такі ставки треба розглядати, перш за все, у межах податку на прибуток та податку на додану вартість (ПДВ). Теперішні пільги з ПДВ (наприклад, звільнення від нього технопарків при імпорті товарів, що використовуються в інноваційних проектах) значного стимулюючого впливу не мають.

При впровадженні податкової політики стосовно інновацій перед державою постає істотна проблема – це питання оцінювання інноваційності продуктів і технологій, а таким чином й інноваційності самого підприємства, яке їх виробляє чи впроваджує. Адже вкрай недосконалою є законодавчо встановлена норма про необхідність підприємству мати обсяг інноваційної продукції більше 70% у загальному обсязі, щоб вважатися інноваційним. Ця норма не дозволяє диференціювати податкове навантаження на різні прошарки бізнесу: податкова політика держави має різнитися щодо, наприклад, малого інноваційного підприємництва (яке є безпосереднім продуцентом інновацій) і традиційних малих фірм (які впроваджують інкрементальні інновації, переоснащують виробництво). Крім того, вищезазначена норма не може бути пристосована до великої кількості суб'єктів господарювання (особливо на початкових етапах їхньої діяльності), які насправді є інноваційними, оскільки не кожне підприємство може у перші роки своєї діяльності налагодити виробництво такого відсоткового обсягу інноваційної продукції. Проте саме в перші роки діяльності інноваційне підприємство і потребує допомоги держави. Критерієм інноваційності проекту повинна бути реалізація в ньому обсягу інтелектуальної власності й необхідність участі у визначених державою пріоритетних напрямах. Цей момент отримання податкових пільг є найбільш некоректним й розпливчастим і потребує залучення різноманітних контрольних функцій [7].

Окрім пільгового кредитування в Україні слід запроваджувати механізм державного страхування кредитів, виданих підприємствам, які розробляють і впроваджують інноваційну високотехнологічну продукцію й діяльність яких пов'язана зі значним інвестиційним ризиком. З метою регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності, внутрішніх нагромаджень та інвестицій кредитна політика держави має бути спрямована на [8]:

– розширення ресурсної бази банківського кредитування;

– оптимізацію співвідношення між пропозицією грошей на грошовому ринку та державними запозиченнями;

– розширення інвестиційних можливостей комерційних банків за рахунок залучення в ринковий обіг тих ресурсів, які ще продовжують направлятися у формі так званих централізованих кредитів і в більшості випадків не дають ніякої віддачі;

– створення механізму фінансового забезпечення зменшення розмірів ставок плати за кредит для тих банків, які значну частину кредитного портфелю спрямовують на довготермінові інвестиційні кредити;

– введення для комерційних банків податкових пільг по доходах, що одержані від їх інвестиційної діяльності.

На сьогодні переважна більшість регіонів позбавлена власних коштів для фінансування інновацій. Вирішення проблеми, на нашу думку, лежить у площині надання державою більших можливостей реалізації регіонального самоврядування, посилення фіскальних повноважень регіонального управління, залучення зовнішніх фінансових джерел. Такі фінансові інструменти, як гранти, позики, акціонерний капітал і непряма підтримка становлять базові елементи регіонального фінансового ланцюжка вартості. Головне – як для публічного, так і для приватного секторів у процесі забезпечення фінансовими ресурсами інноваційного розвитку – це скоординувати свою діяльність таким чином, щоб різні елементи цього ланцюга були взаємозалежними й ефективно взаємодіяли. В Україні ні на центральному, ні на регіональному, ні на місцевому рівнях не сформовані відповідні умови для побудови інноваційно-інвестиційної моделі розвитку регіонів.

Тому активізація інвестиційно-інноваційних процесів в регіоні повинна забезпечуватися [9, с. 156]:

– об'єднанням зусиль органів державної влади на місцях, підприємств та установ, незалежно від форм власності, для залучення інвестицій в економіку області;

– створенням системи координації взаємодії органів державної влади, підприємств, установ, банків, консалтингових та інформаційних фірм для залучення інвестицій;

– наданням інформації вітчизняним та іноземним інвесторам про потенційні можливості підприємств, організацій та установ області;

– раціональним використанням інвестиційних і кредитних ресурсів;

– підвищенням конкурентоспроможності підприємств регіону та їх продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках;

– розробкою регіональних інвестиційних та інноваційних програм, проектів, пропозицій для залучення інвестицій на технічне переобладнання підприємств машинобудування з метою випуску продукції кінцевого циклу;

– освоєнням нових технологій і стабілізацією роботи підприємств регіону;

– підвищенням привабливості для інвесторів великих підприємств регіону;

– розвитком малого та середнього бізнесу, сприянням створенню інноваційних підприємств.

Потужним важелем державного впливу на прискорення інноваційного розвитку найбільш високо технологічних галузей має стати діяльність інноваційних фондів, створених за рахунок прямих бюджетних інвестицій. Такі фонди (загальнодержавного, галузевого та регіонального рівнів) повинні стимулювати залучення коштів промисловості, приватного сектора економіки до фінансування інноваційних проектів і програм. Для цього необхідно забезпечити паритетну участь у фінансуванні та відповідальність держави й підприємств у впровадженні інновацій.

Держава має взяти на себе фінансування масштабних прогнозно-аналітичних досліджень з метою визначення пріоритетних напрямів науково-технологічної та інноваційної діяльності. Це потрібно не тільки для конкретизації та надання належної цілеспрямованості політиці уряду, а й для орієнтації бізнесу – як безпосередня допомога держави виробничим підприємствам у пошуку своєї ніші у світовому поділі праці, напрямів можливого прориву вітчизняної високотехнологічної продукції на світовий ринок. Для такого роду досліджень і розробок необхідно задіяти всю потужність вітчизняного науково-технічного потенціалу [10, с. 172].

Основними заходами щодо вдосконалення механізму державного регулювання національної інноваційної системи можуть бути:

– оновлення Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України;

– внесення змін до чинного законодавства України щодо стимулювання інноваційної винахідницької та патентно-ліцензійної діяльності;

– здійснення постійного моніторингу існуючих нормативних актів, а також тих актів, що готуються до прийняття, на предмет їх впливу на інноваційну діяльність;

– ключове місце в бюджетному стимулюванні регіональних інноваційних процесів має посідати розробка «бюджету розвитку» як програми концентрації та витрачання інвестиційних ресурсів із централізованих і децентралізованих джерел;

– інтеграція науково-технічної та освітньої діяльності, розвиток системи підготовки кваліфікованих наукових кадрів, залучення молоді в сферу науки;

– організація моніторингу складу і структури інноваційного потенціалу регіонів;

– виконання наукомістких програм і проектів із застосуванням сучасних індикаторів інноваційної активності;

– розвиток системи науково-технічної та патентно-ліцензійної інформації з використанням можливостей комп'ютерних технологій та мережі Інтернет по будь-якій області України;

– створення єдиного інформаційно-технологічного комплексу на базі регіональних центрів моніторингу ринків інтелектуальної продукції та ресурсів регіону.

Оцінюючи можливості впливу держави на активізацію інноваційної діяльності в Україні слід окремо зупинитись на пропозиціях щодо державного стимулювання розробки та впровадження інновацій в сфері енергозбереження. Більшість енергозберігаючих проектів, що реалізуються на промислових підприємствах мають термін окупності від 2 до 6 років і можуть бути профінансовані через банківські кредити. Однак банківські інституції розглядають кредитування енергоефективних проектів тільки як вузьку нішу і недооцінюють попит на їх фінансування. За цих обставин необхідно: розширити практику впровадження механізму часткового субсидіювання державною процентів по кредитам, отриманих для реалізації енергоефективних проектів; розробити та реалізувати фінансово-кредитними установами спеціалізовані продукти і послуги в сфері енергозбереження і активно просувати ці продукти серед клієнтів; створити фінансові механізми у вигляді грантового та венчурного фондів, які забезпечать відбір та фінансування перспективних інноваційних енергетичних проектів на ранніх стадіях їх реалізації; проводити оцінку можливості реалізації проекту щодо створення загальноукраїнської бази даних енергоефективних технологій з проведенням попередніх експертиз і видачі довідки про наукову обґрунтованість, технічну та комерційну привабливість проектів з метою включення цих проектів в державні, регіональні, муніципальні і корпоративні програми енергозбереження, а також проведення рейтингових досліджень споживчої цінності проектів; встановлення знижених тарифів для компаній, які реалізують програми по енергозбереженню; затвердження на державному рівні типових договорів, які передбачають відсутність необхідності у компанії споживача енергоресурсів оплачувати різницю між законтрактованими та реально спожитими обсягами енергоресурсів внаслідок реалізації програми; активне використання механізмів приватно-державного партнерства, у тому числі сприяння промисловим підприємствам у реалізації енергозберігаючих проектів; використання потенціалу двосторонніх міждержавних енергетичних агентств для трансферта в Україну економічно обґрунтованих західних технологій.

Окремим блоком питань, які слід вирішити є розвиток сектора енергосервісних послуг, метою діяльності якого є проведення енергоаудиту. Оскільки цей ринок розвинений недостатньо, то важливою проблемою його функціонування залишається підготовка кваліфікованих кадрів і сфері енергоаудиту. Крім того слід розглянути можливість доступу на ринок іноземних компаній, діяльність яких передбачає проведення енергоаудиту.

Доцільним є створення державного реєстра енергоефективних технологій, який міститиме інформацію про найкращі розробки у цій сфері. В регіонах таку інформацію можна було б отримати у спеціально створених на засадах приватно-державного партнерства пілотних центрах, які володітимуть інформацією про сучасні технології та економічні практики у сфері енергозбереження. Необхідно забезпечити публічну доступність інформації про базовий рівень споживання енергоресурсів, втрати та потреби конкретних галузей, областей, міст та районів, а також про заходи, які реалізуються державою з приводу закупки для державних потреб енергоефективної продукції.

Висновки. Отже, на сьогодні стратегічним вектором державної інноваційно-інвестиційної політики залишається проведення ефективної бюджетної політики. Довгострокове відтворення бюджетних ресурсів можливо забезпечити лише шляхом стимулювання економічного зростання, яке в свою чергу забезпечить розв’язання інших проблем, зокрема: вдосконалення інституційних умов реалізації інвестиційно-інноваційних проектів, активізацію у країні фундаментальних досліджень і прикладних розробок за рахунок залучення не лише державних, а й приватних фінансових ресурсів, ефективну взаємодію держави та бізнесу у сфері практичної реалізації цих розробок.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про інноваційну діяльність», № 40-IV від 04.07.2002 р. (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: www.rada.gov.ua

2. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 8 вересня 2011 року № 3715-VI [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3715-17
3. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11.07.2001 № 2623-III. [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2623-14
4. Рожко О. Д. Інноваційно-інвестиційна спрямованість бюджетної політики в Україні / О. Д. Рожко // Фінанси України. – 2011. – №1. – С. 64-72.
5. Перелік чинних інноваційних проектів, що включені до державного реєстру. Державне агентство з питань електронного урядування України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: http://old.dknii.gov.ua/
6. Демчишак Н. Б. Джерела фінансування інвестиційної діяльності в умовах відкритості економіки / Н. Б. Демчишак // Збірник наукових праць Національного університету ДПСУ. – 2009. – №2. – С. 46-55.
7. Шарко М.В. Відображення податкової політики щодо інновацій у проекті Податкового кодексу України / М.В Шарко, П.В. Шмулевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_biol/tavnv/2009_63_2/63_2_36.pdf
8. Рудь Н.Т. Фінансові механізми підтримки інноваційного бізнесу в регіонах / Н.Т. Рудь // Економічний форум. – 2011. – № 2. – С.24-29.
9. Цадо Г. В. Сутність та значення інвестиційно-інноваційних процесів в системі регіонального розвитку / Г. В. Цадо // Інноваційна економіка. – 2011 – №1 – С. 154-160.
10. Кузнєцова А. Я. Фінансові механізми стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності : [монографія] / А. Я. Кузнєцова . – Львів : Львів. банків. ін-т НБУ, 2004. – 279 с.

Рецензент д.е.н., професор Різник Н.С.

УДК 338.2/.532.63:615.1
Голубка В.М.
Львівський національний університет імені Івана Франка

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО РИНКУ: СУТНІСТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

У статті з'ясовано сутність фармацевтичного ринку та його структурованість за інституційним підходом. Обґрунтовано потребу державного регулювання фармацевтичного ринку через відповідні механізми з націленістю на забезпечення його конкурентоспроможності. Встановлено основні цілі державного регулювання фармацевтичного ринку та систематизовано регуляторні механізми в розрізі концептуально-регламентуючих, нормативно-правових, економіко-мотиваційних, контролюючих та інформаційно-промоційних.
Ключові слова: фармацевтичний ринок, державне регулювання, механізми, конкурентоспроможність.

Голубка В.М.

МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОГО РЫНКА: СУЩНОСТЬ, КЛАССИФИКАЦИЯ И РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

В статье выяснена сущность фармацевтического рынка и его структурированность за институциональным подходом. Обоснована необходимость государственного регулирования фармацевтического рынка через соответствующие механизмы с нацеленностью на обеспечение его конкурентоспособности. Установлены основные цели государственного регулирования фармацевтического рынка и систематизированы регуляторные механизмы в разрезе концептуально-регламентирующих, нормативно-правовых, экономико-мотивационных, контролирующих и информационно-промоционных.
Ключевые слова: фармацевтический рынок, государственное регулирование, механизмы, конкурентоспособность.

Golubka V.

ADJUSTMENT MECHANISM PHARMACEUTICAL MARKET: ESSENCE, CLASSIFICATION AND ROLE IN ENSURING COMPETITIVENESS

The essence of pharmaceutical market and its structure for institutional approach in article was founded. The necessity for government regulation of the pharmaceutical market through appropriate mechanisms aiming

at ensuring its competitiveness was substantiated. The basic goal of state regulation of the pharmaceutical market and systematized regulatory mechanisms in the context of conceptual and regulatory, legal ,economic motivation, control, information and promotion was determined.

Keywords: pharmaceutical market, government regulation, mechanisms, competitiveness.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Виняткова соціальна та економічна значимість функціонування фармацевтичного ринку в країні не ставить під сумнів потребу активних державних втручань з метою оптимізації його кон'юнктурних характеристик. Дієвість таких втручань можлива при системному підході застосування регуляторних механізмів, які в ідеалі мають бути націленими на забезпечення конкурентоспроможності ринку в міжнародному масштабі на довгострокову перспективу. Досвід державного регулювання фармацевтичного ринку провідних країн світу засвідчує безперервну диференціацію управлінських підходів з двозначними проявами дерегуляції, з одного боку, та більш жорстким контролюючим впливом, з іншого. Відтак потреба активних наукових досліджень за даним напрямом видається доволі актуальною та потрібною, адже їх результати дозволяють здійснити теоретико-методологічне обґрунтування потреби, сили, напрямів державних регуляторних впливів на фармацевтичний ринок у відповідності до обґрунтованих цільових пріоритетів.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Теоретичну основу даного дослідження сформували напрацювання вчених за двома основними науковими напрямами – державного регулювання економіки та фармації. Зокрема питання проблем, перспектив розвитку фармацевтичного ринку найбільш повно висвітлено у працях таких вчених, як Д. Волох, В. Загорій, О. Жилінської [5], А. Кабачна, З. Мнушко, А. Немченко, О. Півень, В. Пономаренко, Я. Радиш, В. Толочко та інших. Серед іноземних вчених вирізняються праці таких, як К. Блур, Д. Дей [11], Е. Колас, А. Мейнард [8], Г. Паркінс, Б. Сікер, М. С. Сміт, М. Юен та 19ол. Щодо наукових висновків з питань державного регулювання економіки, які дали змогу сформулювати теоретичний базис регуляторних впливів на фармацевтичний ринок, то тут вирізняються праці М. Ажнюк [7], Л. Дідівської, О. Лазора, В. Малиновського, О. Малиновської, А. Мельник, І. Михасюка [9], О. Оболенського, С. Чистова, О. Федорчак [10] та інших. Разом з тим, комплексні дослідження механізмів державного регулювання фармацевтичного ринку на рівні країни є доволі обмеженими, особливо з позиції їх розгляду як інструментів, що підтверджує актуальність даної статті.

Цілі статті. Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування потреби державного регулювання фармацевтичного ринку в країні через систему дієвих механізмів. У контексті досягнення мети були визначені наступні завдання:

- уточнити сутність фармацевтичного ринку та його структуру за інституційним підходом;
- обґрунтувати потребу державного регулювання фармацевтичного ринку через відповідні механізми з обов'язковою наслідковістю відносно станової дефініції його конкурентоспроможності;
- окреслити основні цілі державного регулювання фармацевтичного ринку та систематизувати регуляторні механізми в розрізі концептуально-регламентуючих, нормативно-правових, економіко-мотиваційних, контролюючих та інформаційно-промоційних.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Перш ніж обґрунтувати потребу державних втручань у функціонування фармацевтичного ринку через систему конкретних механізмів, уточнимо сутність ринку як такого. У вітчизняній літературі існують різні погляди на дане поняття – як місця взаємодії продавців і покупців, як механізму об'єднання попиту і пропозиції, як системи взаємовідносин на основі купівлі, продажу, обміну, як сфери обороту певного товару (послуги), як регульованої системи з

одночасною наявн 31; 3, с. 164]. Вважаємо, що фармацевтичний р мовідносин з приводу різних договірних схем р рів і послуг за визначеною ціною та умовам ктурованість в інституційній інтерпретації відоб

Сучасні тенд ку в Україні перебувають у доволі проблемній гривні і введенням податку на додану вартість дл ного призначення. У результаті за 3 квартали 201 течної корзини» на 8% проти минулого року, а з оларовому еквіваленті. Середня вартість 1 одиниц ній рік на 24,9% [4]. Загалом вітчизняний ринок начається значною мінливістю. Щодо цього комп Жилінською та О. Чулак. Вчені 20оллективу20ним країнського ринку та доводять надмірну чутливіст зкими падіннями – падіння ринку в упаковках у 200 6%, коли показники зростання у 2007, 2010, 2011 р . 255]. Поточні тенденції в умовах військової загроз ного фармринку до екзогенних детермінацій. Це о літики його регулювання.

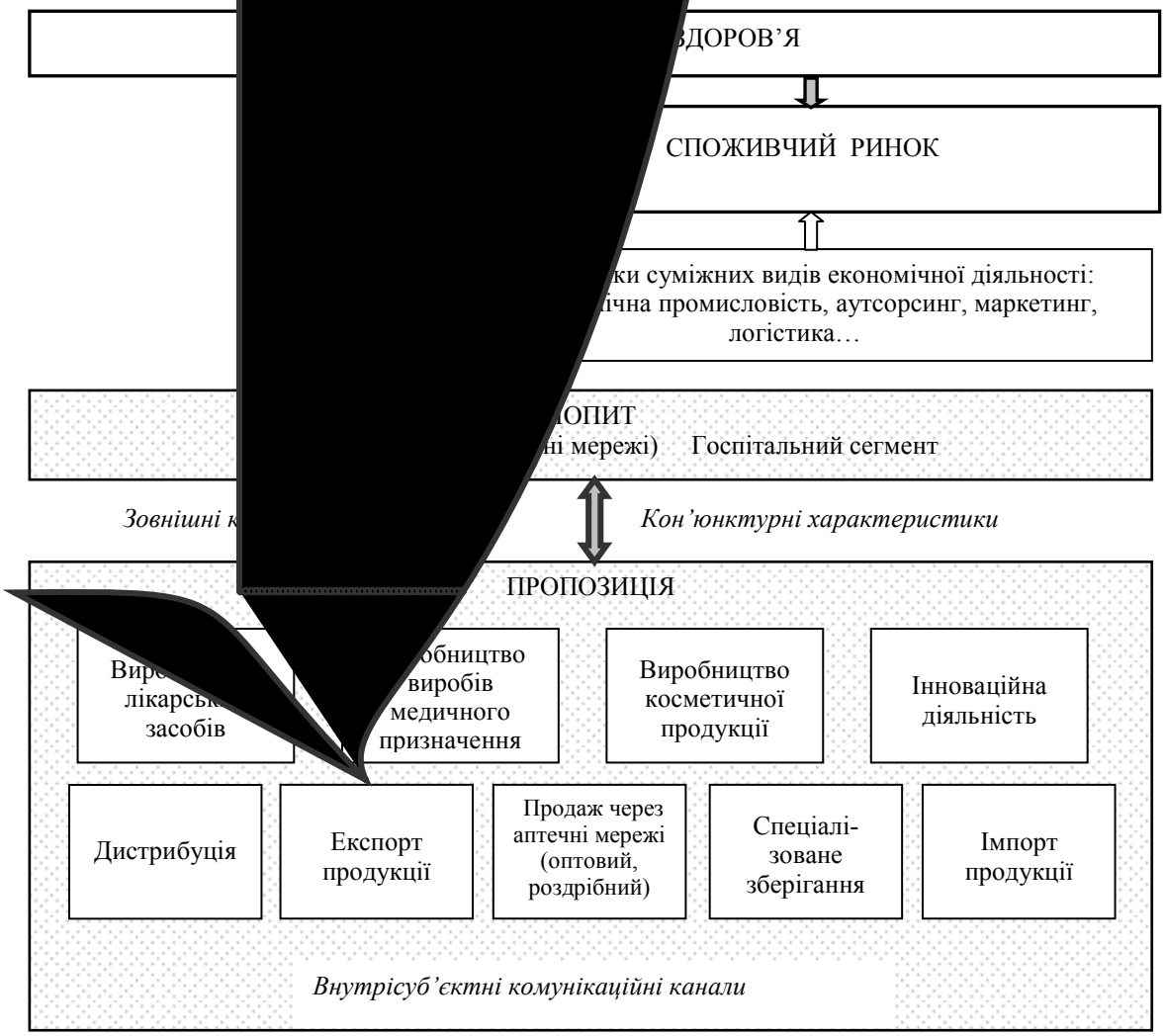

Рис. 1. Загальна інституційна структурованість фармацевтичного ринк

* Складено автором

g

Потреба державного втручання у процеси фармацевтичного ринку є більш ніж очевидною – в силу його колосальної значущості для суспільного розвитку. Прояви монополізації, інші деструктивні явища і процеси, які щоденно проявляються на фармацевтичному ринку з вкрай негативними їх детермінаціями стану суспільного здоров'я, вимагають конкретних державних втручань через регуляторні механізми.

Формулювання дефініції державного регулювання фармацевтичного ринку повинно базуватись на основі численних напрацювань у теорії державного управління щодо сутності державного регулювання економіки як такого. Зокрема дану категорію розглядають як цілеспрямований вплив, функцію, метод або один з елементів механізму державного управління, систему заходів, ресурсний перерозподіл тощо. Враховуючи такі міркування вважаємо, що державне регулювання фармацевтичного ринку являє собою систему цілеспрямованих заходів долання кон'юнктурних ринкових дисбалансів з оптимізацією задоволення інтересів його учасників та конструктивними впливами на ситуацію в країні загалом. Систему державного регулювання формують механізми, а також інституційне, інформаційне, кадрово-управлінське та фінансове забезпечення.

Покладаючи в змістовну сутність державного регулювання фармацевтичного ринку цілеспрямований характер його процесності, важливо конкретизувати його цільову функціональність. При визначенні функціональних цілей фармацевтичного ринку не слід переоцінювати роль даної сфери для забезпечення суспільного здоров'я, адже за оцінками ВООЗ здоров'я людини на 70% залежить від способу життя та харчування і лише на 15% – від організації медичної служби та генетичних особливостей [6]. Таким чином, екзогенні впливи фармацевтичного ринку на суспільне здоров'я через державне регулювання повинні супроводжуватись активною політикою держави щодо пропагування здорового способу життя, спрямованою в першу чергу на молоде покоління.

Незважаючи на пріоритетну роль самої людини у забезпеченні стану свого здоров'я, значимість якісних характеристик функціонування фармацевтичного ринку не слід применшувати. Свідченням цьому є цілі державного регулювання фармацевтичного ринку в країні (табл.1).

Таблиця 1

Основні цілі державного регулювання фармацевтичного ринку в країні*

№ з/п	Ціль*	Поточна проблем-ність виконання	Інституціоналізо-вані перешкоди	Перспективність покращення
1	Забезпечення стабільного розвитку ринку	Дуже висока чутливість до екзогенних впливів	Усталення проявів недобросовісної конкуренції	Більш послідовна державна політика у сфері охорони здоров'я
2	Забезпечення раціонального використання ресурсів і підвищення ефективності виробництва (надання послуг)	Формальність управлінських впливів з практикою неформальних домовленостей	Суб'єктивний доступ до окремих ресурсів, у т.ч. інформаційних	Подолання сировинної імпортозалежності
3	Підвищення конкурентоспромож-ності продукції, у т.ч. на міжнародному рівні	Слабка інтегрованість управлінських рішень до міжнародних стандартів у підходах регульованості	Несформований імідж вітчизняної продукції з недостатніми 21оллективу21ними параметрами	Поступове завоювання зарубіжних ринків з первинною орієнтацією на транскордонний простір

продовження таблиці 1

1	2	3	4	5
4	Підвищення якості життя населення	Порушений інститут відповідальності і контролю за якістю продукції	Низька правова культура населення і практика відстоювання прав на якісну продукцію	Покращення якісних характеристик продукції з пониженням практики грубого порушення рецептур

* Складено автором на основі джерела: [7]

З-поміж зазначених у табл. 1 цільових орієнтирів державного регулювання особливої ваги нині набуває потреба підвищення конкурентоспроможності фармацевтичної продукції, що в своїй акумуляційній вимірності формує загальну конкурентоспроможність фармацевтичного ринку. Відтак цільовість державного регулювання фармацевтичного ринку в стратегічній перспективі повинна відображатись конкретними кількісно-якісними показниками, які інтегрально виражені у понятті «конкурентоспроможність». Відносно фармацевтичного ринку – це його тривала здатність утримувати конкурентні переваги на вищих інституційно-просторових рівнях з високою адаптативністю до екзогенних змін й такими кон'юнктурними характеристиками, що дозволяють оптимізувати задоволення потреб його учасників. Таким чином, спрямованість державного регулювання фармацевтичного ринку країни з орієнтацією на забезпечення його конкурентоспроможності є археважливим завданням, виконання котрого дозволить комплексно підійти до вирішення проблем та окреслення стратегічних пріоритетів розвитку фармацевтичної сфери.

При з'ясуванні концептуальної суті державного регулювання фармацевтичного ринку країни зазначалось, що в системній інтерпретації його формують механізми, а також інституційне, інформаційне, кадрово-управлінське і фінансове забезпечення. Інституційне забезпечення державного регулювання фармацевтичного ринку охоплює інститути, що безпосередньо володіють регуляторними повноваженнями або ж впливають на ринок опосередковано через регуляторні впливи на інші (суміжні) сфери суспільного життя. Основну роль безумовно тут виконують профільні органи державної влади центрального і місцевого рівнів. Разом з тим, усе потужнішу нішу займають відповідні громадські структури як форми самоорганізації, населення, комерційних структур тощо. Відтак актуалізується потреба тісної взаємодії спеціалізованих органів державної влади, виробників лікарських препаратів, 22оллект'юторів та аптечних мереж з метою пошуку спільних рішень задля підвищення конкурентоспроможності фармацевтичного ринку в системі регуляторних впливів.

Щодо інформаційного забезпечення, то його формує вся сукупність інформації стосовно фармації, яка може бути високопрофесійного і пізнавального (для споживачів продукції) характеру. Відтак потреба постійних роз'яснень споживання, купівлі-продажу, виробництва фармпродукції призвела до формування потужних Інтернет-ресурсів у сфері фармації. Вагому нішу тут формує чинне законодавство з відображенням положень на офіційних сайтах Верховної Ради України та Міністерства охорони здоров'я України. Таким чином, формально інформаційне забезпечення державного регулювання фармацевтичного ринку є доволі розгорнутим. На практиці ж існують значні інформаційні дисбаланси у взаємовідносинах суб'єктів ринку та органів влади, побудовані на слабо розвиненому державно-приватному партнерстві.

Дуже важливим для ефективності державного регулювання фармацевтичного ринку постає кадрово-управлінське забезпечення, що формується в основному з державних службовців, які здійснюють трудову діяльність у профільних органах державної влади. Цінно, якщо до кадрів регулювання фармринку залучаються фахівці-практики, представники профільних наукових та освітніх структур, що з прикладної й

конкретної сторони бачать проблеми розвитку ринкових відносин з балансуванням інтересів їх учасників.

Очевидно, що жодне рішення регулювання фармацевтичного ринку не буде ефективним за умов браку фінансового забезпечення, яке дозволяє його перетворити у відповідний матеріальний базис втілення в життя окреслених теоретичних перспектив. Україні у цьому плані важливо слідувати практиці розвинених країн, в яких темпи приросту витрат на охорону здоров'я є більшими, ніж темпи економічного зростання [8, с. 32].

Домінантою ж ефективності державного регулювання фармацевтичного ринку є його механізми. Теоретичне трактування даного поняття може диференціюватись від розгляду як окремого інструменту, до процесу, сукупності або ж цілісної системи. У нашому дослідженні механізми регулювання фармацевтичного ринку розглядаємо як конкретні інструменти регуляторного впливу на його учасників та результуючі кон'юнктурні характеристики, що через взаємодію з відповідним забезпеченням (інституційним, інформаційним, кадрово-управлінським та фінансовим) дозволяють досягати задекларованих цілей.

Висновки. Сучасна практика державного регулювання допускає широкий арсенал механізмів державного регулювання. Найчастіше їх розподіл здійснений у розрізі: прямих і непрямих; нормативно-правових, соціально-економічних, фінансово-вартісних й організаційно-економічних; економічних, мотиваційних, організаційних, політичних та правових [9; 10]. Виходячи з таких міркувань, наводимо наступні групи механізмів державного регулювання фармацевтичного ринку, в розрізі яких слід оцінювати ефективність його здійснення з націленістю на забезпечення конкурентоспроможності відповідного рівня:

1. Концептуально-регламентуючі механізми: реформування системи охорони здоров'я через здійснення структурних реформ;

2. Нормативно-правові механізми: законодавча база загальнодержавного рівня, у т.ч. ратифіковані міжнародні документи; нормативи регіонального і місцевого рівнів, у т.ч. обласні програми розвитку; патентування, ліцензування, у т.ч. відповідно стандартів виробничої практики GMP ЕС;

3. Економіко-мотиваційні механізми:

- бюджетне регулювання: державні закупівлі; тендери; система реімбурсації;
- державні майнові права, особливо на об'єкти інтелектуальної власності у фармацевтичній сфері;
- цінове регулювання: регламентований перелік лікарських засобів, ціни на котрі встановлюються державою, практика референтних цін, встановлення граничних націнок, встановлення цін на продукцію з експортною перспективою (згідно світового досвіду встановлено, що основними причинами підвищення частки країни на світовому фармацевтичному ринку є зростання цін на ринку внутрішньому, але за умови, що продукція є конкурентоспроможною [11]) тощо;
- податкове регулювання: система оподаткування фармацевтичних підприємств; відшкодування ПДВ;

4. Контролюючі механізми: контроль за якістю продукції, у т.ч. через відновлення багаторівневої системи контролю якості ліків; контроль за дотриманням процедур випуску продукції, упакування, збуту тощо;

5. Інформаційно-промоційні механізми: соціальна реклама; етична промоція фармацевтичної продукції тощо.

У підсумку важливо зазначити, що сьогодні все більше актуалізується дискусія щодо потреби дерегуляції різних сфер суспільного життя в Україні з пріоритетом стимулювання малого і середнього бізнесу. Актуальність даної практики для фармацевтичного ринку потребує окреслення ключових проблем його функціонування. Без повного розуміння прикладних проблем реалізації механізмів державного

регулювання фармацевтичного ринку неможливо обґрунтувати потребу активності державних втручань у ринкові процеси і відносини.

Список використаних джерел:

1. Долан Э. Дж. Рынок: Микроэкономическая модель / Э. Дж. Долан, Д. Линдсей. – С. Пб, 1992. – 496 с.
2. Енгстлер П. Ринкова економіка для бізнесменів-початковців // Пер. З нім. О. Логвиненка. – К. : Вік, 1992. – 223 с.
3. Старовойт О. В. Особливості впровадження франчайзингової системи в Україні // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2012. – № 4. – С. 164–168.
4. Кирсанов Д. Аптечный рынок Украины по итогам 9 мес 2014 г. : Аптека.ua. № 966 (45) від 17.11.2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.apteka.ua/article/313423
5. Жилінська О. А. Фармацевтичний ринок : Україна в контексті світових тенденцій / О. А. Жилінська, О. Чулак // Теоретичні та прикладні питання економіки. – Вип. 27, Т. 1. – С. 252–259.
6. Зотова О. О. Рівень життя населення України / О. О. Зотова, О. І. Крикун, В. В. Латік. – К. : ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – 428 с.
7. Ажнюк М. О. Основи економічної теорії : Навч. Пос. – Ужгород : Ґражда, 2005. – 204 с.
8. Maynard A. Dilemmas in regulation of the market for pharmaceuticals / Alan Maynard, Karen Bloor // Health affairs. – 2003, May/June. – Volume 22 , Num. 3. – P. 31–41.
9. Михасюк І. Державне регулювання економіки / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. // За 24олл. Д-ра екон. Наук, проф., 24олле. АН Вищої школи України І. Р. Михасюка. – Львівський національний університет імені І. Франка, Львів : «Українські технології», 1999. – 640 с.
10. Федорчак О. Класифікація механізмів державного управління // Демократичне врядування. Науковий вісник. – 2008. – Вип. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVr/2008-01/O_Fedorchak.pdf
11. Ewen M., Dey D. Medicines : Too Costly and Too Scarce [Online]. [Accessed 8th December 2006]. Available from World Wide Web: 2005 [updated 2005; cited] ; Available from : http://www.haiweb.org/medicineprices/2005/pricingbriefingpaperFINAL.doc

Рецензент д.е.н., професор Леоненко П.М.

УДК 334.758.4:338.432:330

Данкевич Є.М., д.е.н., науковий співробітник лабораторії економіки
Інститут сільського господарства Полісся УААН

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МІЖГАЛУЗЕВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

Вивчено та проаналізовано теоретичні та методологічні засади стратегії розвитку міжгалузевої інтеграції в аграрному секторі економіки. Обґрунтовано, що найбільш поширена концепція вибору оптимальної форми міжгосподарських зв'язків полягає у забезпеченні постійних стійких зв'язків між підприємствами з виробництва, переробки і реалізації продукції. Встановлено, що для подальшого розвитку міжгалузевої інтеграції необхідна відповідна стратегія. На основі опрацювання літературних джерел та нормативно-правової бази сформовано цілі стратегії розвитку міжгалузевої інтеграції, механізм її реалізації та оцінку результатів.

Ключові слова: міжгалузева інтеграція, стратегія, ринкова економіка, синергетика, міжгалузеві зв'язки, готова продукція, ефективність.

Dankevych Y.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL IMPERATIVES INTEGRATION STRATEGY OF INTERSECTORAL IN THE AGRICULTURAL SECTOR

In this paper we studied and analyzed the theoretical and methodological framework of inter-sectoral integration strategies in the agricultural sector. We proved that the most common concept of choosing the optimal form of inter-farm enterprises bonds is to provide permanent stable relations between enterprises for the production, processing and sales. The study found that the further development of inter-sectoral integration strategy requires appropriate. We based study of literature and regulatory framework formed inter-sectoral development strategy aims integration mechanism for its implementation and evaluation of results.

Key-words: cross-sectoral integration, strategy, market economy, synergy, cross ties, finished products, efficiency.

Данкевич Е. М.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ИМПЕРАТИВЫ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ МЕЖОТРАСЛЕВОЙ ИНТЕГРАЦИИ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ

Изучены и проанализированы теоретические и методологические основы оллекти развития межотраслевой интеграции в аграрном секторе экономики. Обосновано, что наиболее распространенная оллектив выбора оптимальной формы межхозяйственныхоллект заключается в обеспечении постоянных устойчивыхоллект между предприятиями по производству, переработке и реализации продукции. Установлено, что для дальнейшего развития межотраслевой интеграции необходима соответствующая стратегия. На основе обработки литературных источников и нормативно-правовой базы сформированы цели оллекти развития межотраслевой интеграции, оллекти ее реализации и оценки результатов.

Ключевые слова: межотраслевая интеграция, стратегия, рыночная экономика, синергетика, межотраслевые олле, готовая оллектив, эффективность.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Важливою ознакою розвитку сучасного аграрного сектора економіки є швидко прогресуюча інтеграція, яка проникає у різноманітні аспекти сучасного життя – економіку, політику, культуру та навколишнє середовище. Економічний простір стає єдиним для підприємництва, коли географія розміщення продуктивних сил, галузева структура інвестицій, виробництва та системи збуту являють собою єдину систему. В умовах глобалізації аграрних ринків та зростаючого попиту на продукти харчування у світі і в сільському господарстві України, зокрема, розпочалися процеси концентрації капіталу та формування на цій основі міжгалузевої інтеграції. Просування вітчизняних інтегрованих формувань супроводжується взаємодією з соціальною інфраструктурою та з навколишнім середовищем. У даному контексті важливим є системне дослідження інтегрованих структур та вироблення напрямів їх гармонійного розвитку.

Розвиток аграрного сектору економіки вимагає удосконалення методології дослідження міжгалузевих відносин: від теоретичної інтерпретації явища необхідно перейти до безпосереднього проектування моделей ефективності міжгалузевих відносин. Розв'язання проблем системи міжгалузевих зв'язків, як свідчить досвід економічно розвинених країн світу, сприяє підвищенню ефективності функціонування всіх галузей аграрного сектору економіки. Розвиток ринкової економіки зумовлює необхідність формування нової системи економічних відносин. Незважаючи на те, що аналіз міжгалузевих економічних відносин завжди був одним із головних завдань економічної науки, актуальність даної проблеми значно зростає на сучасному етапі розвитку економіки.

Пасхавера, О.А. Родіонової, П.Т. Саблука, О.М. Сьоміна, В.К. Терещенка, М.А. Хвесика С.О. Юшина та ін. Відзначаючи цінність результатів досліджень науковців, необхідно відмітити, що не всі теоретичні розробки знаходять застосування на практиці, про що свідчить сучасний стан розвитку сільськогосподарського виробництва.

Невирішені проблеми у цій сфері зумовлює необхідність деяких змін методологічного підходу до розгляду міжгалузевих відносин: від теоретичних основ до проектування відповідних заходів та оптимальної моделі, яка буде поєднувати економічне підґрунтя з формами організаційного забезпечення. Але проблема настільки важка і складна, що потребує подальшого теоретичного дослідження та методологічних рекомендацій по удосконаленню системи міжгалузевих економічних відносин в аграрному секторі економіки взагалі та у його складових окремо.

Цілі статті. Метою статті є дослідження теоретичних та методологічних імператив стратегії розвитку міжгалузевої інтеграції в аграрному секторі економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У матеріальному світі, який нас оточує, згідно із законами природи, все має власну будову, взаємозв'язок та відповідний баланс. На земній поверхні, у тому чи іншому природному ареалі, зосереджується певна кількість живих організмів флори та фауни, які створюють замкнутий цикл своєї життєдіяльності. Вони виживають за рахунок тісних взаємовідносин, контрольованих законами природи. Кожний вид пристосовується до складних кліматичних умов, знаходить можливості добування їжі, захищається від шкодочинних організмів, здійснює процес відтворення. Однак за неадекватного втручання людини у цей природний баланс відбуваються катаклізми. Як наслідок, підвищується температура повітря, змінюється клімат, вимирають окремі види тваринного та рослинного походження, що спричиняє розрив ланцюгу взаємовідносин у природі.

За статистичними даними, з кожним роком, на нашій планеті збільшується кількість населення, а звідси виникає потреба у продуктах харчування та побутових засобах. Відтак, щоб забезпечити потребу людства щодо цих головних для існування умов, необхідний збалансований механізм дій та взаємозв'язків, які не руйнують, а підсилюють одне одного. За часів планової економіки планувалося виробництво певного виду продукції, засобів та об'єктів для соціально-побутових умов проживання. З переходом до ринкових умов господарювання та капіталізації виробництва запанували процеси стихійності, нестабільності, боротьби за ринки збуту виробленої продукції, виживання сильніших за рахунок слабших. При цьому втрачено зв'язок між головними напрямами виробництва й ефективністю та раціональністю використання наявних ресурсів.

Україна відноситься до країн світу, де потенціал аграрного сектору, враховуючи наявні ресурсні можливості, використовується не у повній мірі для розв'язання ряду економічних, соціальних та екологічних завдань. Стратегія розвитку і регулювання аграрного ринку України повинна бути зорієнтована на гарантування продовольчої безпеки держави та забезпечення експортної експансії на світовому аграрному ринку, де попит на агропродовольчу продукцію до 2050 р. повинен зрости на 50–70 % [10]. Для досягнення запропонованих стратегічних орієнтирів розвитку необхідно змінити підходи до організації вітчизняного аграрного виробництва особливо у напрямі міжгалузевої інтеграції. Сучасна структура аграрного сектору економіки ґрунтується на загальновизнаному виділенні у його складі окремих стадій, між якими існує міцний взаємозв'язок і взаємозумовленість. Тільки при створенні ефективних міжгалузевих відносинах можливий вільний рух аграрної продукції від виробника до кінцевого споживача (рис. 1).

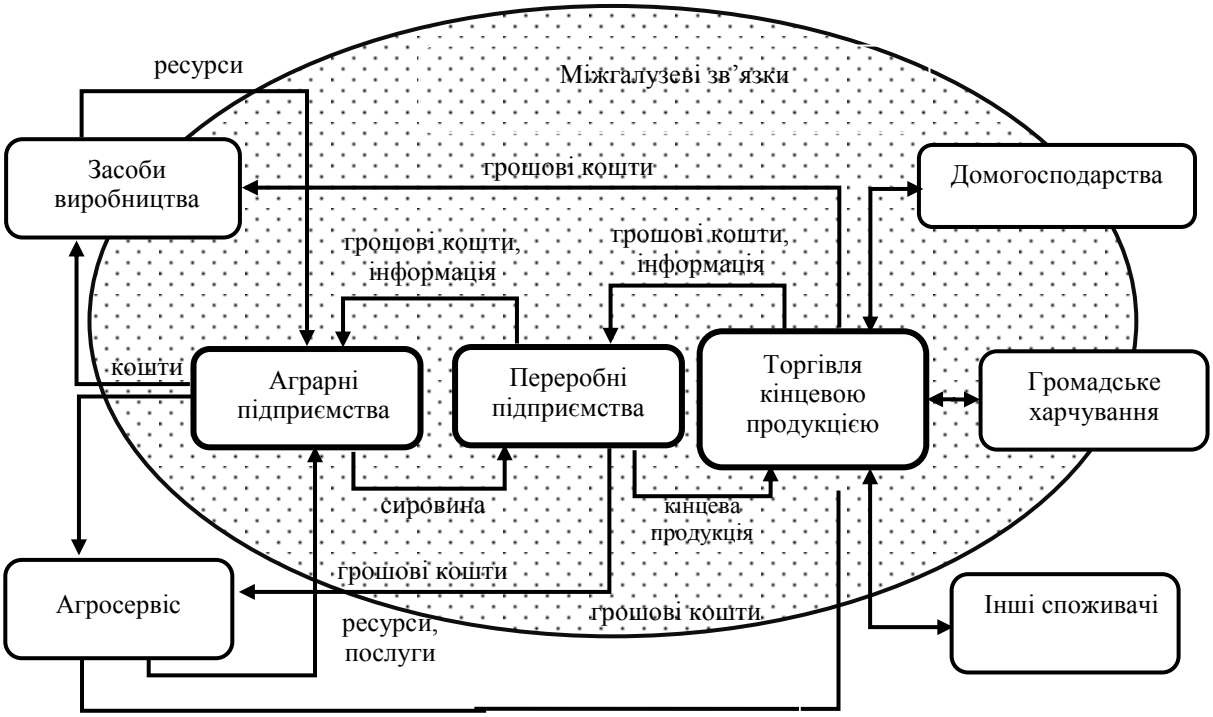

Рис. 1. Рух ресурсів в аграрному секторі економіки України
Джерело: власні дослідження.

Проведені дослідження підтверджують, що сільське господарство тісно пов'язане з промисловістю, торгівлею та іншими галузями економіки. Однак з ряду суб'єктивних і об'єктивних причин, ці зв'язки порушено та мають, переважно, випадковий, стихійний характер [3,8]. Така відособленість в умовах ринкової економіки уповільнює розвиток сільськогосподарського виробництва, знижує конкурентоспроможність вітчизняних товаровиробників. Об'єктивно існує необхідність поглиблення інтеграційних процесів, формування цілісної господарської системи в аграрній сфері, найбільш адаптованої до умов ринкового середовища з урахуванням мотивів та інтересів учасників інтегрованого формування.

Обґрунтовано, що найбільш поширена концепція вибору оптимальної форми міжгосподарських зв'язків підприємств полягає в забезпеченні постійних стійких взаємовідносин між підприємствами з виробництва, переробки і реалізації продукції. У сучасних умовах організаційно-технологічні зв'язки підприємств здійснюються через посередників, які стримують поставки сировини і продукції безпосередньому споживачу, підвищують ціну продукції, їх діяльність часто призводить до втрат сільськогосподарської сировини. Необхідним є удосконалення організації виробничих зв'язків шляхом переходу підприємств і об'єднань на прямі зв'язки. Вирішити дані завдання можливо за рахунок міжгалузевої інтеграції, що відбувається за певних передумов і має вигоди та стимули для її учасників (табл. 1).

За таких складних взаємовідносин, які виникли у результаті ринкових відносин, необхідні ефективні важелі щодо виправлення ситуації, що склалася. Важливим є своєчасне спрямування виробничих процесів і взаємозв'язків у правильне русло. Світова практика і наука свідчать, що це можливо здійснити за рахунок запровадження в аграрному секторі економіки інтеграційних взаємозв'язків між підприємствами різних галузей.

Таблиця 1.

Стратегічні орієнтири учасників інтеграційних процесів

Учасник	Потреба	Механізм досягнення
Галузі, що виготовляють засоби виробництва	Конкурентоспроможність виробленої продукції, ринки збуту, ефективність виробництва	Залучення інвесторів, запровадження новітніх інноваційних технологій
Галузі сільського господарства	Підвищення товарності виробленої продукції, зниження собівартості та отримання прибутку від реалізації	Диверсифікація діяльності, кількісне та якісне покращення активів, підвищення конкурентоспроможності продукції
Галузі промисловості з переробки сільськогосподарської продукції	Контроль сировинного ринку, вплив на формування кількісних, якісних та цінових показників, зміцнення позицій на ринку збуту продукції	Формування сировинних зон, впровадження систем управління якістю продукції відповідно до міжнародних стандартів
Галузі виробничої та соціальної інфраструктури	Необхідність впровадження наукових розробок, розбудова інфраструктурних елементів	Спільне фінансування учасниками інтегрованого об'єднання програм розвитку сільських територій

Джерело: власні дослідження

Термін "інтеграція" латинського походження й означає поєднання окремих частин в єдине ціле [9]. Вона виявляється у посиленні економічних і виробничих зв'язків між окремими сферами та суміжними галузями, підприємствами, організаціями й іншими суб'єктами ринку [2, с. 251–252]. Агропромислова інтеграція означає певне організаційне поєднання сільськогосподарського і технологічно пов'язаного з ним промислового виробництва з метою одержання кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини та досягнення більшої економічної вигоди завдяки взаємній заінтересованості усіх учасників агропромислового виробництва у кінцевих результатах господарювання [1,5].

Особливість інтеграції як вагомого інструменту підвищення ефективності господарювання в аграрній сфері полягає у створенні додаткового ефекту, який дає можливість збільшувати кількісні та якісні показники діяльності всіх учасників процесу. Результат синергетичного ефекту агропромислової інтеграції можна простежити на прикладі діяльності інтегрованих формувань. Міжгалузева інтеграція дозволяє їм наблизитися до умов ринкового середовища, створити належні умови виробництва продукції, за рахунок чого вдається ефективно вести господарську діяльність і забезпечувати високі економічні результати [6]. Провідне місце серед вітчизняних інтегрованих формувань займають ПАТ "Райз", "Дакор Агро Холдинг", ПАТ "Миронівський хлібопродукт", ТОВ "Сігнет-Центр", ТОВ СП "Нібулон", ТОВ "А.Т.К." (табл. 2).

Таблиця 2.

Особливості господарської діяльності інтегрованих формувань в аграрному секторі економіки

Підприємство	Основний напрям діяльності	Наявна інфраструктура для агропромислової інтеграції
ПАТ "Райз"	Агровиробництво, переробка, зберігання та надання послуг	Цукровий завод, елеватори, насіннєві заводи, дочірні підприємства, які спеціалізуються на дистрибуції та торгівлі
"Дакор Агро Холдинг"	Вирощування зернових та олійних культур	Елеватори, цукрові заводи
ПАТ "Миронівський хлібопродукт"	Виробничі потужності всього технологічного ланцюжка птахівництва	Птахофабрики, завод із виготовлення круп і комбікорму
ТОВ "Сігнет-Центр"	Вирощування цукрових буряків, зернових та олійних культур	Цукровий завод, торгові компанії

продовження таблиці 2

1	2	3
“Кернел Групп”	Виробництво соняшникової олії, експорт масла і зерна	Елеватори, дочірні підприємства, які спеціалізуються на дистрибуції та торгівлі
ТОВ СП “Нібулон”	Виробництво та експорт зернових культур	Елеватори, перевантажувальні термінали
ТОВ “А.Т.К.”	Вирощування зернових і технічних культур, картоплі, виробництво насіння	Комбінат хлібопродуктів, лінія обробки насіння зернових культур, комплекс сховищ для зберігання картоплі та овочів

Джерело: власні дослідження.

Для подальшого розвитку інтеграційних процесів постає необхідність розробки відповідної стратегії. Стратегію запропоновано розглядати як довгостроковий, послідовний, конструктивний, раціональний, підкріплений ідеологією, стійкий до невизначеності умов середовища план, який супроводжується постійним аналізом і моніторингом у процесі реалізації та спрямований з певною метою на досягнення успіху в кінцевому результаті.

Опрацювання нормативно правових актів показало, що розроблено ряд стратегічних програм розвитку аграрного сектору економіки: “Стратегія економічного і соціального розвитку України до 2015 р.”, “Стратегія регіонального розвитку України до 2015 р.”, “Основні засади аграрної політики до 2015 р.”, “Засади внутрішньої і зовнішньої політики”, “Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р.”, “Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р.”, “Господарський кодекс України” та інші нормативно правові акти [4]. Однак проведені дослідження підтвердили, що подальшого дослідження потребує міжгалузева інтеграція як ефективний засіб вирішення ряду економічних, соціальних та екологічних проблем.

Стратегія розвитку міжгалузевої інтеграції передбачає комплексний план, спрямований на досягнення довготермінової мети, що включає напрями, завдання та пріоритети економічного розвитку інтегрованого формування і комплекс відповідних заходів, дій та рішень з метою забезпечення збалансування галузевих пропорцій та створення замкнутого циклу виробництва продукції. Мета стратегії – продовольче забезпечення населення за рахунок збільшення переробки продукції та нарощування експортного потенціалу регіону при умові збереження природньої родючості ґрунту та збільшення вкладу аграрного сектору у розвиток сільських територій.

Результатом реалізації стратегії міжгалузевої інтеграції повинен стати синергетичний ефект, який визначено, як збільшення показників ефективності діяльності підприємств у результаті об’єднання, інтеграції, злиття окремих частин в єдину систему, де ефект від взаємодії елементів системи перевищує суму ефектів діяльності кожного елемента окремо. За рахунок налагодження виробництва, переробки, зберігання і збуту інтегрованим структурам вдалося проникнути на ринок, сформувати чіткий напрям розвитку, а відтак отримати прибутки, розширити збутову політику та зменшити ризики. За даних умов це ефективний спосіб задоволення потреб споживачів, збільшення доходності аграрних формувань, уникнення дискримінації з боку переробних і торгівельних підприємств, забезпечення стабільного функціонування сільських територій та збереження природної родючості ґрунтів.

За рахунок поглиблення вертикальних відносин між товаровиробниками і несільськогосподарськими суб’єктами можливо частково вирішити проблему нееквівалентності. При цьому держава має здійснювати вплив на процеси цінового регулювання і контролю за переміщенням рівнів та структури цін, за дією усього цінового механізму у напрямі досягнення еквівалентності товарно-грошового обміну і цінових паритетів [7]. Нині в усіх країнах світу ціни в тій чи іншій мірі знаходяться під регулюючим впливом не тільки ринку, але й держави.

Проведені дослідження підтвердили важливу економічну причину для підтримки розвитку міжгалузевої інтеграції, яка проявляється у мультиплікативному ефекті, що

впливає на інші сектори національної економіки. Кошти, отримані у вигляді виручки і дотацій, товаровиробники витрачають на продукти та послуги всередині країни, створюючи робочі місця для інших галузей агробізнесу. Однак кошти, витрачені на імпортні товари, не повертаються в економіку країни.

Висновки. Аграрний сектор України з базовою складовою – сільським господарством, у національній економіці, формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та значною мірою, економічну, екологічну й енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки, формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій. Подальша інтеграція у світовий економічний простір, посилення процесів глобалізації й лібералізації торгівлі потребують адаптації до постійно змінюваних умов, а відповідно – подальшого удосконалення стратегії аграрної політики, тобто визначення основних довгострокових цілей та завдань, прийняття курсу дій і розподілу ресурсів, необхідних для виконання поставлених цілей.

Міжгалузева інтеграція є цілеспрямованим процесом створення нового формування на основі поєднання інтересів, зміцнення виробничих зв'язків і відносин прямих та опосередкованих учасників господарського процесу. Прямими учасниками є сільськогосподарські підприємства, що забезпечують технологічні процеси з виробництва та переробки продукції, опосередкованими – підприємства, які виконують допоміжні й обслуговуючі функції та зовнішні інвестори. У результаті їх взаємодії утворюється додатковий синергетичний ефект господарської діяльності. Головним завданням по формуванню системи міжгалузевих відносин в аграрній сфері економіки є оптимальний підбір взаємопов'язаних галузей, раціональний підбір галузей та підприємств зі спільними фінансовими інтересами із дотримуванням відповідних пропорцій між ними, ефективним розміщенням продуктивних сил.

Методологічне значення розробленої стратегії полягає у можливості її використання для розробки нормативно-правових документів у сфері сільського господарства, програмних та поточних документів державних органів та органів місцевого самоврядування усіх рівнів щодо розвитку галузі у відповідному періоді. Також ці напрями доцільно враховувати при координації заходів щодо модернізації економіки країни та сільського господарства, розробці ефективних механізмів реалізації державних реформ в умовах процесів.

Список використаних джерел:

1.Аграрний сектор: час принципово змінити орієнтири розвитку [Електронний ресурс] – Режим доступу до газети: http://www.dt.ua/.

2.Гагалюк Т. В. Роль вертикальної координації у збалансуванні міжгалузевих відносин в АПК / Т. В. Гагалюк, В. Л. Валентинов // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9 (99). – С. 250–259.

3.Гудак В. В. Механізм ціноутворення в агарному секторі як чинник забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств / В. В. Гудак // Інноваційна економіка : Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2011. – № 7(26). – С. 223.

4.Державна цільова 30оллектив розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minagro.gov.ua/ap

5.Кропивко М. Ф. Стратегічні напрями реформування управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій / [за ред. М. Ф. Кропивка]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 82 с.

6.Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Полісся і західного регіону України / редкол.: В.М. Зубець (голова) та ін. – К.: Аграрна наука, 2010. – 944 с.

7.Програма залучення інвестицій в економіку Житомирської області на 2011–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zhitomir-region.gov.ua/article.php?cil_prog

8.Саблук П. Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє : у 3-х т. Т. 2: Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення / П. Т. Саблук. – К. : ІАЕ, 2001. – 484 с.

9.Старшинська Л. В. Розвиток інтеграційних відносин у продовольчому комплексі [Електронний ресурс] / Л. В. Старшинська, В. Г. Цишевський // Економіка. – 2010. – № 36. – С. 197–200. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua /portal/natural/Npnukht/2010_36/NP-36-41.pdf. 6.

10. OECD-FAO Agricultural Outlook, 2012 [Електронний ресурс]// Food and Agriculture Organization of the United Nations. –www.fao.org.

УДК330.13:658.15:621
Замазій О.В., к.е.н., доцент
Хмельницький національний університет

СУТНІСТЬ КОНЦЕПЦІЇ ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Доведено необхідність використання концепції вартісно-орієнтованого управління у процесі управління суб'єктами господарювання. Визначено причини зацікавленості вітчизняних підприємств у запровадженні даної концепції при плануванні діяльності. Проаналізовано переваги застосування підходу VBM в процесі поділу функцій володіння і управління власністю.
Ключові слова: вартісно-орієнтоване управління, вартість підприємства, управління вартістю

Zamaziy O.

ESSENCE OF THE CONCEPT OF HOLISTIC-ORIENTED MANAGEMENT OF BUSINESS ENTITIES

The essence of value-based management of the enterprise is considered as a component of financial management in the industry.

Value-based management is the concept of management. It involves making financial and economic decisions. These solutions are based on the priority of the financial interests of the owners of the company, concentrating all decision-makers on the key facts of the market value of the company. This leads to maximizing the value of the enterprise.

The reasons for the interest of domestic producers are identified and benefits are proved for the use of the concept of value-based management in the strategic activities of the enterprise
Keywords : value-based management, enterprise value, cost management,

Замазий О.В.

СУЩНОСТЬ КОНЦЕПЦИИ ЦЕННОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО УПРАВЛЕНИЯ СУБЪЕКТА ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Доказана необходимость использования концепции ценностно-ориентированного управления в процессе управления субъектами хозяйствования. Определены причины заинтересованности отечественных предприятий во внедрении данной концепции при планировании деятельности. Проанализированы преимущества применения подхода VBM в процессе разделения функций владения и управления собственностью.
Ключевые слова**:** ценностно-ориентированное управление, стоимость предприятия, управления стоимостью

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями За сучасних умов господарювання, коли набирає сили процес розподілу функцій володіння і управління власністю, відбувається відхід від оперативного управління підприємством його власниками. І основною формою доходу власників у цих умовах стає не заробітна плата, а зростання ринкової вартості належних їм активів.

З іншого боку, значна частина ринкового співтовариства – фінансові інвестори, для яких будь-які види вкладень не більш ніж фінансові операції, прагнуть диверсифікувати свої вкладення. Це пов'язано як з намаганням мінімізувати свої ризики, так і з ростом віддачі від базових активів, що супроводжується утворенням вільних грошових потоків, які вимагають адекватного реінвестування. Тому, інвестуючи в активи підприємства, у перспективі інвестори мають на меті їх продаж за максимальною ціною.

Проте максимальний приріст ринкової вартості підприємства можливий у випадку, якщо в цьому, крім власників, зацікавлений його менеджмент. Тому

інструментарій управління вартістю бізнесу повинен враховувати інтереси усіх зацікавлених осіб – від внутрішніх (менеджерів, власників) до зовнішніх (ринкових партнерів, інвесторів). Визначальним фактором успішного управління ринковою вартістю бізнесу є дотримання балансу інтересів зазначених вище осіб. Це, в свою чергу, породжує потребу вдосконалення інструментарію управління ринковою вартістю, за допомогою якого можна було б оцінювати не стільки вартість бізнесу, скільки управляти процесами її зростання.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Засновниками концепції вартісно-орієнтованого управління вважають А. Раппапорта, автора праці «Створення вартості для акціонерів» [1] та Б. Стюарта «В пошуках вартості» [2]. Значний внесок у розвиток даної концепції зробили багато інших економістів, серед яких варто згадати Т. Коупленда, Дж. Муррина і Т. Коллера [3].

По суті, концепція вартісно-орієнтованого управління розглядається ними як синтез теорії корпоративних фінансів та теорії оцінювання (базисні ідеї, методи й моделі концепції досліджені у вище перерахованих працях) та фінансового аналізу, що є важливим інструментом для виявлення факторів створення цінності (Ф. Лі Ченг, Е. Хелферт, Дж. І. Фіннерті). Проте в цих роботах зарубіжних науковців описуються методичні підходи основані на сформованих ринкових відносинах і ринковій інфраструктурі. У вітчизняному середовищі господарювання ринкові відноси складаються зовсім по-іншому. Зважаючи на це існує необхідність адаптувати зарубіжні методики до вітчизняной практики управління.

У практичній діяльності суб'єктів господарювання здебільшого не виводяться на перший план питання відносин між акціонерами, менеджерами, інвесторами та їх зацікавленості у зростанні ринкової вартості підприємства, оскільки існуючі методи управління вартістю засновані, як правило, на регулярній оцінці вартості бізнесу та прийнятті на її основі управлінських рішень. Однак для управлінської практики по мірі наближення до міжнародних стандартів ведення бізнесу нажатого важливіше не стільки оцінювати вартість, скільки керувати її зростанням.

Цілі статті: обґрунтування актуальності для вітчизняного бізнесу керування процесами зростання цінності підприємств для зацікавленого кола осіб. Дана цінність проявляється у зростанні вартості підприємства, як товару, на фондовому ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ключовим рішенням при побудові ефективної системи вимірювання вартості є рішення про вибір основного показника (комплексу показників) результатів діяльності організації. Це рішення «переводить» загальну філософію створення цінності для акціонерів у практичну площину, відповідаючи на питання, добре чи погано «спрацювало» підприємство в цілому за звітний період, чи була фактично створена цінність для акціонерів протягом періоду.

Концепція «управління вартістю компаній» (Value based management – VBM) з'явилася в середині 1980-х в США. Суть її в тому, що всі рішення менеджменту компанії повинні оцінюватися з точки зору їх впливу на її ринкову вартість. В першу чергу це робиться для задоволення інтересів інвесторів. З іншого боку, власникам компанії корисно знати, скільки коштує їх бізнес, щоб зрозуміти, чи продовжувати їм займатися.

Об'єктом управління при використанні практики вартісно-орієнтованого управління (VBM) є вартість компанії (підприємства), при цьому вартість компанії не тотожна балансовій вартості її активів. У вузькому сенсі, вартість, про яку піде мова в роботі, визначається через ринкову капіталізацію. У широкому сенсі, це оцінка досягнутого підприємством становища на ринку. При цьому поточний стан і потенціал його розвитку необхідно розглядати через призму чотирьох основних ринків, в

боротьбу на яких залучені сучасні підприємства: ринку продукту, ринку капіталу, ринку трудових ресурсів і ринку корпоративного управління і контролю.

Центральним положенням концепції VBM є управління компанією з метою створення вартості для акціонерів через механізми ринку цінних паперів. При цьому з поля зору випадають інтереси менеджерів, що особливо проявляється у «закритих» вітчизняних акціонерних товариствах і товариствах з обмеженою відповідальністю, де права власності є доволі розмитими. Проте, конкурентна боротьба з іншими учасниками ринку є притаманною для сучасних реалій. І технології управління вимагають нових підходів з метою утримання домінуючих позицій і нарощення масштабів виробництва, що можливо за рахунок залучення інвестиційних ресурсів. Таким чином, управління вартістю в інтересах акціонерів є лише окремий випадок застосування інструментарію, що становить основу вартісно-орієнтованого управління. Слід пам'ятати, що необхідність конкурувати, вдосконалюватися і перемагати в конкурентній боротьбі з'являється не в момент розміщення акцій на фондовій біржі, але народжується одночасно із задумом про створення бізнесу.

Управління вартістю підприємства – комплексний процес. Його можна визначити, з одного боку, як послідовну реалізацію принципів моделі розвитку підприємства, на основі якої відбувається прийняття рішень від стратегічних та оперативних до фінансових і нефінансових. З іншого боку, управління вартістю має виходити з необхідності задоволення очікувань стейкхолдерів. Концепція вартісно-орієнтованого управління – це синтез теорії корпоративних фінансів, фінансового аналізу і фінансового обліку. Оскільки фінансовий аналіз є важливим інструментом для виявлення факторів створення цінності, а данні бухгалтерського обліку є важливими при емпіричному тестуванні моделей оцінювання [4].

Серед переваг застосування вартісно-орієнтованого підходу в управлінні компанією доцільно виділити наступні. По-перше, при бажанні нарощення вартості стає тією метою, заради досягнення якої стає можливим об'єднання зусиль всіх контрагентів і досягнення оптимальних компромісів. По-друге, вартісний підхід дозволяє виділити ключові фактори вартості (тобто ті самі 20% показників, які, згідно з «принципом Парето», визначають 80% вартості компанії) і на їх основі створити якісну систему управління бізнесом. Крім того, вартісний підхід вимагає здійснення постійного і максимально повного моніторингу діяльності компанії, що значно підвищує якість і ефективність прийнятих рішень. Це здійснюється за рахунок надання керівникам і ключовим фахівцям оптимального обсягу, структури і формату інформації, необхідної для прийняття рішень.

Наступною перевагою є те, що концепція вартісно-орієнтованого управління дозволяє оптимально поєднувати довгострокові і короткострокові цілі бізнесу шляхом поєднання показників вартості та економічного прибутку. Крім того, використання ключових показників вартості дозволяє визначити не тільки всі точки «зростання», але також врахувати всі витрати і ризики ведення бізнесу компанії [5, с.198].

Управління вартістю компанії передбачає систему матеріальної компенсації співробітників компанії, яка буде безпосередньо «прив'язана» до розміру вартості, створеної кожним співробітником компанії, що здійснюється шляхом визначення, планування і контролю ключових факторів вартості в «зонах відповідальності» співробітників компанії [6, с.134].

Вартісно-орієнтований підхід вважається підходом, який найбільшою мірою відповідає вимогам сучасного ринкового середовища, тому що концепції управління бізнесом зорієнтовані на вартість, точніше на її максимізацію. Таким чином, формування вартісно-орієнтованої системи управління у сучасній теорії та практиці визначається як найбільш правильна модель цілеспрямування діяльності компаній.

Концепція управління вартістю забезпечує досить широкі можливості для реалізації відповідних функцій менеджменту, адже широкий перелік показників вартості дозволяє здійснювати диференційний підхід до вибору цільових критеріїв та обирати методи управління, що найбільшою мірою відповідають умовам, у яких функціонує підприємство, враховувати його масштаби та специфіку діяльності. Саме ці переваги обумовлюють те, що управління вартістю як концепція менеджменту набуває все більшого визнання та використання не лише у розвинених країнах, але й у країнах із недостатньо розвиненими фінансовими ринками як, наприклад, Україна.

Інститутом контролінгу Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана у 2011 році було проведене експертне дослідження вітчизняних підприємств щодо використання ними інноваційних інструментів фінансового управління. Результат показав вкрай низький рівень розвитку вартісно-орієнтованого управління у корпоративному секторі економіки України. Лише 5% досліджуваних підприємств розраховують вартісно-орієнтовані показники. Близько 30% великих компаній взагалі не обчислюють середньозважену вартість капіталу і не використовують ставку дисконтування як для цілей вартісно-орієнтованого управління, так і для оцінки бізнес-проектів. Крім того, на 16% підприємств оцінку інвестицій взагалі не проводять, а керівники фінансово-економічних служб 11% досліджуваних компаній взагалі не чули про такий інструмент, як ставка дисконтування [7, с.78].

Аналізуючи системи управління фінансами українських підприємств, доводиться констатувати, що на більшості з них запровадження вартісного підходу навіть не планують. Щодо тих компаній, керівництво яких декларує використання концепцій VBM, насправді не проводиться жодних реальних кроків.

Отже, концепція управління підприємством, заснована на максимізації його вартості, вважається однією з найбільш успішних, оскільки зміна вартості компанії, яка є критерієм ефективності господарської діяльності, враховує майже всю інформацію, пов'язану з її функціонуванням. Уже сьогодні деякі українські підприємства узяли за орієнтир максимізацію своєї ринкової вартості, і це стосується не лише акціонерних товариств. При цьому дуже важливо уникати стереотипів і не прагнути використовувати готові шаблони. Кожній компанії треба прокладати свій шлях до мети, зважаючи на свої стартові позиції та індивідуальні цілі, і лише тоді компанія буде успішною, а її вартість зростатиме.

Таким чином, сучасний вартісно-орієнтований менеджмент виступає продуктом еволюції в управлінських підходах, являючи інтегровану систему управління підприємством. Розуміння елементів вартісно-орієнтованого менеджменту дає можливість для його більш ефективного запровадження у господарську практику, а згодом і підвищення результативності менеджменту на підприємствах.

Концепція управління компанією, в основу якої покладена ця ідея, отримала назву Value-Based Management (VBM), що вже традиційно перекладається на українську мову як «концепція управління вартістю компанії». Як відзначає Т. Коупленд [3, с. 85], у випадку, якщо підприємством застосовується концепція управління вартістю, то всі його дії повинні базуватися на вартісному мисленні, яке, в свою чергу, обумовлюється наявністю двох компонентів – системи вимірювання вартості та вартісної ідеології. Окрім того, Т.Коупленд і Д.Муррін у своїй роботі «Вартість компанії. Оцінка і управління» виокремлюють 6 основних складових, відповідна організація яких формує вартість, привабливу для акціонерів (рис.1) [3, с. 31].

Опираючись на обидві складові вартісного мислення, виділимо п’ять доданків управління вартістю.

Перша складова – управління ефективністю бізнесу і роботи персоналу По своїй суті вона передбачає стратегічне планування інвестиційної привабливості та

впровадження вмотивованості до зростання вартості підприємства у його персоналу. У даному доданку поєднуються два типи моделей розвитку підприємства. Потрібно, по-перше, врахувати кількісні і якісні параметри, що характеризують конкурентні переваги суб'єкта господарювання і є фундаментом створення вартості. По-друге, потрібно розрахувати ступінь зацікавленості персоналу підприємства і відобразити його у конкретних показниках. Друга складова – визначення факторів створення вартості. Формування нової змінної частини оплати праці відбувається через додаткові заохочення , що визначаються розміром вкладу менеджерів та інших категорій персоналу у створення вартості компанії підприємства. На практиці це досягається різними засобами. Прикладом є німецька компанія Siemens, де з 1998 року 60% винагороди 500 вищих управлінців прив'язано до показника зростання економічного прибутку, а для персоналу більш низьких рівнів – від 15% до 20% зарплати. Інший спосіб – використання принципу накопичення частки бонусів та їх виплати за умови досягнення цільових завдань по зростанню вартості компанії. Подібний принцип, наприклад, в американській Dow Chemical дозволив різко підвищити ефективність багатьох підрозділів, розміщених по всьому світу. Третій спосіб – виплата частини зарплати у формі опціону на акції компанії. Наприклад, в Cadburry Schweppes саме в ході впровадження VBM методики 20% персоналу стали власниками акцій. Так, досвід зарубіжних компаній, що використовують вартісно-орієнтоване управління свідчить про те, що у менеджерів вищої ланки в середньому 50% їх оплати прямо залежить від показників вартості компанії

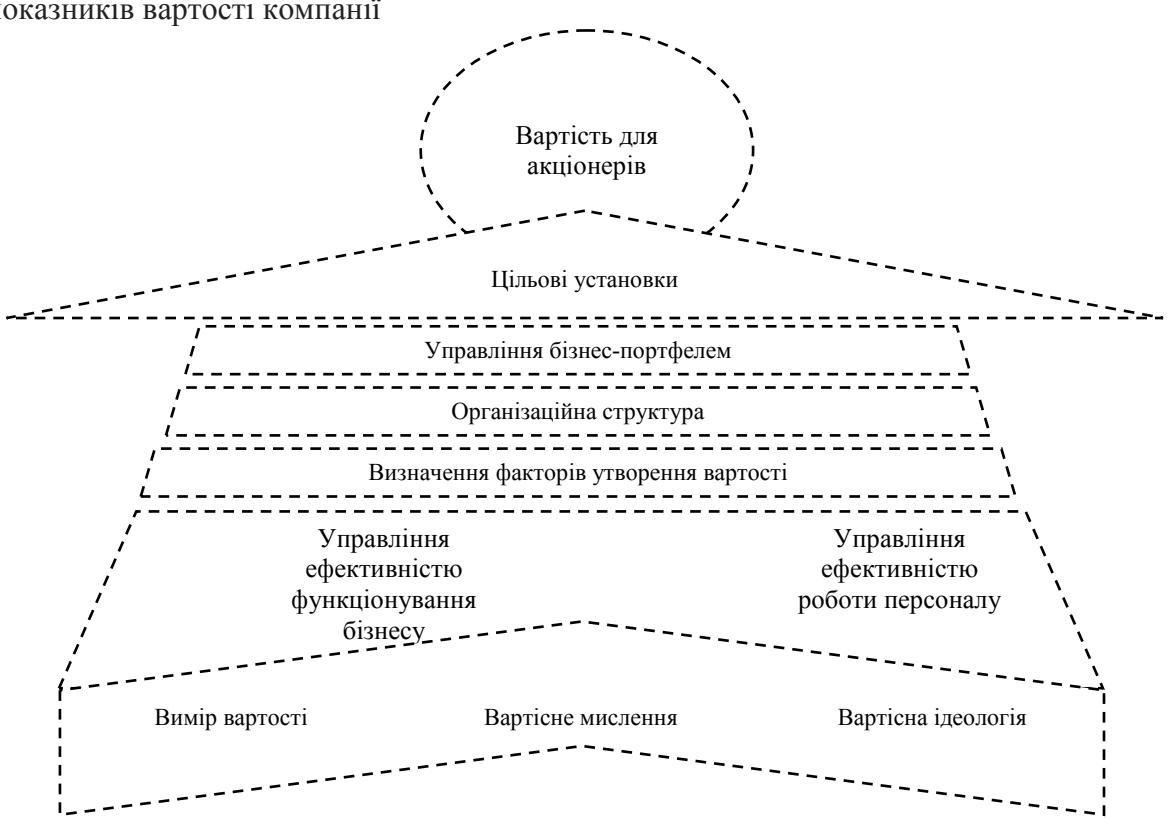

Рис. 1. Схема утворення вартості [3].

Другий доданок управління вартістю – моніторинг провідних факторів вартості.

Перед тим як описувати і класифікувати ті чи інші фактори, слід спочатку з'ясувати, в якому випадку та чи інша група факторів є актуальною (прийнятною, допустимої) для підприємства, тобто необхідно встановити ступінь їх впливу.

Видається доцільним зауважити, що показник впливу факторів на величину вартості підприємства повинен насамперед відповідати певній стадії розвитку (життєвого циклу) самого підприємства. Окрім поділу факторів на зовнішні (безпосередньо пов'язані із оточуючим середовищем – від політичних, інституційних до умов співпраці з ринковими контрагентами) і внутрішні (пов'язані із організаційною структурою підприємства та ефективністю роботи персоналу), доцільно виокремити фактори, які залежать від актуальності фінансових цілей підприємства. Так, перша група факторів впливає на зростання капіталомісткості бізнесу. В такому випадку дослідженню підлягають фактори, що формують рівень управління активами балансу (основним і оборотним капіталом). Друга група факторів концентрує увагу на необхідності вираховування довгострокових перспектив розвитку бізнесу. Вони зумовлюються динамічністю галузевих змін, втручанням держави у економічні процеси, розвитком конкуренції, тривалістю інвестиційного циклу; значною структурованістю ділового портфеля сучасних компаній.

Перша група факторів відноситься до внутрішнього середовища бізнесу (фактор оптимальних мастабів діяльності), а друга – до його зовнішнього середовища (оточення бізнесу). На зазначені основні фактори вибору фінансових цілей (ключових фінансових показників результатів діяльності), що вперше звернули увагу дослідники з McKinsey & Co [3].

Третя складова – організаційна структура. Створення і зростання цінності суб'єкта господарювання для акціонерів у якості головної мети реально актуалізуються тільки за ефективної діяльності впорядкованої сукупності взаємопов'язаних елементів, що знаходяться між собою у стійких взаємостосунках, які забезпечують їх функціонування і розвиток як єдиного цілого. Елементами структури можуть бути як окремі працівники, служби так і окремі ланки апарату управління, а взаємозв'язки між ними підтримуються через горизонтальні і вертикальні зв'язки, які носять лінійний і функціональний характер. Створення такої системи показників для оцінки оперативної діяльності усіх внутрішніх підрозділів компанії на різних рівнях управління, в якій будуть враховані розподіл відповідальності, масштаби повноважень менеджерів за їх організаційною ієрархією дає - змогу оцінювати вплив здійснюваних ними оперативних рішень на вартість підприємства. Згодом така система показників, відштовхуючись від базових принципів, обростає індивідуальними параметрами, характерними не лише для даного підприємства, але й для галузі.

Четверта складова – управління бізнес-портфелем. В цьому сенсі створення вартості підприємства може бути представлено у вигляді поетапного нарощення вартості за кожним напрямком діяльності підприємства. При цьому кожному напряму діяльності відповідає своя група результуючих показників. Це дає змогу формувати нові аналітичні моделі застосувати нові алгоритми обґрунтування рішень, обирати нові критерії у визначенні пріоритетів діяльності структурних одиниць компанії.

Вартісно-орієнтоване управління – нова філософія менеджменту Зацікавленість в ній для вітчизняних компаній можна пояснити наступним. По-перше, з моменту підписання Угоди про асоціацію Європейського союзу і України почне діяти важлива його частина – договір про створення зони вільної торгівлі між Києвом і Брюсселем. Після ратифікації Угоди про асоціацію розширення зони вільної торгівлі вимагатиме законодавчого й регуляторного наближення України до acquis ЄС, а це: адаптація законодавства, що передбачає інституційні реформи у сфері торгівлі. У підсумку співпраця з економічних і соціальних питань на базі надання фінансової і технічної допомоги з боку Європейського Союзу сприятиме підвищенню конкурентоздатності економіки. Обмеження імпорту, як і сприяння виходу товарів на експорт, буде обмежено рамками СОТ, і, звичайно ж, тими практиками, які існують в ЄС. А це в свою

чергу, спонукатиме до підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на світових ринках. Останнє можливе за умови залучення інвестиційних ресурсів, як фактора успіху у конкурентній боротьбі.

По-друге, в умовах розвитку фондового ринку зростає необхідність враховувати інтереси всіх «зацікавлених груп», (stakeholders), які можуть впливати на діяльність підприємства. Такими групами, які нині перебувають поза межами регулювання взаємовигідності відносин є наймані працівники та немонетарні акціонери. Концепція вартісно-орієнтованого управління сприятиме врахуванню і їх інтересів у загальному балансі інтересів «зацікавлених груп».

Таким чином, опираючись на гексаграму структурної перебудови, яка була запропонована компанією McKinsey & Co [3, с.31] і включала шість параметрів у процесі вивчення поточної ринкової вартості підприємства (рис.1.2) та дозволяла кількісно оцінити ефективність впливу кожного з них на її величину, варто запропонувати адаптоване до сучасних реалій і умов господарювання вітчизняних підприємств власне бачення виокремлення максимально важливих факторів утворення вартості (рис. 2).

Рис. 2 Пентаграма управління вартістю підприємства

Дана пентаграма була запропонована І.В. Івашківською [8], проте видається доцільним виокремити складові, що притаманними саме вітчизняним підприємствам, виходячи із того, що їх вплив може бути достовірно оцінений.

У запропонованій моделі перший доданок – це переклад стратегічного планування на мову вартості. Ми вважаємо, що даний доданок можна розглядати як створення цінності для майбутніх інвесторів. Другий доданок – оперативне планування створення вартості, що означає впровадження вартісних показників на корпоративному рівні, які будуть ув'язані з нижніми рівнями управління. Проте, ми пропонуємо в рамках адаптації даної моделі до вітчизняних реалій замінити його на оцінку майна і розрахунок фінансового стану підприємства, що дасть реальну картину щодо поточної

діяльності підприємства, а також визначити вартість гудвілу за даними фінансового обліку. Третя складова – моніторинг провідних факторів утворення вартості. Дана складова визначає вплив як зовнішніх, так внутрішніх факторів для своєчасного виявлення та реагування на зміну вартості підприємства. Четвертий доданок – застосування системи мотивації та винагороди персоналу у разі приросщення вартості компанії. П'ятий доданок – система комунікацій з інвесторами. Саме в даному доданку І.В. Івашківська пропонує створення системи інформації про політику, що використовуватиметься для управління вартістю акціонерного капіталу. На наш погляд, елементи такої політики доцільно було б розглядати саме у складі першого доданку, оскільки формування інформації про створення цінності для майбутніх інвесторів і є ключовим моментом у рамках стратегічного планування вартості підприємства, особливо за умови застосування концепції вартісно-орієнтованого управління. Даний доданок ми пропонуємо замінити на врахування маркетингових технологій, в тому числі і Public Relations, що безпосередньо формують ринкову цінність підприємства.

Висновок. Слід відмітити, що сучасна концепція менеджменту, на основі якої будується стратегічна модель розвитку підприємства на базі його вартісної оцінки, полягає у розрахунку результату діяльності підприємства з позицій його альтернативних витрат – упущеної вигоди або прибутків, втрачених в альтернативних варіантах вкладення капіталу через обмеженість його ресурсів. Упущена вигода як неявний компонент витрат згідно чинного законодавства не враховується в бухгалтерському обліку, дані якого є регламентованим джерелом для прийняття управлінських рішень. Така ситуація свідчить про обмеженість у використанні традиційних моделей розрахунку вартості підприємства.

З іншого боку, слід пам'ятати, про бар'єрну ставку прибутковості капіталу, тобто мінімальну планку доходності інвестицій. Наявність бар'єрної ставки прибутковості інвестицій першочерговим завданням для менеджерів підприємства ставить задоволення інтересів інвесторів. Якщо результати від діяльності підприємства, його фактична прибутковість збігаються з бар'єрної ставкою, то роботу управлінського персоналу можна вважати задовільною (вимоги інвесторів виконуються). Проте в цьому випадку економічний прибуток дорівнює нулю, і про нарощення вартості підприємства можна говорити за умови перевищення економічного результату діяльності над бар'єрною ставкою.

І третій принцип побудови управління вартістю підприємства на основі концепції вартісно-орієнтованого управління – це фокусування аналізу на ліквідності операцій підприємства, тобто його здатності генерувати потоки грошей. Рух ліквідних ресурсів, їх споживання і створення дає можливість отримати дохід власнику в найбільш зручній формі. Якщо підприємство здатне створювати певний обсяг ліквідних ресурсів, достатній для вирішення поставлених стратегічних завдань у розрахунку на рік, воно стає більш маневреним і незалежним на ринку.

Отже, коректна аналітична модель визначення вартості підприємства зобов'язана бути свого роду гарантом забезпечення збереження інтересів цілого кола зацікавлених осіб від власників, персоналу до інвесторів. Розробка такої аналітичної моделі буде предметом наступних досліджень.

Список використаних джерел:

1 Rappaport Creating Shareholder Value: The New Standard for Business Performance / Rappaport., Alfred // New York: Free Press. - 2000.

2 Stewart B. The Quest for Value: AGuide for Senior Managers/ B. Stewart // Harper Business: N. Y. -1991.

3 Коупленд Т. Управление стоимостью компании/ Т. Коупленд, Т.Коллер, Д.Муррин // Вестник McKinsey. – 2002. - с. 82–111.

4 Гордієнко В. О. Удосконалення системи управління за допомогою функціонально- вартісного аналізу / В. О. Гордієнко // Вісник БДФА. - 2009. - №2. - С. 34-38

5 Кукоба В. П. Вартісний аналіз функцій управління при проектуванні систем менеджменту підприємств / В. П. Кукоба // Актуальні проблеми економіки. - 2012. - №4. - С. 195-201

6 Макарюк О. В. Управління вартістю бізнесу в контексті формування його безпеки і розвитку / О. В.Макарюк //Актуальні проблеми економіки. - 2011. - № 3. - С. 131-138

7 Терещенко О. О. Вартісно-орієнтований контролінг - інноваційний ресурс управління корпоративними фінансами / О. О. Терещенко, Д. Г. Савчук // Фінанси України. - 2011. - №12. - С. 77-88
8 Ивашковская И. В. Выбор структуры капитала крупными российскими компаниями / И.В. Ивашковская, М. С. Солнцева // В кн.: Модернизация экономики и глобализация: В 3 кн. Кн. 3. / Отв. ред.: Е. Г. Ясин. Кн. 3. М. : Издательский дом ГУ-ВШЭ. – 2009.- С. 155-163.

Рецензент д.е.н.. професор Стадник В.В.

УДК 658.821 (477)
Кільніцька О.С. к.е.н., доцент
Тарасюк Ю.В.
Житомирський національний агроекологічний університет

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СКОТАРСТВА В УКРАЇНІ

В статті висвітлено стан і проблеми виробництва та реалізації продукції скотарства. Аналізується кон'юнктура ринку м'яса і молока в Україні за 2000-2013 рр. Досліджена динаміка поголів'я та продуктивності великої рогатої худоби в Україні та розвинених країн світу. Здійснена оцінка витрат кормів у скотарстві в сільськогосподарських підприємствах України. Встановлено основні причини, що стримують розвиток вітчизняного скотарства в сучасних умовах. Подано окремі правові норми, що регулюють відносини виробників продукції скотарства з державою. Обґрунтовано пропозиції щодо стабілізації галузі скотарства в аграрному секторі економіки України та зміцнення ринкової позиції сільськогосподарських підприємств.
Ключові слова: скотарство, ВРХ, ринок м'ясо-молочної продукції, державне регулювання аграрного ринку.

Kilnitska O., Tarasyuk J.

STATE AND PROBLEMS OF CATTLE INDUSTRY IN UKRAINE

This article describes the status and problems of production and sales of cattle breeding. We analyzed the market in meat and milk in Ukraine in 2000-2013. The dynamics of livestock and productivity of cattle in Ukraine and developed countries are investigating here. We made an estimation of the cost of feed cattle in agricultural enterprises of Ukraine. This article established the main reasons hampering the development of domestic cattle in modern conditions. Here we have separate legal norms which regulate relations of livestock producers with the state. The article justifies proposals about stabilization of cattle industry in the agrarian sector of Ukraine's economy and strengthens the market position of agricultural enterprises.
Keywords: cattle breeding, cattle, market of meat and dairy products, state regulation of the agricultural market.

Кильницкая Е. С., Тарасюк Ю. В.

СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СКОТОВОДСТВА В УКРАИНЕ

В статье описаны состояние и проблемы производства и реализации продукции скотоводства. Анализируется конъюнктура рынка мяса и молока в Украине за 2000-2013 гг. Исследована динамика поголовья и продуктивности крупного рогатого скота в Украине и развитых стран мира. Произведена оценка расходов корма в скотоводстве в сельскохозяйственных предприятиях Украины. Установлено основные причины, сдерживающие развитие отечественного скотоводства в современных условиях. Предоставлено отдельные правовые нормы, регулирующие отношения производителей продукции скотоводства с государством. Обосновано предложения насчет стабилизации отрасли скотоводства в аграрном секторе экономики Украины и укрепления рыночной позиции сельскохозяйственных предприятий.
Ключевые слова: скотоводство, КРС, рынок мясо-молочной продукции, государственное регулирование аграрного рынка.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Скотарство відіграє важливу роль у формуванні вітчизняного ринку продовольства, сировини для промисловості,

експортного потенціалу країни. В товарній структурі роздрібного товарообороту України молочно-м'ясна продукція займає майже 15 %, а у групі продовольчих товарів – близько 35 %. В останні роки ситуація у виробництві та споживанні продукції скотарства характеризується циклічністю розвитку: зменшилось поголів'я всіх видів великої рогатої худоби (ВРХ), проте стабілізуються обсяги виробництва, реалізації, споживання молока та м'яса. Відповідно змінюється кон'юнктура ринку, зростає експорт сировини, рівень цін, на фоні зменшення платоспроможності населення в результаті негативних наслідків фінансово-економічної кризи, антитерористичної операції в Україні, глобалізації продовольчих ринків. Динамічний вплив цих процесів знайшов своє відображення в ціновій ситуації на внутрішньому ринку, викликав диференціацію цінової конкурентоспроможності продукції скотарства в розрізі товарного асортименту (видів), посилив диспаритет цін у виробничій, оптово-посередницькій та торговельній сферах. Це вимагає розробки економічного механізму та пошуку практичних заходів стабілізації галузі скотарства та вітчизняного ринку м'ясо-молочної продукції, забезпечення цінової конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників даної галузі та зміцнення їх економічної стійкості.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідження теоретико-методологічних і практичних питань економіки скотарства, кон'юнктури аграрного ринку, продовольчого забезпечення, ціноутворення та їх регулювання здійснювали провідні вітчизняні вчені: Ю. Д. Білик, В. І. Власов, П. І. Гайдуцький, Б. Б. Гладич, М. В. Гладій, О. Д. Гудзинський, Т. О. Зінчук, С. М. Кваша, І. Г. Кириленко, О. М. Могильний, В. М. Микитюк [3], Б. Й. Пасхавер, Ю. Г. Тормоса, Л. О. Шкварчук, О. Г. Шпикуляк, О. М. Шпичак, П. В. Щепієнко, Л. І. Яковенко та інші. Проте цілісної системи знань, що охоплює весь комплекс проблем формування, ефективного функціонування та розвитку галузі скотарства в сучасних соціально-економічних 40оллектив функціонування ринку немає. Аналіз результатів наукових досліджень показав, що здебільшого вивчення проблеми подальшого розвитку галузі скотарства завершується етапом виробництва продовольчої продукції і все менше уваги приділяється зміцненню ринкової позиції вітчизняних підприємств і забезпеченню цінової конкурентоспроможності їх продукції, економічної стійкості та стабільності на довгострокову перспективу.

Цілі статті. Метою статті є оцінка стану та визначення основних проблем розвитку скотарства в Україні, розробка рекомендацій для зміцнення ринкової позиції вітчизняних сільськогосподарських підприємств цієї галузі. Постановка завдання полягає у дослідженні процесів розвитку галузі скотарства, а також можливостей використання потенціалу агросфери України в забезпеченні молоком та м'ясом власного продовольчого ринку. *Об'єктом* є суспільний відтворювальний 40оллект, що включає виробництво, розподіл, обмін і споживання продукції скотарства в Україні. Предметом є сукупність теоретико-методологічних та прикладних аспектів розвитку галузі скотарства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Скотарство є капіталомістким і високоризиковим сектором сільського господарства. Інвестиційна привабливість цієї галузі достатньо низька через тривалий виробничий цикл і значну капіталомісткість. Як наслідок, поголів'я сільськогосподарських тварин в цілому по Україні невпинно зменшується. Кількість ВРХ скоротилась з 9,42 млн. голів у 2000 р. До 4,53 млн. у 2013 р., тобто у 2,08 рази. Проте це не вплинуло на зменшення виробництва м'яса в Україні в результаті динамічних змін структури цієї продукції (табл. 1). Позитивним явищем є збільшення виробництва м'яса в Україні з 1663 тис. Тонн у 2000 р. До 2389 тис. Тонн у 2013 р. Це відбулося насамперед за рахунок збільшення продуктивності с.-г. Тварин та птиці. Зростання виробництва відбувається за рахунок м'яса птиці, що за даними 2013 року займало 48,9 % у структурі м'ясної продукції, тоді як яловичина та телятина лише

17,9 %, свинина – 31,3 %, решта – 1,9 % припадає на баранину, козлятину, конину, кролятину. В базовий період 2000 року в Україні 41олле зовсім інша структура пропозиції м'ясної вітчизняної продукції: яловичина займала 47 %, свинина – 37 %, птиця – 12 % [7, с. 123]. В результаті переробники 41оллект стали змінювати рецептури ковбас, замінюючи яловичину м'ясом птиці, а також різними субпродуктами. За даними Шуста О. А., Радька В. І. Це призводило до парадоксальної ситуації: закупівельні ціни на яловичину знижувалися на 10-15 % при цьому ціни на ковбасні вироби зростали на 15-20 % [8, с. 12].

Таблиця 1.

Динаміка показників ринку м'яса та м'ясопродукції в Україні

Показник	2000 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. До 2000 р., %
Виробництво, тис. Т	1663	1917	2059	2144	2210	2389	143,6
Поголів'я ВРХ (на кінець року), тис. Гол.	9423	4826,7	4494,4	4425,8	4645,9	4534,0	48,1
Імпорт, тис. Т	38	439	378	244	423	332	> у 8,74 рази
Експорт, тис. Т.	163	40	48	79	125	182	111,6
Сальдо (експорт-імпорт), тис. Т.	125	-399	-330	-165	-298	-150	х
Фонд споживання, тис. Т.	1611	2290	2384	2339	2478	2550	158,3
у розрахунку на 1 особу, кг	32,8	49,7	52,0	51,2	54,4	56,1	171,0

Джерело: побудовано автором за даними Держкомстату України: [7, с. 117, 157, 162].

За даними Держкомстату України встановлено, що у 2013 р. Переважна більшість ВРХ утримується в особистих селянських господарствах – 68,3 %. Через неспроможність с.-г. Підприємств та господарств населення задовольнити потреби вітчизняних переробників у молоці та м'ясі, український ринок наповнюється за рахунок імпорту. Якщо у 2009 р. Обсяги імпорту м'ясної сировини становили 439 тис. Т., то у 2013 р. – 332 тис. Т. Водночас це у 8,74 рази більше, ніж у 2000 році. Збільшенню обсягів імпорту продуктів переробки галузі скотарства посприяв вступ України у Світову організацію торгівлі. Так, у 2008 р. Зафіксовано максимальне сальдо перевищення імпорту над експортом – 522 тис. Т. Свіжу, охолоджену або заморожену м'ясну сировину поставляли з Польщі, Угорщини, Бразилії та інших країн. Викликає занепокоєння тенденція до зростання імпорту, що особливо небезпечно в умовах погіршення епізоотичної ситуації у світі, особливо в країнах ЄС. Існує загроза завезення в Україну таких хвороб як губчастоподібна енцефалопатія та ящур великої рогатої худоби. Відповідно до ветеринарних вимог в Україні введено заборону на ввезення живих тварин і тваринницької продукції з країн, де зареєстровані ці хвороби. Експорт м'ясної продукції протягом останніх років має тенденцію до скорочення. Поставки зменшились по всім позиціям, крім м'яса птиці.

У 2013 р. Рівень самозабезпечення м'ясом та м'ясопродукцією на вітчизняному ринку, що визначається як відношення виробництва до внутрішнього фонду споживання на території України склав 93,4 %, а молока і молочних продуктів – 101,6 % [7, с. 161]. При цьому на ринку є резерви для зростання обсягів продукції скотарства, оскільки споживання м'яса все ще нижче фізіологічної норми та має нераціональну структуру. За даними Держкомстату України у 2013 р. Споживається всього 56,1 кг усіх видів м'яса в розрахунку на одну особу при фізіологічній нормі 80 кг. Проблема дефіциту яловичини та телятини вирішується інтенсивним веденням виробництва продукції скотарства (табл. 2). Зокрема середня вага однієї голови ВРХ, яка реалізована переробним підприємствам збільшилась з 320 кг у 2000 р. До 441 кг. У 2013 р. Відповідно зріс рівень вгодованості і вихід м'яса на одну голову з 71 кг. У 2000 р. До 92 кг. У 2013 р.

Таблиця 2.

Динаміка продуктивності великої рогатої худоби в Україні

Показник	2000 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. До 2000 р., %
Середня вага однієї голови ВРХ, яка реалізована переробним підприємствам, кг	320	434	427	424	438	441	137,8
Яловичина та телятина на одну голову ВРХ (у забійній вазі), кг	71	89	89	89	88	92	129,6
Середньодобові прирости ВРХ в с.-г. Підприємствах, г	255	469	461	481	504	508	199,2
Середньорічний удій молока від корови, кг	2359	4049	4085	4174	4361	4446	188,4
Вихід телят в розрахунку на 100 корів в с.-г. Підприємствах, голів	68	74	73	73	73	72	105,9
Падіж худоби в с.-г. Підприємствах, відсотків до обороту стада	1,6	1,0	1,1	0,8	0,7	0,7	< на 0,9 процент. Пункт.

Джерело: побудовано автором за даними Держкомстату України: [7, с. 129, 132, 135].

Таким чином, забійний вихід продукції становить 20-22 %. Це значно менше від розвинених країн світу, де цей показник сягає 40 % і свідчить про необхідність впровадження нових технологій вирощування та переробки продукції скотарства. За період з 2000 року вдалося подвоїти показник приросту ВРХ в с.-г. Підприємствах України, що у 2013 році склав 508 грам на добу, тобто 185 кг у рік. Як зазначають економісти вчені-аграрники [8, с. 13] «вони не забезпечують навіть простого відтворення виробництва». Водночас є значні резерви для його росту, зважаючи на досягнутий рівень цього показника у розвинених країнах – 700-900 грам на добу, тобто 255-328 кг у рік. Вітчизняні науковці також демонструють значні досягнення інтенсивної відгодівлі великої рогатої худоби. Наприклад, Медведєв А. [2, с. 5] пропонує енергозберігаючу альтернативну технологію виробництва яловичини, що забезпечує середньодобові прирости бугайців симентальської породи за період 13-18 місяців від 667 грамів до 1059 грамів. Цілорічна однотипна годівля бугайців повнораціонною сумішшю з кормів силосно-концентратних раціонів, до складу якої включали бобово-злакове сіно, кукурудзяний силос, бурякову патоку і комбікорми, забезпечує значні результати забійних показників дослідних 42олле. Передзабійна жива 42олле 22 місячного бугайця 503,2+4,5 кг, забезпечує забійну 42олле 281,3+4,3 кг, тобто забійний вихід складає 55,9%.

Молочне скотарство має значні проблеми свого розвитку, зважаючи на значну трудо- та капіталомісткість, щоденну організацію виробництва без вихідних та святкових днів, низьку закупівельну ціну на сире молоко. Це сприяло зменшенню поголів'я корів з 5 млн. голів у 2000 р. До 2,5 млн. голів у 2013 р., тобто у 2 рази (табл. 3). За даними Держкомстату України у 2013 році частка корів, що утримується в особистих селянських господарствах склала 77,5 %.

Виробництво молока в Україні з 2000 р. Скоротилося лише на 1170 тис. Т. (тобто на 9,3 %) і у 2013 р. Склало майже 11,5 млн. тонн. Очевидно, що це було досягнуто за рахунок збільшення продуктивності корів, зокрема зростання середньорічного надою молока від 42оллекти 2359 кг у 2000 р. До 4446 кг у 2013 р. Слід зауважити, що сучасні технології інтенсивного ведення галузі молочного скотарства свідчать про значне перевищення рівня цього показника у розвинених країнах. Зокрема, у 2012 р. Надій молока від однієї корови в середньому за рік склав: у Австрії – 6418 кг, Великобританії – 7684 кг, Данії – 8529 кг, Іспанії – 7471 кг, Канаді – 8816 кг, Німеччині – 7280 кг, США

– 9841 кг, Франції – 6583 кг, Швейцарії – 6905 кг, Швеції – 8717 кг [7, с. 397]. Баланс виробництва та споживання молока в Україні за 2000-2013 рр. Свідчить про зростання імпорту цієї продукції в Україні у 10,98 разів.

Таблиця 3.

Динаміка показників ринку молока в Україні

Показник	2000 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. До 2000 р., %
Виробництво, тис. Т.	12658	13714	11249	11086	11378	11488	90,7
Поголів'я корів, тис. Гол.	4958,3	2736,5	2631,2	2582,2	2524,3	2508,8	50,6
Імпорт, тис. Т.	50	112	273	257	410	548	> у 10,98 разів
Експорт, тис. Т.	1100	1901	956	964	820	769	69,9
Сальдо (експорт-імпорт), тис. Т.	1050	1789	683	707	410	221	21,0
Фонд споживання, тис. Т.	9789	10625	9470	9363	9797	10050	102,7
у розрахунку на 1 особу, кг.	199,1	225,6	206,4	204,9	214,9	220,9	110,9

Джерело: розраховано автором за даними Держкомстату України: [3, с. 157, 162].

Цікавим є факт того, що зростання приросту ВРХ та молочної продуктивності корів майже у 2 рази немає відповідного відображення у витратах кормів (табл. 4). За даними Держкомстату України протягом 2000-2013 рр. У сільськогосподарських підприємствах витрати кормів на одну умовну голову худоби варіювали в діапазоні 25,51-28,74 центнерів кормових одиниць. Тобто подвоєння показників продуктивності не супроводжується додатковими вкладеннями у кормові ресурси.

Таблиця 4.

Динаміка витрат кормів у скотарстві
в сільськогосподарських підприємствах України

Показник	2000 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. До 2000 р., %
Витрати кормів на умовну гол. Худоби (по всіх категоріях господарств), ц. корм. Од.	29,63	32,28	31,01	30,87	31,35	30,85	104,1
Витрати кормів на умовну голову великої худоби, ц. корм. Од.	25,51	28,74	26,73	25,99	26,78	25,60	100,3
Витрати кормів на виробництво 1 ц ВРХ, ц. корм. Од.	16,73	15,23	15,69	14,98	15,52	14,97	89,5
Витрати кормів на виробництво 1 ц молока, ц. корм. Од.	1,63	1,21	1,18	1,16	1,09	1,06	65,0

Джерело: розраховано автором за даними Держкомстату України: [3, с. 136].

Очевидно, що збільшення продуктивності худоби відбулося за рахунок зміни структури кормової бази, покращення її якості, використання стимуляторів росту. Слід зазначити, що нормативні економічні показники забезпечення кормовими ресурсами передбачають витрати кормів на одну умовну голову худоби в рік на рівні 35-50 ц. корм. Од. [1, с. 124].

Для прикладу в умовах Полісся, одне з найкращих с.-г. Підприємств в Україні – ПП «Галекс Агро» [4, с. 125] витрачає 63 ц. корм. Од. На одну голову молочного стада, що забезпечує у господарстві продуктивність більше 7000 кг. Молока в рік на одну корову. Міцна кормова база – основа збільшення продуктивності худоби. Водночас

вона займає 50-70 % витрат у структурі собівартості продукції скотарства, що стримує товаровиробників у збільшенні рівня годівлі сільськогосподарських тварин. За даними практиків [9, с. 48], рівень молочної продуктивності корів приблизно на 25 % визначається їх спадковістю і на 75 % умовами навколишнього середовища, важлива роль серед яких належить годівлі.

Потребує удосконалення нормативно-правова база з питань регулювання аграрного ринку, особливо в тих галузях та сферах економічної діяльності, що стосуються товарів першої необхідності, зокрема продовольчого забезпечення населення. Закон України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» від 25.06.2009 р. [6] визначає організацію діяльності оптових ринків сільгосппродукції в Україні, передбачає створення асоціацій та спрямований на захист прав і законних інтересів товаровиробників, які здійснюють оптовий продаж сільськогосподарської продукції власного виробництва. Завдяки дотаціям на молоко покривається частина витрат виробника, що дає змогу запобігти їх банкрутству або зберегти галузь, яка є збитковою, не допустити підвищення ринкових цін. Виплата дотацій стала вкрай необхідною, оскільки через низькі ціни на молоко і живу 44олле худоби, виробництво цих видів продукції стало хронічно збитковим для с.-г. Підприємств. Це спонукало їх до постійного зменшення обсягу виробництва м'яса і молока впродовж довгострокового періоду. В зв'язку з цим виникла реальна загроза згортання галузей скотарства до межі самозабезпечення сільського населення.

З 1 січня 2010 р. Вступив в силу Закон України № 1447-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції» [5]. Цією правовою нормою передбачено створення Державного інтервенційного фонду, що формується Аграрним фондом за рахунок фінансових інтервенцій та заставних закупівель. Державні закупівлі здійснюються здійснення товарних інтервенцій з метою забезпечення продовольчої безпеки держави і цінової стабільності.

У свою чергу, об'єктами державного цінового регулювання є: м'ясо і субпродукти забійних тварин і птиці; молоко сухе; масло вершкове та інша продукція. На кожен вид сільськогосподарської продукції, визначений відповідно до стандартів і вимог якості, встановлюються мінімальні або максимальні інтервенційні ціни. На об'єкти державного цінового регулювання (види сільськогосподарської продукції і товарів), що відмічені в пункті 3.3.1 Закону України, встановлюється гранична торгова надбавка (націнка) на рівні не вище 20 % відпускної для гурту ціни виробника (митної вартості) до кінцевого споживача. Передбачено також, що мінімальна інтервенційна ціна окремого об'єкту державного цінового регулювання є єдиною на всій території України. Законом визначено, що Аграрний фонд може здійснювати закупівлю або продаж певних об'єктів державного цінового регулювання товарів, які не пов'язані з державним ціновим регулюванням, лише за рішенням Кабінету Міністрів України. При цьому ціни закупівлі або продажу не повинні бути вищі/нижчі більш ніж на 20 % максимальної/мінімальної інтервенційної ціни, встановленої на поточний маркетинговий період для об'єкту державного цінового регулювання.

Основні заходи щодо вдосконалення організації та функціонування галузі скотарства:

– надання пільгових кредитів сільськогосподарським підприємствам для закупівлі техніки, обладнання та інших матеріалів з метою інтенсифікації виробництва;

– формування необхідної кормової бази, збалансованість раціону годівлі;

– зменшення впливу сезонності виробництва (графік отелень, поліпшення якості ветеринарних послуг);

– сприяння розвитку приватного бізнесу з надання ветеринарних послуг;

– посилення вимог до якості сировини, її заготівлі та реалізації, ретельного аналізу вмісту шкідливих для організму людини речовин;

– розробка стандартів на продукцію скотарства, які відповідатимуть європейським вимогам;

– передбачення у державному бюджеті та місцевих бюджетах коштів на обладнання незалежних лабораторій з визначення показників якості продукції скотарства (з урахуванням зонального розміщення);

– розробка стратегії розвитку ринку молока, м'яса та продуктів їх переробки, основною метою якої має бути стимулювання якості й асортименту сировини і продукції та гарантування безпеки харчування для населення;

– сприяння на законодавчому рівні розвиткові сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, створення та підтримка мережі інформаційного забезпечення виробників продукції скотарства;

– розробка заходів щодо стимулювання експорту м'ясо-молочної продукції за рахунок підвищення її якості та диверсифікації ринків збуту з метою уникнення загрози демпінгових розслідувань.

Вітчизняні виробники сільськогосподарської продукції потребують захисту держави від імпортування, збільшення дотацій, зростання закупівельних цін. Проте якщо припустити, що будуть виконані усі перераховані умови, то різниця у технологіях виробництва українського м'яса та молока суттєво не зміниться, а отже вітчизняна продукція не зможе конкурувати з аналогічною закордонною. Відродження м'ясного скотарства і переорієнтація на спеціалізовані тваринницькі комплекси має об'єктивні соціальні та енергетичні передумови. М'ясне скотарство вимагає у 8-10 разів менше персоналу, ніж молочне та мінімум затрат електроенергії, механізмів і машин. За даними [8, с. 14] енергомісткість м'ясного скотарства на 60-80 % менше порівняно з молочним.

Висновки. Протягом 2000-2013 рр. встановилась тенденція зростання цін на м'ясо-молочну продукцію, проте інтерес сільськогосподарських товаровиробників до відродження поголів'я великої рогатої худоби знижується. Продуктовий ринок наповнюється за рахунок м'ясної сировини з Бразилії, Угорщини, Данії, США, Польщі та інших країн та молокопереробних продуктів з Білорусі, Росії, Польщі. Зростанню імпорту м'ясо-молочної продукції посприяв вступ України у Світову організацію торгівлі. Для скотарства основною проблемою стала низька закупівельна ціна на продукцію в умовах неможливості впливати на формування її рівня в силу монопсонної влади молоко- та м'ясопереробних підприємств. Подорожчали основні складові собівартості: фуражне зерно, комбікорми, збільшилася вартість газу та електроенергії, зросла заробітна плата сільськогосподарських працівників. Купівельна спроможність населення, яка дозволила б підвищити ціни, суттєво не збільшилася. Такий дисбаланс призвів до втрати економічної стійкості, збитковості сільськогосподарських підприємств, що обрали скотарство як основний виробничий напрям, спеціалізацію їх діяльності.

Це вимагає орієнтації вітчизняних підприємств на загальноєвропейські стандарти, що передбачають скорочення поголів'я с.-г. тварин водночас із збільшенням їх продуктивності, кількості приплоду, забійного виходу продукції, зменшення загибелі худоби, конверсії кормів на одиницю приросту. Зростання попиту на світовому ринку на продовольчі товари та можливість придбання за кордоном не тільки молока та м'яса, а й інтенсивних технологій виробництва, сприятиме зменшенню собівартості української сировини, підвищенню її цінової конкурентоспроможності, зростанню привабливості для потенційних покупців.

Список використаних джерел:

1.Довідник по плануванню сільськогосподарського виробництва / Упорядник і керівник авт. 45оллективу І. О. Никифорук. – К. : Урожай, 1980. – 360 с.

2.Медведєв А. Альтернативна технологія виробництва яловичини за інтенсивної відгодівлі бугайців / А. Медведєв // Тваринництво України. – 2013. – № 11. – С. 3-7.

3.Микитюк В. М. Відродження галузі скотарства в умовах ринкових трансформацій. / В. М. Микитюк. – Житомир : ЖНАЕУ, 2012. – 512 с.

4.Органік Бізнес-довідник України (випуск 2) підготовлено в рамках швейцарсько-українського проекту «Розвиток органічного ринку в Україні (2012-2016)», – К.: Дослідний інститут органічного сільського господарства (FIBL,Швейцарія), 2014. – 404 с.
5.Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції: Закон України від 01.01.2010 р. № 1447-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
6.Про оптові ринки сільськогосподарської продукції: Закон України від 25.06.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
7.Сільське господарство України за 2013 рік / за ред. Ю. М. Остапчука. – К.: Держкомстат України, 2014. – 384 с. / www.ukrstat.gov.ua
8.Шуст О. А., Радько В. І. Організаційно-економічні засади функціонування м'ясного скотарства в Україні. / О. А. Шуст, В. І. Радько // Економіка АПК. – 2014. – № 6. – С. 10-15.
9.Ярошко М. Продуктивне використання дійного стада. / М. Ярошко. // Агробізнес Сьогодні. – 2013. – № 24 (271). – С. 48-49.

Рецензент д.е.н., професор Скидан О.В.

УДК 316.4:331.2
Кужель В.В., к.е.н.,, докторант
Чернігівського національного технологічного університету
Атаманчук Ю.М., к.е.н., директор
Уманської філії Київського інституту бізнесу і технологій

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРАДИГМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІД ВПЛИВОМ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

Стаття присвячена розгляду соціально відповідальних інвестицій як важливого сегменту ринку інвестиційних послуг, що спрямований на посилення соціальної орієнтації та економічного захисту суспільних відносин, досягнення екологічної безпеки, стимулювання економічного зростання, забезпечення гарантованого рівня освіти та медичної допомоги, харчування та ін. Авторами було проведено аналіз ринку соціально відповідальних інвестицій розвинутих країн світу, висвітлено роль пенсійних та біржових фондів, як основних інструментів для забезпечення заданої прибутковості та рівня ризику, завдячуючи оптимально складеним портфелем та професійного управління ним. Звернено увагу на відмінність між соціальними та соціально відповідальними інвестиціями, а також на стратегії захисту соціально відповідального інвестування.

В статті висвітлено цілий ряд факторів, які об'єктивно обмежують можливість розвитку соціально відповідальних інвестицій на українському фінансовому ринку, причини неприйняття його як невід'ємного елемента стійкого розвитку суспільства та захисту розвитку національної економіки, розкрито шляхи та способи подолання дестабілізаційних чинників розвитку деяких напрямів соціально відповідального інвестування в Україні, а також роль держави в подоланні перешкод на шляху виведення на ринок вітчизняних потенційних учасників – інвестиційні фонди та власне державу.

Автори подають шляхи державного сприяння розвитку ринку соціально відповідальних інвестицій в Україні, як дієвого чинника економічної безпеки вітчизняних підприємств.

Ключові слова: соціально відповідальні інвестиції, соціальний захист, економічна безпека, інституційні соціальні інвестиції, венчурне фінансування, ринок соціально відповідальних інвестицій.

Кужель В.В., Атаманчук Ю.Н.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПАРАДИГМЫ СОЦИАЛЬНО-ЕКОНОМИЧЕСКОГО РОЗВИТИЯ ПОД ВОЗДЕЙСТВИЕМ СОЦИАЛЬНО ОТВЕТСТВЕННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Статья посвящена рассмотрению социально ответственных инвестиций как важного сегмента рынка инвестиционных услуг, направленного на усиление социальной ориентации и экономической защиты общественных отношений: достижение экономической безопасности, стимулирование экономического роста, обеспечение гарантированного уровня обучения и медицинской помощи, питания и т.д. Авторами был проведён анализ рынка социально ответственных инвестиций развитых стран мира, освещена роль пенсионных и биржевых фондов, как основных инструментов для обеспечения заданной прибыльности и уровня риска, благодаря оптимально сложенным портфелем и профессионального

управления им. Обращено внимание на отличие между социальными и социально ответственными инвестициями, а так же на стратегии защиты социально ответственного инвестирования.

В статье освещён целый ряд факторов, которые объективно ограничивают возможность развития социально ответственных инвестиций на украинском финансовом рынке, причины неприятия его как неотъемлемого элемента стойкого развития общества и защиты развития национальной экономики, раскрыты пути и способы преодоления дестабилизационных факторов развития некоторых направлений социально ответственного инвестирования в в Украине, а также роль государства в преодолении преград на пути выведения на рынок отечественных потенциальных участников – инвестиционные фонды и собственно государство.

Авторы подают пути государственного содействия развития рынка социально ответственных инвестиций в Украине, как эффективного фактора экономической безопасности отечественных предприятий.

Ключевые слова: социально ответственные инвестиции, социальная защита, экономическая безопасность, институционные социальные инвестиции, венчурное финансирование, рынок социально ответственных инвестиций.

Kuzhel V., Atamanchuk Y.

TRANSFORMATION OF PARADIGM OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT UNDER THE INFLUENCE OF RESPONSIBLE INVESTMENT

The article is devoted to the socially responsible investment as an important segment of investment services aimed at strengthening social protection and economic orientation of public relations, achieving environmental security, stimulating economic growth, ensuring a guaranteed level of education and health care, food and so on. The authors conducted a market analysis of socially responsible investment developed countries, highlights the role of pension funds and exchange as basic tools for a given level of return and risk, thanks to optimal portfolio composed and professional management. Attention is paid to the distinction between social and socially responsible investments and strategies to protect socially responsible investing.

The article highlights a number of factors that limit the possibility of objectively socially responsible investments on the Ukrainian market, causes its rejection as an integral part of sustainable development of society and the protection of the national economy, reveals ways and means to overcome the destabilizing factors in the development of certain areas of social Responsible Investment in Ukraine, and the state's role in overcoming obstacles to market domestic potential participants - investment funds and their own country.

The author presents the ways of the state to promote socially responsible investment market in Ukraine as an important factor of economic security of domestic enterprises.

Keywords: socially responsible investment, social defence, economic safery, unusual financing, institutional social investmants, market socially responsible investment.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В даний час інновації в соціальній сфері дозволяють формувати і використовувати соціальні технології, які сприяють знаходженню прийнятного для соціуму оптимального положення між прагненням бізнесу отримувати прибутки і соціальними, екологічними і етичними вимогам суспільної моралі. Серед таких технологій можна виокремити соціальне і соціально відповідальне інвестування. На практиці ці дві стратегії часто переплутують, хоч різниця між ними доволі відчутна, якщо не сказати принципова.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми соціального інвестування та ефективності їх реалізації висвітлено в працях провідних вітчизняних науковців: В.Г. Андрійчук, І.Ю. Гришова, М.Я. Дем'яненко, Н.С. Краснокутська, І.О.Крюкова, Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, П.Т. Саблук, І.Б. Хома, Л.Ф. Чумак, А.В. Чупіс, О.Г. Шпикуляк, Т.С.Шабатура та інші.

Дії будь-якого суб'єкта соціальних інвестицій (держави, бізнес-структур і т.д.) спрямовані на реалізацію цілком певних його цілей. Тому для більш повного розуміння категорії « соціальні інвестиції » слід піддати детальному аналізу також і цілі, заради яких суб'єкти соціальних інвестицій здійснюють те чи інше вкладення коштів . У законодавчому полі і в наукових публікаціях спеціальний аналіз виявляє велике число розбіжностей позицій з даного питання.

Цілі статті. Аналіз шляхів державного сприяння розвитку ринку соціально відповідальних інвестицій в Україні, як дієвого чинника економічної безпеки вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Соціальні інвестиції – це матеріальні, технологічні, управлінські та інші ресурси, а також фінансові кошти компаній, які направляються на реалізацію соціальних програм, розроблених з урахуванням інтересів внутрішніх і зовнішніх зацікавлених сторін. На основі вищесказаного можна припустити, що у стратегічному відношенні компанією буде отриманий певний (хоч і не завжди прораховуваний) соціальний і економічний ефект.

Соціально відповідальне інвестування – це процес вкладення коштів інвесторів з розрахунку факторів соціального. екологічного і етичного характеру разом з традиційним фінансовим аналізом [3].

Таким чином, докорінна відмінність цих технологій в тому, що соціальні інвестиції направлені на покращення корпоративної політики і практики, відносин із зовнішніми і внутрішніми зацікавленими сторонами, так званими стейкхолдерами (англ. stakeholder) компанії, а соціально відповідальні інвестиції призводять компанію до необхідності покращення політики і практики, тобто діють непрямим способом. Суб'єктом стратегії соціальних інвестицій виступає саме підприємство, або, якщо бути точним, його топ-менеджмент і провідні акціонери, соціально відповідальне інвестування – це сфера дій інвесторів, їх груп і об'єднань. Основна мета соціально відповідального інвестування – сполучення економічної ефективності вкладень засобів з етичними цінностями інвестора.

У світовій практиці розрізняють три стратегії соціально відповідального інвестування [1,2].

1. Відбір компаній, або «просіювання» (анг. screening), є політикою оцінки підприємств по критеріям ведення соціально відповідального бізнесу на основі або їх дотримання (позитивне – positive screening), або невідповідності їм чи соціальним і етичним уявленням про бізнес інвестора (негативне – negative або avoidance screening).

Загальний розмір активів, керованих у відповідності зі стратегією «просіювання», складає 1685 мільярдів доларів на рік, збільшившись десятикратно за минуле десятиріччя. Доля цієї стратегії в загальному об'ємі засобів, керованих по принципам соціально відповідального інвестування, оцінюється в 68 відсотків. Основними гравцями на ринку, які використовують таку технологію. є взаємні фонди (mutual funds), активи яких оцінюються в 179 мільярдів доларів, і окремі рахунки (socially screening separate accounts), керовані як для індивідуальних, так і для інституціональних інвесторів, їх активи складають 1506 мільярдів доларів. Основними інституціональними інвесторами при цьому виступають публічні пенсійні фонди (80,9%), корпорації (9,2%), релігійні організації (3.6%).

2. Дії акціонерів на захист суспільних інтересів (shareholders advocacy) полягає у винесенні питань соціальної відповідальності бізнесу і корпоративного керування на голосування загальних зборів акціонерів, діалозі з менеджментом підприємств. Так, у 2013 році в США акціонерами було висунуто 1348 пропозицій по темам соціальної відповідальності, корпоративного управління і змішаним питанням, відсоток підтримки склав у середньому 10,3. При цьому внесена пропозиція може бути відізвана у випадку, якщо менеджмент компанії починає дії по його впровадження в життя. В 2013 році таких випадків було зареєстровано 677. Особливе значення у цій стратегії має активність інституціональних інвесторів, які представляють своїх вкладників, наприклад, взаємних фондів, їх політика і відкритість голосування.

3. Інвестиції у місцеві співтовариства (community investing) направлені не на вдосконалення корпоративної політики і практики, а на розвиток і рішення конкретних проблем. Основними суб'єктами інвестування в місцеві співтовариства є банки розвитку співтовариств (Community Development Banks), що надають общинам з

низьким і помірним рівнем доходу звичайні можливості фінансового сервісу, які раніше були їм недоступні, з активами, які оцінені в 10,1 мільярдів доларів; кредитні союзи розвитку співтовариств (Community Development Credit Unions) з активами в 5,1 мільярдів доларів; фонди розвитку співтовариств (Community Development Loan Funds) з активами в 3,4 мільярдів надають програми кредитів і позик; венчурні фонди розвитку співтовариств (Community Development Venture Capital Funds), 870 мільйонів доларів.

Слід окреслити чинники актуальності соціально відповідальних інвестицій:

- Етичні: невідповідність інвестиційної діяльності моральним та релігійним традиціям, а також цілям розвитку суспільства, яке виражене в розповсюджені виробництва шкідливої продукції та послуг – тютюну, алкоголю, порнографічної продукції, зброї (характерно для США, Великобританії).
- Загальнолюдські: дискримінаційна політика зайнятості, не належні умови праці, експлуатація працівників на підприємствах розвиваючих країн, расова дискримінація (ЮАР), військові конфлікти, пагубні соціальні наслідки, розповсюдження шкідливих товарів, як тютюн та алкоголь (Італія, Іспанія, Франція).
- Екологічні: проблеми забруднення навколишнього середовища, зменшення невідтворних ресурсів, природного та тваринного світу, екологічні загрози, ріст ризикових екологічних зон (Німеччина, Нідерланди).
- Інші: інституційні вимоги по розміщенню активів пенсійних фондів, які зобов'язують в своїх вкладеннях враховувати питання охорони навколишнього середовища, соціального розвитку, вимоги інвесторів до корпоративного управління, прозорості фінансової та не фінансової звітності, а також обліку соціально-екологічних чинників (Швеція, Бельгія, Норвегія, Австрія).

Існує багато різних класифікацій інвестицій при реалізації соціально відповідального підходу. В таблиці 1 наведено кваліфікацію інвестицій за рівнем соціальної відповідальності, який визначає соціально відповідальні та соціально деструктивні інвестиції [6,8].

Таблиця 1.

Класифікація інвестицій за різними ознаками з врахуванням соціально-відповідального підходу

Класифікаційна ознака	Види інвестицій	Соціально відповідальний підхід
За об'єктами вкладення	Реальні Фінансові Інтелектуальні	Вкладення коштів здійснюється в реальну фінансову, інтелектуальну сферу
За галуззю розміщення	Соціальні Виробничі Екологічні	Інвестування в соціальну та екологічну сферу
За характером участі в інвестуванні	Прямі Непрямі	Як безпосередня, так опосередкована участь в підборі інноваційних об'єктів, що відповідають етичним норма суспільства
За формою власності інвестиційних ресурсів	Приватні Державні Іноземні Спільні	Соціально-відповідальні інвестиції можуть бути різних форм власності
За періодом інвестування	Довгострокові Короткострокові	Соціально-відповідальні інвестиції можуть здійснюватися в розрахунку на довготривалу перспективу
За регіональною ознакою	Зарубіжні Вітчизняні	Соціально-відповідальні інвестиції можуть мати різні джерела формування
За відношення до росту прибутковості	Пасивні Активні	Соціально-відповідальні інвестиції можуть бути направлені на підтримання та на розширення виробництва

продовження таблиці 1

1	2	3
За рівнем інвестиційного ризику	Безризикові Низькоризикові Середньоризикові Високоризикові Спекулятивні	Соціально-відповідальні інвестиції можуть мати різний рівень ризику
За характером нововведень	Екстенсивні Інтенсивні	Соціально-відповідальні інвестиції здійснюються на попередній або прогресивній технічній основі
За напрямком використання	Потокові Додаткові	Соціально-відповідальні інвестиції використовуються за всіма представленими направленнями
За рівнем соціальної відповідальності інвестора	Соціально-відповідальні Соціально-деструктивні	–

Під соціальним інвестуванням більшість авторів в даний час розуміють вкладення коштів в об'єкти соціального середовища. Соціальні інвестиції припускають послідовні цілеспрямовані дії, щодо ефективного вирішенню важливих для більшості людей соціально-значущих проблем, а також захисту їх від економічних та соціальних ризиків [4].

Соціальні інвестиції, на відміну від благодійництва, є бізнесом.

В більш широкому трактуванні соціальні інвестиції ототожнюються з вкладеннями, які направляються на посилення соціальної орієнтації економічної системи: досягнення економічної безпеки, стимулювання економічного зростання, забезпечення гарантованого рівня освіти та медичної допомоги, харчування та ін. Інакше кажучи, ключовою є характеристика соціального інвестування як активності суб'єктів інвестиційних відносин, спрямованої на отримання певного «корисного ефекту» для суспільства. Іншими словами, соціальні інвестиції можуть бути спрямовані у будь-який проект, що реалізується в соціальному середовищі, реалізація якого за рахунок інвестованих коштів забезпечить певний позитивний ефект як інвестору, так і соціуму.

Найчастіше соціальні інвестиції ототожнюються з корпоративною соціальною відповідальністю. Наприклад, доповіді про соціальні інвестиції в Україні, які готуються асоціацією менеджерів на періодичній основі, в основному присвячені ролі бізнесу в суспільному розвитку і оцінки стану соціальних інвестицій українських компаній [5]. Тим не менш, соціальні інвестиції – більш широке поняття, і його агентами може виступати не тільки бізнес. Умовно кажучи, соціальні інвестиції включають в себе: корпоративну соціальну відповідальність; державні інвестиції в соціальну сферу; інституційні соціальні інвестиції:

1) соціально-відповідальне інвестування (asset management), що здійснюється соціально-відповідальними фондами та іншими організаціями;

2) фонди та організації, які здійснюють соціальне інвестування як основний вид діяльності (наприклад, інвестуються в соціальні підприємства на пільгових умовах).

На жаль, практично неможливо знайти компанію, яка відповідала б усім критеріям соціально відповідального інвестування. Тому часто доводиться йти на компроміс, включаючи в портфель компанії, які не цілком відповідають встановленим критеріям відбору, проте в цілому відповідають духу відповідального інвестування. Зокрема, прикладом може служити компанія, що проводить випробування на тваринах, але має екологічно чисте виробництво.

В українських інвесторів поки немає можливості оцінити діяльність тієї чи іншої компанії в рамках соціально відповідального інвестування. Це пов'язано з непрозорістю етичної складової бізнесу, низькою інформованістю і низькою активністю бізнес-співтовариства в питаннях соціальної відповідальності бізнесу. В Україні відсутнє законодавство, що регулює етичні та соціальні аспекти діяльності комерційних організацій, тому, компаніям, які бажають інвестувати в соціально відповідальні

компанії, необхідно самостійно виробляти критерії включення компаній у цей список, а також самостійно проводити всебічний аналіз компанії на предмет її відповідності цим критеріям. Тим не менш, найбільш просунуті учасники українського ринку вже підхопили цю тенденцію, тому у найближчі роки варто очікувати появи цікавих продуктів для соціально відповідальних інвесторів і на нашому ринку.

Соціально відповідальні інвестиції можна назвати важливим чинником запобігання економічних та соціальних криз. Фінансова підтримка таких компаній сприяє більш гармонійному розвитку економіки та раціональному використанню ресурсів, що робить систему більш стабільною і менш залежною від впливу випадкових чинників. Крім того, необхідність економічного зростання змушує соціально відповідальних компаній застосовувати нові технології в різних аспектах їх діяльності, що сприяє появі інновацій і, таким чином, стимулює розвиток суспільства.

Ринок соціально відповідальних інвестицій в США являються на сьогоднішній день найбільшим по об'ємах сегментів індустрії соціально відповідальних інвестицій. В 2013 році об'єм активів ринку соціально-відповідальних інвестицій в США становив 3,29 трлн. дол. США [1, 2], або 33% світового ринку соціально-відповідальних інвестицій (див. табл. 2). При цьому до соціально відповідальних інвестицій відносяться 13,5 % активів, які знаходяться в професійному управлінні в США, або кожний десятий долар цих активів (див. табл. 3).

Таблиця 2.

Структура світового ринку соціально відповідальних інвестицій, 2013р. (млрд.дол.США)

	США	Канада	Європа	Австралія	Японія	Розвиваючі ринки	Весь світ
СВІ (об'єм активів)	3290,00	148,63	6437,60	5,36	3,4	2,70	9887,69
Частка	82,22%	1,75%	15,71%	0,19%	0,03%	0,10%	100,00%

Таблиця 3.

Ринок соціально відповідальних інвестицій в США (млрд.дол.США)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
СВІ (об'єм активів)	1639	2185	3159	3323	3164	3290
Всього активів в професійному управлінні	7000					24400

Тим не менш, такі інвестиційні інструменти занадто екстремальні для більшості інвесторів. Тому більшість все ж таки віддає перевагу фондам, які забезпечують задану прибутковість і рівень ризику, завдяки оптимально складеним портфелем та професійного управління ним. Одним з найбільш цікавих прикладів є Державний пенсійний фонд Норвегії, інвестиційна діяльність якого обмежена суворими етичними нормами; зокрема, фонд не має права тримати у своєму портфелі цінні папери збройових і тютюнових компаній. На жаль, навіть для багатьох розвинених країн такий підхід до пенсійних фондів є екзотикою. Тому «соціально відповідальним» інвесторам варто звернути свою увагу на спеціалізовані пенсійні і біржові фонди. Обидва інструменти є простими, швидкими і надійними способами інвестувати в соціально відповідальні компанії, причому їх численність і різноманітність дозволяє вибрати саме той, який найбільш повно відповідає уявленням інвестора про соціальної відповідальності. Їх безперечна перевага порівняно з першою групою інструментів в тому, що вони поєднують привабливу дохідність з контрольованим рівнем економічного та соціального ризику. Однак роблячи вибір між пенсійним і біржовим фондом, я б віддав перевагу останньому: будучи більш новим і досконалим інструментом, ніж пенсійний, біржовий фонд пропонує інвестору більшу прибутковість за рахунок відсутності таких жорстких обмежень по використанню різних класів

інвестиційних інструментів, а також високу ліквідність, яка є одним з його ключових характеристик. Зазначу, що всупереч поширеній думці, прибутковість таких інструментів цілком порівнянна із прибутковістю традиційних інструментів, так як соціальна відповідальність компанії не тільки не веде до зниження вартості її цінних паперів, але і нерідко стає одним з найважливіших чинників її успішності.

На даний час існують фактори, які об’єктивно обмежують можливість розвитку соціально відповідальних інвестиції на українському фінансовому ринку:

1. Висока концентрація власності на акціонерний капітал - означає, що в рамках методу активних дій акціонерів вплив на менеджмент українських акціонерних товариств буде обмеженим в силу неможливості отримання достатньої кількості голосів на загальних зборах акціонерів з питань поліпшення корпоративної політики.

2. Низька частка населення власності на акціонерний капітал - обмежує потенційний попит населення як одного з найбільш активних соціально відповідальних інвесторів, не дозволяє створити умови для широкого використання прав акціонерів для впливу на компанії, значно знижує потенційну привабливість для населення інструментів ринку цінних паперів для вирішення соціальних завдань.

3. Низький рівень сек'юритизації економіки - означає, що тільки мала частина російських акціонерних товариств виходить на ринок цінних паперів, що значно звужує коло можливих об'єктів для соціально відповідального інвестування.

4. Розбіжність ступеня значущості деяких основних напрямків соціально відповідального інвестування для зарубіжного і українського громадського сприйняття.

Для українського громадського сприйняття актуальними і об'єктивно визнаними є не всі напрямки соціально відповідального інвестування - наприклад, багато проблем етичного, екологічного спрямування, дотримання прав людини та ін.

5. Низька активність суспільства, бізнес-спільноти та держави в області вирішення проблем сталого розвитку.

В українській практиці на даний час переважна кількість учасників фінансового ринку та інших економічних суб'єктів не сприймають поняття соціальної відповідальності як невід'ємний елемент стійкого розвитку суспільства та економіки, тому в українській практиці поки немає конкретних компаній -

інвестором. Держава може подавати приклад як населенню, так і бізнесу, використовуючи для своєї інвестиційної та економічної політики принципи соціальної відповідальності, наприклад: при управлінні коштами Стабілізаційного фонду (або аналогічних йому фондів); при управлінні пакетами акцій належать державі (суб'єктам) найбільших промислових компаній або стратегічно значущих підприємств; при створенні венчурних фондів, орієнтованих на суспільно значущі інноваційні розробки.

Таким чином, виходячи з існуючих обмежень для розвитку соціально-відповідальних інвестицій, а також можливих шляхів їх подолання в якості основних потенційних учасників ринку соціально-відповідальних інвестицій в Україні можна визначити інвестиційні фонди та державу [7].

В умовах досить активного росту пайових інвестиційних фондів ідея розвитку соціально відповідальних інвестицій могла б знайти своїх прихильників, якщо б у учасник ринку (керуючої компанії фонду), запропонував такі послуги, як виведення на ринок соціально відповідальних інвестицій:

1) Чітко визначені критерії соціально відповідального інвестування - наприклад, екологічна проблематика, етична (алкоголь, тютюнова продукція, індустрія азартних ігор), питання корпоративного управління.

2) Чітко визначені методи соціально відповідального інвестування, які будуть застосовуватися, - найбільш ймовірно застосування методу активних дій акціонерів, так як дозволило б визначити більш широке коло діяльності, тобто вплив на компанії-об'єкти інвестування з метою поліпшення їх корпоративної політики, наприклад, у сфері трудових відносин або екології.

3) Перелік об'єктів інвестування повинен бути обмежений відібраними за заявленим критеріям компаніями. Для цього фонду буде необхідно провести широку пошукову роботу з відбору компаній, які відповідають встановленим критеріям. Крім того, дуже важливо розкривати інформацію по кожному об'єкту інвестування - за якими критеріями був обраний, яка стратегія дій стосовно даного об'єкта.

4) Чітко сформульована концепція позиціонування фонду - цільова аудиторія інвесторів, цілі та завдання фонду, бездоганна репутація керуючої компанії і менеджерів, у тому числі з точки зору критеріїв соціальної відповідальності. При цьому об'єктивно не можна визнавати такий фонд повністю соціально відповідальним, тому його маркетинг повинен ґрунтуватися тільки на орієнтованості фонду на соціальну відповідальність в інвестиціях.

5) Необхідно встановлювати низький вхідний поріг (для відкритих пайових інвестиційних фондів), щоб забезпечити як можна більш широку участь приватних інвесторів - фізичних осіб.

В українській практиці держава може сприяти розвитку ринку соціально-відповідальних інвестицій та їх захист, діючи за наступними напрямками:

1. Управління коштами Стабілізаційного фонду (аналогічних фондів).

Застосування принципів соціально-відповідальних інвестицій можливо у відношенні Інвестиційного фонду, а також тієї частини коштів Стабілізаційного фонду (аналогічного йому фонду), яка буде становити інвестиційний портфель. При цьому незалежно від того, які об'єкти інвестування будуть дозволені, необхідно введення і застосування етичних принципів управління фондом. Під етичними принципами розуміються дотримання в практиці управління коштами Стабілізаційного та Інвестиційного фондів, пріоритетів сталого розвитку економіки і суспільства, які повинні бути чітко визначені і відображені в інвестиційної політики фонду.

2. Управління пакетами належать державі (суб'єктам) акцій найбільших промислових компаній або стратегічно значущих підприємств.

Держава, будучи власником досить великих пакетів (від 25% до 100%) акцій найбільших промислових компаній могла б проводити в даних компаніях політику

соціального і екологічної відповідальності, застосовуючи метод активного впливу акціонерів на компанію за такими напрямами:

1) проведення оцінки впливу підприємства на навколишнє середовище;

2) публікація звітності про соціальних, екологічних та етичних факторах діяльності компаній;

3) реалізація інвестиційних проектів по впровадженню екологічно чистих видів обладнання або палива;

4) заходи з підвищення якості виробленої продукції, її безпечності для споживачів, оптимізації її споживчих характеристик;

5) заходи щодо покращення кадрової політики на підприємстві умов праці, введення справедливої системи оплати та винагороди, соціального забезпечення працівників, підвищення кваліфікації працівників;

6) заходи по поліпшенню корпоративного управління - включення в раду директорів незалежних директорів, створення програм стимулювання менеджменту, дотримання прав акціонерів, підвищення якості розкриття інформації про діяльність компанії та ін.

При цьому мова йде не про одночасне примусове впровадження всіх цих заходів на підконтрольному державі підприємстві, а про активне стимулювання державою компаній на проведення даних заходів в добровільному порядку.

3. Створення і підтримка розвитку венчурних інноваційних фондів, орієнтованих на суспільно значущі інноваційні розробки.

В даний час для розвитку системи венчурного фінансування існують об'єктивні обмеження - наприклад, відсутність кваліфікованих учасників, нерозвиненість системи підготовки менеджерів венчурних фондів, системи відбору венчурних проектів, невелика кількість потенційно ефективних проектів з якісним бізнес-планом та програмою розвитку. Тому на даний момент говорити про якісь більш суворі критерії відбору проектів з соціальної значущості та етичності занадто рано.

У той же час можна говорити про можливе застосування в майбутньому, коли система венчурного фінансування буде відпрацьована, певних критеріїв у рамках дотримання стратегічних пріоритетів сталого соціально-економічного розвитку України.

В даний час соціально відповідальні інвестиції поступово проявляють себе не тільки як напрям інвестиційної діяльності, особливий фінансовий продукт, але і як інструмент захисту та гарантування економічної безпеки соціально-економічного розвитку підприємств, який формує принципово самостійний економічний напрям наукового дослідження та вимагає розробки теоретико-методологічних засад та організаційно-економічних механізмів соціальної відповідальності бізнесу та зрушень парадигми соціально-економічного розвитку, конкурентоспроможності та стратегічних пріоритетів вітчизняних підприємств.

Висновки. Концепція соціально відповідальних інвестицій виступає економічною передумовою можливості успішного використання на практиці не тільки матеріальних принципів, але і принципів соціальної відповідальності та захисту інтересів бізнесу. Саме тому, необхідною передумовою її практичного впровадження на вітчизняному економічному просторі є удосконалення методичних підходів щодо трансформації структури соціально-економічних зв'язків як системоутворюючої домінанти формування інтеграційної стратегії розвитку національної економіки під впливом активних процесів впровадження соціального захисту бізнесу на засадах активізації соціально-економічної компоненти, що націлена на підвищення ринкової вартості бізнесу з одночасним конструктивним вирішенням соціальних проблем та забезпечує отримання економічних прерогатив всіма учасниками ринку за рахунок перерозподілу функцій та формування інноваційних моделей соціально-економічного розвитку шляхом виключення дискримінаційних інструментів, відмову від соціальних конфліктів в процесі розвитку співробітництва у довгостроковій перспективі.

Таким чином, у цьому дослідженні було проаналізовано сучасний потенціал впровадження світових практик розвитку соціально відповідальних інвестицій і синтезувати більш широкий підхід до досліджуваного поняття – обґрунтувати можливість застосування концепції соціально відповідальних інвестицій як інструменту для забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку на основі інтеграції економічних і суспільних інтересів, в тому числі і для України.

Список використаних джерел:

1. 2013 Report on socially investing trends in the United States. Internet resource: http:// www.socialinvest.org
2. Overview of Business and Community Investment. Business for Social Responsibility. Internet resource: www.bsr.org
3 Гришова І.Ю. Імплементація принципів соціально-орієнтованого бізнесу в площину економічного розвитку потенціалу харчових підприємств/ І.Ю. Гришова, Т.С.Шабатура// Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2014. – № 3.- С. 13-22. – Режим доступу до журн.: http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n3.html
4. Гришова І.Ю. Соціальні інвестиції як інструмент реалізації соціально-орієнтованого бізнесу / І.Ю.Гришова, Т.С.Шабатура// Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія "Економіка і менеджмент". Випуск 4, 2014. – С.183-187.
5. Бондаренко А.В., Омелянович Л.О. Соціальне інвестування як фактор забезпечення соціально-економічного розвитку держави // Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури. – 2009. – № 5(79). – С.201–203.
6. Лебедева Н.Н., Хоняев С.Н. Типология и классификация социальных инвестиций // Известия Волгоградского государственного технического университета. – 2005. – №5. – С.35–43.
7. Захарчин Г.М. Інвестування розвитку організаційної культури // Економічний простір. – 2008. – № 9. – С.109–115.
8. Тягунська Т.Д. Класифікація інвестицій // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 9 (64). – С. 37–41.

Рецензент д.е.н., професор Чирва О.Г.

УДК 338.31.4:[656.23:656.225]

Савіцька Г.П.
Державний економіко-технологічний університет транспорту

МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ПРОГНОЗУВАННЯ ДОХОДІВ ВІД ВАНТАЖНИХ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

Стаття присвячена вивченню впливу факторів на формування доходів від вантажних залізничних перевезень. Результатом стало створення математичної моделі прогнозування доходів на основі врахування найвагоміших факторів – вантажообігу та доходної ставки. Розглянуто особливості використання методу експоненціального згладжування. Даний підхід прогнозування дозволяє ефективно організовувати систему управління доходами від вантажних залізничних перевезень в об'єктивній залежності від основних формуючих факторів.

Ключові слова: дохід, вантажні залізничні перевезення, фактори, прогноз

Savitska G.

MATHEMATICAL MODEL OF FORECASTING THE REVENUE FROM FREIGT RAIL TRANSPORTATION

The article studies the impact of factors on the formation of revenue from rail freight. The result was the creation of mathematical model forecast revenue based on consideration of the most important factors - freight turnover and rates. The examined features using of the method exponential smoothing. This approach is forecasting can efficiently organize management system of revenue from the rail freight in an objective depending on the basic factors.

Keywords: revenue, freight transportation, factors, forecast

Савицкая А.П.

МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ДОХОДОВ ОТ ГРУЗОВЫХ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫХ ПЕРЕВОЗОК

Статья посвящена изучению влияния факторов на формирование доходов от грузовых железнодорожных перевозок. Результатом стало создание математической модели прогнозирования доходов на основе учета наиболее значимых факторов - грузооборота и доходной ставки. Рассмотрены особенности использования метода экспоненциального сглаживания. Данный подход прогнозирования позволяет эффективно организовывать систему управления доходами от грузовых железнодорожных перевозок в объективной зависимости от основных формирующих факторов.

Ключевые слова: доход, грузовые железнодорожные перевозки, факторы, прогноз

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Надходження доходу від вантажних залізничних перевезень є основним джерелом формування фінансових ресурсів підприємств залізничного транспорту. В залежності від їх обсягу визначаються можливості залізничного транспорту по управлінню фінансами, по підтриманню інфраструктури, рухомого складу в робочому стані, а також виконанню соціальних програм перед залізничниками. При цьому надзвичайно важливе значення має ряд чинників, що визначають обсяг отриманих надходжень доходу. Отже, завдання прогнозування та планування суми надходжень доходу від вантажних перевезень, яку отримує підприємство залізничного транспорту протягом наступного періоду має першочергове значення.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Різні аспекти наукових праць з питань факторів, що впливають на формування доходної бази підприємств залізничного транспорту, розвитку та тенденцій вантажних перевезень, пошуку ефективних методів визначення собівартості перевезень, тарифної політики, питання практики фінансового планування та прогнозування на залізничному транспорті розглядалися у працях таких вітчизняних вчених, як М.В. Макаренка [1], Н.М. Колесникової [2], Н.І. Богомолової [3-4], М.Г. Белінської [5], О.О. Кравченко [6], В.В. Чорного [7] та ін.

Цілі статті. Дослідження було спрямовано на вивчення впливу на доходи від вантажних залізничних перевезень основних факторів, включення їх у математичну модель та розробку на основі розробленої моделі прогнозу доходів на короткостроковий період.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. При складанні бюджету підприємства основна увага приділяється його витратній частині, а доходна частина недостатньо деталізується та найчастіше не обґрунтовується. Правильний вибір методів прогнозування доходів підприємства та облік усіх істотних факторів, що впливають на значення прогнозу, дозволять зробити його більш точним.

Прогноз доходів необхідний підприємству не для визначення майбутніх фінансових показників, а для розробки стратегії та тактики на прогнозований період. Важно пам'ятати, що прогноз не є самоціллю. Тому методи прогнозування не повинні бути особливо точними, а повинні лише коректно відображати специфіку бізнесу (діяльності підприємств залізничного транспорту) та вірно зазначати напрямки управлінських рішень, що приймаються менеджерами підприємств.

Як відомо, надходження доходів підприємств залізничного транспорту знаходиться в залежності від кількох основних факторів. Задача вирішення ступеня впливу факторів на кінцевий результат – доход – може бути вирішена за допомогою багатофакторних кореляційно-регресійних моделей. Відомо, що кореляційно-регресійний аналіз дає можливість кількісно виразити вплив відібраних факторів на результативний показник. Крім того, знаючи рівняння множинної регресії та встановлювати визначені значення факторів, можна передбачити значення функції і, отже, управляти аналізованим показником. Більш того, дані моделі дозволяють оцінити роботу підприємств залізничного транспорту з точку зору їх фінансових можливостей.

Проведений багатофакторний аналіз доходності підприємств залізничного транспорту. Для відбору найбільш вагоміших факторів була побудована матриця

парних коефіцієнтів кореляції. Її аналіз показав, що між факторними ознаками та доходом існує залежність. Спираючись на дані проведеного аналізу отримано мультиплікативне рівняння регресії виду:

$$\hat{D} = 0{,}64 \cdot X_1^{1{,}02} \cdot X_3^{1{,}09}, \quad (1),$$

де D – доходи від вантажних залізничних перевезень, млн. грн.; X_1 – тарифний вантажообіг, млрд. т. км; X_3 – доходна ставка на 10 т. км тарифних, коп.

Коефіцієнт множинної кореляції R = 0,9989 (тісний зв'язок); коефіцієнт детермінації R^2 = 0,9978 (99,78 % загального впливу на величину доходів від вантажних перевезень припадає на фактори, що присутні в моделі (1)); коефіцієнти еластичності E_{x1} = 1,02; E_{x2} = 1,09. З побудованої залежності випливає, що у середньому: збільшення (зменшення) вантажообігу на 1% супроводжується зростанням доходу від вантажних перевезень на 1,02%; збільшення доходної ставки на 1% призведе до збільшення доходу від вантажних перевезень на 1,09 %.

Отримані оцінки рівняння регресії мають достатньо високий рівень статистичної достовірності, тому можуть мати практичне застосування в цілях прогнозування. Для складання прогнозу доходів від вантажних перевезень необхідно визначити майбутнє значення обсягу вантажообігу у натуральному вираженні та оцінити зміни у ціновій політиці. Їх добуток дасть прогноз доходів у вартісному вираженні. Для того, щоб спрогнозувати майбутні доходи від вантажних перевезень насамперед необхідно спрогнозувати обсяг вантажоперевезень та доходної ставки окремо, оскільки динаміка цих показників може бути різною.

Спрогнозуємо величину доходів від вантажних перевезень за допомогою отриманого рівняння на 2013-2017 рр., використовуючи значення x_1, x_3, очікувані у прогнозований період. Прогнозування на основі моделі кривої зростання базується на екстраполяції, тобто на продовження в майбутнє тенденції, що спостерігалася в минулому.

При цьому передбачається, що в тимчасовому ряду присутній тренд, характер розвитку показника має властивість інерційності, тенденція що склалася не повинна зазнавати істотних змін протягом періоду упередження.

Процедура розробки прогнозу з використанням кривих зростання включає в себе вибір однієї або декількох кривих, форма яких відповідає характеру зміни часового ряду, і оцінку параметрів обраних кривих.

Дуже часто рівні економічного ряду динаміки коливаються, так що тенденція розвитку економічного процесу прихована випадковими відхиленнями. Згладжування часового ряду дозволяє відфільтрувати дрібні випадкові коливання і виявити основну тенденцію зміни досліджуваної величини. Так, змінна x_1 має велику кількість коливань (рис. 1).

Для вибору кривої зростання використовується метод характеристик приростів [8]. Процедура вибору кривих з використанням цього методу включає вирівнювання ряду $\overline{y}_t$ за допомогою ковзної середньої (*moving average model*) і визначення середніх приростів та похідних величин:

1) згладжування ряду по ковзній середній, який зводиться до заміни фактичних рівнів динамічного ряду розрахунковими, що мають значно менші коливання, ніж вихідні дані. Зменшення коливання дозволяє тенденції розвитку проявити себе більш наглядно. Найбільш частіше застосовується згладжування по п'яти точкам.

$$\overline{y}_t = \frac{y_{t-2} + y_{t-1} + y_t + y_{t+1} + y_{t+2}}{5}, \quad (2)$$

де $\overline{y}_t$ – значення ковзної середньої для моменту t ($t=1, \ldots, n$); $y_{t\pm1;2}$ – фактичне значення рівня в момент t.

Рис. 1. Згладжування ряду п’ятирічною ковзною середньою (вантажообіг)

Також варто зазначити, що при розрахунку п’ятирічною ковзною середньою ігноруються спостережувані значення, що відповідають першим та останнім двом рокам.

Так звана «втрата» значень останніх точок є суттєвим недоліком, для подолання якого можна скористатися прийомом, що дозволяє відновити втрачені значення часового ряду. Для цього необхідно, по-перше визначити середній приріст:

$$, \qquad (3)$$

де $\overline{\Delta y}$ – середній абсолютний приріст; y_n – значення останнього рівня ряду; y_{n-1} – значення першого рівня ряду; *n* – кількість рівнів ряду.

По-друге: отримати *n* згладжених значень на початку часового ряду шляхом послідовного віднімання середнього абсолютного приросту до останнього згладженого значення; в кінці часового ряду шляхом послідовного додавання середнього абсолютного приросту до останнього згладженого значення.

$$y_n^{(5)} = y_{n\pm1}^{(5)} \pm \overline{\Delta}, \qquad (4)$$

2) визначення перших середніх приростів, для ряду показників вантажообігу середній приріст при *m*=5 для *t* складе:

$$\overline{u}_t = \frac{-2y_{t-2} - y_{t-1} + y_{t+1} + 2y_{t+2}}{10}, \qquad (5)$$

другі середні прирости ($\overline{u}_t^{(2)}$), а також ряд похідних величин, пов’язаних з обчисленими середніми проростами та згладженими рівнями ряду ($\frac{\overline{u}_t}{y_t}$, $\log \overline{u}_t$, $\log \frac{\overline{u}_t}{y_t}$, $\log \frac{\overline{u}_t}{y_t^2}$).

У відповідності з характером зміни середніх приростів та похідних показників обрано було логарифмічну функцію для вихідного часового ряду, параметри якої оцінювалися за допомогою методу найменших квадратів. Для побудови базового прогнозу було отримано наступне рівняння:

$$x_1 = 0{,}1064 \ln(t) + 5{,}2209, \qquad (7)$$

котре забезпечує значення коефіцієнта детермінації R^2 = 0,8515, тобто зв’язок,

критерія *t*-Стьюдента. Фактичне значення критерія *t*-Стьюдента більше табличного $t_{факт} = 7{,}9431 > t_{табл} = 2{,}2010$.

$$t_{факт} = \sqrt{F_{факт}} = \sqrt{63{,}0929} = 7{,}9431, \qquad (8)$$

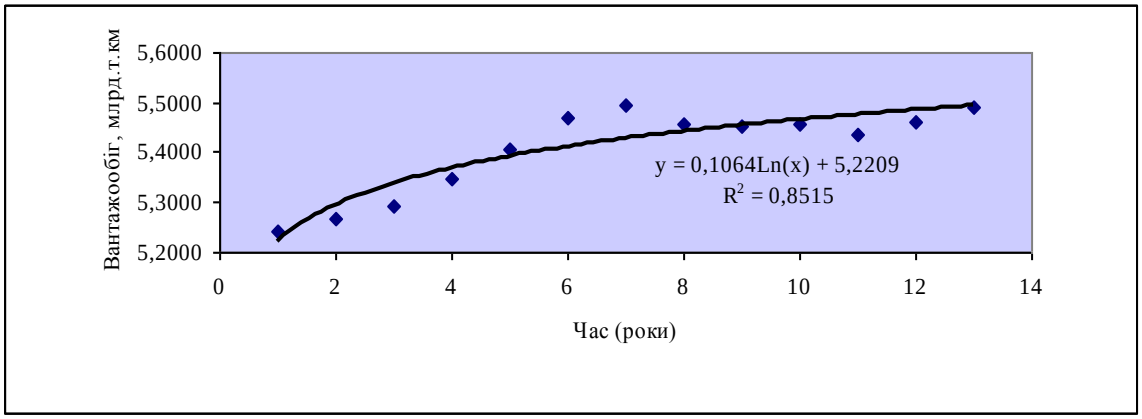

Рис. 2. Регресійна модель залежності вантажообігу від часу

Аналогічним чином будується регресійна модель для прогнозування доходної ставки. У відповідності з характером зміни середніх приростів та похідних показників обрано було лінійну функцію для вихідного часового ряду. Параметри функції визначаються за допомогою методу найменших квадратів. Для прогнозування величини доходної ставки використовується лінійна функція, яка має вигляд:

$$x_3 = 0{,}1289\,t + 3{,}4529\ , \qquad (9)$$

яка забезпечує значення коефіцієнта детермінації $R^2 = 0{,}9938$, тобто зв'язок, який описується побудованою математичною моделлю, є тісним (рис.3). Отримане значення коефіцієнту кореляції R = 0,9969 дуже близьке до одиниці, тобто можна стверджувати, що зв'язок між часом та доходною ставкою є статистично значущим. Фактичне значення *F*-критерія більше табличного $F_{факт} = 1788{,}64 > F_{табл} = 4{,}84$, що свідчить про статистичну значущість рівняння регресії в цілому. Визначення значущості коефіцієнтів регресії здійснювалося за допомогою критерія *t*-Стьюдента, фактичне значення якого більше табличного $t_{факт} = 42{,}2923 > t_{табл} = 2{,}2010$.

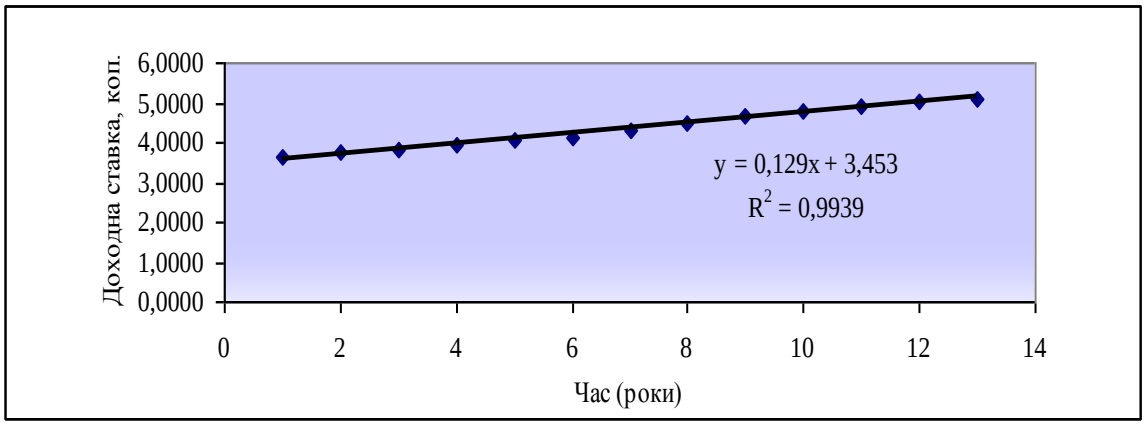

Рис. 3. Регресійна модель залежності доходної ставка від часу

На основі побудованих регресійних моделей спрогнозуємо значення факторів, що визначають розмір доходів від вантажних перевезень. Отримані прогнози зведені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Прогнозні значення доходів від вантажних залізничних перевезень

Показники	Роки				
	2013	2014	2015	2016	2017
Песимістичний					
Вантажообіг, т.км	226,69	228,35	229,94	231,44	232,83
Доходна ставка, коп.	175,62	199,80	227,31	258,60	294,21
Дохід від вантажних перевезень, млн. грн.	39811,06	45624,49	52265,93	59850,20	68500,75
Найбільш ймовірний					
Вантажообіг, т.км	245,11	246,90	248,61	250,23	251,74
Доходна ставка, коп.	192,29	218,77	248,89	283,16	322,14
Дохід від вантажних перевезень, млн. грн.	47131,65	54014,08	61876,76	70855,65	81096,90
Оптимістичний					
Вантажообіг, т.км	265,02	266,69	268,81	270,56	272,19
Доходна ставка, коп.	210,55	239,54	272,52	310,04	352,73
Дохід від вантажних перевезень, млн. грн.	55798,37	63882,45	73254,87	83884,82	96009,27

Отже, виходячи з викладеного, було розроблено три сценарії прогнозу доходів від вантажних залізничних перевезень, кожен з яких певною мірою є рівнем розвитку даного виду залізничних перевезень. Так, верхній рівень доходів від вантажних залізничних перевезень – це є оптимістичний сценарій, в котрому як і нарощування обсягів перевезень вантажів, так і зміни у тарифній політиці сприятливо позначаться на фінансових результатах підприємств залізничного транспорту. Песимістичний сценарій, або нижній рівень доходів від вантажних залізничних перевезень відображає найгірший фінансовий результат для підприємств залізничного транспорту. Найбільш ймовірний сценарій знаходиться між двома першими рівнями, котрі формують область допустимих рішень, яка формується на перспективний період (не менше п’яти років).

Таким чином, статистично обґрунтовано, що найбільший вплив на доходи від вантажних перевезень мають наступні фактори: вантажообіг та доходна ставка. Наведений підхід до прогнозування дає змогу розробити науково обґрунтовані прогнози відносно величини надходжень доходу від вантажних залізничних перевезень, а також використовувати наведений метод в аналітичному забезпеченні процесу прийняття управлінських рішень.

Висновки. Досліджуючи питання управління доходами від вантажних залізничних перевезень, особлива увага була приділена одному з ключових методів управління доходами – прогнозуванню. В результаті досліджень обґрунтовано науково-методичний підхід до побудови прогнозної моделі доходів від вантажних перевезень, що ґрунтується на розробці регресійних моделей прогнозування ключових факторів з використанням процедури експоненціального згладжування.

Список використаних джерел:

1. М.В. Макаренка Основи управління економічними процесами на залізничному транспорті України: [монографія] / М.В. Макаренко. – К.: КУЕТТ, 2003. – 478 с.

2. Колесникова Н.М. Адаптивно-гармонізаційний механізм ціноутворення на залізничному транспорті: формування, функціонування та розвиток: [монографія] / Н,М. Колесникова. – К.: КУЕТТ, 2006. – 564 с.

3. Богомолова Н. І. Ціноутворення в умовах доставки вантажів і пасажирів на залізничному транспорті / Н.І. Богомолова // Електронне фахове видання «Ефективна економіка». – 2010. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=105

4. Богомолова Н.І. Особливості формування доходів залізничного транспорту в сучасних економічних умовах / Н.І. Богомолова, Г.П. Сеник // Збірник наукових праць ДЕТУТ: Серія «Економіка і управління». – 2011. – № 18.– Част. 2. – С. 41–50.

5. Белінська М.Г. Сучасний підхід до формування доходів від основної діяльності залізничного транспорту / М.Г. Белінська // Проблеми та перспективи розвитку транспортних систем в умовах реформування залізничного

транспорту: управління, економіка та технології: Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції, 11-12 квітня 2013 р. – К.: ДЕТУТ, 2013. – С. 48–50.
6. Кравченко О.О. Сценарне фінансове планування і прогнозування на залізничному транспорті: теорія і практика: [монографія] / О.О. Кравченко. – К.: ДЕТУТ, 2013. – 300 с.
7. Чорний В.В. Конкурентоспроможність залізниць на ринку вантажних перевезень: теорія, методологія, практика: [монографія] / В,В. Чорний. – К.: ДЕТУТ, 2012. – 401 с.
8. Четыркин Е.М. Статистические методы прогнозирования / Е.М. Четыркин. – М.: «Статистика», 1975. – 184 с.

Рецензент д.е.н., професор Богомолова Н.І.

УДК 338.432
Ужва А.М. к.е.н., доцент
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

У статті розглянуто теоретичні аспекти сталого розвитку агропромислового комплексу як важливої ланки національної економіки в сучасних умовах, конкретизовано проблеми досягнення та визначено стратегічні цілі забезпечення сталого розвитку агропромислового комплексу.
Ключові слова: агропромисловий комплекс, сталий розвиток, концепція, стратегія.

Uzhva A.

CONCEPTUAL ASPECTS OF STRATEGY STEADY DEVELOPMENT OF AGROINDUSTRIAL COMPLEX

In the article the theoretical aspects of steady development of agroindustrial complex are considered as an important link of national economy in modern terms, the problems of achievement and certainly strategic whole providing of steady development of agroindustrial complex are specified.
Keywords: agroindustrial complex, steady development, conception, strategy.

Ужва А.Н.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

В статье рассмотрены теоретические аспекты устойчивого развития агропромышленного комплекса как важного звена национальной экономики в современных условиях, конкретизированы проблемы достижения и определенно стратегические целые обеспечения устойчивого развития агропромышленного комплекса.
Ключевые слова: агропромышленный комплекс, устойчивое развитие, концепция, стратегия.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Агропромисловий комплекс України – це функціональна ланка всього національного господарського комплексу, яка має значні ресурси для підвищення ефективності соціально-економічного розвитку країни, формування її потужного експортного потенціалу та забезпечення продовольчої безпеки. За час ринкових перетворень в цьому секторі створено ринкові організаційно-правові структури на основі приватної власності на землю та майно; підвищено інвестиційну привабливість та ділову активність; активізовано процеси інтегрування до світової агропродовольчої системи. Водночас, позитивний розвиток агропромислового виробництва гальмується через низку серйозних проблем, які залишились у спадок від минулого, та тих, що пов'язані з недостатньою послідовністю в здійсненні реформ і певними прорахунками у виборі шляхів, засобів, методів й темпів перетворень в АПК та його окремих складових. Серед них: деформації цінових пропорцій; нестабільність

виробничо-господарських зв'язків; зниження ефективності сільськогосподарського виробництва, слабка фінансова дієздатність значної частки аграрних підприємств; фізичне і моральне старіння основних виробничих фондів; погіршення соціальних умов життя сільського населення; слабка організація праці і дефіцит кваліфікованих кадрів; нераціональне використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення; погіршення родючості ґрунтів та інші. Геополітична спрямованість сучасного цивілізаційного процесу визначається його глобалізацією, прогресуючим зростанням значущості гуманітарної сфери, високих інформаційних технологій, постіндустріальних принципів суспільного розвитку, підвищенням ролі інтелектуального капіталу та менеджменту, соціальних і гуманітарних чинників економічного прогресу, утвердженням пріоритетності базових засад сталого розвитку, який сприяє не тільки економічному зростанню, а й справедливому розподілу його результатів, розширенню можливостей людей, їхньому збагаченню. Забезпечення сталого розвитку агропромислового комплексу вимагає реалізації стратегії соціально-економічних перетворень, спрямованих на зміну соціальних і економічних пріоритетів розвитку та механізмів їх реалізації. Тому, проблема стабілізації агропромислового комплексу країни є актуальною, а її вирішення безпосередньо пов'язане з забезпеченням розвитку на засадах сталості.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання сталого розвитку агропромислового комплексу в контексті трансформаційних процесів в аграрному секторі економіки України досліджувались вітчизняними вченими. Важливий внесок щодо їх вирішення, а також дослідження специфіки розвитку на сучасному етапі зробили Б.В. Буркинський, Ю.Д.Білик, П.І. Гайдуцький, А.С. Даниленко, С.І. Дем'яненко, М.І. Долішній, С.Л. Дусановський, А.М. Мірошниченко, Л.Я. Новаковський, Н.В. Павліха, П.Т. Саблук, В.Н. Степанов, М. М. Федоров, С.К. Харічков, М.А. Хвесик, В.В. Юрчишин та інші вчені.

Б.В. Буркинський, В.Н. Степанов, С.К. Харічков зазначають, що реалізація концепції сталого розвитку базується на реальних соціально-економічних, географічних, екологічних та геополітичних передумовах кожної держави [1]. М.І. Долішній зазначає, що стратегія сталого розвитку повинна враховувати інтереси теперішніх та майбутніх поколінь, природні можливості кожної країни для вирішення демографічних і технологічних проблем, а також можливості міжнародного співробітництва в цьому напрямі [4]. На думку Н.В. Павліхи, реалізацією концепції сталого розвитку слід розглядати через призму сталого просторового розвитку як динамічного процесу забезпечення ефективної ієрархічної взаємодії та зміни концентрацій функцій соціальних, економічних, екологічних, інноваційних, інформаційних елементів підсистем простору життєдіяльності людей для повного та доступного для всіх верств нинішнього та майбутнього поколінь людей задоволення їхніх різноманітних потреб [7].

Проведені наукові дослідження стали підґрунтям для здійснення аграрних трансформацій та формування системи сталого розвитку сільського господарства. Незважаючи на широкий спектр досліджень даного спрямування, їх опрацювання виявило певні протиріччя в тлумаченні базових понять, методологічних підходах до аналізу соціально-економічних та екологічних аспектів розвитку агропромислового виробництва. У зв'язку з цим, виникає потреба в конкретизації комплексного дослідження сутності стратегії розвитку агропромислового комплексу на засадах сталості.

Цілі статті: узагальнення окремих теоретично-методологічних положень, конкретизація основних термінів концепції сталого розвитку АПК в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Забезпечення сталого розвитку АПК є одним із основних стратегічних пріоритетів відповідно до Закону України «Про основні заходи державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 р. № 2982 та

Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. Сталий економічний розвиток – стабільний, узгоджений і довготривалий розвиток економічної системи, соціальної і економічної сфер на основі довго підтримуваного використання ресурсів для забезпечення потреб нинішнього покоління з водночас не позбавленням майбутніх поколінь можливості задовольняти власні життєво необхідні потреби. За останнє десятиліття ідея сталого розвитку одержала багатоаспектне теоретичне тлумачення. Можна виділити такі позиції наукових інтересів, що позначилися під час обговорення концепції сталого розвитку. До них належать:

- міждисциплінарний підхід до створення теоретичних засад сталого розвитку, що поєднує методичну базу природничих наук, ідеї соціальної філософії та математичний апарат;
- застосування принципу системності в аналізі і синтезі складових сталого розвитку, що припускає виділення специфічних і загальних критеріїв, які відбивають сутність поняття і механізмів економіко-екологічної і соціально-політичної стабільності;
- трансформація загальнотеоретичних положень сталого розвитку щодо конкретних сфер економічної діяльності;
- шляхи, методи і засоби формування екологічної культури і свідомості, розвиток комунікативних процесів у контексті керування суспільною свідомістю.

Ступінь розробленості перерахованих напрямків наукового пошуку різна. Синонімами сталого розвитку, у загальному розумінні цього терміна, є поняття безперервного, тривалого, підтримуючого, прийнятного або припустимого, тобто безкризового і несуперечливого розвитку. Перехід АПК до сталого розвитку буде означати такий якісний стан складної активно функціонуючої системи, при якому вплив можливих негативних процесів на продовольчо-екологічну безпеку країни і стан агроекологічних систем буде зведено до мінімуму або усунуто без наслідків для них.

Так, З. В. Герасимчук «сталий розвиток» трактує як процес соціально-економічного розвитку за умови забезпечення екологічної рівноваги соціо-еколого-економічної системи певної суспільної трансформації [2]. Б. Данилишин, Л. Шостак стверджують, що сталий розвиток – це такі відносини в суспільному виробництві, завдяки яким досягаються оптимальні пропорції нормалізації якісного стану середовища, економічного зростання і зростання духовних і матеріальних потреб людей [3].

О. І. Котикова «сталий розвиток» визначає як модель функціонування системи із обмеженими параметрами, що забезпечує збалансовану динамічну рівновагу між компонентами інтегрованої екосистеми протягом визначеного проміжку часу [5].

В. Кретінін «сталим розвитком» називає сукупність соціально-економічних, політичних та інших взаємопов'язаних процесів, що дозволяють послідовно збільшувати потенціал регіону для задоволення зростаючих потреб громадян, які проживають на його території [6].

Т. Шовгенов стверджує, що сталий розвиток – це здатність ефективно використовувати, автономно видозмінювати ресурси свого розвитку, безпосередньо нарощувати показники своєї позитивної зміни, не збільшуючи або мінімізуючи витрати базових, не відновлюваних ресурсів [8]. О.О. Шубравська сталий розвиток визначає як узгоджений розвиток економічних і соціальних процесів, а також навколишнього природного середовища [9]. Матеріали дослідження вказують про те, що єдиного визначення терміну «сталий розвиток» немає, проте можна згрупувати понятійний апарат, що, на думку науковців, розглядає розвиток як такий, що забезпечує продуктивність екосистеми, соціальної та економічної системи.

Таким чином, сталий розвиток, на нашу думку це така цілеспрямована організація суспільства, яка при суспільно природній взаємодії забезпечує досягнення більш високого життєвого рівня сучасним та наступним поколінням.

Формування умов сталого розвитку варто розглядати як стратегію розвитку цивілізації на досить тривалий, а можливо і на необмежений історичний період. Ця теза базується на таких теоретичних засновках. Нова парадигма розвитку суспільства – це вихідна концептуальна схема, модель проблеми і методів її вирішення, наукова теорія, втілена в системі понять, що виражають істотні риси дійсності. Вона може зазнавати певних змін, спричинених об'єктивним розвитком законів природи. Отже, завдання, пріоритети і складові сталого розвитку будуть згодом уточнюватися і змінювати підходи до вирішення назрілих економіко-екологічних проблем. З цього погляду весь наступний історичний період розвитку суспільства може бути названий періодом сталого розвитку. І нарешті, «розвиток» припускає незворотну, спрямовану і закономірну зміну матерії і свідомості, внаслідок якої настає новий якісний стан об'єкта, його складу і структури.

Розглядаючи поняття сталого розвитку, не потрібно ототожнювати його в повному обсязі зі сталим економічним ростом. Позитивна або негативна динаміка економічного росту прямо не пов'язана з погіршенням якості навколишнього середовища. Йдеться про такі якісні зміни, що дають змогу будь-якій господарській системі реалізувати свій потенціал, оптимізуючи використовувані ресурси, забезпечуючи стабільність доходів та безконфліктно функціонувати в рамках природного середовища, підпорядковуючись його законам і підтримуючи його якість. Таким чином, екологічна складова сталого розвитку, обмежуючи прогрес економіки, реалізується тільки завдяки її розвитку. Екологічні імперативи сталого розвитку становлять обов'язкові, об'єктивно зумовлені принципи екологічного поводження, напрямки, форми і методи господарювання, механізми, інструменти і засоби їх реалізації, що мають обов'язковий характер і використовуються в межах створюваного правового поля, що відбиває суспільні інтереси.

Сучасний етап розвитку економіки є підготовчим і завершиться створенням і суспільним визнанням концепції сталого розвитку, як способу розуміння даного явища, керівної ідеї для його висвітлення, створенням умов і передумов макроекономічної стабілізації та формування механізмів вбудовування екологічної складової в стратегію розвитку аграрного сектора економіки і соціально-економічного розвитку сільської місцевості. Сутність категорії сталого розвитку має багатоцільовий характер і припускає, як пріоритетний напрямок, перехід до біосферної моделі розвитку природокористування, тобто до безпечного у всіх аспектах прояву розвитку техносфери і стабільного стану природного середовища, їх гармонійного співіснування в рамках установлених припустимих обмежень. Це означає перехід до нової епохи розвитку цивілізації, мета і цінності якої зорієнтовані на стабільність усіх сфер життя суспільства, збереження для майбутніх поколінь фундаментального права на життєздатне і життєзабезпечуюче навколишнє середовище.

Складність вирішення проблеми досягнення сталого розвитку АПК зумовлена:

- високою складністю системи, наявністю великої кількості різних, взаємозалежних між собою елементів, що виконують різноманітні функції;
- багатокритеріальністю самого поняття «сталий розвиток»;
- посиленням взаємозв'язку елементів системи в міру її розвитку, що виявляється у зміні поводження системи при варіації параметрів зовнішнього середовища, а також у неможливості оцінити всю систему за сукупністю властивостей її окремих елементів і навпаки;
- специфікою аграрних відносин, що виявляють себе в неможливості контролювати чинники, які формують результативність функціонування системи;
- наявністю нелінійних зв'язків між елементами системи, що призводить до появи невизначеності між ними або «переломним моментам росту» [5].

Стратегічною метою політики сталого розвитку АПК є досягнення продовольчо-екологічної безпеки і незалежності держави, якісна зміна структури харчування і

надійне постачання населенню продовольства, а промисловості – сировини без втрати компонентів природного середовища, що використовуються у процесі суспільного виробництва для задоволення потреб у сільськогосподарській продукції. Супутніми цілями є:

- підтримка якості природно-ресурсного потенціалу як основи ефективного аграрного виробництва;
- стабільність продовольчого забезпечення населення;
- фізична й економічна доступність продовольства;
- гарантоване забезпечення якісного і безпечного харчування населення з метою збереження генофонду, підтримки здоров'я нації і збільшення тривалості життя;
- екологізація сільськогосподарського виробництва на базі використання інноваційного потенціалу аграрного сектора;
- створення виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції, забезпечення конкурентоспроможності продукції сільського господарства на внутрішньому і зовнішньому ринках [4].

Перехід до сталого розвитку АПК припускає розроблення принципів ведення господарської діяльності з урахуванням екологічних обмежень. Ми визначаємо принципи екологізації аграрного виробництва в теоретичному розумінні як:

- первинний початок формування екологоорієнтованого світогляду;
- базові вихідні положення організації виробничого процесу відповідно до законів функціонування і розвитку природи і суспільства;
- внутрішні переконання всіх суб'єктів економічних відносин, що визначають норми і правила їх виробничої і господарської діяльності;
- основні особливості побудови ієрархії управлінських і регулятивних впливів на процес екологоорієнтованого функціонування аграрного сектора економіки.

Принципи, у загальному розумінні, мають визначати загальні методологічні засади досягнення поставлених цілей через пізнання закономірностей адаптації соціально-економічних систем до умов функціонування природи. Визначення ступеня сталості продовольчо-екологічної безпеки держави має базуватися на системі внутрішньогалузевих і зовнішньоекономічних кількісних оцінок функціонування агропромислового комплексу шляхом порівняння їх із установленими граничними значеннями.

До внутрішніх індикаторів можна зарахувати: показники прогресуючого забруднення і деградації компонентів навколишнього природного середовища, зниження фізичних обсягів виробництва сировини і продовольства, зміну структури і повноцінності харчування населення в розрізі статево-вікових груп і специфічних потреб його окремих категорій; платоспроможний попит населення і доступність продовольства; зниження якості і безпеки продуктів харчування; зниження забезпеченості сільськогосподарських товаровиробників матеріально-технічними ресурсами; кількість низькорентабельних і збиткових підприємств.

До зовнішніх індикаторів варто зарахувати: зниження конкурентоспроможності продукції національних товаровиробників; спад (відсутність росту) обсягів експортних постачань сировини та продуктів харчування, зростання імпорту і витискання вітчизняних товаровиробників іноземними з внутрішнього ринку продовольства, збільшення обсягів продажу фальсифікованої та екологічно небезпечної харчової продукції, зростання безконтрольного застосування в харчовій промисловості і продажу населенню генетично модифікованих продуктів. Негативна динаміка зазначених показників свідчить про необхідність прийняття екстрених і стратегічних заходів попереджувального характеру.

Для досягнення сталого економічного розвитку необхідною умовою є забезпечення довготривалого сталого економічного зростання. Тривалість періоду

економічного зростання, достатня для підтвердження тенденції його стійких темпів, має становити не менше як два десятиліття, тому при розробці напрямів забезпечення сталого економічного зростання АПК необхідно враховувати проблему циклічності розвитку економічних явищ.

Висновки. Сталий розвиток – одна з основних парадигм сучасного розвитку суспільства. У процесі входження економік більшості країн у глобальну економічну кризу постає нагальна потреба для державних органів України в науково-методологічному інструментарії вирішення проблем щодо проведення упереджених заходів, стабілізаційних дій, соціально-економічних реформ і перебудови національної економіки на засадах концепції сталого розвитку. Отже, традиційна теоретико-методична модель економічного розвитку визначає провідним орієнтиром ефективності господарювання досягнення високих темпів економічного зростання, яке в свою чергу являється необхідною умовою для досягнення сталого розвитку. Сталий розвиток АПК вимагає науково обґрунтованої та ефективної стратегії розвитку.

Список використаних джерел:

1. Буркинський Б. В. Эколого-экономические основы регулирования природопользования и развития / Б. В. Буркинський, В. М. Степанов, С. К. Харичков // ИПРЭЭИ Н АН Украины. – Одесса: Феникс, 2005. - 575 с.
2. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія, формування, механізм реалізації / З. В. Герасимчук. – Луцьк: Надстир'я, 2002. – 528 с.
3. Данилишин Б. М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б. М. Данилишин, Л. Б. Шостак. – К.: СОПС Украины НАНУ. – 1999. – 367 с.
4. Долішній М. І. Роль стратегій соціально-економічного розвитку областей у реалізації сталого розвитку України / М.І. Долішній // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика сталого розвитку: принципи формування, механізми реалізації (збірник наукових праць). – Випуск 5 (XXXVI) / НАН України; Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2002. - С. 3-11.
5. Котикова О. І. Зміст поняття сталого розвитку / О. І. Котикова // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – 2007. – № 12. - С. 173.
6. Кретинин В. На пути к устойчивому развитию хозяйственной системы региона / В. Кретинин // Международный журнал. Проблемы теории и практики управления. – 2005. – № 4. – С. 65-69.
7. Павліха Н.В. Багатогалузевий характер проблем сталого просторового розвитку регіонів: огляд наукових підходів / Н.В. Павліха // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції. Випуск XI: Збірник наукових праць. № 1. Серія «Інтеграція та інноваційна трансформація». – Рівне: НУВГП, 2005. – С. 106-122.
8. Шовгенов Т. М. Основные аспекты устойчивости региональных социально-экономических систем / Т. М. Шовгенов // Региональная экономика и управление: электр. научн. журн. – [Электронный ресурс] - Режим доступа: Http://region. mcnip. ru
9. Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень / О. Шубравська // Економіка України. – 2005. – № 1. – С. 36.

Рецензент д.е.н., професор Богатирьов К.О.

УДК 332.1

Фігурек О., д.е.н.
Університет Баня-Луці, факультет сільського господарства, Республіки Сербської, Боснія і Герцеговина

АНАЛІЗ БЮДЖЕТНОЇ ПІДТРИМКИ АГРАРНОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛІКИ СЕРБСЬКОЇ (БОСНІЯ І ГЕРЦЕГОВИНА)

Найважливішою формою державної підтримки сільського господарства та сільських районів досягається за рахунок аграрного бюджету.

Сільське господарство бюджет є складовою частиною загального бюджету Республіки Сербської, яка була введена з метою забезпечення стабільних фінансових ресурсів для стимулювання розвитку сільського господарства та сільських районів. Найбільша частка бюджетних структур мають пряме вимірювання підтримки виробництва.

Ключові слова: сільськогосподарське бюджет, аналіз, підтримка.

Figurek A.

ANALYSIS OF BUDGETARY SUPPORT TO THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE REPUBLIC OF SRPSKA (BOSNIA AND HERZEGOVINA)

The most important form of state support for agriculture and rural areas is achieved through the agricultural budget. Agriculture budget is part of the general budget of the Republika Srpska, which was introduced in order to ensure stable financial resources to promote the development of agriculture and rural areas. The largest share of the budget structures are given to the support for directly production.

Keywords: agricultural budget, analysis, support.

Фигурек А.

АНАЛИЗ БЮДЖЕТНОЙ ПОДДЕРЖКИ АГРАРНОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ СЕРБСКОЙ (БОСНИЯ И ГЕРЦЕГОВИНА)

Важнейшей формой государственной поддержки сельского хозяйства и сельских районов достигается за счет аграрного бюджета. Сельское хозяйство бюджет является составной частью общего бюджета Республики Сербской, которая была введена с целью обеспечения стабильных финансовых ресурсов для стимулирования развития сельского хозяйства и сельских районов. Наибольшая доля бюджетных структур имеют прямое измерение поддержки производства.

Ключевые слова: сельскохозяйственное бюджет, анализ, поддержка.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Стимуляція, сільське господарство в Республіці Сербській (РС, одна частина од БіГ) вступив в силу в 2000 році і з тих пір ці кошти збільшуються в десять разів, досягнувши першої цільовий рівень до 6% від доходів бюджету в РС [2, 5].

Грунтуючись на підході до переробки сільськогосподарської розвитку та розвитку сільських районів слід розглядати разом, були Концепції комплексного розвитку сільських районів і багатофункціонального сільського господарства, на якому базується сільського господарства та розвитку сільських районів в Республіці Сербській.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. У період 2007-11. середньорічна субсидії для сільського господарства в РС склала 6,1% свого бюджету, 9,91% GVA (gross value added - валова додана вартість) своїм сільським господарством і 0,98% від GDP (Gross domestic product - валовий внутрішній продукт) [1], зазначивши, що після безперервного прогресування, до кінця періоду переходу було зниження в цих відсотках у зв'язку зі скороченням витрат на дотації початку фінансової та економічної кризи. Уряд надає для кожного фінансового року, обсяг коштів, типів і максимальна сума для кожного типу стимулів. З 2007 року введена система реєстрації господарств [3].

Розподіл і виділення ресурсів для стимулювання розвитку сільського господарства та сільських районів, відповідно до Закону про сільське господарство (Офіційний вісник Республіці Сербській 70/06 [7], і Закон про внесення змін до Закону в сільському господарстві, Офіційний вісник РС 20/07 [8], здійснюється на підставі Указу від умов і спосіб реалізації фінансових стимулів у сільському господарстві. РС в 2009 прийняла Стратегічний план розвитку сільських районів Республіки Сербської 2009-2015 [6].

Цілі статті. Основна мета даної роботи полягає в аналізі повної структури підтримки аграрного сектора в Республіці Сербській, в період 2007-11 років, який був заснований на: 1. Підтримка виробництва і доходів, 2. Підтримка довгострокові інвестиції, 3. Підтримка розвитку сільських районів і 4. надзвичайних заходів.

Опитування було проведено з використанням комбінації декількох методів: збір даних з первинних і вторинних джерел, математичного та статистичного аналізу зібраних даних аналізу даних. Аналіз структури сільськогосподарського бюджету був

складений на основі даних про реалізовані бюджетних ресурсів Міністерства сільського господарства, лісового та водного господарства Республіки Сербської.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз бюджетних асигнувань на розвиток сільського господарства РС, це показує, що частка сільського бюджету коливається від 4,5% до 5,98%, відповідно за даними п'ятирічного періоду, частка бюджетних асигнувань для сільськогосподарського сектора в середньому 5,68%. Загальна сума бюджетних коштів, що виділяються на сектор протягом останніх п'яти років (з 2007 - 2011. рік) склав 375,2 млн. КМ.

Активи, які відображаються на цій основі з бюджету Республіки Сербської з 2007 року, але до 2009 року мали прогресивний курс, де 71,1 млн. КМ в 2007 році прийшов до збільшення сільськогосподарського бюджету 81,5 млн. КМ в 2009 році. У 2010 і особливо в 2011 році, було очевидно, зниження у вартісному вираженні від загального обсягу аграрного бюджету, який вступив в тому ж році склав 62,2 млн. КМ, або 4,5% порівняно із загальним внутрішніх бюджетних надходжень.

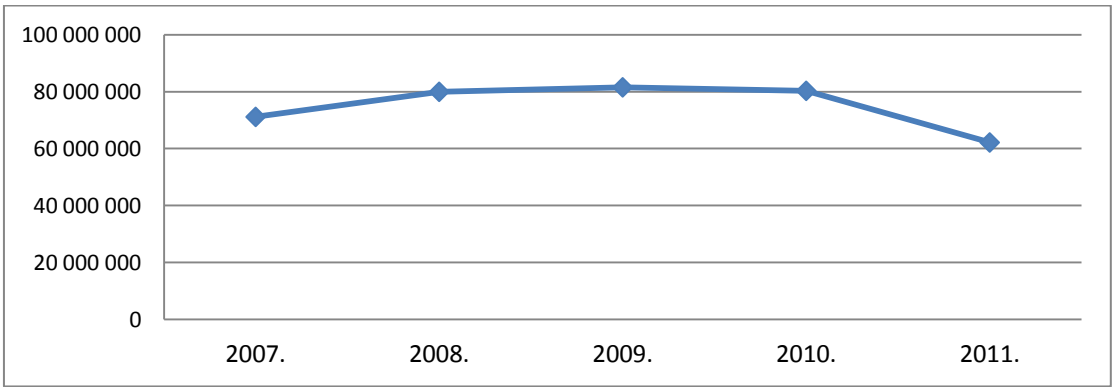

Графік 1: Бюджетні асигнування на підтримку сільськогосподарського та сільського розвитку Республіки Сербської (2007 -2011) в млн. КМ

Якщо проаналізувати структуру стимулів для розвитку сільського господарства РС, приходить до висновку, що більшість з платних заохочувальних фондів, які варіювалися від 37,5 млн. КМ в 2010 році до 86,7 млн. КМ в 2008 році, спрямовуються на підтримку виробництва і доходів. В рамках цього заходу, був розподіл коштів на пряму підтримку тваринництва і рослинництва. На рисунку 2 представлений огляд Розподіл підтримки в рамках заохочення виробництва продукції тваринництва.

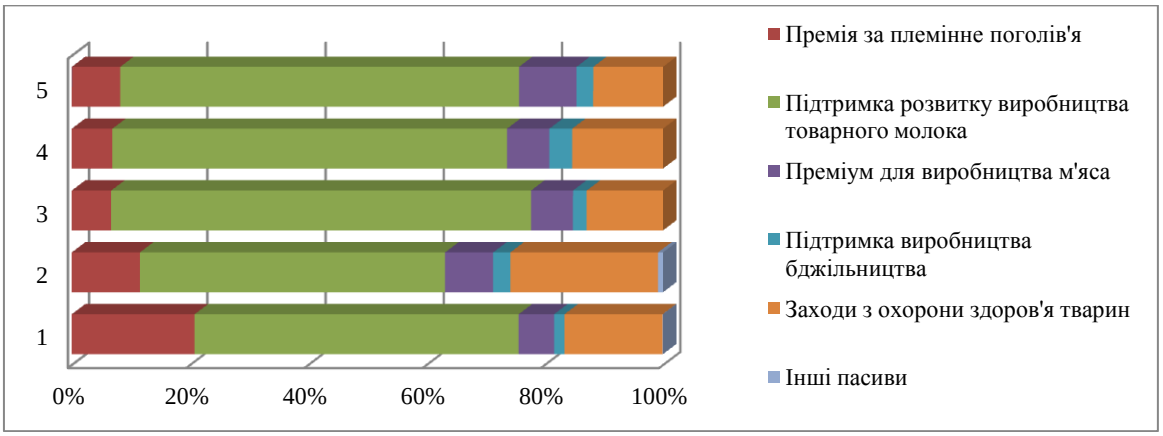

Графік 2: Пряма підтримка виробництва продукції тваринництва

Більша частина коштів, асигнування на підтримку розвитку виробництва товарного молока, участь якого в п'ятирічний період в середньому близько 60% у порівнянні з загальної суми коштів, які відведені на надання прямої підтримки виробництва продукції тваринництва.

Серед заходів, які також мали значну частку в загальній структурі тваринництва, кошти були виділені на підставі охорони здоров'я тварин, частка яких в середньому становить близько 17%, в той час як розподіл швидкості для розведення великої рогатої худоби становила 1,8 млн. КМ в 2010 році до 6,3 млн. КМ в 2007 році, що становить лише 10%.

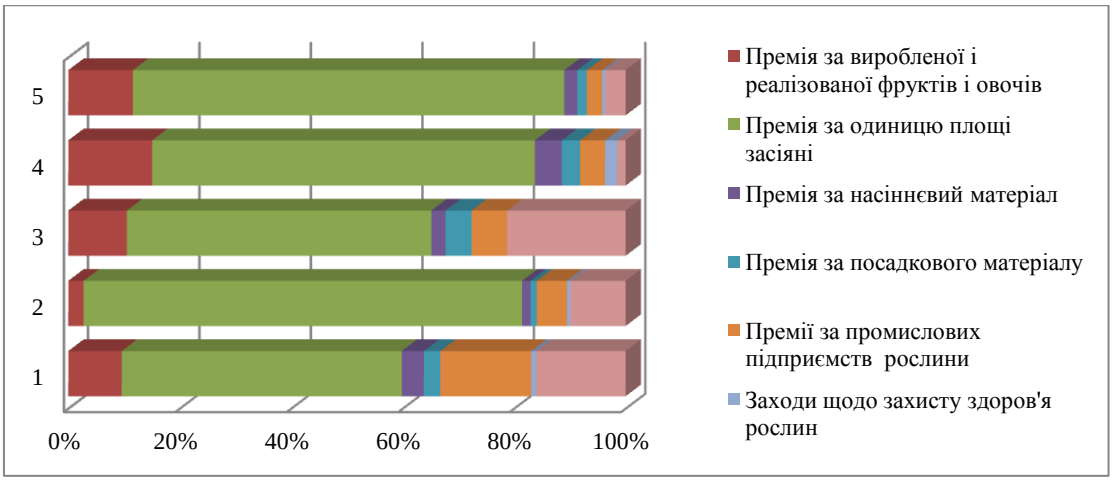

Графік 3: Пряма підтримка завод

На початку аналізованого п'ятирічного періоду, більш прямі платежі були спрямовані на підтримку продукції тваринництва (63%), але в 2011 році ця різниця скоротилася (59%, відповідно до тварини, 41% прямих платежів для виробництва сільськогосподарських культур).

Аналізуючи структуру сільськогосподарського виробництва за період з 2007 - 2011, це показує, що частка продукції рослинництва в реалізації валової вартості 46%, а виробництво худоби становить 53%. РСІО, Республіка Статистичне бюро Республіки Сербської [4]. Згідно зі статистичними даними, вартість продукції, досягнутого в виробництві тваринницької продукції більше, ніж на виході з виробництва продукції рослинництва, приводить до висновку, що однією з причин такого ставлення, тільки вищих асигнувань на підтримку довгострокових інвестицій в виробництво тваринницької продукції стосовно виробництва сільськогосподарських культур.

В підтримку, яка була пов'язана з безпосередньої підтримки виробництва продукції рослинництва, є домінування підтримки в розрахунку на одиницю земельної посівних який мав середню частку 69%, в порівнянні з загальної суми коштів, які були призначені для підтримки заводу. На додаток до цих заходів, коштів, виділених для виробляються і продаються фрукти і овочі в загальній структурі виробництва підтримка рослинництва була середня частка 7,80%. Кошти, що виділяються на виробленого і продаваного фруктів і овочів з 2008 по 2011 майже в два рази, з 1,1 млн. КМ, їх кількість в 2011 році збільшилася до 2,3 млн. КМ, що являє собою важливий крок вперед для фруктів і овочів.

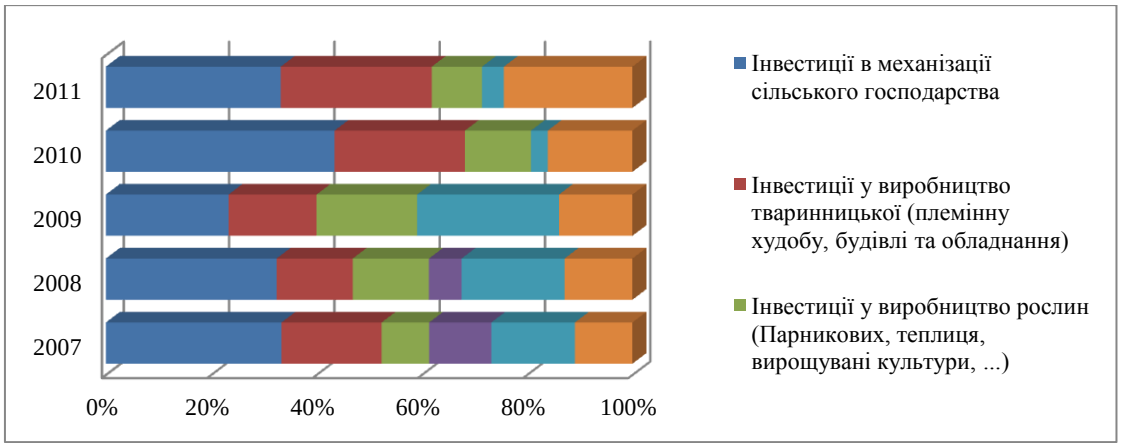

Графік 4: Підтримка довгострокових інвестицій

Друга група заходів в структурі сільськогосподарського бюджету був призначений для підтримки довгострокових інвестицій. Їх участь у сільськогосподарському бюджету коливалася від 9,58% або 5,3 млн. КМ (2009), щоб 29,09% (2011), тобто 23,3 млн. КМ, якщо порівняння з коштів, виділених для цієї мети по відношенню до загальної площі сільськогосподарських бюджет на відповідний рік. Інвестиції в господарствах, були підтримані грантами для реконструкції та будівництва споруд, обладнання та механізмів, реконструкцію та розширення багаторічних насаджень та інших інвестицій в тваринництва та рослинництва.

Для інвестицій в механізації сільського господарства, на підтримку довгострокових інвестицій було виділено найбільше коштів, яких інтервал в діапазоні від 1,2 млн. КМ в 2009 році, до 8,8 млн. КМ 2010 року, коли загальна структура на підтримку довгострокових інвестицій на придбання та ремонт обладнання виділено понад 43% коштів, які були пов'язані з цим заходом підтримки.

Інвестиційні в виробництві тваринницької продукції, в першу чергу в якості опори для покупки та оновлення поголів'я худоби, то засоби та обладнання, а також мали значну участь, аналізуючи загальну підтримку довгострокових інвестицій. Активи, призначені для цієї мети в 2007 році було 1,6 млн. КМ, а в 2011 році загальна сума збільшилася до 6,7 млн. КМ. Дивлячись на п'ятирічний період 2007 - 2011, загальна вартість асигнувань на основі довгострокових інвестицій у виробництво рослинного були 777563 КМ (в 2007 році) до 2,5 млн. КМ в 2010 році, коли вона досягла свого максимального значення.

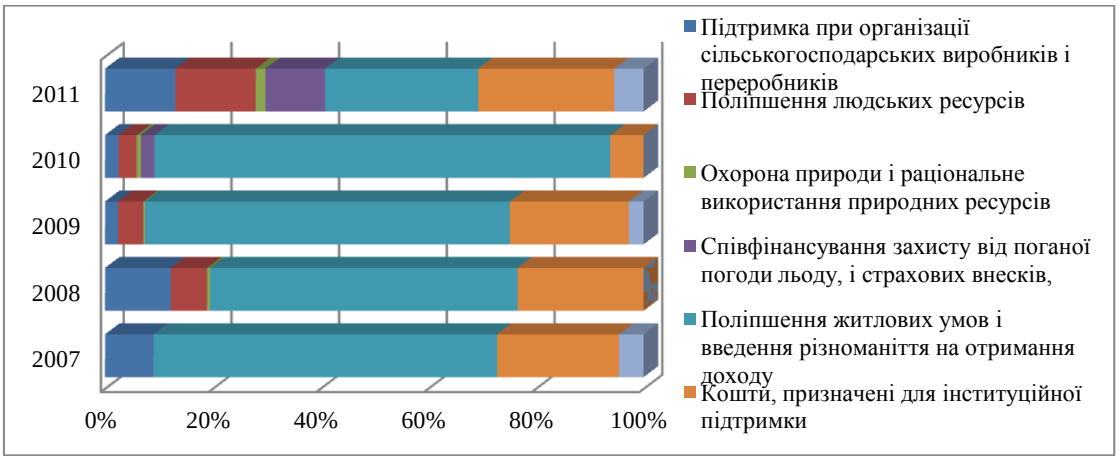

Графік. 5: Підтримка розвитку сільського

Якщо проаналізувати третю групу заходів, які підтримують розвиток сільських районів, веде до даних, які відведених для цієї мети цілому 49,8 млн. КМ спостерігається в п'ятирічний період. Велика частина коштів, що виділяються на ці цілі в 2010 і в цьому році в розмірі 21,3 млн. КМ, або 22,24% в порівнянні з загальним аграрного бюджету цього року. Велика частина в рамках цього заходу являє собою підтримку, яка спрямована на поліпшення умов життя в сільській місцевості. Значення загального обсягу коштів, для цієї мети в середньому близько 6,8 млн. КМ.

Підтримка поліпшення житлових умов і введення різноманітності на отримання доходу, записані значні коливання. У 2007 році на ці цілі виділено 4,2 млн. КМ, а в 2010 18 млн. КМ. На додаток до вищезазначених заходів, являють собою важливі джерела, які були виділені для інституційної підтримки, яка в середньому 1,5 млн. КМ, а організації підтримки сільськогосподарське виробники та переробники, які від імені стимулів в середньому отримали 598119 КМ.

Заходи підтримки для збереження природи і раціонального використання природних ресурсів недостатньо представлені в структурі бюджету. Асигнування на ці цілі склали лише 83726 на рік у середньому.

Покровська заходи та надзвичайні потреби, а четвертої групи заходів підтримки, поступився скромну підтримку протягом 2007 і 2008 (в середньому 691774 КМ), в той час як в 2010 році зросла до 16,5 млн. КМ.

Висновки. Загальна сума бюджетних коштів, вкладених у сільське господарство та розвиток сільських районів, визначається рядом факторів. Обсяг підтримки часто залежить від економічної ситуації в країні та необхідності задоволення потреб інших користувачів бюджету, а ніж відображати реальні потреби сільського господарства та сільських районів за фінансову підтримку. Структура аграрного бюджету, за аналізований період істотно розрізняється. Основними причинами були нестача коштів передбачені в бюджеті кілька років, через яку окремі заходи мінімуму.

Сума аграрного бюджету та загального обсягу коштів, що виділяються на розвиток сільського господарства та сільських районів, виражається в абсолютному вираженні щорічно, мав тенденцію до збільшення в 2008 році. Тим не менш, зростання не було стійким і постійним, в 2009 і 2011, погіршення порівняно з попереднім роком. Проекція довгострокової стратегії розвитку виробництва продовольства і розвитку сільських районів в РС, увага приділяється стійкості виробничих секторів, посилення конкурентоспроможності та продуктивності виробників, збільшуючи обсяг і якість продукції, виявлення місцевих можливостей для розвитку сільських районів, зміна структури виробництва, правильне використання і захист наявні ресурси, зміцнення ринкових механізмів та ін.

Список використаних джерел:

1. Вашко, Ж., Мирјанић, С., Фігурек А. Субсидії як фактор конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції. В: Третього Міжнародного наукового симпозіуму "Agrosym Jahroina 2012", Східно-Сараєво, факультет сільського господарства, 2012, с. 567-574.

2. Мирјанић, С., Вашко, Ж., Остојић, А., Дринић, Љ., Предић, Т., Роквић, Г., Мрдаљ, В., Фигурек, А. Сільськогосподарський сектор Республіки Сербської, стану і тенденцій розвитку розвиток, основні риси Спільної сільськогосподарської політики, факультет сільського господарства Університету Баня-Луці.Републички завод за статистику Републике Српске, 2011.

3. Положення про реєстрацію фермерських господарств, Офіційний вісник 11/07, 2007.

4. Республіка Інститут статистики Республіки Сербської, http://www.rzs.rs.ba/

5. Стратегія розвитку сільського господарства Республіки Сербської, Міністерство сільського господарства, лісового та водного господарства Республіки Сербської, Баня-Луці, 2006.

6. Стратегічний план розвитку сільських районів Республіки Сербської 2009-2015. рік, 2009, Уряд Республіки Сербської.

7. Закон про сільське господарство, Офіційний вісник 70/06, 2006.

8. Закон про внесення змін до Закону в сільському господарстві, Офіційний вісник 20/07, 2007.

УДК 621.73.06
Цимбалістова О.А.
Національний Авіаційний університет
викл., Кременчуцького льотного коледжу НАУ

ВПЛИВ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА РОЗШИРЕННЯ РИНКУ АВІАЦІЙНИХ ПОСЛУГ

У публікації підлягають розгляду питання ролі та значення інновацій в сучасній авіаційній галузі. Обґрунтовується провідна роль інноваційних процесів в ефективності діяльності авіаційних підприємств. Визначаються проблемні питання функціонування авіакомпаній України та роль інновацій в підвищенні їх конкурентоспроможності і економічного розвитку.
Ключові слова: авіаційна галузь, авіаційні компанії, авіаційні перевезення, повітряне судно, інноваційна діяльність, інноваційний розвиток.

Tsimbalistova E.

INFLUENCE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR EXPANDING MARKET AVIATION SERVICES

Publication subject to consideration of the role and importance of innovation in today's aviation industry. Substantiates the leading role of innovation in the efficiency of aviation companies. Identify problematic issue of the airline Ukraine and the role of innovation in improving their competitiveness and economic development.
Keywords: aviation industry, aviation companies, air traffic, aircraft, innovation, innovative development.

Цимбалистова Е.А.

ВЛИЯНИЕ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА РАСШИРЕНИЕ РЫНКА АВИАЦИОННЫХ УСЛУГ

В публикации рассматриваются вопросы относительно роли и значения инноваций в современной авиационной отрасли. Обосновывается ведущая роль инновационных процессов в эффективности деятельности авиационных предприятий. Определяются проблемные вопросы функционирования авиакомпаний Украины и роль инноваций в повышении их конкурентоспособности и экономического развития.
Ключевые слова: авиационная отрасль, авиационные компании, авиационные перевозки, воздушное судно, инновационная деятельность, инновационное развитие.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Досліджуючи сучасний стан авіаційної галузі України, відзначено гостру необхідність використання інновацій, як основних факторів забезпечення її якісних зрушень. За сьогоднішніх умов функціонування авіаційної промисловості, інновації набули ознак рушійної сили економічного, технічного та технологічного розвитку як галузі в цілому, так і її учасників зокрема. Приділення недостатньої уваги інноваційним процесам призводить до нестабільності та наявності низки проблем в галузі, що потребує негайних вирішень.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Теоретичні аспекти розвитку авіаційної галузі досліджувалися багатьма вченими, зокрема В. Гаташ, А. Чорноротов, А. Муравський та інші. Вивченням питання інноваційної діяльності займалися такі дослідники, як А. Гальчинський, В. Гейц, Л. Довгань, П. Друкер, Т. Дудар, О. Кузьмін, М. Портер та інші. Деякі аспекти модернізації парку повітряних суден знайшли своє відображення в наукових працях Ю. Кулаєва, В. Коби, О. Камянецької, М. Янчука та інших.

Цілі статті. Дослідження вагомості інновацій в забезпеченні розвитку авіаційної галузі, аналіз сучасного стану авіакомплексу України, місце інновацій в сучасних

умовах його функціонування та визначення пріоритетних напрямків інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сектор авіаційних перевезень виступає своєрідним індикатором розвиненості економіки країни. За рівнем пропозиції послуг в цій галузі можна судити про розвиненість інфраструктури всієї економіки, науково-технічний потенціал галузі, ринкові позиції компаній, які оперують у галузі; за рівнем попиту на авіаперевезення – про добробут населення, ступінь його мобільності. З точки зору економічної політики наявність кореляції між ступенем розвиненості авіації та ринку авіаперевезень в країні свідчить про ефективність економічної, промислової, соціальної та інституціональної політики держави.

Сучасний рівень розвитку та глобалізації світової економіки, активізація зовнішньоекономічних торгівельних відносин, популяризація туризму серед населення в усьому світі обумовлюють визначальну роль та місце інновацій у забезпеченні конкурентоспроможності національної транспортної системи України та створенні реальних можливостей її інтеграції до європейської та світової транспортних систем [2].

Це можна простежити на прикладі розвитку авіаційних перевезень в світі. Якщо в 1938р. авіаційний транспорт обслужив 3 млн. чол., то в 1980р. тільки регулярними рейсами було перевезено 748 млн. чол., а в 2005р., згідно даних ІКАО, - 1,02 млрд. чоловік.

Починаючи с 1960-х рр. широко використовуються літаки з турбореактивними двигунами, які до 1980р. склали вже 73,7% від загального парку. Поява на міжнародних лініях широкофюзеляжних літаків, які перевозили по декілька сотень пасажирів, відкрило нові можливості. Представником наступної епохи в авіаперевезеннях став літак «Джамбо-Джет» - Боїнг 747. Це був перший літак, призначений для перевезення якомога більшої кількості пасажирів з найменшими затратами.

Широкофюзеляжні літаки використовуються, головним чином, для перевезення пасажирів на далекі відстані, а тарифи на переліт в звичайних авіакомпаніях порівняно високі, тому стали з'являтись авіакомпанії, які отримали назву «дешевих» перевізників (Low-Cost Carries – LLC). Ці компанії спеціалізуються на коротких маршрутах та застосуванні низьких тарифів. Їх діяльність, завдяки вигідним для клієнтів тарифам та організації маршрутів на найбільш популярні напрямки, стрімко розвивається, особливо в Європі та Азії.

На 2005р. кількість «дешевих» авіакомпаній становила більше 130, а число маршрутів, обслуговуємих ними, перейшло за тисячу. На теперішній час даними компаніями перевозиться більше 30% всіх пасажирів [3].

Світова фінансово-економічна криза 2008-2013рр. не могла не позначитися на постсоціалістичних країнах. Загальну характеристику організаційної системи авіапідприємств України та всього її авіаційного комплексу можна визначити як примітивну, достатньо низького рівня, на фоні якої іноді з'являються слабкі спроби йти шляхом її вдосконалення. За структурою авіаційний ринок України чітко розподілений функціонально (авіакомпанії, аеропорти, сервісні та забезпечувальні структури, авіазаводи тощо) і технологічно (авіакомпанії із загальних перевезень, компанії спеціального призначення).

Згідно даних Департаменту фінансів та економіки Державіаслужби України, у 2014р. мало місце значне скорочення основних показників роботи авіаційної галузі. Серед основних чинників, які призвели до спаду попиту на авіаперевезення – сьогоднішня військово-політична ситуація в державі, анексія Криму, рекомендації з безпеки польотів низки міжнародних організацій та органів ЄС оминати альтернативними маршрутами частину повітряного простору України та пов'язане з цим у цілому погіршення загального стану сучасної економічної кон'юнктури.

Упродовж року не працювала частина вітчизняних аеропортів, багато авіаперевізників значно скоротили маршрутну мережу, ряд напрямків взагалі було згорнуто.

Пасажирські та вантажні перевезення у звітному році виконували 35 вітчизняних авіакомпаній, за статистичними даними перевезено 6 475,2 тис. пасажирів та 78,7 тис. тонн вантажів і пошти (зменшення відповідно на 20,2% та 20,7%). Зведені дані наведені в таблиці 1 [5].

Таблиця 1.

Показники діяльності авіаційної галузі України за 2013-2014рр.

Показник	Одиниці виміру	Всього			у т.ч. міжн.		
		2013	2014	% 14/13	2013	2014	% 14/13
Перевезено пасажирів	тис. чол.	8 110,4	6 475,2	79,8	6 900,3	5 828,6	84,5
в т.ч. на регулярних лініях	-//-	5 553,6	4 553,9	82,0	4 388,3	3 924,7	89,4
Виконані пасажиро-кілометри	млрд.пас.км	12,6	11,6	92,1	11,9	11,3	95,0
в т.ч. на регулярних лініях	-//-	8,1	7,6	93,8	7,4	7,3	98,6
Перевезено вантажів та пошти	тис. тонн	99,2	78,7	79,3	98,8	78,2	79,1

Однією з найважливіших характеристик авіакомпанії є парк повітряних суден, оскільки саме тип літаків, їх стан та кількість визначають ринкову орієнтацію та позицію авіакомпанії. Для вітчизняних авіаційних підприємств характерне недостатнє забезпечення літаками, значний рівень зносу повітряних суден (середній знос перевищує 70%), тривалий термін їх експлуатації (середній строк по авіаційній галузі становить 20-23 роки), відповідно високий рівень їх морального та фізичного зносу [4]. На рисунку 2 графічно відображено динаміку кількості повітряних суден, що експлуатуються в Україні вітчизняними авіакомпаніями.

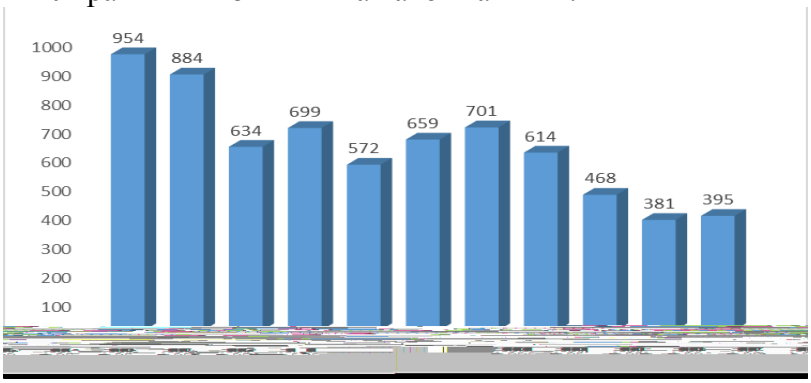

Рис. 2. Кількість повітряних суден українських авіакомпаній

Отримані дані свідчать, що на сьогодні в авіаційній галузі України до її інноваційного розвитку, оновлення рухомого складу та його модернізації, вітчизняними авіакомпаніями приділяється недостатньо уваги, фінансування даного напрямку знаходиться на дуже низькому рівні. Це негативно характеризує авіаційний комплекс країни, враховуючи що Україна має досить потужний потенціал у галузі авіації.

Зокрема, на її території міститься два найбільших виробники авіатехніки в СНД – Харківське державне авіаційне промислове підприємство та Авіаційний науково-технічний комплекс ім. О.К. Антонова, що є лідерами українського літакобудування. Загалом в Україні діють 26 організацій, що мають чинний Сертифікат розробника авіаційної техніки, а шість із них мають необмежений термін дії цього Сертифіката. У цілому в Україні 25 підприємств мають право створювати і розробляти нові моделі і технології авіаційного обладнання [1, с. 102].

При цьому, якщо після розпаду СРСР лише за 1992р. вітчизняний авіапром випустив 55 літаків різних модифікацій, то за останні 13 років незалежності українська авіаційна промисловість спромоглася випустити трохи більше чотирьох десятків літаків (табл. 2) [2, с. 331].

При цьому, в Україні з зазначеного обсягу випущених повітряних суден залишилося на експлуатацію лише сім лайнерів: Ан-72/74 – 1 од., Ан-140 – 2 од., Ан-148 – 3 од., Ан-158 – 1 од.

Очевидно, що для підтримки авіагалузі на належному рівні та спонукання авіапідприємств до її інноваційного розвитку, і як результат отримання можливості розширення та впровадження нових видів авіапослуг, першочергово необхідною є достойна державна підтримка.

Таблиця 2.

Динаміка виробництва літаків авіапромом України

Тип літака	1992	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ан-32	36						2		1	4			3	3	
Ан-72/74	18	1	1				1				2	1	1	1	1
Ан-124-100	1				1										
Ан-140				3	2	3	2								
Ан-148						1	1					1	1	1	
Ан-158							1								3
Ту-334					1										
Всього	55	1	1	3	4	4	7		1	4	2	2	5	5	4

Засади формування цілісної системи пріоритетних напрямів інноваційної діяльності та їхньої реалізації в Україні визначає Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», який при цьому спирається на законодавство щодо пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та про державні цільові програми. Законом визначено стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності на 2012-2021рр., серед яких у транспортній сфері на найближчі 10 років є освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, авіа- і суднобудування.

Не дивлячись на незадовільний стан галузі, складні конкурентні умови, Україна продовжує виборювати право називатися провідною державою в галузі авіабудування і створює нові покоління авіаційної техніки, які з успіхом можуть бути включені до парку як вітчизняних, так й іноземних авіакомпаній. Так, розширюються експлуатаційні можливості розробленого у 2007р. ДП «Антонов» надсучасного реактивного регіонального літака Ан-148: отримано доповнення до сертифікату про підтвердження відповідності судна вимогам точної зональної навігації (RNP-1), літак сертифікований для експлуатації з ґрунтових аеродромів, у 2010р. МАК сертифікував його для виконання посадки в автоматичному режимі за категорією IIIA ICAO. Одночасно «Антонов» продовжує розробку інших модифікацій сімейства Ан-148: створено літак Ан-158 з подовженим фюзеляжем на 99 пасажирів і кращою на 9% паливною ефективністю. Серед нових варіантів сімейства – 89-місний Ан-148-200 та бізнес-версія Ан-148-300 (також відома як Ан-168) с дальністю до 7 000 км. На базі останньої українські розробники пропонують створити морський патрульний літак Ан-148-300МП. Крім того, «Антонов» просуває транспортну версію – Ан-178, яка позиціонується як заміна застарілих Ан-12. Герметична кабіна Ан-178 дозволить перевозити стандартні контейнери загальною масою до 18 т, а сам літак матиме можливість експлуатуватись, у т.ч., і на ґрунтових злітно-посадкових смугах [7].

Перспективи інноваційного розвитку авіаційної галузі України пов’язані зі створенням нових типів двигунів, створенням нових зовнішностей літальних апаратів, розвитком інтелектуальних систем управління повітряним судном, синтезом та застосуванням нових композиційних та полімерних матеріалів, а також мініатюризацією бортового авіаційного обладнання, розповсюдженням безпілотних літальних апаратів.

Висновки. Отже, Україна володіє досить потужним потенціалом та має наукову і промислову базу, що представлено підприємствами, які можуть розробляти й удосконалювати авіаційну техніку. Незважаючи на досить складі економічні та політичні обставини, Україна зберігає свій базовий науковий, технічний і виробничий потенціал, що дає змогу забезпечувати ефективний інноваційний розвиток вітчизняної авіаційної галузі.

Список використаних джерел:

1. Іваницька О.М., Гадіяк А.Г. Сучасний стан авіаційної галузі та проблеми державного регулювання розвитку авіалізингу в Україні / О.М. Іваницька, А.Г. Гадіяк // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. Збірник Херсонського національного технічного університету. – 2013. - № 1. – С. 102-105;

2. Куклінський М.В., Яковенко Д.В., Вавринів О.А. Вплив оновлення парків українських авіакомпаній на розвиток вітчизняного авіаційного виробництва / М.В. Куклінський , Д.В. Яковенко, О.А. Вавринів // Наукоємні технології. – 2013. - № 3 (19). – С. 331-336;

3. Новиков В.С. Инновации в туризме: Учебное пособие / В.С. Новиков. – М.: ИЦ «Академия», 2007. – 256с.;

4. Передній В.В. Дослідження парку пасажирських повітряних суден авіакомпаній України. НАУ, № 33, 2012р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/426;

5. Підсумки діяльності авіаційної галузі України за 2014 рік: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.avia.gov.ua/uploads/documents/9458.pdf;

6. Скібіцька Л.І. Аспекти виходу авіабудівних підприємств на зовнішній ринок в умовах кризи / Л.І. Скібіцька // «Економіка розвитку» (Economics of Development). – 2014. - № 3 (71). – С. 54-59;

7. Собкевич О.В., Михайличенко К.М., Ємельянова О.Ю. Інноваційні перетворення на транспорті як чинник модернізації транспортно-дорожнього комплексу України. Аналітична записка. НІСД, 2013р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1303/

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 658.26
Бубенко О.П.
Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова

АДАПТАЦІЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ В ЖКГ ДО УМОВ УКРАЇНИ

У статті висвітлені питання зарубіжного досвіду з енергозбереження в житлово-комунальному господарстві. Визначені напрямки реформ в ЖКГ і основи авторського підходу до реалізації заходів з енергозбереження. Підкреслена важливість використання в ЖКГ альтернативних джерел енергії та інноваційних проектів термомодернізації житлового фонду.
Ключові слова: ресурсний підхід, енергозбереження, зарубіжний досвід, тарифи, будівництво житла, інвестиції, регулювання, термомодернізація, управління проектами.

Бубенко А.П.

АДАПТАЦИЯ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ В ЖКХ К УСЛОВИЯМ УКРАИНЫ

В статье освещены вопросы зарубежного опыта по энергосбережению в жилищно-коммунальном хозяйстве. Определены направления реформ в ЖКХ и основы авторского подхода к реализации мероприятий по энергосбережению. Подчеркнута важность использования в ЖКХ альтернативных источников энергии и инновационных проектов термомодернизации жилого фонда.
Ключевые слова: ресурсный подход, энергосбережение, зарубежный опыт, тарифы, строительство жилья, инвестиции, регулирование, термомодернизация, управление проектами.

Bubenko O.

ADAPTATION OF INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE ENERGY-SAVING HOUSING FOR THE CONDITIONS OF UKRAINE

The article deals with questions of international experience on energy efficiency in housing and communal services. The directions of reforms in the housing and an author's approach to the implementation of energy conservation measures. Emphasized the importance of using alternative sources of energy utilities and innovative projects thermo housing.
Keywords: resource-based, energy, foreign experience, fees, housing, investment, regulation, thermo, project management.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Економічні реформи в Україні, як це не прикро констатувати, не приводять до суттєвих позитивних змін, що й надалі консервує складну ситуацію в господарському комплексі та підкреслює неефективність механізмів проведення реформ. Прорахунки найбільш помітні в сфері житлово-комунального господарства, де майже всі підприємства працюють в збитковому режимі, в обтяжливих боргах та в постійному стані рефлексійної реакції на чисельні проблемні ситуації в сфері оснащення, якості послуг, фінансового стану тощо.

Так чи інакше, ЖКГ вимушені програмувати свою діяльність щодо впровадження заходів з енергозбереження. Для галузі цей напрямок є дійсно важливим, оскільки зменшення енерговитрат може стати запорукою зниження собівартості послуг та виходу на бажаний рівень рентабельності і прибутковості. Дослідження показують, що як фінансових ресурсів, так і досвіду реформ для оновлення в ЖКГ явно бракує. Але якщо фінансову підтримку, окрім держави, з інших джерел отримати збитковій галузі практично неможливо, то для отримання знання та досвіду перешкод практично немає.

Найбільш обнадійливим знанієвим джерелом для досягнення успіху в розвитку ЖКГ є зарубіжний досвід.

Передові країни мають такі ж проблеми з ЖКГ, як і Україна, але значною мірою вони там вирішуються постійно, системно і з певною ефективністю. Отже звернення до зарубіжного досвіду енергозбереження в ЖКГ є необхідним і актуальним. В дослідженні розглянуті доступні і відкриті інформаційні матеріали з цих проблем і, в першу чергу, під кутом адаптації їх управлінських і регуляторних технологій до вітчизняних умов функціонування ЖКГ.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми ефективної роботи ЖКГ притягують до себе увагу вчених та фахівців з давніх пір. По-перше – вони є соціально значимі і стосуються всього населення любої країни. По-друге – ЖКГ як територіальна система здійснює радикальний вплив не тільки на населення, але й на промисловість. По-третє, зараз стан ЖКГ прийнято розглядати як індикатор «здоров'я» нації і економіки, а також як фактор державної відповідальності за стан справ в країні.

Світова наукова практика сформувала достатньо вагомий і якісний ресурс розуміння проблем ЖКГ і методів їх вирішення, що має стати твердим підґрунтям подальших наукових пошуків. В дослідження проблеми внесли свій вклад відомі зарубіжні та вітчизняні вчені, в т. ч. П. Портер, М. Мацерович, П. Стівенсон, С. Терной, Р. Каплан, С. Бушуєв, В. Жовтянський, Н. Мхитарян, Я. Рак, О. Столяров, А. Праховник, О. Самарин, Б. Санів, Н. Луман, Б. Снежко, А. Мехалевич, А. Білоконь, І. Щокін.

На жаль фундаментальних цільових досліджень досвіду реформ та енергозбереження за рубежем в широкому інформаційному просторі не представлено. Тому є потреба деталізувати наявну інформацію з цих питань та віднайти найбільш значимі напрямки і заходи в енергозбереженні для їх використання в ЖКГ України. Таке завдання є досить актуальним на даний час і його вирішення має здійснити позитивний вплив на розробку і виконання програм енергозбереження в ЖКГ України.

Цілі статті. Здійснити узагальнення зарубіжного досвіду енергозбереження в ЖКГ і сформувати умови раціонального його використання в механізмі управління інноваційним розвитком підприємств галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В зарубіжних країнах процес енергозбереження відбувається досить активно. Реалізація державної політики енергозбереження там забезпечується шляхом розвитку ринкових механізмів і стимулювання економії ресурсів, створення та вдосконалення відповідних законодавчих і нормативних актів. Зарубіжні фахівці відмічають, що найбільш надійним методом енергозбереження є фінансово-економічні регулятори і стимули, зокрема:

- *ціни на енергоресурси та тарифи на послуги ЖКГ*. З одного боку, вони покликані покривати усі витрати організацій по виробництву та постачанню енергетичних ресурсів споживачам відповідно до умов договорів, що укладаються. З іншого боку, ціни і тарифи покликані стимулювати споживачів на здійснення реального енергозбереження;
- система знижок-надбавок, що разом з тарифами відіграє істотну стимулюючу роль;
- пільгове оподаткування − один з ефективних інструментів, вживаних органами державної влади для стимулювання енергозбереження. Споживач енергоресурсів в цьому випадку отримує податкову пільгу або податкове звільнення на суму коштів, що інвестуються в енергозберігаючі проекти на період їх реалізації. Зокрема, в Німеччині власники індивідуальних будівель мають право протягом 10 років інвестувати 10% суми прибуткового податку (30 тисяч євро на будівлю) в заходи щодо підвищення їх енергоефективності [1];

- диференційоване оподаткування, як більш комплексна міра стимулювання, у порівнянні з системою пільг, що широко поширена у провідних країнах світу;
- державна фінансова підтримка − інвестиційні гранти або прямі субсидії у вигляді фіксованої суми, долі від інвестицій, або у вигляді виплат, пропорційних об'єму енергії, що зберігається.

Якщо проаналізувати увесь комплекс заходів, що приймаються у Європейському Союзі для підвищення енергоефективності, то можна виділити три головні напрями: застосування альтернативних джерел енергії, модернізація житла та устаткування, нормативне і оперативне регулювання енергоспоживання.

Важливий напрямок енергозабезпечення в ЖКГ − альтернативна енергетика. Нині багато європейських держав навчилися використовувати природні джерела енергії: сонце, вітер, геотермальне тепло і багато що інше. Досвід застосування сонячних колекторів за кордоном підтверджує ефективність їх використання не лише в південних широтах. Розрахунки показують, що сонячний колектор площею 1кв. м, встановлений у середній смузі України, протягом світлового дня, навіть у весняно-осінній період, нагріває від 70 до100 літрів води до температури 60°С. Необхідно відмітити, що, наприклад у Німеччині, не буде прийнята в експлуатацію житлова будівля, якщо вона не обладнана сонячними колекторами [2, 5].

У багатьох передових країнах розвиток «сонячного» житлового будівництва став одним з напрямів державної політики. «Сонячні» будинки будують не лише в теплих краях (Єгипет, Ізраїль, Туреччина, Японія, Індія, США), в країнах з помірним кліматом (Франція, Англія, Німеччина), але і в північних широтах (Скандинавські країни, Канада, Аляска). Щорічно в західних країнах вводяться сотні тисяч квадратних метрів житла в енергозбережних «сонячних» будинках. Спеціалізовані підприємства випускають для них устаткування і матеріали, а самим будівництвом займаються брендові фірми, такі, як Concept Construction (Канада) або Епегсоп Building Corporation (США). Але Україна в питанні розвитку "сонячного" житлового будівництва продовжує відставати від індустріального світу, хоча її кліматичні умови дозволяють будувати такі споруди на всій території [3, 8].

Керуючись власними національними стандартами з енергозбереження, провідні країни світу вирішують свої проблеми таким чином.

Німеччина. Державна політика у сфері енергоефективності здійснюється на підставі закону про економію енергії; енергетичних стандартів санації будівель, розроблених Німецьким банком реконструкції та розвитку KfV; відповідних положень щодо енергоощадної теплоізоляції будівель; впровадження єдиного федерального енергетичного паспорту.

Підвищення енергоефективності будівель виконується на базі розробленої типології забудов та визначення "будинку-репрезентанта" (будинку з релевантними енергетичними характеристиками) та досягається шляхом проведення наступних заходів :

- стіни та дахи обробляються теплоізоляційними матеріалами, а дерев'яні вікна замінюються на сучасні склопакети;
- модернізація системи опалювання з установкою сучасних опалювальних котлів та теплових насосів;
- використання біопалива.

Для розробки деяких енергетичних стандартів санації будівель, які були б зрозумілі і власникам житла, і банкам, в країні розроблено пілотний проект «Низькоенергетичний будинок» (NEH). У проекті були задіяні міністерства, національні банки, виробники будівельних конструкцій та теплоізоляційних матеріалів, представники енергокомпаній. Перший етап санації припускав тестування нових стандартів і торкнувся 330 будівель.

Можна відмітити, що найстаріша будівля, у якій впроваджені заходи з енергозбереження, була побудована ще в 1750 році. Вона є пам'ятником архітектури,

але це не перешкодило понизити в ній енергоспоживання на 89%. Середній рівень економії енергоресурсів в цих будинках склав 92%. Будинкам з оптимальними показниками енергозбереження видають зелений паспорт, з незадовільними – червоний. Банки сприймають зелений паспорт як запоруку неризикованого кредитування клієнтів.

Питома енергоємність забудов до і після впровадження енергозберігаючих заходів наведені у табл. 1.

Таблиця 1.

Пілотні проекти санації будівель у Німеччині рівня «низькоенергетичних»

Різновид будинку / Місце впровадження / Показники	Будинок на декілька сімей	Будинок на одну сім'ю	Пам'ятник архітектури
	Пфорцхайн	Олденбург	Айхштеттен
Рік будівництва	1951	1890	1750
Питома енергоємність до впровадження енергозберігаючих заходів (кВт·год./м^2 у рік)	358	462	202
Питома енергоємність після впровадження заходів (кВт·год./м^2 у рік)	31	21	22
Економія енергоресурсів, %	92%	95%	89%

З зарубіжного досвіду, на практичному їх досвіді впровадження енергозберігаючих технологій сформуємо таблицю пріоритетних напрямків енергозбереження (табл. 2).

Таблиця 2.

Пріоритетні напрямки енергозбереження зарубіжних країн

Країна	Характеристики, показники	Напрямки та заходи забезпечення
Японія	Оснащено сонячними батареями більше мільйона житлових будинків; розвиток водневої енергетики	Розвиток геліоенергетики. Планує відкрити до 2020 р. 4000 водневих заправних станцій
США	До 2017 р. прогнозує зменшити споживання бензину на 20%	Чисті вугільні технології, біопаливо, етиловий спирт, бутанол, розвиток електромобільного транспорту
Бразилія	Лідер в виробництві біопалива – 12% від загальносвітового	Використання етанолу на основі переробки цукровміщуючих культур
Китай	Використання сонячної енергії приносить річний дохід в 3 млрд. дол. США	Створена галузь промисловості по використанню сонячної енергії
Фінляндія Швеція	Теплові акумулятори Мала енергетика в регіонах	Технології з використанням талькохлоріда: матеріал 8 годин вбирає тепло, а потім 16 годин його віддає Зменшення втрат при транспортуванні
Англія	Досягла 40% економії на освітленні	Заміна ламп нагріву на флуоресцентні. Лампи нові споживають електроенергії у 5 разів менше, а термін служби їх у 10 разів більше. Згідно економічним розрахункам держави ЄС матимуть річну економію у сумі 5÷8 млрд. дол.
Норвегія	Завершила будівництво «водневої дороги» на 580 км (Осло - Ставангер)	Участь приймають Швеція і Данія. Створюється мережа водневих заправних станцій
Австрія	Розвиток енергозберігаючих житлових будинків	Пільги податкові до 50%. Контроль прийому збудованого житла з використанням тепловізорів

Оскільки у різних країнах діють різні стандарти щодо вимог енергозбереження у будинках, то у Європі прийнятий норматив, за яким енергозберігаючим будинком є такий, у якому рівень енергоспоживання не перевищує 70 кВт·ч/кв.м. на рік. Для порівняння відмітимо, що Українські будинки, зведені за традиційними технологіями, споживають у рік 300÷400 кВт·ч/кв.м. на рік, тобто приблизно у п'ять разів більше.

Японія. В Японії розроблена експериментальна система енергозбереження в приватних будинках, що складається з датчиків, які встановлюються в кімнатах будинку і фіксують витрату електроенергії. Система сама відключає світло в приміщеннях будинку, в яких в даний момент нікого немає. Режим роботи кондиціонерів може змінюватися відповідно до вказівок електрокомпанії, зв'язок з якою підтримується за допомогою мобільних телефонів. Підраховано, що за рік система дозволяє скоротити споживання електроенергії в будинку на 20% [4].

З 1973 року, одночасно з розробкою заходів по енергозбереженню, в Японії почалися активні роботи по розвитку геліоенергетики. Зараз експерти-економісти оцінюють розвиток сонячних термальних установок згідно масштабів їх продажу на світовому ринку, а це 6 млрд. євро, загальною потужністю у 7 ГВт. Окрім сонячної енергії, як альтернативне джерело енергії, в Японії розробляється устаткування, що використовує енергію біомаси. В країні діє програма, яка стимулює впровадження теплових насосів, що в результаті дозволить понизити споживання природного газу населенням, вирівняти графік завантаження електросистеми країни (оскільки теплові насоси споживатимуть електроенергію в нічний час) і таким чином, понизити витрати країни на забезпечення населення енергоресурсами. Щоб зацікавити населення у встановленні теплових насосів, держава надає субсидії.

США. ASHRAE (American Society of Heating, Refrigerating, and Air-Conditioning Engineers - американське суспільство інженерів по опалюванню, охолодженню і кондиціонуванню повітря) - розроблено стандарт 0-205.1 "Керівництво по проведенню аудиту будівлі", що регламентує проведення аудиту (комісінг) при будівництві нових будівель і реконструкції існуючих. Комісінг (аудит) включає застосування сучасних ефективних енергозбережних рішень, якісну перевірку устаткування на правильність монтажу та його справність в період будівництва житлового комплексу або при проведенні термомодернізаційних робіт. Фахівці аудиторської фірми беруть участь в пуску устаткування, його функціональних випробуваннях та у регулюванні приладів управління в період їх монтажу та здачі в експлуатацію. Вартість комісінга складає 1% від кошторисної вартості будівництва і оплачується замовником.

Великобританія. У Великобританії енергозберігаючі технології в будівництві застосовуються упродовж багатьох років. Пріоритетними напрямами підвищення енергоефективності є: використання ефективної теплоізоляції, зниження тепловтрат через системи вентиляції шляхом установки теплообмінників (рекуператорів), призначених для повернення тепла витяжного повітря назад в будівлю. Підвищення енергетичної ефективності в країні розглядається як комплексне рішення наступних заходів, а саме:

- вирішення проблем теплоізоляції зовнішніх огороджувальних конструкцій;
- внесення змін в будівельні норми з метою збільшення показника опору теплопередачі огороджувальних конструкцій;
- використання нових енергоекономічних проектів;
- реклама енергозберігаючої діяльності в побуті.

Окрім заходів щодо модернізації систем опалювання в країні також приділяється увага проблемам теплоізоляції будівель. Зокрема, було запропоновано посилення теплоізоляції зовнішніх стін системою типу "Woolawax" і використання вікон з подвійним склінням. Розрахунки показали, що впровадження тільки цих заходів забезпечують економію коштів на енергоресурси в сумі 50 фунтів стерлінгів в рік на 1

будинок. Вартість заходів щодо економії енергії на опалювання однієї будівлі складала 300 фунтів стерлінгів. При цьому термін окупності складає 2,6 року.

Представляє інтерес досвід застосування систем пасивного сонячного опалювання. Сто нових енергоекономічних житлових будівель були обладнані системами пасивного сонячного опалювання вартістю 70 фунтів стерлінгів і з посиленою теплоізоляцією вартістю 310 фунтів стерлінгів для одного будинку. Результати досліджень показали, що витрати енергоресурсів на опалювання будівель на 40% менше, ніж в стандартних.

Швеція є однією з провідних країн в Європі в області розробки і будівництва енергоекономічних будівель. Ще у 1975 році була прийнята програма щодо економії енергії з вимогами до теплоізоляції будинків та субсидіями на заходи з енергозбереження. В 90-і роки в цій країні було заплановано зниження питомого річного споживання енергоресурсів на об'єктах житлового комплексу до сучасного рівня, зокрема, від показників 120-140 кВт·год/м^2 до 80-100 кВт·год/м^2. На початок нового століття капіталовкладення на термомодернізацію існуючих будівель оцінювалися в 34 млрд. шведських крон.

Типовий енергоефективний будинок в Швеції - це двоповерховий особняк, загальною площею 180 кв. м. Річні витрати енергоресурсів на опалювання складають в грошовому перерахунку всього $100. У Швеції, в місті Гутенбург збудовано (2009р.) 115-квартирний житловий комплекс, загальною площею – 15021 кв. м, де опалювана площа складає 11 616 кв. м. Визначено в процесі експлуатації, що енергоспоживання в цьому будинку – 60 кВт·год/м^2, з яких на обігрів – 18, на підігрів води – 13, на електроспоживання – 29 кВт·год/м^2. До 2016 року заплановано збудувати ще 2 000 таких будинків.

Політику уряду з енергозбереження здійснюють фахові агентства, які є головними консультантами міністерства з питань енергозбереження. Це дає змогу ефективно долати відомчий підхід до розв’язання суспільно важливих задач, зокрема, розробки програм щодо економії енергоресурсів з вимогами до теплоізоляції будівель та субсидіями на енергозбережні заходи; енергопрограм з орієнтацією на використання енергоносіїв, безпечних для навколишнього середовища; використання палива з біомаси для реконструкції і модернізації національної системи енергозабезпечення.

У нашому дослідженні зарубіжного досвіду акцент зроблено на техніко-технологічних напрямках і кінцевих економічних результатах енергозбереження. Але в контексті нашої наукової теми не менш важливо визначити методи і механізми організаційно-економічного забезпечення самого процесу активації енергозберігаючої діяльності [5, 6]. В його основі за рубежем державна політика концентрує свою увагу на наступних напрямках:

- Управління через нормативні заходи і введення стандартів (Англія, Франція, Польща, Італія).
- Підтримка процесу приватизації систем ЖКГ (Англія, США, Іспанія Голландія, Швеція).
- Регулювання інвестиційних відношень, в т. ч. державна фінансова підтримка ЖКГ, пільги для концесіонерів, пайова участь в термомодернізації застарілих будівель житлового фонду, формування інституту управителів житловими комплексами (Чехія, Німеч йе нізаціїржйне

з цим очевидна необхідність подальшої системної роботи у напрямі модернізації об'єктів і систем житлово-комунального господарства з використанням наявних місцевих ресурсів, а також пошуку інноваційних управлінських рішень для вирішення проблем, що накопичилися у сфері енергозбереження за останні десятиліття.

Висновки. Дослідженнями визначено, що передові зарубіжні країни не тільки придають велике значення енергозбереженню в ЖКГ, але й масштабно, в постійному режимі державного впливу, проводять заходи практичного втілення інноваційних програм і проектів в цій сфері діяльності. Наведені конкретні приклади впровадження окремих проектів і отримані результати їх ефективності. Сформовано позицію щодо завдань використання зарубіжного досвіду на об'єктах ЖКГ України, в основі якої нові організаційно-економічні моделі управління ЖКГ, трансфер інноваційних технологій з енергозбереження, стабільні умови тарифного регулювання та використання альтернативних джерел енергозабезпечення, що найбільш ефективно може себе показати в житловому секторі галузі.

Звернемо увагу і на те, що згідно висновків зарубіжних фахівців, найбільш надійними інструментами енергозбереження є фінансово-економічні регулятори і стимули, такі як ціни та тарифи, пільгове оподаткування, державна фінансова підтримка. Провідну роль в енергозбереженні відіграє і кваліфікований енергоменеджмент, що креативно працює при виконанні вимог міжнародних стандартів.

Досліджено групу країн – Німеччина, США, Великобританія, Швеція, Норвегія, Китай, Японія. Визначено, що в більшості країн не віддається перевага техніко-технологічній стороні проблеми чи організаційно-економічній. Скоріш всього, вплив цих складових на загальний процес майже рівний. Але в загальній енергозбережній діяльності за рубежем фактор інженерно-технічного забезпечення діє достатньо стабільно, а більш мобільні позиції характерні для організаційно-економічних факторів.

Орієнтуючись на зарубіжну стратегію використання інновацій в проектах енергозбереження, маємо констатувати, що досить вагоме місце в ній посідає інноваційна складова, що також підтверджено на матеріалах дослідження стану енергозбереження в Україні, в т. ч. в її житловому фонді. При цьому визначено, що темпи розвитку підприємств ЖКГ, житлового будівництва і реконструкції житла В Україні досить низькі, головним чином через недостатню фінансову забезпеченість підприємств, низьку платоспроможність споживачів ЖКГ-послуг та прорахунки в проведенні реформ. Рекомендовано сформувати нові механізми і моделі енергозбереження в ЖКГ і більш змістовно та детально включити заходи з енергозбереження в загальну Програму реформування галузі.

Список використаних джерел:

1.Зарубежный опыт внедрения и использования энергосберегающих технологий / Отчет по маркетинговым исследованиям. - Москва, 2012. – 143 с.

2. ОСМД-News. Ежемесячный дайджест для работников ОСМД. «6 июнь. 2011 г. Зарубежный опыт.

3. Стратегія енергозбереження в Україні: Аналіт.-довід. матеріали в 2 т. Т.1: загальні засади енергозбереження / За ред. В. А. Жовтянського, М. А. Кулика, Б.С. Стогнія. – К.: Академперіодика, 2006. - 508 с.

4. Энергосбережение в промышленности Японии [Электронный ресурс] / Центр устойчивого развития «Роза ветров». - Режим доступа http://www.sustainable-cities-net.org.ua/publicationshow.php?id=455

5.Данилова Л.А. Проект ТАСИС СВС «Энергосбережение в жилы зданиях Ужгород, Михаловце и Дармштадт» [Текст] / Л. А. Данилова. Реконструкція житла. – К.: Нора-прінт, 2003. – С. 54-65

6.Мхитарян Н.М. Энергосберегающие технологии в жилищном гражданском строительстве/ Н. М. Мхитарян. – К.: Наукова думка, 2000. – 420 с.

7.Терной С. Проектирование энергоэкономичных общественных зданий / С. Терной, Л. Бекл, К. Робинсон; Пер. с англ. А.С. Гусева. – М.: Стройиздат, 1990. – 336 с.

8.Казаков Г.В. Архітектура енергоощадних сонячних будинків Г.В. Казаков. – Львів.: ЕКОінформ, 2009. – 287 с.

Рецензент д.е.н., професор Димченко О.В.

UDK 339.9.01
Diachenko O.V., Cand. Sc.,
Associate Professor of Department of International Economics
Generalov O.V., Cand. Sc.,
Senior Instructor of Department of International Economics
Zubko O.V., Cand. Sc.,
Senior Instructor of Department of International Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

CUSTOMS UNION AS A FORM OF INTERNATIONAL INTEGRATION OF COUNTRIES

The essence of economic integration and its main stages is revealed. The reasons that motivate countries with different levels of economic development to integrate are founded. The evolution of integrative forms is investigated and the features of each stage are revealed. The role of the customs union as a prerequisite for the further development of integration in the long term is substantiated.

Keywords: economic integration, dynamic effect, customs union, global economy, the static effect, forms of integration.

Дьяченко О.В., Генералов О.В., Зубко О.В.

МИТНИЙ СОЮЗ ЯК ФОРМА МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ КРАЇН

Розкрито економічну сутність інтеграції та її основних етапів. Виявлено мотиви, що спонукають країни з різним рівнем економічного розвитку до інтеграційних процесів. Досліджено еволюцію форм інтеграції та розкрито особливості кожного етапу. Обгрунтовано роль митного союзу як необхідної передумови для подальшого розвитку інтеграційних процесів в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: економічна інтеграція, динамічний ефект, митний союз, світова економіка, статичний ефект, форми інтеграції.

Дьяченко О.В., Генералов А.В., Зубко Е.В.

ТАМОЖЕННЫЙ СОЮЗ КАК ФОРМА МЕЖДУНАРОДНОЙ ИНТЕГРАЦИИ СТРАН

Раскрыта экономическая сущность интеграции и ее основных этапов. Выявлено мотивы, побуждающие страны с разным уровнем экономического развития в интеграционных процессов. Исследована эволюция форм интеграции и раскрыты особенности каждого этапа. Обоснована роль таможенного союза как необходимой предпосылки для дальнейшего развития интеграционных процессов в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: экономическая интеграция, динамический эффект, таможенный союз, мировая экономика, статический эффект, формы интеграции.

Introduction. The processes in the global economy are reflected in the economic policy of states and are characterized by increasing activity of the international economic entities at different levels in all spheres. Wherein enhancing international cooperation increases the international political and economic integration. In terms of states interdependence growth the degree of their engagement in the integration processes becomes the main factor of their economies competitiveness, as this is the fact of possible import of new knowledge and technologies, increase in manufacturing of products and growth in exports of finished products, as well as attraction of foreign investments, etc.

The relevance of this topic is determined of the current economic conditions specifics and necessity of clear and coordinated integration policy aimed at stabilization of economic situation of the countries included in this process. The leverage effectiveness of such integration policy is mostly determined by the degree of elaboration of integration theoretical principles, particularly in the form of a customs union.

The analysis of recent research of current issue. Integration in the world economy has extensively been studied by scientific and expert community and is discussed in the national and foreign literature. The theoretical and practical aspects of integration within the world economic space are reflected in the works of I. Burakovskiy, I. Wallerstein, A. Voronkov, Y. Glazyev, N. Hruschynska, T. Levitt, A. Lyhachov, L. Mikhailova, V. Movchan, K. Omaye, V. Onishchenko, V. Pyatnitskiy, A. Filippenko, F. Fukuyama and others.

Purpose of this article is to study the theoretical foundations of customs union creation as a form of the international integration.

Results. Integration processes have become crucial in world development for last decades, as well they influence on Ukraine's search of its place in the international labour division.

Integration does not only favour to resolve modern problems, but also specifies the new ways of economic, political and legal development of the state. The term "integration" is derived from the Latin *integratio* - filling, recovery, and *integer* - the whole [5, p. 508] and is a process of mutual accommodation and association of national economies of two or more states with uniform social systems.

The reasons of association of developing countries differ from the reasons according to which developed countries are included in this process. The integration of the developed countries is the necessity, defined by the achieved level of productive forces. Commitment to improve the economy, desire to maximize the benefits from international cooperation and strengthen position on the international stage leads to unification of developing countries [8].

The formation of interstate integration associations created to stimulate the growth of production and trade between countries, is the specifics of the world economy. There are various forms of economic integration of countries aimed to combine their efforts to expand the boundaries of economic cooperation. The most common forms of integration are: free trade area, customs union, common markets and economic unions (Fig. 1).

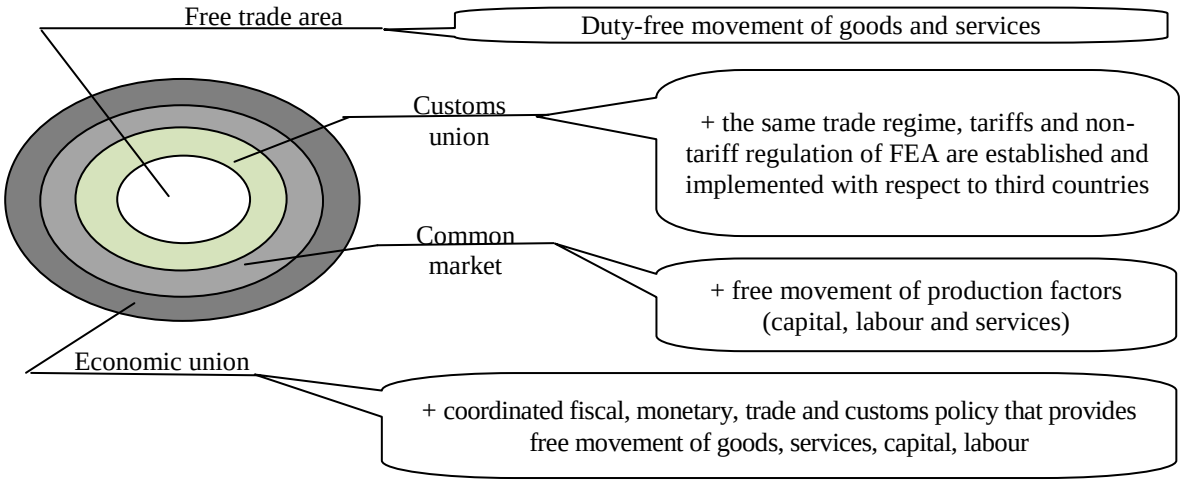

Fig. 1. Countries integration forms
Source: author's interpretation.

Free trade area implies that participating countries eliminate all trade barriers within integration area, but each country keeps them in relation to third countries. Each participating country is free to perform FEA in this area along with prevention the territory penetration of third countries, while maintaining a significant share of autonomy in taxation, customs and administrative regulation of goods movement. This form derives its implementation through the creation in 1967 European Free Trade Association (EFTA) by Austria, Britain, Denmark, Norway, Sweden and Portugal. Creation of free trade areas increases competition in the domestic market between national and foreign manufacturers of goods, on the one hand, increases the risk of bankruptcy, and, on the other hand, is an incentive to improve production and innovation. The elimination of customs duties and non-tariff barriers concerns usually

manufactured goods; concerning agricultural products liberalization of imports is limited. Today such areas include Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) [2], the European Free Trade Association (EFTA), Organization of Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC) and the North American Free Trade Association (NAFTA) [3].

While setting customs union participating countries not only eliminate all trade barriers among themselves, but also carry out common customs policy, creating a single customs system, the structure of customs legislation. So, with these measures participating countries facilitate customs control in territory of each member. In this case, the importance of customs controls increases at the external customs border of a single customs territory. The example of this form is the Customs Union of Russia, Belarus and Kazakhstan (Customs Union) [7], the Benelux countries, the Arab common market.

The complex forms of integration may be represented as the common markets within framework of free trade as well as free circulation of all production factors of the participating countries. While the common market functioning there are formed the common funds to promote social and regional development, supranational management and control bodies are created, legal system is improved, that is the creation of common economic, legal and information space. An example of a common market is the Caribbean Common Market (CARICOM), South Common Market (MERCOSUR) [1]. It should be noticed that this association deals with number of difficulties connected with the implementation of the freedom of labour migration and provision of services by participating countries.

The Economic Union in which participating countries are almost entirely (including not only customs and taxation, but also monetary system) unify its own economic base, is the highest form of interstate economic integration. It combines all mentioned forms of integration for total economic and monetary policy. An example of such form implementation is the EU, the Eurasian Economic Union [6], the Arab Maghreb Union, the West African Economic and Monetary Union (WAEMU).

The first and second stages of regional integration are called formal integration, and the third and fourth – real according to the global economic literature.

Depending on the form of integration the objectives of international economic integration are specified. While formation of free trade area and customs union (these forms of integration are the most common) participating countries tend to expand the market and provide the favourable environment for trade among themselves, as well as simultaneously prevent the competitors promotion of markets from the third countries.

Development of economic integration undoubtedly has as its positive as negative effects on the parties. The formation of integration blocs considerably strengthens their economic potential, promotes commodity turnover, cooperation and industrial relations. In addition, the economic convergence of countries creates favourable conditions for businesses of integrated countries, to certain extent protecting them from competition of companies from third countries; allows to its participants solve social problems in a single manner. However, there may arise some contradictions and interests of the participants in groups. For example, the introduction of the EU single currency (euro) divided member countries into supporters and opponents.

The evaluation criterias of the integration grouping in terms of correspondence to the interests of the international economy in general are:

- the regional trade agreements should cover all sectors of the economy without exception;
- the transition period can not exceed 10 years and the liberalization of trade in selected industries must take place under a clear schedule;
- the trade liberalization on the most favoured nation treatment must precede or accompany the creation of any new integration grouping;
- the common customs tariff, introduced under the customs union can not be lower than the lowest tariff that existed in the country with the lowest tariff in the relevant field, or even the lowest tariff under the most favoured nation regime;

- rules for the admission of new members to the integration associations must be liberal and not prevent their expansion;
- rules of determining the country of origin must be transparent and must not be an instrument of protectionism within the grouping;
- rapid transition to the most advanced forms of integration that are more favourable, as they provide a more rational distribution and using of production factors;

after the establishment of the integration antidumping regulations must not be applied among its members.

International integration is a special sphere of foreign economic policy, which is usually considered separately from other trade policy measures. As the integration is multidimensional process that extends beyond trade frameworks, theories about the reasons, functions and conditions of its forms are lagging behind the practice [9]. Among the approaches to each stage of the integration only the customs union theory has received appropriate theoretical development. This theory is narrowly focused only on the effect of reduction or elimination of duties in the merchandise trade, while the liberalization of non-tariff barriers, trade in services and the movement of production factors are overlooked.

The theory of economic integration and in particular customs unions, was developed by Canadian scientist Jacob Weiner [4]. According to this theory, in a result of the customs union agreement between countries, which eliminates tariffs in mutual trade between them, there are two types of effects in the economy:

- static effects - economic consequences that occur immediately after the formation of a customs union as its immanent result;
- dynamic effects - economic effects, manifested in the long term operation of the customs union.

Creation of the customs union means provision of mutual trade preferences of its members to each other and the unification of tariff and non-tariff trade regulations with regard to third countries. In a result of mutual removal of duties two types of static mutually opposing effects may arise:

- trade creation effect is an inversion of domestic consumer demand for efficient external supply source of the goods (imports), which became possible due to the elimination of import duties within the Customs union;
- effect of trade rejection is the reorientation of domestic consumer demand for the purchase of goods in the effective not integration supply source for a less effective source of intraintegrational supply source that took place as a result of elimination of import tariffs within the Customs union.

If after formation of the customs union there is the effect of trade rejection then the welfare will get worse in countries that do not take part in it as the limited resources of all kinds are used less efficiently than under free trade. From the other point of view, the same influence of the participating countries welfare may take place if the effect of trade rejection by its trade volume costs is less than the effect of trade creation. Generally, the result of customs union establishment may be represented by two effects, but the effect of trade creation is greater than effect of trade rejection. Thus, inherently coherent effects of integration increase the welfare of the participating countries in general.

Besides effects of trade creation and rejection the administrative cost reduction of the customs and border authorities refers to the static effects of integration. Following the imports aggregate demand reduction from countries outside the customs union, the terms of trade may be improved in countries it includes.

Dynamic effects may also have both favourable and unfavourable effects on the national economy. The favourable effects of the customs union formation are the as following:

- increasing competition between producers from different countries, which stimulates the growth of prices, creation and implementation of new technology, improves quality of products, etc.;

- participating countries take advantage from economies of scale, which makes it possible to increase production and cut costs;
- increasing foreign investment as the corporations from countries outside the customs union tend to keep a certain segment of market with closed tariff barriers due to creation of enterprises within framework of countries that integrate;

position of each country that participates in integration during trade and economic negotiations has more advantages than position of individual country outside the union, and it may provide beneficial trading terms or other advantages to participating country.

The main adverse effects which may occur while country accession the customs union are:

- in certain circumstances resources may move from less economically developed countries of the customs union to more developed ones, or towards the geographical centre of the customs union to reduce transport costs;
- if a close integration ties between individual enterprises of participating countries are established, there may occur oligopolistic collusion, which leads to higher prices for relevant products;
- the losses effect may occur due to increase of production scale. This effect is related to the formation of very large companies that become ineffective through extra bureaucracy and other factors;
- under certain circumstances expenses of the customs union operation may be extremely high, especially on condition of absence of proper control over them. These problems become more significant with the growth of intervention of the customs union administrative authorities in the affairs of individual states. For example, if some costs are beneficial for a particular country, it will insist on their increase as they are financed by contributions of all participating countries.

To determine how many benefits the country receives from accession to union it is necessary to consider that some consequences as favourable as unfavourable have long-term nature, and they depend on the general condition of the global economy and sometimes have pure political nature and so they are beyond the economic analysis.

Agreement about customs union involves the following formalities:

– to remove internal customs borders between member countries of the Union;

– to transfer the customs control on the external perimeter of the Union;

– to remove the customs procedures in mutual merchandise trade of national production;

– to unify the forms and methods of collection of foreign trade statistics;

– to harmony forms and methods of benefits provision to participants of foreign economic activity;

– to establish the common customs union system of tariff and non-tariff regulation in trade with third countries for all the participating countries;

– to create general system of preferences.

In addition, countries agree to create international coordinating bodies of a coherent foreign policy. They usually take the form of regular meetings of ministers that control the relevant agencies that base their work on the permanent intergovernmental secretariat.

The global economic crisis was a serious test of the effectiveness of integration associations. Association of states in the different forms strengthen national economies of allies, allow participants to present a united integrated unit in the international relations, increase the political and economic strength of countries globally, and open up big prospects for legal entities and individuals of participating countries.

The history of world economic integration convincingly demonstrates that the most promising form for the agreed union of independent states is a customs union. Although the

customs union is only a special stage of full economic integration, it contains the necessary, fundamental platform for a further movement in this area.

Conclusions. The dynamism of processes in the world economic system strengthens international political and economic integration. This integration helps to solve urgent problems and gives a new way of economic, political and legal development of the state. Despite the plurality of motives for integration of countries with different levels of economic development, at the present stage of the international economic relations development it is crucial form the trend of international integration associations. Depending on the real influence on the economic policies of the participating countries, integration associations are usually divided into formal (free trade area, customs union) and real (common markets and economic unions). According to degree of theoretical development, despite the existing gaps, the most systematized is the theory of a customs union, which involves the elimination of tariff barriers in mutual trade between the participating countries and creation of dualistic effects of trade. After the customs union creation, welfare of the participating countries increases and creates a basis for further development of integration processes in general.

References:

1.The official site of MERCOSUR available at: http://www.mercosur.int/index.jsp. (accessed January 10, 2015).
2.The official site of The Association of Southeast Asian Nations available at: http://www.asean.org (accessed January 10, 2015).
3.The official site of The North American Free Trade Agreement available at: http://www.naftanow.org (accessed January 10, 2015).
4.Viner, J. (2014), The Customs Union Issue, Oxford University Press, 2014.
5.Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. - Киї

The article is researched the components of the export potential of oil and fat industry enterprises, investigated the influence of internal factors of the economy and the international market for further development of the industry, the parameters of their effective operating. The main ways of improving the management of export potential oil and fat enterprises and the role of the government in development the export potential of the industry.

Key words: export potential, oil and fat industry, sunflower oil, sunflower seeds, export, quality, competitiveness, marketing approach, market strategy, product market, infrastructure, logistics, external microenvironment, macro environment.

Лозовский А.Н.

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА МАСЛОЖИРОВОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ФИНАНСОВОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

В статье рассмотрены составляющие экспортного потенциала предприятий масложировой отрасли, исследуется влияние факторов внутренней экономической среды и международного рынка на дальнейшее развитие предприятий отрасли, параметров их эффективного функционирования. Определены основные пути совершенствования управления экспортным потенциалом масложировых предприятий и роль государства в содействии развитию экспортного потенциала отрасли.

Ключевые слова: экспортный потенциал, масложировая отрасль, подсолнечное масло, семена подсолнечника, экспорт, качество, конкурентоспособность, маркетинговый подход, рыночная стратегия, товарный рынок, инфраструктура, логистика, внешняя микросреда, макросреда.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Експортний потенціал олійно-жирової галузі є доволі вагомим індикатором розвитку сільськогосподарського виробництва, про що свідчить частка експорту даної галузі в загальних обсягах експорту агропромислового комплексу та харчової промисловості України, яка відповідно становить 23,4% та понад 50%. Сьогодні експорт стає стабілізуючим фактором та сприяє вирішенню багатьох економічних та соціальних проблем, що особливо доречно в умовах кризи, яка охопила переважну більшість секторів економіки країни. Тому ефективне управління експортним потенціалом підприємств олійно-жирової галузі набуває все більшого значення в умовах фінансової нестабільності та постійної нестачі грошових коштів суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Вагомий внесок у розробку проблеми розвитку олійно – жирової галузі країни зробили такі відомі вітчизняні дослідники, як: С. П. Капшук, Т. І. Олійник, М. В. Присяжнюк, П. Т. Саблук, А. В. Фаїзов, О. М. Шпичак та інші. Окремі аспекти конкурентоспроможності олійно-жирової продукції досліджувалися М. М. Поповим, В. С. Каретниковою, В. Л. Листопадом, В. Яблонським та іншими. Проте, питання ефективного управління експортним потенціалом підприємств олійно-жирової галузі в сучасних умовах потребують подальшого дослідження, оскільки дана галузь є однією з найбільш бюджетоутворюючих в структурі харчової індустрії економіки країни.

Цілі статті. Метою дослідження є оцінка та аналіз експортного потенціалу підприємств олійно-жирової галузі країни, визначення недоліків та окреслення перспектив її подальшого поступового розвитку в умовах фінансової нестабільності та економічної кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Динамічний розвиток олійно – жирової галузі та оптимальне використання її експортного потенціалу є неможливим без ґрунтовного аналізу та узагальнення сучасних тенденцій функціонування вітчизняного ринку рослинних олій, визначення проблемних питань та розробці заходів щодо їх подолання.

Дана галузь, на сьогоднішній день, для економіки країни, має стратегічно важливе значення, оскільки виступає найстабільнішим джерелом валютних надходжень.

Експортний потенціал галузі, як похідний експортного потенціалу відповідних профільних організацій, виступає у вигляді цілісної системи взаємодіючих та взаємопов'язаних елементів, процесів та ресурсів, які використовуються на підприємствах, або можуть бути використані у майбутньому [9]. Тому аналіз експортного потенціалу підприємств олійно-жирової галузі, на нашу думку, доцільно здійснювати на рівні трьох основних блоків:

- перший блок – це рівень економічного розвитку самих підприємств-виробників;
- другим є аналіз внутрішнього економічного середовища країни та умов виходу на зовнішній ринок;
- третій, зовнішні умови, які діють у країнах-експортерах продукції, їх торговельний режим, потенціал, розмір, місткість, ефективність, тощо.

При проведенні оцінки експортного потенціалу підприємств-виробників олійно-жирової галузі слід відзначити, що він залежить від внутрішніх можливостей та ресурсів самих підприємств, а саме: техніко-технологічної бази, кваліфікації кадрів, методів управління, фінансів тощо.

На даний час українська олійно-жирова галузь має сучасні виробничі потужності з переробки насіння олійних культур, які постійно нарощуються. Сьогодні вітчизняні олійноекстраційні заводи мають можливості переробляти до 15 млн. тонн насіння, що на 1 млн. тонн більше, ніж, скажімо, у 2013 році [5]. Зростання виробничих потужностей за останні 16 років відбувалося, як за рахунок нарощування власних ресурсних можливостей, так і за рахунок будівництва нових підприємств. На найближчий час тенденцію нарощування виробничих потужностей буде збережено, оскільки основні виробники олійно-жирової галузі мають наміри і надалі будувати нові заводи та модернізувати існуючі.

Разом з тим, у використанні виробничих потужностей підприємств олійно – жирової галузі спостерігається низка негативних тенденцій. Вони, як правило, завантажені на 80%, максимум 85%. У першу чергу це стосується тих підприємств, що не входять до складу так званих «основних гравців» на ринку. Домінуючими виступають давальницькі схеми переробки сировини, посилюються процеси концентрації на ринку, в деяких випадках переважає експорт сировини над її трансформацією в кінцевий продукт. Тенденція позитивного ефекту зростання масштабів виробництва стримує входження в галузь нових конкурентів. В результаті маємо дисбаланс між величиною виробничих потужностей і обсягом олійного насіння, яке надходить на переробку.

В українській олійно-жировій галузі останнім часом спостерігається значна концентрація виробництва. Так, у 2013/2014 маркетинговому році, який, до речі, триває з 1 вересня попереднього року до 31 серпня поточного року (далі – МР), п'ятірка найбільш потужних виробників та експортерів соняшникової олії в Україні виробила понад 60% від загального обсягу виробництва нерафінованої олії (табл.1).

Таблиця 1.

Основні виробники соняшникової олії в Україні у 2013-2014 МР

№	Назва виробника	Частка від загального обсягу виробництва, %	Експорт	
			млн. тонн	Частка від загального обсягу експорту, %
1	Аграрна група «Кернел»	25,6	0,870	22,0
2	Кіровоградська група «Креатив»	10,2	0,476	12,0
3	ТОВ «АТ «Каргіл»	9,9	0,392	10,8
4	Дніпропетровська компанія «Агрокосм»	8,1	0,363	8,9
5	Промислова група «Віоіл»	6,7	0,309	

Наступною, на менш важливою, складовою експортного потенціалу виробників олійно – жирової галузі є можливості і загрози, що існують у внутрішньому економічному середовищі країни і визначають умови виходу на зовнішній ринок.

До найбільш вагомих факторів зовнішнього мікросередовища слід віднести економічну і політичну ситуацію, що склалася в Україні, можливість та доступність кредитування та страхування, законодавче та митно-тарифне регулювання, державне стимулювання зовнішньоекономічної діяльності, компенсація державою витрат на впровадження інновацій, повне та своєчасне відшкодування ПДВ тощо.

Останнім часом в Україні спостерігається значне погіршення бізнес-клімату, мають місце високі відсоткові ставки за кредитами (35% та вище), багато банків відмовляються від кредитування на довгострокову перспективу, спостерігається відтік капіталу за кордон, і як результат, підприємства - виробники стикаються з проблемою відсутності обігових коштів, що стримує їх подальший розвиток та експортні можливості. Неефективною, на наш погляд, є і діюча в Україні система страхування суб'єктів господарювання.

Негативним чином на подальший розвиток експортного потенціалу підприємств галузі, впливає нестабільна економічна та політичні ситуація, військові дії на сході країни, небажання, а в деяких випадках неспроможність, держави проводити ефективні економічні реформи. Все це є вирішальним фактором затримки надання країні кредитів МВФ та притоку інвестицій в галузь.

Зокрема, конфлікт на сході України унеможливлює повне використання потужностей підприємств з переробки насіння соняшника у Донецькій і Луганській областях, що становить 1,6 млн. тонн, або 11% від загальних потужностей (14,5 млн. тонн) з переробки олійних культур в Україні. Загальні ж посіви соняшника на Донбасі складають близько 800 тис. га. або 16%, з 5 млн. га. в цілому по Україні під врожай 2014 року [5].

Навіть прогнозоване зниження обсягів виробництва та експорту соняшникової олії на Донбасі у 2014/2015 МР не змогли передбачити зупинку низки переробних підприємств галузі. Тому, близько 1 млн. тонн насіння соняшника довелося перевозити в інші регіони України для переробки, зокрема на ТОВ «Градолія» м. Кіровоград [5].

Через військові дії, серйозних пошкоджень отримав один із найпотужніших виробників соняшникової олії ТОВ «АТ «Каргіл», завод якого у Донецьку захопили озброєні сепаратисти. Також, довгий час не працювала компанія «Славянсколія». Все це негативним чином впливає на експортні можливості підприємств олійно – жирової галузі країни.

Стосовно митно-тарифного регулювання олійно-жирової галузі, слід зазначити, що діюче на Україні вивізне (експортне) мито на насіння соняшника у розмірі 10% митної вартості товару стимулює подальший розвиток галузі, а його відміна практично залишить галузь без сировини. Крім того, періодичне подання до розгляду Верховною Радою України законопроектів з введення експортного мита на олію соняшникову нерафіновану, останнє з яких було у травні 2014 року, є доволі тривожним сигналом, оскільки зазначене мито значно сповільнить експорт та дозволить основному конкуренту – Російській Федерації потіснити українські позиції на зовнішніх ринках.

Загалом протягом останніх років умови ведення бізнесу в Україні, на жаль, бажають кращого. Загрозливого впливу набуває забюрократизованість економіки, непомірна корупційна складова та відсутність стабільних та зрозумілих умов «економічної гри», що відлякує потенційних інвесторів. З 2014 року додалася ще й політична складова. Анексія Криму, фактичні відкриті бойові дії на сході країни негативно вплинули на життєдіяльність країни, особливо на її економіку, що спричинило: падіння курсу національної валюти; проблематичність отримання кредитів (великі відсотки, короткі терміни); погіршення загального бізнес-середовища; виникнення проблем з енергоресурсами та їх подальшого подорожчання; необхідність переформатування логістики та ін.

Саме ці проблеми, як і стабілізація економічної і особливо політичної ситуації на Україні, є тими стримуючими факторами, які перешкоджають ефективному функціонуванню та розвитку олійно – жирової галузі країни.

Економічна діяльність господарюючих суб'єктів завжди пов'язана з виникненням ризикових ситуацій на ринках збуту власної продукції. Ймовірність виникнення таких ситуацій збільшується за умов фінансової нестабільності та світової економічної кризи. Враховуючи той факт, що загальні обсяги виробництва соняшникової олії у 2013/2014 МР у світі становили 15,592 млн. тонн, з яких 4,65 млн. тонн або 29,8% вироблено в Україні [5], наша країна на сьогоднішній день є найбільшим експортером соняшникової олії у світі. Її частка у світовому експорті складає понад 50%. Тому наступною складовою експортного потенціалу галузі є моніторинг зовнішніх умов країн – експортерів продукції, з метою оцінки ймовірних загроз та їх упередження.

У структурі експорту соняшникової олії найбільшим попитом користується нерафінована олія. Пояснюється це тим, що країни-імпортери воліють самостійно, на власних потужностях, доочищувати та фасувати олію, що значно зменшує собівартість, витрати на транспортування та ризики, порівняно з рафінованою олією, що експортується переважно фасованою.

На даний час в світі відбувається жорстка конкурентна боротьба головних виробників соняшникової олії за ринки збуту. Основними конкурентами України на світовому ринку є Росія, Аргентина, Туреччина та ЄС. Так, у 2013/2014 МР світовий експорт соняшникової олії становив 7,034 млн. тонн., табл. 2 [5].

Таблиця 2.

Виробники соняшникової олії в світі у 2013-2014 МР

№	Назва країни	Експорт	
		млн. тонн	% від загального обсягу
1	Україна	4,060	57,7
2	Росія	1,45	20,6
3	Аргентина	0,620	8,8
4	Туреччина	0,350	5,0
5	ЄС	0,160	2,3
6	Інші країни	0,394	5,6

Головним конкурентом України на світовому ринку соняшникової олії виступає Російська Федерація. Її щорічні експортні поставки коливаються в межах 1,5-2,0 млн. тонн або близько п'ятої частини від загальних обсягів світового експорту. У разі зменшення експорту української соняшникової олії на світовий ринок, нішу України з високим ступенем імовірності може зайняти саме Російська Федерація.

На долю України у світовому експорті соняшникової олії припадає від 54% до 58% в залежності від МР. У 2013/2014 МР експорт соняшникової олії з України збільшився на 0,904 млн. тонн або на 28,6%, порівняно з минулим МР, що є рекордним показником за всі попередні роки. Понад третини виробленої соняшникової олії Україна експортує до Індії. Так, за результатами 2013/2014 МР експорт до Індії склав 1,562 млн. тонн або 37,3% від загального експорту соняшникової олії, до Європейського Союзу - 0,627 млн. тонн або 15% [8]. Третє місце серед країн, експортерів вітчизняної соняшникової олії, посідає Китай, з показниками 0,498 млн. тонн або 12% відповідно, рис. 1. Слід відзначити, що експорт олії до Китаю останнім часом має стійку тенденцію до зростання, так, у порівнянні з 2010/2011 МР він складав лише 10,3 тис. тонн.

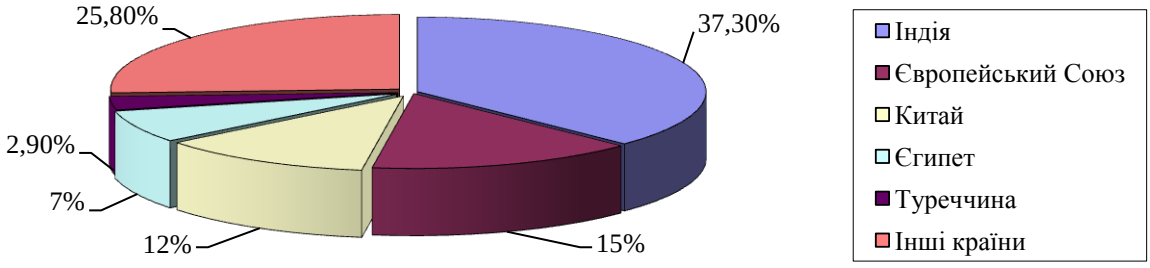

Рис. 1. Країни, до яких експортує соняшникову олії Україна у 2014 р.

Сьогодні конкурентна боротьба між українськими та російськими товаровиробниками олійно – жирової галузі розгортається на ринках Туреччини та Єгипту, одночасно, за нашими прогнозами, вона набуває особливої гостроти і на ринку КНР, оскільки у цій країні спостерігається динаміка стрімкого зростання споживання рослинних олій.

Китай щорічно споживає 34 млн. тонн рослинних олій, з яких 10 млн. тонн імпортується [5]. Незважаючи на те, що китайські споживачі надають перевагу пальмовій олії, тенденція зростання споживання соняшникової олії є досить суттєвою.

Стосовно маргаринової продукції, то в умовах фактичного припинення торгових відносин з Російською Федерацією у сегменті жирової продукції, українські виробники вимушені шукати нові ринки збуту. Найбільш пріоритетним є європейський ринок, для виходу на який вітчизняним експортерам необхідно здійснити низку організаційно-технічних заходів, які полягають у наступному:

- по-перше, підвищити якість маргаринової продукції до європейського рівня;
- по-друге, зменшити вміст транс-ізомерів;
- по-третє, забезпечити запровадження системи НАССР;
- по-четверте, забезпечити акредитацію лабораторій на підставі вимог стандартів ISO 17025.

На сьогоднішній день у світі прослідковується чітка тенденція до зростання попиту на олієвмісну сировину. Обсяги виробництва даної сировини є стабільними і знаходяться у межах 40 млн. тонн на рік, з яких незначна частина 1-1,5 млн. тонн йде на експорт, інша переробляється в країнах-виробниках. Уряди країн-виробників встановлюють значні експортні мита на насіння олійних культур з метою максимального завантаження власних переробних потужностей. Так, наприклад, уряд Аргентини у 2013 році збільшив експортне мито на насіння олійних культур з 32% до 39%, а в Росії встановлено мито на рівні 14%**,** в Україні - 10% [5].

До найбільш вагомих, визначальних факторів експортного потенціалу підприємств олійно – жирової галузі країни, необхідно віднести:

- митні правила, які встановлюють країни-імпортери;
- квотування;
- валютний контроль тощо.

Для прикладу, Індія ввела ввізне мито на рослинні олії у розмірі 2,5% з подальшим ймовірним його збільшенням до 7,5%, що може стати стримуючим фактором експорту української соняшникової олії. Індійський ринок на даний час споживає 18 млн. тонн рослинних олій, та враховуючи те, що населення Індії становить понад 1 млрд. осіб, споживання рослинних олій може зрости з 18 до 27 млн. тонн, що є перспективним для українських виробників. Цей фактор навпаки є стимулюючим [5]. Для експорту української соняшникової олії, скажімо, до Китаю обов'язковою вимогою є надання відповідних фітосанітарних сертифікатів.

Згідно з підписаною Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом було відмінено 2% мито на українську соняшникову олію, внаслідок чого вітчизняна олія стала більш конкурентною порівняно з відповідним російським

аналогом в країнах ЄС. Європейський Союз, також, встановлює відповідні правила стосовно експорту соняшникової олії. Так, до 01.07.2014 р. з боку ЄС діяв систематичний режим сертифікації української соняшникової олії, а з виявленням технічної олії в окремих партіях, були введені і вибіркові перевірки.

Отже, кожна країна - імпортер встановлює власні правила, обмеження, вимоги.

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок, що на ринку олійно – жирової продукції існує низка нерозв'язаних проблем, які стримують подальший розвиток галузі, а саме: неефективність економічних відносин та економічних зв'язків між учасниками ринку, монополізм підприємств із заготівлі, переробки, зберігання сировини та готової продукції; дисбаланс попиту і пропозиції; недоліки в економічному стимулюванні, фінансово – кредитній системі; не розвинутість науково – технічної бази, проблеми з сучасним обладнанням у виробництві й переробці олійних культур, випуску конкурентоспроможної продукції тощо.

З метою забезпечення перспективного розвитку експортного потенціалу олійно – жирової галузі України та збереження її провідного місця на світовому ринку, на наш погляд, необхідно реалізувати наступні заходи:

- посилити державний контроль за якістю олієвмісної сировини на основі забезпечення достатньої кількості дослідних лабораторій в регіонах;
- надавати товаровиробникам державної економічної, технічної і освітньої підтримки з метою раціонального використання природних ресурсів, виготовлення конкурентоспроможної якісної сировини та експортноорієнтованої готової продукції;
- створити систему сприяння залученню внутрішніх та зовнішніх інвестицій та розробки спільних інвестиційних проектів;
- впроваджувати систему управління якістю, яка б відповідала міжнародним європейським стандартам;
- розробляти та реалізовувати, на підставі світових стандартів, програми державної підтримки аграрного сектору економіки країни;
- посилити конкурентний механізм через зниження рівня адміністративних бар'єрів на шляху входження на ринки нових підприємств;
- всебічне заохочення конкуренції серед покупців насіння соняшнику та недопущення недобросовісної конкуренції, вдосконалення системи регулювання нижньої і верхньої межі закупівельних цін у виробників насіння соняшнику переробними підприємствами;
- сприяти умовам укладання договорів між виробниками насіння соняшнику та переробними підприємствами безпосередньо, не використовуючи послуги посередників;
- сприяти розвитку системи лізингу обладнання;
- впроваджувати довгострокове маркетингове планування.

Висновки. Отже, в сучасних умовах фінансової нестабільності та кризи, коливань валютних курсів управління експортним потенціалом олійно-жирових підприємств полягає в розробці найбільш ефективних методів виробництва та розподілу продукції шляхом: оптимізації використання всіх наявних ресурсів організації; залучення додаткових ресурсів без значних фінансових витрат, використання акціонерного капіталу; активного застосування інновацій на підприємствах; подальшого впровадження енергозберігаючих технологій та модернізації підприємств; всебічного дослідження міжнародного економічного середовища та вибору потенційно можливого зарубіжного ринку; диверсифікації ринків збуту; забезпечення розширеного відтворення експортного потенціалу підприємства.

Врахування вище перелічених елементів дозволить підприємствам-виробникам олійно-жирової галузі удосконалити систему управління експортним потенціалом, наростити власні обсяги реалізації, що сприятиме збільшенню надходжень валютної виручки та зміцненню конкурентних позицій на ринку.

Список використаних джерел:

1. В 2014/15 маркетинговому році Україна зменшить виробництво соняшникової олії [Електронний ресурс] - Режим доступу : http://agravery.com/ua/novyny/show/v-201415-marketingovomu-roci-ukraina-zmenshit-virobnictvo-sonjashnikovoi-olii.
2. Захаренко Ю.В. Основні напрямки підвищення енергоефективності в олійно-жировій галузі // Збірник праць УкрНДІОЖ УААН. – 2008. – Вип.2. – С. 71 – 76.
3.Інвестиційна привабливість олійно-жирової галузі України [Електронний ресурс] - Режим доступу : http://pro-capital.ua/ua/press_center/invest-digest/investor/investyziyna-pryvablyvist-oliynogirovoyi-galuzi.
4. Капшук С. Стан та перспектива українського олієпрому // Пропозиція. – 2011. – № 6 (192). – С. 52–55.
5. Офіційний сайт асоціації «Укроліяпром» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukroilprom.org.ua.
6. Попов М.О. Проблема енергоефективності в олійно-жировій галузі // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2012. - №25. – С. 183 – 186.
7. ТОП-5 імпортерів українського соняшникового шроту http://agravery.com/ua/novyny/show/top-5-importeriv-ukrainskogo-sonjashnikovogo-shrotu.
8. ТОП-5 імпортерів української соняшникової олії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://agravery.com/ua/novyny/show/top-5-importeriv-ukrainskoi-sonjashnikovoi-olii.
9. Тюріна Н. М., Шелест Є. О. Сутнісні характеристики експортного потенціалу // Проблеми науки. – 2009. – № 4. Т.3. – С. 189 – 196.

Рецензент д.е.н., професор Ткачук О.М.

УДК 378.014.25 (477)

Почтовюк А.Б., к.н.д.у., доцент
Сухомлин Л.В., к.т.н., доцент
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ: ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ

У статті наведені особливості формування асортиментної політики в університетах США, Великобританії та Німеччини. Виявлено специфічні риси побудови програм підготовки бакалаврів у галузі економіки та менеджменту. Вектором розвитку університетської освіти є інтеграція в європейський і світовий освітні простори. Порівняльний аналіз асортиментної політики в західних країнах і в Україні виявив наявність принципових відмінностей. Реформування української системи вищої освіти відбувається в напрямку інтеграції до єдиного освітнього європейського простору.

Ключові слова: вища освіта, університет, бакалаврат, програма підготовки, кредитно-модульна система.

Pochtovyuk A., Suhomlyn L.

HIGHER EDUCATION OF UKRAINE: EUROPEAN INTEGRATION

In the article features of formation of product policy in the United States, Britain and Germany. Revealed specific features building programs for bachelors in economics and management. Vectors of university education is integration into European and world educational space. Comparative analysis of product policy in Western countries and in Ukraine proved the existence of fundamental differences. Reform of Ukrainian higher education system is to integrate the single European educational space.

Keywords: higher education, university, bachelor, training, credit and modular system.

Почтовюк А.Б., Сухомлин Л.В.

ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ УКРАИНЫ: ЕВРОПЕЙСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ

В статье представлены особенности формирования ассортиментной политики в университетах США, Великобритании и Германии. Выявлены специфические черты построения программ подготовки бакалавров в области экономики и менеджмента. Вектором развития университетского образования является интеграция в европейское и мировое образовательные пространства. Сравнительный анализ ассортиментной политики в западных странах и в Украине показал наличие принципиальных отличий.

Реформирование украинской системы высшего образования происходит в направлении интеграции в единое образовательное европейское пространство.

Ключевые слова: высшее образование, университет, бакалавриат, программа подготовки, кредитно-модульная система.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Більш ніж шістдесят років європейські країни будують єдиний дім, назва якому «Європейський Союз». Фундамент був закладений 1951 року, коли відбулося підписання Паризького договору про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі. Знаковим був 1992, у якому Європейський Союз був юридично закріплений Маастрихтським договором на основі Європейського економічного співтовариства. Важливим інтеграційним досягненням стало створення єдиного європейського ринку праці, що дозволяє громадянам країн Єврозони безперешкодно влаштовуватися на роботу в будь-якій країні Європейського Союзу. Однак під час втілення в реальність настільки значущого рішення виникли труднощі, пов'язані з відмінностями в системах вищої професійної освіти європейських країн. Рішення було знайдене в русі, який отримав назву «Болонський процес», він передбачав зближення й гармонізацію систем вищої освіти з метою створення єдиного європейського простору вищої освіти. Офіційною датою початку процесу прийнято вважати 19 червня 1999 року, коли представниками 29 країн була підписана Болонська декларація.

У травні 2005 року на конференції в норвезькому місті Берген Україна офіційно приєдналася до Болонського процесу. Минуло десять років з моменту приєднання України до Болонського процесу, що дозволяє зробити аналіз досягнутого на шляху інтеграції національної системи вищої освіти в єдиний європейський освітній простір.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми управління вищою освітою постійно знаходяться в полі зору багатьох дослідників та керівників освітньої галузі. Утвердження України як самостійної європейської держави усвідомлюється неможливим без здійснення важливих змін у сфері освіти. На необхідності реформування вищої освіти наголошують майже всі вітчизняні науковці та практики: Н. Балабанова, Л. Батченка, І. Вакарчука, Л. Гаєвська, Я. Гречка, Д. Дзвінчук, В. Журавський, М. Згуровський, К. Корсак, О. Кратт, В. Луговий, С. Ніколаєнко та ін. Значна кількість праць і публікацій висвітлюють принципово нове становище вищої школи, пов’язане з орієнтацією освітньої системи на європейську інтеграцію.

Цілі статті – встановити, наскільки продуктивним було реформування асортиментної політики послуг вищої освіти, що дозволяє адекватно реагувати на потреби особистості, суспільства й роботодавця, з одного боку, і створювати умови для мобільності студентів, з іншого.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для аналізу обраний бакалаврат як базовий рівень вищої освіти, найбільш затребуваний на європейському ринку праці. З усього розмаїття галузей знань інтерес представляє бакалаврат в галузі економіки та менеджменту, який присутній в асортименті освітніх послуг багатьох європейських і американських університетів. Показником, що характеризує конкурентоспроможність національної системи вищої освіти на світовому ринку освітніх послуг, є «частка країни у світовому обсязі іноземних студентів». Так частка США у світовому обсязі іноземних студентів 2008 року становила – 18,7%, Великобританії – 10,0%, Німеччини – 7,3% [1]. Тому для аналізу обрані університети тих країн, інформація про діяльність яких зібрана на офіційних сайтах, що підтверджує її легітимність.

Бристоль – університет західної Англії, заснований 1876 року. Будучи одним з найпопулярніших у Британії, університет Бристоля входить до складу престижного

об'єднання університетів країни Russell Group і є членом мережі Worldwide Universities Network, тобто до найбільших університетів в усьому світі. Одинадцять випускників вузу є лауреатами Нобелівської премії. Бристольський університет входить в десятку кращих вузів країни, а з економіки та менеджменту займає шосте місце в рейтингу. У сфері знань з економіки та менеджменту університет здійснює підготовку за чотирма програмами бакалаврату. Перша припускає присвоєння вчених ступенів в галузі бухгалтерського обліку й фінансів. У цій галузі присвоюються 4 ступені: «Бакалавр бухгалтерського обліку та фінансів» (NN43), «Бакалавр обліку та управління» (NN42), «Бакалавр економіки та бухгалтерського обліку» (LN14), «Бакалавр бухгалтерського обліку та фінансів з навчанням у континентальній Європі» (NN34).

Друга програма передбачає отримання бакалаврського ступеня з економіки. У цій царині знань університетом теж присвоюються 4 ступені: «Бакалавр економіки» (L100), «Бакалавр економіки та економетрики» (L140), «Бакалавр економіки і фінансів» (LN13), «Бакалавр економіки з навчанням у континентальній Європі» (L101). Третя програма передбачає присвоєння бакалаврського ступеня в галузі управління. Навчаючись за даною програмою, можна отримати також 4 ступені: «Бакалавр менеджменту» (N200), «Бакалавр економіки та управління» (LN12), «Бакалавр обліку та управління» (NN42), «Бакалавр управління з навчанням у континентальній Європі» (4H56).

Четверта програма передбачає присвоєння бакалаврських ступенів [2].

Таким чином, по-перше, більшість програм демонструють синтез декількох напрямків підготовки в рамках однієї програми, наприклад, бухгалтерського обліку та менеджменту, що, ймовірно, відповідає вимогам роботодавців; по-друге, наявність програм підготовки, в яких акцентується навчання в континентальній Європі, що свідчить про інтеграцію університету в європейський освітній простір; по-третє, створення програм, які об'єднували економіку з іншими галузями знань, наприклад, економіки й філософії, що значно розширює кругозір розвитку майбутнього фахівця.

Вестфальський університет імені Вільгельма в Мюнстері – один з найбільших університетів Німеччини, заснований 1780 року. У ньому навчаються близько 40 800 студентів. Університет бере участь у програмі ERASMUS і пов'язаний партнерськими відносинами з 140 вузами на всіх континентах. Університет заявляє, що результатом Болонського процесу є скорочення періоду навчання в бакалавраті до 3 років, 6 семестрів.

У бакалавраті з економіки акцентується практичне застосування знань, освоєння статистичних та економетричних методів. Окрім економіки, студенти вивчають ділове адміністрування й приватне право. Різноманітність дисциплін за вибором дозволяє проводити семінари в малочисельних і проектних групах для набуття навичок щодо аналізу даних, риторики й презентаційних технік.

Стандартний термін навчання в бакалавраті становить 6 семестрів. Успішне завершення навчання в бакалавраті означає отримання 180 ECTS кредитів. Перехід до кредитно-модульної системи організації навчального процесу означає вивчення комплексу дисциплін протягом одного або декількох семестрів.

Для української вищої школи особливий інтерес становлять програми бакалаврату «Політика й економіка» та «Економіка та право», у яких вивчаються дисципліни суміжних галузей знань. У кожному конкретному випадку суб'єкти господарювання стикаються з обставинами, які вимагають відповідних методів розв’язання. Освіта спрямована на поєднання декількох дисциплін, які становлять особливий інтерес у відносинах між бізнесом і політикою, бізнесом і законодавством. Такий підхід виробляє у студентів здатність мислити з позицій різних дисциплін, це дозволяє отримати поглиблені знання щодо різних методів дослідження і зрозуміти відносини з різних точок зору [9]. Крім традиційних лекцій, проводяться міждисциплінарні семінари та

проектні роботи. Поєднання двох галузей знань дозволяє випускникам бакалаврату спеціалізуватися при виборі відповідних магістерських або докторських програм. Суміжні бакалаврські ступені значно розширюють можливість працевлаштування та професійної реалізації у сферах, де затребувані знання з обох галузей знань, наприклад: у державних органах, громадських асоціаціях і організаціях на національному та міжнародному рівні. Додаткові дисципліни становлять мінімум 90 ECTS кредитів [3].

Примітно, що не всі ВНЗ в Німеччині культивують економічні знання. Прикладом є Гейдельберзький університет імені Рупрехта-Карла, заснований 1386 року. Підготовка здійснюється за 160 спеціальностями, а кількість студентів перевищує 30 тисяч, серед яких 17% іноземців [4].

Отже, слід констатувати, що в такому престижному університеті присутня тільки одна програма підготовки бакалаврів. Це свідчить про прихильність навчального закладу віковим традиціям всупереч кон'юнктурі ринку послуг вищої освіти. Також варто зазначити, що абсолютна більшість університетів України вважають за доцільне збільшувати кількість програм підготовки бакалаврату, чим непомірно підсилюють конкуренцію на ринку послуг вищої освіти.

Університет Мангейма в Німеччині визнаний кращим з бакалаврату бізнес-економіки та народного господарства, він спеціалізується на економічних науках і бізнесі та їх практичному застосуванні в соціально-гуманітарних галузях, юриспруденції, математиці й інформатиці. Саме ця вузька спрямованість виділяє Мангеймський університет серед інших і ставить його в один ряд з найкращими навчальними закладами Європи. Якість викладання економіки ставить університет на перше місце. Економічна інформатика займає третє місце в рейтингу. На думку редакції The New York Times, Мангейм заслуговує увійти в трійку кращих елітних вузів Німеччини і посісти 52-е місце у світовому рейтингу кращих економічних вузів. Підготовка менеджерів та економістів здійснюється на трьох факультетах [5].

Принстонський університет – приватний дослідницький університет, один з найстаріших і найвідоміших університетів у США. Він є одним з найпрестижніших вузів країни і займає п'яте місце у світовому рейтингу. Навчання бакалаврів організоване на 34 факультетах, де навчається більше 2400 студентів. Університет вважає, що його факультет економіки є одним з найкращих у світі. У Принстоні існують ступені бакалавра мистецтв (AB) та бакалавра наук в інженерній справі (BSE).

У Принстоні 2 програми бакалаврату передбачають отримання Сертифікату в галузі фінансів (фінансовий сертифікат). Перша програма з фінансів, крім економіки, включає вивчення математики, дослідження операцій, інформатики, психології, політики та історії.

Друга програма бакалаврату в Принстоні – Програма з політичної економіки. Учасники програми відповідають усім загальним вимогам економіки концентраторів, і, крім того: 1) в другому комплекті програми «Політологія», перш ніж увійти в програму, навчання може проходити на будь-якому рівні; 2) в третьому комплекті програми «Політологія» три 300-рівня (або вище) навчання протягом молодших і старших років, і 3) проводиться початкова самостійна робота з компонентами політичної економії [6].

Аналіз асортиментної політики провідних університетів Заходу дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, назва програм підготовки бакалаврату доводить повну автономність університетів у визначенні якісного змісту освітньої послуги. У цьому виявляється високий ступінь довіри держави до ВНЗ в частині встановлення якісних параметрів навчання з позицій потреб суспільства в професійних знаннях, уміннях і навичках вищого рівня. По-друге, відмінною рисою сучасності є наявність суміжних галузей знань у рамках однієї програми підготовки бакалаврату, наприклад, цілком імовірно, що дана обставина відображає вимоги європейського ринку праці. По-третє,

європейські університети перейшли від декларації до практичного втілення інтеграції в єдиний освітній простір. Університети по-різному реалізують інтеграцію, наприклад, Бристольський університет має програми «Бакалавр бухгалтерського обліку та фінансів з навчанням у континентальній Європі», «Бакалавр економіки з навчанням у континентальній Європі», «Бакалавр управління з навчанням у Континентальній Європі». Університет в Мюнстері бере участь у програмі ERASMUS і пов'язаний партнерськими відносинами з 140 вузами на всіх континентах. Частка іноземних студентів в Гейдельберзькому університеті становить 17%. Випускники Мангеймського університету найбільш затребувані на європейському ринку праці. По-четверте, результатом Болонського процесу для європейських університетів стали єдиний термін навчання в бакалавраті (3 роки, 6 семестрів) і кредитно-модульна система організації навчального процесу, які створили формальні умови для мобільності як студентів, так і викладачів.

Принциповою відмінністю вищої освіти України від США і європейських країн є державне регулювання асортименту послуг, що надаються навчальними закладами. Так 1997 року Кабінет Міністрів України затвердив Перелік програм підготовки бакалаврів у вищих навчальних закладах, у якому галузь знань «гуманітарні науки» включала три напрями підготовки бакалаврів. В напрям «економіка і підприємництво» було включено 12 програм бакалаврату: «економічна теорія», «економічна кібернетика», «міжнародна економіка», «фінанси», «банківська справа», «облік і аудит», «економіка підприємства», «маркетинг», «управління персоналом і економіка праці», «прикладна статистика» , «комерційна діяльність», «оподаткування». В напрям підготовки «менеджмент» включено 4 програми: «менеджмент організацій», «менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», «менеджмент антимонопольної діяльності», «логістика». В напрям «торгівля» включено 3 програми: «товарознавство і комерційна справа», «товарознавство та експертиза в митній справі», «експертиза товарів та послуг» [7]. Отже, українські програми підготовки бакалаврів відрізнялися від європейських і американських надмірною деталізацією.

Після приєднання України в 2005 році до Болонського процесу ситуація почала змінюватися. Так 2006 року Кабінет Міністрів України затвердив новий «Перелік програм підготовки бакалаврів у вищих навчальних закладах», який діє в теперішній час. Згідно з «Переліком» підготовка бакалаврів у галузі знань «економіка та підприємництво» (0305) здійснюється за 10 програмами: «економічна теорія» (6.030501), «економічна кібернетика» (6.030502), «міжнародна економіка» (6.030503), «економіка підприємства» (6.030504), «управління персоналом і економіка праці» (6.030505), «прикладна статистика» (6.030506), «маркетинг» (6.030507), «фінанси і кредит» (6.030508), «облік і аудит» (6.030509), «торгівля та торгівельне підприємництво» (6.030510). У галузі знань «Менеджмент і адміністрування» (0306) одна програма підготовки «менеджмент» (6.030601) [8]. Отже, порівняно з попереднім «Переліком» відбулися кількісні та якісні зміни, по-перше, кількість програм бакалаврату скоротилась з 19 в 1997 році до 11 в 2006 році, по-друге, назви багатьох програм не змінилися, що свідчить про спадкоємність змісту, по-третє, програма «фінанси і кредит» об'єднала три програми («фінанси», «банківська справа» і «оподаткування»), що значно підвищує рівень універсальності знань, по-четверте, програма «менеджмент» об'єднала 4 програми, а «торгівля і торговельне підприємництво» – 3 програми.

У лютому 2015 року на суд академічної громадськості представлений проект «Переліку галузей знань та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти». У проекті програма «економіка» (0311) перемістилася до галузі знань «соціальні та поведінкові науки» (031), що принципово відрізняється від Переліку 2006 року. Програми «облік і аудит» (0411), «фінанси, банківська справа і

страхування» (0412), «управління і менеджмент» (0413), «маркетинг» (0414), «підприємництво, торгівля та біржова діяльність» (0415) належать до галузі знань «управління і адміністрування» (041). Отже, у проекті «Переліку» зафіксовані кардинальні зміни порівняно з Переліком 2006 року. По-перше, на зміну одним галузям знань прийшли інші, які, крім традиційних програм з економіки та менеджменту, включають програми іншого роду підготовки бакалаврату, наприклад, «політологія» (0312), «психологія» (0313). По-друге, слід констатувати значне скорочення кількості програм підготовки бакалаврів з 11 в 2006 до 6 в 2015 рр, по-третє, якщо судити за назвами, програми стали більш ємними і універсальними за змістом.

Тож варто констатувати, що українська вища освіта останні десять років у частині реформування асортиментної політики активно використовує передовий американський та європейський досвід. Успішно нівелюється зайва професійна спеціалізація на бакалаврському рівні. Відбувається трансформація асортименту послуг вищої освіти в напрямку скорочення програм підготовки.

Нова редакція Закону України «Про вищу освіту» значно розширює права навчальних закладів [10]. Разом з тим, поява в лютому 2015 року проекту «Переліку галузей знань та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» переконує в т

УДК 336.027
Скриль В.В., к.е.н., доцент
Чичкало Д.В.
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

ФІНАНСУВАННЯ ЗАХОДІВ З ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ МІЖНАРОДНИМИ ФІНАНСОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Формування джерел фінансування енергозберігаючих заходів є основою успішної реалізації енергозберігаючої політики. Авторами зазначається, що на сьогодні в умовах скрутного економічного становища в Україні фінансування енергоефективних проектів можливе тільки за рахунок допомоги міжнародних фінансових інституцій. Саме тому проводиться огляд та аналіз умов отримання фінансової допомоги від провідних міжнародних фінансових інституцій.
Ключові слова: джерела фінансування, енергозберігаючі заходи, міжнародні фінансові організації, ефективність, кредитні ресурси.

Skril V., Chychkalo D.

FUNDING FOR THE ENERGY EFFICIENCY OF INTERNATIONAL FINANCIAL ORGANIZATIONS

The formations of the sources of financing of energy saving measures are the basis of successful implementation of energy saving policy. The authors noted that in today's difficult economic situation in Ukraine financing of energy efficiency projects is possible only through the assistance of international financial institutions. That is why there is a review and analysis of the conditions of receiving financial assistance from leading international financial institutions.
Keywords: funding sources, energy saving measures, international financial institutions, efficiency, credit resources.

Скрыль В.В., Чичкало Д.В.

ФИНАНСИРОВАНИЕ МЕРОПРИЯТИЙ ПО ПОВЫШЕНИЮ ЭНЕРГОЭФЕКТИВНОСТИ МЕЖДУНАРОДНЫМИ ФИНАНСОВЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ

Формирование источников финансирования энергосберигающих мероприятий является основой успешной реализации энергосберигающей политики. Авторами отмечается, что на сегодняшний день в условиях тяжелого экономического положения в Украине финансирование энергоэффективных проектов возможно только за счет помощи международных финансовых институтов. Именно поэтому проводится обзор и анализ условий получения финансовой помощи от ведущих международных финансовых институтов.
Ключевые слова: источники финансирования, энергосберегающие мероприятия, международные финансовые организации, эффективность, кредитные ресурсы.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Необхідність розвитку альтернативних видів енергії та можливість підвищення енергоефективності в процесі діяльності підприємств – це найбільш актуальне питання, яке постало в умовах глобальної фінансової кризи як в Україні, так і поза її межами. Проблема підвищення рівня енергетичної ефективності не є новою для України загалом і для кожного її регіону зокрема. Але результати широкої діяльності різних органів влади у сфері енергетичної ефективності або скоріше декларування й популяризація цієї діяльності, аж ніяк не давали суттєвого результату. Країна й надалі залишається надзвичайно енерговитратою, від чого страждає конкурентоздатність української продукції, зменшуються можливості забезпечення енергетичної залежності, залишаються неякісними енергетичні послуги населенню.

У нових жорстких умовах протистояння країни з Російською Федерацією, коли кардинально зростають ціни на імпортовані енергетичні ресурси, в першу чергу, на природний газ, й обмежується його постачання актуальність вирішення проблеми енергоефективності значно зростає. Відсутність можливості суттєвої диверсифікації імпорту природного газу та ядерного палива ставить економію енергетичних ресурсів в якості першочергового завдання, від вирішення якого залежить надійність функціонування та навіть виживання всієї країни. У значному ступені вирішення цієї проблеми залежало від реалізації заходів енергоефективності в регіонах, на конкретних підприємствах, у тому числі й на підприємствах житлово-комунального господарства, від можливостей організації та підтримки діяльності у сфері енергоефективності регіональними і місцевими органами влади.

На жаль, відсутність достатніх фінансових ресурсів, якими могли б розпоряджатися, значно обмежує можливості щодо реалізації енергоефективної політики, не дозволяє самостійно визначати пріоритети у розподілі ресурсів на реалізацію заходів, до того ж яких завжди не вистачає. Отже, на сьогодні саме міжнародні фінансові інститути можуть стати найбільшими постачальниками коштів на такі проекти.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Виходячи з актуальності досліджуваної проблематики, питанням фінансового забезпечення енергоефективності приділяють увагу як окремі інститути, так і вчені-економісти. Інститут загальної енергетики НАН України досліджує потенціал енергозбереження країни, перспективи реалізації державної політики енергоефективності вивчають В. Геєць, Ю. Ященко, В. Григоровська, В. Лір, сферу енергетичної безпеки розглядає В. Микитенко, А. Рябчин визначив напрями енергоефективного розвитку окремих країн. Незважаючи на велику кількість досліджень питань енергоефективності, незначна увага приділяється саме фінансуванню міжнародними організаціями цієї сфери.

Цілі статті. Основною метою дослідження є розгляд та оцінка методичних підходів щодо фінансування енергоефективних проектів міжнародними фінансовими організаціями.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Найбільшими постачальниками кредитних ресурсів на енергозберігаючі проекти є міжнародні фінансові інститути. Міжнародне фінансове і технічне співробітництво з державами та міжнародними організаціями є потужним джерелом та ефективним інструментом економічного розвитку України.

Україна прагне ефективно використовувати весь потенціал такого співробітництва на основі взаєморозуміння та рівноправного партнерства, вироблення спільних підходів щодо пріоритетів співробітництва, спільної відповідальності та підзвітності за результати наданої допомоги, забезпечення її ефективного використання для розв’язання найгостріших соціальних і економічних проблем.

Одними з таких потужних міжнародних організацій є ЄС (Європейський союз), ЄБРР (Європейський банк реконструкції і Розвитку), NEFCO (Північна екологічна фінансова корпорація, USAID (Агентство США з міжнародного розвитку) (табл.1).

Умови фінансування Європейським Союзом.

Допомога може бути надана чотирма траншами у сумі 100, 100, 250 та 250 млн. євро. Другий та третій транш може бути перераховано одночасно. Період між наданням першого, другого – третього та четвертого траншів становить не менше 3 місяців. Строк погашення кредиту – 15 років. Точна відсоткова ставка запозичення буде відома тільки в час виходу Європейської Комісії, що має найвищий кредитний рейтинг (ААА), на зовнішній ринок запозичень для отримання коштів, що перераховуватимуться Україні за тією ж кредитною ставкою [1].

Таблиця 1.

Умови фінансування енергоефективних проектів в Україні міжнародними фінансовими організаціями

Міжнародна організація	Умови фінансування	Приклади проектів
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ	Допомога надається чотирма траншами у сумі 100, 100, 250 та 250 млн. євро. Другий та третій транш може бути перераховано одночасно. Період між наданням першого, другого – третього та четвертого траншів становить не менше 3 місяців. Строк погашення кредиту – 15 років.	Державна цільова економічна програма енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлювальних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010 – 2015 роки. Підтримка використання Енергетичної стратегії України в галузі енергоефективності та відновлювальних джерел енергії.
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ БАНК РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА РОЗВИТКУ	Сума кредиту – до 70 % від вартості проекту: мінімальна – 125 000 дол. США; максимальна – 2,5 млн. дол. США. Власний внесок у проект Позичальника – не менш 30 % від вартості проекту. Позичальник повинен мати заплановане нагромадження коштів, або збільшення акціонерного капіталу, достатнє для здійснення необхідних витрат по проекту. Кредит надається в доларах США тільки для: середньострокового й довгострокового (до 5 років) фінансування засобів виробництва й поповнення обігових коштів; короткострокового (до 1 року) фінансування експортних контрактів; короткострокового (до 1 року) фінансування витрат на імпортну сировину та запасних частин; фінансування лізингу.	Програма створена на підтримку розвитку стійких джерел енергії та енергоефективності в Україні.
USAID	Технічно–економічне обгрунтування, бізнес–план, застава активів, енергоаудит та зовнішній фінансовий аудит, гарантії (державні, міські).	Муніципальна енергетична реформа, реформа міського тепло забезпечення в Україні
NEFCO	Окупність інвестиції менше 4–х років, екологічні вигоди повинні бути як значними, так і ефективними з точки зору витрат позики повинні бути повністю забезпеченими, мінімальний розмір 50 000 Євро і максимальний 350 000 Євро, замовник може ни ; і	

Інструментом надання макрофінансової допомоги ЄС є Меморандум про взаєморозуміння та Кредитна Угода між Україною та ЄС. Меморандумом визначено передумови виділення коштів, зокрема загальні умови – задовільне проведення заходів з реалізації майбутніх домовленостей, досягнутих між Україною та МВФ, а також позитивні результати оцінки ЄС успіхів щодо проведення структурних реформ. Кредитна Угода визначатиме технічні особливості надання позикових коштів.

Перший транш допомоги буде виділено після ратифікації Меморандуму та Кредитної угоди Верховною Радою України за умови, отримання Україною виплат в рамках домовленостей, що буде досягнуто з МВФ [1].

Наступні транші надаватимуться за результатами виконання Урядом України визначених у Меморандумі критеріїв у сферах: 1) управління державними фінансами, 2) торгівлі, 3) енергетики, а також реалізації 4) податкової політики та 5) політики у фінансовому секторі.

Умови участі.

Повинні справджуватись такі мінімальні умови: не менше трьох юридичних осіб повинні брати участь в проектах; кожна з таких трьох юридичних осіб повинна бути заснована в країні– учасниці ЄС або в асоційованій країні; жодні дві з трьох юридичних осіб не можуть бути засновані в одній і тій самій країні–учасниці ЄС або в асоційованій країні; усі три юридичні особи повинні бути незалежними одна від одної [2].

Такі учасники мають право на фінансування від ЄС:

– будь–яка юридична особа, заснована в країні–учасниці ЄС або в асоційованій країні, або створена за законодавством ЄС;

– будь–яка міжнародна організація з участю ЄС;

– будь–яка юридична особа, заснована в третій країні, визначеній в робочій програмі.

Якщо у програмі бере участь міжнародна організація або юридична особа, заснована в третій країні, яка не відповідає зазначеним критеріям фінансування за параграфом 1, фінансування від ЄС може надаватись, за умови, що виконується, принаймні, одна з таких умов: участь такої організації або юридичної особи вважається необхідною для виконання акції Єврокомісії або відповідного органу фінансування; таке фінансування забезпечується за двосторонньою науково–технічною угодою або будь–якою іншою домовленістю між ЄС та міжнародною організацією або, якщо мова йде про юридичні особи, засновані в третіх країнах, між ЄС та країною, в якій була заснована юридична особа [2].

Для того, щоб скористатися виділеною ЄС сумою допомоги на енергоефективні проекти, Агентством розробляються зміни до Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010 – 2015 роки [3].

Також зазначалося, що спільно з регіонами вже підготовлено 490 проектних пропозицій на загальну суму близько 1,3 млрд. грн., які передбачається реалізувати в рамках Програми, загальні витрати на реалізацію програми з енергоефективності, на поточний рік, передбачається фінансування у розмірі майже 500 млн. грн. З них 324,8 млн. грн. – кошти 1–го траншу бюджетної допомоги Європейського Союзу в раках Угоди про фінансування програми «Підтримка виконання Енергетичної стратегії України в галузі енергоефективності та відновлюваних джерел енергії».

У ході розроблених Програм, (2010 – 1 півріччя 2013 р.) впроваджено близько 18 тис. заходів з енергоефективності та енергозбереження. У результаті зекономлено близько 5,7 млрд. м3 природного газу. За перше півріччя 2013 року досягнуто економії 0,92 млрд. $м^3$.

На 1 січня 2014 року, встановлена потужність об'єктів відновлюваної енергетики складає 1,2 ГВт. У 2013 р. було введено в експлуатацію 539,1 МВт, що на 50,6% більше від потужності, введеної у 2012 році. Все це дозволило в 2013 році виробити понад 1,5 млрд.кВт/год. «зеленої» енергії (без урахування великих ГЕС) [3].

Умови фінансування Європейським банком реконструкції та розвитку.

Вимоги до позичальника: мале або середнє підприємство із чисельністю працюючих не більш 500 чол.; недержавна форма власності (більш 51% власності належить приватним юридичним і фізичним особам і контролюється ними); сума загальних допроектних активів (на основі ринкової вартості, без обліку будинків і земельних ділянок) – до 4,0 млн.

дол. США; до початку реалізації проекту співвідношення »борг (включаючи запитуваний кредит ЄБРР): власний капітал» не повинне бути більш 70:30; під час втілення проекту Позичальник повинен бути здатний підтримувати значення Коефіцієнта Обслуговування Боргу не менш 1,5 і співвідношення «борг: власний капітал» не більш 70:30; на період кредитування Позичальник повинен направляти грошові потоки від реалізації проекту через рахунки, відкриті в Банку, через який кредитується проект [4 с. 7].

Вимоги до проекту: проект повинен бути представлений у вигляді конкретного бізнес–плану; мінімальна загальна вартість проекту – 180 000 дол. США, максимальна вартість – 4 млн. дол. США; проект повинен бути обґрунтований з технічної й комерційної точок зору, а також, у найгіршому випадку, мати позитивну чисту справжню вартість при коефіцієнті дисконтування, який дорівнює загальній вартості кредиту, вираженої у відсотках за рік, включаючи відсотки, комісії та інші виплати; проект повинен бути підготовлений у відповідності зі стандартами охорони навколишнього середовища, охорони здоров'я та техніки безпеки на підставі законів і нормативних актів України і вимог ЄБРР.

Умови фінансування проектів:

1.Сума кредиту – до 70 % від вартості проекту: мінімальна – 125 000 дол. США; максимальна – 2,5 млн. дол. США.

2. Власний внесок у проект Позичальника – не менш 30 % від вартості проекту. Позичальник повинен мати заплановане нагромадження коштів, або збільшення акціонерного капіталу, достатнє для здійснення необхідних витрат по проекту [4 с. 7].

✓ Кредит надається в доларах США тільки для: середньострокового й довгострокового (до 5 років) фінансування засобів виробництва й поповнення обігових коштів; короткострокового (до 1 року) фінансування експортних контрактів; короткострокового (до 1 року) фінансування витрат на імпортну сировину та запасних частин; фінансування лізингу.

4. Кредит ЄБРР не надається для: рефінансування існуючих зобов'язань Позичальника стосовно вповноваженого банку; фінансування внесків у статутні фонди, інвестицій у цінні папери; фінансування проектів, пов'язаних з ігорним бізнесом, виробництом і збутом зброї, тютюнових виробів, міцних спиртних напоїв (більш 15% алкоголю), з будівництвом житлових споруджень для власних потреб; фінансування витрат на товари та послуги, необхідні для здійснення проекту, якщо оплата таких витрат була зроблена до дати затвердження такого кредиту, за винятком того, що не більш 35% кредиту може бути використано для фінансування таких витрат за умови, що оплата цих витрат була зроблена не раніше трьох місяців до настання дати затвердження кредиту [4 с. 10].

5. Забезпечення кредиту: основною вимогою, що ставиться для забезпечення кредиту, є 200%–е покриття суми кредиту – майном і майновими правами по заставній вартості. Структура забезпечення повинна бути представлена в наступному вигляді: не менш 120%–е покриття суми кредиту ліквідним майном по заставній вартості; 80%–е покриття суми кредиту може містити в собі:

а) майнові права на кошти або товарно–матеріальні цінності за контрактами (договорами) по заставній вартості;

б) товари в обороті та/або в переробці по заставній вартості4

в) гарантії прийнятних банків.

Вартість кредиту та його погашення.

1. Вартість кредиту включає річну відсоткову ставку LIBOR + 8% та єдиноразові комісійні НБУ й Банку в розмірі до 3% від основної суми кредиту. Відсотки нараховуються на непогашену частину кредиту на основі фактичної кількості днів, які пройшли, і на основі року в 360 днів.

Процентна ставка залежить від LIBOR, тому може змінюватися протягом дії кредитного договору. LIBOR – лондонська міжбанківська ставка по депозитах у доларах США. Також умовами кредитної лінії ЄБРР передбачена плата за зобов'язання (резервування) у розмірі 0,5% річних від суми будь–якої невибраної частини кредиту, починаючи з дати затвердження кредиту НБУ, на основі кількості днів, коли будь–яка

частина кредиту залишається невибраною, з розрахунку року в 360 днів, і комісія за дострокове погашення кредиту в розмірі (LIBOR + 3,5%) від суми, яка достроково погашається [4 с. 4].

2. Погашення кредиту й нарахованих по ньому відсотків здійснюється Позичальником Банку відповідно до умов Кредитного договору з поточного рахунку.

– виплата нарахованих відсотків по кредиту здійснюється Позичальником щомісяця, починаючи з моменту надання кредиту. Відсотки за користування кредитом нараховуються з моменту першого платежу за графіком кредитування.

– повернення основної суми кредиту проводиться вроздріб і може бути відстрочено до 2 років при наявності відповідного обґрунтування.

Процедура розгляду проектів: для розгляду проекту Позичальник подає в Банк або його філію заявку й документи, що включають бізнес план; за надними документах експерти банку перевіряють Позичальника на відповідність Кредитної лінії ЄБРР і проводять кредитну оцінку проекту. Строк виконання: 30–40 днів; у випадку прийняття проекту Позичальника до фінансування, Банк готує необхідний пакет документів для затвердження в НБУ; після затвердження проекту до фінансування в НБУ Банк укладає з Позичальником Кредитний договір і відповідні договори по забезпеченню кредиту; після укладання всіх договорів направляється заявка на вибірку коштів із НБУ. Строк виконання заявки: 20 днів; при надходженні коштів із НБУ Позичальник повинен здійснити вибірку кредиту протягом 2–х днів [4 с.5].

У НБУ розгляд проводить Група керування проектами міжнародних кредитних ліній. Банківський контроль.

Прикладами фінансування Європейського банку реконструкції та розвитку, то 3 лютого 2014 року він приступив до реалізації нової програми фінансування в розмірі 100 мільйонів доларів, спрямованої на підтримку розвитку стійких джерел енергії та енергоефективності в Україні.

Згідно з цією Програмою, «Райффайзен Банк Аваль» став першим банком – учасником цієї нової програми і отримає від ЄБРР фінансування в обсязі 20 млн. доларів.

Метою програми є впровадження нових навичок в енергетичному секторі України на основі фінансування проектів через мережу українських банків. Залученням інвестицій в енергоефективні технології проект допоможе Україні поступово скоротити свої загальні потреби в енергії і поліпшить стан навколишнього середовища [5 с.39].

«Райффайзен Банк Аваль» та інші банки, які приєднаються до цієї програми пізніше, будуть надавати кредити на реалізацію в Україні проектів енергоефективності та стійкої енергетики українським компаніям, що відповідає певним вимогам», що стало однією з вимог ЄБРР.

Як зазначає ЄБРР, програма фінансування сталої енергетики є продовженням Української програми енергоефективності, в рамках якої через п’ять фінансових посередницьких установ було профінансовано 77 проектів енергоефективності по всій країні в 2007 – 2013 роках [5 с.40].

Також слід зазначити, що ЄБРР уже профінансував в Україні 7 проектів, пов’язаних з енергоефективністю, і всі вони реалізуються успішно.

Одним з таких успішних проектів, стало відкриття першої в Україні ТЕС на біомасі в Іванківському районі Київської області [6 с.54].

Наразі станція працює у тестовому режимі з потужністю 6 МВт. Робота станції на повну потужність (18 МВт) дасть Україні змогу заощаджувати щороку 40 млн. кубометрів природного газу.

Наразі аби заохотити інвесторів вкладати гроші в цей сегмент ринку, держава дотує кожен кіловат на рівні 15 євроцентів. Однак з часом ціна, на думку низки експертів, значно впаде, адже собівартість 1 кВт, виробленого з біомаси, приблизно на рівні ціни при виробництві електроенергії за допомогою вугілля чи мазуту і становить 4,5 євроцента за 1 кВт.

Умови фінансування агентством США з міжнародного розвитку (USAID).

Умовами фінансування Агенство США – USAID є: технічно–економічне обґрунтування; бізнес–план; застава активів; енергоаудит та зовнішній фінансовий аудит; гарантії(державні, міські).

До технічно–економічного обґрунтування відноситься: опис проекту та його варіантів; аналіз ринкутехнічний аналіз; економічний аналіз; фінансовий аналіз фінансовий аналіз; аналіз ризиків; оцінка інших наслідків проекту.

Бізнес – план повинен включати в себе такі складові: історія та поточний стан підприємства; спеціалізація комунального підприємства; ринок та конкуренція; маркетинговий план; технічні аспекти проекту технічні аспекти проекту; вплив на довкілля; фінансовий план; ризики.

Одним з найновіших проектів цієї компанії стала реалізація 10 квітня 2014 року проекту «Муніципальна енергетична реформа» загальною вартістю 13,5 мільйона доларів [8].

На сьогоднішній день 17 муніципалітетів включилися в процес реформ. В рамках проекту USAID, кожне з міст – учасників проекту отримає чіткий план дій з енергозбереження та допомогу в залученні недорогих кредитних ресурсів для реалізації проектів з підвищення енергоефективності.

У свою чергу, під час презентації проекту «Муніципальна енергетична реформа», його керівник Біл Такер поінформував, що проект розрахований на 4 роки, це було одним з критеріїв цього проекту.

Метою реалізації даного проекту є залучення коштів від USAID та містами–учасниками близько 200 млн. доларів для реалізації проектів у сфері енергетичного комплексу міст. Передбачається, що реалізація даних проектів дозволить скоротити споживання газу на 270 млн. кубометрів.

Також, зазначимо, що Проект Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Реформа міського теплозабезпечення в Україні», що діє з 2009 року, дозволив у 2013 році залучити на енергоефективні проекти 175 млн. дол. [9 с.11].

В рамках цього проекту була надана допомога Україні у заощадженні 295 млн. кубометрів природного газу.

Даний Проект працював з 25 містами України, в яких було розроблено 25 муніципальних енергетичних планів, що практично усі були затверджені міськими радами. Для того, щоб розробити ці енергоплани, було проведено більше 400 енергоаудитів будівель і 25 енергоаудитів теплових систем. На основі цих планів були розроблені каталоги інвестиційних проектів, які в подальшому були впроваджені.

Головним партнером проекту USAID є Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово–комунального господарства. Ще однією з донорських організацій виступила організація НАЕР.

Від її імені було підписано:

1. Дорожня карта співробітництва України та ЄС у сфері підвищення енергоефективності, використання альтернативних джерел енергії та боротьби зі зміною клімату між НАЕР та Європейською Комісією;
2. Меморандум про взаєморозуміння в сфері енергозбереження між НАЕР та компанією «GU–3 GlobalProgect» (Португалія);
3. Меморандум про взаєморозуміння в сфері енергозбереження між НАЕР та Шведським енергетичним агентством;
4. Меморандум про співробітництво між НАЕР та Французьким агентством з питань довкілля та енергоуправління «ADEME» (парафовано);
5. Угода про співробітництво в галузі енергоефективності між Німецьким енергетичним агентством «DenaGmbH», Національним агентством України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів і Українським союзом промисловців і підприємців;
6. У рамках співробітництва між Україною та Японією підписано Меморандум про взаєморозуміння між НАЕР, Національним космічним агентством України, ТОВ «Міцубіші Хеві Індастріз» та Корпорацією «Сумітомо»;
7. У рамках співробітництва із Республікою Корея підписано Меморандум про взаєморозуміння між НАЕР та Корейським інститутом розвитку щодо проведення спільної консультаційної програми «Досягнення енергоефективності та впровадження перспективних технологій для використання альтернативної та відновлюваної енергетики» в рамках Програми поділу знаннями;

8. Підписано Рамкову угоду між Урядом України та Північною екологічною фінансовою корпорацією (НЕФКО);

Зазначені меморандуми визначають правове поле, яке створює умови взаємовигідної та плідної співпраці з основними організаціями–партнерами НАЕР [10 с.24, 43 с.39].

На виконання Плану дій Україна – ЄС в рамках Меморандуму про співробітництво між Україною та ЄС про взаєморозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі, було створено Робочу групу з питань енергоефективності, завдання якої полягають у налагодженні і подальшому розвитку співпраці між Україною та ЄС у сфері енергоефективності та використання відновлюваних джерел енергії,основним документом якої є Дорожня карта з відповідного питання.

За результатами проведеної роботи Робочої групи, 17 квітня 2008 року між НАЕР та Європейською Комісією було підписано Дорожню карту співробітництва України та ЄС у сфері підвищення енергоефективності, використання альтернативних джерел енергії та боротьби зі зміною клімату.

НАЕР, разом з Представництвом Європейської Комісії в Україні, проводиться реалізація програми Бюджетної підтримки в рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства (ENPI AAP 2008). За участю експертів Європейської Комісії було розроблено проект Переліку індикаторів Бюджетної підтримки.

На сьогоднішній день Європейська Комісія готова надати Україні на програму енергозбереження грант у розмірі 63 млн. євро та технічну допомогу обсягом 7 млн. євро (Бенефіціар – НАЕР).

Також з Представництвом Європейської Комісії в Україні було досягнуто домовленостей щодо залучення європейських експертів до розробки українських стандартів енергомаркування побутового та промислового обладнання, що мають відповідати Директивам ЄС та загальноєвропейській практиці впровадження рівнів енергоефективності обладнання.

Умови фінансування північною екологічною фінансовою корпорацією (NEFCO).

17 вересня 2009 року у рамках Міжнародного інвестиційного самміту «Енергоефективність 2009» (м. Донецьк), відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.08.2009 р. № 1005, від імені Уряду України Головою НАЕР Єрміловим С.Ф. було підписано Рамкову угоду між Урядом України та Північною екологічною фінансовою корпорацією (NEFCO) [11 с.40].

Після ратифікації, зазначена угода дозволила Україні залучати 20 – 25 млн. євро щорічно на проекти енергоефективності та чистого виробництва. Особливістю даної Угоди, є можливість залучення кредитних ресурсів у соціальний сектор під 3% річних у гривнях.

Як було зазначено одну з найбільших фінансових корпорацій NEFCO, то її вимогами у фінансуванні виступають: окупність інвестиції менше 4–х років; екологічні вигоди повинні бути як значними, так і ефективними з точки зору витрат; позики повинні бути повністю забезпеченими; мінімальний розмір 50 000 євро і максимальний 350 000 євро; замовник може обирати валюту долар США чи євро; максимальна сума позики до 90% від загальної вартості проекту; відсоток 6% щорічно для долара США і євро; забезпечення 125% від суми позики; повернення позики здійснюється рівними щоквартальними виплатами (серійна позика); тривалість проекту 4–5 років; можливий період відстрочки повернення під час будівництва; стандартна Позикова Угода (не обговорюється); закупівля на підставі тендеру – Скандинавські компанії мають право участі у тендері. Приймати участь у тендері може будь–яка компанія без обмежень [11 с.42].

Приклади проектів затверджених НЕФКО в Україні є новий котел і сушильні камери для відходів деревини на деревообробному виробництві у Західній Україні (інвестиція Євро 349,000; фінансування НЕФКО Євро 300,000; річні заощадження Євро 140,000 період окупності = 2.49 років); впровадження когенераційної установки на газі для забезпечення власних потреб інвестора у електроенергії, а також для продажу тепла для міського басейну у Центральній Україні (інвестиція Євро 385,000; фінансування НЕФКО Євро 350,000; річні заощадження Євро 109,000 (2008) період окупності= 3.53 років); відновлення 5–ти котельних, що постачають тепло для лікарні, поліклініки, дитячого садочка і школи у Східній Україні через енергосервісну компанію (інвестиція Євро 558,000; фінансування

НЕФКО Євро 350,000; річні заощадження Євро 242,000 період окупності = 2.31 роки) та ін.[11 с.65].

Таким чином, можна зазначити, що усі з вище перераховані та охарактеризовані організації є донорами і вже зробили великий вклад в енергоефективність міст та областей України. Заохотили велику кількість державних установ та банків у здійсненні відповідних Програм розвитку енергоефективності, що дозволило у свою чергу заощадити велику кількість коштів державного бюджету та скоротити використання енергоресурсів.

Висновки. Підсумовуючи можна дійти висновку, що на сьогоднішній день з урахуванням стану українській економіці основними джерелами надходження коштів може стати фінансове забезпечення міжнародними організаціями. Саме це дасть можливість подолати кризову тенденцію, пов'язану з різким дорожчанням сировинних ресурсів, підтримати конкурентоспроможність виробників, сприяти поширенню інвестиційно-інноваційного процесу та структурної перебудови і модернізації економіки, сприяти розв'язанню екологічних проблем людства. З іншого боку, така фінансова допомога споритиме вирішенню фінансових проблем України щодо розширення ресурсної бази банківської системи, врівноваження платіжного балансу, забезпечення надходження іноземної валюти за її ефективного використання на цілі структурної перебудови та модернізації економіки, а не на цілі споживчого кредитування. Тому уряд повинен взяти в якості ключового пріоритету своєї політики підтримку реалізації проектів підвищення енергоефективності як важливої точки опори виходу з кризи за підтримки та фінансового забезпечення міжнародних фінансових організацій.

Список використаних джерел:

1.Дзяна Г. О. Удосконалення механізмів реалізації державної політики у сфері енергозбереження України (соціально–екологічний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. наук з держ. упр. / Г. О. Дзяна; ЛРІДУ НАДУ при Президентові України. – Л., 2008. – 23 с.

2.Партнерство Світовий банк – Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.worldbank.org

3.Загальні параметри кредитних ліній ЄБРР та МБРР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: /alpina.kiev.ua.

4.Енергетичний менеджмент / Ю.В. Дзядикевич, М.В. Буряк, Р.І. Розум. – Тернопіль : Економічна думка, 2010. – 295 с.

5.Ганжа, В.Л. Основы эффективного использования энергоресурсов: теория и практика энергосбережения / В.Л. Ганжа. – Минск: Белорус. наука, 2007. – 451с.

6.Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку: Монографія [Текст] / [Кіндзерский Ю. В., Микитенко В. В., Якубовский М. М. та ін.]; за ред. канд. екон. наук Ю. В. Кінзерского; НАН Україн MUNICIPAL HEATING EFORM//www.mishor.esco.co.ua/2010/art13.pdf

7.MUNICIPAL HEATING EFORM [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mishor.esco.co.ua/2010/art13.pdf

8.Держенергоефективності України та проект USAID «Муніципальна енергетична реформа в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: saee.gov.ua

9.Енергозбереження у житловому фонді: проблеми, практика, перспективи: Довідник / «НДІ проект реконструкція»,Deutsche Energie–Agentur GmbH (dena), Instituts Wohnen und Umwelt GmbH (IWU), 2006. – 144 с.

10. Енергоефективність як ресурс інноваційного розвитку: національна доповідь про стан та перспективи реалізації державної політики енергоефективності у 2008 році / [С. Ф. Єрмілов,М. Геєць, Ю. П. Ященко та ін.]. – К. : НАЕР, 2009. – 93 с.

11. Максимов, Д.Ю. Модель формирования портфеля организационно–технических мероприятий по повышению эффективности использования топливно–энергетических ресурсов / Д.Ю. Максимов // Энергосбережение и водоподготовка. – № 5. – 2008. – С.64–66.

Рецензент д.е.н., професор Кузняк Б.Я.

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.1
Клімович О.М.
Луцький національний технічний університет

ШЛЯХИ СТИМУЛЮВАННЯ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ НА ОСНОВІ ФОРМУВАННЯ ПОЛЮСІВ РОСТУ

В статті розглядаються питання щодо особливостей розвитку міжрегіонального співробітництва та формування полюсів росту. Запропоновані шляхи активізації взаємодії регіонів країни та напрямки їх розвитку на засадах взаємодоповнення конкурентних переваг регіонів, визначено етапи формування полюсів росту та їх розміщення на території держави.
Ключові слова: міжрегіональне співробітництво, взаємодія, полюси росту, регіон, шляхи стимулювання, конкурентні переваги.

Klimovych O.

WAYS TO STIMULATION OF INTERREGIONAL INTERACTION AT THE BASIS OF FORMATION OF GROWTH POLES

The article is devoted to the peculiarities of interregional cooperation and the formation of growth poles. The offered the ways activation of interaction of regions and directions of development based on the complementary competitive advantages of regions, identified the stages of formation of growth poles and their location in the state.
Keywords: interregional cooperation, interaction, growth poles, region by stimulating, competitive advantage.

Климович О. М.

ПУТИ СТИМУЛИРОВАНИЯ МЕЖРЕГИОНАЛЬНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ НА ОСНОВЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛЮСОВ РОСТА

В статье рассматриваются вопросы особенностей развития межрегионального сотрудничества и формирования полюсов роста. Предложены пути активизации взаимодействия регионов страны и направления их развития на основе взаимодополнения конкурентных преимуществ регионов, определены этапы формирования полюсов роста и их размещение на территории государства.
Ключевые слова: межрегиональное сотрудничество, взаимодействие, полюса роста, регион, пути стимулирования, конкурентные преимущества.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. На сьогоднішній день, в період становлення та розвитку міжрегіональних відносин нашої країни, важливим є удосконалення процесів інтеграційних взаємодій внутрішнього соціально-економічного простору держави. При цьому, ефективним способом активізації внутрішнього потенціалу регіонів є пошук шляхів стимулювання взаємозв'язків між регіонами країни через використання інструментів їх взаємодії на основі формування системи полюсів росту, що створює опорний каркас взаємозв'язків регіонів країни, на засадах взаємодоповнення конкурентних переваг регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідженню питань міжрегіонального співробітництва присвячені праці таких відомих вітчизняних науковців, як З. Варналія, З. Герасимчук, М. Долішного, В.

Кіш, Н. Мікули, І. Сторонянської, І. Яскала та інші. Зокрема, такими відомими науковцями, як Ж.-Р. Будвіль, Х. Зіберт, Р. Мюрдаль, К.В. Павлов, Ф. Перру, П. Потьє та інші розглядалися питання регіонального розвитку та полюсів росту. Однак, сучасний стан розвитку міжрегіонального співробітництва та неефективна регіональна політика держави зумовлює необхідність пошуку нових підходів до забезпечення взаємодії регіонів країни та розробки практичних рекомендацій з формування полюсів росту, взаємодія яких сприятиме збереженню цілісності країни.

Цілі статті. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні розробки шляхів стимулювання міжрегіональної взаємодії з врахуванням формування полюсів росту.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Шлях до ефективного міжрегіонального співробітництва та його регулювання лежить через мотивацію учасників інтеграційних процесів. Знаючи потреби регіонів, їх інтереси, спробуємо розробити ефективну систему стимулів, за допомогою якої здійснюватиметься регулювання процесів співпраці регіонів на засадах взаємодоповнюваності конкурентних переваг регіонів. Пропонуємо сформувати дві системи стимулювання, зокрема: для регіонів – полюсів росту та для інших регіонів країни. Важливе місце в стимулюванні взаємодії регіонів займає створення привабливого середовища активізації співпраці, що вимагає розробки відповідних заходів та інструментів їх виконання.

Реалізацію створення такого середовища активізації міжрегіонального співробітництва на державному рівні пропонуємо розглядати у двох напрямках.

Перший напрямок пропонуємо визначати як такий, що розглядає систему заходів стимулюючого впливу, які передбачають безпечне функціонування держави та збереження її цілісності. Розглядаючи інтеграцію регіонів, відзначимо, що взаємодія може відбуватися у випадку коли регіону необхідно збільшити кількість міжрегіональних зв’язків в середині країни, з метою збалансування зв’язків ззовні та всередині країни.

Другий, в свою чергу, буде розглядати систему заходів мотиваційного впливу, які передбачають спонукання регіонів до співпраці, пов’язаним із задоволенням потреб та очікуванням взаємовигідної співпраці. Разом з тим вважаємо, що саме можливість взаємодоповнення конкурентних переваг регіонів є ключовим фактором стимулювання взаємодії регіонів, та отримання від співпраці взаємної вигоди та благ шляхом досягнення синергетичного ефекту від взаємодоповнення конкурентних переваг регіонів.

Досить важливу роль в інтенсивності міжрегіональних процесів відіграє формування системи полюсів росту, що створює опорний каркас взаємозв’язків регіонів країни. Формування полюсів росту пов'язана насамперед з встановленням зв’язків між регіонами та потужним імпульсом розвитку на оточуючі регіони, відповідно, необхідним є формування та розміщення регіонів – полюсів росту на території країни.

Згідно з теорією Ф. Перру [4, с. 29], нерівність соціально-економічного розвитку регіонів випливає із розходжень приналежності до різних галузей спеціалізації регіонів, що містять в собі рушійну силу економічного розвитку, створюють передумови для створення полюсів росту. Разом з тим, згідно з концепцією Ж.-Р. Будвіля, так звані «пропульсивні» галузі регіонів є рушійними силами розвитку всієї національної економіки, що по суті підвищують конкурентоспроможність країни в цілому [1, с. 236-237]. На думку Г. Мюрдаля, поширення ефекту розвитку від полюсів росту на регіони, ведуть до прискорення їх розвитку, однак з великим відставанням депресивних регіонів [2, с. 570]. Це дає підстави зробити висновок, що розвиток економіки регіонів

відбувається нерівномірно, що призводить до зниження рівня розвитку міжрегіональних зв'язків.

Таким чином, вважаємо за доцільне процес формування полюсів росту здійснювати в декілька етапів. Зокрема, на першому етапі пропонуємо визначити пріоритети розвитку держави, що окреслюють галузі спеціалізації країни, з врахуванням яких будемо здійснювати формування полюсів росту. Наступний етап полягає у розробці для вибору регіонів у яких потенційно може формуватися полюс росту. Насамперед, до критеріїв пропонуємо віднести місце розміщення полюсів росту (регіони, у яких галузі спеціалізації вищих технологічних укладів), рівномірність та пропорційність розміщення полюсів росту, визначення умов регіонів у яких потенційно може формуватися полюс росту, врахування рівня розвитку взаємозв'язків між регіонами в середині країни. Ще одним, не менш важливим етапом у формуванні полюсів росту є визначення стійкої співпраці між ними та цілісність національної економіки господарського комплексу. Все це вимагає ефективної взаємодії між полюсами росту, для збереження єдності країни.

Наведені етапи, які описують критерії формування полюсів росту та розміщення їх на території країни, визначають важливість формування та розвитку міжрегіональних зв'язків між полюсами росту.

Для визначення сили міжрегіональної взаємодії між полюсами росту звернемося до принципу гравітаційної взаємодії, що визначається законом всесвітнього тяжіння, який стверджує, що сила притягання між двома тілами прямо пропорційна добутку їхніх мас, і обернено пропорційна квадрату відстані між ними:

$$F = G\frac{m_1 m_2}{r^2} \tag{1}$$

Адаптувавши гравітаційну модель до інтеграційних процесів, де відповідно за економічну «масу» регіонів – полюсів росту приймемо їх конкурентні переваги, звідси матимемо формулу сили міжрегіональної взаємодії «полюсів росту» виду:

$$SP = \varphi \frac{K_1 \times K_2}{r_{12}^2}; \tag{2}$$

де SP – сила взаємодії регіонів – полюсів росту 1та 2.

r - відстань між обласними центрами регіонів – полюсів росту 1 та 2.

К1, К2- оцінка рівня розвитку конкурентних переваг регіонів – полюсів росту.

φ - гравітаційна стала рівна одиниці (у природній системі одиниць).

Із зростанням рівня розвитку конкурентних переваг регіонів – збільшується сила взаємодії регіонів між собою. Із зростанням відстані між регіонами – полюсами росту – їх сила міжрегіональної взаємодії зменшується. Відповідно при слабкій взаємодії регіонів – полюсів росту, необхідно визначити національні пріоритети галузевого спрямування та забезпечити їх супровід відповідною державною інвестиційною та податковою політиками. На сьогоднішній день, нажаль, між регіонами – полюсами росту міцних зв'язків немає, що супроводжується негативним впливом на співробітництво регіонів, що знаходяться під впливом цих полюсів росту.

Враховуючи вищесказане вважаємо, що середовище активізації міжрегіональної взаємодії включатиме систему заходів стимулюючого впливу, та систему заходів мотиваційного впливу. Пропонуємо сформувати такі системи стимулів та мотивів міжрегіональної взаємодії відповідно для регіонів – полюсів росту та звичайних регіонів країни.

Оскільки державним пріоритетом є розвиток галузей вищих технологічних укладів, або ж збільшення частки інноваційної продукції у вже існуючих галузей

спеціалізації, пропонуємо ряд заходів, які б сприяли взаємодії регіонів та полюсів росту між собою на засадах взаємодоповнення конкурентних переваг в межах міжрегіональних інтеграційних процесів, посилюючи при цьому конкурентні позиції країни в світі.

1. Заходи мотиваційного впливу:

- збільшити темпи розбудови галузевої інфраструктури для швидкого транзиту товарів та переміщення людей;
- співфінансування проектів міжрегіональної співпраці у сферах діяльності пріоритетних напрямків держави;
- формування і підтримка розвитку вітчизняного товаровиробника;

2. Заходи стимулюючого впливу:

- залучення як державних так і приватних підприємств, установ, громадських організацій до здійснення заходів у межах міжрегіонального співробітництва;
- здійснення інноваційного тиску на суб'єкти господарювання регіону через введення санкцій на випуск застарілої продукції та використання неефективних ресурсо- й енергоємних та екологічно небезпечних технологій [5];
- раціональний розподіл функцій між центральними, регіональними і місцевими органами державної влади, що забезпечують єдність економічного простору і господарського регулювання.

Це дасть можливість створити передумови для процесів взаємодоповнення конкурентних переваг, збільшити дифузію розвитку регіонів від полюсів росту та створити середовище активізації міжрегіональних зв'язків.

Відповідно, для забезпечення участі регіонів у інтеграційних процесах, доцільно буде використати інструменти взаємодії для різних видів форм міжрегіональній співпраці. Таким чином, важливими інструментами активізації інтеграційних процесів пропонуємо вважати наступне:

- Створення ринку консультацій, центрів демонстрацій нових видів іноземної та вітчизняної продукції;
- Проведення культурних та освітніх заходів, що спрямовані на розвиток регіонів, через постійний обмін науково-технічною інформацією та її поширення;
- Фінансова підтримка державних та місцевих бюджетів (гранти, кредитні лінії, бюджетні програми підтримки регіонального розвитку);
- Технічна допомога (не лише фінансова, а й надання консультацій, програмного продукту та інше).

Висновки. Запропоновані заходи щодо стимулювання регіонів до інтеграційних процесів на засадах взаємодоповнення конкурентних переваг регіонів, дає змогу для формування та розвитку міжрегіонального співробітництва з досягненням позитивного синергетичного ефекту. Врахування етапів формування полюсів росту та комплексне узагальнення критеріїв щодо їх розміщення, дозволило сформувати взаємопов'язану систему передумов, які виокремлюють з усіх регіонів країни – місця формування полюсів росту, взаємодія яких забезпечує цілісність економічного простору країни.

Список використаних джерел:

1. Географический энциклопедический словарь. Понятие и термины. / Гл. ред. А.Ф.Трешников. Ред. кол. Э.Б. Алаев, П.М. Алимпиев, А.Г. Воронов и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1988. – С. 432 с.

2. Мюрдаль Г. Современные проблемы «третьего мира». Драма Азии. Пер. с англ. / Общ. ред. д.э.н., проф. Р.А. Ульяновского. – М.: Изд-во «Прогресс», 1972. – 767 с.

3. Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України – К. В. Павлов [Електронний ресурс] – Режим доступу. URL:http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34553/18-Pavlov.pdf?sequence=1

4. Перру Ф. Экономика XX века // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. Том 4.: Век глобальных трансформаций. – М., 2004. – С. 413.

5. Портал українця – Г. Канафоцька [Електронний ресурс] – Режим доступу. http://www.vox.com.ua/data/publ/2007/12/06/stan-perspektyvy-rozvytku-innovatsiinyh-protsesiv-v-ukraini-ta-mozhlyvosti-ih-vplyvu-na-formuvannya-vvp.html

Рецензент д.е.н., професор Герасимчук З.В.

УДК: 332.133.4
Купира М.І.
Луцький національний технічний університет

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ДЕПРЕСИВНОГО РЕГІОНУ

У статті розглянуто та проаналізовано наукові підходи до визначення загроз економічній безпеці, систематизовано негативні фактори впливу на соціально-економічну безпеку депресивного регіону, з врахуванням дії дестабілізуючих внутрішніх та зовнішніх факторів, обгрунтовано систему загроз і чинників, що не гарантують належного рівня безпеки та призводять до стану соціально-економічної небезпеки в регіоні.
Ключові слова: соціально-економічна безпека, небезпека, економічна загроза, фактори впливу, депресивний регіон

Kupyra M.

FACTORS OF INFLUENCE ON SOCIO-ECONOMIC SECURITY DEPRESSIVE REGION

The scientific approaches to the to identifying threats to economic security are discussed and analyzed in the article, systematized negative factors of influence on socio-economic security of depressed regions, in view of the destabilizing internal and external factors, the system of threats and factors that do not guarantee the proper level of security and result in state of socio-economic insecurity in the region.
Key words: the socio-economic security, insecurity, economic threat, factors of influence, depressed region.

Купира М.И.

ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ ДЕПРЕССИВНОГО РЕГИОНА

В статье рассмотрено и проанализировано научные подходы к определению угроз экономической безопасности, систематизировано негативные факторы влияния на социально-экономическую безопасность депрессивного региона, с учетом действия дестабилизирующих внутренних и внешних факторов, обосновано систему угроз и факторов, не гарантирующих должного уровня безопасности и приводят к состоянию социально-экономической опасности в регионе.
Ключевые слова: социально-экономическая безопасность, опасность, экономическая угроза, факторы воздействия, депрессивный регіон.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Соціально-економічна безпека виступає невід'ємною складовою національної безпеки, відіграючи при цьому вирішальну роль у досягненні економічного суверенітету держави, забезпеченні економічного розвитку, реалізації ефективної соціальної політики, убезпеченні суспільства від екологічних стихій, зростанні національної конкурентоспроможності в умовах міжнародної економічної взаємозалежності. Адже соціально-економічна безпека захищає інтереси громадян, створює передумови для вирішення економічних та соціальних проблем. Тому створення ефективної системи соціально-економічної безпеки регіону дає можливість вчасно виявляти загрози економічним інтересам в першу чергу на регіональному рівні і запобігати заподіянню збитків соціально-економічній системі в цілому. Враховуючи сучасний стан суспільного розвитку, що носить суперечливий характер прослідковуємо масштабність виникнення різноманітних конфліктів, що є результатом людської діяльності та не тільки вступають у суперечність з навколишнім середовищем, а й ставлять під загрозу добробут і життя соціуму.

Більше того, забезпечення соціально-економічної безпеки як основи стійкого та збалансованого розвитку в довгостроковій перспективі, вимагає перегляду основних складових її системи з врахуванням дії дестабілізуючих внутрішніх та зовнішніх факторів, активізація яких спричинена системними перетвореннями, що охоплюють всі сторони суспільного життя та зростанням в них кризових явищ.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. В економічній літературі існує багато досліджень, присвячених проблемам визначення та забезпечення економічної безпеки країни, вивчення окремих її складових, зокрема соціально-економічної безпеки регіону та дестабілізуючих чинників, що унеможливлюють розвиток та призводять до різного роду небезпек. Серед вітчизняних вчених даного наукового напрямку найбільш обґрунтованими є праці: А. Бесчастного, О. Білоуса, В. Васенка, З. Варналія, З. Герасимчук, Н. Вавдіюк, Т. Гордієнко, Б. Губського, Я. Жаліло, М. Коваленка, Г. Козаченка, А. Магаляса, Г. Пастернак-Таранущенка, В. Пономаренка, В. Похилюка, А. Сухорукова, Л. Шевченко, М. Шелухіна. Однак, не зосереджено достатньої уваги на деталізації чинників впливу на забезпечення соціально-економічної безпеки, що носять загрозливий характер деградації суспільства, потребують подальших досліджень та уточнень.

Цілі статті. Системний пошук негативних факторів впливу на соціально-економічну безпеку депресивного регіону, виявлення загроз і чинників, що не гарантують належного рівня безпеки та призводять до стану соціально-економічної небезпеки в депресивному регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Соціально-економічна безпека регіону постає у двох аспектах: зовнішньому, що передбачає соціально-економічну незалежність та уніфікацію з національною економічною безпекою, та внутрішньому, спрямованому на стимулюванні регіонального розвитку, соціальної стабільності та гарантованої правової захищеності життєво важливих соціальних інтересів населення, що базується на забезпеченні балансу потреб населення та економічних можливостей регіону. Зазначимо, що розуміння суті соціально-економічної безпеки регіону в подібному напрямі відображає її основне значення – досягнення та збереження економічної самостійності, рівня соціальних умов, підвищення конкурентоспроможності й розширення можливостей подальшого соціально-економічного розвитку. Саме тому забезпечення безпеки передбачає можливість застосування інструментів впливу на економічні процеси для гарантування добробуту в довгостроковому періоді.

Проте, досягненню соціально-економічної безпеки на регіональному рівні, як і на державному, перешкоджає ряд невирішених проблем, що класифікуються як загрози економічній безпеці.

На стан економічної безпеки регіону впливають багато факторів із різнополярним вектором дії, тобто вони перешкоджають або сприяють забезпеченню безпеки. Проте неправильне або несвоєчасне регулювання дії чинників безпеки може викликати зміну їх станів, внаслідок чого вони набувають дестабілізуючої властивості із високим ступенем невизначеності, що розглядається як загрози економічній безпеці [1], тобто акції, події, явища або формалізована сукупність чинників, які містять у собі небезпеку і спрямовані на об'єкт захисту.

Так, на думку Білоуса О.Г., Лук'яненка Д.Г. [2] економічна загроза визначається як сукупність чинників, що ускладнюють саморегуляцію економіки та реалізацію економічних інтересів та спричиняють вихід економічних показників за межі нормативних або граничних значень. Тобто, загроза виступає фактором з негативним синергетичним ефектом, що дестабілізує ситуацію, заважає забезпеченню соціально-економічної безпеки та створює стан небезпеки.

Сухоруков А.І. [3] до факторів, що становлять загрозу соціально-економічній безпеці регіону відносить: відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; критичний стан основних фондів у провідних галузях економіки; низька конкурентоспроможність продукції; структурні деформації різного типу; критична залежність економіки від зовнішніх ринків; нераціональна структура експорту; небезпечна експансія іноземного капіталу у стратегічних галузях; неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів; «тінізація» національної економіки.

Відповідно до чинних нормативно-правових актів України [4] загрози економічній безпеці держави – це сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері. Недолік даного трактування полягає в тому, що поза увагою залишаються інші сфери діяльності, в яких дестабілізуючими факторами виступають ті ж загрози.

Більшість науковців також схиляються до думки, що під загрозами економічній безпеці слід розуміти явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливлюють реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної системи, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи [5, с. 64]. Відмітимо, що такий підхід більш повно розкриває суть негативного чинника і вплив його на соціально-економічну систему.

На думку Губського Б.В. [6] загрозами економічній безпеці потрібно вважати фактори, що безпосередньо чи у перспективі унеможливлюють або ускладнюють реалізацію національних економічних інтересів, створюючи перешкоди на шляху нормального розвитку економіки і небезпеку незалежному державному існуванню та добробуту народу.

Загрози економічній безпеці, за визначенням Т. Клебанової [7], становлять сукупність факторів та умов, дія яких здійснює дестабілізуючий вплив на функціонування та розвиток економічної системи.

Дослідження наукових підходів до визначення категорії «економічні загрози» показали, що їх сутність проявляється в характерних ознаках: точність, окресленість, реальність, дійсність, практичність, створення та посилення економічної небезпеки. Загроза є виявом суперечності, що породжує небезпеку. ЇЇ зміст зовнішньо виражений формою, яка надає визначеність, окреслює межі та дозволяє аналізувати та оцінювати загрози.

Забезпечення соціально-економічної безпеки включає системну класифікацію дестабілізуючих внутрішніх та зовнішніх чинників безпеки, визначення та аналіз негативної дії факторів, розробка комплексу заходів щодо подолання загроз та передбаченні їх у майбутньому.

Особливу увагу при цьому варто приділити факторам впливу на соціально-економічну безпеку, що в силу об’єктивних та суб’єктивних умов здатні негативно впливати та погіршувати її стан. Таким чином, під факторами впливу будемо розуміти сукупність умов і чинників, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам населення, регіону, держави.

З метою виявлення та попередження факторів впливу на соціально-економічну безпеку регіону та розробки ефективного комплексу дій щодо їх мінімізації доцільно розглянути класифікацію загроз соціально-економічній безпеці депресивного регіону, виділити джерела регіональних загроз та основні види негативних факторів впливу на стан безпеки (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Класифікація негативних факторів впливу на стан соціально-економічної безпеки депресивного регіону

Ознака	Вид загрози	Сутність факторів впливу	Автор
1	2	3	4
1. За змістом виникнення	внутрішні	негативна дія факторів виникає в межах визначеного регіону	Авторське бачення
	зовнішні	негативна дія факторів виникає в інших регіонах та загрожує визначеному	
2. За раптовістю настання	сталі	негативна дія факторів настає раптово та здійснює безперервний вплив на стан безпеки в регіоні	Авторське бачення
	раптові	негативна дія факторів може відбутися або не відбудеться	
	миттєві	негативна дія факторів настає несподівано, є непередбаченою та здійснює короткостроковий вплив на безпеку регіону	
	прогнозовані	негативна дія факторів на стан безпеки регіону може бути вчасно виявлена за допомогою певних індикаторів	
3. За терміном дії	постійні	негативні фактори впливу діють протягом усього періоду існування системи та є фактично непереборними	Шелухін М.В. [8, с. 4]
	тимчасові	негативні фактори впливу діють протягом обмеженого періоду часу й, у свою чергу, поділяються на короткотермінові й довготермінові	
4. За можливістю впливу	керовані	на негативні фактори здійснюється прямий вплив з боку регіональної системи управління з метою зміни стану кожної із загроз	Коваленко М.А. [9]
	некеровані	регіональна система управління не має можливості здійснювати прямий вплив на негативні фактори; їх зміну можна здійснити тільки непрямим шляхом, через зміну пов'язаних із ними керованих загроз	
5. За ймовірністю настання	реальні	негативна дія факторів створює фактичну загрозу соціально-економічній безпеці регіону та потребує використання негайних заходів виходу зі стану небезпеки в розглянутому періоді	Авторське бачення
	потенційні	негативна дія факторів існує частково, адже при цьому відсутні умови створення небезпеки в регіоні, які проявляються з часом.	
6. За характером впливу	прямі	наявність безпосереднього причинно-наслідкового зв'язку між негативними факторами впливу на стан економіки регіону та потенційними наслідками їх реалізації	Кравчук О.Я. [11]
	непрямі	наявність безпосереднього причинно-наслідкового зв'язку не є очевидною та не прослідковується	
7. За рівнем сприйняття	завищені	більша величина (ніж реальна) збитку від дії негативних факторів впливу на стан економіки регіону	Герасимчук З.В., Вавдіюк Н.С. [10, с. 50]
	занижені	менша величина (ніж реальна) збитку від дії негативних факторів впливу на стан економіки регіону	
	адекватні	відповідна реальна величина збитку від дії негативних факторів впливу на стан економіки регіону	
	уявні	величина збитку від дії негативних факторів впливу на стан економіки регіону, сформована на основі методів моделювання	
	незрозумілі	величина збитку від дії негативних факторів впливу на стан економіки регіону, розрахувати вплив та джерела походження яких неможливо або ж це вимагає додаткового аналізу та оцінки	
8. За сферою діяльності	соціально-демографічні	негативна дія факторів призводить до зниження платоспроможності населення, зростання безробіття, послаблення трудової мотивації, відсутності мінімальних соціальних гарантій та зростанні соціальної напруженості	Авторське бачення
	науково-технічні	негативна дія факторів створює умови до зниження рівня інноваційного розвитку реального сектору економіки та його фінансування, що призводить до згортання робіт та деградації науково-технічного потенціалу в регіоні	
	економічні	негативна дія факторів призводить до спаду виробництва і втрати внутрішнього ринку, руйнування науково-технічного потенціалу і деіндустріалізації економіки	
	фінансові	негативна дія факторів призводить до розбалансованості фінансового сектору, низького рівня розвитку фінансових ринків, капіталізації банків, невиконання Державного бюджету, з якого фінансуються регіональні програми, неодержання інвестицій, криміналізація фінансової системи	
	правові	негативна дія факторів спричинена недосконалістю законодавчої бази, неефективністю державного правління, що призводить до недотримання норм і вимог законів, збільшення рівня злочинності, корупції, дискредитації державної регуляторної політики	
	техногенні	негативна дія факторів призводить до зростання втрат від аварій та техногенних катастроф	
	екологічні	негативна дія факторів призводить до виснаження ресурсів, кліматичних змін, деградації навколишнього середовища	
9. За формою прояву	стихійні	негативна дія факторів, що пов'язана з прямим впливом на стан соціально-економічної безпеки регіону, є результатом неконтрольованого втручання	Авторське бачення
	навмисні	негативна дія факторів, що пов'язана з прямим впливом на стан соціально-економічної безпеки регіону, є наперед визначеною та прорахованою	

Отже, проведена класифікація негативних факторів впливу на стан соціально-економічної безпеки депресивного регіону дозволить вдосконалити процес виявлення, аналізу та оцінки негативних факторів та допоможе розробити ефективну систему методів їх подолання, етапів виведення регіону зі стану небезпеки та забезпечення стійкого і збалансованого економічного розвитку.

Важливою особливістю забезпечення соціально-економічної безпеки регіону є сполучення розвитку соціальної сфери за рахунок власних регіональних коштів із державним регулюванням і субсидуванням соціального розвитку регіонів. Джерелами власних регіональних коштів є місцеві податки і збори, доходи від державної регіональної власності, добровільні пожертвування і внески юридичних і фізичних осіб. Джерелами централізованого економічного регулювання соціального розвитку регіонів виступають регулюючі податки, фінансові ресурси державних програм, загальні субсидії та цільові субвенції, кошти фондів регіонального розвитку [12, с. 46]. Тобто, посилення соціальної складової економічної політики регіону вимагає підвищення рівня та якості життя населення на основі підвищення оплати праці, гарантованих законом соціальних виплат, посилення цільової спрямованості матеріальної підтримки, зниження рівня безробіття, створення умов для подолання бідності і надмірного розмежування в суспільстві, збереження та укріплення демографічного і трудового потенціалу країни, подолання кризових демографічних процесів; створення ефективної системи соціального захисту людей, охорона і відтворення їх фізичного і духовного здоров'я.

Підвищення соціально-економічної безпеки депресивних регіонів виступає сьогодні важливим елементом бюджетної політики. Вважаємо, що таке підвищення буде ефективним, якщо воно спиратиметься на чіткі й обґрунтовані науково-методичні підходи і рекомендації. Тому держава повинна посідати вагоме місце у формуванні ефективного механізму регулювання економіки регіону як особливої соціально-економічної системи, виявленню можливостей, способів взаємодії держави та регіонів України в державному управлінні.

Висновки. Отже, визначення факторів впливу на соціально-економічну безпеку регіону комплексно визначають виробничий потенціал регіону, його фінансові, соціально-демографічні, інфраструктурні та екологічні характеристики та найбільш точно відображатимуть наявність і рівень соціально-економічної небезпеки. Визначена класифікація дестабілізуючих факторів впливу дозволить виявити і проаналізувати небезпеку в регіоні та на рівні держави розробити систему заходів, що допоможе вивести депресивний регіон з негативного стану та забезпечить соціально-економічну безпеку країни в цілому.

Список використаних джерел:

1. Криленко В.І. Економічна безпека регіону як складова забезпечення національної економічної безпеки / В.І. Кириленко // Ефективна економіка. – № 2. – 2013. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1779
2. Білоус О.Г. Лук'яненко Д.Г. Глобалізація і безпека розвитку: монографія. – К: КНЕУ, 2001. – 733 с.
3. Сухоруков А.І. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання економічної безпеки держави / Сухоруков А.І., Харазішвілі Ю.М.// Банківська справа. – 2011. – №4 . – С. – 13-32.
4. Закон України «Про -основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IУ //Голос України. - 2003. - 22 лип. - С. 20-21.
5. Варналій, З. С. Економічна безпека: навч. посіб. / З. С. Варналій. - К.: Знання, 2009. - 647 с.
6. Губський, Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Б. В. Губський. - М.: Укрбудінформ, 2001. - 122 с.
7. Пономаренко, В. С. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование: [монография] / В. С. Пономаренко, Т. С. Клебанова, Н. Л. Чернова. - Х.: ИД «ИНЖЗК», 2004. - С. 41.
8. Шелухін М.В. Загрози економічної безпеки в транспортній сфері: визначення та класифікація / М.В. Шелухін // Часопис Академії адвокатури України. – № 12 (3). – 2011. – С. 1-5.
9. Коваленко М.А. Фінанси регіону: навч. посіб. – Херсон. нац. техн. ун-т. - Херсон: «Олді-плюс», 2010. – 311 с. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://westudents.com.ua/glavy/102188-54-metodi-otsnyuvannya-ta-montoringu-fnansovo-bezpeki-regonu.html.
10. Герасимчук З.В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення / З.В.Герасимчук, Н.С.Вавдіюк. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 244 с.
11. Кравчук О.Я. Діагностика та механізм забезпечення корпоративної безпеки підприємства : монографія / О. Я. Кравчук, П. Я. Кравчук. – Луцьк : ВОРВП «Надстир'я», 2008. – 286 с.
12. Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: Монографія. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

УДК 332.1
Левчук В.Ю.
Луцький національний технічний університет

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ТРАНСКОРДОННОГО ЕФЕКТУ СПІВРОБІТНИЦТВА ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ

У публікації розглядається питання методичного підходу до оцінки транскордонного ефекту прикордонних регіонів. Відповідно до особливостей їх розвитку та притаманних важливих функцій пов'язаних безпосередньо розташуванням із сусідніми державами призводить до збільшення наукового та практичного інтересу визначення транскордоного ефекту як результату співпраці прикордонного регіону.
Ключові слова: транскордонний ефект, прикордонний регіон, транскордонне співробітництво.

Левчук В.Ю.

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ ТРАНСГРАНИЧНОГО ЭФФЕКТА СОТРУДНИЧЕСТВА ПОГРАНИЧНЫХ РЕГИОНОВ

В публикации рассматривается вопрос методического подхода к оценке трансграничного эффекта пограничных регионов. В соответствии с особенностями их развития и присущих важных функций связанных непосредственно местоположения с соседними государствами приводит к увеличению научного и практического интереса к определению трансграничного эффекта как результата сотрудничества пограничного региона.
Ключевые слова: трансграничный эффект, пограничный регион, трансграничное сотрудничество.

Levchuk V.

THE METHODICAL APPROACH TO THE ASSESSMENT OF CROSS-BORDER EFFECT OF COOPERATION BORDER REGIONS

The publication discusses methodological approach to the cross-border effect of border regions. According to the the features of their development and important functions directly related to the location of the neighboring states leading to increased scientific and practical interest in determining the cross-border effect as a result of cooperation border regions.
Keywords: cross-border effect, border region, cross-border cooperation.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів та їх посиленої інтеграції у міжнародну економічну систему актуальності набуває не лише створення умов активізації транскордонного співробітництва, але й оцінка його результатів та поширення . В своєму дослідженні ми концентруємо увагу на транскордонному ефектові, як результаті співробітництва прикордонних регіонів. Це необхідно здійснювати з метою прогнозування і стратегічного розвитку співпраці прикордонних регіонів в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень у яких започатковано вирішення проблеми. Сьогодні уже є багато досліджень у сфері транскордонного співробітництва, його ролі та впливу на соціально-економічні процеси в державі. Серед основних варто відмітити праці П.Бєлєнського, З.Герасимчук, О.Гонти, В. Гоблик, Б.Данилишина, М.Долішнього, П.Луцишина, О.Лютак, Н.Мікули, А.Мокія, Т. Терещенко, І.Школи та ін. Вченими розглянуто питання еволюції та взаємодії територій, умов транскордонного співробітництва, фінансової підтримки, створення правової бази інтеграційних процесів. Проте визначення суті транскордонного ефекту, як результату

транскордонного співробітництва(ТКС) та його впливу на прикордонні регіони ще повною мірою не було досліджено.

Цілі статті. Метою нашого дослідження запропонувати методику оцінки транскордонного ефекту співробітництва прикордонних регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Детальна та виважена оцінка транскордонного ефекту як результату співробітництва прикордонних регіонів дозволяє виявити основні закономірності та специфіки прикордонних регіонів. Це дасть можливість визначити проблеми та пропонувати шляхи підвищення соціально-економічного розвитку даних регіонів.

Враховуючи мету нашого дослідження і спираючись на методологічні дослідження з цього питання науковців, які аналізували транскордонне співробітництво, але не концентрували увагу на транскордонному ефектові, це дозволило нам сформувати власне бачення того, якими мають бути методичні засади визначення транскордонного ефекту.

На першому етапі здійснюємо визначення цілей дослідження, під якими розуміємо визначення вибору мети, об'єкта та рівень аналізу (рис. 1). У нашому дослідженні метою аналізу виступає оцінка транскордонного ефекту, його поширення та вплив на соціально-економічний розвиток регіону. Об'єктом аналізу є транскордонний ефект, що показує характер розвитку та результати співробітництва.

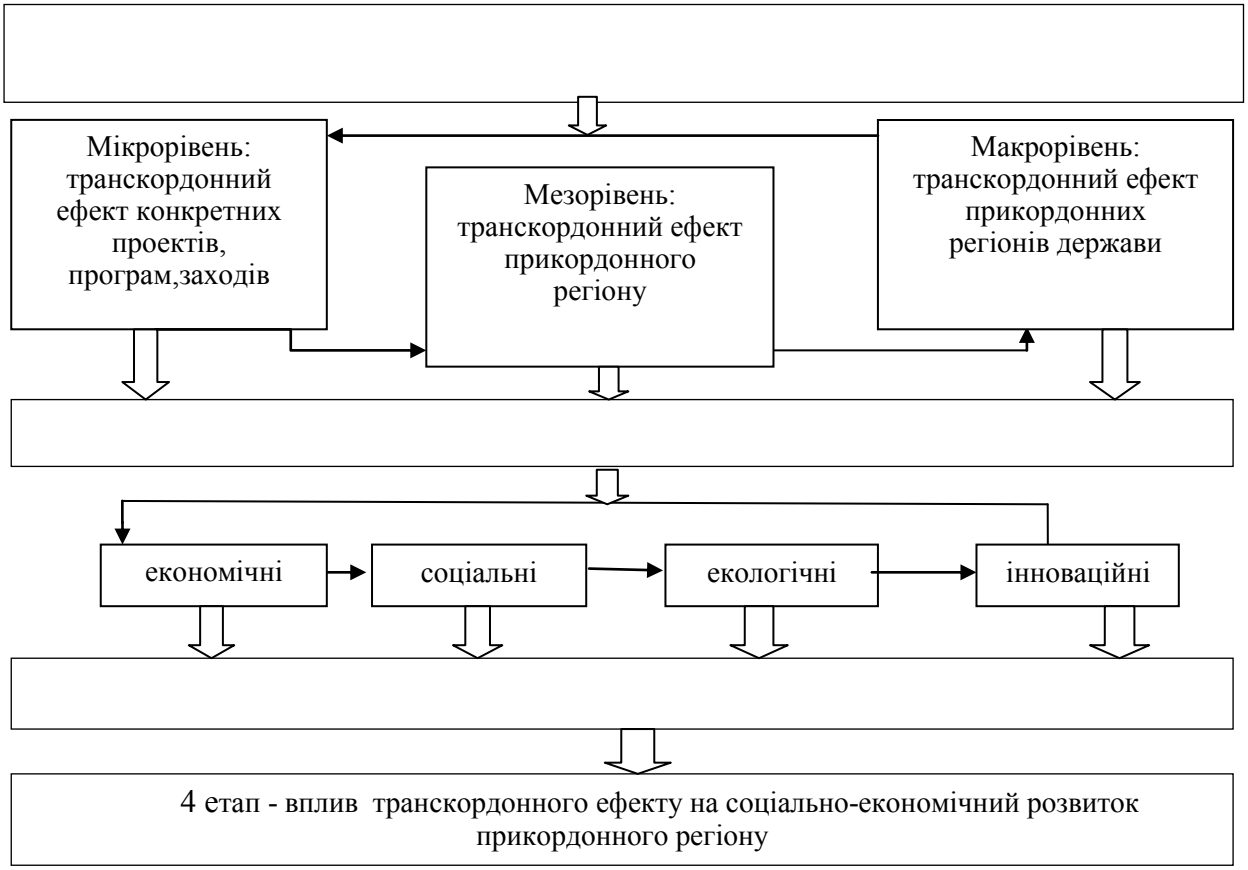

Рис. 1. Етапи аналізу та оцінки транскордонного ефекту
Джерело: розроблено автором

На *мікрорівні* (рис.2) пропонуємо розглянути транскордонний ефект конкретних проектів, програм, заходів. Варто зазначити, що важливим критерієм для оцінки ефекту від проекту буде його комерційний або некомерційний характер. Адже

відсутність економічної вигоди при реалізації некомерційного проекту ТКС звужує можливості використання економічних показників для оцінки їх результатів. Тому дану оцінку відповідно до поставлених цілей пропонуємо здійснювати за допомогою моніторингу впроваджених проектів [1, с.57].

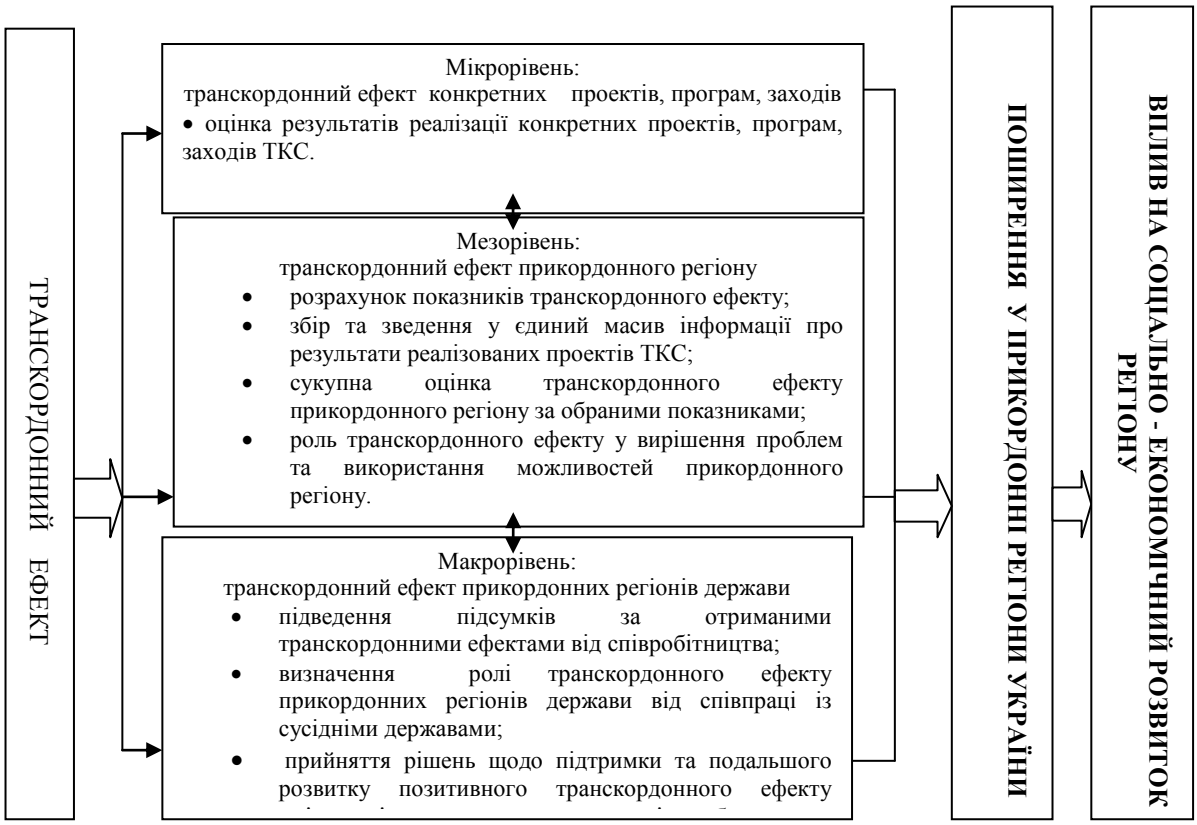

Рис. 2. Загальна схема оцінки транскордонного ефекту за рівнями аналізу та йогопоширення у прикордонні регіони**.**

Джерело: розроблено автором на основі [2]

При цьому найбільш поширеними в практиці реалізації транскордонного співробітництва за участю прикордонних регіонів України є некомерційні проекти, адже саме цей різновид проектів фінансується зі структурних фондів ЄС, саме на їх здійснення залучається допомога в рамках європейських програм розвитку. Проте такі проекти спрямовані на лише на поширення інтеграційних процесів на Європейському континенті, а й з метою реалізації інтересів прикордонних регіонів та слугують підготовчою базою для створення комерційних проектів[1, с.56].

На *мезорівні* дослідження передбачає розгляд транскордонного ефекту прикордонного регіону. Успішний розвиток будь-якого регіону значною мірою визначає успішність розвитку держави в цілому, поєднання її інтересів та суспільства. А коли мова йде про прикордонні регіони, то актуальність ще більше зростає, оскільки аналіз транскордонного ефекту дає змогу оцінити процеси інтеграції як всередині регіону, так і в державі в цілому.

До *макрорівня*, пропонуємо віднести комплексну оцінку транскордонного ефекту усіх прикордонних регіонів держави. Зокрема такий аналіз набирає особливої актуальності для України із розширенням Євросоюзу поряд з кордонами нашої держави, набуттям статусу асоційованого члена ЄС та в той же час, складною воєнною ситуацією на Східних кордонах країни, коли транскордонні ефекти відіграють важливу роль, щодо пошуку можливостей для подальшого розвитку держави.

На другому етапі ми здійснюємо формування показників транскордонного ефекту. Процес вимірювання транскордонного ефекту передусім передбачає визначення критеріїв і формування відповідної системи показників. Нам необхідно із множини показників, що характеризують життєдіяльність прикордонного регіону обрати ті, які дадуть нам можливість проаналізувати транскордонний ефект.

Таблиця 1.

Показники оцінки транскордонного ефекту

<table>
<tr><td colspan="3">Група показників транскордонного ефекту</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Види:</td><td colspan="2">Макрорівень: ефект прикордонних регіонів держави</td></tr>
<tr><td>Мезорівень: ефект прикордонного регіону</td><td>Мікрорівень: ефект конкретних проектів, програм, заходів</td></tr>
<tr><td>Економічний</td><td>частка обсягу експорту товарів та послуг, частка обсягу імпорту товарів та послуг, коефіцієнт покриття експорту імпортом, прямі іноземні інвестиції на 1 особу населення прикордонного регіону, кількість підприємств,що здійснюють експорт товарів та послуг у прикордонному регіоні, кількість підприємств, що здійснюють імпорт товарів та послуг у прикордонному регіоні;</td><td rowspan="4">• загальна кількість та перелік реалізованих заходів (проектів) за рік;
• облік підприємств та організацій, що беруть участь у реалізації проектів ТКС;
• економічні, соціальні, екологічні, інноваційні результати проектів;
• обсяги та моніторинг використання фінансової грантової допомоги міжнародних організацій;
• економічні показники: термін окупності, рентабельність, чистий дисконтований дохід, обсяги податкових зборів і платежів до регіональних та місцевих бюджетів, які здійснюються при виконанні проекту.</td></tr>
<tr><td>Соціальний</td><td>зайняте населення у віці 15–70 років, кількість зареєстрованих безробітних, доходи населення прикордонного регіону, середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, забезпеченість населення житлом, кількість туристів, обслугованих суб’єктами туристичної діяльності прикордонного регіону, кількість студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації забезпеченість лікарями на 10 000 населення, забезпеченість дитячими закладами оздоровлення та відпочинку, кількість вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації;</td></tr>
<tr><td>Екологічний</td><td>площа земель об’єктів природно-заповідного фонду, частка використання свіжої води у прикордонному регіоні,частка скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об’єкти прикордонного регіону,потужність очисних споруд прикордонного регіону, питома вага прикордонного регіону щодо викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення, утворення відходів прикордонного регіону у розрахунку на одну особу , утилізовано, оброблено (перероблено) відходів прикордонного регіону, наявність відходів у прикордонному регіоні, спалено відходів прикордонного регіону;</td></tr>
<tr><td>Інноваційний</td><td>кількість виїздів наукових працівників за межі країни з метою стажування,навчання,підвищення кваліфікації, кількість виїздів наукових працівників у % за межі країни з метою викладацької роботи, кількість виїздів наукових працівників за межі країни з метою проведення наукових досліджень, кількість грантів отриманих на наукову роботу від міжнародних фондів, частка науковців, які користувалися міжнародними грантами, кількість підприємств, що реалізували інноваційну продукцію за межі України, частка фінансування наукових та науково-технічних робіт за рахунок коштів іноземних держав (фінансування наукових та науково-технічних робіт), обсяг реалізованої інноваційної продукції за межі України, кількість придбаних нових технологій за межами України, кількість переданих нових технологій за межами України, обсяг реалізованої інноваційної продукції.</td></tr>
</table>

Джерело: розроблено автором на основі [2], [3],[4]

Зауважимо, що у поточному часі не ведеться облік підприємств (установ, організацій), які беруть участь у реалізації проектів та програм транскордонного співробітництва. Тому дане питання вимагає додаткового врегулювання. Ми вважаємо, що у зв'язку з цим необхідно внести доповнення до існуючих обов'язкових бухгалтерських, статистичних та інших форм звітності підприємств у вигляді показника результатів транскордонної співпраці – транскордонного ефекту[2, с.407].

Завдання оцінки транскордонного ефекту – розробити узагальнюючий або інтегральний показник, який містив би найбільш вагомі сторони результатів транскордонного співробітництва. Таким перспективним підходом може бути використання індексної методики оцінки.

Четвертий та п'ятий етапи є заключними для оцінки транскордонного ефекту. У дані етапи включаємо вплив та поширення транскордонного ефекту у прикордонні регіони, що передбачає визначення проблем, можливостей та перспектив розвитку транскордонного ефекту на основі проведеної оцінки.

Висновки. Запропонована методика оцінки транскордонного ефекту включає показники узгоджені з показниками державної статистики, що полегшує здійснення розрахунку та проведення дослідження. Необхідно підкреслити, що результати комплексної оцінки транскордонного ефекту можуть бути використані у ході розробки стратегії розвитку співробітництва прикордонних регіонів України. Ідентифіковані у процесі дослідження проблеми або перешкоди транскордонної діяльності можуть стати підставою для прийняття необхідних урядових рішень. Проте,звертаємо увагу, що у поточному часі досі в Україні :

- по-перше не створені необхідні правові та інституціональні умови формування інформаційного забезпечення транскордонної діяльності;

- по-друге, не встановлені порядок та процедури здійснення оцінки результатів ТКС, а саме транскордонного ефекту[2, с.409].

Тому у нашій методиці, ми не розглядаємо транскордонний ефект як кількісну характеристику, тобто абсолютний показник різниці попереднього і наступних показників, а пропонуємо розглядати як якісний показник, те від чого залежить наявність ефективності у транскордонному співробітництві. У будь-якому разі сказане не зменшує своєчасність та актуальність розробки методики оцінки транскордонного ефекту, оскільки вже зараз стоїть необхідність оцінити досвід результатів співпраці за участю прикордонних регіонів нашої держави та визначити їх поширення та вплив на соціально-економічний розвиток регіонів.

Список використаних джерел:

1. Герасимчук З.В., Корольчук Л.В. Транскордонне співробітництво регіонів : методика оцінки та шляхи активізації: Монографія./ Герасимчук З.В., Корольчук Л.В. -Луцьк: Надстир'я, 2009. – 184 с.

2. Терещенко Т. В. Методичні підходи до оцінки результатів транскордонного співробітництва прикордонних регіонів України / Т. В. Терещенко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2006. - № 6. - С. 406 – 409.

3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://www.ukrstat.gov.ua/

4. Божидарнік Т.В. //Вплив транскордонного ефекту на розвиток прикордонних територій в умовах глобалізації/ Божидарнік Т.В., Левчук В.Ю. // Відділ зовнішньоекономічних досліджень ІСЕМВ НАН України. Наукова конференція,24 жовтня 2013 року.-К.: ІСЕМВ НАН України,2013.-88 с.

Рецензент д.е.н., професор Божидарнік Т.В.

УДК: 334.722:332.14
Папіж Ю.С., к.е.н., доцент
Державний ВНЗ «Національний гірничий університет»

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ КЛАСТЕРНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ ФОРМ ОПТИМІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

У статті охарактеризовано функціонування регіональних економік в Україні. Доведено необхідність забезпечення ефективного розвитку регіонів шляхом використання кластерного підходу. Продемонстровано переваги використання кластерних форм оптимізації господарства регіонів. Розкрито особливості створення кластерів для розвитку економіки регіонів в контексті основних трендів сучасної регіональної економіки України. Представлено шляхи розробки концепції ефективної регіональної кластеризації.

Ключові слова: регіони, кластерні територіально-виробничі форми, оптимізація господарства, сучасна регіональна економіка, особливості створення кластерів, ефективна регіональна кластеризація.

Papizh Yu.

FEATURES CREATING CLUSTERED TERRITORIAL-PRODUCTION FORM OF OPTIMIZATION SECTOR REGIONS OF UKRAINE

The article characterized the functioning of regional economies in Ukraine. The need to ensure the effective development of the regions by using the cluster approach is proved. The advantages of using cluster forms optimization economy of the regions are demonstrated. The features of clustering for the economic development of regions in the context of the main trends of modern regional economy of Ukraine. The ways to develop the concept of an efficient regional clustering are presented.

Keywords: regions, cluster territorial-production form, the optimization of the economy, a modern regional economy, especially the creation of clusters, efficient regional clustering.

Папиж Ю.С.

ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ КЛАСТЕРНЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНО-ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ФОРМ ОПТИМИЗАЦИИ ХОЗЯЙСТВА РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

В статье охарактеризовано функционирование региональных экономик в Украине. Доказано необходимость обеспечения эффективного развития регионов путем использования кластерного подхода. Продемонстрировано преимущества использования кластерных форм оптимизации хозяйства регионов. Раскрыто особенности создания кластеров для развития экономики регионов в контексте основных трендов современной региональной экономики Украины. Представлено пути разработки концепции эффективной региональной кластеризации.

Ключевые слова: регионы, кластерные территориально-производственные формы, оптимизация хозяйства, современная региональная экономика, особенности создания кластеров, эффективная региональная кластеризация.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. На сьогодні в Україні функціонування регіональних економік характеризується підсиленням соціально-економічної диференціації: економічний стан та подальші перспективи розвитку, галузева

розрізненість та відповідні коливання державної підтримки, що, безумовно, не дозволяє досягти збалансованого розвитку країни в цілому. Тому основою сучасного економічного розвитку України мають бути концептуальні зміни щодо формування політики комплексного ефективного функціонування її регіонів.

На сучасному етапі в Україні регулювання розвитку регіонів відбувається згідно відповідних програм [4, 5, 6], певних законодавчих актів [2] та нової державної Стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [1].

У сучасних умовах інтеграція української економіки у світову економічну систему неможлива при ігноруванні тенденції до консолідації, результатом якої є поява кластерних об'єднань. Передовий зарубіжний досвід також доводить, що кластерний підхід є необхідною і навіть безальтернативною умовою суттєвого підвищення конкурентоспроможності країн та їх регіонів. Поглиблення світових інтеграційних процесів та загострення територіальної конкуренції зумовлюють необхідність оновлення механізмів стимулювання розвитку регіонів України, зокрема з урахуванням кластерного підходу.

Кластерний підхід - це новий погляд на регіональну економіку, сутність якого полягає у поєднанні переваг від близького розташування пов'язаних економічними стосунками підприємств в конкретній географічній місцевості, що дає змогу отримати економічний ефект в одній або декількох сферах діяльності регіону.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Теоретичні основи формування кластерів заклали у своїх працях М.Портер, Е.Лимер, В.Фельдман, М.Енрайт та ін. Кластери як категорію, їх роль та сутність активно вивчають провідні українські вчені: В.Базилевич, Є.Безвушко, І.Бураковський, З.Варналій, М.Войнаренко, В.Геєць, Б.Губський, П.Єщенко, Я.Жаліло, Б.Кваснюк, Ю.М.Ковальов, С.Кримський, Д.Лук'яненко, І.Михасюк, А.Мокій, С.Мочерний, В.Новицький, Ю.Павленко, А.Поручник, Є.Савельєв, В.Савченко, О.Д.Сєрік, В.Сизоненко, С.І.Соколенко, М.Тимчук, А.Філіпенко, О.Шнирков та інші. Актуалізацію кластерного підходу для України, його відповідне наукове обґрунтування здійснено у працях багатьох учених, серед яких слід відзначити праці Ю.Бажала, О.Крайника, Д.Крисанова, С.Соколенка, О.Тищенка, Л.Федулової. Різні аспекти формування інноваційних кластерів досліджують А.Бутенко, В.Дубовик, О.Кузьмін, Є.Лазарєва, Н.Мікула та ін. У більшості публікацій з цієї проблематики розвиваються теоретичні засади щодо сутності кластерів, досліджуються передумови їх ефективного формування й функціонування. Але, незважаючи на достатньо великий дослідницький доробок з цієї проблематики, має місце необхідність більш глибокого та ґрунтовного аналізу особливостей створення кластерних територіально-виробничих форм оптимізації господарства регіонів України.

Цілі статті. Метою даної статті є аналіз та виявлення особливостей створення кластерних територіально-виробничих форм оптимізації господарства регіонів у контексті основних трендів сучасної регіональної економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Використання кластерного підходу щодо формування ефективної стратегії розвитку регіонів має на меті вирішення усе більше широкого кола завдань, зокрема: аналіз конкурентоспроможності регіону, розробка програм регіонального розвитку, стимулювання інноваційної діяльності у регіоні,

забезпечення взаємодії великого й малого бізнесу, стимулювання сталого розвитку регіонів тощо. Кластерні структури представляють територіально-просторову форму організації виробництва й оптимізації господарства регіону, які орієнтовані на інноваційний розвиток як у науковій, так і у виробничій діяльності. Тому кластери мають бути ефективним інструментом у подоланні негативних факторів, які стримують соціально-еколого-економічний розвиток регіонів України та країни в цілому.

Результати досліджень дозволяють дійти до висновку, що в Україні мають місце особливості, які мають певний вплив на впровадження новітніх стратегій розвитку регіону, а саме створення регіональних кластерів, в контексті основних трендів сучасної регіональної економіки України (див. табл.).

Отже, можна зазначити, що сьогодні у нашій країні відзначається ряд суттєвих особливостей, а саме недоліків, які не просто заважають впровадженню новітніх стратегій розвитку регіонів шляхом здійснення кластеризації, але і роблять це фактично неможливим. Насамперед обов'язково потрібно відмітити наявність великого рівня коливань міжрегіональних та внутрішньо регіональних диспропорцій, а також відсутність економічно обґрунтованої спроможності використання наявного обсягу потенціалу регіону.

Також до основних особливостей формування регіональних кластерів необхідно віднести недосконаліть законодавчої бази та інституційного підґрунтя. Крім того, помилковою є позиція органів влади щодо необхідності інвестування тільки в деякі основні галузі промисловості, які можуть стати двигунами капіталовкладень з боку зарубіжних інвесторів, надія на те, що в подальшому це призведе до зростання внутрішнього валового продукту і забезпечить розвиток регіонів. Але навпаки, потрібно виходити за межі моно-промислової спрямованості регіонів на рівень полі-структурної промисловості. Так, кластер є однією із перспективних форм організації продуктивних сил регіону. Підприємства регіону, об'єднавшись в кластер, отримують можливість ефективніше відстоювати свої економічні інтереси на рівні місцевих органів влади та місцевого самоврядування, а також брати участь у великих інвестиційних програмах.

Отже, переваги кластерної моделі розвитку економіки регіону очевидні. Сама ж довгострокова стратегія розвитку кластерів та економіки в цілому повинна визначатися в тісному контакті уряду і підприємств-виробників. При цьому важливо почати роботу з розробки законодавчої бази та організації в рамках регіонів системи навчання та підготовки фахівців по створенню та впровадженню нових виробничих систем з урахуванням специфіки, потреб і перспектив розвитку регіонів, а також системи перекваліфікації вже наявних фахівців для ефективної роботи підприємств в рамках кластерів. Це дозволить більш обґрунтовано підходити до оцінки перспектив та організації роботи зі створення кластерної мережі в регіонах України.

Також ефективність впровадження кластерних механізмів реалізації регіональної економічної політики залежить від інституціонального сприяння - особистого впливу, лобі окремих суб'єктів або їх груп на користь функціонування економічних кластерів та мереж. Тому процес формування кластерних механізмів повинен враховувати чинники інституціонального забезпечення їх впровадження.

Таблиця 1.

Особливості створення кластерів для розвитку регіональної економіки України

Основні тренди сучасної регіональної економіки України	Особливості створення регіональних кластерів	Шляхи розробки концепції ефективної регіональної кластеризації
1	*2*	*3*
Наявність міжрегіональних та внутрішньорегіональних диспропорцій	Відсутність можливості створення єдиного механізму формування кластерів, який повинен мати однорівневу ефективність в умовах всіх регіонів України	Розвиток соціального партнерства та соціальної відповідальності всіх суб'єктів кластерів у регіонах в контексті забезпечення розвитку інтелектуального потенціалу та нагромадження людського капіталу
Недостатнє використання внутрішнього потенціалу регіону	Відсутність економічного інструментарію щодо підвищення ефективності використання наявного обсягу внутрішнього потенціалу регіону в умовах формування кластеру	Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів полягає у створенні оптимальних умов шляхом впровадження кластеризації для розкриття регіонами власного потенціалу та ефективного використання конкурентних переваг регіональної економіки з метою досягнення економічного зростання та реалізації ефективної державної регіональної політики
Слабка інтеграція регіонального економічного, інформаційного, освітнього, культурного та іншого простору регіонів	Відсутність можливості інтегративної оцінки та системного використання усіх складових функціонування регіонів в контексті створення кластерів	Формування сприятливого інвестиційного клімату, позитивного інвестиційного іміджу та просування на зовнішній ринок інвестиційних можливостей регіонів України
Слаборозвиненість регіональної інвестиційно-інноваційної інфраструктури	Низький рівень спроможності регіону щодо впровадження, підтримки та розвитку інвестиційно-інноваційного підґрунтя створення кластеру	Створення регіональної мережі наукових, технологічних та індустріальних парків, а також системи правової, кадрової та інформаційної підтримки інноваційної діяльності має забезпечити відповідну інвестиційну платформу розвитку інфраструктури регіонального кластеру
Низький рівень стимулювання промисловців до запровадження новітніх технологій та інновацій	Відсутність формування у промислового сектору регіону обґрунтованої мотивації щодо впровадження інноваційних технологій у науково-інноваційних кластерах	Розвиток науково-інноваційного співробітництва державного та недержавного сектору науки, вищих навчальних закладів і наукових установ з реальним сектором економіки
Відсутність умов для розвитку ефективного конкурентного середовища на регіональних товарних ринках	Низький рівень конкуренції на регіональних товарних ринках особливо для регіонів з моноспрямованою промисловістю (наприклад, в умовах формування односпрямованих кластерів у гірничодобувних регіонах)	Створення відповідних умов шляхом сприяння розвитку ринкової інфраструктури таких ринків, зниження бар'єрів та стимулювання вступу на товарні ринки нових виробників, мінімізації негативного впливу на економічну конкуренцію, що виникає внаслідок антиконкурентних дій органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, удосконалення державної політики у сфері захисту економічної конкуренції регіонів
Достатньо високий рівень енергоємності виробництва одиниці продукції, виконаних робіт, наданих послуг	Відсутність обґрунтованих інструментів щодо використання енергоємного підґрунтя формування кластерів	Підтримка підприємств, діяльність яких спрямована на підвищення рівня енергоефективності в регіонах, збільшення частки енергії, отриманої з відновлюваних джерел та альтернативних видів палива

Джерело: розроблено автором

На нашу думку, для створення в регіонах країни системно побудованих високоефективних територіально-виробничих кластерних структур необхідно здійснити наступні заходи:

- розробити та в установленому порядку затвердити концепцію формування в регіонах структур кластерного типу;
- розробляти і реалізовувати сучасні інвестиційні проекти створення кластеру, як цілісної відкритої самоокупної територіально-виробничої системи, з чітким обґрунтуванням їх конкурентоспроможності та розрахунковим підґрунтям досягнення високих показників окупності інвестицій;
- сприяти розвитку сучасної інвестиційної інфраструктури в бізнесових кластерних форматах;
- покласти в основу інвестиційної політики держави реальне інвестування;
- впровадження нових форм і методів управління розвитком економіки регіонів, зокрема, проблемних і депресивних територій;
- залучення до діяльності кластерів органів регіонального управління та місцевого самоврядування, академічних інститутів, університетів, всіх організацій, які можуть брати активну участь у формуванні територіально-виробничих кластерних систем нового типу.

При цьому необхідно враховувати, що взаємодія виробників, інвесторів та всіх учасників являє собою неперервний процес, а сама процедура співпраці повинна бути гнучкою (адаптованої) з метою забезпечення швидкої реакції на зміну ринкової кон'юнктури.

Висновки. Кластерний розвиток як чинник активізації регіонального економічного розвитку є характерною ознакою сучасного стану управління економічними процесами в адміністративно-територіальних утвореннях. Світовий досвід кластеризації економіки показав, що вона справляє вирішальний вплив на процеси посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності. Інноваційна економіка, яка формується на сучасному етапі, орієнтується на пріоритетність розвитку кластерів, які визнані однією з ефективніших виробничих систем епохи глобалізації. В цьому полягає новий економічний феномен, який дозволяє протистояти натиску глобальної конкуренції й належним чином відповідати вимогам національного і регіонального розвитку.

Список використаних джерел:

1. Державна Стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385.
2. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» №2850–IV від 08.09.2005 : за станом на 10.06.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15.
3. Пашкевич М.С. Наукові засади регулювання регіональної економіки : [монографія] / М.С. Пашкевич. – Дніпропетровськ-Донецьк: НГУ, 2012. – 790 с.
4. Постанова «Про утворення Ради з питань регіонального розвитку та місцевого самоврядування» №309 від 02.04.2009 : за станом на 05.08.2010 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=309-2009-%EF.
5. Постанова «Щодо стану та перспективи депресивних регіонів, міст та селищ України» №782-15 від 15.05.2003 : за станом на 15.05.2003 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=782-15
6. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=121164.
7. Українські кластери [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ucluster.org/universitet/klastery-ukraina/karta/.

Рецензент д.е.н., професор Пашкевич М.С.

УДК 331.108
Потьомкіна О.В., к.е.н., доцент
Луцький національний технічний університет

НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНУ

У статті проаналізовано сутність поняття «людський капітал» у різних економічних теоріях. На цій основі обґрунтовано необхідність оцінки людського капіталу саме регіону як відносно відокремленої та відкритої відтворювальної соціально-економічної системи, що чинить вплив на економічне зростання і, відповідно, – якість життя населення в цілому. Систематизовано концепції, у яких висвітлюються питання людського капіталу, та запропоновано напрями дослідження його розвитку, виходячи із особистісних характеристик його носія – людини.
Ключові слова: людський капітал, регіон, економічна теорія, економічний розвиток.

Потёмкина Е.В.

НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА РЕГИОНА

В статье проанализировано сущность понятия «человеческий капитал» в различных экономических теориях. На этой основе указана необходимость оценки человеческого капитала именно региона как относительно обособленной и открытой воспроизведенной социально-экономической системы, оказывающей влияние на экономический рост и, соответственно, – качество жизни населения в целом. Систематизированы концепции, в которых рассмотрены вопросы человеческого капитала, и предложены направления исследования его развития, исходя из личностных характеристик его носителя – человека.
Ключевые слова: человеческий капитал, регион, экономическая теория, экономическое развитие.

Potomkina E.

RESEARCH AREAS HUMAN CAPITAL TO ECONOMIC GROWTH IN THE REGIONAL

The article analyzes the essence of the concept of «human capital» in various economic theories. Based on this evaluation indicated the need for human capital is relatively isolated region as open and reproductive socio-economic system, which has influence economic growth and, consequently, - quality of life in general. Systematized concept, which covers issues of human capital, research and suggests directions of its development, based on the personal characteristics of its carrier – man.
Keywords: human capital, the region, economic theory, economic development**.**

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Інтеграція України у Європу потребує переосмислення ролі людини в економічному процесі не як фактора виробництва, а як його суб'єкта, потреби якого слід поставити в центр соціально-економічного розвитку регіону [1]. Це передбачає, що економічне зростання останнього відбувається за рахунок розвитку сфери інформаційних технологій, інновацій, розбудови суспільства знань тощо. В таких умовах основним чинником, що забезпечує конкурентоспроможність та економічне зростання регіону і країни є наявність відповідного людського капіталу, який потребує розвитку на кожному етапі його функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанню формування та розвитку людського капіталу присвячені праці багатьох зарубіжних учених, таких як: В.Бейджхот, Г.Беккер, Л.Вальрас, Т.Вітстейн, Е.Енгель, А.Маршалл, К.Маркс, Дж.Мілль, В.Петті, Д.Рікардо, В.Рошер, Ж.-Б.Сей, А.Сміт, Л.Туроу, У.Фарр, І.Фішер, Т.Шульц, О.Добринін, С.Дятлов, В.Іноземцев, К.Циренова. Серед вітчизняних науковців, які займалися проблемою функціонування людського капіталу є: В. Адріанова, В. Антонюк, А.Близнюк,

Д.Богиня, Б. Генкін, О. Грішнова, І. Журавльова, А.Колот, М. Крітський, О. Соколова, В. Чекаловець, Н. Ушенко.

Вивчення даної проблематики свідчить, що теорія людського капіталу знаходиться у процесі розвитку і пошуку шляхів підвищення ефективності використання людських ресурсів. Зокрема, ряд питань, які стосуються оцінки функціонування людського капіталу регіону та дослідження його впливу на забезпечення економічного зростання, виходячи із концептуальних засад розвитку людського капіталу, у недостатній мірі вивчені і формалізовані, що потребує систематизації, узагальнень та обумовлює вибір і актуальність теми.

Цілі статті. На основі розуміння сутності поняття «людський капітал» і вивчення теоретичних підходів різних економічних шкіл до вищезазначеної категорії, обґрунтувати напрями дослідження стосовно ролі людського капіталу у забезпеченні економічного зростання регіону**.**

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Регіон є відносно відокремленою, однак відкритою відтворювальною соціально-економічною системою, від ефективності господарювання якого залежить забезпечення гідного рівня життя населення з урахуванням місцевої специфіки та на основі діючої державної політики [1]. Економіка країни, як і економіка регіону, є еволюційною відкритою системою, що характеризується наявністю певних видів структури та відчуває на собі постійний вплив зовнішніх та внутрішніх факторів. Територіальна структура господарства характеризує певні співвідношення між різними утвореннями виробничої, інфраструктурної, соціальної сфер, а також систему взаємозв'язків між ними, які можна розглядати і як результат комплексної взаємодії таких компонентів: природно-ресурсного потенціалу, населення, виробничих та обслуговуючих структур, соціальної інфраструктури [2].

Трансформаційні зміни, що здійснюються в регіональному розрізі є невід'ємним елементом становлення ринкового типу господарювання. Вони мають на меті здійснити ряд перетворень, зокрема, це стосується удосконалення системи розміщення продуктивних сил, розвиток їхньої територіальної організації [3]. Внаслідок таких змін формується нове співвідношення між галузями економіки регіонів, змінюються темпи їх розвитку, що в свою чергу, впливає на всі соціально-економічні процеси в регіоні.

Тому, на сучасному етапі господарювання потребує поетапного розв'язання проблема, що стосується диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, низької конкурентоспроможності, інвестиційно-інноваційної привабливості та визначення ролі людського капіталу у зазначених процесах. Її невирішеність ускладнює реалізацію ринкових механізмів у сфері соціально-економічних перетворень, а саме:

- збільшує загрозу виникнення регіональних криз, дезінтеграції національної економіки;
- перешкоджає формуванню загальнодержавного ринку товарів і послуг;
- сприяє зниженню конкурентоспроможності національної економіки та її інтеграції у світове господарство в умовах глобалізації [4].

Протягом десятиліть радянського періоду та інколи і на даний час будь-які зміни соціально-економічного характеру спрямовувались переважно на забезпечення матеріально-речового результату і рідко стосувались задоволення багатогранності потреб людини. Економіка ринкового типу, як зазначає Грішнова О.А. [5], характеризується зростанням ролі людини у суспільному житті та ролі людського капіталу в економічному розвитку, що повинно бути закладено на всіх рівнях управління, передусім на мезоекономічному, де відбувається прогресивний розвиток самої людини як кінцевої і головної мети розширеного відтворення, творчого, найефективнішого і дедалі зростаючого ресурсу економіки.

Людський капітал належить людині і є невіддільним від неї, а категорія «людський капітал» притаманна інформаційному суспільству з ринковими механізмами, у якому людина розглядається не лише як мета розвитку економіки, а й як головний засіб трансформації знань –основного виробничого ресурсу у продукт виробництва [6].

Оскільки мінливе ринкове бізнес-середовище ставить нові завдання перед регіонами і розглядає людський ресурс як капітал, що потребує інвестування та матиме довгостроковий ефект, то це потребує особливих підходів до його формування і розвитку, а також ефективних методів управління ним [7].

Управління людським капіталом на регіональному рівні і його вплив на соціально-економічний розвиток та якість життя населення передбачає наступні заходи:

- розробку механізмів його формування, з врахуванням специфіки регіону;
- обґрунтування напрямів дослідження елементів, які складають людський капітал;
- оцінку і аналіз факторів, що впливають на розвиток людського капіталу відповідного регіону і забезпечують його економічне зростання.

Методику формування людського капіталу детально розглянуто у попередніх дослідженнях і констатовано, що вона полягає у визначенні суті даної категорії, критеріїв оцінки кількісних і якісних показників, розробку заходів його накопичення на особистісному рівні, рівні підприємства, регіону, держави.

Обґрунтовуючи напрями подальших досліджень стосовно людського капіталу регіону у підвищенні рівня господарювання, головний акцент має бути зроблений на необхідності його розвитку для ефективного використання, що передбачає взаємозв'язок з факторами, які визначають виробничо-господарську специфіку регіону.

На основі вивчення історії походження і розвитку теорії людського капіталу визначено, що даний термін виник у результаті еволюції економічної науки [8]. Більшість сучасних науковців вважають, що ключовим фактором мотивації людського розвитку у забезпеченні економічного зростання її регіонів та країни в цілому, є формування теорії людського капіталу, постулати якої і можна покласти в основу обґрунтування напрямів дослідження стосовно його впливу на розвиток регіону, адекватного економіці трансформаційного характеру та соціально-ринковій економіці. Так, умови формування людського капіталу пов'язані переважно із соціально-економічним розвитком регіону. Разом з тим, накопичення і розвиток сукупного людського капіталу регіону та зростання віддачі від нього визначає розвиток самого регіону, можливості його економічного зростання і досягнення добробуту населення.

Виходячи з цього, у роботі на основі аналізу концептуальних засад економічних теорій, де розглядається категорія «людського капіталу», систематизовано і обґрунтовано наступні напрями дослідження його ролі у забезпеченні економічного розвитку регіону:

- у класичній економічній теорії (В. Петті, А. Сміт, А. Маршалл, Д. Рікардо, К.Маркс [9, 10, 11, 12, 13]) прослідковується зацікавленість сферою праці людини, висловлюється припущення, що сутністю людини є праця. Також подається розширене трактування поняття «капітал» і ототожнення понять матеріального й людського капіталів, визначається необхідність проведення досліджень стосовно аналогії трактування матеріального й людського капіталів, визначення впливу людського фактору на економічний розвиток регіону;
- теорія продуктивних сил і людського капіталу **(**Ф.Ліст – 1841р**.[**14]) вперше обґрунтовує теоретичні засади розвитку та державного регулювання національної економіки на певних етапах її розвитку, що є основою для дослідження розвитку людського капіталу в сучасний період міжсистемних трансформацій;
- концепція наукового управління (Ф. Тейлор, А. Файоль,Р. Емерсон, Л. Ф. Гілберт, Л. Гілберт – 1880-1930 рр. [15, 16]) описує вирішальну роль людського фактору у підвищенні ефективності праці, обґрунтовує використання переважно грошових стимулів щодо розвитку людини та дає наукове обґрунтування індивідуальної організації праці, що передбачає її оцінку, використовуючи науковий аналіз при відборі працівників, розробку механізмів матеріального стимулювання продуктивності праці, оцінку змістовності праці;
- неокласичний напрям економічної думки (IXX-початку XX ст., зокрема, – І.Фішер, Л. Вальрас, Дж. Маккулох та інші [17, 18, 19]) представляє людину як

природний і вічний капітал. Природним є тому, що він не зроблений штучно, вічним – бо кожне покоління відтворює собі подібних, тобто, під людським капіталом вчені розуміли всі властивості і здібності людини, як придбані, так і природні. Концептуальні засади теорії характеризують вплив якості людського капіталу на забезпечення інтенсивного соціально-економічного прогресу регіону через підвищення ролі освітнього рівня, що пов'язується із збільшенням кількості років навчання і дають можливість розглядати людський капітал багаторівнево та оцінювати єдність інтересів усіх зацікавлених сторін у впливі на розвиток регіону. Зумовлюють потребу у оцінці професійно-кваліфікаційної та освітньої підготовки людини як одного з найважливіших факторів економічного росту регіону;

- теорія людського капіталу (60-ті роки XX ст. – Т.Шульц, Г.Беккер [20, 21]) характеризується підвищеною цікавістю до вивчення поведінки людини, також, у ній акцентується увага на тому, що основною метою розвитку суспільства – є постійне удосконалення людини, чим обґрунтовується вивчення освіти як галузі виробничого споживання і впливу на розвиток економіки;

- альтернативні теорії людського капіталу (80 рр. XX ст. – і до нині**,** основоположниками яких є Дж.Кендрик, Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р, М.Блауг [22, 23, 24]**)** відображають вплив ринкової економіки на розвиток людського капіталу, пояснюють відсутність однозначності щодо розуміння сутності категорії «людський капітал», обґрунтовують значимість особистісних характеристик людини – рівня її освіти, охорони здоров'я, досвіду й кваліфікації та обумовлюють необхідність визначення ринкових факторів впливу на розвиток людського капіталу, факторів охорони навколишнього середовища**;**

- концепція людських відносин, початок застосування якої припадає на1930-ті роки (Е. Мейо, Д. Арджеріс, Р. Лікарт, Р. Блейк і ін. [6]), обґрунтовує існування людини в соціальному зв'язку з іншими людьми та визначає її економічну цінність для колективу. Постулати концепції покладають початок науковому управлінню працею, а положення теорії стають передумовою формування мотиваційних механізмів розвитку людського капіталу;

- у межах теорії людських ресурсів (А. Маслоу, Ф. Герцберг, Д. Макгрегор, П. Друкер, Д. Міллер, Д. Марч, Р. Акофф, Р. Калман, Р. Майлз [6]) людський капітал порівнюється з основним капіталом і витрати на нього розглядаються як довгострокові інвестиції; кадрове планування переплітається з виробничим, і працівники стають об'єктом корпоративної стратегії. Активно впроваджується групова організація праці, у зв'язку з цим робиться акцент на створенні команди, на розвитку здібностей людей і формуванні корпоративної культури і зумовлюють: виникнення і розвиток мотивацій праці у психологічному аспекті та оцінку результатів від інвестування у людський капітал;

- концепція людського розвитку набула поширення у 1990 ті роки і застосовується на сучасному етапі (Грішнова О.А., Сазонець О.М., Головко Л.В., Хромова М.І. ін. [5]), у якій визначається і обґрунтовується ставлення до праці як до джерела доходів у процесі виробничої діяльності в умовах інтелектуалізації та інформатизації економіки, тому ключова роль належить інвестиціям у людину. Положеннями концепції визначається існування виробництва для людей, а не людей – для розвитку виробництва, тобто базується на первинній самоцінності розвитку людини. Центральним елементом концепції людського розвитку є людський потенціал, що визначається індексом людського розвитку, який є інтегральним показником стану соціально-економічного розвитку країни і може бути застосованим для відображення соціально-трудових відносин.

Виходячи із проведеного аналізу окресленої проблеми визначено, що накопичення і розвиток сукупного людського капіталу регіону та зростання віддачі від нього забезпечує розвиток самого регіону, а саме: можливість його економічного зростання і досягнення добробуту населення. Тому виникла необхідність у проведенні досліджень його складових елементів з метою подальшого обґрунтування і визначення факторів впливу на розвиток людського капіталу регіону.

Оскільки, носієм людського капіталу є людина, то суб'єктами його формування є сім'я (особистісний рівень), підприємство, регіон та держава, які взаємодіють між собою при відповідній ринковій інфраструктурі з метою впливу на його власника.

Висновки. Отже, пропонується подальші дослідження щодо ролі людського капіталу у забезпеченні економічного зростання здійснювати, базуючись на розумінні суті даної категорії. Розглянувши теоретичну основу становлення концепції людського капіталу в різні еволюційні її періоди, було визначено, що сьогодні в економічному розвитку вирішальна роль належить людині з її знаннями, навичками та досвідом, випереджаючи засоби виробництва і природні ресурси. Зокрема, її особистісні характеристики теоретиками визнавалися як особлива форма капіталу, формування та розвиток яких вимагають значних затрат часу, грошових і матеріальних ресурсів, тобто – інвестування, що в результаті забезпечить довготривалий ефект їх власнику. Тому заслуговує уваги питання збільшення обсягів нагромадженого людського капіталу та його ефективного використання.

Проте, лише наявність людського капіталу не забезпечить бажаного результату – розвитку та конкурентоспроможності регіону і держави в цілому – необхідна ефективна система управління ним і розробка механізмів її реалізації. Її основою є комплексний підхід, що передбачає визначення сутності даної категорії, обґрунтування напрямів дослідження елементів, які складають людський капітал та оцінку факторів впливу на його розвиток.

Оскільки формування людського капіталу здійснюється під впливом ряду факторів, важливе місце серед яких належить економічним і соціальним, то їх вивченню присвячуються подальші дослідження.

Список використаних джерел:

1. Іщук С.І., Гладкий О.В. Регіональна економіка: Теорія. Методи. Практика : [підручн/] / С.І. Іщук, О.В. Гладкий – К. : Знання; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2013. – 447 с. – (Університетський підручник)
2. Петрунін В.Ю. Регіональні чинники формування, використання та розвитку людського капіталу / В.Ю. Петрунін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www. ECONOMY.NAYKA.COM.UA/?OP=1&Z=128TR
3. Коляденко С.В. Структурна трансформація в господарських комплексах АПК регіону / С.В.Коляденко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/478.pdf
4. Ларіна Я. С. Розвиток людського капіталу в умовах глобалізації (ВЦ «Академія») / Я. С.Ларіна, О. С. Брацлавська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://academia-pc.com.ua/product/319
5. Грішнова О. А. Людський розвиток : [навч. посібн.] / О. А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.
6. Чухно А.А., Юхименко П.І., Леоненко П.М. Сучасні економічні теорії : [підручн/] / А.А.Чухно, П.І.Юхименко, П.М.Леоненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1781040944026/politekonomiya/suchasni_ekonomichni_teoriyi
7. Унгурян В.Я. Регіональні чинники формування й використання людського капіталу / В.Я. Унгурян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www.rusnauka.com/8._NPE_2007/Economics/21182.dok.htm
8. Хімченко А. М., Лєх Т. А. Генезис теорії людського капіталу / А. М. Хімченко, Т. А. Лєх [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // //www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1131
9. Петти В. Экономические и статистические работы / Вильям Петти. – М. : Директ-Медиа, 1940. – 82 с.
10. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – Кн. I-III. – М. : Наука, 1992. – 572 с.
11. Маршалл А. Принципы политической экономики : в 3 книгах / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1984. – Кн. 3. – 352 с.
12. Рикардо Д. Сочинения. Т. 1: Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо – М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. – 360 с.
13. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс; пер. И. И. Скворцова-Степанова. – Т. I. Кн. I. Процес производства капитала. – М. : Политиздат, 1978. – 907 с.
14. Лист Ф. Национальная система политической экономии / Ф. Лист.; пер. с нем. К. Трубникова. – СПб., 1891. – 452 с.
15. Тейлор Ф. У. Принципи наукового менеджменту / Ф. У.Тейлор. Пер. з анг. – М. : Контроллинг, 1991. –С.14.
16. Гильбрет Ф., Гильбрет Л. Изучение движений, как способ повысить производительность при всякой работы / Пер. под ред. А. В. Панкина, препод. Михайловск. артил. акад. и горн. инж. Л. А. Левенстерна, 1913. – 112 с.
17. Fisher I. The Natura of Capital and Income / I. Fisher. – L., 1927. – P. 51-52.
18. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии / Л. Вальрас. – М., 2000. – 448 с.
19. Mc Culloch John Ramsay. The Principles of Political Economy, with some Inquiries respecting their Application. 5th ed. (Edinburgh: Adam and Charles Black, 1864)// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oll.libertyfund.org/titles/2514
20. Schultz T. Capital formation by Education / Theodore Schultz // Journal of Political Economy. – 1960. – № 6. – P. 571-583.
21. Becker Gary S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education / Becker Gary S. – University of Chicago Press; Third edition, 1993. – 390 p
22. Кендрик Дж. Совокупный капитал США и егоформирование. – М. : Прогресс, 1978. – 274 с.
23. Фишер С. Экономика / Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. ; пер. с англ. со 2-го изд. – М.: Дело,1998. – 864 с.
24. .Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг. – М. : Дело Лтд, 1994. – 720 с

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 330.15
Карпук А. І., д.е.н., доцент
Шестак М. Л.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЧНОГО СТРАХУВАННЯ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ

У статті проведено теоретичне обґрунтування основних напрямів, форм, суб'єктів та об'єктів, методів та видів екологічного страхування відповідно до специфіки розвитку лісоресурсної сфери в Україні. Запропоновано створити державну компанію у сфері страхування екологічних ризиків. Визначено необхідні умови формування і реалізації механізму екологічного страхування лісокористування в Україні.
Ключові слова: екологічне страхування, лісокористування, механізм страхування, страхувальник, страховик, страховий ризик.

Карпук А. И., Шестак М. Л.

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ МЕХАНИЗМА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СТРАХОВАНИЯ ЛЕСОПОЛЬЗОВАНИЯ

В статье проведено теоретическое обоснование основных направлений, форм, субъектов и объектов, методов и видов экологического страхования в соответствии со спецификой развития лесоресурсной сферы в Украине. Предложено создать государственную компанию страхования экологических рисков. Определены необходимые условия формирования и реализации механизма экологического страхования лесопользования в Украине.
Ключевые слова: экологическое страхование, лесопользование, механизм страхования, страхователь, страховщик, страховой риск.

Karpuk A., Shestak M.

FEATURES OF THE MECHANISM OF ENVIRONMENTAL INSURANCE FOREST

This article presents the theoretical foundation of the main directions, forms, subjects and objects, methods and types of environmental insurance in accordance with the specifics of lisoresursnoyi sphere in Ukraine. Proposed to create a state-owned company in the insurance of environmental risks. The necessary conditions for the formation and implementation of environmental insurance mechanism for forest management in Ukraine.
Keywords: environmental insurance, forest management, the mechanism of insurance, insured, insurer, insurance risk.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. З року в рік ліси потерпають від несприятливих погодних умов, діяльності людини, шкідників і хвороб. Незважаючи на те, що життєдіяльність лісів підтримується відповідними діями працівників лісового господарства, проблема пошкодження та знищення лісів внаслідок впливу негативних факторів залишається актуальною. Саме тому постає питання розвитку механізму страхування лісів в Україні, що сприятиме відшкодуванню завданої шкоди лісам і лісовому господарству.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми теоретичного обґрунтування напрямів реалізації механізму екологічного страхування лісокористування на пострадянському просторі протягом остатніх років вивчали багато відомих вітчизняних і зарубіжних учених: І. Антоненко, А. Архіпов, А. Злотницький, І. Клейнхоф, Я. Коваль, П. Лакида, І. Лицур, О. Літвіненко, С. Мельник, Є. Мішенін, А. Петров, В. Пила, О. Путінцев, М. Римар, І. Синякевич,

І. Соловій, В. Сторожук, А. Торосов, Ю. Туниця, О. Фурдичко та ін. [1; 3-4; 6-9; 11]. На даний час в Україні практично не напрацьовано необхідної законодавчої і нормативно-правової бази екологічного страхування лісокористування. Адже ні у Законі України «Про страхування» [2], ні у Лісовому кодексі України [5] та інших підзаконних актах питанням екологічного страхування лісокористування не приділено значної уваги. Тому виникає необхідність поглиблених наукових досліджень щодо імплементації до специфіки України механізму екологічного страхування лісокористування.

Цілі статті. Основна ціль дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні основних напрямів, форм, суб'єктів та об'єктів, методів та видів екологічного страхування відповідно до специфіки розвитку лісоресурсної сфери в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Основними цілями розвитку інституту страхування лісів в Україні є формування і впровадження фінансового механізму страхового захисту лісового фонду від пожеж; розробка механізму страхування в сфері лісокористування в якості джерела позабюджетного фінансування і відшкодування шкоди, завданої лісовому господарству; розробка системи страхового захисту майнових інтересів лісових відносин.

З точки зору страхування лісів проблемним питанням є визначення конкретних об'єктів страхування, які обмежуються низкою майнових інтересів у відповідності до ст. 4 закону України «Про страхування» [2]. Згідно з цим нормативним актом страхування лісу можна віднести до інтересів майнового страхування, пов'язаних з володінням, користуванням і розпорядженням майном; а також до страхування відповідальності за нанесення шкоди лісовому фонду.

При розгляді страхування як економічного інструмента реалізації механізмів регулювання лісокористування, який застосовується у сфері охорони і захисту, відтворення і використання лісових ресурсів, слід виділяти:

1) страхування лісу як об'єкта державної власності, здійснюване власником лісу та особами, яким лісові ділянки надані в користування;

2) страхування цивільної відповідальності за заподіяння шкоди лісовому господарству;

3) страхування власності лісокористувачів.

При страхуванні цивільної відповідальності за заподіяння шкоди лісовому господарству найбільше суспільне значення набуває не покриття збитків, понесених страхувальником і пов'язаних з необхідністю відшкодування збитку лісовому господарству, а захист майнових інтересів власника лісу і збереження навколишнього природного середовища. У розглянутому випадку найбільш доцільною є обов'язкова форма страхування. Така форма гарантує відшкодування в межах страхової суми збитків лісовому господарству, нанесеного страхувальником, навіть якщо страхувальник виявився після страхового випадку неплатоспроможним, збанкрутував, зник і т.д. Страхувальниками повинні бути лісокористувачі та особи, діяльність яких пов'язана з потенційною небезпекою заподіяння шкоди лісу [3].

У відповідності до діючого страхового законодавства страхувальниками за договором страхування можуть бути лісогосподарські підприємства (постійні лісокористувачі), а також приватні лісокористувачі, у користування яким було надано ділянки лісового фонду на короткий чи довгостроковий період, а також підприємства, які можуть нанести шкоду лісовому фонду в процесі здійснення господарської діяльності (страхування громадянської відповідальності за нанесення шкоди).

Отже, специфіка лісу як національного багатства і як власності держави визначає і підхід до страхування лісу – механізм страхування повинен задіяти всі можливі фінансові інструменти у відповідності до груп інтересів, а також потенціал страхових компаній. Система страхування лісу в силу наявності національних, державних інтересів в збереженні лісового фонду повинна суттєво відрізнятися від системи комерційного страхування майна.

Здійснення страхування лісів тільки силами страхових компаній може завдати негативного впливу на фінансову стабільність страховиків. Необхідно враховувати

надзвичайні ситуації, коли ризики не покриваються страховими виплатами. З огляду на це необхідно створити систему страхування лісу за участю держави. В такій системі має бути створений єдиний механізм, при якому страховики відповідають за своїми обов'язками до визначеного рівня, а при перевищенні цього рівня – держава. Розширення послуг страхування у сфері лісокористування сприятиме більшій фінансовій стабільності страхових компаній. Сюди можна віднести страхування від нещасних випадків, страхування здоров'я, страхування майна підприємства тощо.

Потрібно відмітити, що лісовий фонд України переважно знаходиться у державній власності. Проте на балансі лісогосподарських підприємств лісовий фонд як майно не відображається, а отже ніяких майнових інтересів не виникає. Саме тому для впорядкування лісових відносин пропонується внести поправку до Лісового кодексу України про укладання безстрокових угод між лісовими господарствами і органами місцевого самоврядування щодо користування лісовим фондом.

До об'єктів страхування за договором страхування ділянок лісового фонду можна віднести майнові інтереси страхувальників, пов'язані з ризиком загибелі, пошкодження або знищення лісових ресурсів – запасів ліквідної деревини на корені, що знаходиться на застрахованій ділянці лісового фонду, запланованого під вирубку, а також майнові інтереси, пов'язані з обов'язком страховика відшкодувати витрати з ліквідації пожежі, а також витрати на лісовідновлення і розчищення території після пожежі.

Для страхування приймаються лісові ресурси, що знаходяться на ділянках лісового фонду або лісових масивах і позначені в планово-картографічних матеріалах (лісових картах). Не підлягають страхуванню ділянки лісового фонду, заплановані для проведення суцільних санітарних рубок і спеціальних заходів з лісовпорядкування. Ділянки лісового фонду можуть прийматися на страхування з урахуванням результатів лісопатологічного моніторингу [9].

Як показує досвід багатьох країн, ризики надзвичайного та катастрофічного характеру (в тому числі і екологічні ризики) покриваються страховим захистом комерційних структур тільки за умови участі держави: у вигляді виплат із спеціально створених фондів і резервів або перестрахування ризиків в компаніях за участі держави. Такі структури перестрахування існують в багатьох європейських країнах, зокрема у Франції, Бельгії, Іспанії тощо.

Важливим інструментом впровадження та розвитку страхування в лісовому господарстві може стати створення національного і регіональних фондів обов'язкового страхування лісів, які повинні стати структурними елементами відповідних фондів страхування у сфері природокористування та охорони навколишнього природного середовища (фонди екологічного страхування), створених у вигляді самостійних державних некомерційних фінансово-кредитних установ з метою виконання законів про обов'язкове страхування та реалізації державної політики у зазначеній сфері. Основним завданням фондів обов'язкового страхування лісу має стати здійснення заходів щодо забезпечення фінансової самодостатності системи обов'язкового страхування лісу. Основне завдання територіальних фондів – фінансово-кредитна діяльність для забезпечення самоокупності системи обов'язкового страхування лісу. Для того, щоб фонди обов'язкового страхування лісів стали необхідними елементами державної системи обов'язкового страхування, їх слід наділити повноваженнями накладання фінансових санкцій на платників, які порушують порядок сплати страхових внесків, у тому числі стягування пені, недоїмки, накладання штрафів. Суми прихованих і занижених внесків, недоїмок, штрафів повинні стягуватися з платників у безспірному порядку.

Включення фінансових коштів страховиків в систему фінансування органів управління лісовим господарством дозволить підвищити ефективність функціонування системи охорони та захисту лісу за рахунок додаткового її фінансування, оскільки страховики об'єктивно зацікавлені в зменшенні кількості страхових випадків та розміру збитків, що призведе в кінцевому підсумку до зменшення розмірів здійснюваних ними виплат [3].

Створення державної компанії у сфері страхування екологічних ризиків в Україні

повинно стати важливою формою приватно-державного партнерства в лісоресурсній сфері, спрямованою не тільки на вирішення завдань забезпечення сталого лісокористування, але і на забезпечення еколого-економічної безпеки країни загалом. З точки зору захисту національних інтересів, створення державної екологічної страхової компанії стане основою для формування та реалізації механізму екологічного страхування, що розширить можливості природокористувачів щодо компенсації можливих збитків від надзвичайних ситуацій і мінімізації екологічних ризиків.

На рівні страхових компаній фінансове забезпечення страхових операцій повинне забезпечуватись:

1) шляхом відбору і контролю діяльності страхових організацій;

2) проведенням обов'язкового перестрахування договорів страхування;

3) утворення страховими компаніями спеціальних резервів, в тому числі і додаткових до обов'язкових.

Вирішення таких завдань можливе за умови скоординованої діяльності страхових компаній і забезпечення їх методичними матеріалами, що дозволяють укладати договори страхування на єдиних умовах, що важливо для створення ефективної системи страхування.

На основі проведених досліджень можна визначити основні організаційно-економічні засади реалізації механізму екологічного страхування лісокористування.

Для формування і реалізації механізму екологічного страхування лісокористування в України потрібно виконати ряд необхідних умов:

- розробити концепцію страхування лісів в Україні, в якій повинні бути відображені відповіді та такі основні питання;

- проаналізувати чинну нормативно-правову базу на предмет виявлення всіх перешкод для розвитку інституту страхування у сфері лісокористування та розглянути можливість доповнення положень Закону України „Про страхування" або підготовку і прийняття окремого Закону України „Про екологічне страхування лісокористування", який би, зокрема, визначав організаційно-правові засади створення і функціонування позабюджетних фондів екологічного страхування;

- розробити Положення про порядок використання коштів фондів екологічного страхування для компенсації втрат і ліквідації негативних наслідків, кредитування екологічно спрямованих проектів, здійснення інвестиційних вкладень екологічного призначення для реалізації важливих екологічних процесів національного і регіонального значення.

- створити нормативно-правове забезпечення діяльності комерційних страхових компаній за всіма видами страхування у сфері лісокористування, визначивши мінімальну межу страхових тарифів, страхових премій і франшизи, розробити форми звітності про результати роботи та підгодовувати роз'яснювальні методичні матеріали для лісокористувачів;

- вивчити статистику збитків і провести обґрунтування необхідності страхування лісів, що мають важливе значення і не знаходяться у користуванні, розробити порядок проведення їх страхування;

- розробити проекти нормативно-правових актів, установчі та організаційно-методичні документи для створення та забезпечення господарської діяльності національної екологічної страхової компанії.

Але перш, ніж впроваджувати в практику лісового менеджменту механізми екологічного страхування у сфері лісокористування, потрібно провести їх попередню апробацію на модельних лісах. Для формування і розвитку ринку страхування у сфері лісокористування необхідно створити максимально сприятливі умови: на державному рівні відповідні фінансові інститути, організувати функціональну структуру національної системи страхування лісів та розробити функціональну модель розвитку страхування лісів з метою застосування цілісного підходу до формування ринку страхових послуг у лісоресурсній сфері.

Висновки. Страхування лісів є одним з можливих напрямів реалізації екологічно орієнтованої лісової політики в Україні і потребує продуманого системного підходу для

створення ефективного механізму страхування з використанням всього потенціалу економічної категорії «страховий захист» з метою підвищення рівня захисту майнових інтересів держави, лісокористувачів, юридичних і фізичних осіб, пов'язаних з лісовим фондом, зниження навантаження на державний бюджет в зв'язку з необхідністю відшкодування шкоди лісовому фонду, завданої в результаті випадкових несприятливих подій, а також в зв'язку з діяльністю лісокористувачів. Це дозволить знизити ризик виникнення несприятливих подій шляхом проведення попереджувальних заходів, сприятиме підвищенню ефективності використання коштів на охорону лісів.

Список використаних джерел:

1.Антоненко І. Я. Рушійні сили лісоресурсного розвитку в умовах кризи / І.Я. Антоненко, А. І. Карпук // Формування ринкової економіки. Спец. вип: регіональний розвиток України: проблеми та перспективи: зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 30−33.
2.Закон України «Про страхування» станом на 18.10.2011р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 22. – Ст. 218.
3.Злотницкий А.Б. О страховании в лесном хозяйстве / А.Б. Злотницкий, А.П. Архипов // Финансы. – 2001. – №7. – С. 44-49.
4.Карпук А. І. Економічне регулювання лісокористування в ринкових умовах : [монографія] / А. І. Карпук – Луцьк: Твердиня, 2012. – 492 с.
5.Лісовий кодекс України в редакції Закону № 3404-IV від 08.02.2006р. / Відомості Верховної Ради. – 2006. – № 21 – ст.170.
6.Мельник С. О. Реформування системи прав власності як передумова ефективного управління лісокористуванням в Україні / С. О. Мельник, О. Ю. Галкін // Вісник СумДУ. – № 7 (91). – 2006. – С. 99-104.
7.Мішенін Є.М. Еколого-економічні та правові передумови трансформації власності на лісові ресурси // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Выпуск 69. – Донецк, 2004. – С. 131–136.
8.Петров В. Н. Зачем страхование лесу / В. Н. Петров // Леспроминформ. – 2011. – № 7. – С.16–18.
9.Предложения о доработке методических рекомендаций по страхованию участков лесного фонда / ОАО «АльфаСтрахование». – М., 2004. – 74 с.
10. Страхування: підручник / [за ред. В.Д. Базилевича]. – К.: Знання, 2008. – 319 с.
11. Синякевич І. Концепція щодо формування системи інструментів національної екологічної політики // Економіка України. – 2002. – №7. – С. 70–77.

УДК 637.1: 339.13
Матвійчук Л.Ю., д.е.н.
Луцький національний технічний університет
Лужанська Т.Ю., к.г.н., доцент
Мукачівський державний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

В статті сформовано нову концепцію рекреаційно-туристичного природокористування, сутність якої полягає у досягненні сталого розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів на основі забезпечення досягнення критеріїв раціональності їх використання та охорони. В основу такої концепції покладено ідею збалансованого використання та охорони рекреаційно-туристичних ресурсів, за яких суб'єкти господарювання раціонально використовують, зберігають і відтворюють рекреаційно-туристичні ресурси. Обґрунтовано, що за таких умов використання і охорони рекреаційно-туристичних ресурсів буде досягнуто їх сталий розвиток. Такий підхід до використання та охорони рекреаційно-туристичних ресурсів дозволяє визначити рівень раціональності зазначених процесів.

Ключові слова: рекреаційно-туристичні ресурси, концепції природокористування, раціональне використання та раціональна охорона.

Matviychuk L., Luzhanskaya T.

CONCEPTUAL DIRECTIONS OF ECONOMIC SUPPORT TOURISM AND RECREATION NATURE

The article cformovano new concept of recreation and tourism of nature, the essence of which is to achieve sustainable development of tourism and recreation resources based on criteria to ensure that the rationality of their use and protection. The basis of this concept the idea of responsible and sustainable use of

recreation and tourism resources, the entity rational use, store and reproduce recreation and tourism resources. Proved that under such conditions the use and protection of recreation and tourism resources will be made of sustainable development. This approach to the use and protection of recreation and tourism resources to determine the level of rationality of these processes.

A new concept of tourist resources use based on the theory of tourism and environmental economics is formed. The essence of the concept is to achieve sustainable development of tourist resources based on the attainment of the criteria of rationality of their use and protection. The basis of this concept is the idea of sustainable use and protection of tourism resources in which businesses store and reproduce the tourist resources. It is proved that under such conditions of use and protection of tourist resources their sustainable development will be achieved. This approach to the use and protection of tourist resources helps to determine the level of rationality of these processes.

Keywords: recreation and tourism resources, the concept of nature, rational use and protection of the rational.

Матвийчук Л.Ю., Лужанская Т.Ю.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ

В статье сформированной новую концепцию рекреационно-туристического природопользования, сущность которой заключается в достижении устойчивого развития рекреационно-туристических ресурсов на основе обеспечения достижения критериев рациональности их использования и охраны. В основу такой концепции положена идея сбалансированного использования и охраны рекреационно-туристических ресурсов, при которых субъекты хозяйствования рационально используют, хранят и воспроизводят рекреационно-туристические ресурсы. Обосновано, что при таких условиях использования и охраны рекреационно-туристических ресурсов будет достигнуто их устойчивое развитие. Такой подход к использованию и охране рекреационно-туристических ресурсов позволяет определить уровень рациональности указанных процессов.

Ключевые слова: рекреационно-туристические ресурсы, концепции природопользования, рациональное использование и рациональная охрана.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Останні десятиліття ознаменувалися інтенсивним розвитком у Світі рекреаційно-туристичної індустрії, яка на сьогодні є однією з найбільш прибуткових і динамічних галузей світового господарства. Стрімкий розвиток рекреаційно-туристичної сфери обумовлений низкою економічних, екологічних і соціальних чинників [3].

Виходячи з цього, актуальною задачею є дослідження концептуальних засад економічного забезпечення рекреаційно-туристичного природокористування. Ця задача є актуальною і для України, оскільки вона займає одне з провідних місць в Європі за забезпеченістю рекреаційно-туристичними ресурсами, має розвинуту мережу курортних закладів, та, при цьому, природний потенціал її рекреаційно-туристичних територій використовується лише на 50% від реальних можливостей.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. В останні роки в Україні виконано досить значний комплекс досліджень із проблем економіки та управління у сфері рекреаційно-туристичного природокористування. З найбільшим успіхом у цьому напрямку працюють відомі вітчизняні наукові школи: академічного сектору науки (Рада по вивченню продуктивних сил України, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень, Інститут регіональних досліджень, Інститут економіко-правових досліджень), вузівської науки (Національний університет України ім. Т.Г. Шевченка, Сумський державний університет, Національна академія природоохоронного та курортного будівництва, Таврійський Національний університет ім. В.І. Вернадського, Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова, Київський університет туризму, економіки і права), вітчизняної рекреаційно-туристичної сфери (Український інститут туризму, Науковий центр розвитку туризму) тощо [7, с. 11].

Цілі статті. Метою дослідження є розробка теоретичних, методичних та практичних положень щодо економічного забезпечення рекреаційно-туристичного природокористування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Раціональне використання й охорона рекреаційно-туристичних ресурсів стає ключовою проблемою рекреаційно-туристичного природокористування, оскільки передбачає гарантоване збереження рекреаційно-туристичних ресурсів та дозволяє безпечно їх використовувати. Процеси використання й охорони рекреаційно-туристичних ресурсів мають базуватися на критеріях раціональності, що слугуватиме їх сталому розвитку. Зважаючи на те, що безпека використання та охорони рекреаційно-туристичних ресурсів характеризує нижню межу задоволення туристичних потреб, а сталий розвиток – їх верхню межу, доцільним є розгляд процесів використання та охорони рекреаційно-туристичних ресурсів в рекреаційно-туристичному природокористуванні через призму критеріїв сталого розвитку. При цьому необхідно врахувати усі економічні, екологічні та соціальні чинники, які здійснюють вплив на процеси використання й охорони рекреаційно-туристичних ресурсів з метою збалансування їх впливу та досягнення сталості розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів. Зважаючи на те, що результатом рекреаційно-туристичного природокористування має стати сталий розвиток, пропонуємо розглядати використання та охорону рекреаційно-туристичних ресурсів через призму безпеки соціо-еколого-економічних процесів.

Таким чином, результатом раціонального використання та охорони рекреаційно-туристичних ресурсів має стати їх сталий розвиток на основі врахування вищезазначених критеріїв раціональності.

Наукові розробки теорій і концепцій раціонального використання та охорони туристичних ресурсів розпочалися наприкінці 50–х рр. ХХ ст. Це було зумовлено інтенсивним збільшенням потоків відпочивальників.

Більшість науковців (Т. П. Галушкіна, З. В. Герасимчук, Л. М. Грановська, Т. І. Ткаченко, Ю. Т. Туниця) альтернативною концепцією, що дозволить зупинити руйнівні процеси довкілля загалом та рекреаційно-туристичних ресурсів зокрема, вважають сталий розвиток. У рамках цієї концепції, на наш погляд, стає можливою заміна пріоритетів споживацького використання рекреаційно-туристичних ресурсів у напряму стабілізації їх екологічного стану та розвитку, оскільки вона передбачає не просто охорону рекреаційно-туристичних ресурсів від руйнівного впливу економічного розвитку туристичної галузі, що характерно для концепцій охорони навколишнього середовища, а скоріше підпорядкування економіки вимогам екологічних обмежень. Саме тому концептуальним підґрунтям формування теоретичних особливостей раціонального використання та охорони рекреаційно-туристичних ресурсів, на наш погляд, повинна стати концепція сталого розвитку [1].

У теоретичному плані поняття раціональне використання та охорона рекреаційно-туристичних ресурсів є недостатньо дослідженим. Проте правильне тлумачення вказаної дефініції є надзвичайно важливим, адже воно повинно відображати найбільш суттєві елементи змістовної частини використання та охорони рекреаційно-туристичних ресурсів у теоретичному та практичному плані і найбільш точно відображати сутність процесу. Понятійно-термінологічна неузгодженість щодо використання поняття «раціональності», яка сьогодні має місце, не забезпечує комплексності еколого-економічних досліджень цього процесу, призводить до надто звуженого трактування його змісту [9].

Вперше поняття «раціональність» в науку було введено видатним вченим Гекелем у 1957 р. Раціональний – (rationalis, лат) розумний, доцільний, обґрунтований, розумно обґрунтований. У контексті із словом раціональний, використання туристичних ресурсів буквально можна прочитати так – розумне вживання з користю туристичного ресурсу.

Підходи до побудови нової концепції раціонального використання та охорони туристичних ресурсів вимагають: виявлення чітких критеріальних ознак, які вказують на рівень раціональності використання й охорони туристичних ресурсів; урахування типологічних особливостей ресурсів і чинників впливу на їх стан та розвиток [8]. Сталий розвиток туристичних ресурсів може бути досягнутий за умови формування і реалізації дієвого організаційно-економічного механізму використання й охорони

туристичних ресурсів. В основу формування такого механізму необхідно покласти організаційно-економічні важелі впливу, вибір інструментів, форм і принципів використання та охорони туристичних ресурсів, що сприяють забезпеченню його економічної, соціальної та екологічної ефективності [8].

Узагальнюючи вищесказане, спробуємо дати власне визначення раціонального використання та раціональної охорони рекреаційно-туристичних ресурсів.

На нашу думку, раціональне використання рекреаційно-туристичних ресурсів – це невиснажливе використання, що враховує рекреаційно-туристичну місткість територій, забезпечує високий рівень рентабельності зазначених процесів та нарощення конкурентоспроможності туристичних регіонів. Також раціональна охорона рекреаційно-туристичних ресурсів – комплекс заходів щодо відтворення туристичних ресурсів шляхом застосування найефективніших методів та форм їх збереження, результатом яких є екологічно безпечний розвиток рекреаційно-туристичних ресурсів.

Зважаючи на зазначене вище побудуємо концепцію рекреаційно-туристичного природокористування (рис. 1).

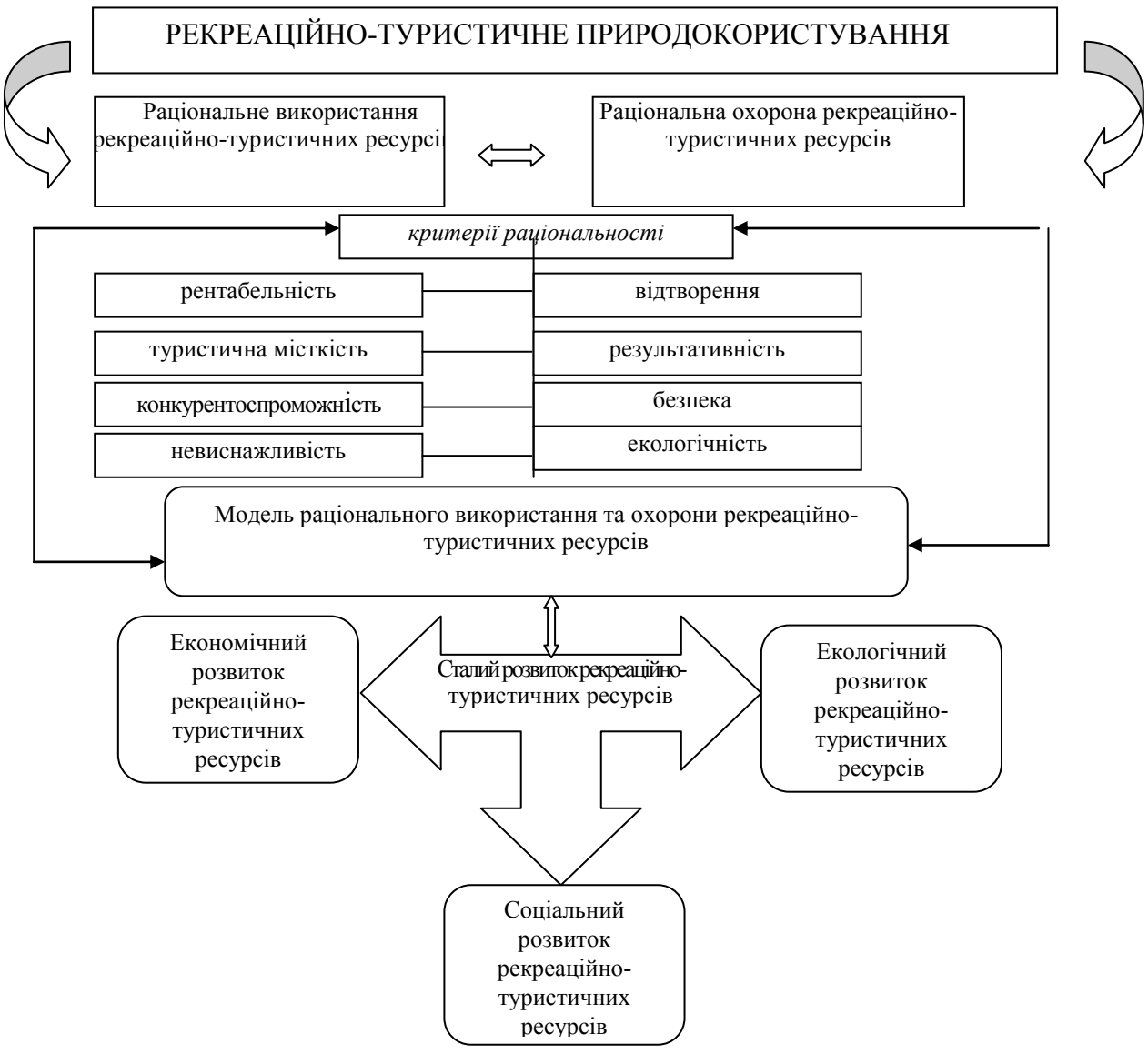

Рис. 1. Концепція рекреаційно-туристичного природокористування

Концепція рекреаційно-туристичного природокористування базується на основі теорій економіки природокористування та теорій туризму, її основна ідея полягає у досягненні раціональності як передумови сталого розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів. Результатом реалізації такої концепції є усунення протиріч соціо-еколого-

економічної ефективності використання та охорони рекреаційно-туристичних ресурсів шляхом застосування організаційних та економічних важелів впливу.

Результати дослідження підтверджують, що в наш час необхідно якісно новий підхід до розвитку рекреаційно-туристичного природокористування, метою якого має бути визначення окремих типів рекреаційно-туристичних ресурсів, виявлення чинників впливу на їх стан та розвиток, а також який би комплексно поєднував позитивні сторони попередніх підходів та висвітлював невраховані позиції. Вважаємо, що таким може стати підхід з позицій теорій природокористування і теорій туризму. Зазначена концепція повинна полягати у досягненні сталого розвитку туристичних ресурсів на основі врахування критеріїв раціональності їх використання й охорони.

Висновки. Врахування зазначених концептуальних положень рекреаційно-туристичного природокористування, проведення системних заходів щодо екологізації туристичної діяльності та відповідних інституційних змін сприятиме сталому розвитку туризму в нашій державі на основі збалансованості інтересів усіх учасників процесу. Реалізація Стратегії сталого розвитку туризму як інтеграції економічних, соціальних та екологічних цілей становитиме надійне підґрунтя для євроінтеграційного процесу України

Таким чином, результатом раціонального використання та охорони рекреаційно-туристичних ресурсів має стати сталий розвиток туристичних ресурсів на основі врахування вищезазначених критеріїв раціональності.

Узагальнюючи вищесказане, раціональне використання рекреаційно-туристичних ресурсів – це невиснажливе використання, що враховує туристичну місткість територій, забезпечує високий рівень рентабельності зазначених процесів та нарощення конкурентоспроможності туристичних регіонів. Раціональна охорона рекреаційно-туристичних ресурсів – комплекс заходів щодо відтворення туристичних ресурсів шляхом застосування найефективніших методів та форм їх збереження, результатом яких є екологічно безпечний розвиток туристичних ресурсів.

Результати дослідження підтверджують, що в наш час необхідно якісно новий підхід до розвитку рекреаційно-туристичного природокористування. Вважаємо, що таким може стати підхід з позицій теорій природокористування і теорій туризму. Зазначена концепція повинна полягати у досягненні сталого розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів на основі врахування критеріїв раціональності їх використання й охорони.

Список використаних джерел:

1.Герасимчук З.В. Регіональна політика розвитку рекреаційного природокористування: механізми формування та реалізації: монографія / З.В.Герасимчук, Н.В.Коленда, Л.М.Черчик. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 171 с

2.Данилишин Б.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України: / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко та ін. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – 715 с.

3.Кузик С. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід: монографія / С.Кузик. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 254 с..

4.Мікула Н.А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія. / Н.А. Мікула – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.

5.Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах: підручник / В.П.Руденко. – К.: ВД К.-М. Академія – Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 586 с.

6.Стеченко Д.М. Концептуальні засади використання системного підходу у дослідженнях рекреаційно-туристичного природокористування / Д.М. Стеченко, І.В. Безуглий // Регіональна економіка. – 2008. – Вип. 4. – С. 72–80.

7.Сучасні напрями економічного забезпечення раціонального природокористування в Україні / [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика, д.г.-м.н., проф. С.О. Лизуна; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»]. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 64 с.

8.Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т.І. Ткаченко. – 2-ге вид., випр. та доповн. – К.: КНТЕУ, 2009. – 463 с.

9.Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: монографія / М.А.Хвесик, В.А.Голян. – К.: Кондор, 2007. – 480 с.

УДК 332.1:338.48
Тищук І.В.
Луцький національний технічний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ

У статті проаналізовано основні теорії туризму та регіональної економіки, на основі яких базується формування та регіональний розвиток зеленого туризму, що дозволить сформувати найефективніші шляхи ведення туристичного бізнесу та запобігти руйнівному господарюванню, яке ігнорує соціальні, власне людські потреби і бажання.
Ключові слова: зелений туризм, регіональний розвиток, теорія та концепція регіонального розвитку.

Tyshchuk I.

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF FORMING OF DEVELOPMENT OF GREEN TOURISM IN THE REGION

The article analyzes the basic theory of tourism and the regional economy on the basis underlying the formation and regional development of green tourism, which will form the most effective ways of doing travel business and to prevent damaging the economy, which ignores the social, the actual human needs and desires.
Keywords: green tourism, regional development theory and regional development concept.

Тыщук И.В.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМА В РЕГИОНЕ

В статье проанализированы основные теории туризма и региональной экономики на основе, которых базируется формирование и региональное развитие зеленого туризма, что позволит сформировать наиболее эффективные пути ведения туристического бизнеса и предотвратить разрушающее хозяйствование, которое игнорирует социальные, собственно человеческие потребности и желания.
Ключевые слова: зеленый туризм, региональное развитие, теория и концепция регионального развития.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У даний час у туристичному бізнесі зелений туризм займає свою визначену нішу на туристському ринку. Сучасні наукові дослідження засвідчують, що прискорений розвиток зеленого туризму може відіграти роль каталізатора структурної перебудови економіки, забезпечити демографічну стабільність та розв'язання соціально-економічних проблем. Таким чином, окреслюється проблема пошуку шляхів ефективного регіонального розвитку зеленого туризму та детального вивчення факторів, які впливають на нього.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. В Україні на сьогоднішній день найбільш сформованою можна вважати систему наукових поглядів на зелений туризм, які пов'язані з дослідженням географії туризму просторових аспектів розміщення туристичних ресурсів, розробкою методології формування та розвитку територіальних рекреаційних систем. Вагомий внесок у розвиток цих ідей зробили провідні українські вчені О. О. Бейдик, Ю. А. Заставний, Ю. Зінько, М. М. Крачило, В. Ф. Кифяк, О. О. Любіцева, І. В Смаль, Т. Г. Сокол, Н. В. Фоменко, Б. П. Яценко та інші.

Економічні дослідження проблематики розвитку зеленого туризму відображені в працях українських фахівців Л. Г. Агафонової, І. В. Бережної, М. Борущака, Б. В. Буркинського, Т. П. Галушкіної, З. В. Герасимчук, Л. М. Грановської, Л. С. Гринів, В. А. Голяна, М. В. Ґудзь, П. В. Ґудзь, Б. М. Данилишина, М. І. Долішнього, Л. П. Дядечко, В. К. Євдокименка, В. С. Кравціва, М. П. Крачила, С. П. Кузика, Мальської,

Н. А. Мікули, Т. І. Ткаченко, М. А. Хвесика, Є. В. Хлобистова, В. І. Цибуха, Л. М. Черчик, І. М. Школи, М. В. Щурика та інших.

Широке коло питань проблематики зеленого туризму досліджують зарубіжні вчені К. Дронг, В. Котлінський, Я. Маєвський, С. Медлік, Я. Сікора та ін. Незважаючи на це, ряд аспектів цієї актуальної проблеми у нових економічних умовах залишаються ще недостатньо вивченими і потребують більш глибоких досліджень.

Цілі статті. Метою даної статті є обґрунтування нових підходів у дослідженні розвитку зеленого туризму, пов'язаних з розширенням предмета дослідження, що охоплює регіональні особливості ведення туристичної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Теорія – це найбільш адекватна форма наукового пізнання, система достовірних, глибоких та конкретних знань про дійсність, яка має стрункy логічну структуру і дає цілісне, синтетичне уявлення про закономірності та суттєві характеристики об'єкта. Залежно від рівня узагальнення розрізняють метатеорію (фундаментальне знання) та теорію середнього рівня (фактуалістичне знання). Фундаментальне знання здатне дистанціюватися від конкретних ознак досліджуваного об'єкта, зосередитися на з'ясуванні сутності предмета аналізу, тобто зрозуміти і рефлексувати глибинні якості туризму. Фактуалістичне знання характеризується своєю конкретністю та предметністю. Теоретичне знання формується на основі якісного опрацювання знання практичного і є результатом узагальнення та концептуалізації даних спостереження, накопиченого досвіду. Таке знання «повертає» практиці сутнісне уявлення про неї, озброює її методологічними порадами. Теорія здатна передбачати розвиток подій, сприяти розробленню перспективних сценаріїв «бажаного майбутнього», у т. ч. щодо перспектив розвитку зеленого туризму.

Дослідження розвитку зеленого туризму можна розподілити на теоретичні, пов'язані з напрацюванням науково-методичних засад територіальної організації використання ресурсного потенціалу, та прикладні, основною метою котрих є створення рекомендацій для активізації туристичної діяльності та разом з тим повній охороні та раціональності при використанні туристичних ресурсів. У туризмі впродовж тривалого часу використовували описовий метод дослідження. Він був панівним до середини XX ст. На межі 50–60-х років у цій галузі почали все ширше застосовувати метод лінгвістичного аналізу, що в другій половині XX ст. задав важливий науковий напрям дослідження.

Останнім часом з'явилися нові підходи у дослідженні розвитку зеленого туризму, пов'язані з розширенням предмета дослідження, що охоплює регіональні особливості ведення туристичної діяльності. Цей розвиток досліджень польський учений А. Ковальчик пояснює такими причинами: відсутністю відповідного масиву статистичних даних стосовно поведінки в туризмі; незначною кількістю фундаментальних праць в галузі туризму; міцними зв'язками туризму з соціологією та психологією; застосуванням нетрадиційних методів дослідження (інтерв'ю, спостереження, анкетування і под.); специфікою предмета дослідження, тісно пов'язаного і з природним, і зі суспільно-культурним середовищем. Вагомим чинником, наш погляд, стали також зміни у самому туризмі – колись незначне використання ресурсного потенціалу в туризмі через його елітарність і мало чисельний рух у середині XX століття перетворилося на переважно хижацьке використання туристичних ресурсів, через масовість, багатомільйонність так як туризм охопив широкі верстви населення.

Важливе значення у розвитку зеленого туризму має *теорія розвитку туризму,* що безпосередньо пов'язана з теорією стадії економічного зростання, яку розробив американський економіст-історик У. Ростоу. Згідно з його концепцією, суспільство налічує п'ять стадій зростання: традиційне суспільство; накопичення передумов для піднесення (стартова стадія); стадія піднесення; період досягнення економіко-технічної зрілості, тобто стабільності, й період масового споживання. До основних умов функціонування згаданої теорії належить мобілізація внутрішніх та іноземних інвестицій задля прискорення економічного зростання. Розвиток зеленого туризму й

інших галузей і сфер людської діяльності у країнах, які розвиваються, і тих, що не перебувають на стадії економічного піднесення, дуже залежні від рівня інвестування зацікавлених розвинутих країн світу. Отже, розвиток зеленого туризму в регіоні з переважанням певних ресурсів тісно пов'язаний зі стадією економічною розвитку, тобто зі стадією піднесення, коли створені сприятливі умови для мобілізації внутрішніх та іноземних інвестицій у розвиток зеленого туризму.

У розрізі теорій розвитку зеленого туризму доцільно розглянути *теорію периферії в розвитку туризму*. До перших авторів теорії периферії, яка виявилася антитезою теорії центральних місць, належав німецький учений В. Кристаллер. Суть цієї теорії полягає в обґрунтуванні просторової організації розселення в пошуку певної регулярності сфери послуг На думку вченого, учасники туристичних походів намагаються задовольнити туристичні потреби поза межами міських поселень, тобто центрами цивілізаційних зосереджень, освоюючи позаміський простір зелених зон довкола великих міст та їх агломерацій, багатий насамперед на природні туристичні ресурси. Ці ж туристи, врешті-решт, зможуть і, напевне, захочуть відвідати центри агломерацій, але радше задля покупок та з пізнавальною метою.

Екстраполюючи названі особливості на регіони нашої держави, переконуємося, що окремі регіони України теж можна розглядати як периферійні. Скажімо, Українські Карпати, зокрема їх гірська частина та Південь окупованого Криму, де активно розвивалась сфера зеленого туризму, індустріально найменш розвинуті. Хоча, сучасний туризм не можна уявити без досконалої інфраструктури, без розвинутої сфери послуг. Більшість галузей промисловості не сумісні з туристично-рекреаційною діяльністю, тим паче, що така діяльність зумовлює втрату привабливості краю. У такому випадку відпочиваючі відвідують нові малоосвоєні, але туристично привабливі райони, яких потенційно може ставати все менше. Тому периферійність та її активне використання для розвитку туризму – закономірне суспільне явище.

Вважаємо також доцільно розглянути *теорію циклів еволюції туристичного простору*. На початку 80-х років XX ст. з'явилася ще одна теорія розвитку туристичного простору. Її розробив учений Р. Батлер. Теорія циклів еволюції туристичного простору пов'язана з розвитком туризму не лише в окремій місцевості, а й у всьому регіоні. Учений назвав шість етапів розвитку туристичного простору.

Перший – етап розвідки пов'язаний із відвідуванням туристично-рекреаційних територій невеликою кількістю людей, переважно індивідуальних туристів, котрих можуть зацікавити природні ресурси або історико-культурні особливості краю, унікальні пам'ятки тощо. На розвідувальному етапі розвитку туристичного простору поодиноке відвідування території майже не впливає на місцеве господарство та життя людей.

На другому етапі – етапі входження – туристи значно частіше відвідують згадану місцевість. Тут уже помітні результати таких відвідин: місцеві жителі починають отримувати доходи за послуги, надані туристам (нічліг, продаж кулінарних виробів, дрібних сувенірів і т.п.).

Третій етап теорії – етап еволюції туристичного простору – Р. Батлер назвав фазою розвитку, на якій туристична діяльність для окремого регіону стає галуззю спеціалізації й основним джерелом надходжень. Кількість туристів у регіоні може наближатися до кількості населення.

Четвертий етап – фаза консолідації. Це означає повний розквіт туристичної функції, якій притаманна оптимізація кількості туристів і домінування місцевої промисловості на ринку туристичних товарів чи послуг. На цій стадії розвитку туристичні функції починають превалювати. Вони «працюють» на забезпечення найрізноманітніших потреб приїжджих, тобто туристів, котрі вибрали для відпочинку або оздоровлення саме цей регіон, а не інший. Туристична інфраструктура досягає оптимуму й відповідає господарсько-економічній доцільності, але разом з тим значно посилюється антропогенне навантаження на туристичні ресурси.

П'ятий – етап стагнації (застою), що характеризується гальмуванням розвитку туристичних функцій. Зменшення напливу відпочиваючих зумовлює економічні труднощі: знижується рентабельність готельних комплексів, унеможливлюється сплата кредитів, наданих на будівництво відповідних об'єктів та ін. У регіоні зростає соціальне напруження (злочинність, погіршуються стосунки між приїжджим і місцевим населенням).

На шостому етапі розвитку туристичного простору відбувається занепад туристичних функцій, що спричиняє відчутне зменшення відвідувачів регіону. Цей процес супроводжується закриттям готелів, ресторанів та інших інфраструктурних об'єктів або їх перепрофілюванням, яке вже не стосується туризму. Врахування специфіки дії теорії циклів еволюції туристичного простору в практичній діяльності може запобігти занепаду туристичних функцій регіонів України.

Важливе значення у розвитку зеленого туризму також має *теорія абсолютних переваг у туристичній індустрії.* Справді, деякі країни мають унікальні туристичні ресурси: рідкісні природні місця, такі як Ніагарський водоспад у США, гора Джомолунгма в Непалі та ін.; пам'ятники архітектури та мистецтва – піраміди фараонів у Єгипті, Тадж Махал в Індії, Акрополь у Греції, Колізей в Італії тощо. Унікальні природні пам'ятники та витвори мистецтва, створені людиною, визначають монопольне становище тієї чи іншої країни і спонукають туристів приїздити до неї.

Свою абсолютну перевагу така країна чи регіон може ще більше посилити інноваційною політикою, яка дозволяє їй створювати специфічні продукти зеленого туризму (питні мети, сон на вулику тощо) і тим самим забезпечувати собі хорошу спеціалізацію в туризмі.

Інновації в туристичному секторі здебільшого охоплюють індустрію гостинності, яка все більше використовує новітні, технології в готельному бізнесі та індустрії розваг, формування нового туристичного продукту і маркетинг. Завдяки застосуванню передових методів управління та активному використанню сучасних інформаційних засобів і нових матеріалів, інновації також можуть істотно знизити ціну туристичного продукту.

Н.Д. Кондратьєв розвинув *теорію великих хвиль* де розкрив характер сукупного впливу взаємопов'язаних факторів, що проявляються в коротко-, середньо- та довгострокових тенденціях ринкової кон'юнктури.

Дослідження кон'юнктури туристичного ринку передбачає виявлення кола умов та факторів, що в даний час найсуттєвіше впливають на формування попиту та пропозиції на внутрішньому та міжнародному ринках (в залежності від масштабів та напрямку діяльності), визначення сили та напрямку їх впливу з метою прогнозування кон'юнктурних змін на певний термін. Основними етапами дослідження кон'юнктури ринку туристичних послуг є: а) поточні спостереження, зосереджені на зборі, оцінці, систематизації та первинній обробці інформації про стан ринку; б) аналіз кон'юнктурної інформації з метою визначення тенденцій та закономірностей формування кон'юнктури даного ринку; в) прогноз кон'юнктури досліджуваного ринку, що є основою розробки стратегії і тактики діяльності туристичного підприємства з посилення конкурентних позицій. В даному випадку, доцільно зважати на кон'юнктуру попиту та пропозиції, а також на цінову та товарну кон'юнктуру.

Теорія двох туристичних секторів. Теорія двосекторної економіки як провідної теорії економічного зростання започаткована із середини 50-х років XX ст. Її творцем був А. Льюїс, лауреат Нобелівської премії. За цією моделлю розвиток економіки розглядають системою двох секторів: традиційного сектора з натуральним сільським господарством, яке характерне прихованим перенаселенням і високопродуктивним сектором промисловості міських території, що поглинає надлишок робочої сили зі сільської місцевості.

Зауважимо, що останнім часом український уряд намагається спрямувати цей мало контрольований процес у русло офіційного бізнесу (малого). Наприклад, у Карпатах він все більше репрезентується саме як зелений туризм.

Модель сприйняття туристичного простору. Автором цієї моделі вважається Й. Міссек (1977 р.). Він обґрунтовує туристичний простір як сприйняття людини з певною культурою, стереотипом відчуття простору. На, наш погляд, дуже важливим у сприйнятті туристичного простору є і стан загального господарювання позаміських територій, зокрема зеленої зони міста, яка поділяється на паркову, лісопаркову та лісогосподарську частини. Адже в основу такого групування покладено інтенсивність відвідувань відпочиваючими приміських зелених територій, тобто їх притягувальна сила, а також наявність транспортного сполучення, відстань від міської забудови і навіть якість та стан лісонасаджень, що може притягувати або відштовхувати потенційних туристів.

Концепція системності та модель рекреаційної системи. Концепцію системності в рекреаційній і туристичній діяльності запропонували російські вчені В. Преображенський і Л. Мухіна ще 1969 р. За їхньою версією, сукупність явищ, пов'язаних із рекреаційною діяльністю (куди ми зараховуємо і сферу зеленого туризму), необхідно розглядати як систему, складену з різних, але взаємопов'язаних елементів. Системність дає змогу повніше і точніше вивчати окремі елементи системи, залучені до сфери рекреаційної (туристичної) діяльності, зокрема такі її властивості, як функціональність, цілісність, ієрархічність, стійкість та динамічність.

В нашому дослідженні доцільно *розглянути модель рекреаційної системи* яку розробив А. Преображенський (1975 р.). Її розглядають як соціальну систему – складну, управляючу і частково самоуправляючу, утворену зі взаємопов'язаних підсистем – відпочиваючих, природних і культурник, територіальних комплексів, технічних систем, обслуговуючого персоналу й органу управління. Дещо пізніше Н. Недашківська (1983 р.) використала цей підхід для аналізу регіонального туристичного комплексу Українських Карпат, виокремивши функціональні групи: група галузей центрального ядра курортне, туристичне господарство; галузі виробничого обслуговування (будівництво, транспорт, сільське господарство); галузі з підготовки туристичне господарство); галузі виробничого обслуговування (будівництво, транспорт, сільське господарство); галузі з підготовки спеціалістів; галузі зі забезпечення потреб рекреаційного господарства (проектно-конструкторські бюро, науково-дослідні інститути, спеціалізовані органи управління).

Великою відвагою і науковою передбачливістю В. Преображенського є, те, що центром моделі рекреаційної системи у період розквіту тоталітарного комуністичного режиму він вважав людину (відпочиваючих). Відносини з іншими підсистемами у моделі вчений розглядав як залежні від соціальних, вікових, національних, регіональних та індивідуальних особливостей групи або окремої людини стосовно інших підсистем.

В кінці XX століття з'явилися нові концентрації розвитку рекреаційного господарства. Одна з них – *концепція «соціокультурних систем»* російського вченого Д. Ніколаєнка. Він вважає, що модель територіально-рекреаційної системи застаріла, бо відповідала потребам замкнутої радянської системи господарювання. У сучасних умовах, що склалися на пострадянському просторі й у світі, повинен «запрацювати» новий підхід, ґрунтований на соціокультурній спільності етнотериторій. Незважаючи на всю зовнішню привабливість, ця концепція, на думку львівських вчених О. Шаблія та С. Кузика, заполітизована і постає науковим обґрунтуванням геополітичної концепції російського експансіонізму. Стосовно периферійного змішаного соціокультурного середовища, яким є АР Крим, Д. Ніколаєнко зазначає: «...Рекреація в цьому анклаві споконвічно відігравала і продовжує відігравати чітку визначену соціокультурну роль. Для Криму це означає, що в державі Україна немає жодної можливості взяти рекреацію в Криму виключно під свій контроль, це призвело б до повного розвалу рекреаційної структури і спричинило б важкі ускладнення у взаєминах України з Росією». Нажаль, сучасна політична ситуація в Україні підтверджує думку львівських науковців.

Концепція ареалу (території) туристичної активності. (TBD – анг. Tourist Business District) використовується для аналізу просторової організації і

функціонування туризму в багатофункційних міських центрах. Сутність концепції, розробленої Ґетцом (1933 р.), полягає в тому, що у містах з розвинутою туристичною функцією туристичні послуги і більшість туристичного бізнесу сконцентровані в центральній частині міста або поблизу, в так званому середмісті. Оптимальні умови для розвитку міського туризму (і це принципове положення) зосереджені переважно у центральній частині агломерації, де сконцентровано такі атрактивні об'єкти, як пам'ятки історії й архітектури, виставкові зали, театри та конференцзали, торговельні й харчові комплекси, різноманітні бюро, довідкові служби, готелі тощо. Їх компактне, доступне для пішоходів розташування, сприяє якісному обслуговуванню відвідувачів і високій туристичній активності саме у центральній частині міста.

Концепція розвитку туризму як зустрічі культур. Суть її полягає у тому, що туристичні центри є місцем зустрічі представників різних культур, носії котрих – приїждже і місцеве населення. Внаслідок такої «зустрічі» відбувається взаємне зацікавлення, пізнання, можливе взаємопроникання культур. Однак може скластися ситуація, коли приїждже і навіть місцеве населення почуватимуться некомфортно, а в гіршому випадку – ображеними, що може зумовити конфлікт. У такому випадку, зауважує А. Ковальчик, необхідно або оминати таку місцевість, або змінювати поведінку обох сторін, аби запобігти такому непорозумінню.

Отже, питання поведінки туристів в іншому культурному середовищі, здатність до сприйняття культури і традицій місця перебування сучасна наука розглядає як засіб його популяризації та розвитку зеленого туризму.

Концепція самознищення розвитку туризму пов'язана з екологічним станом рекреаційних територій. Якщо попередня концепція більше стосується моральних засад розвитку туризму, то концепція самознищення туризму пов'язана з негативною зміною рекреаційних територій, що здійснюється внаслідок проведення масових туристично-рекреаційних занять.

Отже, неконтрольований розвиток зеленого туризму посилює його антропогенний тиск на рекреаційні території, призводить до самознищення туризму, де про подальший розвиток не може бути й мови. Усе це вимагає наукового обґрунтування туристично-рекреаційних навантажень і вивчення економічної доцільності розвитку туризму.

Концепція туристичної урбанізації. Туристичні міста становлять нову та виняткову форму урбанізації, що виникли внаслідок розвитку обслуговуючих функцій з наданням переважно туристично-рекреаційних послуг. На відміну від промислових міст, заснованих в індустріальну епоху, туристичні міста є продуктом самої індустріалізації, під час якої виникла особлива потреба в оздоровленні й створенні поселень із набором міських послуг. Такі міста масово почали виникати наприкінці XIX – початку XX ст..

Міста, котрі виконують туристично-рекреаційні функції, суттєво відрізняються від інших, насамперед від промислових міст. Адже їхня діяльність несумісна з промисловістю, розміщенням виробництв, що може зашкодити навколишньому середовищу, туристичним ресурсам, здоров'ю населення, відпочиваючим. Лікувальні й оздоровчі функції таких міст вимагають наявності в них чистого повітря, охайних парків, просторих зелених зон, екологічно чистих туристичних ресурсів, сучасної соціальної інфраструктури та ін.

*Концепція туристичної функції***.** Важливе місце в науковому досліджені зеленого туризму займає аналіз ролі туристичної функції в суспільно-економічному розвитку населених пунктів та регіонів. Під туристичною функцію ми розуміємо будь-яку суспільно-економічну діяльність в населеному пункті чи регіоні, спрямовану на обслуговування туристів та задоволення певних туристичних потреб.

Загалом прийнято вважати, що туристична функція є високо розвиненою, коли показник Р. Барет'є і П. Дефферта досягає рівня 100, тобто коли кількість місць для ночівлі туристів є рівна кількості постійних мешканців. У Польщі, наприклад, прийнято, що туристична функція є головною або однією з головних суспільно-

економічних функцій місцевості, коли показники Барет'є і Дефферта перевищують рівень 50, а показник Шнайдера – 500.

Отже, більшість сучасних теорій і концепцій туризму загалом та зеленого туризму зокрема мають широке спрямування. Їх дослідження передбачає врахування не лише стану обслуговування, а й індивідуальних особливостей поведінки туристів, при цьому наноситься значний економічний збиток, який дорівнює вартісній оцінці деградації туристичних ресурсів і забруднення навколишнього середовища в результаті туристичної діяльності.

Як засвідчують наукові дослідження, прискорений розвиток зеленого туризму може відіграти роль каталізатора структурної перебудови економіки, забезпечити демографічну стабільність та сприяти вирішенню соціально-економічних проблем, стати вагомим фактором перспективного розвитку сільських територій. Дослідження Всесвітньої туристичної організації (ВТО) стверджують, що індустрія зеленого туризму визнається як суттєвий, найбільш динамічно зростаючий сектор світового туристичного продукту.

Тому вважаємо за доцільне, проаналізувати також основні теорії регіональної економіки, які мають місце у розвитку зеленого туризму.

Концепція формування особливостей та розвитку зеленого туризму, на нашу думку, повинна базуватись на систематизації *теорій регіоналістики*, оскільки розвиток такого ринку окреслюється певними територіальними межами, що зумовлює необхідність розробки методологічних засад його функціонування за теоріями регіонального розвитку. Основними теоріями регіоналістики, положення яких є визначальними для формування розвитку зеленого туризму, на нашу думку, є такі:

- *теорія розміщення* (І.Г. Фон Тюнена, А.Вебера, В.Кристалера, Б.Беррі), одна з перших теорій регіонального розвитку. І.Г. Фон Тюнен в своїх дослідженнях обґрунтував концепцію побудови моделей розміщення сільського господарства концентричними колами навколо ринку збуту продукції [1]. Таким чином на його думку, найвищий прибуток можна було отримати завдяки вдалому розміщенню.

Зважаючи на основні положення даної теорії, оптимальне розміщення осередків зеленого туризму в регіоні, враховуючи низку факторів та умов (наявність кваліфікованого персоналу, матеріально-технічної бази, географічне розташування, інфраструктурне забезпечення), дозволить забезпечити ефективне функціонування ринку зеленого туризму в регіонах України. Положення теорій розміщення стануть базовими при оцінці розвитку зеленого туризму в регіонах України;

- *теорія «центр периферія»* (Дж.Фрідман), яка передбачала мінімальне втручання держави в економіку регіонів. Згідно цієї теорії зниження міжрегіональних балансів більше не розглядалося як першочергове завдання держави, а пропонувалась підтримка окремих, пріоритетних для економіки регіонів, що згодом мали стати своєрідним локомотивом для інших. Постійне домінування центру над периферією забезпечується постійною інноваційною діяльністю: у центрі найбільш інтенсивні контакти, доступ до інформації, ресурсів тощо [3]. На нашу думку, саме децентралізація влади, проведення адмінреформи та зростання бюджетної самостійності громад є оптимальним варіантом для розвитку діяльності зеленого туризму в регіонах України і який буде стимулювати до розвитку інші сфери діяльності, що в свою чергу призведе до більшого наповнення державного бюджету країни;

- *теорія полюсів зростання* (Ф.Перру, Ж.Будвіль, Х.Лаусен, П.Потьє). Представники цієї теорії обґрунтували галузі виробництва за тенденціями їх розвитку, виокремивши ті з них, які розвиваються досить низькими темпами, та ті галузі, що дають поштовх розвитку іншим [4].

Розвиток регіонального ринку зеленого туризму в даному випадку розглядається як високоприбутковий сектор економіки, розвиток якого матиме значний вплив на соціально-економічний ефект для регіону шляхом стимулювання розвитку суміжних до зеленого туризму сфер а також і те, що Україна має всі можливості для залучення рекреантів із сусідніх держав, забезпечувати їх інформацією, обмінюватися досвідом з

країнами сусідами. На нашу думку, полюсом зростання можуть бути як окремі регіони так і територіально не обмежені регіональні системи, що дозволяють використовувати у своїх діяльності інноваційні для всіх регіонів України підходи. Положення теорій полюсів росту зумовлюють потребу оцінки впливу зеленого туризму на соціально-економічний розвиток регіону в цілому;

- *теорія дифузії нововведень* (Т. Хагерстранд, Г.Мюрдаль). Дана теорія є одним із нових напрямів в теорії регіоналістики і вперше згадується в публікації Т.Хагерстранда «Дифузія інновацій як просторовий процес» [5]. В основу своїх досліджень вчений поклав вивчення процесів дифузії на основі нововведень у сільському господарстві за допомогою імітаційного підходу. Даний імітаційних підхід дозволяв описати процес нововведень на території на основі використання таких понять як відстань, поле, контакт, інформація. Структура імітаційної моделі ґрунтується на сукупності принципів, які виражають основні закономірності поширення і отримання інформації про інновації. Одне покоління інновацій має чотири стадії, що мають хвилеподібний характер: виникнення, дифузія, накопичення та насичення [2, с.17].

Отже, згідно з теоріями Т.Хагерстранда і Г.Мюрдаля створення сприятливих умов для інноваційного розвитку менш розвинених регіонів є основним принципом регіонального розвитку, а основним чинником –нововведення. Положення теорії дифузії інновацій передбачає необхідність поширення інноваційних технологій в діяльності зеленого туризму, як необхідної умови його функціонування. Інновації передбачають нововведення, що в свою чергу призводить до позитивних змін в якості наданні рекреаційних послуг, які характеризуються кращими споживчими якостями порівняно з попередніми і це дає змогу для забезпечення конкурентоспроможності регіонального ринку зеленого туризму;

- *теорія геомаркетингу* (А.Шоу, Л.Уелд) Дана теорія є актуальною для нашого дослідження, в основу цієї теорії покладено відносини між центрами бізнесу і ринковими зонами, що до них прагнуть. Дані відносини в просторовому аспекті розглядаються як на рівні регіону, так і на рівні міста та населеного пункту. Важливою дана теорія є для нашого дослідження тому що, її концепція в галузевому аспекті використовується для оптової, роздрібної торгівлі та сфери послуг. Саме в межах геомаркетингу проводяться дослідження просторових характеристик ринків. Географічна сегментація яких здійснюється на основі виділення різних зон для розробки диференційної регіональної маркетингової стратегії, в якій взято за основу гіпотезу про залежність ринкової поведінки покупців від регіональних факторів.

Виходячи з вище наведеного, можемо зауважити що, теорії регіональної економіки дозволяють виокремити методологічне спрямування дослідження механізмів формування та розвитку зеленого туризму в Україні.

Окрім зазначених, при дослідженні розвитку зеленого туризму, вважаємо за доцільне врахувати основні положення наступних інституційних теорій:

- *теорія інституціоналізму* (Дж.Гобсон, Т.Веблен, Дж.Коммонс, Ф.Перру та ін.), що дозволить розглядати діяльність зеленого туризму, як систему соціальних інститутів, що забезпечує його функціонування На цій теорії базується розуміння сутності такого виду діяльності та сукупність норм і правил його функціонування та розвитку;

- *теорія інформаційного суспільства* (Д.Белл, О.Тоффлер) яка вказує на необхідність розвитку сфери послуг, що стає передумовою формування та розвитку сфери зеленого туризму;

- *теорія едьюкементу (Х.Раскін),* теорія яка з'явилася у науці про туризм на початку XXI ст., суть якої полягає у змісті освіти й організації здобуття знань через різні форми організації та самоорганізації змістовного дозвілля. Саме з цією метою доцільно запровадити та поглибити теоретичні основи едьюкементу (едьюкемнт – це освіта + розваги) як наукової категорії [6].

Проведемо систематизацію зазначених теорій та визначимо основні їх положення для формування концептуальних засад регіонального розвитку зеленого туризму (таблиця 1.1.).

Таблиця 1.1.

Аналіз теорій регіонального розвитку зеленого туризму*

Теорії та концепції	Представники	Основні характеристики теорії
1	2	3
Теорії розвитку туризму		
Теорія розвитку туризму	У.Ростоу, Р.Пребіш	Суспільство налічує п'ять стадій економічного зростання: традиційна, стартова, піднесення, стабільність, масове споживання
Теорія периферії в розвитку туризму	В.Кристаллер	Суть даної теорії полягає в обґрунтуванні просторової організації розселення в пошуку певної регулярності сфер послуг
Теорія циклів еволюції туристичного простору	Р.Батлер	Розвиток регіону як туристичної «дестинації» відбувається циклічно і проходить декілька етапів: розвідки, входження, еволюції, консолідації, стагнації, занепад
Теорія абсолютних переваг у туристичній індустрії	Д.Рікардо	Унікальні природні пам'ятники та витвори мистецтва, створені людиною, визначають монопольне становище тієї чи іншої країни і спонукають туристів приїздити до неї
Теорія великих хвиль	Н.Кондратьєв	Дослідження кон'юктури туристичного ринку. Дозволяє виявити умови та фактори, що впливають на формування попиту та пропозиції
Теорія двох туристичних секторів	А.Льюїс, Е.Коген	Поділ туристичного обслуговування на інституційовані та неінституційовані суб'єкти (сектори) господарювання
Модель сприйняття туристичного простору	Й. Місек, С. Ліщевський	Обґрунтовує туристичний простір як сприйняття рекреанта з певною культурою стереотипом, відчуття простору
Концепція системності	В.Преображенський Л. Мухіна	Обґрунтовує, що рекреаційну діяльність (куди ми відносимо і зелений туризм) необхідно розглядати як систему, складену з різних, але взаємопов'язаних елементів
Модель рекреаційної системи	В.Преображенський Н. Недашківська, О.Любіцева	Дозволяють виокремити природні й культурні територіальні комплекси не лише як ресурси, а й умови задоволення рекреаційних потреб
Концепція «соціокультурних систем»	Д.Ніколаєнко	Пропонує новий підхід, ґрунтований на соціокультурній спільності етнотериторій
Концепція ареалу (території) туристичної активності	Л.Гетц	Сутність даної концепції, полягає в тому, що у містах з розвинутою туристичною функцією туристичний бізнес сконцентрований в центральній частині міста
Концепція розвитку туризму як зустрічі культур	А.Ковальчик	Суть її полягає у тому, що соціокультурне середовище створене під час зустрічі представників різних культур, може стати притягальною силою і сприяти збільшенню туристів
Концепція самознищення розвитку туризму		Розкриває вплив неконтрольованого розвитку зеленого туризму на рекреаційні території.
Концепція туристичної урбанізації		Дозволяє розвивати туристичну підприємливість, щоб змінити систему сільської забудови аби досягти іншого статусу
Концепція туристичної функції	М.Мальська	Розкриває вплив розвитку зеленого туризму на обслуговування та задоволення певних туристичних потреб, тобто на активізацію сфери послуг в регіоні
Теорії регіональної економіки		
Теорія розміщення	В.Кристалера	Виокремлення зон спеціалізації як фактора регіонального розміщення туристичних об'єктів
Теорія «центр периферія»	Дж.Фрідман	Визначення та підтримка пріоритетних для національної економіки регіонів розвитку зеленого туризму
Теорія полюсів зростання	Ф.Перру, Ж.Будвіль, Х.Лаусен, П.Потьє	Сфера зеленого туризму розглядається як високоприбуткова, розвиток якої генеруватиме значний соціально-економічний ефект для регіону шляхом стимулювання розвитку суміжних до зеленого туризму сфер
Теорія дифузії нововведень	Т. Хагерстран, Г.Мюрдаль	Інноваційні технології, передбачаються як необхідна умова розвитку і функціонування зеленого туризму
Теорія геомаркетингу	А.Шоу, Л.Уелд	Дослідження ринку зеленого туризму у просторовому аспекті з позиції оцінки конкурентів, попиту та пропозиції.
Теорія інституціоналізму	Дж.Гобсон, Т.Веблен	Виокремлення інститутів та інституцій як системи соціальних організацій, що забезпечує функціонування сфери туризму
Теорія інформаційного суспільства	Д.Белл, О.Тоффлер	Виокремлення сфери послуг у сучасних умовах розвитку зеленого туризму як пріоритетної
Теорія едьюкементу	Х.Раскін	Обґрунтовує доцільність змісту освіти й організації здобуття знань через різні форми організації та самоорганізації дозвілля

* сформовано автором

Висновки. Наведені вище теорії є невід'ємною часиною формування концептуальних засад регіонального розвитку зеленого туризму. Основні їх положення, вважаємо за доцільне враховувати у формуванні ефективних напрямків розвитку зеленого туризму в регіоні.

Таким чином, основними елементами формування та розвитку зеленого туризму в першу чергу є: розвинена інфраструктура, екологічно чисті території, високий рівень туристичного обслуговування та ін.

Крім того, зелений туризм повинен розвиватися на засадах збереження та відтворення природних систем, підтримки їх життєздатності та функціональності, раціонального рекреаційного природокористування і доступності цінних рекреаційних ресурсів нині та в майбутньому, що забезпечить умови поліпшення якості життя та здоров'я населення країни, зростання його благополуччя, екологічної та економічної безпеки

Список використаних джерел

1.Розміщення продуктивних сил України: Навч.-метод.посібн. для сам ост.вивч.дисц. / С.І. Дорогунцов, Ю.І. Пітюренко, Я.Б. Олійник та ін. – К.: КНЕУ, 2000. -364 с

2.Герасимчук З.В. Циганюк Н.Є. Логістична рекреаційна система регіонів України: основи формування та розвитку: Монографія / З.В. Герасимчук, Н.Є. Циганюк. – Луцьк, 2014 – С.14

3.Ларіна Р.Р. Теоретико-методологічні основи формування регіональних логістичних систем: Дис.док.ек.наук / Р.Р. Ларіна. – Донецьк, 2005.

4.Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика: Монографія / Герасимчук З.В. – Луцьк, 2014. – С.62.

5.Hagerstrand T. Innovation diffusion as a spatial process \ T.Hagerstrand. – Chicago, University of Chicago Press, 1967.

6.Матвійчук Л. Раціоналізація використання та охорони туристичних ресурсів: діагностика та механізм забезпечення: Монографія / Л. Матвійчук. – Луцьк: Волиньполіграф, 2011. 340 с.

Рецензент д.е.н., професор Матвійчук Л.Ю.

УДК 330.11:338.48

Чепурда Л.М., д.е.н., професор
Черкаський державний технологічний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТУ

В статті узагальнено існуючі підходи до визначення поняття «туристичні ресурси», проаналізовано концептуальні основи їх раціонального використання та охорони, а також сформовано нову концепцію використання та охорони туристичних ресурсів, сутність якої полягає у досягненні сталого розвитку туристичних ресурсів на основі забезпечення досягнення критеріїв раціональності їх використання та охорони.

Ключові слова: сталий розвиток, туристичні ресурси, раціональне використання.

Chepurda L.

CONCEPTUAL BASIS OF THE USE OF TOURISM RESOURCES ON THE BASIS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

In this article we have a new concept and use of tourism resources, the essence of which is to achieve sustainable development of tourism resources based on criteria to ensure that the rational use and protection. The basis of this concept the idea of responsible and sustainable use of tourism resources, the entity rational use, store and reproduce tourism resources. Proved that under such conditions the use and protection of tourism resources is achieved their sustainable development. This approach to the use and protection of tourism resources to determine the level of rationality of these processes.

Considered essential characteristic of rational use and protection of tourism resources, which highlighted the following key criteria of rationality as profitability, tourist capacity, competitiveness and nevysnazhlyvist rational use of tourism resources and reproduction, performance, safety and sustainability of rational tourism resources.

Keywords: sustainable development, tourism resources, rational use.

Чепурда Л.М.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ К УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТЫХ

В статье сформирована новая концепция использования и охраны туристических ресурсов, сущность которой заключается в достижении устойчивого развития туристических ресурсов на основе обеспечения достижения критериев рациональности их использования и охраны. В основу такой концепции положена идея сбалансированного использования и охраны туристических ресурсов, при которых субъекты хозяйствования рационально используют, хранят и воспроизводят туристические ресурсы. Обосновано, что при таких условиях использования и охраны туристических ресурсов будет достигнуто их устойчивое развитие. Такой подход к использованию и охране туристических ресурсов позволяет определить уровень рациональности указанных процессов.

Ключевые слова: устойчивое развитие, туристические ресурсы, рациональное использование.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Остання чверть XX та початок XXI століття пройшли під знаком прискореного розвитку туризму, що перетворило його на глобальне явище за масовістю, формами і технологіями організації відпочинку. Не зважаючи на планетарний розмах, туризм залишився регіональним і національним за змістовним наповненням. В умовах ринкових перетворень України туристична галузь відіграє велику роль в господарському комплексі. В останній період вона набуває все більш потужного розвитку і в найближчі десятиліття може стати найбільш пріоритетним напрямом розвитку суспільного життя. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про туризм» держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності. Туристична індустрія, пропонуючи уніфіковані системи відпочинку й обслуговування, використовує регіональні природні властивості та національну і культурну самобутність етнічних груп та громад, що у багатьох випадках стає головним мотивом для здійснення подорожі.

Аналіз наслідків реформування економіки України протягом 90-х років дає підстави стверджувати, що протягом багатьох десятиліть у господарське життя країни було залучено значний потенціал, все більше природних та антропогенних туристичних ресурсів (водойм, лісів, пам'яток архітектури тощо) потрапило до виробничого обігу турпродукту. Інакше кажучи, панував екстенсивний характер використання таких ресурсів, який призвів до суттєвих негативних наслідків, пов'язаних з використанням, деградацією та забрудненням водних об'єктів при водному туризмі, не завжди обґрунтованою вирубкою лісів при будуванні туристично-розважальних комплексів, нераціональним використанням бальнеологічних ресурсів при рекреаційній діяльності або як приклад – нераціональне використання замків і фортець за фестивального виду туризму.

Отже, постають дві взаємопов'язані проблеми: перша – як раціонально використовувати туристичні ресурси, друга – як їх раціонально охороняти.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Суттєві аспекти використання, охорони та відтворення ресурсної та ресурсно-туристичної проблематики ґрунтовно висвітлені в роботах провідних українських вчених О.О. Бейдика, І.В. Бережної, Б.В. Буркинського, Т.П. Галушкіної, З.В. Герасимчук, Л.М. Грановської, Л.С. Гринів, В. А. Голяна, М.В. Гудзь, Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, Л.П. Дядечко, В.С. Кравціва,С.П. Кузика, В.Ф. Кифяка, О.О. Любіцевої, М.П. Мальської, Н.А. Мікули, Т. Г. Сокол, Т.І. Ткаченко, Н.В. Фоменко, М.А. Хвесика, Є.В. Хлобистова, В. І. Цибуха, Л.М. Черчик, І.М. Школи та інших.

Серед зарубіжних вчених окремі елементи механізму використання та охорони туристичних ресурсів розглядали у своїх працях, В. С. Боголюбов, С. Ванхілл, В.Ю. Воскресенський, Д. Гільберт, П. Дефер, І. Енджейчик, І. В. Зорін, А. Ковальчик, М. Козак, К. Купер, Н. Лейпер, Л. Мітчел, Д. Надсон, В. Нарштедт, В. П. Орловська, Й. Петер, М. Труасі, Д. Флетчер, К. Холл та велика кількість представників наукових шкіл із різних кран світу.

Цілі статті. Основною метою дослідження є виявлення концептуальних засад та узагальнення існуючих підходів до трактування поняття «раціональне використання та охорона туристичних ресурсів. Відповідно до мети вибрані цілі:

- дослідити та узагальнити визначальні характеристики поняття «раціональне використання та охорона туристичних ресурсів»;
- виявити концептуальні засади раціонального використання та охорони туристичних ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Наукові розробки теорій і концепцій раціонального використання та охорони туристичних ресурсів розпочалися наприкінці 50–х рр. ХХ ст. Це було зумовлено інтенсивним збільшенням потоків відпочивальників. Серед них найбільш поширені у наш час є [4]:

- теорія стадійного розвитку туризму;
- теорія залежного розвитку;
- теорія периферії у розвитку туризму;
- теорія циклів еволюції туристичного простору;
- теорія двох секторів туризму;
- концепція сприйняття туристичного простору;
- концепція розвитку туризму як зустрічі культур.

Проте недоліком цих теоретичних розробок є відсутність обґрунтованих шляхів раціонального використання та охорони туристичних ресурсів у господарській діяльності. На нашу думку, саме раціональне використання туристичних ресурсів дозволить регіонам Україні сформувати туристичну сферу як ефективну галузь національного господарства.

Сучасні поняття туристичного потенціалу широко використовується у науковій літературі. Це дозволяє зафіксувати окремі компоненти природного середовища як цілісність, що забезпечить реалізацію економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб суспільства та окремої людини [6].

Такий підхід обґрунтовує комплексне використання туристичних ресурсів як умову раціональності зазначеного процесу. Саме комплексність сприяє оптимізації взаємодії економіки і довкілля та створює умови для проведення еколого-економічної оцінки використання та охорони туристичних ресурсів.

Серед сучасних фахівців немає єдиного бачення та розуміння проблем дослідження процесів використання та охорони туристичних ресурсів. Найбільша увага у наукових публікаціях присвячена дослідженню таких проблем:

- формування ресурсної стратегії [1];
- розробка методології еколого-економічної оцінки природних ресурсів [2];
- обґрунтування напрямів удосконалення організаційно-економічного механізму використання природно-ресурсного потенціалу;
- розробка наукових основ формування інституційної моделі природокористування [8];
- методика кількісного визначення природно-ресурсного потенціалу [5];
- розробка системи методів комплексного аналізу природно-ресурсного потенціалу [5].

Суттєвим доробком філософського знання туризму та використання туристичних ресурсів стала фундаментальна праця Т.Ткаченко «Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу», в якій автор, спираючись на ґрунтовні доробки сучасних вчених А.Мазаракі, С.Синякова та ін. поглиблює філософські засади розвитку теорії економічної науки в туризмі [7].

Більшість науковців (Т. П. Галушкіна, З. В. Герасимчук, Л. М. Грановська, Т. І. Ткаченко, Ю. Т. Туниця, Л.М. Черчик) альтернативною концепцією, що дозволить зупинити руйнівні процеси довкілля загалом та туристичних ресурсів зокрема, вважають сталий розвиток. У рамках цієї концепції, на наш погляд, стає можливою заміна пріоритетів споживацького використання туристичних ресурсів у напряму стабілізації їх екологічного стану та розвитку, оскільки вона передбачає не просто охорону туристичних ресурсів від руйнівного впливу економічного розвитку туристичної галузі, що характерно для концепцій охорони навколишнього середовища, а скоріше підпорядкування економіки вимогам екологічних обмежень. Саме тому

критерієм збалансованості будемо розуміти узгодження процесів використання туристичних ресурсів з їх збереженням на основі співвідношення економічної, екологічної та соціальної ефективності використання та охорони туристичних ресурсів.

Іншим критерієм раціонального використання та охорони туристичних ресурсів є оптимальність зазначених процесів. Оптимальність є важливою умовою раціональності. Теорія оптимуму, яку інтенсивно розробляють сьогодні багато представників загальнонаукових та галузевих сфер науки, органічно входить до метатеорії пізнання. Використовуючи структурно визначені аналітико-синтетичні методи наукового дослідження, теорія оптимуму обґрунтовує та закладає критеріальні основи раціонального використання та охорони туристичних ресурсів.

Підсумовуючи все сказане вище, наголосимо, що спільною домінантою існуючих теоретичних підходів до питання раціональності використання та охорони туристичних ресурсів, які існують сьогодні, є визнання факту зростання антропогенного навантаження туризму на його ресурсну базу і як результат – зменшення туристичного ресурсного потенціалу, а у деяких випадках повне зникнення окремих туристичних об'єктів. Розглянуті підходи до тлумачення змісту раціональності свідчать про те, що у більшості випадків дослідники це поняття бачать через призму використання та охорони суто природних ресурсів, залишаючи поза увагою культурно-історичні об'єкти. Також зазначені підходи, згідно з нашим об'єктом дослідження, не відображають усієї сукупності туристичних ресурсів, адже ресурсною базою туризму можуть виступати як природні та культурно-історичні ресурси, так і допоміжні і додаткові у вигляді транспортної доступності, інженерних комунікацій тощо. Крім того, туристичний ресурс може виступати як конкретний об'єкт, певна територія, приурочена подія, масовий захід, маршрут тощо. Наявність того чи іншого туристичного потенціалу зумовлюється ефективним вибором форм використання та охорони туристичних ресурсів, які можуть змінюватися у часовому просторі залежно від поставлених цілей. Розглянуті підходи характеризують найрізноманітніші критерії, що визначають раціональність при використанні та охороні туристичних ресурсів від оптимальності до комплексності та сталості. У сучасних економічних дослідженнях пріоритетне значення у використанні та охороні туристичних ресурсів відводиться концепції сталого розвитку, адже саме в ній закладено комплексний, системний характер. Такий підхід стосується як кількісних, так і якісних характеристик поняття раціональності при використанні та охороні туристичних ресурсів, а також формує напрями економічних досліджень з відчутним акцентом у бік збереження туристично-ресурсного потенціалу для нинішніх та майбутніх поколінь.

Тлумачення поняття раціональності на основі врахування усіх складових і комплексного, цілісного підходу до формування організаційно-економічного механізму раціонального використання та охорони туристичних ресурсів дозволить досягти стабілізації і покращення їх соціо-еколого-економічного стану, повніше та вигідніше використовувати туристичний потенціал, забезпечить туристичні інтереси населення, збереже туристичні ресурси для нинішніх та майбутніх поколінь.

Висновки. Таким чином, результатом раціонального використання та охорони туристичних ресурсів має стати сталий розвиток туристичних ресурсів на основі врахування вищезазначених критеріїв раціональності.

Узагальнюючи вищесказане, раціональне використання туристичних ресурсів – це невиснажливе використання, що враховує туристичну місткість територій, забезпечує високий рівень рентабельності зазначених процесів та нарощення конкурентоспроможності туристичних регіонів. Раціональна охорона туристичних ресурсів – комплекс заходів щодо відтворення туристичних ресурсів шляхом застосування найефективніших методів та форм їх збереження, результатом яких є екологічно безпечний розвиток туристичних ресурсів.

Результати дослідження підтверджують, що в наш час необхідно якісно новий підхід до формування дієвого механізму раціонального використання та охорони туристичних ресурсів, метою якого має бути визначення окремих типів туристичних ресурсів, виявлення чинників впливу на їх стан та розвиток, а також який би

комплексно поєднував позитивні сторони попередніх підходів та висвітлював невраховані позиції. Вважаємо, що таким може стати підхід з позицій теорій природокористування і теорій туризму. Зазначена концепція повинна полягати у досягненні сталого розвитку туристичних ресурсів на основі врахування критеріїв раціональності їх використання й охорони.

Список використаних джерел:

1.Герасимчук З.В. Регіональна політика розвитку рекреаційного природокористування: механізми формування та реалізації: монографія / З.В.Герасимчук, Н.В.Коленда, Л.М.Черчик. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 171 с

2.Данилишин Б.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України: / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко та ін. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – 715 с.

3.Кузик С. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід: монографія / С.Кузик. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 254 с..

4. Мікула Н.А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія. / Н.А. Мікула – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.

5.Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах: підручник / В.П.Руденко. – К.: ВД К.-М. Академія – Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 586 с.

6.Стеченко Д.М. Концептуальні засади використання системного підходу у дослідженнях рекреаційно-туристичного природокористування / Д.М. Стеченко, І.В. Безуглий // Регіональна економіка. – 2008. – Вип. 4. – С. 72–80.

7.Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т.І. Ткаченко. – 2-ге вид., випр. та доповн. – К.: КНТЕУ, 2009. – 463 с.

8.Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: монографія / М.А.Хвесик, В.А.Голян. – К.: Кондор, 2007. – 480 с.

УДК 330.15 : 630*6

Шубалий О.М., к.е.н., доцент
Луцький національний технічний університет

ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЕВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті вивчено міжнародні правові норми, які визначають цілі, принципи, стратегії, завдання та напрями сталого лісокористування. Вивчено основні положення лісової стратегії Європейського союзу, яка передбачає більш суворе регулювання дій країн-членів в частині, що стосується управління лісами, і більш активне залучення їх в спільні дії щодо розвитку лісового сектора. Доведено необхідність закріплення у вітчизняному законодавстві інституціональних норм і цінностей сталого управління лісами, які повинні сформувати відповідне інституціональне забезпечення для здійснення подальших трансформацій у системі еколого-економічних відносин у лісовому секторі.

Ключові слова: сталий розвиток, стале лісокористування, лісовий сектор, інституціональне забезпечення, лісова стратегія.

Шубалый А.М.

ПЕРСПЕКТИВЫ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ ПРИНЦИПОВ УСТОЙЧИВОГО ЛЕСОПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

В статье проанализированы международные правовые нормы, которые определяют цели, принципы, стратегии, задачи и направления устойчивого лесопользования. Изучены основные положения лесной стратегии Европейского союза, которая предусматривает более строгое регулирование действий стран-членов в части, касающейся управления лесами, и более активное привлечение их в совместных действиях по развитию лесного сектора. Доказана необходимость закрепления в отечественном законодательстве институциональных норм и ценностей устойчивого управления лесами, которые должны сформировать соответствующее институциональное обеспечение для осуществления дальнейших трансформаций в системе эколого-экономических отношений в лесном секторе.

Ключевые слова: устойчивое развитие, устойчивое лесопользование, лесной сектор, институциональное обеспечение, лесная стратегия.

Shubalyi A.

FUTURE IMPLEMENTATION PRINCIPLES OF SUSTAINABLE FOREST MANAGEMENT IN UKRAINE IN THE CONTEXT EUROPEAN INTEGRATION

In the article the international legal norms that define the objectives, principles, strategies, and objectives for sustainable forest management. The basic provisions of the EU Forestry Strategy, which provides for stricter regulation of actions of member states in regards forest management, and more active involvement in their joint efforts on the development of the forest sector. The necessity of consolidation in the domestic legislation of institutional norms and values of sustainable forest management, which should establish appropriate institutional provision for further transformations in the system of ecological and economic relations in the forestry sector.

Keywords: sustainable development, sustainable forest management, forest sector, institutional support, forest strategy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні, в умовах посилення системних суперечностей між природою та людською цивілізацією, все переконливішими та беззаперечнішими стають твердження щодо необхідності якнайшвидшого переходу до принципів сталого розвитку, оскільки лише шляхом узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів у глобальному вимірі можливий стабільний, збалансований та екологобезпечний розвиток суспільства. Для того, щоб переорієнтувати механізми функціонування національної економіки відповідно до принципів сталого розвитку, потрібно завершити інституціональну перебудову в усіх сферах економічної діяльності. Це перш за все стосується лісового сектора, для якого характерні надмірний директивний вплив держави та нерозвиненість ринкових інститутів, що є значним стримуючим фактором переходу до сталого лісокористування.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Фундаментальні та прикладні дослідження щодо вирішення основних проблем розвитку еколого-економічних систем і, зокрема, лісового сектора в напрямку створення належного інституціонального забезпечення його переходу до сталого розвитку проводили ряд вітчизняних вчених: А. Бобко, Ю. Гайда, О. Голуб, В. Голян, Б. Данилишин, Я. Дяченко, Я. Коваль, Б. Колісник, В. Кравців, П. Лакида, Є. Мішенін, М. Римар, І. Синякевич, М. Степаненко, Р. Сунгуров, Ю. Туниця, М. Хвесик, О. Фурдичко, Р. Яцик та багато інших.

Базові положення концепції сталого управління лісами викладені у документах, прийнятих на Конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку (3-14 червня 1992 року, Ріо-де-Жанейро, Бразилія), Всесвітній зустрічі на вищому рівні по сталому розвитку (26 серпня – 4 вересня 2002 року, Йоганнесбург, Південна Африка), Дев'ятнадцятій сесії Комітету по лісовому господарству ФАО (16-20 березня 2009 року, Рим, Італія), Конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо +20» (20-22 червня 2012 року, Ріо-де-Жанейро, Бразилія) та багатьох інших заходах. Про необхідність забезпечення сталого розвитку лісового сектора, як і інших секторів національної економіки, неодноразово наголошувалося в рішеннях і рекомендаціях ФАО, МОТД, ЮНЕП, Світового банку та інших форумів. Але для України потрібно розробити власну, адаптовану до національних умов, модель переходу до сталого розвитку лісового сектора, створивши належне інституціональне забезпечення.

Цілі статті. Виникає необхідність подальшого вивчення перспектив імплементації принципів сталого лісокористування в контексті обраного Україною шляху на подальшу євроінтеграцію.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ідея сталого лісокористування ґрунтується на еколого-економічному підході, згідно з яким ліс у контексті сталого розвитку повинен розглядатися, з одного боку, як фактор відтворення лісосировинного потенціалу, орієнтованого на комплексне використання лісоресурсного потенціалу для забезпечення життєдіяльності суспільства, а з другого – як антропогенно змінений

природний ландшафт, що вимагає від держави значного поліпшення його стану, розширеного відновлення та приведення у відповідність до вимог сталого розвитку.

Базові засади сталого лісокористування були закладені ще на Конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку, яка відбулася 3-14 червня 1992 року у Ріо-де-Жанейро. У прийнятому документі „Порядок денний на XXI століття" було виділено окремий розділ „Збереження і раціональне використання ресурсів в цілях розвитку", де окремим пунктом було передбачено комплекс заходів по боротьбі зі збезлісенням [8].

На Конференції Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку (Ріо +20) в 2012 році держави-члени ООН ініціювали процес розробки загальних цілей сталого розвитку для збалансованого розгляду економічних, соціальних та екологічних аспектів сталого розвитку; ці цілі повинні відповідати порядку денному ООН щодо перспектив розвитку на період після 2015 року. Розробка цілей сталого розвитку дає величезну можливість для того, щоб оцінити роль лісів у забезпеченні сталого розвитку.

Підсумковий документ Конференції ООН зі сталого розвитку під назвою «Майбутнє, якого ми хочемо» визнає необхідність подальшого просування ідеї сталого розвитку на всіх рівнях та інтеграції його економічної, соціальної та екологічної складових і врахування їх взаємозв'язку для досягнення мети сталого розвитку у всіх його аспектах [1].

Ґрунтуючись на дотриманні принципів сталого розвитку, члени Спільного партнерства по лісах визначили в якості базових десять цілей для лісів і дерев поза лісами для спільної інтеграції щодо забезпечення сталого управління лісами, які спираються на існуючі цілі, завдання та цільові показники вищезазначених глобальних міжурядових актів і політики форумів, багато з яких були прийняті та підтверджені урядами на Конференції Ріо + 20 та в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН:

1) стале управління лісами в усьому світі;

2) покращення світових ресурсі лісу і деревини;

3) зростання переваг щодо пом'якшення наслідків зміни клімату в результаті лісового господарства;

4) збільшення прямого й непрямого внеску лісів і дерев у забезпечення продовольчої безпеки та харчування у світі;

5) скорочення бідності населення за рахунок збільшення доходів і зайнятості від використання лісів;

6) збереження і вдосконалення пов'язаного з лісами біорізноманіття;

7) підтримання балансу прісної води з лісових районах;

8) збільшення стійкості людей і лісів перед можливими екстремальними явищами;

9) зростання внеску лісів у розвиток зеленої економіки;

10) збільшення обсягів залучення фінансових ресурсів з усіх джерел для сталого управління лісами [1].

У грудні 2013 року Комітетом по лісах і лісової промисловості ЄЕК ООН (COFFI) та Європейською комісією з лісового господарства ФАО (EFC) був затверджений так званий «Рованіємський план дій для лісового сектору по сприянню переходу до «зеленої» економіки». Цей план дій надає міцну платформу для лісового сектору щодо сприяння переходу до «зеленої» економіки в Європі, Північній Америці, на Кавказі та в Центральній Азії. Зазначається, що лісовий сектор може зробити ще більше, якщо уряди та приватний сектор почнуть виробляти і використовувати матеріали на деревній основі. У Плані позначені конкретні кроки, які зможуть допомогти країнам забезпечити стійке і безпечне розвиток лісів в регіоні за п'ятьма ключовими напрямками: стале виробництво і споживання лісової продукції; розвиток низьковуглецевого лісового сектора; створення «зелених» робочих місць в лісовому секторі; надання екологічних послуг на довгостроковій основі; розробка політики та моніторинг лісового сектора [9].

На двадцять другій сесії ФАО у червні 2014 року було оприлюднено звіт «Стан лісів світу 2014», у якому констатується, що у більшості регіонів світу, ліси, чагарники та агролісомеліораційні системи відіграють важливу роль у житті сільських людей, адже вирішують проблеми зайнятості, забезпечення енергією, поживними продуктами і широким асортиментом товарів і екосистемних послуг. Вони мають величезний

потенціал для сприяння сталому розвитку та переходу до зеленої економіки. Важливо, щоб політики приймали обгрунтовані рішення щодо управління та використання лісів, адже вигоди від лісів відображаються у складі цілей сталого розвитку важливі не тільки по відношенню до навколишнього середовища, але і з точки зору їх внеску у вирішення багатьох соціальних питань.

У 2015 році на одинадцятій сесії Форуму ООН по лісах (UNFF 11) буде розглянуто нову Міжнародну Угоду по лісах, також оцінено прогрес у напрямку досягнення чотирьох глобальних цілей по лісах, визначених Стратегією ФАО в галузі лісів та лісового господарства, яка була прийнята у 2009 році у Римі.

З метою координації зусиль у Європі щодо забезпечення сталого розвитку лісового сектору у XX-XXI ст. систематично проводяться наради на рівні міністрів лісового господарства окремих держав (Страсбург, 1990; Хельсінкі, 1993; Лісабон, 1998; Відень, 2003; Варшава, 2007; Осло, 2011), в яких Україна брала активну участь.

Щодо формування стратегій сталого управління лісами в ЄС, то остання Конференція на рівні міністрів FOREST EUROPE (Ліси Європи) по захисту лісів в Європі була проведена 14-16 червня 2011 у м. Осло, в Норвегії. На конференції міністри відповідальні за ліс в Європі прийняли Європейські Цілі 2020 по Лісах щодо захисту та сталого менеджменту. Також міністри прийняли історичне рішення і почали переговори щодо укладення юридично зобов'язуючої угоди по лісах в Європі. Ці рішення являють собою головний внесок Європи в Міжнародний Рік Лісів 2011.

В ході зустрічі на рівні експертів 14-15 лютого 2012 року у Мадриді, Іспанія, затверджений план робіт процесу Ліси Європи на наступні 4 роки. Відповідно плану робіт процес Ліси Європи зосереджує свою діяльність на наступних напрямках роботи: подальший розвиток сталого лісоуправління і його інструментів; подальші покращення в лісовому моніторингу і звітності; зміцнення зусиль по боротьбі з незаконними рубками; оцінка послуг лісових екосистем; соціальні питання в зеленій економіці; комунікація [2].

Пізніше, 20 вересня 2013 Європейська комісія (вищий орган виконавчої влади Європейського союзу) затвердила нову лісову стратегію Європейського союзу (EU Forest Strategy). Термін дії нової стратегії в явному вигляді не обмежений, але багато цільові показники встановлені для періоду до 2020 року. Стратегія встановлює три основні принципи розвитку лісового сектора Євросоюзу:

- стійке і багатоцільове управління лісами, збалансоване користування різними ресурсами та послугами лісу, забезпечення охорони лісів;
- ресурсна ефективність, оптимізація вкладу лісів і лісового сектора в розвиток сільських територій, економічне зростання і створення робочих місць;
- глобальна відповідальність за стан лісу, стимулювання сталого (відповідального) виробництва і споживання лісової продукції [14].

До 2020 р Стратегія передбачає перехід до управління всіма лісами на території ЄС відповідно до концепції невиснажливого ведення лісового господарства.

Досягнення основної мети буде здійснюватися в трьох пріоритетних напрямках:

1) невиснажливе управління лісовим господарством з метою досягнення соціальних цілей;

2) удосконалення бази знань;

3) сприяння координації та зв'язків.

Для кожного пріоритетного напрямку вироблені відповідні контрольні проміжні критерії, які повинні бути досягнуті до 2020 року. За сукупною реалізацією цих критеріїв можна буде оцінити ефективність Стратегії в цілому. Нова стратегія передбачає більш суворе регулювання дій країн-членів Євросоюзу у сфері управління лісами, і більш активне залучення їх в спільні дії щодо розвитку лісового сектора.

Лісова стратегія безпосередньо не стосується питань фінансування, і лише констатує існуючу ситуацію і передбачувані тенденції її розвитку. На даний час 90% фінансування лісового господарства в Євросоюзі йде через програми і відповідно до правил, що стосуються розвитку сільських територій. У загальній складності в рамках підтримки розвитку сільських територій на лісове господарство в Євросоюзі було

виділено в 2007-2013 роках 5,4 мільярда євро, і приблизно такий же рівень фінансування очікується в 2014-2020 роках [6].

В цілому, лісовий сектор ЄС продемонстрував, що цілі щодо сталого економічного росту та перетворення економіки ЄС в найбільш конкурентноспроможну та динамічну економіку в світі, можуть бути сумісними з Гетеборгськими цілями щодо збереження якісного та кількісного базисів природних ресурсів. При цьому, перед країнами ЄС стоїть виклик в поліпшенні конкурентноздатності сектору при впровадженні сталого лісового менеджменту, диверсифікації виробництва та оцінці послуг, що надаються суспільству лісами. Основний висновок, який витікає з опису процесів реалізації концепції сталого лісового управління в ЄС та сучасного стану адаптації лісового законодавства України до права Європейського Союзу, є цілком очевидним: найближчим часом українське лісове законодавство не зможе задовольнити положення лісового законодавства ЄС [12].

На відміну від країн Європейського Союзу, концепція сталого управління лісами не знайшла широкого відображення в лісовому законодавстві України. Україна та ЄС використовують різні словники для сталого лісового менеджменту, як буквально – в сенсі глосарію термінів, так і в загальному - в сенсі понятійного апарату. З введенням в українське лісове законодавство пов'язаних з «стійкістю» термінів справжня «гармонізація національного лісового законодавства з міжнародними принципами сталого управління лісами» тільки починається.

Україна є активним учасником міжнародних заходів, спрямованих на реалізацію принципів сталого управління лісами з метою відвернення загроз глобальних змін клімату. Про це свідчить те, що основною метою розробленої Концепції реформування і розвитку лісового господарства [4] є забезпечення сталого розвитку лісового господарства, підвищення ролі лісового сектору в державі. Необхідність розробки Концепції зумовлена становленням нових економічних відносин у державі, потребою подолання протиріч між екологічними, економічними і соціальними цілями, забезпечення сталого розвитку лісового господарства шляхом підвищення ефективності управління, багатоцільового використання лісових земель, лісових ресурсів та корисних властивостей лісу, а також необхідністю збільшення площі лісів до оптимальної.

У Концепції стратегії національної екологічної політики України на період до 2020 року передбачено, що для укріплення інституційної спроможності системи управління навколишнім природним середовищем потрібно активно застосувати ряд інструментів національної екологічної політики**:**

- зміцнення системи державного контролю;
- посилення відповідальності забруднювачів;
- реформа системи видачі дозволів [5].

Досліджуючи окремі теоретико-методологічні підходи щодо вирішення проблем переходу України на засади сталого управління лісами, можна відмітити, що основна увага зосереджується на обґрунтуванні цільових орієнтирів та стратегій його досягнення. В той же час, недостатньо уваги приділяється формуванню відповідного організаційного, фінансового, законодавчого, інституціонального та інформаційного забезпечення реалізації всього комплексу заходів на шляху до сталого управління лісами виходячи із сучасної політичної та економічної ситуації в суспільстві, а також глобальних викликів. Важливо також вивчити досвід сусідніх країн у цьому напрямку, щоб мінімізувати або усунути можливі ризики.

Тому на даний час посилюється актуальність вирішення проблеми обґрунтування інституціональних засад переходу України на модель сталого управління лісами в умовах глобальних змін клімату на основі опрацювання базових положень основних документів, прийнятих на міжнародному рівні у цій сфері. Це особливо важливо з огляду на те, що Україна в рамках дії базових положень Кіотського протоколу має зобов’язання щодо недопущення зростання викидів парникових газів на її території [3].

Таким чином на міжнародному рівні створено потужне інституціональне забезпечення для імплементації в Україні концепції сталого розвитку та сталого

управління лісами, яке охоплює низку цілей, завдань, принципів, напрямків і положень, які інституціоналізовані у відповідних концепціях, програмах, підсумкових документах міжнародних зібрань, звітах, оглядах, міжнародних угодах, законодавчих і нормативних актах та інших документах. Але до практичного виконання цих постулатів наблизилися тільки окремі розвинені країни світу, оскільки для забезпечення сталого управління лісами для кожної країни потрібно провести масштабні трансформації у системі еколого-економічних відносин як у лісовому секторі, так і в національній економіці загалом.

Незважаючи на системну кризу, яка охопила практично усі ланки суспільного життя в Україні, визначений і підтверджений на міждержавному рівні шлях нашої країни до сталого управління лісами не повинен зазнати змін, але, враховуючи складну економічну ситуацію, можливе перенесення строків реалізації ряду заходів щодо забезпечення дотримання окремих положень ряду міжнародних угод.

Висновки. Отже, важливою передумовою успішності процесів трансформації еколого-економічних відносин у лісовому секторі у напрямку переходу до реалізації принципів сталого управління лісами є створення відповідного інституціонального забезпечення. Активне стимулювання розвитку ринкових інститутів дозволить реформувати систему управління, впорядкувати відносини власності та вибрати найбільш ефективні форми господарювання, а також удосконалити систему фінансово-кредитного регулювання, створити умови для розвитку ринку лісових ресурсів і диверсифікувати його інфраструктуру, а також підібрати найбільш ефективні інструменти реалізації національної лісової політики.

Список використаних джерел:

1.Будущее, которое мы хотим / Итоговый документ Конференции Органиации Обьединенных Наций по устойчивому развитию. – Рио-де-Жанейро, Бразилия, 20–22 июня 2012 года. – 66 с.

2.Державне агентство лісових ресурсів України / Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dklg.kmu.gov.ua.

3.Дюканов В.Г. Механізми Кіотського протоколу: досвід та перспективи для України / Дюканов В.Г., Дюканова О.В. – К.: Фенікс, 2006. – 160 с.

4.Концепція реформування та розвитку лісового господарства України. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2006 р. № 208-р // Офіційний вісник України від 03.05.2006. – 2006. – № 16. – С. 224.

5.Концепція стратегії національної екологічної політики України на період до 2020 року схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. № 880-р / Офіційний вісник України від 29.10.2007 – 2007 р., № 79, стор. 170, стаття 2961, код акту 41253/2007.

6.Лесной форум Гринпис России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://forestforum.ru/viewtopic.php?f=9&t=5067 .

7.Матеріали 3-ї Міжнародної конференції з питань захисту лісів в Європі (Лісабон, 2-4 червня, 1998р.). – Держкомлісгосп України. – 29 с.

8.Повістка дня на XXI століття. Прийнята на Конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку, 3-14 червня 1992 року, Ріо-де-Жанейро, Бразилія / Офіційний веб-сайт Організації Об'єднаних Націй [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/russian/conferen/wssd/agenda21/.

9.Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) / Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступа: www.fao.org/home/ru.

10. Рамочная конвенция ООН об изменении климата. – UNFCCC, 1992. – 29 с.

11. Сунргуров Р.В. Устойчивое управление лесами и лесная сертификация / Устойчивое лесопользование. – 2003. - № 1. – С.26-27.

12. Сторожук В. Порівняльний аналіз лісового законодавства України та пов'язаних із ним правових актів на відповідність до законодавчої бази Європейського Союзу з питань сталого управління лісами. 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступуп: http://fleg1.fleg.org.ua.

13. Стратегія в області лісів та лісового господарства // Продовольча і сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (FAO). Комітет по лісовому господарству. Дев'ятнадцята сесія. 16-20 березня 2009 року, Рим, Італія. – 9 с.

14. A new EU Forest Strategy: for forests and the forest-based sector - http://ec.europa.eu/agriculture/forest/strategy/index_en.htm.

Рецензент д.е.н., професор Голян В.А.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 658.7
Баранець Г.В., к.е.н., доцент
ДВНЗ «Національний гірничий університет», м. Дніпропетровськ

СЦЕНАРНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ ЛОГІСТИЧНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

У статті охарактеризовано логіку застосування сценарного підходу в управлінні логістичним потенціалом підприємства крізь призму його часових видозмін в ланцюгу минуле-сьогодення-майбутнє. Надана характеристика кожного етапу (ланки ланцюга), починаючи з обґрунтування базису для побудови сценаріїв, їх розробки у вигляді зон (квадрантів) ефективності та завершуючи конкретизацією заходів за обраним напрямом змін.
Ключові слова: сценарій, сценарний підхід, логістичний потенціал, логістичні витрати, ефективність, стратегія, стратегічне управління.

Baranets G.

THE SCENARIO APPROACH TO MANAGEMENT LOGISTICS POTENTIAL OF THE ENTERPRISE

The article described the logic of using scenario approach in the management of enterprise logistics potential through the prism of his temporary modifications in the chain of past-present-future. The characteristics of each stage (chain link), starting with the study of the basis for the development of scenarios, in the form of their construction zones (quadrants) of the effectiveness and ending the concretization of measures according to the chosen direction changes.
Keywords: scenario, scenario approach, logistics potential, logistics costs, efficiency, strategy, strategic management.

Баранец А.В.

СЦЕНАРНЫЙ ПОДХОД В УПРАВЛЕНИИ ЛОГИСТИЧЕСКИМ ПОТЕНЦИАЛОМ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье охарактеризована логика использования сценарного похода в управлении логистическим потенциалом предприятия через призму его временных видоизменений в цепи прошлое-настоящее-будущее. Представлена характеристика каждого этапа (звена цепи), начиная с обоснования базиса для разработки сценариев, их построения в виде зон (квадрантов) эффективности и заканчивая конкретизацией мероприятий согласно выбранному направлению изменений.
Ключевые слова: сценарий, сценарный подход, логистический потенциал, логистические затраты, эффективность, стратегия, стратегическое управление.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Економічні реалії сьогодення змушують виробників зміщувати акценти зі сфери виробництва до сфери постачальницько-збутових операцій, що актуалізує розвиток принципів та методів логістики на підприємстві. Наявність об'єктів логістичної інфраструктури, організація ефективної роботи технологічного персоналу, який безпосередньо зайнятий у виконанні логістичних функцій та операцій, систематичне проведення маркетингових досліджень, прагнення до інноваційності продукції та технологій, забезпечення інтеграційних здатностей управлінської системи логістики розглядаються як умови формування логістичного потенціалу підприємства. Про його ефективну реалізацію свідчать позитивні зрушення в організації матеріальних, фінансових, інформаційних потокових процесів.

Динамічна природа логістичного потенціалу, яка виявляється у неперервній послідовності процесів його формування та реалізації, підвищує складність задач

управління ним. Їх вирішення може бути забезпечено на підставі розгляду різних варіантів змін відповідних оціночних показників. Відтак, постає потреба у застосуванні сценарного підходу до визначення ефективності управління логістичним потенціалом підприємства та обґрунтування напрямів його подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Сьогодні комплексному вирішенню питань управління логістичним потенціалом дослідники приділяють недостатню увагу. Більшою мірою до кола їх наукових інтересів потрапляють проблеми визначення поняття «логістичний потенціал», обґрунтування введення його в науковий обіг (іноді на правах економічної категорії [1]). Серед зарубіжних вчених, які присвятили свої праці даним питанням, слід виділити Гребнева Є.Т., Кандрашину Є.А., Тамбовцева С.Н., Українцеву В.Б., Шинкевич М.В. Серед вітчизняних – Амітана В.Н., Головкову Л.С., Ларіну Р.Р., Маренкову Г.О., Матвієнко-Біляєву Г.Л., Пилипенко А.А., Поспєлова О.М. Проблема оцінки логістичного потенціалу підприємства визначила сферу наукових інтересів Амітана В.Н., Євсєєвої Г.В., Ларіної Р.Р., Пилипенко А.А., Поспєлова О.М., Шкабариної А.О.

Цілі статті. В роботі поставлена мета обґрунтувати використання сценарного підходу в управлінні логістичним потенціалом, що реалізована у три етапи:

1. Визначення ключових ідей сценарного підходу.
2. Обґрунтування використання витратного методу в оцінці формування та реалізації логістичного потенціалу підприємства.
3. Реалізація сценарного підходу у визначенні ефективності управління логістичним потенціалом у вигляді побудови зон (квадрантів) ефективності, що характеризують різні варіанти співвідношень змін оціночних показників формування та реалізації логістичного потенціалу, та розробці на цій підставі стратегічних напрямів його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сценарний підхід є ефективним сучасним методом вирішення ключових управлінських проблем, дозволяючи в умовах невизначеності вибудовувати стратегію розвитку через подання комплексної майбутньої ситуації, риси якої не можуть бути передбачені з упевненістю, але можуть призвести до реалізації певного варіанту розвитку в майбутньому.

Застосовуючи сценарний підхід, важливо розуміти його специфіку, а також відрізняти від стратегування, планування та передбачення. Специфіка сценарного підходу полягає в тому, що він дозволяє прояснити / осмислити дії, що вживаються в даний час, у світлі майбутніх подій; дозволяє вивчити різноманітне і невизначене майбутнє; передбачає застосування системного підходу; дозволяє врахувати якісні дані і стратегії всіх зацікавлених осіб; нагадує, що інформація та передбачення ніколи не бувають нейтрального характеру і завжди відображають чиїсь інтереси; допускає використання різних методів; піддає сумніву упереджені передбачення і прогнози [2, с.141].

Сценарний підхід є превентивним підходом, виходячи з того, що легше і дешевше запобігти негативним подіям, ніж боротися з їх наслідками.

Існують різні пропозиції щодо визначення поняття «сценарій». Одні дослідники розуміють під сценарієм якусь статичну картинку майбутнього, інші - послідовність подій у часі. Голландський вчений Філіп Ван Нотт (Philip Van Notten) виділяє загальні характеристики сценаріїв, які відзначають більшість фахівців у цій сфері, це: гіпотетична природа сценарію; опис альтернативних варіантів майбутнього; опис майбутнього як кінцевого результату або ж як ланцюжки подій; причинно-наслідковий зв'язок і наявність внутрішньої узгодженості; можливість використовувати сценарій як базис для дій; описова природа; достовірність; пояснювальна природа; з'єднання минулого, сьогодення і майбутнього [3].

Таким чином, під сценарієм розуміють послідовний опис альтернативного гіпотетично можливого варіанту розвитку подій у майбутньому, який відображає різні

точки зору на минуле, теперішнє та майбутнє, а також може слугувати базисом для стратегічного планування [4].

Сценарії являють собою якісні описи, хоча і досить деталізовані. Їх основна перевага - вони дозволяють об'єднати аналіз безлічі факторів і визначити можливі траєкторії розвитку підприємства. Фактично за допомогою сценаріїв стає можливим значно більш раннє розпізнавання потенціалу для такого розвитку.

Сценарний підхід реалізується як метод сценаріїв і в загальному вигляді передбачає наступну послідовність виконання дослідження:

- виділення ключових моментів розвитку досліджуваного об'єкта та розробка на цій основі якісно різних варіантів його динаміки;
- всебічний аналіз і оцінка кожного з отриманих варіантів, вивчення його структурних особливостей і можливих наслідків реалізації.

Метод сценаріїв дозволяє передбачати альтернативні варіанти розвитку прогнозованого явища при зміні факторів, які на нього впливають. При застосуванні методу сценаріїв зазвичай використовуються і експертні (якісні), і аналітичні методи. Тому сценарні методи можна вважати розвитком і продовженням застосування аналітичних методів у прогнозуванні.

Враховуючи вищезазначене, сценарний підхід доцільно використати в управлінні логістичним потенціалом підприємства.

Логістичний потенціал визначається як здатність підприємства реалізовувати оптимізаційні властивості логістики під час організації руху матеріальних, фінансових, інформаційних ресурсів по стадіях виробничо-логістичного ланцюга завдяки сформованим інтеграційним можливостям координації діяльності функціональних підрозділів та наявності забезпечуючих умов (кадрових, інфраструктурних, маркетингових тощо).

Управління логістичним потенціалом розглядається як послідовна зміна стадій його формування та реалізації, їх ефективність визначає можливості для подальшого розвитку.

Рівень сформованого логістичного потенціалу у певний момент часу відображають показники кількісного або якісного виміру його елементів, які визначають вихідні умови досягнення цілей підприємства. Очевидно, що можна зафіксувати рівень логістичного потенціалу в певний момент часу (станом на певну дату), проте визначити відповідність цього рівня критеріям достатності, ефективності доволі складно, оскільки наявність вихідних можливостей ще не забезпечує досягнення цілей підприємства.

Усвідомлене цілеспрямоване здійснення динамічних змін у логістичному потенціалі спрямоване на реалізацію сформованих можливостей. В результаті змінюються не тільки самі характеристики потенціалу і його складових – показників, які можуть мати якісний і кількісний вирази, але змінюється сама можливість досягнення цілей. Таким чином, на цьому етапі визначають ступінь реалізації логістичного потенціалу.

Процес розвитку логістичного потенціалу передбачає певні дії щодо удосконалення, покращення, підвищення якості складових елементів та рівня ефективності їх використання.

Використання витратного підходу до оцінки логістичного потенціалу підприємства дозволяє комплексно оцінити достатність сформованих матеріальних та організаційних умов протікання логістичних потокових процесів та визначити їх ефективність з урахуванням можливостей оптимізації. Сутність цього підходу уособлюється у використанні абсолютних та відносних показників витрат/результатів. На нашу думку, для цілей оцінки формування та реалізації логістичного потенціалу ці показники мають бути різними.

Так, показником – результатом формування логістичного потенціалу є частка логістичних витрат у загальній сумі витрат на виробництво та реалізацію продукції ($Ч_Л$). Вибір даного показника обґрунтовується тим, що всі вкладення коштів в логістичну інфраструктуру, персонал, здійснення маркетингових досліджень,

забезпечення ефективного управління організацією логістичних процесів вимірюються відповідною сумою логістичних витрат. Оскільки логістичні витрати мають місце на всіх етапах здійснення виробничо-комерційної діяльності, то їх розмір має співвідноситися із загальною сумою витрат на виробництво, управління та збут (операційних витрат):

$$Ч_{Л} = Логістичні\ витрати / Операційні\ витрати \quad (1)$$

Показником – вимірювачем ступеня реалізації сформованих можливостей успішного здійснення логістичних функцій та операцій, які мають за мету ініціювання та перетворення відповідно до поставлених цілей та завдань логістичного управління матеріального, фінансового або інформаційного потоку, є ефективність логістичної діяльності. В основу оцінки ефективності логістичної діяльності має бути покладений принцип визначення співвідношення вигід (результатів) і витрат, що обумовили їх отримання, який відповідає змісту показника рентабельності логістичної діяльності ($R_{Л}$):

$$R_{Л} = Прибуток / Логістичні\ витрати \quad (2)$$

Використання показника рентабельності у вигляді формули (2) на перший погляд виявляється спірним з огляду на те, що алгоритм співвідношення прибутку і витрат на виробництво продукції визначає показник рентабельності продукції підприємства, а не ефективності його діяльності. Для цих цілей зазвичай використовують ресурсну рентабельність або економічну рентабельність. Використання оціночного показника, визначеного за формулою (2), в роботі обґрунтовується наступним. Логістичні витрати по суті є витратами на створення та підтримку логістичного продукту. Останній визначається як специфічний об'єкт логістики, який містить фізичні властивості матеріальних потоків, одночасно виступає предметом цільового переміщення (вантажем) і неодмінно уособлює комплекс побажань і очікувань клієнтів [5, с.60, 294]. Такий підхід породжує наукові дискусії навколо питань внутрішньої структури, економічних властивостей логістичного продукту. Разом з тим, майже одностайною є позиція щодо неподільності створення логістичного продукту разом із послугою, яка має форму конкретної операції, що здійснюється з матеріальними, фінансовими, інформаційними потоками. Отже, об'єктами управління логістичною діяльністю є логістичні процеси, які складаються з низки послідовно здійснюваних операцій у фазах переміщення ресурсів, оцінюються певною сумою логістичних витрат, які, в свою чергу, можуть бути віднесені до певної групи операційних витрат. Пропозиції щодо структурування логістичних витрат, їх узгодження з операційними витратами підприємства досить змістовно описані в працях [6-8].

З урахуванням зазначених положень в табл. 1 реалізовано сценарний підхід до визначення ефективності управління логістичним потенціалом у вигляді побудови матриці, в якій конкретизовано зони (квадранти) ефективності. Як видно з табл.1, зробити висновки про ефективність управління логістичним потенціалом можна за результатами динамічної оцінки, яка заснована на взаємоузгодженому дослідженні змін витратних показників його формування та реалізації. Тим самим, робиться наголос на неправомірності застосування статичних оцінок.

Таблиця 1.

Матриця ефективності управління логістичним потенціалом

$Ч_{Л}/R_{Л}$	$R_{Л}\uparrow$	$R_{Л} \approx const$	$R_{Л}\downarrow$
$Ч_{Л}\uparrow$	1. «Стратегічне зростання»	2. «Поточна ефективність»	3. «Нереалізована ефективність»
$Ч_{Л} \approx const$	4. «Налагоджене управління»	5. «Гранична ефективність»	6. «Зниження ефективності»
$Ч_{Л}\downarrow$	7. «Управління на засадах оптимальності»	8. «Критична ефективність»	9. «Неефективне управління»

При визначенні зон ефективності та виявленні причин змін у стані управління логістичним потенціалом підприємства обов'язково слід враховувати результати факторного аналізу з тим, щоб з'ясувати які чинники справили визначальний вплив на зміну результативного показника.

В загальному вигляді квадранти 1,2,3 визначають сприятливу ситуацію розширення вихідних умов формування логістичного потенціалу. Проте ефективність їх реалізації може бути різною, що призводить до трьох варіантів змін в стані управління логістичним потенціалом.

Квадрант 1 – максимальне зростання ефективності управління логістичним потенціалом. Ситуація, коли обсяги логістичної діяльності підприємства зростають, що знаходить відображення у збільшенні суми логістичних витрат. Проте підприємство спроможне не тільки збільшити обсяг останніх, а й забезпечити прибуток. Іншими словами, цей квадрант визначає максимальний ступінь «готовності підприємства до логістики» та його здатність ефективно реалізувати її оптимізаційний потенціал. Важливою є вказівка на стратегічну спрямованість даної позиції.

В той же час слід зауважити, що збільшення прибутку підприємство могло забезпечити за рахунок інших напрямів діяльності (виробничої, маркетингової, фінансової), що позитивно відобразиться на показнику рентабельності логістичної діяльності. Оскільки розподілити прибуток за функціональними сферами діяльності підприємства не представляється можливим, а розуміння логістики як обслуговуючої функції, що пронизує всі сфери та напрями діяльності підприємства, є очевидним, то висновки, сформульовані за квадрантом 1, можна вважати справедливими.

Квадрант 2 – управління логістичним потенціалом характеризується станом короткострокової (поточної) ефективності. Він знаходить своє відображення у випереджаючому зростанні логістичних витрат порівняно зі зміною прибутку, що уможливлює досягнення стабільного співвідношення цих показників. Можна передбачити, що умовою досягнення такого стану є достатній рівень фінансової міцності підприємства, який дозволяє витримати збільшення витрат, незважаючи на уповільнення темпів зростання прибутку. Положення, яке визначається квадрантом 2, складно утримувати в довгостроковому періоді.

Квадрант 3 – ефективність управління логістичним потенціалом знижується. В даному випадку розширення обсягів логістичної діяльності призводить до зростання логістичних витрат, проте не супроводжується зростанням ефективності діяльності підприємства. Фактично квадрант 3 – це ситуація, коли вихідні умови для реалізації можливостей логістики на підприємстві покращуються (збільшуються логістичні потужності, підвищується рівень професійної компетенції технічних виконавців та логістичних менеджерів підприємства, активізуються маркетингові дослідження і т.п.), але її оптимізаційні здатності залишаються нереалізованими (на підприємстві мають місце надлишкові виробничі запаси або спостерігається їх нестача для забезпечення безперебійного виробничого процесу, вхідні та вихідні фінансові потоки незбалансовані за обсягом та у часі, рух інформації організований неефективно - інформація є слабо структурованою, потребує додаткових витрат часу на приведення у формат аналітичних даних, надходить із запізненнями тощо).

Можна передбачити, що така ситуація є тимчасовою у випадку, якщо підприємство здійснює значні капіталовкладення в логістичну сферу, що призводить до суттєвого зростання обсягу фінансових витрат у загальній сумі витрат на логістику.

Квадранти 4,5,6 визначають стримане відношення керівництва підприємства до розвитку логістичної діяльності. Проте наслідки такої позиції можуть бути як задовільними, так і загрозливими.

Квадрант 4 – зростання ефективності управління логістичним потенціалом. Потрапляння в даний квадрант характеризує ситуацію, коли підприємство досягло такого рівня логістичного потенціалу, нарощення якого не є необхідним для того, щоб забезпечити підвищення ефективності організації потокових процесів. Фактично це

може бути ситуація, коли немає економічного сенсу наймати логістичний персонал або підвищувати його кваліфікацію, реалізовувати новітні управлінські технології, оскільки організоване в минулих періодах управління логістичними процесами є достатньо ефективним. Потрапляння в даний квадрант є результатом реалізації успішної політики в сфері логістичного управління, що позбавляє підприємство необхідності нести додаткові витрати для забезпечення зростання ефективності логістичної діяльності.

Квадрант 5 – стабільність логістичного потенціалу, що знаходить відображення в утриманні досягнутих позицій в сфері організації та управління логістичної діяльності. Проте стабільність може бути досягнута за різного співвідношення показників частки логістичних витрат та рівня досягнутої ефективності від їх здійснення. Для формулювання коректних висновків по результатах оцінки управління логістичним потенціалом дану обставину слід враховувати.

В цілому квадрант 5 визначає допустиму ситуацію, яка додатково сприяє підвищенню достовірності прогнозування показників логістичних витрат та результатів.

Квадрант 6 – зниження ефективності управління логістичним потенціалом. Причини, по яких підприємство потрапляє в даний квадрант, можуть бути абсолютно різноманітними: від несприятливості умов та факторів зовнішнього середовища до нездатності своєчасно реалізувати прийняті управлінські рішення або забезпечити контроль за їх виконанням. Окрім неефективності реалізації контрольної функції, можна передбачити зниження мотивації працівників, послаблення ролі планових заходів в організації потокових процесів через зміщення акцентів керівництва в бік інших напрямів діяльності. В будь-якому випадку ситуація є загрозливою для підприємства, оскільки визначає його неспроможність утримати досягнуті результативні позиції в логістиці. Як результат, слід констатувати неефективність використання сформованого логістичного потенціалу.

Квадранти 7,8,9 визначають наслідки зниження уваги керівництва до логістичної сфери, що знаходить відображення у скороченні обсягів витрат на її фінансування. Причинами такої політики можуть бути зміни пріоритетів в обслуговуванні споживачів; кризовий стан підприємства, який змушує скорочувати обсяги не тільки логістичної, а й виробничої діяльності; перспективність розвитку інших напрямів діяльності, внаслідок їх високої ефективності. Проте, як і в описаних попередніх двох випадках, наслідки скорочення логістичних витрат можуть бути протилежними.

Квадрант 7 – зростання ефективності управління логістичним потенціалом за умови зниження витрат. Даний квадрант характеризує можливості максимально реалізувати оптимізаційний потенціал логістики, забезпечуючи виконання основного її правила «забезпечення гарантованого рівня обслуговування при мінімально можливих витратах». Проте утримання даної позиції не може бути тривалим, перш за все, через зниження рівня постійних логістичних витрат для забезпечення транспортування, зберігання, пакування, маркування змінюваного обсягу продукції. Мова йде про скорочення витрат, а відтак нестачу у фінансуванні запасів, утримання, ремонту, обслуговування складського обладнання, транспортного господарства, підтримку контактів із контрагентами тощо.

Квадрант 8 – стабільна ефективність управління логістичним потенціалом за умови скорочення витрат. Подібно попередньо розглянутій позиції, даний квадрант визначає короткотермінові шанси підприємства утримати досягнуті раніше позиції. Підтримати ефективність логістичної діяльності на незмінному рівні керівництво намагатиметься за рахунок не тільки реалізації суто логістичних оптимізаційних заходів в області транспорту та запасів, а скоріш за все, й на підставі задіяння внутрішніх резервів економії (оптимізація чисельності персоналу через його скорочення, об'єднання посад, порушення графіків ремонту обладнання, використання дешевих запасних частин і т.п.). За умови низького рівня рентабельності скорочення

логістичних витрат незмінно призведе до його подальшого зниження, а згодом й збитковості діяльності.

Квадрант 9 – найнебезпечніша позиція, яка відбиває неефективне управління логістичним потенціалом підприємства. Тенденція скорочення логістичних витрат, яка закономірно призводе до зниження ефективності здійснення логістичних функцій та операцій характерна для підприємств, які знаходяться у стані кризи прибутковості або навіть кризи ліквідності, що унеможливлює виділення коштів в повному обсязі на утримання логістичного персоналу, впровадження сучасних технологій здійснення складських операцій, забезпечення стабільного графіку поставок матеріальних ресурсів. Як результат, ефективність логістичної діяльності знижується. Проте серед причин зниження ефективності управління логістичним потенціалом слід відзначити не тільки зниження рівня його формування, а й відсутність зацікавленості керівництва у використанні його оптимізаційних здатностей. Причини можуть різнитися кардинально: від некомпетентності логістичних менеджерів у питаннях побудови оптимізаційних моделей управління запасами, транспортування тощо до ігнорування існуючих можливостей з метою навмисного доведення підприємства до банкрутства.

Враховуючи, що сценарний підхід розглядається як базис для стратегічного планування та прогнозування, виявлені та охарактеризовані співвідношення можуть бути використані аналітиком для розробки стратегічних заходів, враховуючи найсприятливіший орієнтир (вектор) змін. Необхідно зазначити, що при прийнятті стратегічних управлінських рішень в кожному конкретному випадку обов'язково слід досліджувати причини, які призвели до того чи іншого співвідношення показників формування та реалізації логістичного потенціалу на підприємстві.

Отже, зазначені вище положення дозволили сформувати логіку використання сценарного підходу в управлінні логістичним потенціалом підприємства, яка визначена крізь призму його часових видозмін в ланцюгу минуле-сьогодення-майбутнє (рис. 1).

Згадавши відомий вислів французького філософа Ж.-П. Сартра «У кожного сьогодення є своє майбутнє, яке висвітлює його і яке зникає разом з ним, стаючи минулим-майбутнім», використаний підхід представляється цілком обґрунтованим.

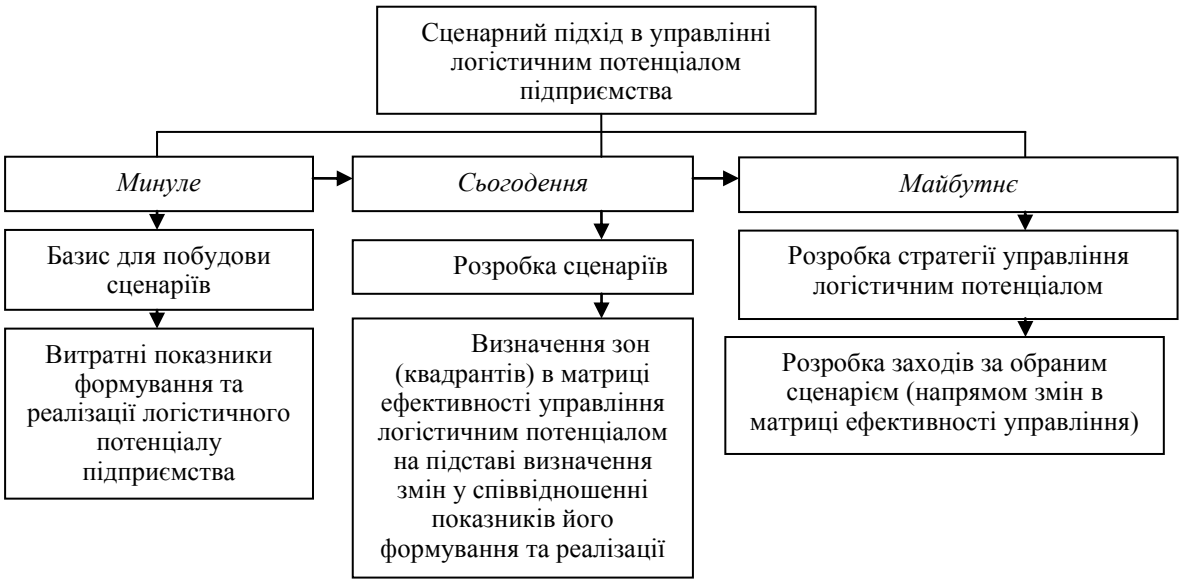

Рис. 1. Логіка сценарного підходу в управлінні логістичним потенціалом підприємства.

Висновки. Використаний сценарний підхід до управління логістичним потенціалом підприємства відрізняє комплексність та послідовність вирішення задач поточного та стратегічного управління. Охарактеризовані зони ефективності управління логістичним потенціалом визначають стан поточного управління, оскільки засновані на кількісному вимірі тенденцій змін ретроспективних показників.

Визначення стратегічного напряму змін спрямоване на вирішення задач розвитку логістичного потенціалу та є предметом подальших досліджень та розробок.

Список використаних джерел:

1.Матвієнко-Біляєва Г.Л. Логістичний потенціал підприємства в сучасних умовах господарювання / Г.Л. Матвієнко-Біляєва // Економічний форум. - 2011. - №4. - С. 290-295.
2.Переверза Е.В. Сценарный подход в задачах анализа сложных социальных систем / Е.В. Переверза // Системні дослідження та інформаційні технології. - 2011. - № 1. - С.133-143.
3.Van Notten Ph. Writing on the wall: scenario development in times of discontinuity. - Florida: Boca Raton, 2005. - 209 p.
4.Van Notten Ph. Scenario development: a typology of approaches // Think Scenario. - Rethink Education. - OECD, 2006. - P. 69–84.
5.Крикавський Є.В. Логістика. Основи теорії : Підручник / Є.В. Крикавський. – Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», «Інтелект - Захід», 2004. – 416 с.
6.Нікшич С.М. Оптимізування логістичних витрат у сфері управління хімічним підприємством / С.М. Нікшич, Є.В. Крикавський, М.М. Мамчин, Р.Л. Сопільник [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/2762/1/40.pdf.
7.Шевців Л.Ю. Логістичні витрати підприємства: формування та оцінювання: Монографія / Л.Ю. Шевців, І. Петецький. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 244 с.
8.Біловодська О.А. Логістичні витрати підприємств виробництва будівельних матеріалів / О.А. Біловодська // Вісник Української академії банківської справи. – 2012. - №2 (33). – С. 84-89.

Рецензент д.е.н., професор Швець В.Я.

УДК 339.166

Барибіна Я.О., к.е.н., доцент
Полтавський університет економіки і торгівлі

КОМУНІКАЦІЙНА ПОЛІТИКА КРУПНОФОРМАТНИХ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

Розглянуто складові комунікативної політики крупноформатних підприємств торгівлі. Визначено особливості засобів впливу маркетингової комунікації. Обґрунтовано необхідність використання в сучасних умовах інтегрованої системи маркетингових комунікацій з метою підвищення ефективності комунікативної політики торговельних підприємств.

Ключові слова: комунікації, маркетингова комунікація, реклама, стимулювання збуту, комунікаційна політика, торгівля.

Барыбина Я.О.

КОМУНИКАЦИОННАЯ ПОЛІТИКА КРУПНОФОРМАТНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ТОРГОВЛИ

Рассмотрены составляющие коммуникативной политики крупноформатных предприятий торговли. Определены особенности средств воздействия маркетинговой коммуникации. Обоснована необходимость использования в современных условиях интегрированной системы маркетинговых коммуникаций с целью повышения эффективности коммуникативной политики торговых предприятий.

Ключевые слова: коммуникации, маркетинговая коммуникация, реклама, стимулирование сбыта, коммуникационная политика, торговля.

Barybina Y.

COMMUNICATION POLICY OF COMMERCIAL ENTERPRISES

The constituents of communicative policy of enterprises are considered. The features of facilities of influence of marketing communication are certain. Grounded necessity of the use in the modern terms of the computer-integrated system of marketing communications with the purpose of increase of efficiency of communicative policy.

Keywords: communication, marketing communication, advertising, sales promotion, communication policy, trade.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Забезпечення сталого економічного зростання значною мірою залежить від ефективності функціонування внутрішньої торгівлі, в якості вирішальних факторів досягнення цілей економічної стратегії нашої держави не можуть не розглядатися вимоги до розширення інструментів державного регулювання торговельної діяльності.

Складність та важливість такого явища як товарний обіг, вимагає розробки науково-обґрунтованих підходів до можливостей удосконалення нормативної бази товарного обігу в Україні та внутрішньої торгівлі зокрема. Внутрішня торгівля й товарний обіг, як його складова є однією з важливих галузей економіки, яка відіграє значну роль як у формуванні економічного потенціалу України, так і задоволенні потреби споживачів у високоякісних товарах і послугах [1].

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Особливості комунікаційного процесу описані М. Месконом, М. Альбертом і Ф. Хедоурі та ін. Вивченню та розробленню механізмів управління маркетинговими комунікаціями присвячені праці Б. Берлесона, Т.О. Примак, Т.І. Лук'янець, В.В. Божкової та ін. Дослідження комунікацій на рівні організації представлені в працях Дж.М. Лейхіфа, К.С. Суровцевої, М.М. Мандзюка, О.О. Шубіна, І.В. Сіменка та ін.

Проблеми розвитку крупноформатиних торговельних мереж досліджуються багатьма науковцями. Наукові роботи таких відомих зарубіжних вчених, як Г. Армстронг, Г. Джоунз, П. Доусон, А. Ель-Ансарі, Ж. Ламбен, В. Леві, П. Мініард, Н. Ріглі, В. Харпер, Л. Штерн та інші дають можливість ознайомитися з досвідом країн з розвиненою ринковою економікою, де у вирішенні проблем розвитку торговельних мереж досягнуті значні успіхи. Вагомим є науковий доробок публікацій, які підготовлені вітчизняними вченими і вченими країн СНД та присвячені питанням розвитку роздрібної торговельної мережі. Це роботи перш за все таких авторів як В. Апопій, І. Бланк, М. Годунова, Н. Голошубова, А. Мазаракі, В. Новіков, О. Чкалова, О. Тимофеєва, Мельник І. М., Боднар О. О.

Проте праці більшості вчених не містять єдиного підходу до управління всією системою комунікацій підприємства. Як правило, у дослідженнях наведені окремі результати за даною проблематикою. У тому числі в багатьох дослідженнях не враховується специфіка підприємств торгівлі.

Цілі статті. Метою дослідження є розроблення науково-методичних положень щодо комунікаційної політики крупноформатних торговельних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Існування сучасних торговельних підприємств в умовах ринкової економіки потребує від їх керівників вміння своєчасно адаптуватися до змін, бачити перспективи розвитку підприємства, вдосконалювати менеджмент. Істотне значення для перебудови менеджменту торговельних підприємств та його подальшого вдосконалення, своєчасного пристосування до умов ринку, підвищення конкурентоспроможності має використання усіх елементів комплексу маркетингу, нових сучасних методів і технологій. З розвитком бізнесу торговельне підприємство розширяє коло важливих для нього учасників процесу через розвиток маркетингових комунікації [3].

Перед мережевими роздрібними торговельними підприємствами ще гостріше постануть надзвичайно важливі питання щодо визначення стратегічних цілей діяльності, вибору стратегічних зон господарювання, формування стратегічного товарного портфелю, визначення політики ціноутворення, диверсифікації діяльності, доцільності кількісного розширення підлеглих торговельних об'єктів і забезпечення керованості ними, формування ефективних взаємовідносин з партнерами, які б сприяли

розвитку вітчизняного товаровиробника, а отже, й створенню масового платоспроможного споживача [3].

Загалом, тенденції розвитку торговельних форматів за останні роки дозволяють зробити висновок, що більшість корпоративних торговельних мереж роблять акцент на мультиформатності свої підприємств. Так, близько 50% компаній мають у своєму управлінні об'єкти з різними торговими концепціями. Причому таку стратегію сьогодні використовують переважно українські оператори, міжнародні ж компанії суворо дотримуються обраних стандартів. Подібні пошуки нових ніш і форматів пояснюються прагненням українських операторів диверсифікувати бізнес за рахунок розвитку магазинів з новими торговими концепціями.

Нестабільне зовнішнє середовище змушує топ-менеджмент приймати оперативні рішення щодо географії відкриття нових торгових точок. Так. відмітимо що в першій половині 2014-го левова частка мережевих продовольчих магазинів відкривалася в Східній Україні, то в другій половині - уже в Західній. Це сталося не за рахунок усвідомленої переорієнтації рітейлерів на західний регіон, а за рахунок скорочення динаміки розвитку тих торговців, які раніше активно відкривалися в східних областях. 2014 став досить непростим для ринку DIY в регіоні Центральної та Східної Європи - обсяги продажів у цьому секторі впали на 10%. Такі дані вказуються в новому звіті компанії PMR [4,5].

Головною причиною падіння ринку став збройний конфлікт на території України, в результаті якого відбулася девальвація гривні і російського рубля, і, відповідно, падіння продажів в Україні і Росії в даному сегменті.

У ПМР відзначають, що в попередні 3 роки щорічний приріст ринку становив близько 30%.

У 2014 році Росія займала близько 50% ринку DIY-рітейлу в регіоні ЦСЄ, а частка Польщі та України становила близько 10% для кожної з країн.

Лідерами ринку DIY-сектора за обсягами продажів у країнах Центральної та Східної Європи є міжнародні оператори Leroy Merlin, Castorama і OBI, а також український "Епіцентр" і румунський Dedeman. В той же час, за кількістю магазинів лідерство утримує польська мережа Промсвязьбанка Мровка (181 об'єкт).

Що стосується прогнозів на 2015 рік, експерти попереджають, що падіння ринку збережеться, однак сповільниться в порівнянні з 2014 роком і складе близько 1%.

Каталізаторами прогресивних інноваційних процесів у сфері товарного обігу на сьогоднішній день виступають нові об'єднання торговельних підприємств – торговельні мережі. Географічно роздрібна торгівля України характеризується нерівномірністю розвитку (східний регіон акумулює більшу кількість торгових об'єктів мереж роздрібної торгівлі, ніж західний, що свідчить про його більшу насиченість і менший потенціал розширення), наявністю досить великої кількості регіональних ритейлерів зі своїми лідерами. Для підвищення ефективності конкурентної політики необхідна дієва система моніторингу товарних ринків і поведінки підприємств, у першу чергу регулярний розрахунок показників концентрації [4, 5].

Останніми роками намітилася тенденція до укрупнення торговельних мереж. Мережна організація бізнесу почала активно застосовуватися підприємствами різноманітних форматів торгівлі, особливо широко – у системі універмагів, торговельних центрів, торгівлі продовольчими товарами та побутовою технікою, аптеках. Про високу ефективність функціонування торговельних підприємств у рамках корпоративних мереж свідчить той факт, що ринок великоформатної роздрібної торгівлі за фінансовою потужністю посідає одне з провідних місць у світі: його річний товарооборот складає 1/6 частку світового ВВП [5].

Важливою частиною дослідження комунікаційної політики крупно форматних торговельних підприємств є вивчення сутності комунікації в маркетинговій діяльності, оскільки в сучасних умовах вони виступають ключовим фактором конкурентоспроможності підприємства, створюючи позитивний образ компанії серед споживачів, та розповсюджуючи інформацію про товари та послуги фірми. Особливу увагу в даній статті, приділено таким засобам комунікації як: реклама, стимулювання збуту, зв'язки із громадськістю, прямий маркетинг, особистий продаж, спеціальні засоби для стимулювання торгівлі або рекламно-оформлювальні засоби для місць продажу.

Просування товару здійснюється через систему маркетингових комунікацій. Основні елементи системи маркетингових комунікацій наведено на рисунку 1.

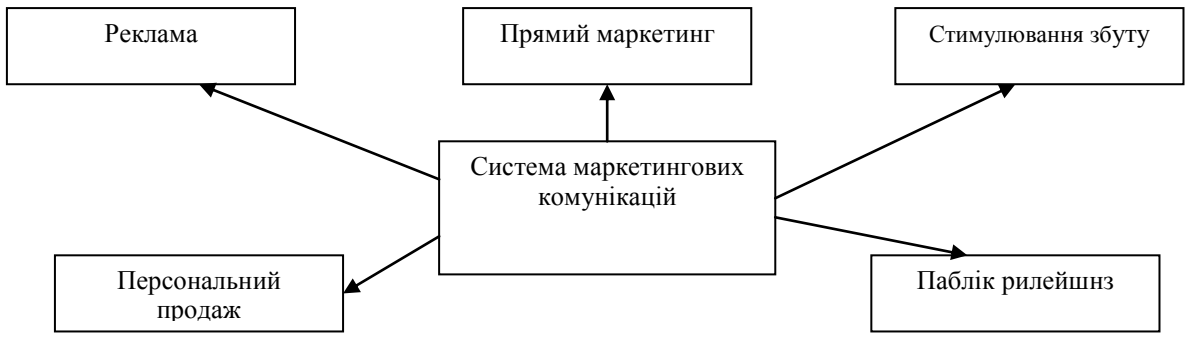

Рис. 1. Основні елементи системи маркетингових комунікацій підприємства

Як соціально-економічному явищу, комунікаціям дано багато визначень. Практично всі вітчизняні та зарубіжні автори праць по маркетингу, дають спробу дати їм власне визначення. Найбільш відомі з них наступні:

Таблиця 1.

Визначення сутності маркетингових комунікацій

№п/п	Автор	Визначення
1.	Армстронг Г.	Маркетингові комунікації - це комплекс заходів інформаційної діяльності, спрямований на те, щоб переконати споживача шукати і купувати продукцію фірми, стимулювати його купівельну активність.
2	(К. Черрі),	комунікація – у широкому сенсі – соціальне поєднання індивідів за допомогою мови та знаків, установлення загальнозначущих наборів правил для різної цілеспрямованої діяльності
2.	Ващекін М.	Комплекс маркетингових комунікацій - це система заходів, яка направлена на встановлення і підтримку певних взаємовідношень підприємства з адресатами комунікацій.
3	(Ч. Кулі),	"Комунікація – механізм, за допомогою якого забезпечуються існування та розвиток людських стосунків, який охоплює всі розумові символи, засоби їх передачі у просторі та збереження у часі
4.	Акша Р.	Маркетингові комунікації - це зв'язок (стійкий, тимчасовий, або разовий) між учасниками та елементами маркетингового комплексу
5	П. Сміт, К. Беррі, А. Пулфорд),	Комунікація – це акт відправлення інформації від мозку однієї людини до мозку іншої людини
6	Примак Т.	Система маркетингових комунікацій - єдиний комплекс, об'єднуючий учасників, канали і прийоми комунікацій організації, направлений на встановлення і підтримку певних даною організацією взаємовідносин з адресатами комунікацій в рамках її маркетингової політики.
7	(А.Б. Звєгінцев, А.П. Панфілов	Комунікація – специфічний обмін інформацією, процес передачі емоційного та інтелектуального змісту

Польський комуніколог T. Goban-Klas у своєму підручнику "Засоби масової комунікації і масова комунікація" наводить сім типових визначень комунікації [Goban-Klas T., 1999: 42-43]:

комунікація як трансмісія (трансляція, передача) інформації, ідей, емоцій, умінь; комунікація як розуміння інших, коли ми й самі прагнемо, щоб нас зрозуміли (комунікація як порозуміння);

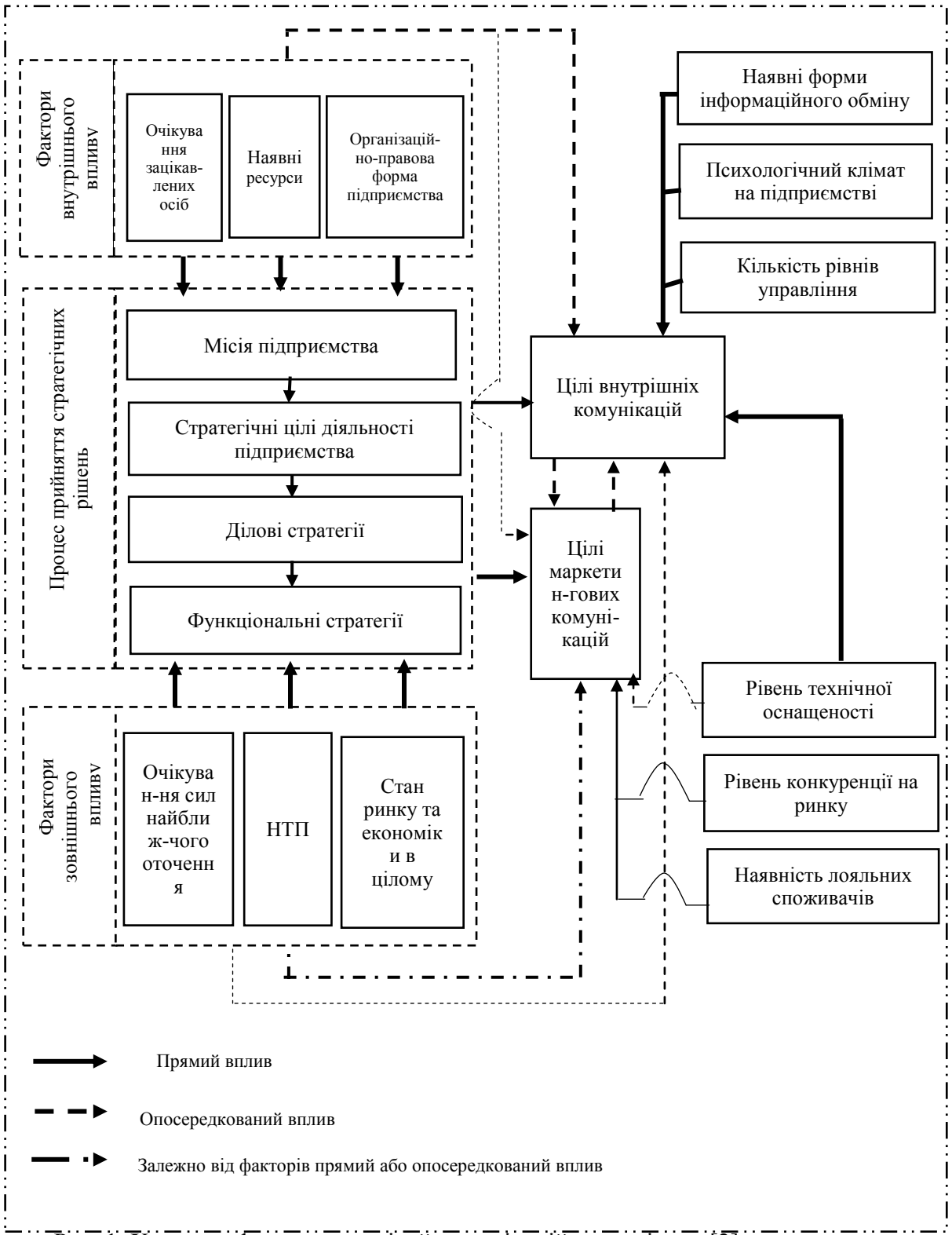

Рис. 1. Характер формування цілей комунікаційної політики [2].

Заслуговує на увагу дослідження Сагер Л.Ю. у якому важливу роль відведено правильному управлінню внутрішніми комунікаціями [2]. Саме виважене управління дає змогу підприємству накопичувати, формалізувати, узагальнювати та структурувати і знання і досвід кожного працівника в єдиному інформаційному середовищі;

забезпечувати вільну циркуляцію інформації зверху вниз і знизу вгору, що, в свою чергу, забезпечує підвищення ефективності роботи всього підприємства.

Особливості побудови організаційних структур торговельних мереж потребують урахування маркетингових комунікацій, їх комплексності ролі та місця в організації діяльності підприємства. Як вірно зазначає автор, наявність маркетингових комунікацій дозволить крупно форматним торговельним мережам перейти до ефективних форм організації тривалих партнерських взаємин ринкових суб'єктів, підвищення його конкурентоспроможності і т.д.

Враховуючи вищезазначене, варто зауважити, що встановлення точних, обґрунтованих цілей як внутрішніх, так і зовнішніх комунікацій є невід'ємною складовою успішної роботи будь-якого підприємства. Особливо актуально це питання постає в умовах трансформаційної економіки, в період швидкого науково-технічного розвитку, зростання запитів споживачів і т.п., тобто в умовах постійного зовнішнього тиску на підприємство.

Вважаємо за необхідне наголосити на умовах функціонування крупноформатних торговельних мереж які впливають на процес формування цілей підприємства, в т.ч. і комунікаційних. Відтак, нами пропонується імплементувати схему впливу як зовнішніх, так і внутрішніх чинників на визначення цілей комунікаційної політики крупно форматних торгівельних мереж (рис.2).

Нами взято до уваги лише основні фактори впливу на формування комунікаційних цілей крупноформатного торговельного підприємства, оскільки для більш точного і ширшого переліку факторів необхідно поглибити дослідження щодо середовища функціонування підприємства.

Звичайно, поява та подальше зростання на ринку роздрібної торгівлі наприклад продовольчими товарами, в Україні великих торговельних мереж певним чином впливає на різних суб'єктів ринкових відносин. Слід зазначити, що і переваги, і недоліки цього впливу варто розглядати з трьох позицій:

споживачів;

виробників-постачальників товарів, що реалізуються у роздрібній торговій мережі;

діючих нині на ринку продовольчих об'єктів торгівлі.

Переваги створення та функціонування великих торговельних мереж для споживачів, згідно з даними наших досліджень, насамперед пов'язані з тим, що:

1) споживач у магазинах такої мережі, як правило, має ширший вибір асортименту товарів за нижчими цінами, ніж у несітьових магазинах малих форматів;

2) раз відвідавши один магазин з мережі, споживач отримує достатньо чітке уявлення про послуги і пропозиції (у т.ч. за співвідношенням «якість – ціна») інших магазинів цієї мережі.

До недоліків розвитку великих торговельних мереж (особливо у випадку поглинання ними не тільки малих продовольчих магазинів, але й менших за розміром торговельних мереж і, як наслідок, формування олігополістичної системи конкурентних відносин) можна передусім віднести ймовірність прояву та зростання ризику цінового зговору й дискримінації щодо споживача.

Повертаючись до внутрішнього середовища підприємства та місця в ньому комунікації, зауважимо, що динамічною складовою організаційної структури системи управління є організаційні комунікації, від якості яких залежить ефективність комунікаційно-інформаційних процесів, комунікаційний клімат, що, в результаті, впливатиме на ефективність діяльності компанії в цілому.

Своєчасний аналіз організаційних комунікацій дозволить:

- виявити найбільш (найменш) інформаційно навантажені підрозділи й визначити характер взаємодії, яка зумовила встановлений рівень інтенсивності;

- оцінити ступінь оптимальності інформаційного обміну підрозділів усередині свого блоку й поза ним;

- виявити неформалізовані відносини керівництва й підлеглих;

- оцінити ступінь автономності діяльності кожного підрозділу;
- оцінити ефективність зворотного зв'язку між елементами структури управління; встановити ефективність комунікаційно-інформаційних процесів тощо.

Аналіз організаційних комунікацій здійснюється в межах діагностування організаційної структури управління, є цілеспрямованим процесом встановлення, аналізу й оцінки параметрів якості організаційних комунікацій, а також передбачає розробку рекомендацій із підвищення ефективності та розвитку системи менеджменту підприємства. Його реалізація має ту ж інформаційну базу й основний набір аналітичних інструментів.

Основними об'єктами і параметрами аналізу організаційних комунікацій є:
- відповідність організаційних комунікацій місії, стратегії та сучасному стану компанії;
- оптимальність організації комунікаційних потоків;
- ефективність зворотного зв'язку;
- якість інформаційного забезпечення.

Комунікаційні технології – це сукупність різноманітних технологічних інструментів і ресурсів, які використовуються для забезпечення процесу комунікації та створення, поширення, збереження та управління інформацією.

Швидкий розвиток інформаційних та комунікаційних технологій вносить значні зміни в усі аспекти бізнесу, зокрема в управління ланцюгами постачання. Сучасне управління реалізується через тісний зв'язок із інформаційними та комунікаційними технологіями, завдяки чому стало можливим глобалізувати ланцюги поставок, інтегрувати логістичні процеси, що в результаті дає змогу підприємству підвищити конкурентоспроможність.

Щорічно Gartner Research, провідна світова дослідницька і консалтингова компанія у сфері інформаційних технологій, складає список 25 світових лідерів з управління ланцюгами постачання. У більшості компаній (76%), що було визнано лідерами в управлінні ланцюгами постачання у 2012 році, країною походження є США. У рейтингу в однакових пропорціях представлені компанії з наступних галузей: машинобудівництва, харчової, хімічної та легкої промисловості та компанії, що займаються роздрібною торгівлею (при складанні рейтингу були виключені добувна промисловість та компанії, що займаються наданням послуг та компанії, дохід яких менше $10 млрд.).

Аналіз виявив, усі сучасні комунікаційні технології використовуються в діяльності компаній-лідерів. При цьому, усі компанії використовують технології мобільного зв’язку, електронного обміну даними та системи управління ланцюгами постачання, 84% використовують технології штрих-кодування та стільки ж – технології радіочастотної ідентифікації (при цьому 18 компаній використовують обидві технології), 60% використовують технології хмарних обчислень, і тільки 40% – супутниковий GPS моніторинг та додатки для смартфонів та планшетних ПК.

Для ефективної реалізації комунікаційної політики торговельних мереж необхідно спроектувати ефективну структуру управління комунікаціями – значить, визначити таке співвідношення її організаційних елементів, при якому найбільш оперативно й вчасно виконуються вимоги об'єкта управління, а також забезпечується продуктивна взаємодія внутрішнього і зовнішнього оточення.

Висновки. За результатами дослідження встановлено, що комунікації є стратегічним імперативом управління керівників крупноформатних торговельних підприємств. Як об’єкт управління, вони утворюють організовану систему, яка включає в себе різноманітні технічні, технологічні, віртуальні, інтелектуальні та інші елементи, в роботі з ними задіяна значна кількість працівників, вони вимагають постійного управлінського впливу через процедури планування, організування, мотивування, контролювання та регулювання, і саме від них залежить ефективність прийняття та швидкість виконання управлінських рішень, що є визначальним для управління підприємством. Це зумовило можливість стверджувати, що комунікаційна

політика є важливою частиною діяльності торговельних мереж, яка вимагає конкретизації функцій управління нею.

Комунікаційна політика значною мірою визначає рівень ефективності діяльності підприємства загалом. Встановлено, що основним призначенням системи комунікацій підприємства є установлення необхідного і достатнього інформаційного обміну між структурними елементами підприємства та із зовнішнім середовищем при задовільній швидкості обміну, мінімальних втратах та спотвореннях повідомлень і необхідному рівню захисту конфіденційних даних

Система комунікацій повинна бути забезпечена вхідними ресурсами, технологіями та взаємодіями між внутрішніми елементами та з зовнішнім середовищем і формуватися на збалансованих групах елементів, які утворюють соціально-економічну та технологічну складові. З огляду на це запропоновано означення системи комунікацій як сукупності взаємопов'язаних елементів (суб'єктів і об'єктів), які забезпечують обмін інформацією всередині торговельного підприємства та із зовнішнім середовищем і утворюють соціально-економічну та технологічну підсистеми.

Список використаних джерел:

1. Лазебна, І. Формування конкурентного середовища у роздрібній торгівлі [Текст] + [Електронний ресурс] / І. Лазебна // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2011. – N2. – С.26-37.
2. Сагер, Л.Ю. Аналіз теоретичних основ внутрішніх комунікацій як необхідної умови ефективного управління підприємством [Текст] + [Електронний ресурс] / Л.Ю. Сагер // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – N1. – С.128-136.
3. Шкляєва Г.О. Інтерактивні маркетингові комунікації у менеджменті підприємства [Текст] + [Електронний ресурс] Г.О. Шкляєва //Економічний нобелівський вісник. – 2014. – N1.(7) – С.509-514.
4. Компания GT Partners Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gtpartners.com.ua/ - Назва з екрана.
5. Информационное агентство All Retail [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://allretail.ua/research/65/- Назва з екрана.
6. Торгівля, комерція, підприємництво : збірник наукових праць / [редакц. кол.: Апопій В. В., Дайновський Ю. А., Скибінський С. В. та ін.].– Львів : Львівська комерційна академія, 2013. – Вип. 15. –. Збірник наукових праць Вип. 15.С. 28-32.
7. Шпак, Н. О. Комунікаційний менеджмент: сутність та розвиток [Текст] + [Електронний ресурс] / Н. О. Шпак // Економіка та держава. – 2010. – N2. – С.30-33.

Рецензент д.е.н., професор Карпенко Н.В.

УДК 339.137.22:339.94:621
Войтко С.В., д.е.н., професор
Мяло Н.С.
Національний технічний університет України «КПІ»

ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗОВНІШНІХ РИНКАХ

Розглянуто стан машинобудівної галузі України в умовах високої конкуренції. Здійснено оцінювання міжнародної конкурентоспроможності підприємств, використовуючи теорію ефективної конкуренції. Виокремлено чинники гальмування розвитку промисловості України та запропоновано шляхи підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

Ключові слова: конкурентоспроможність підприємства, показники конкурентоспроможності, фактори зниження конкурентоспроможності, машинобудування, теорія ефективної конкуренції.

Voitko S., Mialo N.

EVALUATION OF COMPETITIVENESS OF ENGINEERING ENTERPRISES ON FOREIGN MARKETS

The state of the engineering industry of Ukraine in conditions of high competition was examined. The evaluation of international competitiveness of enterprises was done, using the theory of effective competition. Factors that slow down the development of industry of Ukraine were determined and ways of improving the competitiveness of domestic enterprises were offered.

Keywords: competitiveness of enterprises, indicators of competitiveness, factors reducing competitiveness, engineering, theory of effective competition.

Войтко С.В., Мяло Н.С.

ОЦЕНКА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ВНЕШНИХ РЫНКАХ

Рассмотрено состояние машиностроительной отрасли Украины в условиях высокой конкуренции. Осуществлена оценка международной конкурентоспособности предприятий, используя теорию эффективной конкуренции. Выделены факторы торможения развития промышленности Украины и предложены пути повышения уровня конкурентоспособности отечественных предприятий.

Ключевые слова: конкурентоспособность предприятия, показатели конкурентоспособности, факторы снижения конкурентоспособности, машиностроение, теория эффективной конкуренции.

Постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасний етап розвитку ринкових відносин в Україні, який характеризується динамічністю зовнішнього середовища, потребує застосування нових підходів до зростання рівня ефективності виробництва, управління виробничо-комерційною діяльністю підприємства для забезпечення належного рівня конкурентоспроможності промислової продукції як на вітчизняному, так і на зарубіжних ринках. Особливо актуальною ця проблема постає для машинобудівної галузі, яка є однією з провідних в економіці України, а її розвиток визначає рівень матеріально-технічної бази та екологічної безпеки. Тому важливим є підвищення рівня конкурентоспроможності машинобудівних підприємств, зокрема в умовах загострення конкуренції. При цьому доцільним є також визначення основних чинників, які впливають на управління конкурентоспроможністю та критеріїв її оцінки для кращого розуміння наявної ситуації та забезпечення успішного функціонування підприємства.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання дослідження чинників, оцінки та підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств на зовнішніх ринках висвітлювали в своїх працях як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед закордонних дослідників проблем конкурентоспроможності чільне місце посідають: М. Портер, І. Адізіс, Р. Ассель, Ф. Котлер, Р. А. Фатхутдінов та інші. Значну цінність мають наукові дослідження таких українських науковців: М. В. Мальчика, К. О. Латишевої, І. В. Жалінської, С. М. Ілляшенка, О. Л. Загорянської. Однак, недостатньо уваги приділено саме критеріям оцінювання конкурентоспроможності підприємств на міжнародних ринках і можливим заходам щодо підвищення її рівня.

Цілі статті. Цілями роботи є дослідження сучасного стану машинобудування в Україні та проведення оцінки конкурентоспроможності машинобудівного підприємства України порівняно з його найбільшими конкурентами.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Машинобудування є складною і комплексною галуззю. Це проявляється в його значному впливі на розвиток інших галузей, зокрема через забезпечення ефективним та якісним обладнанням. Так, промисловість України представлена 46445 підприємствами станом на 01 листопада 2014 року.

При цьому, машинобудування України, як потужний сектор промисловості, у 2010 р. об'єднувало 11267 підприємств, з яких 146 – великих, 1834 – середніх і 9287 – малих з виробництва різноманітних машин та устаткування, приладів і апаратури. У машинобудуванні зосереджено понад 15 % вартості основних засобів і майже 6 % оборотних активів вітчизняної промисловості та понад 22 % кількості найманих працівників [8]. На сьогоднішній день частина підприємств стали збитковими через низку причин, а саме низький рівень конкурентоспроможності продукції, застарілу матеріально-технічну базу, недосконалу систему управління виробничою діяльністю.

Дана ситуація яскраво відображається через показник обсягу реалізації готової промислової продукції (рис. 1).

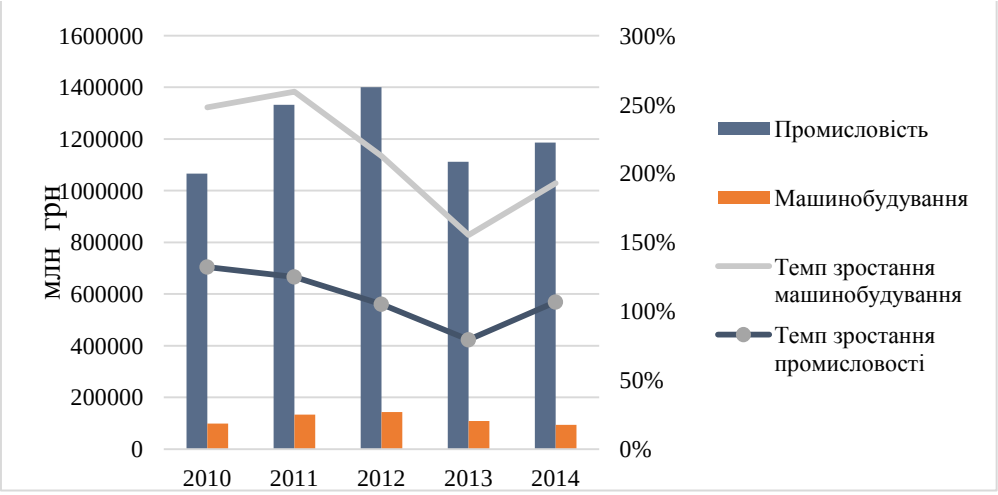

Рис. 1. Динаміка обсягу реалізованої промислової продукції за 2010-2014 рр. [6]

За аналізом рис. 1 слідує, що підприємства машинобудівної галузі мають схожі тенденції розвитку із ситуацією у промисловості в цілому. Так, до 2013 р. спостерігалося зростання обсягів реалізованої продукції, при цьому машинобудування мало вищі темпи зростання майже на 45 % у 2012 р. порівняно із 2010 р., а в промисловості лише 31 %. Проте, після падіння виробництва у 2013 р., обсяги реалізованої продукції промисловості визначають тенденцію до зростання у 2014 р. з темпом приросту 7 %, а машинобудування знижує свої показники на 14 % до 93986,2 млн грн. Вищезазначена ситуація може бути пов'язана із воєнними діями на Сході України та переорієнтації промисловості на інші види діяльності.

Варто також відзначити, що частка промисловості, яка припадає на машинобудування є не досить значною і в останні роки значно скорочується. Так, у 1991 р. частка машинобудування у структурі промислового виробництва складала понад 30 %, то у 2014 р. лише 8 %, що є недостатнім для країни, яка позиціонує себе на світовому ринку як індустріально розвинена, і в 2,5–3 рази нижче, ніж у промислово розвинених країнах, що, на нашу думку, є однією з причин відставання України.

Підсумувавши тенденції розвитку машинобудування, доцільно зазначити основні фактори, які спричинили сповільнення зростання і зумовили відсталість у даній галузі від світових лідерів (рис. 2).

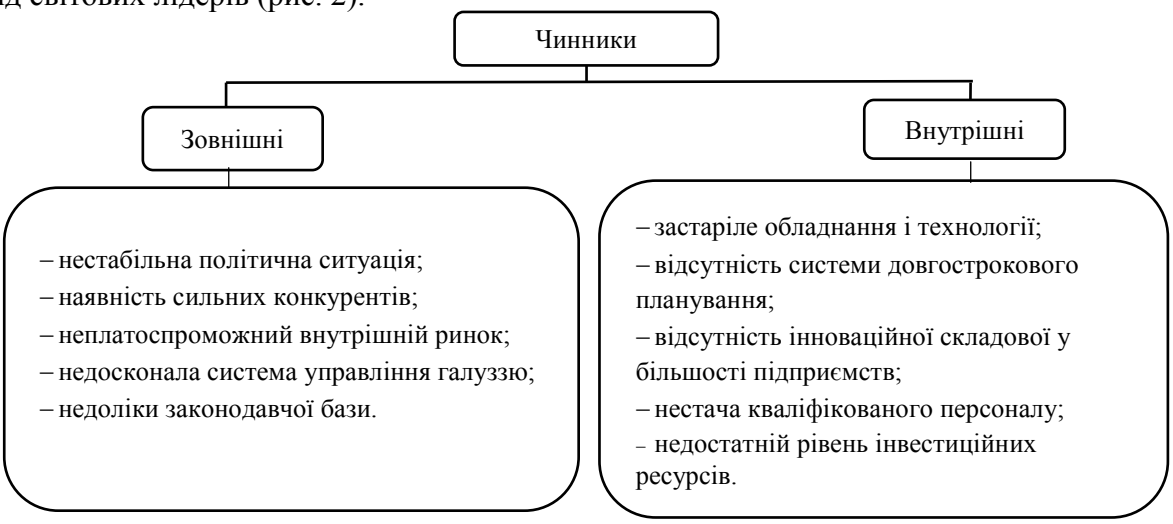

Рис. 2. Основні фактори, які спричинили негативні тенденції у розвитку машинобудування [5]

Проаналізувавши вищезазначені негативні чинники та їх вплив на машинобудівну галузь, варто зазначити, що для даного сектору економіки характерним є нерозвиненість системи управління та застаріла виробнича база. Внаслідок цього українські машинобудівні підприємства значно відстають в інноваційному розвитку і є неконкурентоспроможними на міжнародному рівні. Зважаючи на вищезазначене, потрібно сконцентрувати свою увагу на сильних сторонах підприємств та їх подальшому розвитку, а саме, широкому спектрі послуг, значній клієнтській базі, яка залишилася ще із часів СРСР, та довірі клієнтів.

Для більш детального дослідження існуючої проблеми (низької конкурентоспроможності вітчизняних підприємств) проведемо оцінювання міжнародної конкурентоспроможності підприємства ПАТ «Запоріжтрансформатор», яке функціонує у галузі трансформаторобудування, на основі теорії ефективної конкуренції. Дана методика передбачає співставлення окремих показників діяльності зі значеннями основних конкурентів, а в конкретному випадку із холдинговою компанією «Електрозавод» (Російська Федерація) та компанією ABB (Швейцарія). У зв'язку із збереженням комерційної таємниці надалі у роботі назви підприємств замінено на умовні: Підприємство А, Підприємство Б, Підприємство В. Після розрахунку одиничних показників для переведення у відносні величини застосовано 15-бальну шкалу, при цьому, у 5 балів оцінювався показник, що мав значення найгірше, у 10 і 15 балів – який відповідає значенню конкурента і який є найкращий серед усіх (табл. 1).

Таблиця 1.

Одиничні показники конкурентоспроможності підприємств за 2013 рік, їх бальна оцінка *

Критерії та показники конкурентоспроможності	Підприємство А		Підприємство Б		Підприємство В	
1. Ефективність виробничої діяльності підприємства						
Фондовіддача, дол.	421,79	10	36,06	5	685,98	15
Рентабельність товару, %	18,44	10	19,00	15	9,74	5
Продуктивність праці, дол./чол.	65978,75	5	276678,4	10	298914,3	15
2. Фінансовий стан підприємства						
Коефіцієнт автономії	0,103	5	0,738	15	0,389	10
Коефіцієнт платоспроможності	0,115	5	2,823	15	0,636	10
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,026	5	0,046	5	0,389	10
3. Ефективність менеджменту						
Рентабельність активів, %	9,24	15	4,59	5	5,74	10
Рентабельність власного капіталу, %	48,48	15	6,22	5	15,66	10
4. Ефективність організації збуту та просування товарів						
Рентабельність продажу, %	12,11	10	14,21	15	6,66	5
Коефіцієнт затовареності готовою продукцією	0,062	5	0,237	10	0,044	5
Коефіцієнт ефективності реклами і засобів стимулювання збуту	0,231	5	0,489	10	0,456	10
5. Ефективність інновацій та значення долі міжнародного ринку						
Витрати на наукові розробки і дослідження, тис. дол.	1537,5	10	923,7	5	1470000	15
Частка на світовому ринку, %	3,30	10	0,23	5	27,06	15

*При обрахунках курс долара брався за 8 грн і 33 руб. за 1 дол.

Джерело: розраховано авторами на основі [7; 9; 10]

Оскільки показники мають різний ступінь важливості, тому для обрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності підприємства були застосовані коефіцієнти вагомості критеріїв, визначені експертним шляхом (табл. 2).

Таблиця 2.

Результати розрахунків конкурентоспроможності підприємств

Критерії конкурентоспроможності	Формула розрахунку	Значення показника		
		Підприє-мство А	Підприє-мство Б	Підприє мство В
Критерії ефективності виробничої діяльності	$Е_в$ = 0,19Ф + 0,40Р + 0,41П	7,95	11,05	11
Критерії ефективності фінансового стану	$Е_{фін.ст.}$ = 0,29$К_а$ + 0,31$К_п$ +0,4$К_{ал}$	5	11	10
Критерії ефективності менеджменту	$Е_м$= 0,45 $Р_а$+ 0,55$Р_к$	15	5	10
Критерії ефективності організації збуту та просування товарів	$Е_з$ = 0,37$Р_п$+ 0,29$К_{зат}$+ 0,35$К_{е.рек}$	6,9	11,95	6,8
Критерії ефективності інновацій	$Е_{ін}$ = 0,6 $В_{нддкр}$+ 0,4 ЧР	10	5	15
Конкурентоспроможність підприємства	К = 0,13 $Е_в$ +0,19 $Е_{фін.ст.}$+ 0,2 $Е_м$+ 0,18 Ез + 0,3 $Е_{ін}$	9,226	8,178	11,054

Джерело: розраховано авторами на основі табл. 1

Отримані результати розрахунків свідчать про те, що Підприємство А займає проміжне місце між своїми основними конкурентами. Найвищий бал належить Підприємству В через наявність таких конкурентних переваг: високі витрати на інновації, висока якість товарів і значна частка ринку. Найнижчий показник конкурентоспроможності у Підприємства Б, що свідчить про наявність певних проблем у виробництві та системі збуту продукції. Як і Підприємство А, Підприємство В використовує застарілі основні засоби та має недостатній рівень післяпродажного обслуговування.

Основними перешкодами досягнення високого рівня конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і світовому ринках для вітчизняного підприємства у 2013 р. були:

– неефективна система управління персоналом на підприємстві;

– слабкий фінансовий стан, який в майбутньому може спричини серйозні проблеми із виплатою кредиторської заборгованості;

– неповне використання ресурсів підприємства;

– недостатня організація роботи цехів;

– падіння попиту на продукцію як усередині країни, так і на зовнішніх ринках.

Проведений аналіз виявив низку проблем і недоліків у процесі діяльності українського машинобудівного підприємства, які потребують термінового вирішення. На нашу думку, для підвищення рівня конкурентоспроможності варто забезпечити реалізацію наступних заходів:

1. Створення відділу контролінгу для вирішення складних короткострокових і довгострокових завдань.

2. Вихід на нові перспективні ринку збуту (країни Азії, Латинської Америки).

3. Застосування найбільш ефективних методів просування продукції (реклама, виставки).

4. Політика надання високоякісного післяпродажного обслуговування та інжинірингових послуг.

5. Підвищення рівня автоматизації виробництва.

6. Застосування інноваційних технологій, розробок, поглиблення співпраці з науково-дослідними інститутами.

7. Модернізація продукції, розширення асортименту.

Висновки. На підставі здійсненого дослідження можна стверджувати, що промислове виробництво в Україні має низку проблем, які потребують вирішення. При цьому, машинобудування як один із основних секторів промисловості має негативні тенденції до зниження обсягів реалізованої продукції протягом останніх 2 років. Цьому сприяли ціла низка негативних як зовнішніх, так і внутрішніх факторів: застаріле

обладнання, несприятлива економічна і політична обстановка та інші. Проведене оцінювання конкурентоспроможності шляхом використання теорії ефективної конкуренції надало змогу повною мірою охопити найбільш важливі оцінки виробничо-комерційної діяльності досліджуваних підприємств: ефективність виробничої діяльності, організації збуту та просування товарів, фінансовий стан. Отримані інтегральні значення для вітчизняного підприємства свідчать про нестійку позицію на ринку енергетичного машинобудування світу. Запропоновані напрями підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності у випадку їх успішної реалізації надають можливість вийти на новий рівень розвитку як підприємству, так і галузі України в цілому.

Напрямом подальших досліджень є аналіз і обґрунтування рекомендацій щодо підвищення рівня конкурентоспроможності на міжнародних ринках, дослідження досвіду провідних країн у даній галузі та можливості його застосування на сучасному етапі розвитку економіки України.

Список використаних джерел:

1.Кривешко О. В. Чинники формування конкурентоспроможності підприємств та кластерів / О. В. Кривешко, П. В. Сідун // Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". — 2011. — № 720. — С. 180-187.
2. Латишев К. О. Інструменти підвищення конкурентоспроможності машинобудівного підприємства / К. О. Латишев // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. — Тернопіль, 2013. — Том 14. — № 3. — С. 101-107.
3.Мальчик М. В. Конкурентоспроможність як чинник підвищення ефективності підприємств сільськогосподарського машинобудування / М. В. Мальчик // Вісник економічної науки України. — 2008. — № 2. — С. 106-109.
4.Мисько Н. В. Аналіз конкурентоспроможності машинобудівних підприємств / Н. В. Мисько // Інноваційна економіка. — 2013. — С. 89-93.
5.Нестерчук В. М. Визначення рівня конкурентоспроможності підприємств галузі сільськогосподарського машинобудування та основні напрями її забезпечення [Електронний ресурс] / В. М. Нестерчук, І. В. Жалінська // Економіка. Управління. Інновації. — 2013. — № 2. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2013_2_57.pdf
6.Обсяг реалізованої промислової продукції [Електронний ресурс] : Держстат України. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/
7.Річний звіт за 2013 рік [Електронний ресурс] : Офіційний сайт ХК «Електрозавод» — Режим доступу : http://www.elektrozavod.ru/reports/hk
8.Ткачова Н. П. Машинобудування України: сучасний стан та перспективи розвитку конкурентних переваг / Н. П. Ткачова // Вестник НТУ "ХПИ": Технічний прогрес та ефективність виробництва : сб. науч. трудов, 2011. — № 25. — С. 138-150.
9.Фінансова звітність підприємства ПАТ «Запоріжтрансформатор» / База даних Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://smida.gov.ua/db/participant/00213428
10. Фінансова інформація про компанію ABB [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.gurufocus.com/financials/ABB

УДК 658.31
Забарна Е.М., д.е.н., професор
Кула М.В.
Одеський національний політехнічний університет

СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ ПРОГНОЗУВАННЯ ТА МОДЕЛЮВАННЯ

В статті досліджується результати діяльності промислових підприємств Одеської області та стан виробничої бази, що характеризується негативно. Для запобігання подальшого негативного розвитку пропонується використовувати для розробки стратегії методи прогнозування та моделювання. Методи демонструються розрахунками по групі машинобудівних підприємств. Одержані результати можуть стати основою для варіанту реформування діяльності і вибору стратегії розвитку, задля виходу із кризового стану. Економічна ситуація в Україні вимагає розробки економічних механізмів, здатних забезпечити ефективну діяльність промислових підприємств. Вирішення цієї задачі потребує аналізу причин кризового стану великої кількості підприємств та розробки пропозицій щодо виходу із кризи. Проблема є важливою як для окремих підприємств з погляду стабільного розвитку, так із погляду успішності здійснення задекларованих в країні реформ. На сучасному етапі розвитку економіки України актуальними постають питання переоснащення техніко-економічної бази машинобудівних підприємств на сучасній основі. Ця проблема є дуже гострою тому, що існує нестабільність економічного стану багатьох промислових підприємств. Більшості неефективно працюючих підприємств властиві деякі фактори, які можуть бути усунуті шляхом реформування та переоснащення. Це, насамперед, такі як:

невпорядкованість і неповнота інформації, що характеризує діяльність підприємства, невпорядкованість інформаційних потоків між окремими підрозділами підприємства, замкнутість більшості основних процесів на першому керівникові, занедбаність бухгалтерського обліку, слабкість або повна відсутність управлінського обліку, відсутність мотиваційних механізмів в оплаті праці, наявність на підприємствах парку застарілого технологічного обладнання. В статті досліджено техніко-технологічний стан виробничої бази та результати діяльності промислових підприємств Одеської області. В процесі дослідження запропоновані деякі шляхи покращення показників діяльності. Одержані результати можуть стати основою для формування і реалізації програми технологічної модернізації виробничого апарату промислових підприємств.

Ключові слова: основні засоби; знос виробничих засобів; коефіцієнт оновлення; прогнозна функція; метод аналітичного вирівнювання; точковий прогноз; дохід від реалізації; валовий прибуток.

Забарная Э.Н., Кула М.В.

СТРАТЕГИЯ И ТАКТИКА РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ОСНОВЕ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ И МОДЕЛИРОВАНИЯ

В статье исследуются результаты деятельности промышленных предприятий Одесской области и состояние производственной базы, характеризующиеся негативно. Для предотвращения дальнейшего негативного развития предлагается использовать для разработки стратегии методы прогнозирования и моделирования. Методы демонстрируются расчетами по группе машиностроительных предприятий. Полученные результаты могут стать основой для варианта реформирования деятельности и выбора стратегии развития, для выхода из кризисного состояния. Экономическая ситуация в Украине требует разработки экономических механизмов, способных обеспечить эффективную деятельность промышленных предприятий. Решение этой задачи требует анализа причин кризисного состояния большого количества предприятий и разработки предложений по выходу из кризиса. Проблема важна как для отдельных предприятий с точки зрения устойчивого развития, так и с точки зрения успешности осуществления задекларированных в стране реформ. На современном этапе развития экономики Украины актуальными становятся вопросы переоснащения технико-экономической базы машиностроительных предприятий на современной основе. Эта проблема является очень острой потому, что существует нестабильность экономического положения многих промышленных предприятий. Большинству неэффективно работающих предприятий присущи некоторые факторы, которые могут быть устранены путем реформирования и переоснащения. Это, прежде всего, такие как: неупорядоченность и неполнота информации, характеризующей деятельность предприятия, неупорядоченность информационных потоков между отдельными подразделениями предприятия, замкнутость большинства основных процессов на первом руководителе, запущенность бухгалтерского учета, слабость или полное отсутствие управленческого учета, отсутствие мотивационных механизмов в оплате труда , наличие на предприятиях парка устаревшего технологического оборудования. В статье исследованы технико-технологическое состояние производственной базы и результаты деятельности промышленных предприятий Одесской области. В процессе исследования предложены некоторые пути улучшения показателей деятельности. Полученные результаты могут стать основой для формирования и реализации программы модернизации производственного аппарата промышленных предприятий.

Ключевые слова: основные средства; износ производственных средств; коэффициент обновления; прогнозная функция; метод аналитического выравнивания; точечный прогноз; доход от реализации; валовая прибыль.

Zabarna E.M., Kula M.V.

STRATEGY AND TACTICS OF OF INDUSTRIAL ENTERPRISES WHICH BASED ON FORECASTING AND MODELING

In the article examined the results of industrial activities Odessa region and state production base, characterized negatively. To prevent the further negative developments proposed to use to develop strategies forecasting methods and modeling. Methods of calculations demonstrated on a group of engineering companies. The obtained results can be a basis for reform options and choice of development strategies for way out of crisis. The economic situation in Ukraine requires the development of economic mechanisms that can ensure efficient operation of industrial enterprises. The solution to this task requires an analysis of the causes of the crisis situation of a large number of companies and suggest way out of the crisis. The problem is important both for individual companies in terms of sustainable development, in terms of the success of the implementation of the declared reforms in the country. On the modern stage of development of Ukraine pressing issues facing retooling

the technical and economic basis for modern engineering companies basis. This problem is very acute because there is instability economic situation in many industrial sectors. Most ineffective firms are some factors that can be eliminated by reforming and retooling. First of all, such as disordered and incomplete information that describes the business, disorder information flow between different departments of the company, insularity most basic processes of the first head, neglect of accounting, weakness or complete absence of management accounting, lack of incentive mechanisms in pay , the presence of obsolete technology business park equipment. In the article investigated the technical and technological state of production base and performance of industrial enterprises Odessa region. In research process suggested some ways to improve performance. The obtained results can be the basis for the formulation and implementation of the program of technological modernization of production facilities industry.

Keywords: fixed assets; wear of production facilities; coefficient update; predictive function; analytical method of alignment; pressure point forecast; income from sale; gross profit.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Економічна ситуація в Україні вимагає розробки економічних механізмів, здатних забезпечити ефективну діяльність промислових підприємств. Вирішення цієї задачі потребує аналізу причин кризового стану великої кількості підприємств та розробки пропозицій щодо виходу із кризи. Проблема є важливою як для окремих підприємств з погляду стабільного розвитку, так із погляду успішності здійснення задекларованих в країні реформ.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Загальнотеоретичні проблеми стратегічного розвитку економіки України та забезпечення сталого розвитку досліджувались вітчизняними та зарубіжними науковцями серед них: Ю.М. Бажал, А.С. Тальчинський, В.М. Геєць, В.І. Ландик, Ю.В. Кіндзерський, Л.І. Федулова.

За наявності великої кількості робіт, присвячених проблемі підвищення діяльності промислових підприємств зберігається потреба в розробці практичних шляхів вибору виду перетворень на конкретному підприємстві із урахуванням його особливостей. Також недостатньо досліджені сучасні методи планування діяльності підприємства на основі прогнозування та моделювання.

Цілі статті. Метою статті є дослідження сучасних проблем розвитку промислових підприємств та визначення можливих шляхів виходу із кризового стану.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Криза, що розгорнулася в світі, продемонструвала значні дисбаланси розвитку світогосподарської системи та технологічну відсталість української економіки, її неспроможність забезпечити стабільність розвитку.

Однією із гострих проблем є низький техніко-технологічнийстан виробничого апарату. Ступень зносу складає 74,9%, а по окремим підприємствам, навіть більш менш благополучним, ще гірше. Так, по даним статистичної звітності на ПАТ «Одеський кабельний завод «Одескабель» знос основних фондів складає 85,9%, на ПАТ «Одеський завод поршневих кілець» - 78,99%.

Дуже низький коефіцієнт оновлення основних виробничих засобів. Якщо у2008 році коефіцієнт оновленняосновних виробничих фондів на ПАТ «Одеський завод будівельно-обробних машин» та ПАТ «Одеське виробниче об'єднання Холодмаш» складав 78,39% та 21,17% відповідно, то у 2009 - 2013 рр. цей показник знизився до 1,0%.

Фізично та морально зношене устаткування не може забезпечити використання сучасних технологій. Це погоджується з думкою експертів Інституту економіки та прогнозування НАН України, що на найближчі півтора десятиріччя на оновлення технологічного парку необхідні витрати ставлять 17 – 20 млрд. доларів. Ця проблема при теперішній фінансовій політиці є нерозв'язною, оскільки, основним джерелом фінансування є власні кошти підприємств.

Гострою проблемою є нестабільний фінансовий стан підприємств машинобудування. Так, дослідження фінансового стану показало зростання кількості

збиткових підприємств. Від'ємна рентабельність значної кількості підприємств, фінансування капітальних витрат за рахунок власних джерел та прибутку призводить до того, що оборотні активи підприємств на протязі останніх років значно нижче, ніж кредиторська заборгованість та заборгованість по кредитам та позикам.

Однією з причин кризового стану галузі виступає зниження інноваційної складової. Число підприємств, що впроваджує інновації, складає 13,6% від загальної кількості.

За умов транзитивної економіки більше ніж раніше значення набувають аналіз та прогнозування, як основа планування. Це пояснюється тим, що планування є важливою функцією сучасного менеджменту, а також тим, що підприємство є учасником ринкового середовища, яке з часом стає все більш мінливим. Підприємство, як система, має вплив на зовнішнє середовище, але ще більший вплив оказує середовище на підприємство.

Таким чином, для ефективного функціонування в умовах ринку підприємству необхідно слідкувати за тенденціями на ринку, аналізувати власний внутрішній стан та резерви, прогнозувати можливі зміни та вирішувати як краще поводитись в різних виникаючих обставинах. Стає очевидним, що за умов науково-технічного прогресу, інноваційного розвитку, формування ринкової системи саме на основі прогнозування будуються стратегія та тактика розвитку підприємства. Проаналізуємо динаміку змін в галузі машинобудування.

Розглянемо динаміку економічних показників господарської діяльності групи машинобудівних підприємств з метою виявлення тенденції їх розвитку та будування прогнозних оцінок на наступні два роки. В якості об'єкту для аналізу нами обрані різні підприємства як благополучні, так і деструктивні:

1) ПАТ «Одеський завод радіально-свердлильних верстатів»;
2) ПАТ «Одеський завод поршневих кілець»;
3) ПАТ «Одеський завод будівельно-обробних машин»;
4) ПАТ «Одеський кабельний завод Одескабель»;
5) ПАТ «Одеське виробниче об'єднання Холодмаш».

Динаміка показників господарської діяльності підприємства ПАТ «Одеський завод радіально-свердлильних верстатів» за період з 2001 р. по 2013 р. наведена в табл.1.

Таблиця 1.

Показники господарської діяльності підприємства ПАТ «Одеський завод радіально-свердлильних верстатів», тис. грн.

Період	Доход від реалізації продукції (Y_1)	Валовий прибуток (Y_2)
2001	3692,00	54,00
2002	3658,00	-124,00
2003	5442,00	-133,00
2004	7700,00	-21,00
2005	835,00	145,00
2006	565,00	111,00
2007	331,00	67,00
2008	664,00	-630,00
2009	478,00	132,00
2010	8 115,00	2 069,00
2011	10 367,00	2 008,00
2012	14914,00	1569,00
2013	13420,00	2129,00

Аналізуючи дані таблиці 1 можна побачити, що значення показника «доход від реалізації продукції» за звітний період часу має нестабільну тенденцію. Для визначення характеру динаміки показника побудуємо його графік (рис.1).

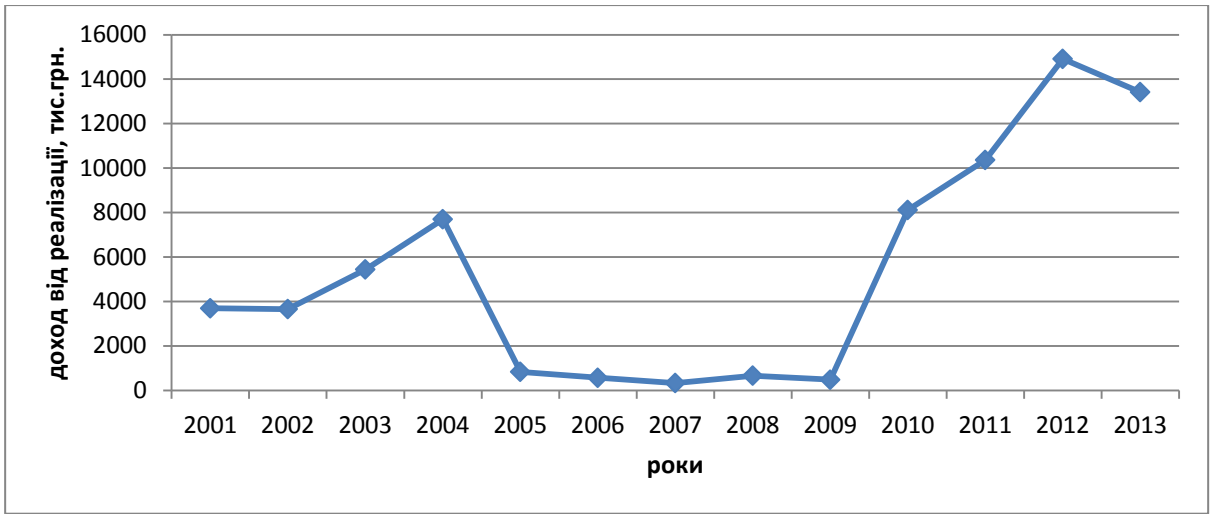

Рис. 1. Динаміка доходу від реалізації продукції з 2001 по 2013 рр. підприємства ПАТ «Одеський завод радіально-свердлильних верстатів»

Із графіку видно наявність двох періодів часу за яких значення показника зростало – це з 2002 по 2004 рр. та з 2009 по 2012 рр. В період з 2005 по 2009 рр. значення показника знаходилось приблизно на одному рівні.

Для описання цього процесу нами використано метод аналітичного вирівнювання з метою побудови лінії тренда. Використавши цей метод, була виявлена тенденція у вигляді параболи другого ступеня (рис. 2)

$$Y_1 = 249{,}53x^2 - 2751{,}8x + 8940{,}6$$

де x – чинник часу (x = 1, 2……N)

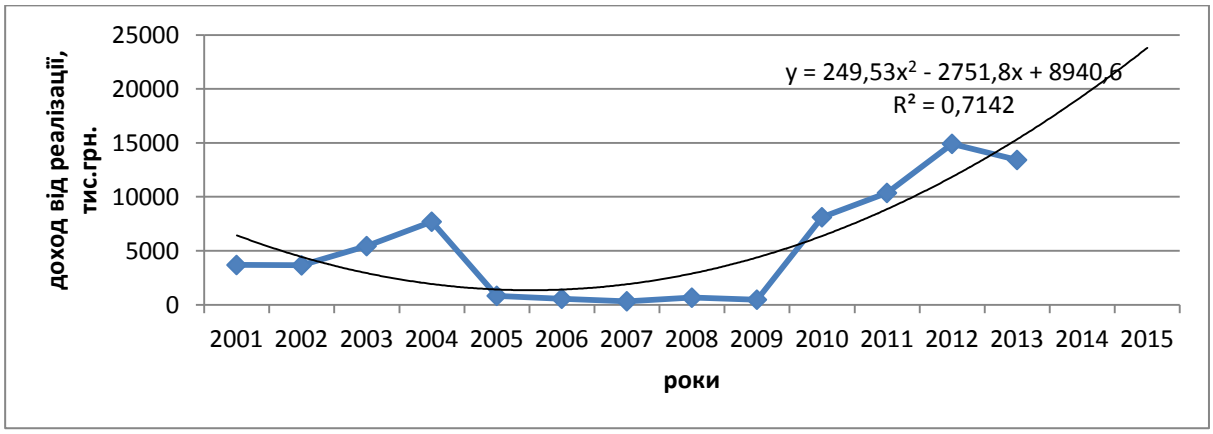

Рис. 2. Вирівнювання за параболою другого ступеню доходу від реалізації продукції підприємства ПАТ«Одеський завод радіально-свердлильних верстатів»

В якості прогнозної функції була обрана парабола, тому що для неї коефіцієнт детермінації R^2 є найвищим і складає 0,7142. Тобто, більш ніж 70% варіації динаміки доходу від реалізації продукції з 2001 по 2013 рр. пояснюється особливостями кожного року. Отримана модель достатньо адекватно описує вихідний ряд динаміки та наявно показує, що при збереженні існуючого стану на підприємстві дохід від реалізації буде постійно знижуватися. Це свідчить про те, що попит на продукцію підприємства падає, отже необхідно приймати відповідні заходи.

Наступним кроком є побудова точкового прогнозу доходу від реалізації продукції на 2014 р. Для здійснення цього необхідно ввести у рівняння параболи значення x = N + L, де N – це довжина ряду динаміки, L – це прогнозний період. Тобто N буде дорівнювати 13 (період часу, за який проводилось дослідження), а L – 1, 2 (тому, що

здійснюється прогноз на два роки). Таким чином, до трендової моделі будемо підставляти значення x = 14, 15.

$$Y_1 = 249{,}53 \times 14^2 - 2751{,}8 \times 14 + 8940{,}6 = 19323{,}28\ тис.грн.$$

$$Y_1 = 249{,}53 \times 15^2 - 2751{,}8 \times 15 + 8940{,}6 = 23807{,}85\ тис.грн.$$

Якщо виявлена тенденція розвитку доходу на підприємстві ПАТ «Одеський завод радіально-свердлильних верстатів» залишиться незмінною ближчим часом, то у 2014 р. слід очікувати значення доходу від реалізації продукції на рівні 19323,8 тис. грн., а в 2015 р. – на рівні 23807,85 тис. грн. Тобто рівень доходів підприємства має тенденцію до збільшення у майбутньому, якщо умови виробництва залишаться незмінними.

Наступний показник, що аналізується, - валовий прибуток підприємства. На протязі з 2001 р. по 2007 р. значення цього показника практично не змінюється та знаходиться на рівні 110 – 145 тис. грн. У 2008 році підприємство мало збитки, але з 2010 року підприємство отримує прибутки, значно більші ніж в попередні роки.Для дослідження характеру динаміки цього показника побудуємо його графік (рис. 3)

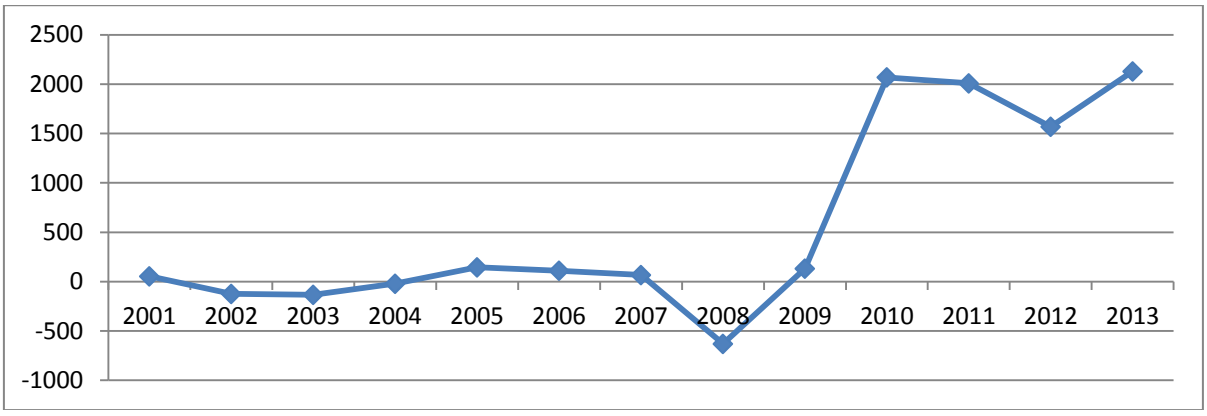

Рис. 3. Динаміка валового прибутку підприємства ПАТ «Одеський завод радіально-свердлильних верстатів»з 2001 по 2013 рр.

Для описання цього процесу нами також використано метод аналітичного вирівнювання для побудови лінії тренда. Використавши цей метод, була виявлена тенденція у вигляді параболи другого ступеню (рис. 4)

$$Y_2 = 30{,}205x^2 - 230{,}66x + 279{,}09$$

Як підтверджують розрахунки більше ніж 73% варіації валового прибутку пояснюються параболою другого ступеню.

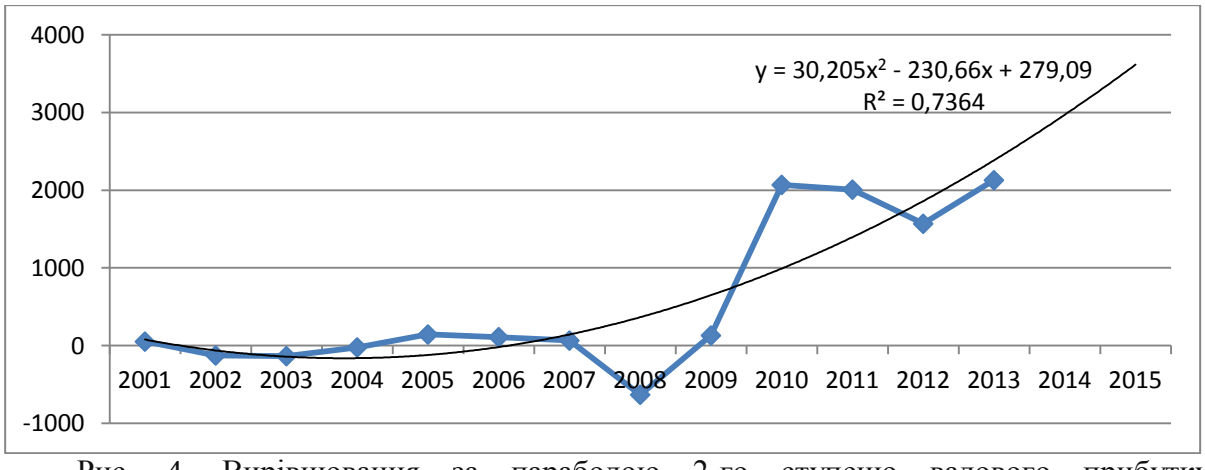

Рис. 4. Вирівнювання за параболою 2-го ступеню валового прибутку підприємства ПАТ «Одеський завод радіально-свердлильних верстатів»

На цьому графіку також можна спостерігати позитивну тенденцію розвитку про що свідчить спрямований уверх правий кінець гілки параболи.

Побудуємо точковий прогноз валового прибутку на 2014 та 2015 роки. Підставимо у рівняння параболи x = 14, 15, як і в першому випадку.

$$Y_2 = 30{,}205 \times 14^2 - 230{,}66 \times 14 + 279{,}09 = 2970{,}03 \; тис. грн.$$

$$Y_2 = 30{,}205 \times 15^2 - 230{,}66 \times 15 + 279{,}09 = 3845{,}975 \; тис. грн.$$

Таким чином, якщо умови роботи підприємства залишаться незмінними і тенденція валового прибутку збережеться, то у 2014 р. слід очікувати значення цього показника на рівні 2970,03 тис. грн., а у 2015р. – на рівні 3845,975 тис. грн.

Розглянемо динаміку показників господарської діяльності та проведемо аналогічні розрахунки для ПАТ «Одеський завод поршневих кілець».

Таблиця 2.

Показники господарської діяльності підприємства ПАТ «Одеський завод поршневих кілець», тис. грн.

Період	Доход від реалізації продукції (Y_1)	Валовий прибуток (Y_2)
2001	17502,00	6025,00
2002	15938,00	7009,00
2003	16225,00	7677,00
2004	16841,00	7560,00
2005	13819,00	5814,00
2006	11645,00	3641,00
2007	11677,30	3847,30
2008	9337,00	3205,00
2009	9932,00	3315,00
2010	10742,00	3638,00
2011	9253,00	1120,00
2012	6159,00	557,00
2013	6954,00	950,00

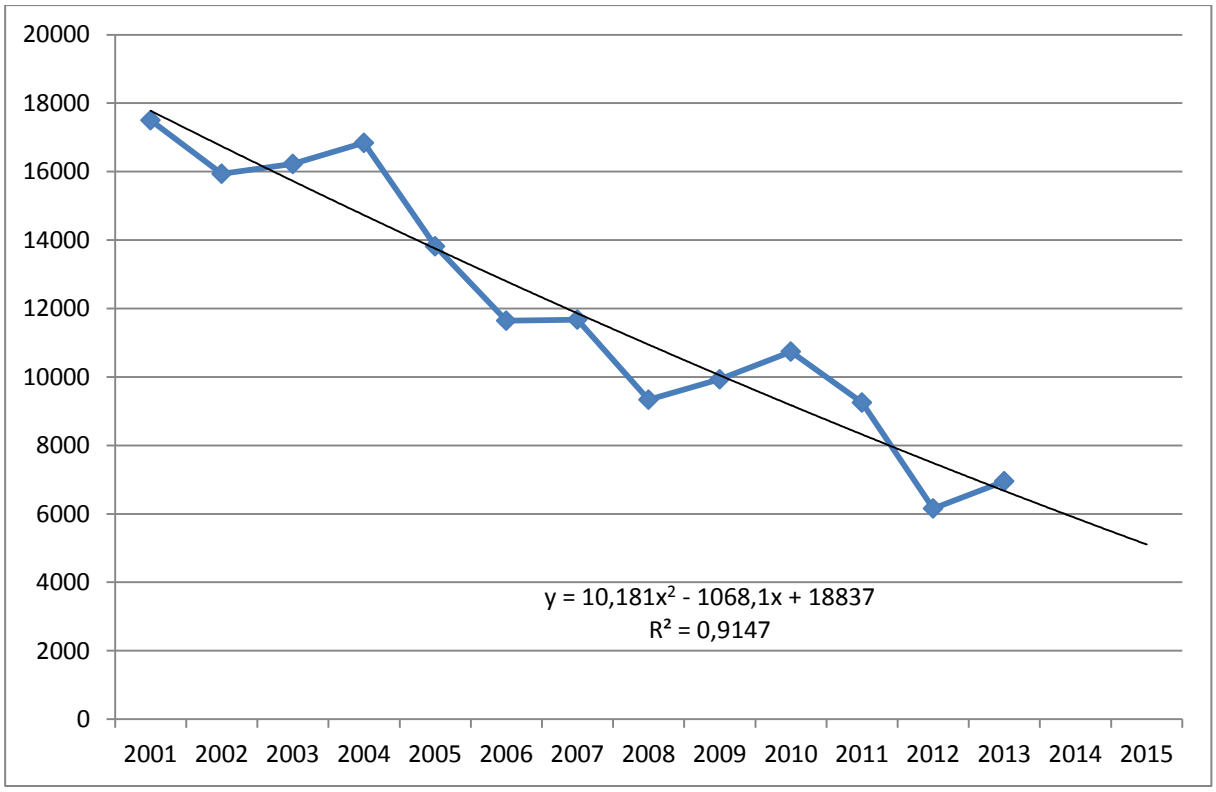

Рис. 5. Вирівнювання за параболою другого ступеню доходу від реалізації продукції підприємства ПАТ «Одеський завод поршневих кілець»

Рис. 6. Вирівнювання за параболою другого ступеню валового прибутку підприємства ПАТ «Одеський завод поршневих кілець»

За допомогою того ж самого методу розглянуто динаміку показників господарської діяльності ПАТ «Одеський завод будівельно-обробних машин»;ПАТ «Одеський кабельний завод «Одескабель»; ПАТ «Одеське виробниче об'єднання Холодмаш». Результати розрахунків та прогнозні значення показників наведені у таблиці 3. За результатами розрахунків можна зробити наступні висновки. Якщо умови роботи підприємства ПАТ «Одеський завод поршневих кілець» залишаться незмінними, то слід очікувати подальше зниження доходу від реалізації до рівня 5879,076 тис. грн. та 5106,225 тис. грн. відповідно у 2014 та 2015 роках. Тобто, рівень доходів підприємства має тенденцію до зменшення у майбутньому, якщо умови виробництва не покращаться. Також можна побачити, що правий кінець гілки параболи спрямований униз, що свідчить про зниження прибутку у майбутньому. Тобто, керівництву підприємства треба вжити заходів задля запобігання подальшого погіршення результатів діяльності та збитків підприємства.

Таблиця 3.

Розрахунок та точковий прогноз показників діяльності промислових підприємств Одеської області

Підприємство	Роки	Показники

Щодо умов роботи ПАТ «Одеський кабельний завод «Одескабель», можна побачити постійне зростання валового прибутку при деякому знижені доходу від реалізації в останні роки. Не зважаючи на це, була виявлена тенденція збільшення як доходу від реалізації, так і валового прибутку.

За результатами роботи підприємств ПАТ «Одеський завод будівельно-обробних машин» та ПАТ «Одеське виробниче об'єднання «Холодмаш» можна побачити, що значення доходу від реалізації та валового прибутку мають мінливий хвильоподібний характер. Це завадило виявити певну тенденцію, що не дало змоги зробити прогноз.

Одержані результати повинні стати для підприємств основою для вибору варіанту реформування та стратегії розвитку, задля виходу із кризового стану.

Висновки. Основні проблеми для більшості промислових підприємств працюючих неефективно в наявності застарілого технологічного обладнання. Підприємства працюють не тільки на застарілому, але й фізично зношеному устаткуванні.

На більшості промислових підприємств відсутній механізм технічного переозброєння. Та в умовах низького рівня інвестицій в економіку машинобудівних підприємств, що є результатом недальновидної діючої політики держави, і як результат недостатність або повна відсутність коштів на закупівлі нових виробничих фондів, проблема відновлення парку устаткування без фінансової допомого з зовні є нерозв'язаною. В такій ситуації завданням керівництва може стати пошук потенційних інвесторів, здатних надати фінансову підтримку і зацікавлених у співробітництві, а з боку держави створення певних макроекономічних умов, а саме формування механізмів кредитування виробничої діяльності, зниження процентних ставок, активізації залучення прямих іноземних інвестицій у виробничу сферу.

Сьогодні очевидно, що сталий розвиток економіки України не може бути забезпечений за рахунок перетворень окремих елементів господарської системи, а потребує комплексного підходу. Такий підхід містить набір економічних механізмів, здатних забезпечити переоснащення виробничого апарату на інноваційній основі при активному використанні сучасних науково-інноваційних розробок. Лише в цьому випадку реалізуються плани високої якості зростання, ресурсозбереження, ефективності виробництва, випуску конкурентоспроможної на внутрішньому і світовому ринках продукції.

Названі проблеми повинні стати об'єктом подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: Навч. посіб. - 3-тє вид., випр. і доп. - К.: Знання, 2007. - 668 с.
2. Офіційний сайт Держстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
3. Технологічна модернізація промисловості України / За ред. д-ра екон. наук Л.І.Федулової; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2008. – 472 с.
4. Масленникова Н.П. Управление развитием организации. - М: Центр экономики и маркетинга, 2002. - 304 с.
5. Ковалев А.И. Управление реструктуризацией предприятия. - К.: АВРИО, 2006. - 367 с.
6. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление. - СПб.: Питер, 2007. - 496 с.
7. Аистова М.Д. Реструктуризация предприятий: вопросы управления. - М.: Альпина Паблишер, 2002. - 287 с.
8. Ландик В.И. Инновационная стратегия предприятия: проблемы и опыт их решения. - К.: Наук, думка, 2003. - 363 с.
9. Аргупкина Н.Л. О совершенствовании методов прогнозирования на экспоненциальном сглаживании.[Електронний ресурс] - Режим доступу: http://wwwdevbusiness.ru/.

УДК 330.341.1:658
Захаркін О.О., к.е.н.
Сумський державний університет

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ОЦІНКИ ВПЛИВУ ІННОВАЦІЙ НА ДОХІДНІСТЬ АКЦІЙ ПІДПРИЄМСТВ

У статті наведено порівняльну характеристику однофакторних і багатофакторних моделей оцінки доходності фінансових активів та проаналізовано можливості їх застосування при інноваційних процесах на

підприємстві. Вдосконалено трьохфакторну модель Фама-Френча, що дозволяє моделювати вплив інновацій на ринкову вартість акцій підприємства основі побудови системи багаторівневих структурних рівнянь

Ключові слова: інновації, дохідність акцій, моделювання, ризики, інноваційна активність.

Zakharkin O.

PERFECTION OF THE METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ESTIMATION OF THE INFLUENCE OF INNOVATIONS ON THE RETURN OF ENTERPRISE'S STOCKS

In the article the comparative characteristics of the one-factor and multi-factor models of estimation of the return on the financial holdings is given and the possibilities their usage while the innovation processes in the enterprise. Fama-French three-factor model was improved that makes possible the influence of innovations on the market price of the enterprise stocks on the basis of construction of the multi-level structural equations system.

Key words: innovations, return of stocks, modeling, risks, innovation activity.

Захаркин А.А.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К ОЦЕНКЕ ВЛИЯНИЯ ИННОВАЦИЙ НА ДОХОДНОСТЬ АКЦИЙ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье приведена сравнительная характеристика однофакторных и многофакторных моделей оценки доходности финансовых активов и проанализированы возможности их применения при инновационных процессах на предприятии.

Усовершенствована трехфакторная модель Фама-Френча, что позволяет моделировать влияние инноваций на рыночную стоимость акций предприятия основе построения системы многоуровневых структурныхуравнений.

Ключевые слова: инновации, доходность акций, моделирование, риски, инновационная активность.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Для інвесторів критерієм вибору цінних паперів для здійснення інвестування є очікувана дохідність їх в майбутньому періоді з урахуванням визначеного рівня ризиковості. Інновації при цьому є фактором, що створюють можливість нарощення прибутку компанії і зростання дивідендного виходу по акціям, але у той же час є джерелом формування додаткового ризику, що може, навпаки, стати чинником прийняття негативного рішення щодо інвестування у визначений вид цінних паперів.

Враховуючи багатоаспектність та неоднозначність взаємозв'язку між інноваційною діяльністю підприємства та задоволенням інтересів основної групи його стейкхолдерів – власників, в контексті вартісно-орієнтованого управління, виникає потреба у розробці економіко-математичної моделі, яка б описувала залежність зміни ринкової вартості акціонерного капіталу підприємства при реалізації ним інноваційної діяльності за різних умов функціонування і впливу зовнішніх факторів.

Вирішення даного питання лежить в руслі «Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні» від 2 лютого 2011 р. [1], «Державної цільової програми розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки від 7 травня 2008 р. [2], регіональних програм інноваційного розвитку.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. З метою побудови економіко-математичної моделі залежності конкурентної позиції підприємства на ринку цінних паперів (що оцінюється зміною курсової вартості його акцій та ступенем ризику) від рівня його інноваційної активності, доцільно, перш за все, розглянути сформовані на сьогоднішній день основні науково-методологічні підходи до моделювання дохідності цінних паперів на фондовому ринку.

Основою сучасних моделей оцінки доходності фінансових активів є розроблена В. Шарпом [3,4] та Дж. Лінтнером [5] модель оцінки капітальних активів CAPM («capital asset pricing model»). Для опису формування очікуваної дохідності фінансового активу дослідники використовують суму двох компонент – безризикової процентної ставки та премії за ризик для даного активу.

Характерною рисою даної моделі є врахування лише одного джерела ризику – системного ризику, величина якого вимірюється коефіцієнтом бета. При цьому, в моделі не розглядаються несистемні ризики, оскільки вважається, що їх можна усунути за рахунок диверсифікації портфеля [6].

В подальшому наявність багатьох припущень та недоліків моделі CAPM призвело до її доопрацювання багатьма дослідниками та виникнення на її основі нових моделей оцінки доходності фінансових активів [7, 8, 9,10].

Намагання врахувати більшу кількість ризиків, які впливають на очікувану дохідність цінних паперів, сприяло розробці багатофакторних моделей оцінки фінансових активів. Так, відповідно до арбітражної теорії, розвинутої С. Росом, джерелами системного ризику можуть бути різноманітні макропоказники. Для кожного з них необхідно розраховувати свій коефіцієнт бета як показник чутливості очікуваної дохідності до зміни відповідного чинника [7].

Окрім системного ризику, інша група дослідників наголошує на необхідності врахування також специфічних несистемних ризиків. Так, в трьохфакторній моделі Фама-Френча [11] запропоновано розраховувати очікувану дохідність залежно від впливу ринкового чинника («market»), тобто з урахуванням системного ризику як різниці в дохідності ринкового портфеля та безризикової ставки, премії за розмір («size») як різниці між дохідністю портфелей цінних паперів компаній з низькою та великою капіталізацією, та премії за вартість («value») – характеристики, що відображає різницю в доходності портфелей цінних паперів з малим та великим значенням показника співвідношення ринкової і балансової вартості. Для кожної із зазначених складових застосовується відповідний коефіцієнт чутливості β.

У розвиток трьохфакторної моделі Фама-Френча з метою забезпечення вищої достовірності прогнозування показників дохідності портфеля цінних паперів М. Кахартом (M. Cahart) було запропоновано доповнити її четвертим фактором – фактором динаміки зміни цін («momentum»), який характеризує різницю між доходом, отриманим від цінних паперів, по яким протягом останнього періоду (6 місяців) спостерігалося зростання їх курсової вартості, та доходом від цінних паперів, які характеризувалися падінням вартості [12].

Серед сучасних українських науковців, що займаються проблемами оцінки та моделювання дохідності цінних паперів, можна відзначити В.П. Савчука [13], В.В. Вітлінського, Г.І. Великоіваненко [14], А.Б. Камінського [15] та інших дослідників.

Разом з тим, існуючи моделі недостатньо враховують особливості впливу інноваційної діяльності на дохідність цінних паперів підприємства, що вимагає їх подальшого вдосконалення та адаптації до умов сучасного економічного розвитку.

Цілі статті. Метою роботи є – удосконалення теоретичних та науково-методичних положень що дають можливість змоделювати неоднозначність впливу інновацій на ринкову вартість цінних паперів підприємств у з урахуванням галузевих та регіональних особливостей економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Характеризуючи однофакторні та багатофакторні моделі оцінки доходності фінансових активів, можна відмітити, що основні їх відмінності полягають у наборі незалежних змінних, точності отриманих розрахунків, обмежень щодо використання (табл. 1), що формує відповідні їх переваги і недоліки.

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика однофакторних і багатофакторних моделей оцінки доходності фінансових активів

Критерій порівняння	Однофакторна модель (на прикладі CAPM)	Багатофакторна модель (на прикладі Фама-Френча)
Залежна змінна	Дохідність активу	Дохідність активу
Незалежні змінні	Системний ризик, що не може бути усунений за рахунок диверсифікації	Системний ризик; ідіосинкратичний ризик, пов'язаний з рівнем капіталізації; ідіосинкратичний ризик, пов'язаний з оцінкою вартості акціонерного капіталу
Основні переваги	Однозначність взаємозв'язку між доходністю і ризиком; простота використання	Дозволяє оцінювати дохідність окремих цінних паперів, а не портфеля фінансових активів
Основні обмеження моделі	Ефективний ринок і раціональна поведінка інвесторів; відсутність податків і транзакційних витрат; застосування тільки до диверсифікованого портфеля; один часовий інтервал	Ефективний ринок; відсутність податків і транзакційних витрат; один часовий інтервал
Вплив на формування портфеля цінних паперів	Її використання призводить до формування пропорційних по складу різних акцій портфелів	Дозволяє формувати портфель з урахуванням схильності інвесторів до ризику

Враховуючи багатоаспектність впливу інноваційної діяльності підприємства на прогнозні показники ризику і прибутковості його цінних паперів, застосування однофакторних моделей оцінки доходності фінансових активів не забезпечує отримання достатньо об'єктивних і релевантних результатів. Таким чином, для формування економіко-математичної моделі, яка б описувала залежність зміни ринкової вартості акціонерного капіталу підприємства від рівня його інноваційної активності доцільно застосувати трьохфакторну модель Фама-Френча. Перевагами даної моделі, виходячи з поставленої мети дослідження, є наступні:

1) враховуючи більшу кількість факторів, модель Фама-Френча дозволяє більш точно моделювати процеси ціноутворення на фондовому ринку: ризики, виникнення який пов'язано суто із інноваційною діяльністю підприємства, відносяться до специфічних (ідіосинкратичних) ризиків компанії, а тому їх не можна врахувати при аналізі лише системних (ринкових) ризиків;

2) дана модель дозволяє врахувати можливість різнонаправленого впливу інновацій на різні ризики, та відповідно, їх відображення як у зростанні, так і зниженні курсової вартості акцій;

3) додаткові критерії, впроваджені в моделі Фама-Френча, дозволяють враховувати галузеву специфіку компанії, що має критичне значення при дослідженні інноваційної активності підприємства, оскільки залежно від його приналежності до високотехнологічних чи низькотехнологічних галузей, визначаються потрібні обсяги капіталовкладень, очікувані результати від інновацій та необхідність впровадження інновацій загалом.

У загальному вигляді трьохфакторна модель Фама-Френча може бути представлена наступним рівнянням:

$$r_i = \gamma_i + \beta_{i1}(r_m - r_f) + \beta_{i2} r_{SMB} + \beta_{i3} r_{HML} + \varepsilon_i \qquad (1)$$

де r_i – доходність і-го активу;

γ_i – очікувана дохідність і-го активу при відсутності впливу на нього визначених факторів ризику;

r_m – дохідність ринкового портфеля (ринку в цілому);

r_f – безризикова ставка;

r_{SMB} – різниця між дохідністю середньозважених портфелів акцій компаній з малою і великою капіталізацією;

r_{HML} – різниця між дохідністю середньозважених портфелів акцій компаній з великим та низьким співвідношенням балансової вартості до ринкової;

β_{i1}, β_{i2}, β_{i3} – коефіцієнти, що характеризують вплив відповідно параметрів r_m, r_{SMB}, r_{HML} на дохідність і-го активу;

ε_i – похибка.

Для оцінки системного та ідіосинкратичного ризиків в моделі Фама-Френча застосовуються регресійні коефіцієнти β_i, що виражають відношення дохідності акцій компанії до загального рівня дохідності цінних паперів на фондовому ринку у розрізі кожного із досліджуваних параметрів.

На наступному кроці побудови економіко-математичної моделі, використовуючи у якості залежних змінних три ідентифіковані у моделі Фама-Френча факторні ознаки – дохідність акцій, системний ризик та ідіосинкратичний ризик, проведено формалізацію впливу інноваційної діяльності підприємства на кожну із них.

В основу моделі покладено припущення, що інвестори реагують на інноваційну активність підприємств відповідно до очікуваного приросту чистої теперішньої вартості грошових потоків, утворених внаслідок такої діяльності. Таким чином, показник, що характеризує рівень інноваційної активності підприємства, в запропонованому науково-методологічному підході, виступатиме єдиною факторною ознакою.

Враховуючи результати проведеного дослідження щодо особливостей впливу інновацій на приріст вартості бізнесу залежно від сформованих макроекономічних, правових, соціальних та інших умов, а також рівня інноваційності економіки країни загалом, для адекватності відображення взаємозв'язків між інноваційною діяльністю підприємства та досліджуваними параметрами дохідності і ризиковості його акцій, обов'язковим є введення групи додаткових параметрів, а також контрольних змінних, що дозволять згладити ефекти, викликані галузевими особливостями підприємств, їх розміром, масштабами діяльності тощо.

Таким чином, відповідно до запропонованого підходу, сукупність детермінованих параметрів для моделювання впливу інноваційної діяльності на оцінку вартості цінних паперів підприємства, може бути представлена у вигляді (табл. 2).

Таблиця 2.

Склад детермінованих факторів впливу для моделювання зв'язку інновацій та ринкової вартості цінних паперів підприємства (авторська розробка)

Позначення змінної	Показник	Економічний зміст
Залежні змінні		
AR	Понаднормова дохідність акцій	Рівень відхилення реальної дохідності цінних паперів підприємства від розрахункового рівня. За умов ефективного ринку даний показник повинен дорівнювати 0, відхилення від цього значення свідчить, що учасники ринку «недооцінюють» або «переоцінюють» акції підприємства
SR	Системний ризик	Характеризує відхилення дохідності акцій компанії під впливом загально ринкових чинників, розраховується за показниками фондового ринку кожної країни окремо
IR	Ідіосинкратичний (несистемний) ризик	Відображає відхилення дохідності акцій компанії під впливом специфічних для підприємства чинників, визначається коефіцієнтами при показниках r_{SMB} та r_{HML}

продовження таблиці 2

1		2
Незалежні змінні (факторна ознака)		
ІА	Інноваційна активність підприємства	Характеризує рівень інноваційності підприємства, визначається співвідношенням інноваційних витрат підприємства до загальної вартості його активів
Додаткові параметри		
IEF (Z_1)	Індекс економічної свободи	Індекс, що характеризує загальний рівень свободи підприємницької діяльності та захисту інвесторів в країні
GCI (Z_2)	Інноваційність країни	Визначається як складова індексу глобальної конкурентоспроможності, включає показники інноваційності економіки та технологічного рівня бізнесу
Контрольні змінні		
ROA (Z_3)	Рентабельність активів	Є показником, що може враховуватися інвесторами при прийнятті рішень щодо придбання цінних паперів підприємства
Assets (Z_4)	Загальна вартість активів підприємства	Відображає масштаби діяльності підприємства, дає загальне уявлення про його майнову базу
Net sales (Z_5)	Чистий дохід від реалізації	Характеризує позицію підприємства на товарному ринку, масштаби його основної діяльності
Employees (Z_6)	Кількість працівників	Додатковий фактор, що характеризує розмір бізнесу, масштаби діяльності підприємства

Для оцінки інноваційної активності підприємства можуть використовуватися різні показники, що характеризують як обсяг відповідних витрат – на проведення досліджень і розробок, придбання патентів, здійснення технологічного оновлення, так і свідчать про результати інноваційної діяльності – обсяг реалізованої інноваційної продукції, зареєстровані патенти тощо.

Враховуючи необхідність формування економіко-математичної моделі для проведення дослідження на базі підприємств, що можуть суттєво відрізнятися і за типом впроваджуваних інновацій, і за характером отриманих результатів, а також зважаючи на наявність відповідних статистичних даних, найбільш універсальним та прийнятним показником є обсяг інноваційних витрат. При цьому, з метою формування співставних даних щодо інноваційної діяльності різних за розмірами та галузевою приналежністю підприємств, у якості факторної ознаки в моделі обрано показник частки інноваційних витрат у сукупних активах підприємства, що дозволяє охарактеризувати загальний рівень його інноваційної активності.

У якості додаткових параметрів, через які виражається вплив макросередовища функціонування підприємства на оцінку його інноваційної діяльності, в моделі використано індекс економічної свободи («index of economic freedom») та складові глобального індексу конкурентоспроможності – інновації та технологічність бізнесу. Зазначені показники дозволяють в повній мірі врахувати всі зовнішні чинники, що впливають на особливості правового, економічного, соціокультурного середовища функціонування підприємства, зокрема інвестиційний клімат, ставлення до інновацій та рівень захисту інвесторів у визначеній країні.

Індекс економічного розвитку (економічної свободи) є узагальнюючим індикатором відкритості економіки та її інвестиційної привабливості. Його розрахунок проводиться на щорічній основі організацією «Heritage Foundation», базуючись на офіційних статистичних даних Світового банку, Міжнародного валютного фонду, дослідницького центру «Economist Intelligence Unit». Значення індексу економічного розвитку для кожної країни визначається як усереднене значення за наступними десятьма кількісними і якісними параметрами: свобода підприємницької діяльності,

свобода торгівлі, монетарна свобода, рівень державних витрат, податкова свобода, захист майнових прав, інвестиційна свобода, фінансова свобода, свобода від корупції, свобода трудових відносин.

Кожен із зазначених параметрів оцінюється за шкалою від 0 до 100. Індекс економічного розвитку визначається як середнє значення із розрахованих показників та відображає загальний рівень економічної свободи в країні: чим вищим є його значення, тим сприятливішою є політика держави щодо забезпечення економічної свободи та захисту інвесторів [16].

Другим параметром, який запропоновано аналізувати у якості додаткового фактору впливу на функціональні залежності між показниками інноваційної діяльності підприємства та дохідності і ризикості його акцій, є рівень інноваційності країни. У якості кількісної оцінки даного параметру використовуються окремі складові індексу глобальної конкурентоспроможності («Global competitiveness index»), а саме інноваційність та технологічність економіки [17].

З метою врахування масштабів діяльності підприємства – розміру компанії у співвідношенні із обсягами інноваційних витрат та отриманих результатів впровадження інновацій, в моделі запропоновано використовувати чотири контрольних змінних, що характеризують розмір підприємства – його сукупні активи, обсяг реалізації продукції (чистий дохід) та кількість працівників, а також показник рентабельності активів, як один із значимих для інвесторів критеріїв ефективності підприємства.

Для специфікації запропонованої економіко-математичної моделі необхідно врахувати декілька важливих аспектів. Перш за все, оскільки масив вхідних даних щодо показників дохідності акцій і притаманного їм ризику формується у розрізі окремих підприємств, то можна провести їх групування за критерієм країни, в якій вони функціонують.

По-друге, необхідно врахувати складність та багатофакторність зв'язку між досліджуваними параметрами, а також наявність ряду додаткових чинників, що впливають на оцінку фінансових активів інвесторами, але з об'єктивних причин не можуть бути враховані в дослідженні. Для узагальнення впливу даних чинників необхідним є введення в модель додаткових параметрів – β^0, δ^0, ω^0.

Окрім того, залежні змінні, що досліджуються в моделі, а саме ризик і дохідність акцій підприємства, взаємозалежні між собою як концептуально, так і конструктивно (відповідно до рівняння Фама-Френча), тому необхідно врахувати взаємну кореляцію між зазначеними параметрами. Для вирішення цієї задачі доцільно використовувати моделювання на базі програмного комплексу Stata12 за допомогою функції SEM (structural equation modeling).

Формалізація моделі структурного аналізу взаємозв'язків між інноваційною діяльністю підприємства та ринковою вартістю його акцій передбачає реалізацію наступної послідовності етапів:

1. Встановлення функціональної залежності між залежними змінними на основі використання моделі Фама-Френча щодо оцінки доходності фінансових активів.

2. Графічна інтерпретація моделі за допомогою побудови діаграми шляхів, яка надає можливість візуалізації структурних та функціональних зв'язків між показниками інноваційних витрат, дохідності і ризиковості акцій підприємства, а також ідентифікованих додаткових параметрів та контрольних змінних.

3. Побудова системи багаторівневих структурних рівнянь для виявлення взаємозв'язку між інноваційною активністю підприємства та показниками, що характеризують його цінні папери на фондовому ринку; економічна інтерпретація результатів на основі отриманих значень дисперсій та коваріації змінних.

4. Перевірка адекватності побудованої моделі, її відповідності початковим даним та можливості опису взаємозв'язків між досліджуваними параметрами за допомогою побудованих структурних рівнянь.

Графічну інтерпретацію моделі структурного аналізу взаємозв'язків інноваційної діяльності підприємства і ринкової вартості його акцій представлено на рис. 1.

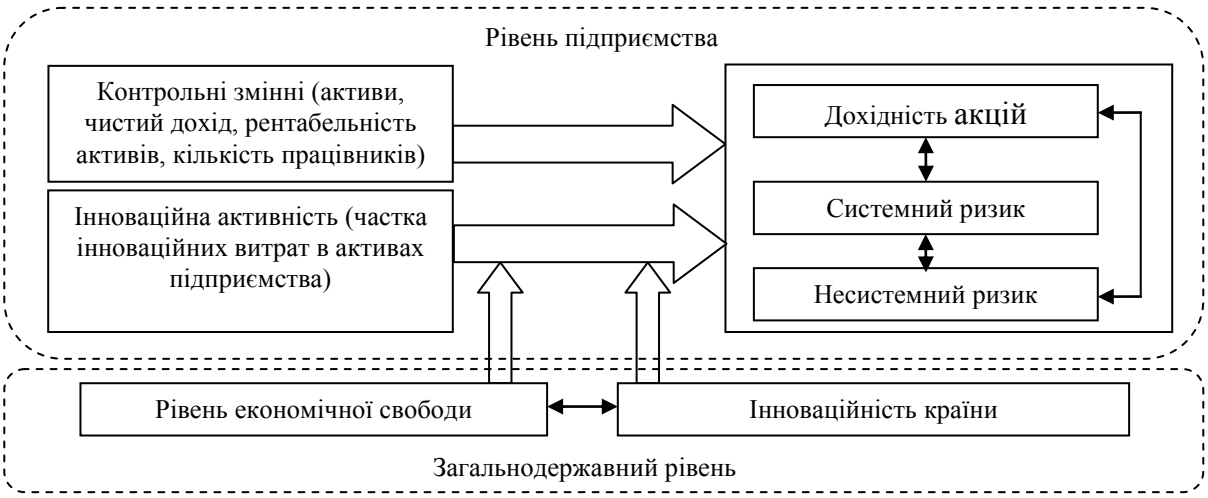

Рис. 1. Діаграма шляхів для структурного аналізу взаємозв'язку показників оцінки ринкової вартості акцій із рівнем інноваційної діяльності підприємства (авторська розробка)

Економіко-математичне моделювання впливу інновацій на ринкову вартість акцій підприємства проведемо на основі побудови системи багаторівневих структурних рівнянь (формули 2-4).

$$AR_{ijkt} = \beta^0_{ijkt} + \beta^{IA}_{ikt} \times IA_{ijkt} + \sum\nolimits_{p=1}^{P} \beta^{Z}_{ik,p} \times Z_{ijkt,p} + \varepsilon_{ijkt}, \quad (2)$$

$$SR_{ijkt} = \delta^0_{ijkt} + \delta^{IA}_{ikt} \times IA_{ijkt} + \sum\nolimits_{p=1}^{P} \delta^{Z}_{ik,p} \times Z_{ijkt,p} + \mu_{ijkt}, \quad (3)$$

$$IR_{ijkt} = \omega^0_{ijkt} + \omega^{IA}_{ikt} \times IA_{ijkt} + \sum\nolimits_{p=1}^{P} \omega^{Z}_{ik,p} \times Z_{ijkt,p} + \varphi_{ijkt}, \quad (4)$$

$$\varepsilon_{ijkt} \sim N(0,\sigma_\varepsilon),\ \ \mu_{ijkt} \sim N(0,\sigma_\mu),\ \ \varphi_{ijkt} \sim N(0,\sigma_\varphi),$$

$$Cov(\varepsilon_{ijkt},\mu_{ijkt}) \neq 0,\ \ Cov(\varepsilon_{ijkt},\varphi_{ijkt}) \neq 0,\ \ Cov(\mu_{ijkt},\varphi_{ijkt}) \neq 0,$$

де AR_{ijkt} – понаднормова дохідність акцій *i*-го підприємства *j*-ої галузі в країні *k* у рік *t*;

SR_{ijkt} – системний ризик для *i*-го підприємства *j*-ої галузі в країні *k* у рік *t*;

IR_{ijkt} – ідіосинкратичний ризик для *i*-го підприємства *j*-ої галузі в країні *k* у рік *t*;

IA_{ijkt} – рівень інноваційної активності *i*-го підприємства *j*-ої галузі в країні *k* у рік *t*;

$Z_{ijkt,p}$ – інші (додаткові та контрольні) параметри (*p*), що впливають на вартість компанії;

β^0_{ijkt}, δ^0_{ijkt}, ω^0_{ijkt}, – змінні, що відображають відмінності між підприємствами, галузями, країнами і досліджуваними періодами;

β^{index}, δ^{index}, ω^{index} – коефіцієнти, що характеризують рівень впливу параметрів на відповідну залежну змінну;

ε_{ijkt}, μ_{ijkt}, φ_{ijkt} – похибки.

Необхідно зауважити, що окрім відображених в моделі (рівняння 2-4) функціональних залежностей між змінними, існує ряд неврахованих латентних

факторів, дія яких може проявлятися специфічно для окремого підприємства, галузі, на рівні країни, а також щодо базових показників та сталих параметрів моделі.

Вплив гетерогенних чинників, не включених до основної моделі, описується за допомогою наступних рівнянь (формули 5-14).

$$\beta_{ijkt}^{0} = \beta^{0} + \sum_{d=1}^{D} \gamma_{d}^{cons} \times F_{i,d} + \sum_{j=1}^{J} \beta_{j}^{0} \times D_{j} + \sum_{r=1}^{R} \lambda_{r}^{cons} \times F_{k,r} + \sum_{v=1}^{V} \beta_{v}^{Inv} \times V_{kt,v} + \\ + \sum_{m=1}^{M} \beta_{m}^{year} \times W_{t} + \varsigma_{ijkt}^{0} \quad (5)$$

$$\beta_{ikt}^{IA} = \beta^{IA} + \sum_{d=1}^{D} \gamma_{d}^{IA} \times F_{i,d} + \sum_{r=1}^{R} \lambda_{r}^{IA} \times F_{k,r} + \sum_{v=1}^{V} \beta_{v}^{Mod*IA} \times V_{kt,v} + \varsigma_{ikt}^{IA} \quad (6)$$

$$\beta_{ik,p}^{Z} = \beta_{p}^{Z} + \varsigma_{ik,p}^{Z} \quad (7)$$

$$\delta_{ijkt}^{0} = \delta^{0} + \sum_{d=1}^{D} \theta_{d}^{cons} \times F_{i,d} + \sum_{j=1}^{J} \delta_{j}^{0} \times D_{j} + \sum_{r=1}^{R} \varphi_{r}^{cons} \times F_{k,r} + \sum_{v=1}^{V} \delta_{v}^{Inv} \times V_{kt,v} + \\ + \sum_{m=1}^{M} \delta_{m}^{year} \times W_{t} + \zeta_{ijkt}^{0} \quad (8)$$

$$\delta_{ikt}^{IA} = \delta^{IA} + \sum_{d=1}^{D} \theta_{d}^{IA} \times F_{i,d} + \sum_{r=1}^{R} \varphi_{r}^{IA} \times F_{k,r} + \sum_{v=1}^{V} \delta_{v}^{Mod*IA} \times V_{kt,v} + \zeta_{ikt}^{IA} \quad (9)$$

$$\delta_{ik,p}^{Z} = \delta_{p}^{Z} + \zeta_{ik,p}^{Z} \quad (10)$$

$$\omega_{ijkt}^{0} = \omega^{0} + \sum_{d=1}^{D} \kappa_{d}^{cons} \times F_{i,d} + \sum_{j=1}^{J} \omega_{j}^{0} \times D_{j} + \sum_{r=1}^{R} \pi_{r}^{cons} \times F_{k,r} + \sum_{v=1}^{V} \omega_{v}^{Inv} \times V_{kt,v} + \\ + \sum_{m=1}^{M} \omega_{m}^{year} \times W_{t} + \xi_{ijkt}^{0} \quad 11)$$

$$\omega_{ikt}^{IA} = \omega^{IA} + \sum_{d=1}^{D} \kappa_{d}^{IA} \times F_{i,d} + \sum_{r=1}^{R} \pi_{r}^{IA} \times F_{k,r} + \sum_{v=1}^{V} \omega_{v}^{Mod*IA} \times V_{kt,v} + \xi_{ikt}^{IA} \quad (12)$$

$$\omega_{ik,p}^{Z} = \omega_{p}^{Z} + \xi_{ik,p}^{Z} \quad (13)$$

$$V_{kt,v} = \varpi_{0v} + \tau_{kt,v} \quad (14)$$

де β^{0}, δ^{0}, ω^{0} – середні значення понаднормової дохідності акцій, системного ризику і ідіосинкратичного ризику відповідно;

ϖ_{0v} – середнє значення для v (індекс економічного розвитку та інноваційність країни);

β^{IA}, δ^{IA}, ω^{IA} – базисне значення параметрів впливу інноваційної діяльності на понаднормову дохідність акцій, системний ризик і ідіосинкратичний ризик відповідно;

β_{p}^{Z}, δ_{p}^{Z}, ω_{p}^{Z} – базисне значення впливу специфічних для p-го підприємства контрольних змінних на три залежні змінні;

$F_{i,d}$ – *d*-ий вектор впливу латентних факторів, специфічних для підприємства *i* та не врахованих в моделі;

D_j – вектор даммі-змінних для кожної галузі;

γ – вектор багатофакторного впливу на рівні підприємства;

$F_{k,r}$ – *r*-ий вектор впливу факторів, специфічних для країни *k* та не врахованих в моделі;

λ – вектор багатофакторного впливу на рівні країни;

$V_{kt,v}$ – вектор умов, що впливають на оцінку інноваційних витрат (v = 1 для індексу економічного розвитку, v = 2 для інноваційності країни);

β_v^{Mod*IA} δ_v^{Mod*IA} ω_v^{Mod*IA} – коефіцієнти, що характеризують вплив додаткових параметрів оцінки інноваційних витрат (*v)*;

W_t – вектор впливу даммі-змінних, специфічних для окремого періоду;

ς, ζ, ξ – випадкові похибки.

Висновки. Використання запропонованого науково-метологічного підходу дозволяє проводити аналіз конкурентної позиції підприємства на фондовому ринку через оцінку показників понаднормової дохідності його акцій, системного та ідіосинкратичного ризиків, формування яких розглядається у взаємозв'язку з інноваційною активністю підприємства та з урахуванням ставлення інвесторів до інновацій у визначеній країні залежно від чинників загальнодержавного рівня (виражаються індексами економічного розвитку та інноваційності країни). Перевагою даного підходу є можливість врахування неоднозначності впливу інновацій на ринкову вартість цінних паперів підприємств у розрізі країн та галузей економіки.

Список використаних джерел:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2011 р. N 389 Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389-2011-%D0%BF.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 травня 2008 р. N 439 Про затвердження Державної цільової програми розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/439-2008-%D0%BF.
3. Sharpe W. F. Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium under Conditions of Risk / Sharpe W. F. // The Journal of Finance, Vol. 1964. — P. 425.
4. Sharpe W. F. Portfolio Theory and Capital Markets / Sharpe W. F. — New Jork, 1970. — P. 83—91.
5. Lintner J. The Valuation of Risky Assets and the Selection of Risky Investments in Stock Portfolio and Capital Budgets / Lintner J. //Review of Economics and Statistics. — 1965. — February. — P. 13—27.
6. Габбард Р. Глен Гроші, фінансова система та економіка: Підручник / Пер. з англ.; Наук. ред. пер. М. Савлук, Д. Олесневич. / Габбард Р. Глен – К.: КНЕУ, 2004. – 889 с.
7. Ross S. A. Return, Risk and Arbitrage, in: Friend I., Bicksler J. L. Risk and Return in Finance, Vol. 1. — Cambridge/ Mass, 1977. — S. 189—218.
8. Mossin J. Equilibrium in a Capital Asset Market / Mossin J. // Econometrica. — 1966. — 34 (4). — October. — P. 768—783.
9. Tobin J. The Theory of Portfolio Selection in F.H. Hahn and F.R.P. Brechling (eds). The Theory of Interest Rate / Tobin J. — London: Macmillan, 1965. — P. 3—51.
10. Black F. The Pricing of Options and Corporate Liabilities / Black F., Sholes M. // Journal of Political Economy. — 1974. — 81 (3). — May / June. — P. 637—654.
11. Fama E. Multifactor Explanations of Asset Pricing Anomalies / E. F. Fama, & K. R. French // Journal of Finance. – 1996. – № 51. – P. 55–84.
12. Fama French + Carhart 4-Factor portfolio returns [Electronic resource] // Jason Hsu. – Access mode: http://www.jasonhsu.org/research-data.html.
13. Савчук В.П. Оптимізація фондового портфелю [Електронний ресурс] / Інтернет - портал для управлінців – Режим доступу: http://www.management.com.ua/finance/fin013.html.
14. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємництві: Монографія / Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І.. - К.: КНЕУ, 2004. - 480 с.
15. Камінський Андрій Борисович. Економіко-математичне моделювання фінансових ризиків: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.11 / А.Б. Камінський ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2007. — 34 с.
16. Index of economic freedom: promoting economic opportunity and prosperity by country [Electronic resource] // The Heritage Foundation. – Retrieved from: http://www.heritage.org/index.
17. The Global Competitiveness Report 2014-2015 [Electronic resource] // World Economic Forum. – Retrieved from: http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015

Рецензент д.е.н., професор Ілляшенко С.М.

УДК 338.512:622.338.26
Кравець О.Ю., к.е.н., доцент
Саллі С.В, к.т.н. , доцент
Бондаренко Г.В.
Державний ВНЗ «Національний гірничий університет»

ІНСТРУМЕНТАРІЙ УПРАВЛІННЯ ЗБАЛАНСОВАНИМ ФУНКЦІОНУВАННЯМ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ З УРАХУВАННЯМ ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВУГЛЕВИДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

У статті подано інструментарій управління збалансованим функціонуванням паливно-енергетичного комплексу з метою удосконалення системи державної підтримки вугільних шахт та узгодження інтересів підприємства, національних інтересів та інтересів споживачів продукції.
Ключові слова: вугільна галузь, підтримка потужності, потенціал, попит, ціни реалізації, матрична модель.

Kravets O., Sally S., Bondarenko G.

MANAGEMENT TOOL BALANCED FUNCTIONING OF FUEL AND ENERGY COMPLEX IN VIEW OF THE PRODUCTION POTENTIAL OF COAL MINING ENTERPRISES UKRAINE

The article presents the methodological approaches to improve the system of state support for the coal mines in order to align the interests of the company, the state and consumers.
Keywords: coal industry, support capacity, the potential demand, selling prices, matrix model.

Кравец О.Ю., Салли С.В, Бондаренко А.В.

ИНСТРУМЕНТАРИЙ УПРАВЛЕНИЯ СБАЛАНСИРОВАННЫМ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕМ ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА С УЧЕТОМ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА УГЛЕДОБЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ

В статье представлен инструментарий управления сбалансированным функционированием топливно-энергетического комплекса с целью усовершенствования системы государственной поддержки угольных шахт и согласования интересов предприятия, национальных интересов и интересов потребителей продукции.
Ключевые слова: угольная отрасль, поддержка мощности, потенциал, спрос, цены реализации, матричная модель.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Євроінтеграція України в умовах сучасної системи глобальних економічних відносин потребує посилення впливу внутрішніх економічних важелів на кінцеві результати роботи будь-якого підприємства. Але такий механізм є дієвим лише за умови існування державної регуляторної політики, спрямованої на стимулювання скорочення витрат. Це можливо, якщо ринкові економічні відносини, що формуються в економіці країни, набувають логічного розвитку на рівні окремого підприємства.

У традиційно збитковій вугільній галузі протягом багатьох минулих років складалася зворотна картина – чим більше шахта мала збитків, тим на більшу суму державної підтримки на покриття собівартості вона могла розраховувати. Це призводило до того, що близько третини коштів державної підтримки (5-6 млрд. грн) використовувалось недоцільно.

Бойові дії на Донбасі привели енергосистему України у вкрай складне становище, оскільки більша частина вугільних шахт перебуває в зоні антитерористичної операції або в безпосередній близькості до неї. Тому представляється очевидним, що при відновленні потужності вугільних шахт, втраченої в результаті військових дій, доведеться зіткнутися з тим, що майбутні обставини виявляться значно складнішими, аніж ті, які мали місце в період неефективного витрачання бюджетних коштів в умовах відомих корупційних схем [1]. Доцільно нагадати, що завантаження потужностей ТЕС, на частку яких припадає 40% виробленої в Україні енергії, буде залежати від поставок вугілля. Українська теплова електростанція здатна спалити 90-120 тис. тонн вугілля на добу, а відсутність необхідних запасів палива може призвести не тільки до віялових відключень, але і позбавити енергосистему країни маневрених потужностей. Тому проблеми з поставками палива зберігаються і донині, оскільки багато шахт працюють вкрай неритмічно через часткове руйнування комплексів поверхні внаслідок обстрілів.

Можливості імпорту вугілля також обмежені пропускною здатністю інфраструктури залізниць. Поставки порівняно дешевого і доступного вугілля з Росії виключені. Імпортні поставки морем з далекого зарубіжжя в необхідних обсягах стримуються відсутністю спеціальних вугільних терміналів. Ситуацію загострює той факт, що в Україні в останні роки різко зросла частка енергії, виробленої тепловими станціями за рахунок, перш за все, енергії атомних станцій. Викликано це тим, що по мірі приватизації вугільних шахт і теплових станцій, промислово-фінансові структури монополізували значний обсяг енергоринку, витісняючи звідти, перш за все, державну атомну енергетику.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблемам функціонування вугільної промисловості в умовах становлення ринкової економіки присвячені численні наукові дослідження. Зокрема розглядались шляхи підвищення ефективності системи управління галуззю [2], інноваційні та інвестиційні механізми [3, 4], засоби зниження збитковості державних шахт [5] тощо. На підставі результатів досліджень можна сформувати загальну схему економічного механізму підтримки потужності підприємств вугільної галузі, однією з складових якої є підсистема бюджетного дотування. В дослідженнях вчених-економістів України був розроблений механізм кількісної оцінки стану кожної шахти з погляду інвестиційної привабливості. Доведена також недоцільність масового закриття шахт без відповідних соціальних засобів.

Проте в сучасних умовах поряд з вивченням окремих аспектів видобування вугілля особливої актуальності набуває дослідження механізму відродження потенціалу галузі, порушеного завдяки нестабільності у східних регіонах Донбасу. Одним з пріоритетних заходів сьогодні є нормалізація цінової політики щодо конкуренції з природним газом, визначення об'єктів вкладення коштів, щоб була змога забезпечення розширеного відтворення потенціалу вугільної галузі. Деякі аспекти цієї проблеми викладені у даній роботі.

Цілі статті. Головною метою цієї роботи є розробка інструментарію управління збалансованим функціонуванням паливно-енергетичного комплексу з урахуванням виробничого потенціалу вуглевидобувних підприємств України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Доведено [6], що вугілля залишається практично єдиним доступним і відносно надійним енергоносієм України. Зокрема в Енергетичній стратегії України на період до 2030 року вугільна промисловість країни, незважаючи на складні геологічні умови, застарілу матеріально-технічну базу і зростаючу збитковість, визнана фундаментом вітчизняної енергетики. Але наявність 5-7 млрд. т економічних запасів, які залягають у надзвичайно складних умовах – ще не привід для оптимізму. У Європі шахти з умовами залягання пластів та видобутку, що наближаються до українських вже давно закриті. Саме тому потрібне удосконалення системи управління

бюджетною політикою щодо зниження рівня збитковості державних шахт, методів адресного інвестування підтримки потужності підприємств в залежності від їх рейтингу, стану гірського господарства, якості та обсягу запасів, що залишились.

Без лібералізації ринку вугілля налагодити систему підтримки потужності шахтного фонду досить складно, оскільки собівартість видобутку істотно вища за ринкову ціну. Винятком можуть бути тільки вертикально інтегровані компанії, що отримують основний прибуток не від видобутого вугілля, а від результату його використання – електроенергії, або металу [7]. Як відомо, головна проблема поліпшення структури шахтного фонду галузі не розв'язана через несвоєчасне і недостатнє фінансування підтримки кожної тонни встановленої потужності шахт. Крім того, до теперішнього часу не створена чітка концепція регулювання продуктивних потоків вугільних шахт в плані реалізації готової вугільної продукції. У нових умовах становлення економіки України шляхом інтеграції у світове співтовариство, рівень збитковості вугільних підприємств за рахунок управління цінами, перевищенням собівартості над ціною і сумами дотацій має відповідати наступному виразу [8]:

$$F = P + S + G \rightarrow \min, \quad (1)$$

де: P – ціна реалізації видобутого вугілля; S – потреба в дотуванні 1 тонни; G – дотаційні можливості власника шахт.

Оскільки у виразі (1) всі складові додатні, мінімізація суми означає мінімізацію кожного доданка. Мінімізація першого доданка P рівносильна зменшенню цін до мінімального допустимого значення. Мінімізація другого доданка S означає максимальне задоволення дотаційних заявок, пов'язаних з перевищенням собівартості над ціною. Зокрема, якщо всі дотаційні заявки виконані, то доданок S набуває свого мінімального значення, рівного нулю. Мінімізація третього доданка G веде до зменшення сум дотацій. У той же час, всі складові у виразі (1) незалежні і їх мінімізація реалізує протилежні тенденції. Дійсно, зменшення першого доданка P, тобто ціни продукції, супроводжується збільшенням суми дотацій і недовиконанням дотаційних заявок, отже – зростанням доданків S і G. Зменшення другого доданка S означає максимальне виконання дотаційних заявок, що веде до збільшення суми дотацій до ціни, тобто збільшення доданків P і G. Зменшення третього доданка G – суми дотацій – супроводжується гіршим задоволенням дотаційних заявок, що спричиняє збільшення ціни. Порівняльна величина коефіцієнтів цільової функції повинна відображати баланс впливу цих протилежних тенденцій.

Такий механізм покликаний перешкоджати поширенню порочної системи – чим більші збитки шахти, тим більше дотацій з боку держави. Іншими словами, він дозволяє визначити потенційні можливості шахти з видобутку палива. При цьому в системі управління потенціалом шахти досягається узгодження інтересів підприємства, національних інтересів та інтересів споживачів продукції. При моделюванні подібної системи інтерес підприємства виражається в цільовій функції, а національний – в системі обмежень на виробництво і реалізацію окремих сортів вугілля.

На жаль, і досі у вугільній галузі збереглася стара економічна система залучення та розподілу зверху додаткових ресурсів залежно від зміни рівня планових показників. Така балансова модель, сама по собі, інертна до цін. За будь-яких цін (планових, розрахункових, оптимальних, ринкових) її розрахункові параметри не змінюються. Це відкривало можливості використовувати розрахункові ціни (у тому числі і планові), тому міжгалузеві пропорції підтримувались не цінами, а штучно, наприклад, планово-розподільчою системою. Для такої системи ціни завжди залишаються зовнішнім її елементом. На рівні локальних виробничих систем дисбаланс різних типів цін (рис. 1), наявність розподілу галузі на «умовно-планову» та ринкову, призводить до існування деякої кількості виробників товарної продукції, чиї локальні оптимуми (інтереси) вступають у протиріччя з глобальним оптимумом (загальнодержавним інтересом).

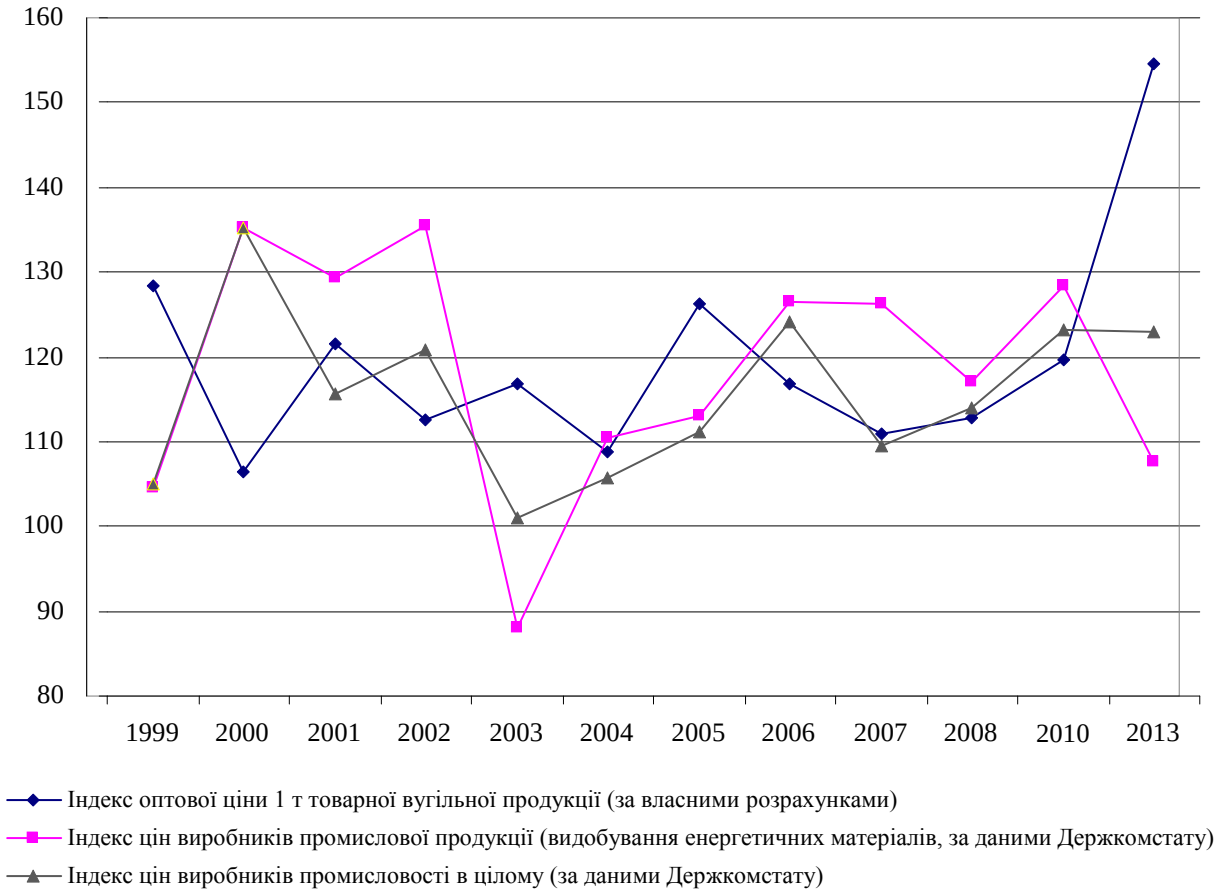

Рис. 1. Дисбаланс цінових показників виробників товарної вугільної продукції

Таким чином, співвідношення (1) економічно трактується наступним чином: оптимальний обсяг виробництва на окремому підприємстві за його орієнтації на ринкові ціни досягається при рівності граничних змінних витрат ринковим цінам. Якщо ціни не змінюються, дані обсяги виробництва забезпечують максимальний прибуток для підприємства. Тобто ще раз підтверджується, що саме ринкові ціни і є регулятором збалансованості розвитку вугільного підприємства. Сформовані на зазначеній основі матричні моделі балансу товарної вугільної продукції направлені на уникнення дисбалансу на галузевому ринку вугілля і значне скорочення необґрунтованих витрат як з боку держави, так і з боку збиткових вугільних шахт за рахунок оптимізації планових і прогнозних показників. Тому при складанні вугільного балансу слід враховувати існування таких явищ. Безумовно, необхідно боротися з ними на законодавчому рівні, але, як показує практика, на даний час ця боротьба не є ефективною. Тому першим необхідним кроком для формування оптимальної балансової моделі є визначення усіх учасників ринку вугільної продукції, фактичних обсягів виробництва вугільної продукції, а також схем, за якими здійснюється її розподіл для споживання [9].

Основою визначення кількісних показників виробництва та споживання товарної продукції підприємств окремої галузі є прогнозна балансова (матрична) модель (табл.1), яка включає кінцеву продукцію усіх виробничих одиниць галузі (II квадрант), витрати на її виробництво (I квадрант) та сукупний дохід (III квадрант), який включає суму оплати праці і чистого доходу всіх підприємств галузі. Квадрант IV балансу знаходиться на перетині стовпчиків кінцевої продукції та рядків доходів, і він відбиває кінцевий розподіл і використання сукупного доходу галузі. Під кінцевою при цьому розуміється продукція, що входить зі сфери виробництва у сферу кінцевого використання – на споживання, нагромадження та експорт.

Таблиця 1.

Типова збалансована (матрична) модель

Виробники	Споживачі				Кінцева продукція	Валова продукція
	1	2	….	Всього		
1.	x_{11}	x_{12}	….	x_{1n}	Y_1	X_1
2.	x_{21}		**I**		**II**	X_2
…	x_{n1}	x_{n2}	….	x_{nm}		X_3
Всього	$\sum\sum x_{ij}$					…
Імпорт					Y_n	X_n
Оплата праці	V_1	V_2	….	V_n	V_k	
Чистий дохід	m_1	m_2	**III** ….	m_n	**IV** m_k	
Валова продукція	X_1	X_2	….	X_n		X

Така модель одержала назву основної задачі виробничого планування й дозволяє розчленувати процес оптимізаційних розрахунків і аналізу оптимальних рішень на три стадії:

– знаходження кращих виробничих способів і мінімальних витрат праці при заданому векторі кінцевої продукції на основі моделі;

– визначення обсягів і структури змінної частини кінцевої продукції (можна використовувати різні критерії й умови максимізації);

– розрахунок збалансованого плану виробництва, що забезпечує випуск всієї кінцевої продукції при обмежених ресурсах.

За цих умов доцільним є використання верхньої і нижньої межі значення потужності шахт і змінного попиту споживачів. Сутність підходу полягає в наступному. Задані величини D_i^{min} і D_i^{max}, які відповідають нижній і верхній межі виробничої потужності шахт. Величини $b_j (j = 1, 2,\ldots,n)$ визначають ймовірнісні обсяги споживання готової вугільної продукції в j–x пунктах, C_{ij} – виручка від реалізації 1тонни продукції з урахуванням коливання рівня цін, попиту й обсягу бюджетних дотацій; X_{ij} – кількість одиниць продукції, що поставляється від шахти (фабрики) з пункту i в пункт j. Потрібно знайти номенклатуру розміщення у конкретному вуглепромисловому регіоні виробничих потужностей з тим, щоб економічний потенціал шахт не знижувався.

Математична постановка задачі. Знайти набір $\{X_{ij}\}$, для максимізації функціоналу F.

$$D_i^{min} \le \sum_{j=1}^{n} X_{ij} \le D_i^{max} \quad (i = 1,2,\ldots m)$$

$$\sum_{i=1}^{m} X_{ij} \ne b_j \quad (j=1,2,\ldots n)$$

$$\sum_{i=1}^{m} D_i^{min} = \sum_{j=1}^{n} b_j \ge D_i^{max} \qquad (2)$$

$$F = \sum_{i=1}^{m} \sum_{j=1}^{n} C_{ij} X_{ij} \to \max$$

Вважаємо за доцільне вирішувати вираз (2) як відкриту оптимізаційну модель з обмеженими пропускними здатностями постачальників (шахт) і стохастичними значеннями параметра C_{ij}. Причому визначення оптимальних значень шуканих обсягів видобутку X_j не є головним завданням. Більш важливі відповіді на питання про вплив

на ефективність роботи шахти кожного з використовуваних ресурсів, а також техніко-економічних параметрів, що формують потенціал підприємства щодо цін та зниження ступеня збитковості. Слід ще раз підкреслити, що ступінь використання виробничих ресурсів шахт настільки неефективний, що тіньова ціна цих ресурсів ніяк не може відповідати їх дійсній вартості, як це закладено в граничних теоремах подвійності [10].

Якщо припустити, що коефіцієнти у виразі для цільової функції є випадковими величинами, то значення всіх керованих змінних X_j визначаються в умовах відсутності інформації про те, які значення будуть насправді приймати параметри функціоналу C_j. Така ситуація в реальних умовах виникає при вирішенні задачі планування роботи шахт, коли майбутні ціни реалізації, що залежать від слабо передбачуваних змін попиту і майбутня вартість матеріалів та енергії в момент розробки плану, строго не відомі.

Висновки. До теперішнього часу підхід Уряду до кількісного опису й урахування соціально-політичних чинників, стратегії і тактики економічної діяльності щодо вугільної галузі реалізується у межах традиційної схеми міжгалузевого балансу. Зокрема, в макроекономічних моделях змінні, що характеризують економічну діяльність держави, як правило, віднесені до екзогенних, а сценарні блоки, що формують сукупність екзогенних змінних постулюються, або обґрунтовуються політичними гіпотезами.

Ступінь збитковості та рівень субсидування збиткових державних шахт має визначатись таким чином, щоб мінімізація ціни на вугільну продукцію будувалась паралельно максимальному задоволенню дотаційних заявок на тарифну угоду і перевищенню собівартості над ціною. Цим досягається відповідна збалансованість цін залежно від пріоритетності шахт за якістю вугілля і рівня економічної надійності підприємства.

Особливо важливим є взаємозв'язок між балансовими моделями усіх рівнів управління незалежно від «планової» або «ринкової» орієнтації вугледобувних підприємств. Сформована матрична модель балансу товарної вугільної продукції спрямована на уникнення дисбалансу на галузевому ринку вугілля і значне скорочення необґрунтованих витрат як з боку держави, так і з боку добувних підприємств за рахунок оптимізації планових та прогнозних показників.

Список використаних джерел:

1.Маруныч Д. Почем уголь для народа [Електронний ресурс] // Украинское интернет-издание, 2013. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/rus/publications/2013/07/15/385482/

2.Амоша А.И Системный анализ шахты как объекта инвестирования: Монография / Амоша А.И., Ильяшов М.А., Салли В.И. НАН Украины. Институт экономики промышленности. – Донецк, 2002. – 68 с.

3.Скубенко В.П. Условия и формы адаптации предприятий к рыночным отношениям в экономике / Скубенко В.П. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 1998.– 227 с.

4.Бардась А.В. Розробка оцінки інвестиційної привабливості вугільної шахти із врахуванням внутрішньої економічної ентропії: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 / А.В. Бардась; Нац. гірн. ун-т. – Д., 2004. – 18 с.

5.Воспроизводство шахтного фонда и инвестиционные процессы в угольной промышленности Украины / [Г.Г. Пивняк, А.И. Амоша, Ю.П. Ященко и др.] – К.: Наук. думка, 2004. – 331 с.

6.Енергетична стратегія України на період до 2030 р. Розпорядження Уряду України від 15 березня 2006 р. №145-р. [Електронний ресурс] // Матеріали сайту Законодавство України, 2008. – Режим доступу: www.uapravo.net/data/base11/ukr11253.htm

7.Развитие угольной промышленности в контексте энергетической стратегии Украины / [Амоша А.И., Ященко Ю.П., Чиликин А.И. и др.]. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2002. – 238 с.

8.Чистяк О.Ю. Особливості та проблеми формування організаційно-економіч-ного механізму управління потоками товарної вугільної продукції / О.Ю. Чистяк // Збірник наукових праць ОДЕУ за фаховим напрямком 08 – Економічні науки. Одеса., 2010. – с. 383-389.

9.Пелих А.С. Экономико-математические методы в управлении производством / А.С. Пелих, Л.Л. Терехов, Л.А. Терехова. – Ростов н/Д: "Феникс", 2005. – 248 с.

10. Салли В. И. Экономические проблемы поддержания мощности малоэффективных угольных шахт Украины / Салли В. И., Райхель Б. Л., Швец В. Я. – Д.: [ЧП Скляр], 2002. – 228 с.

Рецензент д.е.н., професор Бардась А.В.

УДК 338.48
Кравцова А.В., к.е.н., доцент
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

ЕТИМОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ «СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ» ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

Визначено етимологічну сутність понять «соціальний потенціал», «економічний потенціал», «туристичний потенціал» та особливості їх взаємозв'язку.
Ключові слова: соціальний потенціал, економічний потенціал, туристичний потенціал, туристична галузь.

Кравцова А.В.

ЭТИМОЛОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ «СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА» ПРЕДПРИЯТИЙ ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА

Определена этимологическуя сущность понятий «социальный потенциал», «экономический потенциал», «туристический потенциал» и особенности их взаимосвязи.
Ключевые слова: социальный потенциал, экономический потенциал, туристический потенциал, туристическая отрасль.

Kravtsova A.

ETYMOLOGICALLY ESSENCE "SOCIO-ECONOMIC POTENTIAL" TOURISM INDUSTRY

Defined etymological essence of the concepts of "social potential", "economic potential", "tourism potential" and especially their relationship.
Keywords: social potential, economic potential, tourism potential, the tourist industry.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнямиСучасний розвиток України на шляху соціальної орієнтації в умовах назрівання кризи, вимагає пошуку новітніх шляхів підвищення економічної ефективності діяльності підприємств різних галузей господарювання.

Україна, маючи колосальний туристський потенціал, займає сьогодні скромне місце на цьому міжнародному туристському ринку. На її частку припадає менше 1% світового туристського потоку [1].

На міжнародному туристичному ринку на сучасному етапі існує жорстка конкуренція. Великі туристичні підприємства намагаються розповсюджувати свій вплив, яскравим прикладом чого є просування свого капіталу на іноземні ринки. Тим самим вони здійснюють позитивний вплив на розвиток туристичної галузі, допомагаючи країнам, що розвиваються, зайняти стійку позицію на міжнародному ринку туристичних послуг.

Туристична галузь характеризується і як фактор встановлення міжнародних економічних зв'язків. [1].

За інформацією, наданою Адміністрацією Державної прикордонної служби України за 6 місяців поточного року Україну відвідало понад 6,4 млн. іноземних туристів. У порівнянні з аналогічним періодом 2013 року кількість туристів зменшилась на 4,2 млн.

При цьому зазначається, що така ситуація пов'язана із зменшенням потоку туристів на 3,8 млн. із Білорусії, Молдови, Російської Федерації та близько 0,4 млн. - з інших країн.

Проте, у І півріччі 2014 року збільшилась кількість іноземних туристів з Польщи, Словаччини, Португалії, Індії, Ірландії, Іраку та Лівану.

Також, за даними Державної податкової служби України суб'єктами туристичної діяльності (без урахування Автономної Республіки Крим та м. Севастополя) сплачено податків та зборів до Державного та місцевого бюджетів близько 600 млн. грн., в тому числі, туристичного збору – на суму майже 10 млн. грн. [2]

Результати узагальнення теоретичних положень вітчизняних і зарубіжних авторів з формування та розвитку туризму свідчать про те, що становлення цієї сфери господарювання та формування умов для розвитку підприємств даної сфери, порівняно з іншими галузями і формами господарювання має низку переваг [3].

Тенденції та проблеми розвитку туризму України зумовлюють необхідність подальшого дослідження соціально-економічного потенціалу у формуванні її конкурентних переваг, тому що, як засвідчує аналіз останніх публікацій, комплексні дослідження розвитку господарської діяльності туристичних підприємств з урахуванням нових умов господарювання не проводилось.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Нині проблеми управління у сфері туризму України знаходяться в центрі уваги багатьох учених-теоретиків і практиків, однак оцінка рівня соціально-економічного потенціалу туризму не знайшла свого належного відображення в науковій літературі.

Так, ресурсно-географічній оцінці присвячено праці: А. Ю. Александрової, Е. О. Байкова, М. Г . Бойко, А. В. Бураченко, О. С. Віханського, М. Г . Воронцової, Ю. Б. Забалдіної, І. В. Зоріна, О. М . Ільїної, Д. К . Ісмаєва, Г. О. К арпової, А. М . Лапиної, О. О. Л юбіцевої, Я. Б. Олійника, В. С. Сеніна та інших .

Формуванню складових інноваційного потенціалу підприємств, та параметрам його оцінки присвячено публікації: В. М . Гейця, Т. І. Тищенко, А. М. Тихонова, В. О. Василенка, В. Г. Шматька, Л. І. Скібіцької, Л. І. Федулової.

Цілі статті. Визначити сутність понять «соціальний потенціал», «економічний потенціал», «туристичний потенціал» та особливості їх взаємозв'язку.

Науковий доробок попередників збагачує теоритико-методологічний інструментарій інноваційного розвитку, сталого використання обмежених ресурсів в практиці господарювання суб'єктів туристичного бізнесу, однак не вирішують питання соціально-економічного потенціалу туризму, відповідно цінності, унікальності, ієрархічності, значущості і як ресурсу туристичного виробництва, і як джерела залучення туристів до споживання турпродукту.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.Однією з важливих міжнародно-правових форм регулювання і координації діяльності держав в області туризму, вироблення і впровадження правил і принципів їхнього співробітництва, норм і стандартів міжнародної туристської діяльності є конференції ООН по туризму, форуми міжнародних туристських організацій, у першу чергу – конференції ВТО. Вони служать цілям інформації, орієнтації, просування і реалізації на практиці ідей, концепцій, принципів і стратегій в сфері туризму.

Під принципом загалом розуміють фундаментальне вихідне положення, що випливає із стійких тенденцій, закономірності існування і розвитку певної системи. Ці тенденції і закономірності мають об'єктивний характер, тому їх порушення чи невиконання призводить до руйнування даної системи.

Основні принципи туризму були закріпленні в таких документах:

1963 р. – «Загальна резолюція з розвитку туризму». Прийнята на конференції ООН по міжнародному туризму і подорожам (Італія, м. Рим).

1980 р – «Манільська декларація по світовому туризму» прийнята Всесвітньою конференцією по туризму (Філіппіни, м. Маніла).

1982 р. – «Документи Акапулько» прийняті на Всесвітній нараді по туризму при

ВТО (Мексика).

1985 р. – «Хартія туризму» і її складова частина «Кодекс туриста», прийняті на сесії Генеральної асамблеї ВТО (Болгарія, м. Софія).

1989 р. – «Гаазька декларація з туризму» прийнята на міжнародній конференції по туризму, що проводилася Всесвітньою туристичною організацією (ВТО) і Міжпарламентським союзом (Нідерланди, м. Гаага).

1995 р. – «Порядок денний 21 століття для подорожей та туризму» прийнятий, Всесвітньо радою з подорожей та туризму та Радою Землі.

1999 р. – «Глобальний етичний кодекс туризму», прийнятий ВТО (м. Сантьяго, Чілі).

На Конференції ООН з міжнародного туризму та подорожей (Рим, Італія, 21 серпня – 5 вересня 1963 року) була прийнята резолюція, яка стала першим документом в історії світового туризму, в якому визначено, що: туризм є однією з основних і бажаних сторін діяльності людини, що заслуговує на схвалення і заохочення з боку всіх народів і урядів; туризм має велике соціальне, освітянське та культурне значення, він відіграє значну роль у розвиткові доброї волі і взаємовідносин між країнами та збереженні миру.

Основними принципами Хартії туризму, як норми стосунків держав в області туристської діяльності, стали: «право кожної людини на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня і на оплачувану відпустку, а також вільно пересуватися без обмежень, окрім тих, які передбачені законом» (ст. 1); «держави повинні розробляти і проводити політику, спрямовану на забезпечення гармонійного розвитку внутрішнього і міжнародного туризму, а також займатися організацією відпочинку на благо усіх тих, хто ним користується» (ст. 11).

В зв'язку з цим державам слід сприяти впорядкованому і гармонійному зростанню як внутрішнього, так і міжнародного туризму; проводити туристську політику відповідно до політики загального розвитку, що реалізовується на різних рівнях (місцевому, регіональному, національному і міжнародному) і розширювати співпрацю в області туризму як на двосторонній, так і на багатосторонній основі. Хартія туризму закликає приділяти належну увагу принципам Манільської декларації зі світового туризму і Документу Акапулько; сприяти вжиттю заходів, що дозволяють кожному брати участь у внутрішньому і міжнародному туризмі, особливо за допомогою регулювання робочого часу і дозвілля; захищати на благо нинішнього і майбутнього поколінь туристське середовище, яке включає людину, природу, суспільні відносини і культуру, є надбанням усього людства; сприяти зростанню туристської свідомості і контактам відвідувачів з місцевим населенням з метою поліпшення взаємного збагачення.

Необхідно відмітити серед міжнародних нормативно-правових документів Гаазьку Декларацію по туризму, що відбулася у 1989 р. У ній сформульовані десять основних принципів, кожний з яких відбиває один із ключових аспектів на яких базується відносини в туристичній сфері.

Принципи Гаазької декларації співзвучні з міжнародними актами ООН, ЮНЕСКО, документами, прийнятими міжнародними туристськими організаціями, законодавчими актами багатьох країн в області туризму, багато в чому розширюють і доповнюють їх. Гаазька декларація закликає парламенти, уряди, державні і приватні організації, асоціації і установи, що відповідають за туристську діяльність, професіоналів в області туризму, а також самих туристів ретельно враховувати її принципи, і постійно ґрунтуватися на них у своїй діяльності, а саме:

туризм – явище, повсякденного життя сотень мільйонів людей;

туризм може бути ефективним засобом сприяння соціально-економічному зростанню для усіх країн;

основна умова розвитку туризму – збереження природного, культурного і

навколишнього середовища; приділення уваги специфічним проблемам самих туристів, незалежно чи то іноземні туристи чи туристи, які подорожують по своїй країні;

право кожної людини на відпочинок і вільний час;

розвиток туризму вимагає спрощення подорожей; безпека і захист туристів, повага їхньої гідності – неодмінна умова розвитку туризму; тероризм є реальною загрозою туризму і туристським пересуванням;

якість туризму залежить від якості послуг, що надаються; туризм повинен плануватися державною владою.

Вищезазначені принципи ще раз підтверджують місію туризму як соціально-орієнтованої системи. Таким чином, роль підприємств туристичної галузі проявляється не тільки в покращенні економічного становища власників туристичного бізнесу, його працівників, акціонерів, населення, але і в піклуванні за навколишнім середовищем (боротьба з безробіттям і бідністю, особливо в сільській місцевості).

З огляду на етимологічну сутність потенціалу для підприємств туристичного бізнесу, соціально-економічний потенціал – це приховані можливості, нереалізовані резерви, які при зміні умов зовнішнього середовища можуть перейти із можливості в дійсність. Проте сам по собі соціально-економічний потенціал без визначення цілей його використання існувати не може, оскільки будь-який потенціал, є те, для чого, власне, і необхідні резерви та можливості, а саме для досягнення кінцевих результатів.

При вивченні понятійного апарату вітчизняним науковцем Михайліченко Г. І. було встановлено, що об'єкти оцінки потенціалу туризму бувають різні. Так, в нормативно-правових документах досить часто зустрічається поняття «туристичний потенціал», що визначається як [5]:

1) туристичний потенціал території – ємне поняття, що охоплює сукупність природних, етнокультурних та соціально-історичних ресурсів, а також наявної господарської і комунікаційної інфраструктури території, що служать чи можуть служити передумовами розвитку певних видів туризму;

2) потенціал підприємства, який включає внутрішні ресурси організації у формуванні ринкового продукту реалізації та представляє сукупність його матеріальних та нематеріальних ресурсів.

В першому варіанті багатоаспектність туристичного потенціалу ототожнюється з розумінням значення «туристичний ресурс», що впливає на його оцінні показники та дозволило визначити такі критерії, як: «туристична

придатність», «туристична привабливість», «туристична доступність», «туристична пристосованість»;

а відносно об'єктів відвідування – ще й «пропускна здатність», «облаштування туристичного об'єкта» та «туристична інфраструктура».

Вказані поняття дозволяють обґрунтувати нову категорію – «інноваційний потенціал туризму» (рис. 1), що може розглядатися на різних рівнях його реалізації, тобто: на мега- та макрорівні – це туристичний потенціал, що включає в себе ресурсний, природній, інфраструктурний потенціал регіону (дестинації);

ƒ на рівні кластера (об'єднання за інституціональною, географічно близькою, інформаційно спорідненою, ціннісно орієнтованою, чи згрупованою за споживчими характеристиками продукції, метою) – це ресурси управлінського впливу, ресурсоощадних технологій, економічної взаємодії та організаційної підтримки суб'єктів кластера;

на рівні організації – сукупність матеріальних та нематеріальних ресурсів організації, включаючи його інтелектуальний, комунікативний, клієнтський, репутаційний капітали.

Вказаний підхід у формуванні оцінної бази враховує не лише ресурсну, процесну складову, а й змістовну - наповнення інноваційного потенціалу підприємства.

Узагальнуючи різні підходи до оцінювання туристичного потенціалу, автор констатує, що він розглядається як ресурсний потенціал організації, що повинен бути використаний максимально (за умови операційного менеджменту); ресурсоощадно та оптимально (за умов логістичного менеджменту) й креативно (за умов інноваційного менеджменту).

Важаємо, що особливістю підприємств туристичного бізнесу є двоєдине визначення цілей, а саме: соціальне задоволення і господарська ефективність діяльності, які досягаються через механізм формування результатів. Ця теза посилюється через визначення цілей для сфери туризму як системи для якої характерним є поєднання двох підходів: неокласичного – прибуток і марксистського – задоволення потреб туристів та навколишнього середовища.

Отже, результати діяльності підприємств туристичного бізнесу формуються через взаємодію членів спільноти, що дозволяє вплинути на соціально-економічний потенціал.

Ґрунтуючись на дослідженнях попередників які досліджували природу соціально-економічного потенціалу можемо встановити взаємозв'язок соціально-економічного потенціалу підприємств туристичного бізнесу і побудову його структури,яка повинна враховувати основні аспекти аналізу в рамках системного підходу:

1. Елементний аспект – виявлення структури соціально-економічного потенціалу; види потенціалів; диференційовані характеристики потенціалів; ефективність, продуктивність потенціалів.

2. Структурний аспект – встановлення структурних характеристик системи потенціалів: типи зв'язків, кількісні та якісні взаємозалежності.

3. Функціональний аспект – виявлення функцій потенціалів у системі розвитку туристичної інфраструктури;

порівняння функцій з метою виявлення подібних і відмінних рис;

виявлення функціональної структури потенціалутуристчиного бізнесу.

4. Інтегративний аспект – з'ясування протиріч у системі потенціалів, способів вирішення.

5. Комунікативний аспект – побудова субординаційних і координаційних зв'язків системи потенціалів із зовнішнім по відношенню до туристичної галузі середовищем;

виявлення щільності даних зв'язків.

6. Історичний аспект – розгляд потенціалу туристичної галузі крізь призму його історичного розвитку:

виявлення етапів формування і розвитку потенціалу;

порівняння виявлених тенденцій із національними особливостями розвитку туризму.

Нерозривний зв'язок соціально-економічного потенціалу з результатами діяльності підприємств туристичної галузі графічно можна представити на основі побудови динамічної моделі перетворення соціально-економічного потенціалу у конкурентний (рис .1).

У формуванні конкурентних переваг туристичної галузі України соціально-економічний потенціал набуває особливої актуальності. Виконання соціальної місії туристичної галузі у першу чергу залежить від підвищення її економічного потенціалу.

Економічний потенціал підприємств туристичної галузі, на наш погляд, являє собою здатність системи при заданій величині локальних потенціалів створювати конкурентні переваги для задоволення потреб туристів та інших споживачів послуг.

Якщо потенціал визначити, як сукупну можливість окремих ресурсів забезпечувати досягнення цілей і формування конкурентних переваг туристичного бізнесу, то компоненти економічного потенціалу необхідно розглядати у взаємозв'язку та взаємообумовленості.

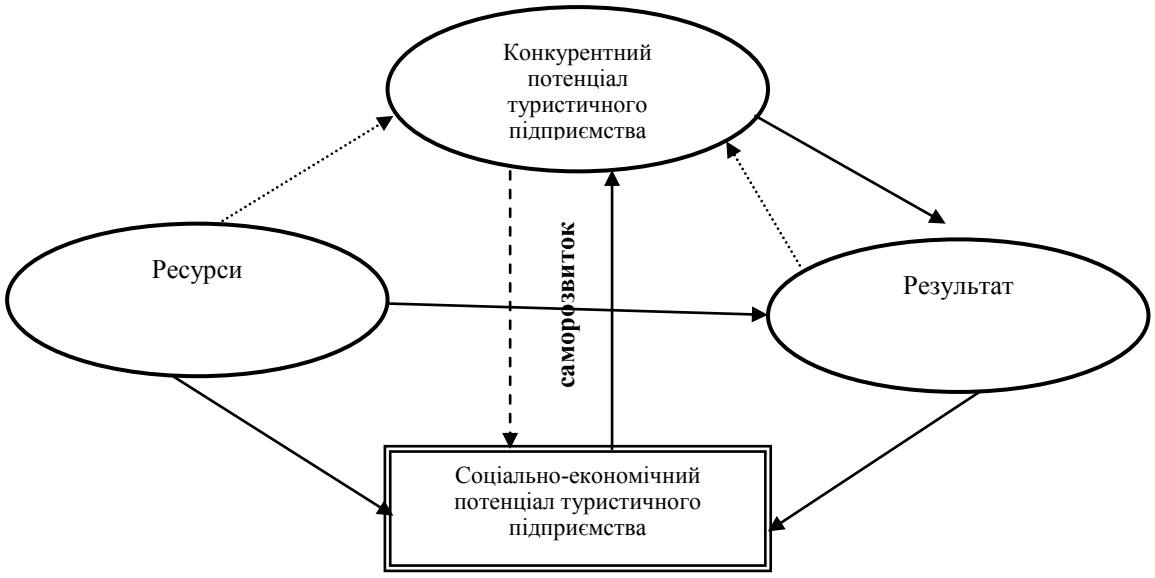

Рис. 1. Динамічна модель перетворення соціально-економічного потенціалу підприємств туристичного бізнесу (адаптовано автором)

Беручи до уваги вищезазначені принципи туризму вважаємо,що туристична галузь є соціально-орієнтованою системою, в якій існує тісна взаємозалежність між соціальним і економічним потенціалом, можна переконливо стверджувати, що економічний потенціал туристичної галузі є основою розвитку її соціального потенціалу.

Аналіз літературних джерел вказує на відсутність чіткого визначення та різниці між поняттями «соціальні ресурси (база)», «соціальна місія» і «соціальний потенціал».

Деякі автори схильні вважати, що соціальні ресурси і соціальний потенціал − це тотожні поняття. Інші автори ототожнюють поняття соціальний потенціал і соціальну місію. Крім того існує думка, що соціальний потенціал складається із соціальних ресурсів (бази) і соціальної місії.

Взагалі, соціальний потенціал − дуже складна категорія. Поняття «соціальний капітал» більшою мірою досліджене і розглядається як набір суспільних відносин, який мінімізує затрати інформації в межах економічної (господарської системи), а отже і трансакційні витрати.

Проблематика соціального потенціалу підприємств туристичного бізнесу є новою та перспективною для вивчення. Праці у яких досліджуються проблеми формування і реалізації соціального потенціалу підприємства, дуже мало. Однак передумови для вивчення цього феномена були закладені працях деяких учених.

Дослідники по-різному інтерпретують категорію «соціального потенціалу»: деякі пов'язують із завданням вивчення концептуальних основ соціального потенціалу і соціального капіталу підприємства; інші вивчають її з погляду соціології підприємства, систематизуючи організаційні фактори у трудовому колективі.

Ми розглядаємо соціально-економічний потенціал через виявлення аспектів формування розвитку соціального потенціалу та вплив економічних факторів на поведінку суб'єктів трудових і кооперативних відносин. Проблема соціального потенціалу є актуальною саме для туристичного бізнесу, оскільки кожен її елемент можна розглядати як організацію. Крім того, соціальний потенціал у сучасних умовах для туризму є важливою конкурентною перевагою, яка підвищує вимоги до роботи з персоналом, активізацію відділу комунікацій, маркетингу. Від рівня соціального потенціалу підприємств туристичного бізнесу залежить їх соціально-економічний потенціал, його ефективність (результативність).

Узагальнюючи думки попередніх дослідників, можна зробити висновок, що соціальні ресурси характеризують якісну сторону трудових ресурсів і працівників туристичних підприємств.

Соціальні ресурси, на нашу думку, цілком можливо розглядати у складі трудових

ресурсів, як самостійний вид ресурсів.

Саме виконання соціальної місії характеризує туристичну галузь як соціально-орієнтовану систему.

Відповідно, соціальна місія використовується не тільки для розробки стратегічних цілей підприємств туристичного бізнесу, а й для формування її культури. Соціальний потенціал, на нашу думку, являє собою сукупність соціальних ресурсів і можливих економічних і соціальних результатів, отриманих за рахунок їх ефективного використання.

Соціальний потенціал проявляється як результат впливу заходів економічного характеру на формування способу життя людини. Її критерій – задоволення потреб соціального характеру відповідно до ресурсів, що спрямовані на досягнення цих цілей.

Значної актуальності питання щодо розвитку корпоративної соціальної відповідальності набули саме для організацій сфери туризму, які функціонують у постійній взаємодії з навколишнім середовищем. Зміни зовнішніх факторів (економічна активність, державна політика, культура, міжнародні відносини, конкуренція, клімат, акціонери, постачальники, технологічна інновація, соціальні відносини) впливають на їх діяльність і обумовлюють необхідність врахування цих змін при розробці стратегії розвитку кожного підприємства.

Соціальна відповідальність туристичного підприємства в сучасному розумінні – є концепцією менеджменту туристичного підприємства, являє собою системну діяльність з підпорядкуванням економічних завдань соціальним, є переорієнтацією в управлінні з короткозорої економічної політики організації на стратегічні програми сталого розвитку [6].

Бути соціально відповідальним для сучасного підприємства сфери туризму значить не тільки виконувати відповідні правові зобов'язання, але також виходити за межі відповідності законодавству та вкладати «більше» в людські ресурси, довкілля та відносини зі «стейкхолдерами» (зацікавленими сторонами). Досвіди інвестицій у екологічно відповідальні технології та бізнес практики показують, що компанії, які роблять більше ніж це вимагається законодавством, можуть підвищити свою конкурентоспроможність а отже, підвищити обсяги виробництва.

В цілому виділяють наступні переваги формування соціальної відповідальності для туристичного бізнесу:

1. Зростання обсягів реалізації послуг, підвищення лояльності клієнтів.
2. Підвищення інтересу інвесторів.
3. Формування позитивного іміджу, що полегшує процес освоєння нових ринків та закріплення своїх позицій серед конкурентів.
4. Підвищення продуктивності праці і якості послуг, як наслідок ефективної внутрішньої політики.
5. Поліпшення взаємовідносин із громадськістю та місцевою владою, зменшення претензій з боку регулюючих органів.
6. Доступ до нових ринків, зокрема міжнародних, стандартизація згідно з міжнародними критеріями (ISO і т.д.).

Практичним важелем інтеграції соціальної відповідальності у процес

функціонування організацій сфери туризму може бути створення та поширення соціальних програм.

Таким чином у результаті проведеного дослідження було доведено, що поняття «потенціал», з погляду формування та управління підприємств туристичного бізнесу , слід розглядати виключно в єдності економічного та соціального, оскільки їй притаманні ознаки соціально-орієнтованої системи, економічне та соціальне в її діяльності взаємопов'язані та взаємозумовлені.

Висновки. Отже, у процесі формування потенційних конкурентних переваг підприємств туристичного бізнесу України вагоме місце посідає соціально-економічний потенціал, що становить практичний інтерес для подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Державне агентство з туризму та курортів. Режим доступу. - http://www.tourism.gov.ua/ua/
2. Державна фіскальна служба України. Режим доступу. http://www.sts.gov.ua/
3.Гопкало, Л.М. Соціальний туризм у контексті розвитку ринкової економіки / Л.М. Гопкало // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2004. – N2. – С.39-48.
4 Всесвітня туристична організація. Режим доступу. - http://www2.unwto.org/ru\
5. Михайліченко Г.І. Туристичний потенціал:методи оцінювання та інноваційний розвиток / Г.І. Михайліченко // Проблеми економіки (Ulrichsweb Global Serials Directory; Research Papers in Economics; РИНЦ;; Index Copernicus та ін.).– 2013. – 0 1. – С. 115–124
6. Корпоративна соціальна відповідальність: підручник/ О. Гирик, О.Денис, О. Дубовик, І. Жеребило, А. Зінченко, Н. Реверчук, М. Саприкіна, Р. Семів, З. Скринник, К. Телюк; за заг.ред. д-ра екон.наук, проф. Т.С. Смовженко, д-ра екон.наук, проф.А.Я. Кузнєцової. — К.: УБС НБУ, 2009. — 240 с.

Рецензент д.е.н., професор Шиманська-Діанич Л.М.

УДК 65.011.4
Гончарук А.Г., д.е.н., професор
Лазарева Н.О.
Міжнародний гуманітарний університет, Одеса

ГНОСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто гносеологічні аспекти категорії ефективність діяльності підприємства. Задля її пізнання визначено її сутність, розкрито важливі її види, зокрема, цільову, технологічну, економічну, алокативну, зовнішню, внутрішню, Х-ефективність та ефективність виробництва, а також встановлено зв'язки між окремими з ним.

Ключові слова: діяльність, підприємство, економічна ефективність, ефективність виробництва, Х-ефективність

Лазарева Н.О., Гончарук А.Г.

ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрены гносеологические аспекты категории эффективность деятельности предприятия.. Для ее познания определена ее сущность, раскрыты важные ее виды, в частности, целевая, технологическая, экономическая, аллокативная, внешняя, внутренняя, Х-эффективность и эффективность производства, а также установлены связи между отдельными из ним.

Ключевые слова: деятельность, предприятие, экономическая эффективность, эффективность производства, Х-эффективность

Lazareva N., Goncharuk A.

EPISTEMOLOGICAL ASPECTS OF ENTERPRISE PERFORMANCE

The paper examines epistemological aspects of the category of enterprise performance. In order to its cognition the authors define its essence. Important types of enterprise performance, e.g. target, technical, economic, allocative, external, internal, X-efficiency and production efficiency are defined. Authors establish relationships between defined types.

Key words: activity, enterprise, economic efficiency, production efficiency, X-efficiency

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасні глобальні геоекономічні процеси призводять до перегляду багатьох традиційних теорій та методологічних принципів у мікроекономіці. Економічні канони та загальноприйняті методи ведення бізнесу вже не сприймаються практиками як гарантія досягнення успішності. Науковці ще більше відриваються від практики, пропонуючи бізнесу безліч концепцій та методичних підходів, які часто несуть лише протиріччя, ускладнюють і без того складні операційні умови та є безплідними. Пропонуються різні орієнтири з різними тлумаченнями, які практиками часто сприймаються як синоніми.

В таких умовах виникає необхідність гносеологічного дослідження, на наш погляд, найбільш важливої для сучасного бізнесу економічної категорії – ефективності діяльності підприємства. Пізнанню її сутності й присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Гносеологічні дослідження категорії ефективність проводились неодноразово. Серед останніх з них можна виділити роботи таких вчених, як П. Друкер, Є. Єрохіна, А. Куценко, Р. Майстро, Ю. Щербак [1-4]. Визначень цієї категорії також є безліч, починаючи з робіт таких класиків економічної теорії, як Д. Рікардо [5], К. Маркса [6], Дж. Кларка [7] та, закінчуючи авторами сучасної теорії К. Макконнелл та С. Брю [8].

Втім поняття «ефективність діяльності підприємства», що є більш вузькою, але не менш важливою категорією для бізнесу, поки вивчено не достатньо глибоко. Окремі визначення, що є в літературі вимагають систематизації, а її сутність потребує подальшого дослідження та теоретичного розкриття.

Цілі статті. Отже, автори даної статті поставили перед собою мету розкрити гносеологічні аспекти ефективності діяльності підприємства та отримати осмислене розуміння цього поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В сучасній економіці виділяють десятки видів ефективності, до найбільш поширених з яких можна віднести наступні: економічна, соціальна, соціально-економічна, екологічна, структурна, ефективність окремих галузей і регіонів, абсолютна і відносна, порівняльна, ефективність інвестицій, ефективність діяльності окремих суб'єктів господарювання, ефективність підрозділу, ефективність процесу, ефективність працівника і т. д. [9]

В цьому дослідженні ключовим є поняття «ефективність діяльності підприємства», яке є категорією мікроекономічної теорії та менеджменту організації. Для пізнання цієї категорії треба встановити її сутність.

Існує багато думок авторів щодо визначення поняття «ефективність діяльності підприємства». В табл. 1 наведені деякі з таких визначень, що були сформульовані науковцями останнім часом.

Таблиця 1.

Існуючи визначення поняття «ефективність діяльності підприємства»

Автори	Визначення
Майстро Р.Г., Щербак Ю.С. [4, с 100]	Це категорія, яка виражає відповідність результатів і витрат підприємства цілям діяльності та інтересам власників.
Олександренко І.В. [10, с. 126]	Це ступінь досягнення поставлених цілей, що відбиває оптимальне поєднання затрат і результатів діяльності.
Соколова С.Є., Татаренко В.О. [11, с. 209]	Це повне й обширне відбиття кінцевих результатів використання основних і оборотних фондів, трудових і фінансових ресурсів та нематеріальних активів на підприємстві за певний проміжок часу, та їх відповідність цілям діяльності та інтересам власників.
Жучкова Г.А. [12, с. 126]	Це відношення виготовленої продукції за певний проміжок часу до кількості ресурсів, які необхідні для створення цієї продукції.
Богацька Н. М. та ін. [13]	Це категорія, яка виражає відповідність результатів і витрат підприємства цілям діяльності та інтересам власників у грошовій формі.
Ковальчук І.В. [14, с. 563]	Це категорія, яка виражає відповідність результатів і витрат підприємства цілям діяльності та інтересам власників.
Куцаренко Н.В. [15, с. 355]	Це багатоаспектне поняття, що означає відповідність вироблених підприємством товарів і послуг умовами ринку, конкретним вимогам споживачів не тільки по своїм якісним, технічним, економічним, естетичним характеристикам, а й по комерційних і інших умовах їх реалізації, що включає такі поняття, як ціна, строки поставки, канали збуту, сервіс, реклама тощо.
Флек М.Б. та ін. [16, с. 161-162]	Це характеристика багатогранної діяльності підприємства, яка може розглядатися з позицій трьох її основних аспектів: цільового, технологічного та економічного.

Як видно, ефективність діяльності підприємства у різних авторів виступає у різних ролях як: поняття, категорія відповідності, характеристика діяльності, ступінь досягнення цілей, відношення, відбиття результатів. Таке різноманіття підтверджує

багатоаспектність цього поняття та неоднозначність його розуміння.

Кожне з визначень (див. табл. 1) має певний сенс у використанні за відповідними цілями. Так, визначення Куцаренко Н.В. [15, с. 355] є більш прийнятним при оцінці рівня конкурентоспроможності продукції підприємства на конкретному ринку та більш відповідає споживчим цілям, практично не беручи до уваги вартісні параметри продукції. Воно може бути доречним в маркетинговій діяльності підприємства.

Більшість з інших наведених визначень [4, 10-14] так чи інакше зіставляють витрати та результати діяльності підприємства, що робиться частіше в інтересах власників та (або) у відповідності до цілей діяльності підприємства.

Втім, на наш погляд, інтереси власників та цілі підприємства практично є тотожними характеристиками та не можуть розходитись, оскільки перші лягають основою при формуванні останніх, а без досягнення останніх неможливо говорити про задоволення перших.

З іншого боку, коли ми говоримо про цілі підприємства, ми маємо враховувати їх різноманітність та різнорівневість. Так, за терміном вони можуть бути коротко-, середньо- та довготерміновими, мати оперативний, тактичний та стратегічний характер. Причому тактичні та стратегічні цілі інколи входять у протиріччя з економічними інтересами власників. Наприклад, при виході та закріпленні на якомусь новому ринку підприємство може використовувати такі інструменти, як демпінг, що призводять до збитковості певних операцій або діяльності в цілому. Закріплюючись таким чином на ринку в тактичному сенсі підприємство досягає цілей та його діяльність за деякими визначеннями, наведеними у табл. 1, може вважатись ефективною, але з економічної точки зору така діяльність є збитковою та втрачає економічний сенс. Тобто мету може бути досягнуто, але якою ціною? Та чи не буде ця ціна завеликою для власників підприємства, які будуть вимушені покривати збитки з власної кишені?

Таке протиріччя між цільовим та ресурсним підходом до визначення поняття «ефективність діяльності підприємства» вимусило нас шукати більш адекватний підхід, який забезпечить точність формулювання цієї важливої економічної категорії.

Розглядаючи підприємство як систему взаємопов'язаних елементів, що виконує певні завдання та функції, робота якої спрямована на досягнення тактичних та стратегічних цілей, для чого їй необхідно мати певні характеристики, ми дали наступне визначення.

Ефективність діяльності підприємства – це економічна категорія, яка виражає здатність підприємства досягати встановлених тактичних та стратегічних цілей з оптимальними витратами ресурсів, що найбільш повно забезпечує реалізацію економічних інтересів його власників.

Втім, і таке визначення є достатньо загальним та потребує уточнення з наступних аспектів:

- здатність підприємства може визначатись різними характеристиками, зокрема, якістю менеджменту, технологічним рівнем, інтелектуальним та ресурсним потенціалом тощо;
- цілі можуть відображати окремі напрями діяльності або господарську діяльність в цілому;
- оптимальні витрати ресурсів важко встановити без порівняння з іншими підприємствами галузі (ринку), тобто це є відносною характеристикою.

Всі ці аспекти змушують нас задля глибшого пізнання сутності ефективності діяльності підприємства розбивати його на окремі види, що викладені далі.

В науковій літературі виділяється багато видів ефективності діяльності підприємства.

Флек М.Б. та ін. [16, с. 162], а також Кузнєцов Б.Л. та ін. [17, с. 23] поділяють ефективність діяльності підприємства на три види: цільову, технологічну та економічну.

Цільова ефективність – є ступенем досягнення запланованого результату, тобто співвідношення фактичних та планових результатів діяльності. Вона характеризує результативність діяльності підприємства.

Технологічна ефективність визначається відношенням фізичних обсягів продукції до витрачених ресурсів на її виробництво. Вона тісно пов'язана з економічністю та раціональним використанням ресурсів.

Економічна ефективність характеризується вартісними показниками та залежить від кількості та цін на ресурси та продукцію.

Зв'язок між цими трьома видами ефективності діяльності підприємства представлено на рис. 1.

Рис. 1. Взаємозв'язок між цільовою, технологічною та економічною ефективністю діяльності підприємства.

Визначаючи економічну ефективність діяльності підприємства, можна оцінювати його в цілому як систему, або з позицій власників та доцільності інвестування в нього, коли загальні результати діяльності зіставляються з витратами капіталу.

За напрямами діяльності можна виділити ефективність виробничої, маркетингової, фінансової, економічної або господарської, комерційної, логістичної та інших напрямів діяльності підприємства.

Розглядаючи виробниче підприємство, напевно найважливішою видом ефективності, що характеризує його діяльність є ефективність виробництва.

У сучасній українській літературі можна виділити наступні визначення ефективності виробництва:

1) «комплексне відбиття кінцевих результатів використання засобів виробництва й робочої сили (працівників) за певний проміжок часу» [18, с. 105];

2) «об'єктивна економічна категорія, що характеризує ступінь досягнення загальних і приватних результатів від оптимального використання всіх ресурсів підприємства...» [19, с. 457];

3) «загальноекономічна категорія, яка є якісною характеристикою рівня господарювання» [20, с. 53];

4) «узагальнене і повне відображення кінцевих результатів використання засобів, предметів праці і робочої сили на підприємстві за певний проміжок часу» [21, с. 464].

У кожній із зазначених трактувань є свої недоліки: у першій враховані лише два ресурси виробництва (праця та засоби виробництва) і упущені інші; друга охоплює всі ресурси, але не визначає приналежність до виробничого процесу і більше підходить під ефективність діяльності підприємства, фактично ототожнюючи поняття виробництва та діяльності підприємства; третя є поверхневою і не розкриває сутності даного поняття;

четверте ототожнює ефективність лише з результатами виробництва (продукцією), але не згадує про їх співвідношенні з витраченими ресурсами. Настільки різні трактування вказують на відсутність у вітчизняній науці єдиного концептуального підходу до визначення сутності однією з найважливіших економічних категорій ефективності виробництва.

Окрім вказаних вище, важливим для управління є розподіл ефективності діяльності підприємства на внутрішню та зовнішню складові.

Внутрішню складову можна охарактеризувати як абсолютну економічну ефективність, яка визначається «по підприємству в цілому і характеризує загальну віддачу від використання ресурсів і витрат» [19, с. 458]. Вона малоінформативна та без порівняльного аналізу не дозволяє забезпечити менеджмент підприємства інформацією щодо чинників стримування розвитку підприємства та джерел неефективності його роботи підприємства.

Зовнішню складову визначає відносна ефективність діяльності підприємства, що працює в умовах конкурентного середовища. Б. Джінг її визначає як співвідношення рівня витрат і якості на даній фірмі в порівнянні з фірмами-конкурентами [22, с. 249]. Інші під цим поняттям розуміють порівняльну характеристику підприємства по відношенню до інших аналогічних підприємств [23-24].

На наш погляд, відносна ефективність діяльності підприємства має надважливе значення на висококонкурентних ринках, до яких відноситься зокрема й ринок продукції виноробства, тому приділимо йому особливої уваги.

Розглядаючи відносну економічну ефективність діяльності підприємства, слід виділити концепцію М. Фаррелла, який поділяє її на технологічну і алокативну складову [24, с. 256]. Економічна ефективність діяльності підприємства за Фарреллом пов'язана з досягненням ефективності як при виробництві, так і при розподілі, і може бути представлена як сукупний результат технологічної та алокативної ефективності.

Серед особливих видів ефективності діяльності підприємства можна також виділити так звану Х-ефективність. Це поняття вперше було введено американським економістом Х. Лейбенстайном [26, с. 393] і відноситься до здатності ринків або інших інститутів знижувати витрати і підвищувати продуктивність за будь-якою даною технологією шляхом стимулювання організаційних поліпшень, посилення мотивації працівників та менеджерів, поліпшень в широкому діапазоні ділових рішень, включаючи прийом на роботу і звільнення, просування по службі, зарплати і премії, просторове розміщення, вибір меблів, телефонів, майданчиків для паркування і т. д. Даний вид ефективності на відміну від технологічної, алокативної та інших не передбачає наявність повної інформації і базується на локалізації причин неефективності використання ресурсів на зовнішньому ринку та всередині фірми, які її просто не пускають на якісь ринки. Поняття Х-неефективності відображає ситуацію, коли витрати, понесені фірмою, перевищують витрати, мінімально необхідні для підтримання обсягів випуску продукції на поточному рівні. Вона пов'язана з проблемами корпоративного управління та взаємовідносин всередині фірми [27, с. 224].

Втім, маючи внутрішньо фірмові чинники, Х-неефективність має місце тоді, коли підприємство не в змозі забезпечити максимальну відносну економічну ефективність та досягнути границі ефективності, що визначається кращими підприємствами галузі [28, с. 282].

Підводячи підсумок всьому вищевикладеному, можна зазначити, що таке розуміння, трактування і деталізація видів ефективності діяльності підприємства вказує не тільки на багатогранність і багатоаспектність категорії, але в той же час і на незавершеність гносеологічного процесу пізнання ефективності, розкриття сутності та досягнення однозначності в її інтерпретації дослідниками і практиками.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження гносеологічних аспектів ефективності діяльності підприємства дозволяє зробити наступні висновки:

- ефективність діяльності підприємства – це економічна категорія, яка виражає здатність підприємства досягати встановлених тактичних та стратегічних цілей з оптимальними витратами ресурсів, що найбільш повно забезпечує реалізацію

економічних інтересів його власників;

- задля пізнання сутності цієї категорії було визначено окремі важливі її види, зокрема, цільову, технологічну, економічну, алокативну, зовнішню, внутрішню, Х-ефективність та ефективність виробництва.

- існуюче розуміння, трактування і деталізація видів ефективності діяльності підприємства вказують не тільки на багатогранність і багатоаспектність категорії, але в той же час і на незавершеність гносеологічного процесу пізнання ефективності, розкриття сутності та досягнення однозначності в її інтерпретації дослідниками і практиками.

Список використаних джерел:

1.Drucker P. F. The Effective Executive (Harperbusiness Essentials) / P.F. Drucker. – New York: HarperCollins, 2009. – 208 p.

2.Ерохина Е.А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход / Е.А. Ерохина. – Новосибирск: ИАиЭ СО РАН, 2003. – 160 с.

3. Куценко А. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України: монографія / А. В. Куценко. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 205 с.

4.Майстро Р.Г. Науково-теоретичні основи ефективності / Р.Г. Майстро, Ю.С. Щербак // Вісник НТУ «ХПІ». – 2014. – № 32 (1075). – С. 97-102.

5.Рикардо Д. Соч.: в 4 т. / Давид Рикардо; [пер. под ред. М. Смит]. – М.: Госполитиздат, 1955. - . - Т.1: Начала политической экономии и налогового обложения. – 1955. - 360 с.

6.Маркс К. Избранные соч.: в 9 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1987. - . - Т. 7. – 1987. - 811 с.

7.Кларк Дж.Б. Распределение богатства / Джон Бейтс Кларк; [пер. с англ. А.А. Белых, А.В. Полетаев]. – М.: Экономика, 1992. – 447 с.

8.Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 940 с.

9.Гончарук А.Г. Управление эффективностью деятельности предприятия / А.Г. Гончарук. – Одеса: Астропринт, 2012. – 260 с.

10. Олександренко І.В. Методичні підходи до діагностики ефективності діяльності підприємства / І.В. Олександренко // Економічний форум. – 2013. – № 4. – С. 125-135.

11. Соколова С.И. Теоретичні та методологічні аспекти визначення ефективності діяльності підприємств / С.И. Соколова, В.О. Татаренко // Дні науки: Х Міжнар. наук.-практ. конф.: тези допов. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 208-209.

12. Жучкова Г.А. Результативність діяльності підприємства: науково-методичні аспекти її визначення / Г.А. Жучкова // Ефективна економіка. – 2013. – № 11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/ ?op=1&z=2517.

13. Богацька Н.М. Ефективність діяльності підприємства та її планування / Н.М. Богацька, Д.В. Берднік, О.О. Добера // Україна наукова: Х Міжнар. наук. інтернет-конф., 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://int-konf.org/konf122013/652-kandidat-ekonomchnih-nauk-docent-bogacka-n-m-berdnk-d-v-dobera-o-o-efektivnst-dyalnost-pdpriyemstva-ta-yiyi-planuvannya.html.

14. Ковальчук І.В. Економіка підприємства *[Текст*] : навч. посібник / І.В. Ковальчук. – К. : Знання, 2008. – 679 с.

15. Куцаренко Н.В. Конкурентоспособность и оценка эффективности конкурентной деятельности организации в современных условиях / Н. В. Куцаренко // Исследования и разработки в области машиностроения, энергетики и управления: материалы XIII Междунар. науч.-техн. конф. студентов, магистрантов и молодых ученых, Гомель, 25–26 апр. 2013 г. – Гомель: ГГТУ им. П. О. Сухого, 2013. – С. 354-355.

16. Практическая экономика предприятия: синергетический подход: Монография // М.Б. Флек, Е.А. Угнич, И.В. Богуславский, Ю.Б. Слюсарь. – Ростов-на-Дону: ИУИ АП ДГТУ, 2013. – 208 с.

17. Кузнецов Б.Л. Эффективность хозяйственной деятельности: синергетический подход / Б.Л. Кузнецов, М.С. Кузнецов, Д.В. Чирков. – Набережные Челны: Из-во КГИЭА, 2011. – 398 с.

18. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства: підруч. / С.Ф. Покропивний. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.

19. Осовська Г.В. Основи менеджменту: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. / Г.В. Осовська. – К.: Кондор, 2003. – 556 с.

20. Андрійчук В.Г. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2005. – №1. – С. 52–63.

21. Бойчик І.М. Економіка підприємства: навч. посіб. / І.М. Бойчик. – К.: Атіка, 2007. – 528 с.

22. Jing B. On the Profitability of Firms in a Differentiated Industry / B. Jing // Marketing Science. – 2006. – Vol. 25, № 325. – P. 248–259.

23. Гончарук А. Новий підхід до управління ефективністю у промисловості України / А. Гончарук. – Економіка України. – 2006. – № 11(540) – С. 36-46.

24. Білошкурський М. В. Методологія оцінки ефективності господарської діяльності в антикризовому управлінні підприємствами : [монографія] / М. В. Білошкурський. – Умань : Видавець «Сочінський», 2010. – 180 с.

25. Farrell M. J. The measurement of productive efficiency / M. J. Farrell // J. of the Royal Statist. Society. – 1957. – Vol. 120, № 3. – P. 253–290.

26. Leibenstein H. Allocative Efficiency vs. "X-Efficiency" / H. Leibenstein // American Economic Review. – 1966. – Vol. 56, № 3. – P. 392–415.

27. Alaoui A. M. Organizational Efficiency and X-Inefficiency: Which Role of Learning Organization // Learning Models for Innovation in Organizations: Examining Roles of Knowledge Transfer and Human Resources Management / [ed. L. Johnston]. – Hershey PA: IGI Global, 2013. – P. 222-241.

28. Ramos S. The Interrelationship Between Financial and Energy Markets, Lecture Notes in Energy / S. Ramos, H. Veiga. – New York: Springer; 2014. – 302 p.

УДК 658.5
Олександренко І.В. к.е.н., доцент
Іщук Л.І., к.е.н., доцент
Луцький національний технічний університет

ОСНОВНІ ПРИЧИНИ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ

В статті розглянуто можливі причини виникнення банкрутства підприємства та його наслідки, вказано його види. Проведено статистичний аналіз для встановлення тенденції банкрутства підприємств України.
Ключові слова: неплатоспроможність підприємств, збиток, банкрутство, ліквідація підприємства.

Oleksandrenko I., Ishchuk L.

THE MAIN CAUSES OF BANKRUPTCY THE ENTERPRISES

In the article reviewed possible causes of appearance the bankruptcy and its consequences, also cited his types. Statistical analysis for establishing trends of bankruptcy Ukrainian enterprises is conducted.
Keywords: insolvency, loss, bankruptcy, liquidation.

Олександренко И.В., Ищук Л.И.

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ БАНКРОТСТВА ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье рассмотрены возможные причины возникновения банкротства предприятия и его последствия, указано его виды. Проведен статистический анализ для установления тенденции банкротства предприятий Украины.
Ключевые слова: неплатежеспособность предприятий, ущерб, банкротство, неплатежеспособность, ликвидация предприятия.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Банкрутство підприємств в Україні є поширеним явищем сьогодення. Нестабільність економічного і політичного середовища в країні, недосконаліть правового та податкового законодавства призвели до збільшення кількості неплатоспроможних підприємств, які прямують до банкрутства, що призводить у більшості випадків до ліквідації таких підприємств. Проблеми банкрутства підприємств є особливо актуальними в умовах фінансової нестабільності.

Цілі статті. З'ясування сутності поняття банкрутства, його видів, причин, а також наслідків та встановлення тенденції банкрутства підприємств України.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідження банкрутства підприємств здійснено у працях багатьох науковців: І. Бланка, В. Грачова, І. Омелянович, Н. Протопопова, О Терещенко та ін. Найбільш поширеними і застосованими в Україні є методики діагностики фінансової кризи на підприємстві О. Терещенка та А. Матвійчука.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Закон України «Про банкрутство» під банкрутством розуміє зв'язану з браком активів у ліквідній формі неспроможність юридичної особи суб'єкта підприємницької діяльності задовольнити в установлений

для цього строк пред'явлені до нього з боку кредиторів вимоги та виконати зобов'язання перед бюджетом [1].

Загалом банкрутство є регулятором ринкової економіки, основне призначення якого полягає у «відсіюванні» неефективних, неплатоспроможних та збиткових суб'єктів підприємницької діяльності. Незважаючи на це, можна констатувати, що рівень банкрутства в Україні є досить високим.

Статистика американських і європейських ринків свідчить, що зі 100 % новостворених компаній лише 20 % продовжують своє існування після 3 років роботи. При чому з цих 20 % після 6-8 років існування залишається знову лише 20 %. Якщо підрахувати загальний результат, то тільки 4-5 % компаній існують більше 9-10 років. Ця закономірність існує в усіх країнах, на всіх типах ринків [9].

Аналіз статистичних даних свідчить про збільшення кількості підприємств, щодо яких порушено справу про банкрутство в Україні, та які підлягають ліквідації.

Так фінансовий результат великих і середніх підприємств в першому кварталі 2014 р. в цілому склав –128,5 млрд грн (до оподаткування) проти прибутку в 1,3 млрд грн. При цьому кількість збиткових підприємств України істотно зросла та склала 50% від загального числа проти 45,3% за три перших місяці 2013 року.

Підприємства України, за винятком малих підприємств та бюджетних установ, у січні-вересні 2014 року отримали 168,026 мільярда гривень збитку до оподаткування, в той час як за аналогічний період минулого року було отримано 24,106 мільярда гривень прибутку.

В січні-вересні порівняно з аналогічним періодом минулого року фінансовий результат прибуткових підприємств збільшився на 68,2% – до 215,507 млрд гривень. Одночасно фінансовий результат збиткових підприємств зріс у 3,7 разу – до 383,533 млрд гривень.

У 2013 році українські підприємства отримали 24,722 млрд гривень прибутку до оподаткування, що в 3,4 разу нижче показника за 2012 рік [8].

За інформацією Держкомстату, дані наводяться без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та Севастополя.

В 2014 році чисельність підприємств, що отримали збиток від господарської діяльності, відрізняється за видами економічної діяльності та за регіонами країни. Так,

найбільше зростання збитків більш ніж у 5 разів - показали підприємства, що працюють в галузях сільського господарства, професійної і наукової діяльності, охорони здоров'я, операцій з нерухомістю.

Найбільше зростання прибутку – в 4 рази – зафіксоване у фінансовій і страховій діяльності, а також в галузях мистецтва, спорту і відпочинку. Тому можна передбачити, що саме підприємства тих галузей, де отримуються найвищі збитки, мають надалі найвищий ризик банкрутства.

Можна сказати, що регіони з меншою питомою вагою промислових підприємств також мають менше передумов для зростання чисельності збанкрутілих підприємств на своїй території.

До основних причин неплатоспроможності підприємств можна віднести:

- Інфляційні процеси. Індекс інфляції в Україні в 2014 році був найбільшим і становив 124,9 %. Для порівняння в 2013 році – 100,5 %, а 2012 – 99,8 %.

- Нестабільна політична та економічна ситуація. Зокрема значне підвищення ціни на газ та бензин, збільшення собівартості продукції.

- Нестабільність фінансового та валютного ринків. Значне знецінення національної валюти.

Це свідчить про погіршення економічного стану країни в цілому, що негативно впливає на платоспроможність підприємств. Сьогодні спостерігається стійка тенденція до збільшення частки підприємств, які отримали збиток від своєї діяльності, а отже мають передумови для банкрутства в майбутньому.

Процедура банкрутства українських підприємств може тягнутися роками, саме тому за оцінками Всесвітнього банку, Україна за легкістю ведення бізнесу займає 137-е місце, а за ефективністю процедури ліквідації підприємств – 157-е місце із 185 країн світу [4].

Дослідники називають основні фактори банкрутства, вони спричинені неплатоспроможністю підприємства:

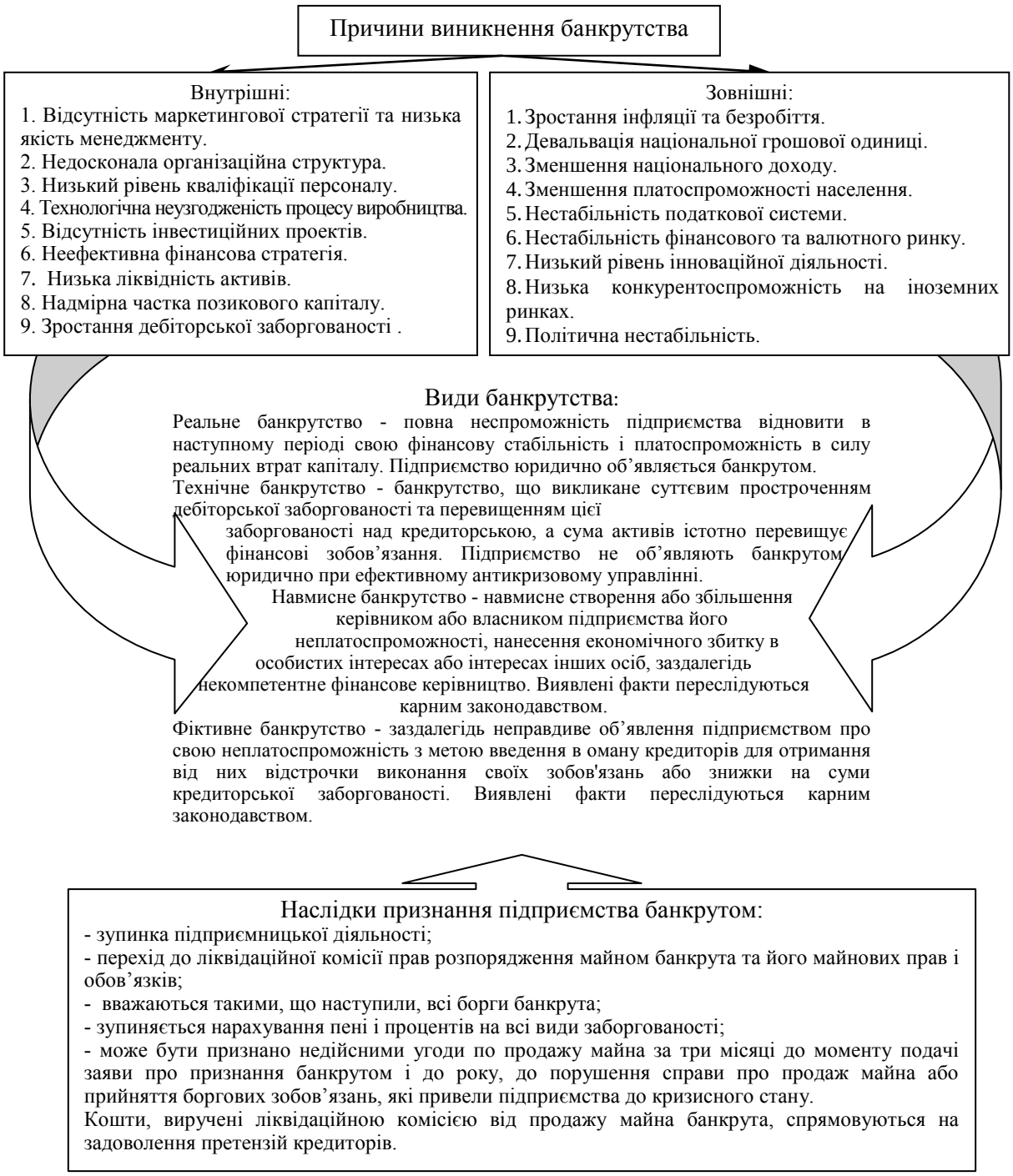

Рис. 1. Причини та наслідки банкрутства підприємства
Джерело: розроблено автором

Уникнення банкрутства підприємств та своєчасність виявлення загроз фінансовій безпеці можливе за допомогою постійного моніторингу за діяльністю. Здійснення моніторингу передбачає проведення поточної діагностики стану підприємства та встановлення загроз і пріоритетів подальшого розвитку.

На даний момент часу в зарубіжній літературі існує безліч методик оцінювання ймовірності банкрутства підприємства. Однак вони не є практичними для підприємств України, оскільки не враховані особливості бухгалтерського та податкового обліку в Україні. Також ці методики носять характер застосування на великих промислових підприємствах, а в Україні переважна кількість банкрутів – це підприємства малого та середнього бізнесу.

Висновки. Отже, наявність значної кількості невирішених проблем щодо банкрутства підприємств в Україні є причиною її низького рейтингу щодо ведення бізнесу в світі і, як наслідок, недостатньої інвестиційної привабливості українських підприємств. Крім того, наявність проблем у сфері регулювання банкрутства підприємств тягне за собою негативні соціально-економічні наслідки для країни в цілому, саме тому вони потребують негайного вирішення та подолання. Система банкрутства в Україні є недостатньо ефективна, адже спостерігається низький показник відшкодування вимог кредиторів, висока витратність коштів.

Що стосується заходів для швидкого і ефективного механізму протидії банкрутства, то найбільш важливими є:

- удосконалення в Україні законодавчої бази про банкрутство;
- розширення державного впливу при вирішенні проблем неплатежів з використанням механізмів банкрутства;
- формування гнучкої системи соціального страхування на випадок банкрутства, включаючи обов‘язкове і добровільне страхування працівників.

Список використаних джерел:

1.Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 30.06.1999 р.
2.Бланк И.А. Финансовый менеджмент. Учебный курс. 2-е изд., перераб. И доп. - .:Эльга, Ника-Центр, 2004. - 656 с.
3.Гутгарц Д. О банкротстве снова по-новому / Дмитрий Гутгарц // Права бизнеса, 2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу: Prostopravo.com.ua.
4.Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
5.Кривов’язюк І.В. «Антикризове управління підприємством»: навч. посібник для студентів ВНЗ. - К.:Кондор, 2008. - 366с.
6.Льодіна О. Процесуальні диверсії у справах про банкрутство / Льодіна О. //Юридичний журнал. - 2011, №2. 8. Мігорян М. «Феномен банкрутства підприємств в Україні» / Мігорян М. // Матеріали всеукраїнської студентської інтернет-конференції «Стратегії економічного розвитку підприємств в умовах глобалізації » від 25.04.2012р., [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://conf-cv.at.ua/forum/85-826-1/.
7.Матвійчук А.В. Нечіткі, нейромережеві та дискримінантні моделі діагностування можливості банкрутства підприємств / А.В. Матвійчук // Нейро-нечіткі технології моделювання в економіці: науково-аналітичний журнал. – 2013. - С.71-118.
8.Статистичний щорічник України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
9.Терещенко О. О. Антикризове фінансове управління на підприємстві / О.О. Терещенко.- К.: КНЕУ, 2004. - 268 с.
10. Фінансова санація та банкрутство підприємства: навч. посіб./Л.О.Омелянович [та ін.]; наук. ред. Л.О.Омелянович / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського, каф. фінансів. – Донецьк: [ДонНУЕТ[, 2011. – 198 с.
11. Фурман Т.Ю., Прокопович Н.І. «Причини банкрутства та механізми його запобігання на підприємстві». – Режим доступу : http://www.rusnauka.com

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

УДК 336:004.896(07)
Пиріг С.О., к.е.н., доцент
Олександренко І.В., к.е.н., доцент
Луцький національний технічний університет

АВТОМАТИЗАЦІЯ ДІАГНОСТИКИ ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВА

У статті запропоновано автоматизацію діагностики ймовірності банкрутства підприємства за найбільш поширеними моделями дискримінантного аналізу (R-модель прогнозування банкрутства підприємства, універсальна дискримінантна функція прогнозування банкрутства, модель оцінювання ймовірності банкрутства В.П. Мартиненко, модель діагностики банкрутства Л.Л. Гриценко, І.М. Боярко, А.А. Губар).
Ключові слова: автоматизація, діагностика, модель оцінювання ймовірності банкрутства, дискримінантний аналіз.

Pyrih S., Oleksandrenko I.

DIAGNOSTIC AUTOMATION PROBABILITY ENTERPRISE BANKRUPTCY

In the article the automation of diagnostic probability of bankruptcy for the most common models of discriminant analysis (R-model prediction of bankruptcy, the universal discriminant function prediction of bankruptcy, the model estimation of probability of bankruptcy V. P. Martynenko, model diagnostics bankruptcy L.L. Gritsenko, I.M. Boyarko, A.A. Gubar).
Keywords: automation, diagnosis, evaluation model the probability of bankruptcy, discriminant analysis.

Пыриг С.А., Олександренко И.В.

АВТОМАТИЗАЦИЯ ДИАГНОСТИКИ ВЕРОЯТНОСТИ БАНКРОТСТВА ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье предложена автоматизация диагностики вероятности банкротства предприятия по наиболее распространенным моделям дискриминантного анализа (R-модель прогнозирования банкротства предприятия, универсальная дискриминантная функция прогнозирования банкротства, модель оценивания вероятности банкротства В.П. Мартыненко, модель диагностики банкротства Л.Л. Гриценко, И.М. Боярко, А.А. Губар).
Ключевые слова: автоматизация, диагностика, модель оценивания вероятности банкротства, дискриминантный анализ.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах глобалізації та нарощення конкуренції кожне підприємство повинне володіти інформацією про стан та перспективи власного розвитку, наявні та потенційні проблеми. У цьому аспекті зростає роль діагностики як передумови формування інформаційної системи для прийняття управлінських рішень та розробки стратегічних програм розвитку. Одним із вагомих напрямів діагностики діяльності є діагностика ймовірності банкрутства підприємства. Існування будь-якого підприємства важко уявити сьогодні без використання сучасних інформаційних технологій. Ведення обліку, планування діяльності підприємства та багато іншого виконується за допомогою технічно-програмного забезпечення. Тому актуально говорити про автоматизацію діагностики

ймовірності банкрутства підприємства, що значно скоротить витрати часу на проведення такого аналізу.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питаннями діагностики банкрутства займались такі науковці, якими розроблено моделі діагностики банкрутства підприємства: Мартиненко В.П., Л.Л. Гриценко, І.М. Боярко, А.А. Губар, Терещенко О.О., Сайфуліна Р.С., Шеремета А. Д., Ковальова В. В., Е. Альтман, Р. Таффлер, та ін., а також науковці, роботи, яких присвячені аналізу та діагностики фінансового стану підприємства: Герасимчук З.В., Вахович І.М., Кривов'язюк І.В., Швиданенко Г.О, Цал-Цалко Ю.С., Хотомлянський О.Л., Ізмайлова К.В.

Цілі статті. Зважаючи на вище сказане, метою даної статті є автоматизація діагностики ймовірності банкрутства підприємства за найбільш поширеними моделями дискримінантного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Фінансова діагностика – це комплексний аналіз показників підприємства, які характеризують фінансовий стан підприємства. Метою проведення фінансової діагностики автоматизованим шляхом є вчасне виявлення основних перешкод в роботі підприємства та визначення напрямів їх подолання, що забезпечить формування висновків та розробки стратегічних програм підприємства для його конкурентоспроможності та здатності зайняти найбільш вигідну позицію в економічному середовищі, що постійно змінюється та формується під впливом різноманітних факторів.

Під діагностикою банкрутства підприємства розуміють процес оцінки показників-індикаторів кризового стану підприємства, їх порівняння із нормативними значеннями і визначення причин, наслідків та напрямів усунення загроз банкрутства. Основними етапами діагностики ймовірності банкрутства підприємства є: вибір та систематизація джерел інформації; визначення методики діагностики; проведення діагностики за різними моделями оцінювання ймовірності банкрутства, що розроблені в світовій та вітчизняній практиці; формування висновків за результатами оцінювання ймовірності банкрутства за кожною моделлю; формування узагальнюючого висновку та прийняття управлінських рішень, щодо проведення санації підприємства.

Основними джерела інформації для діагностики ймовірності банкрутства є фінансова звітність підприємства. До найбільш поширених методів діагностики ймовірності банкрутства є моделі дискримінантного аналізу. В нашій роботі ми пропонуємо здійснити автоматизацію такого аналізу згідно чотирьох моделей: R-моделі прогнозування банкрутства підприємства, універсальної дискримінантної функції прогнозування банкрутства, моделі оцінювання ймовірності банкрутства В. П. Мартиненко та моделі діагностики банкрутства Л.Л. Гриценко, І.М. Боярко, А.А. Губар та порівняти їх результати.

Прогнозування банкрутства на *основі R- моделі* запропонували учені Іркутської державної економічної академії [1]. Згідно з цією моделлю ймовірність банкрутства визначають за такою формулою:

$$R = 8{,}38K_1 + K_2 + 0{,}054K_3 + 0{,}63K_4, \quad (1)$$

де K_1 – відношення оборотних активів до суми активів;

K_2 – відношення чистого прибутку до власного капіталу;

K_3 – відношення виручки від реалізації товарів, робіт, послуг до суми активів;

K_4 – відношення чистого прибутку до інтегральних витрат.

Результати оцінки ймовірності банкрутства на основі R-моделі представлені в табл. 1, комірки C9:E9. Висновок, щодо ризику банкрутства розміщений в комірках C10:E10 (формула розрахунку → F10), який здійснено згідно шкали значень R.

Таблиця 1.

Оцінка ймовірності банкрутства на основі R-моделі

	A	B	C	D	E	F
3	**Показник**		**Роки**			**Формула Excel**
4			**2012**	**2013**	**2014**	
5	K_1	Відношення оборотних активів до суми активів ***(рядок Ф1 1195)/ (рядок Ф1 1300)***	0,3646	0,3290	0,3541	***=Ф1!E48/Ф1!E50***
6	K_2	Відношення чистого прибутку до власного капіталу ***(рядок Ф2 2350 або 2355)/(рядок Ф1 1495)***	0,2328	0,1432	0,3920	***=ЕСЛИ(Ф2!E32=0;Ф2!E33/Ф1!E62;Ф2!E32/Ф1!E62)***
7	K_3	Відношення виручки від реалізації товарів, робіт, послуг до суми активів ***(рядок Ф2 2000)/ (рядок Ф1 1300)***	4,6678	3,2993	2,8489	***=Ф2!E8/Ф1!E50***
8	K_4	Відношення чистого прибутку до інтегральних витрат ***(рядок Ф2 2350 або 2355)/(рядок Ф2 2050)***	0,0455	0,0391	0,1314	***=ЕСЛИ(Ф2!E32=0;Ф2!E33/Ф2!E9;Ф2!E32/Ф2!E9)***
9	***R***	**Результат розрахунку на основі *R-моделі***	**3,5688**	**3,1029**	**3,5959**	***=8,38*E5+E6+0,054* E7+0,63*E8***
10		**ВИСНОВОК**	***Ймовірність банкрутства мінімальна до 10%***	***Ймовірність банкрутства мінімальна до 10%***	***Ймовірність банкрутства мінімальна до 10%***	***=ЕСЛИ(E9>0,42;"Ймовірність банкрутства мінімальна до 10";ЕСЛИ(E9>0,32; "Ймовірність банкрутства низька (15%-20%)";ЕСЛИ (E9>0,18;" Ймовірність банкрутства середня (35%-50%)";ЕСЛИ(E9>=0;" Ймовірність банкрутства висока (60%-80%)"; "Ймовірність банкрутства максимальна 90%-100%"))))***

Умовам діяльності українських підприємств максимально відповідає універсальна дискримінантна функція, яка дозволяє значно спростити процес аналізу фінансової стійкості, дати більш однозначну, ніж при використанні традиційних методів, оцінку фінансового стану підприємства [2]. Прогнозування банкрутства за допомогою *універсальної дискримінантної функції* (УДФ) здійснюється згідно з математичною моделлю ймовірності банкрутства підприємства і розраховується на основі інтегрального показника рівня загрози банкрутства:

$$Z = 1{,}5x_1 + 0{,}08x_2 + 10x_3 + 5x_4 + 0{,}3x_5 + 0{,}1x_6, \quad (2)$$

де X_1 − відношення Cash-flow операційного, інвестиційного, фінансового до суми зобов'язань підприємства;

X_2 − відношення валюти балансу до суми зобов'язань підприємства;

X_3 − відношення чистого прибутку до валюти балансу;

X_4 − відношення чистого прибутку до виручки від реалізації товарів, робіт, послуг;

X_5 − відношення вартості виробничих запасів до виручки від реалізації товарів;

X_6 − відношення виручки від реалізації товарів, робіт, послуг до валюти балансу.

Результати розрахунку показників за моделлю УДФ відображено в табл. 2. Відповідно до шкали визначається ймовірність банкрутства підприємства (комірки

C12:E12, формула розрахунку → F12).

Таблиця 2.

Оцінка ймовірності банкрутства підприємства за моделлю УДФ

	A	B	C	D	E	F
3	**Показник**		**Роки**			**Формула Excel**
4			**2012**	**2013**	**2014**	
5	X_1	Відношення Cash-flow операційного, інвести-ційного, фінансового до суми зобов'язань підприємства ***(рядок Ф3 3195+3295+3395)/ (рядок Ф1 1595+1695+1700)***	1,3607	-0,0472	0,1171	***=(Ф3!E30+Ф3!E48+Ф3!E62)/(Ф1 !E70+Ф1!E89+Ф1!E90)***
6	X_2	Відношення валюти балансу до суми зобов'язань підприємства ***(рядок Ф1 1900))/(рядок Ф1 1595+1695+1700)***	2,9129	3,0682	3,3121	***=Ф1!E91/(Ф1!E70+Ф1!E89+Ф1! E90)***
7	X_3	Відношення чистого прибутку до валюти балансу ***(рядок Ф2 2350 або 2355)/(рядок Ф1 1900)***	0,1529	0,0965	0,2736	***=ЕСЛИ(Ф2!E32=0;Ф2!E33/Ф1!E 91;Ф2!E32/ Ф1!E91)***
8	X_4	Відношення чистого прибутку до виручки від реалізації товарів, робіт, послуг ***(рядок Ф2 2350 або 2355)/(рядок Ф2 2000)***	0,0328	0,0293	0,0961	***=ЕСЛИ(Ф2!E32=0;Ф2!E33/Ф2!E 8;Ф2!E32/ Ф2!E8)***
9	X_5	Відношення вартості виробничих запасів до виручки від реалізації товарів, робіт, послуг ***(рядок Ф1 1101)/ (рядок Ф2 2000)***	0,0168	0,0165	0,0230	***=Ф1!E26/Ф2!E8***
10	X_6	Відношення виручки від реалізації товарів, робіт, послуг до валюти балансу ***(рядок Ф2 2000)/ (рядок Ф1 1900)***	4,6678	3,2993	2,8489	***=Ф2!E8/Ф1!E91***
11	***Z***	**Результат розрахунку за моделлю УДФ**	**4,4388**	**1,6210**	**3,9490**	***=1,5*E5+0,08*E6+10*E7+5*E8+0,3*E9 +0,1*E10***
12		**ВИСНОВОК**	***Підприємство вважається фінансово стійким і йому не загрожує банкрутство***	***Фінансова рівновага підприємства порушена, але за умови своєчасного здійснення антикризових заходів банкрутство йому не загрожує***	***Підприємство вважається фінансово стійким і йому не загрожує банкрутство***	***=ЕСЛИ(E11>2;"Підприємство вважається фінансово стійким і йому не загрожує банкрутство"; ЕСЛИ(E11>1;"Фінансова рівновага підприємства порушена, але за умови своєчасного здійснення антикризових заходів банкрутство йому не загрожує";ЕСЛИ(E11>0; "Підприємству загрожує банкрутство, якщо воно не здійснить санаційних заходів"; "Підп-мство є напівбанкрутом")))***

Вітчизняними науковцями Л.Л. Гриценко, І.М. Боярко, А.А. Губар розроблена модель діагностики ймовірності банкрутства, яка в більшій мірі пристосована до результатів діяльність українських підприємства і яка має наступний зміст:

$$Z = 0{,}0820 * X1 + 0{,}0209 * X2 + 0{,}0987 * X3 + 0{,}9915 * X4 - 1{,}253 \ , \qquad (3)$$

де, $X1$ - коефіцієнт швидкої ліквідності;
$X2$ - коефіцієнт фінансування;
$X3$ - коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами;
$X4$ - коефіцієнт оборотності активів [3].

Результати показників за моделлю Л.Л. Гриценко, І.М. Боярко, А.А. Губар відображені в табл. 3, комірки С10:Е10. Відповідно до шкали визначається висновок ймовірності банкрутства підприємства (комірки С11:Е11, формула розрахунку → F11).

Таблиця 3.

Оцінка ймовірності банкрутства підприємства за моделлю Л.Л. Гриценко, І.М. Боярко, А.А. Губар

	A	B	C	D	E	F
4	**Показник**		**Роки**			**Формула Excel**
5			**2012**	**2013**	**2014**	
6	X_1	Коефіцієнт швидкої ліквідності ***(рядок Ф1 1120+1125+1130+1135+1140+1145+1150+1155+1160+1165+1190)/(рядок Ф1 1695+1700)***	0,7035	0,6324	0,6599	***=СУММ(Ф1!Е31:Е35;Ф1!Е38:Е43;Ф1!Е47)/ (Ф1!Е89+Ф1!Е90)***
7	X_2	Коефіцієнт фінансування ***(рядок Ф1 1495)/(рядок Ф1 1595+1695+1700)***	1,9129	2,0682	2,3121	***=Ф1!Е62/(Ф1!Е70+ Ф1!Е89+Ф1!Е90)***
8	X_3	Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами ***(рядок Ф1 1195+1200-1695-1700)/(рядок Ф1 1195+1200)***	0,0584	0,0093	0,1473	***=(Ф1!Е48+Ф1!Е49-Ф1!Е89-Ф1!Е90)/(Ф1!Е48+Ф1!Е49)***
9	X_4	Коефіцієнт оборотності активів ***(рядок Ф2 2000)/((рядок Ф 1 1300 на початок року+ рядок Ф1 1300 на кінець року)/2)***	4,6678	3,9531	3,1570	***=Ф2!Е8/((Ф1!D50+Ф1!Е50)/2)***
10	***Z***	Рівень життєздатності промислового підприємства за моделлю ***Л.Л. Гриценко, І.М. Боярко, А.А. Губар***	**3,4786**	**2,7625**	**1,9941**	***=0,082*Е6+0,0209*Е7+0,0987*Е8 +0,9915*Е9-1,253***
11	**ВИСНОВОК**		Фінансовий стан підприємства є задовільним	Фінансовий стан підприємства є задовільним	Фінансовий стан підприємства є задовільним	***=ЕСЛИ(Е10<0;"Фінансовий стан підприємства незадовільний, воно перебуває у кризі або під її загрозою";"Фінансовий стан підприємства є задовільним")***

Також у вітчизняній практиці є розроблена модель діагностики ймовірності банкрутства В П. Мартиненко, яка має наступний зміст:

$$K_{р.ж.}=1,0K_{п.л.}+2,5K_{а.л.}+2,86K_{м.в.к.}+2,0K_{м.в.пр.}+3,33K_{р.пр.}\ , \qquad (4)$$

де $K_{р.ж.}$ – рівень життєздатності промислового підприємства;
$K_{п.л.}$ – коефіцієнт поточної ліквідності;

$К_{а.л.}$ – коефіцієнт абсолютної ліквідності;
$К_{м.в.к.}$ – коефіцієнт маневреності власного капіталу;
$К_{м.в.пр.}$ – коефіцієнт майна виробничого значення;
$К_{р.пр.}$ – коефіцієнт рентабельності реалізації продукції [4].

На підставі результатів табл. 4, комірок C10:E10 встановлюється рівень життєздатності підприємства, який служить основним індикатором встановлення ймовірності банкрутства підприємства (комірки C11:E11, формула розрахунку → F11) за моделлю В.П. Мартиненко.

Таблиця 4.

Оцінка ймовірності банкрутства підприємства за моделлю В.П. Мартиненко

	A	B	C	D	E	F
3	**Показник**		**Роки**			**Формула Excel**
4			**2012**	**2013**	**2014**	
5	*Кп.л.*	Коефіцієнт поточної ліквідності (***рядок Ф1195+1200)/(рядок Ф1 1695+1700)***	1,0620	1,0094	1,1728	***=(Ф1!E48+Ф1!E49)/(Ф1 !E89+Ф1!E90)***
6	*Ка.л.*	Коефіцієнт абсолютної ліквідності (***рядок Ф1 1160+1165)/(рядок Ф1 1695+1700)***	0,3632	0,2435	0,2004	***=(Ф1!E86+Ф1!E87)/(Ф1 !E89+Ф1!E90)***
7	*Км.в.к.*	Коефіцієнт маневреності власного капіталу ***(рядок Ф1 1195+1200-1695-1700)/(рядок Ф1 1495)***	0,0324	0,0046	0,0747	***=(Ф1!E48+Ф1!E49-Ф1!E89-Ф1!E90)/Ф1!E62***
8	*Км.в.пр.*	Коефіцієнт майна виробничого значення ***(рядок Ф1 1095+1101)/ (рядок Ф1 1300)***	0,7137	0,7256	0,7113	***=(Ф1!E23+Ф1!E26)/Ф1 !E50***
9	*Кр.пр.*	Коефіцієнт рентабельності реалізації продукції ***(рядок Ф2 2090 або 2095)/(рядок Ф2 2000)***	0,2794	0,2524	0,2690	***=ЕСЛИ(Ф2!E11=0;Ф2!E12/Ф2!E8;Ф2!E11/Ф2 !E8)***
10	*Кр.ж.*	Рівень життєздатності промислового підприємства за моделлю ***В.П. Мартиненко***	**4,4204**	**3,9229**	**4,2057**	***=1*E5+2,5*E6+2,86*E7 +2*E8+3,33*E9***
11	**ВИСНОВОК**		**Середній рівень життєздатності**	**Низький рівень життєздатності**	**Середній рівень життєздатності**	***=ЕСЛИ(E10>=5,01;" Рівень життєздатності підприємства високий"; ЕСЛИ(E10>=4,16; "Середній рівень життєздатності"; ЕСЛИ(E10>=2,26;"Низький рівень ;"Дуже низький рівень")))***

Підсумовуючи результати вище зазначеної діагностики ймовірності банкрутства за різними моделями зводимо їх в табл. 5.

Таблиця 5.

Результати оцінки ймовірності банкрутства за різними методиками

Показник	Роки		
	2012	2013	2014
Оцінка ймовірності банкрутства на основі *R-моделі*	Ймовірність банкрутства мінімальна до 10%	Ймовірність банкрутства мінімальна до 10%	Ймовірність банкрутства мінімальна до 10%
Оцінка ймовірності банкрутства підприємства за моделлю *універсальної дискримінантної функції*	Підприємство вважається фінансово стійким і йому не загрожує банкрутство	Фінансова рівновага підприємства порушена, але за умови своєчасного здійснення антикризових заходів банкрутство йому не загрожує	Підприємство вважається фінансово стійким і йому не загрожує банкрутство
Оцінка ймовірності банкрутства підприємства за моделлю *Л.Л. Гриценко, І.М. Боярко, А.А. Губар*	Фінансовий стан підприємства є задовільним	Фінансовий стан підприємства є задовільним	Фінансовий стан підприємства є задовільним
Оцінка ймовірності банкрутства підприємства за моделлю *В.П. Мартиненко*	Середній рівень життєздатності	Низький рівень життєздатності	Середній рівень життєздатності

Висновки. За результатами табл. 5 необхідно зробити загальний висновок щодо ймовірності банкрутства підприємства. Таким чином більшість однакових результатів дозволить скласти загальний «портрет» фінансової ситуації на підприємстві та визначити необхідність і напрями проведення санації.

Автоматизація оцінки ймовірності банкрутства підприємства дозволить швидко та якісно здійснити усесторонній аналіз фінансово-економічної діяльності підприємства та виявити тенденції його розвитку, визначити причини зміни стану підприємства та важелів його оптимізації.

Список використаних джерел:

1.Аналіз неспроможності підприємства. Чотирьохфакторна R-модель Іркутської державної економічної академії // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bankrotstvo.do.am/news/chetyrekhfaktornaja_ model/2011-04-24-30
2.Прогнозування банкрутства підприємства за допомогою універсальної дискримінантної функції // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lastmanage.ru/sanvs-49-3.html
3.Гриценко Л.Л., Боярко І.М., Губар А.А. Дискримінантна модель діагностики банкрутства малих підприємств //Л.Л. Гриценко, І.М. Боярко, А.А. Губар // Актуальні проблеми економіки. Науковий економічний журнал. – 2009. – №5(95). – С. 256-262.
4.Мартиненко В.П. Стратегія життєздатності підприємств промисловості: Навч. посібник. - К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 328 с.

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

УДК 331.101.262:656.2
Ревіна О.М.
Державний економіко-технологічний університет транспорту

СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Автором даної публікації запропоновано механізм ефективного управління людським потенціалом підприємств, а також його інноваційні компоненти, впровадження яких у практику діяльності дозволить підприємствам залізничного транспорту досягти економічного та соціального ефекту для подальшого сталого розвитку транспортної галузі в цілому. Ядром механізму є концептуальні положення (концепція) паритетного управління та розвитку людського потенціалу яка спрямована на підвищення продуктивності діяльності та конкурентоспроможності підприємств.

Ключові слова: механізм, ефективність, людський потенціал, інновації, продуктивність, конкурентоспроможність, концепція паритетного управління, економічний та соціальний ефект, розвиток транспортної галузі, стале зростання.

Revina O.

CORE ELEMENTS OF THE MECHANISM FOR EFFECTIVE HUMAN POTENTIAL MANAGEMENT IN THE RAILWAY INDUSTRY

The author of this publication is offered to consider the mechanism of effective human potential management to be used by enterprises and its innovative components whose implementation in practice of railway industry enables their businesses to achieve economic and social impact for sustainable development of the transport sector as a whole. The core mechanism is conceptual points (concept) of parity management and human development aimed at increasing the productivity and competitiveness of the enterprises.

Keywords: mechanism, effectiveness, human potential, innovations, productivity, competitiveness, the parity management concept, economic and social effects, transport sector development, sustainable growth.

Ревина О.Н.

СКЛАДОВЫЕ МЕХАНИЗМА ЕФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ЛЮДСЬКИМ ПОТЕНЦИАЛОМ ПРЕДПРИЯТИЙ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА

Автором данной публикации предложен механизм эффективного управления людским потенциалом предприятий железнодорожного транспорта, а также его инновационные компоненты, внедрение которых в практику деятельности позволит предприятиям железнодорожного транспорта достичь экономического и социального эффекта для дальнейшего устойчивого развития транспортной отрасли в целом. Ядром механизма являются концептуальные положения (концепция) паритетного управления и развития людского потенциала, нацеленная на повышение продуктивности деятельности и конкурентоспособности предприятий.

Ключевые слова: механизм, эффективность, людской потенциал, инновации, продуктивность, конкурентоспособность, концепция паритетного управления, экономический и социальный эффект, развитие транспортного сектора, устойчивый рост.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Підвищення ефективності діяльності та конкурентоспроможності залізничних підприємств значною мірою залежить від ефективного механізму управління людським потенціалом, забезпечення його раціонального використання, що в свою чергу передбачає кваліфіковане та якісне управління**,** наявність компетентних менеджерів та фахівців, удосконалення мотиваційного механізму**,** використання фінансового, трудового, виробничого ресурсів та інше.. Недостатньо дослідженими залишаються механізм управління людським потенціалом на підприємствах залізничного транспорту у відповідності з сучасними трансформаційними процесами і тенденціями економіки знань, підвищення конкурентоспроможності підприємства через ефективне управління людським потенціалом, що в умовах ключової значущості інноваційності в економічному секторі господарювання стає все більш актуальним. Така актуальність набуває ознак об'єктивної необхідності з проведенням структурної реформи залізничного транспорту України, що ставить особливі вимоги до удосконалення механізму управління людським потенціалом суб'єктів господарювання у відповідність з напрямом стратегічного вектору розвитку галузі в цілому.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання теорії і практики розвитку людського потенціалу на транспорті знайшли відображення в наукових роботах вітчизняних та зарубіжних економістів, таких як: М.В. Макаренко, В.П. Ільчук, Н.В. Чебанова, Н.М. Корольова, Л.О. Українська, О.М. Криворучко, М.С. Стасишен та ін. Водночас потребують більшої деталізації питання визначення ефективного механізму формування та реалізації людського потенціалу підприємств залізничного транспорту в контексті інтелектуалізації економіки.

Цілі статті: Формування складових механізму ефективного управління людським потенціалом на підприємствах залізничного транспорту; оцінка ефективності впровадження механізму управління людським потенціалом на залізничному підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Практична реалізація стратегії розвитку залізничної транспортної галузі в Україні значно залежить від цілісної концепції управління та розвитку людського потенціалу, яка в свою чергу забезпечується шляхом створення ефективного механізму, складовими якого є принципи, методи та технології.

В цілому поняття механізму характеризує сукупність форм і методів управління; систему засобів впливу на об'єкт дослідження; набір зв'язків, що забезпечують досягнення кінцевої мети; а також поєднання всього вищезазначеного. Також під механізмом розуміють послідовність процесів, чи систему, що визначає порядок організації тієї чи іншої діяльності.

У дослідженнях А. Кульмана [1] зазначено, що «економічний механізм – це необхідний взаємозв'язок, що природно виникає між різними економічними явищами»; крім того, дослідник показує місце категорії економічних механізмів в апараті економічної науки, надає класифікацію економічних механізмів, характеризує їх дію в умовах ринкової економіки тощо.

Отже, економічний механізм є певною системою економічних форм, методів та важелів, що забезпечує ефективні внутрішні та зовнішні зв'язки підприємства, формує умови отримання доходів, сприяє розвитку виробничих відносин тощо. При цьому механізм виступає організаційно-економічною формою управління підприємством, яка забезпечує впровадження більш сучасних, інноваційних методів аналізу, планування та організації процесів виробничо-фінансової діяльності.

У даному дослідженні механізм розвитку людського потенціалу розглядається як послідовність реалізації злагодженої концепції партнерської взаємодії людей, що сприяє поступовому розвитку та гармонійному узгодженню економічних та соціальних інтересів й зусиль всіх учасників процесу, їх відповідності поставленій меті щодо забезпечення ефективної діяльності та створення необхідних умов для досягнення сталого розвитку транспортного виробництва в ринковому середовищі.

Механізм управління людським потенціалом підприємств представляє собою систему взаємопов'язаних принципів, форм, методів та технологій, які є компонентами концептуальних положень паритетного управління, впровадження яких дозволяє підприємствам досягти економічного та соціального ефекту для подальшого сталого розвитку підприємств та транспортної галузі в цілому.

При цьому важливим орієнтиром є стратегія розвитку, що являє собою набір правил, якими керується підприємство при прийнятті управлінських рішень, щоб забезпечити здійснення місії та досягнення господарських цілей. Розпорядженням КМУ від 16 грудня 2009 р. № 1555-р схвалено Стратегію розвитку залізничного транспорту на період до 2020 року яка визначає основні напрями її реалізації.

Механізм розвитку залізничної транспортної галузі через управління людським потенціалом підприємств враховує особливості організації процесу надання транспортних послуг і характеризується інноваційним підходом, який акумулює стратегічний вектор, глобальну мету та пріоритетні завдання розвитку транспортної індустрії та імплементацію концептуальних положень паритетного управління на підприємствах галузі (структура механізму відображена на рисунку 1). Стратегічний вектор розвитку залізничного транспорту орієнтований на прискорення темпів інтеграції залізничного транспорту України до європейської та світової транспортної системи. Стратегія розвитку включає такі головні напрямки: модернізацію залізничних ліній за напрямками міжнародних транспортних коридорів; удосконалення технології організації перевезень; впровадження ринкового механізму ціноутворення**;** удосконалення фінансово-економічної діяльності залізниць, забезпечення її прозорості; налагодження платформи тісного міжнародного економічного співробітництва.

Глобальна мета характеризує підвищення конкурентоспроможності залізниць та забезпечення сталого розвитку транспортної галузі шляхом досягнення економічного та соціального ефекту суб'єктів господарювання.

Пріоритетні завдання – впровадження принципів європейської транспортної політики; реформування галузі залізничного транспорту; підвищення рівня компетенції управлінців та спеціалістів галузі.

Сучасна модель економічного зростання транспортної галузі має базуватися на ресурсах, які практично є невичерпаними, а саме на знаннях, творчих здібностях, інтелекті людини та цілісної системи партнерської взаємодії, що відображено у концептуальних положеннях паритетного управління та розвитку людського потенціалу.

Концептуальні положення (Концепція) паритетного управління та розвитку людського потенціалу відбудовують механізм гармонізації економічних та соціальних інтересів всіх учасників процесу: держави, роботодавців, робітників, споживачів. Ядром механізму є спільна спрямованість та скорочення розриву між економічними інтересами всіх учасників процесу, підвищення продуктивності діяльності та формування відповідальності за результати.

Концепція паритетного управління представляє собою підґрунтя управління організацією, яке спирається на людський потенціал як на основу організації. Суть концепції паритетного управління полягає в тому, щоб забезпечити такі умови праці та культуру взаємодії менеджерів та персоналу, яка відображає зацікавленість всіх співробітників підприємства у позитивному кінцевому результати тобто досягненні цілій та завдань на індивідуальному рівні, на рівні команд та організації в цілому.

Тому Концепція - це алгоритм системного партнерства співробітників підприємства та активна участь персоналу у життєдіяльності підприємства на всіх етапах його розвитку. Головними компонентами Концепції – є системне планування та креативна культура які створюються на платформі партнерської синергетичної співпраці людей.

Принципи є невід'ємною частиною Концепції як базові постулати формування цілісної моделі трансформації підприємства шляхом управління та розвитку людського потенціалу. Важливою складовою механізму є функції, що представляють собою елементи підтримуючі процес управління та розвитку людського потенціалу на підприємстві, такі як: процес планування та прогнозування рекрутингу; процес адаптації та орієнтації; процес навчання та кар'єрного росту, мотивація та стимулювання; процес аудиту результатів діяльності.

Процес планування та прогнозування рекрутингу застосовується на попередніх стадіях розробки планів як інструмент наукового передбачення, обґрунтованого аналізу потреб у персоналі, отримання додаткової інформації щодо вироблення рішень.

Одним з факторів, що визначають розвиток організації, вважається активізація творчого потенціалу працівників, яка багато в чому залежить від способів включення нових співробітників у життєдіяльність організації тобто політика адаптації та орієнтації.

Процес навчання та кар'єрного росту – це систематичний процес формування у працівників підприємства теоретичних знань, умінь та практичних навичок та є одним із способів, що допомагають генерувати нові ідеї для бізнесу, розробляти та впроваджувати сучасні технології, а також готувати високопрофесійних співробітників. Для реалізації цього повинна бути ціла система, спрямована на професійний розвиток та кар'єрний ріст фахівців компанії та маюча акцент на наставництво і консультування підлеглих, паритетний доступ к програмам розвитку, тобто проведення заходів, що сприяють розкриттю потенціалу працівників. Важливо гармонізувати процес навчання з потребами бізнесу задля більш ефективного досягнення цілій та завдань підприємства. Створюючи процес мотивації та стимулювання на підприємстві, потрібно визначитися із застосуванням певних типів матеріального і морального

стимулювання які дозволяють мобілізувати творчу та інтелектуальну активність людини на досягнення цілей та завдань підприємства.

Питанням мотивації та стимулювання приділялась значна увага західними і американськими класиками, найбільш відомими є наступні методики: Ієрархія потреб Маслоу, теорія Герцберга, Аргіріса, Мак-Грегора, модель Портера – Лоулера та інших. Застосування в практиці менеджменту персоналу моделі Портера – Лоулера зводиться до реалізації розуміння того, що результативна праця веде до задоволення. Тобто в управлінні необхідно враховувати й те, що відчуття виконаної працівником роботи викликає задоволення і, таким чином, впливає на результативність. Процес аудиту результатів діяльності (оцінка персоналу) – це комплекс заходів, спрямованих на вияв відповідності результатів діяльності, якостей і потенціалу особистості працівника вимогам за профілями основних компетенцій. Оцінювання персоналу розглядається як елемент управління і як система атестації персоналу, в той же час це необхідний засіб вивчення якісного складу людського потенціалу організації, а також основа для удосконалення індивідуальних трудових здібностей працівника і підвищення його кваліфікації.

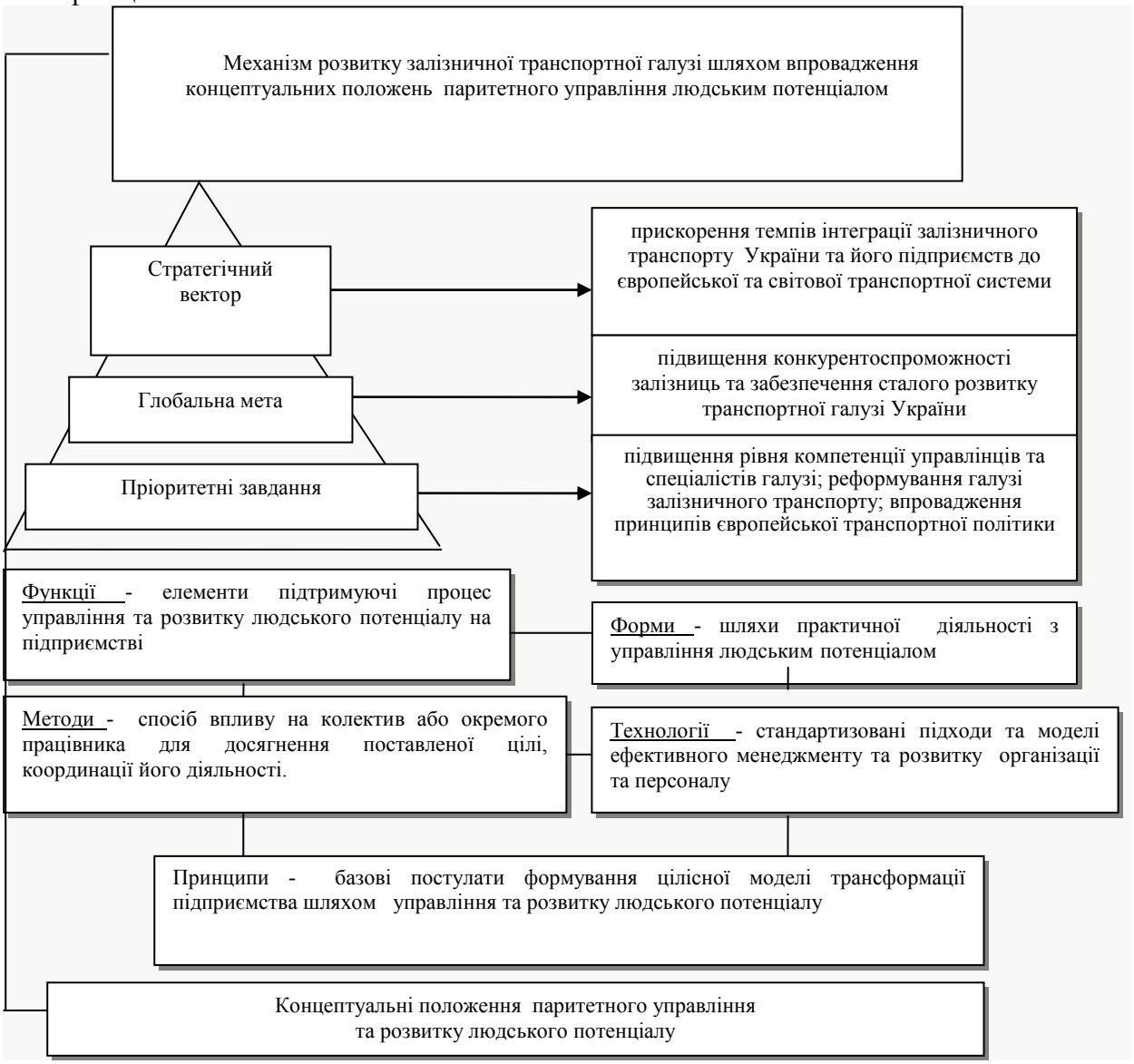

Рис. 1. Механізм розвитку залізничної галузі шляхом управління та розвитку людського потенціалу підприємств

Існують такі сучасні тенденції в цьому напрямку: поширення методів оцінки на всі категорії персоналу; розширення доступу персоналу до результатів його оцінки; активне включення персоналу в процес його оцінки через залучення до самоаналізу діяльності і розробки заходів з поліпшення результативності; розширення кола оцінювачів.

Створити збалансовану систему проведення аудиту з точки зору об'єктивності досить складно, тому на сьогодні існує декілька підходів і систем оцінки персоналу. Систематизацією методів оцінювання ефективності навчання персоналу займалися такі зарубіжні автори: Brinkerhoff, DeSimone, Holton, Kaufman, Kraiger, Noe, Russ Eft, Vilmante та інші [2-9]. Роботи цих авторів обґрунтовують різні підході та категорії оцінки враховуючи елементи мотивації, зовнішні чинники, наслідки, пристосованість, планування дій, навчання, практичне застосування знань на робочому місці, результати діяльності, повернення від інвестицій.

Ретельний аналіз досліджень цих авторів дозволяє побачити певні спільні компоненти у складі різних методів та моделей. Не зважаючи на особливості тієї чи іншої моделі та застосованих прийомів розрахунків, що в цілому зумовлено різним характером поставлених завдань та концептуальними поглядами на механізми формування результату навчання персоналу, напрямки оцінювання слідують логіці процесу навчання.

Окреме місце належить прийомам трансформації нового організаційного або виробничого результату у грошовий вираз. Порівняння ж результату й витрат тобто спосіб визначення економічної ефективності програм навчання персоналу мало чим відрізняється від традиційних методів обґрунтування управлінських рішень, і для сфери навчання персоналу вже запропоновано відповідні моделі й показники. Таким чином, зважаючи на важливість розвитку персоналу підприємств для забезпечення необхідного рівня їх конкурентоспроможності, питання сприйняття зарубіжного досвіду оцінювання ефективності програм навчання персоналу є істотно значущими для українських підприємств.

Ретельно досліджуючи дану тематику та вивчаючи міжнародний досвід у цьому питанні, автором статті пропонується змінити вектор погляду у відношенні до людини від «витратного» до «інвестиційно-орієнтованого», тобто людина є об’єктом інвестицій, які при цілісному орієнтованому підході формування програм навчання та розвитку та ефективної цілісної системи управління на підприємстві, повинні повертатися дивідендами у якості підвищення продуктивності праці. Такий самий підхід закладений в основі стандартизованої технології «Investors in People» [10], яка пропонується для більш детального вивчання українськими експертами, вченими для подальшого впровадження на підприємствах залізничного транспорту.

Тобто, впровадження на підприємстві цілісної стандартизованої моделі якісних вимог, індикаторів ефективного управління підприємством із урахуванням прагматичного бізнес - орієнтованого інвестування в навчання та розвиток людського потенціалу, підприємство зможе отримати кількісні показники підвищення ефективності діяльності в цілому.

Для забезпечення сприйняття вітчизняною практикою зарубіжного досвіду, дослідження методології оцінювання ефективності навчання персоналу має рухатися у напрямку системної декомпозиції зарубіжних моделей та врахування особливостей розвитку транспортної галузі та національної економіки в цілому.

Загальновідомо, що методи – це спосіб впливу на колектив або окремого працівника для досягнення поставленої цілі, координації його діяльності в процесі виробництва. Зокрема, в теорії і практиці управління застосовують три класичні групи методів: адміністративні, економічні і соціально-психологічні. Водночас, проведені дослідження дозволили удосконалити їх та об’єднати в наступні групи: організаційно-правові, соціально-економічні та креативно-комунікативні.

Організаційно-правові методи характеризуються забезпеченням стабільного юридичного середовища для діяльності організації та гарантуванням прав співробітників. Організаційно-правові методи досить різноманітні і діють через такі механізми: правові норми й акти, укази, положення, стандарти, інструкції, затверджені державними органами і с обов'язковими для виконання; інструкції, організаційні схеми, нормування: накази, розпорядження, які використовуються в процесі організаційного управління.

Соціально-економічні методи базуються на використанні економічних стимулів у форматі матеріального стимулювання працівників через економічні нормативи діяльності, систему матеріального заохочення, бонуси, премії, участь у прибутках і капіталі та з використанням моральних стимулів та встановлення соціальних норм і соціального стимулювання розвитку персоналу.

Креативно-комунікативні методи засновані на платформі ефективних комунікацій та надихаючій культури партнерської взаємодії співробітників; створення психологічного клімату й творчої атмосфери; задоволення культурних і духовних потреб працівників.

Форми управління та розвитку людського потенціалу характеризують шляхи здійснення цілеспрямованого впливу, тобто форми показують, як практично здійснюється діяльність з управління людським потенціалом. При цьому основною дієвою платформою ефективного менеджменту е інвестиції в програми навчання та розвитку людського потенціалу. Політика навчання та підвищення кваліфікацій та компетенцій відображена різними формами цього процесу, а саме, теоретичною та практичною підготовкою.

Теоретична форма підготовка персоналу - це лекції, семінари, ситуативний аналіз робочого процесу проведення ділових ігор та використання кейсстадіз (моделювання та синтезу практичних ситуацій) та самостійна підготовка.

Практична форма підготовки персоналу відбувається безпосереднє на робочому місті та має оперативний характер, є конкурентною і орієнтована на виконання конкретного трудового процесу.

Питання підвищення управлінських компетенцій стають ключовою домінантою організаційного розвитку в умовах сучасного конкурентного середовища, що потребує розробці та впровадження профілів професійної компетентності посад для керівництва та механізму їх використання на практиці. Потрібно організувати забезпечення зв’язку між результатами оцінювання ефективної діяльності менеджерів та подальшим використанням удосконалень на практиці; наукове обґрунтування підходів розвитку системи управління, визначення методів і механізму модернізації системи відповідно до принципів стандарту «Investors in People», або інших світових практик. Важливо забезпечити надання правової, консультаційної, методичної, організаційної та іншої допомоги керуючим органам транспортної галузі та їх апарату з питань модернізації системи управління та визначення засад організаційного розвитку з пріоритетом на розвиток людського потенціалу з урахуванням міжнародного досвіду. Реалізація запропонованих підходів створить умови для професійного розвитку менеджерів та спеціалістів галузі та просування по посади, раціонального підбору та розстановки персоналу з урахуванням їх професійних здібностей та особистих якостей.

Виходячи з аналізу світового досвіду необхідно сформувати єдині критерії визначення рівня знань, умінь та навичок з розробленням нових наукових методик, а саме щодо:

- механізму визначення рівня знань, умінь та навичок персоналу , а також потреб у підвищенні рівня професійної компетентності з розробленими критеріями та вимірювальними показниками оцінювання;

- формування організаційно-правової моделі визначення ключових вимог до рівня знань, умінь та навичок менеджерів та спеціалістів у тому числі з використанням автоматизованих систем, що стане підставою для впровадження оцінювання (аудиту)

ефективності підвищення рівня професійної компетентності менеджерів та персоналу підприємств залізничної галузі. Таким чином, основний зміст планування та розвитку людського потенціалу полягає в тому, щоб усе цінне, чим володіє та може володіти фахівець, ефективно використовувалося для досягнення цілей підприємства і для задоволення інтересів особистості.

Висновки. Резюмуючи, людський потенціал є загальною категорією, що є сукупністю компетенцій, спрямованих на ефективне виконання професійних обов'язків з метою одержання прибутку як для індивіда, так і для підприємства і держави в цілому. Механізм управління людським потенціалом дозволить підвищити ефективність діяльності підприємства шляхом удосконалення процесів формування, використання та розвитку кваліфікованого персоналу. Таким чином, формування вимог підприємств до працівників за допомогою підвищення компетенцій дозволяє оптимізувати процес оцінки при наймі та атестації персоналу та впроваджувати своєчасні заходи щодо підвищення його кваліфікаційного рівня.

Розвиток людського потенціалу базується на підвищенні якості компетенцій та стає можливим завдяки ефективному управлінню ним на всіх рівнях, що знайшло відображення в запропонованому механізмі.

Сучасний стан системи управління персоналом підприємств залізничного транспорту України, де працює понад 330 тис. осіб, характеризуються застарілими методами менеджменту та відсутністю стратегічного бачення щодо зростання ролі та значення людського потенціалу. Недостатній рівень ефективності систем управління людським потенціалом зумовлений фрагментарністю, розрізненістю та неповнотою науково-методичної бази розвитку організаційно-економічних засад формування та нарощення людського потенціалу в умовах інтелектуалізації економіки. Так, на даному етапі розвитку галузі пріоритетними є уніфікація методів управління персоналом, їх стандартизація, застосування способів і методів універсального міжнародного менеджменту персоналу, трансформація структур управління (створення служб управління персоналом на базі відділів кадрів) тощо.

Тому, впровадження ефективного механізму управління та розвитку людського потенціалу здійснюється з використанням сучасних менеджмент – технологій які сприяють встановленню цілій та завдань на підприємстві; формуванню та реалізації стратегії; збалансуванню інтересів всіх учасників процесу; розробці та впровадженню корпоративних стандартів.

Реалізація механізму доцільно з урахуванням запропонованої автором та ретельно обґрунтованих концептуальних положень паритетного управління та розвитку людського потенціалу з практичною фазою використання інноваційної стандартизованої міжнародної технології «Investors in People» для удосконалення процесів організаційного розвитку підприємств залізничної галузі. Управління та розвиток людського потенціалу є головною рушійною силою сучасної економіки та є одним із пріоритетних завдань будь-якої країни. Тому доцільним є створення такого механізму управління та розвитку людського потенціалу який буде невід'ємною частиною моделі економічного зростання транспортної галузі.

Список використаних джерел:

1.Кульман А. Экономические механизмы [Текст] / А. Кульман : Пер. с фр. –М.: группа «Прогресс», Универс, 1993. – 192 с.

2.Brinkerhoff R.O., 2006 «Increasing impact of training investments: an evaluation strategy for building organizational learning capability» //Industrial and Commercial Training –V. 38. –N. 6.–2006. –pp. 302–307.

3.DeSimone R.L. Human resource development/ R.L.DeSimone, J.M.Werner, D.M.Harris.–Mason, South Western, 2003.

4.Holton E. F. III. (2005). Holton's evaluation model: New evidence and construct elaborations// Advances in Developing Human Resources, 7 (1), 37 - 54.

5.Kaufman R., Keller, J., and Watkins, R. (1996). What Works and What Doesn't: Evaluation Beyond Kirkpatrick// Performance and Instruction, 35(2), 8–12.

6.Kraiger K., Ford, J.K., & Salas, E. (1993). Application of cognitive, skill-based, and affective theories of 19.Nelson R., Phelps E. Investment in Humans, Technological Diffusion and Economic Growth // The American Economic Review.– 1966.–No 56.– P. 69 – 75.

7.Noe R.A., Hollenbeck J.R., Gerhard B., Wright P.M. (2006). Human resource management: gaining a competitive advantage. 5th ed. Boston, MA: McGraw-Hill Irwin.
8.Russ-Eft D., and Preskill, H. (2005), «In Search of the Holy Grail: Return on Investment Evaluation in Human Resource Development» Advances in Developing Human Resources, 7, 71–85.
9.Vilmantė K. Human Resource Training Evaluation Engineering Economics. –2007. –No 5 (55).–P. 29–36.
10. [Електронний ресурс].–Режим доступу www.investorsinpeople.com

Рецензент д.е.н., професор Богомолова М.І.

УДК 637.1: 339.13
Федорусь Ю.В., к.т.н., доцент
Луцький національний технічний університет

ФАКТОРИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТІ ПІДПРИЄМСТВ ПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ

В статті проведено систематизацію факторів розвитку переробної галузі, розглянуто основні складові конкурентоспроможності переробних підприємств, а також запропоновано шляхи підвищення рівня ефективності та конкурентоспроможності переробних підприємств.
Ключові слова: переробна галузь, конкурентоспроможність, раціональне використання ресурсів.

Fedorus Y.

FACTOR IN INCREASING COMPETITIVENESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

In the article the factors systematization of the processing industry, the basic components of competitiveness of processing enterprises, and suggests ways to improve the efficiency and competitiveness of processing enterprises.

Proved that the performance of the industrial enterprises are also dependent on the efficient operation of its subsystems, industrial, financial, investment and innovation, management and marketing, social and environmental. These components of the current and prospective measurement of effectiveness as form and direction to improve it by using the financial capacity of the enterprise, investment and innovation strategies in industrial enterprises, human resources in the enterprise software company and social infrastructure, as well as compliance and enforcement of rules on providing industrial safety, norms and standards of environmental protection, adopted in manufacturing industries.
Keywords: food processing industry, competitiveness, sustainable use of resources.

Федорусь Ю.В.

ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ОТРАСЛИ

В статье проведена систематизация факторов развития перерабатывающей отрасли, рассмотрены основные составляющие конкурентоспособности перерабатывающих предприятий, а также предложены пути повышения уровня эффективности и конкурентоспособности перерабатывающих предприятий.
Ключевые слова: перерабатывающая отрасль, конкурентоспособность, рациональное использование ресурсов.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Промисловість є ключовим елементом економічної системи України, який визначає місце національної економіки в міжнародному поділі праці, динаміку її конкурентоспроможності. Промисловий розвиток є фундаментом для становлення інших секторів економіки країни. При цьому ключовими складовими промисловості, що визначатимуть конкурентоспроможність всієї економічної системи країни, стають високотехнологічні виробництва, галузі, які значною мірою визначатимуть розвиток наукоємних та інформаційно-містких видів діяльності, закладають підвалини для формування економіки знань, сприяють

зростанню частки високооплачуваної, висококваліфікованої праці. Темпи розвитку промислового сектора значною мірою детермінують якість та спрямованість економічного зростання країни.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми і умови змін конкурентоспроможності переробних підприємств, складових їх конкурентних переваг та управління ними розглянуто в працях таких вагомих учених, як: В. Андрійчук, А. Вовчак, В. Галушко, О. Гудзь, А. Загородній, Г. Калетник, С. Кваша, М. Кропивко, І. Лукінов, І. Маркіна, М. Малік, В. Онєгіна, О. Правдюк, П. Стецюк, В. Ткаченко, Л. Федулова, Д. Шевченко та ін. Значну увагу формуванню конкурентоспроможності підприємств приділяють зарубіжні науковці М. Портер, А. Мескон, Ф. Котлер, Р. Олсоп та ін. У наукових роботах вітчизняних і зарубіжних учених визначається, що конкурентоспроможність переробних підприємств є комплексним поняттям, складається із сукупності елементів, залежить від багатьох факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Цілі статті. Умови функціонування переробних підприємств пов'язані з постійними змінами в зовнішньому політичному й економічному середовищі, яке є мінливим та динамічним, обумовлює наявність численних загроз функціонуванню підприємств, що особливо небезпечно в умовах збільшення конкурентів на вітчизняному і міжнародному ринках, тому основною метою статті є систематизація факторів підвищення рівня конкурентоспроможності переробних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Під конкурентоспроможністю підприємства слід розуміти властивість об'єкта, яка характеризується ступенем реального чи потенційного задоволення ним певної потреби в порівнянні з аналогічними об'єктами, представленими на даному ринку [2]. Конкурентоспроможність переробних підприємств визначають як порівняльну перевагу таких підприємств по відношенню до інших підприємств усередині країни і за її межами.

Розвиток досконалих конкурентних відносин між її суб'єктами в Україні вимагають впровадження одночасно керівного і керованого організаційно-економічного механізму, здатного забезпечити стабільне ефективне високоприбуткове функціонування найважливіших структурних одиниць – переробних підприємств – та мобільно інтенсифікувати відтворювальні процеси як на локальному, так і на глобальному рівнях. На практиці важливо знайти дійові напрямки підвищення ефективності функціонування підприємств. Для розв'язання цього завдання певного значення набуває класифікація чинників його зростання. Усі фактори підвищення ефективності функціонування переробних підприємств зводяться до таких напрямків [10, с.21]:

- управління витратами і ресурсами;
- напрямки розвитку і удосконалення виробництва та іншої діяльності;
- напрями удосконалення системи управління підприємством та всіма видами його діяльності.

До першої групи факторів можна віднести такі заходи щодо підвищення поточної виробничої діяльності підприємства: зростання продуктивності праці і зменшення зарплатоємності виготовлення продукції (тобто економія витрат живої праці); зниження загальної ресурсомісткості виробництва (зменшення енергоємності, фондомісткості, матеріаломісткості тощо). Все це спонукає підприємство до раціонального використання природно-сировинних ресурсів. Активна мобілізація вказаних факторів передбачає здійснення таких заходів, як: прискорення впровадження результатів науково-технічного та організаційного прогресу в практику діяльності підприємства; удосконалення організаційної та виробничої систем управління, форм і методів організації діяльності, її планування і мотивації; підвищення якості і конкурентоспроможності виготовлюваної продукції; удосконалення і постійне коригування всіх видів діяльності для забезпечення їх вимогам сучасності. Усі

визначені напрямки власне представляють другий напрям мобілізації факторів підвищення ефективності господарювання підприємства.

Найважливішого значення набувають фактори, визначені третьою групою, оскільки їх мобілізація передбачає визначення місця реалізації в системі управління діяльністю. Тут доцільно розглядати внутрішні та зовнішні відносно до переробного підприємства фактори. Адже факторами внутрішнього середовища можливо оперувати на рівні підприємства, а зовнішніми факторами управляти майже неможливо, оскільки вони потребують зазвичай суттєвих структурних зрушень, розгалуження інфраструктури підприємства, залучення інституціональних механізмів для забезпечення належних передумов функціонування підприємства, і взагалі – удосконалення та розробки дієвих державних економічних та соціальних програм розвитку суспільства.

Зважаючи на зазначене вище, можна виділити три основні фактори, що впливають на процес розвитку і рівень ефективності переробних галузей на сучасному етапі: кон'юнктура потреб населення і суміжних галузей; обсяги виробництва та якість сировини; низький техніко-технологічний рівень матеріально-технічної бази. Виявлені загальні закономірності – це основа для опрацювання заходів щодо підвищення ефективності функціонування переробної промисловості із залученням наявних резервів. Резерви підвищення ефективності розвитку переробних галузей невикористані в даний проміжок часу – можливості збільшення обсягів виробництва продукції в розрахунку на одиницю сукупних затрат живої та уречевленої праці з метою раціональнішого використання наявного потенціалу для отримання більшої кількості високоякісної продукції [10, с.32]. Виходячи із специфічних особливостей переробних галузей та ресурсів, що використовуються у виробництві, виділяють такі основні групи резервів підвищення ефективності переробної промисловості [1, с.29]:

− зростання обсягів та ефективності виробництва сировини, зниження її собівартості та підвищення якості;

− підвищення ефективності використання сировини та матеріальних ресурсів;

− підвищення рівня використання вторинних сировинних ресурсів;

− підвищення рівня використання виробничих потужностей та основних виробничих фондів;

− підвищення ефективності використання трудових ресурсів;

− підвищення якості товарів (послуг).

Кількісне вимірювання темпів економічного розвитку доповнюється характеристиками процесу відтворення, тобто за рахунок саме яких факторів – інтенсивних чи екстенсивних досягається зростання його темпів. Причому структурна характеристика темпів економічного зростання повинна відповідати структурі суспільних потреб у широкому асортименті продуктів харчування високої якості. Підвищення ефективності виробництва є економічним наслідком процесу безперервного удосконалення факторів виробництва, джерелом якого можуть бути як інтенсивні, так і екстенсивні фактори процесу відтворення [6, с.24]. Виходячи з того, що поєднання і взаємозв'язок основних складових, резервів, напрямів та чинників підвищення ефективності розвитку переробних галузей можна вважати шляхами їх зростання, відмітимо, що приріст кінцевих результатів виробництва має досягатися за рахунок збільшення основних його факторів (кількості предметів та засобів праці, витрат живої праці) та підвищення їх віддачі. Отже, підвищення ефективності функціонування переробних галузей на сучасному етапі має відбуватися шляхом:

– формування високорозвинутої сировинної бази;

– забезпечення виробництва товарів (послуг) в оптимальні строки з найменшими витратами на основі прискорення впровадження досягнень науково-технічного прогресу, створення сучасної високорозвинутої матеріально-технічної бази переробної промисловості;

– пошуку нових організаційно-економічних форм і механізмів ефективної взаємодії суміжних галузей.

За рахунок прямих іноземних інвестицій та лізингових угод, мобілізації власних інноваційних ресурсів переробне підприємство здатне удосконалити процес попередньої підготовки для виробничого процесу, здійснити реконструкцію потужностей, максимально автоматизувати процес виробництва. Економічний ефект від впровадження вищезазначених заходів у масштабах виробництва може бути виявлений через зменшенні витрат на поточний ремонт, скороченні амортизаційних відрахувань, цехових та загальногосподарських витрат.

Роль держави у розвитку переробних галузей в умовах ринкової економіки та обмеженості бюджетних ресурсів полягає у побудові стратегії виробничого та науково-технічного прогресу, створенні сприятливого середовища для інноваційних процесів та привабливих умов для потенційних інвесторів, залученні методів непрямого впливу через систему правового й економічного регулювання податкової, кредитної та амортизаційної політики, митних тарифів.

Серед основних заходів підвищення інноваційної активності товаровиробників переробних підприємств пріоритетного значення набуває створення умов для розвитку позабюджетної мобілізації фінансових ресурсів. Одним із перспективних шляхів залучення коштів повинна стати вторинна емісія акцій підприємств переробної промисловості та забезпечення переходу прав участі в капіталі акціонерного товариства до ефективного власника, який зацікавлений у довгостроковому розвитку підприємства. Іншим шляхом є раціональне поєднання прямих іноземних інвестицій та внутрішніх кредитів. Кредити дозволять вирішити проблему поповнення обігових коштів на закупівлю сировини та матеріалів, інших матеріально-технічних ресурсів, оплату лізингу технологічного обладнання.

Іноземні інвестиції сприятимуть вирішенню стратегічних проблем реконструкції та модернізації виробництва на основі впровадження маловідходних та безвідходних ресурсозберігаючих технологій.

Також, іншим перспективним напрямом підвищення ефективності є удосконалення та розширення зв’язків між постачальниками сировини і переробниками, шляхом їх раціоналізації в межах інтегрованих систем. Пошук нових форм інтеграції сприятливо впливає на систему заготівель сировини, глибоку її переробку, зменшення матеріально-грошових і трудових витрат на одиницю продукції, матеріальну заінтересованість усіх учасників в кінцевих результатах діяльності. Раціональне розміщення сировинної зони підприємств переробної промисловості сприяє усуненню диспропорцій у виробництві кінцевого продукту, зменшенню нераціональних перевезень, ефективнішому використанню наявних ресурсів.

Виокремленні основні напрями подальшого розвитку переробної галузі ґрунтуються на конкретних соціально-економічних та науково-технічних розробках і передбачають комплексну модернізацію виробничої та міжгалузевої структури; реальні зміни щодо перебудови виробничих і земельних відносин та розвиток нових організаційних форм власності і господарювання; радикальні структурно-інвестиційні зміни, що забезпечать комплексну перебудову виробничо-технологічних та матеріально-технічних, організаційно-господарських структур; удосконалення фінансово-кредитних відносин на основі системи державного регулювання; підвищення ефективності використання ресурсів і комплексної переробки за допомогою впровадження досягнень науково-технічного прогресу.

Ефективний розвиток переробних галузей – одна із важливих умов забезпечення сталого соціально-економічного зростання суспільства з огляду на спрямування кінцевої продукції. Проте, шляхи вирішення проблеми підвищення ефективності функціонування переробних галузей в методологічному та організаційно-методичному плані залишаються ще недостатньо вивченими та розробленими. Ефективність розвитку переробних галузей – специфічна галузева форма прояву господарських

відносин з метою максимального задоволення потреб суспільства. Як економічна категорія в умовах ринкової економіки вона відображає якість господарювання в них, тобто досягнення кінцевої мети з найменшими затратами суспільної праці з урахуванням соціального та екологічного аспекту [8, с.122].

Визначальним чинником підвищення ефективності функціонування переробних галузей повинна стати розробка і впровадження сучасної інноваційної науково-технічної моделі виробництва, основними складовими якої повинні бути: розроблення і використання ресурсозберігаючих та енергозберігаючих технологій, принципово нових видів техніки і технологій; формування наукоємних виробничих процесів, конкурентоспроможних переробних виробництв, досконалого механізму інноваційного розвитку переробних галузей; забезпечення ефективного стимулювання інноваційної діяльності переробних підприємств.

Перспективним напрямом розвитку переробних галузей є розширення інтеграційних процесів на основі створення акціонерних товариств відкритого типу за участю постачальників сировини, переробних підприємств, банківських структур, транспорту, торгівлі, установ з науково-технічного та інформаційного обслуговування, що значно розширить можливості фінансування інвестиційних проектів.

Протягом останніх років ситуація на вітчизняному ринку змінилася в негативну сторону – різко скоротилися дійсний попит та пропозиція [9, с.24]. При цьому темпи зниження попиту значно перевищують зменшення пропонування. Склад попиту на продукти спричинений, перш за все, зниженням реальних доходів населення, а також зростанням розміру податків та інших платежів, обмеженістю експортних можливостей переробної продукції. Це зумовлено чинниками політичного, економічного, соціального характеру, низьким рівнем заробітної плати, спадом виробництва а відтак збільшенням кількості безробітних, низькими темпами співвідношення продуктивності праці до використання капіталу тощо.

Пропозиція товарів, у свою чергу, зменшилась через скорочення вітчизняного виробництва та недоліки в системі менеджменту і маркетингу [5, с.109]: низьку зацікавленість працівників у ефективному використанні ресурсів та поліпшенні стану реалізації товарів, слабкою матеріально-технічною базою переробних підприємств і торговельних організацій, недостатністю розвитку інфраструктур ринку, мінливістю податкового середовища.

Особливою умовою для підприємств переробної промисловості є залежність від сезонного фактора попиту [4, с.626]. В цьому контексті розвиток підприємств прийнято розглядати як такий режим функціонування його економічної системи, який забезпечує позитивну динаміку параметрів рівня та якості продукції, конкурентоспроможність та ефективність діяльності підприємства на основі збалансованого врахування поточних та перспективних потреб споживачів і можливостей підприємства у їх задоволенні. Власне такий розвиток не повинен і не може вичерпуватися виключно механічним зростанням елементів його структури, в тому числі і економічних. Йдеться про стабільне зростання технологічного рівня виробництва, використання ресурсозберігаючих технологій, підвищення його конкурентоспроможності, забезпечення високого рівня рентабельності, систематичне оновлення продукції, врахування сезонності попиту, специфіки галузі тощо.

Результати діяльності промислового підприємства також залежать від ефективної діяльності його підсистем: виробничої, фінансової, інвестиційно-інноваційної, управлінської та маркетингової, соціальної, екологічної. Ці складові в поточному та перспективному вимірі формують як ефективність, так і напрями її підвищення шляхом використання фінансових можливостей підприємства, інвестиційно-інноваційних стратегій на підприємствах промисловості, людських ресурсів на підприємстві та забезпечення підприємства об'єктами соціальної інфраструктури, а також дотримання та виконання норм щодо забезпечення промислової безпеки праці, норм і нормативів охорони навколишнього середовища, що прийняті у галузях переробної промисловості.

Висновки. Проведене дослідження проявляється у визначенні та систематизації факторів формування та розвитку конкурентоспроможності переробних підприємства. Це дає можливість чіткіше формулювати завдання, що мають стояти перед переробними підприємствами, разом з тим вживати заходи для їх збереження.

Застосування вищезазначених напрямів підвищення ефективності дозволить підприємствам переробної промисловості контролювати і зміцнювати власні позиції на вітчизняному ринку, а також створювати базисні умови для випуску та реалізації кінцевого продукту. Таким чином, дослідження свідчать про те, що більшість підприємств переробної промисловості потребують докорінного оновлення матеріально-технічної бази, оскільки умови конкурентної боротьби вимагають впровадження сучасного високопродуктивного устаткування і новітніх технологій, широкого залучення наукового та кадрового потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Вовчак А. В. Маркетингові комунікації у внутрішньому середовищі підприємства: психологічний аспект / А. В. Вовчак, Т. О. Примак // Маркетинг в Україні. – 2003. – № 1 (17). – С. 29–33.
2. Гудзь О.Є., Степасюк О.С. Сучасний вимір конкурентоспроможності аграрної сфери: виклики та перспективи // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України / Серія Економіка, аграрний менеджмент та бізнес" / Редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін. - К.: ВЦ НУБіПУ, 2010. – Вип. 154. – Частина 2 – 342 с. – С. 81-87.
3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
4. Загородній А. Г. Оцінювання привабливості ринків реалізації продукції в процесі формування стратегії розвитку підприємства / А. Г. Загородній, В. М. Чубай // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. – Вип. 250, Т. ІІІ. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 626–630.
5. Максімова В. Ф. Внутрішній контроль економічної діяльності промислового підприємства – системний підхід до розвитку: [монографія] / В. Ф. Максімова. – К.: АВРІО, 2005. – 264 с.
6. Маркіна І. А. Методичні питання ефективності управління / І. А. Маркіна // Фінанси України. – 2000. – № 6. – С. 24–32.
7. Потенціал національної промисловості: цілі та механізм ефективного розвитку / [Ю. В. Кіндзерський, М. М. Якубовський, І. О. Галиця та ін.; за ред. канд. екон. наук Ю. В. Кіндзерського]. – К.: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2009. – 928 с.
8. Совицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия / Г. В. Совицкая. – Минск: Экоперспектива, 2007. – 358 с.
9. Федулова Л. Перспективи інноваційно-технологічного розвитку промисловості України / Л. Федулова // Економіка України. – 2008. – № 7. – С. 24–36.
10. Шевченко Д. К. Проблеми ефективності використання економічного потенціалу / Д. К. Шевченко. – Запоріжжя: КПУ, 2004. – 138 с.

Рецензент д.е.н., професор Матвійчук Л.Ю.

УДК 621.73.06
Харченко М.В.
Національний Авіаційний університет

ОПТИМІЗАЦІЯ ЛОГІСТИЧНИХ ВИТРАТ АЕРОПОРТУ ШЛЯХОМ ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ

У статті розглянуто систему управління витратами, проаналізовано сучасні методи управління логістичними витратами аеропорту. Обґрунтовано необхідність впровадження досліджених методів управління логістичними витратами з метою оптимізації їхньої структури, що дозволить ефективніше використовувати ресурси аеропорту, знизити собівартість його послуг та максимізувати прибуток.

Ключові слова: аеропорт, витрати, логістичні витрати, система управління логістичними витратами.

Kharchenko M.

OPTIMIZATION OF AIRPORT LOGISTICS COSTS BY APPLYING MODERN MANAGEMENT EXPENSES

The article deals with system management costs, analyzes current methods of logistics cost airport. The necessity of introducing the methods of managing logistics costs in order to optimize their structure, enabling efficient use of resources airport, reduce the cost of its services and maximize profits.

Keywords: airport, costs, logistics costs, logistics cost management system.

Харченко М.В.

ОПТИМИЗАЦИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ЗАТРАТ АЭРОПОРТА ПУТЕМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ УПРАВЛЕНИЯ ЗАТРАТАМИ

В статье рассмотрено систему управления затратами, проанализировано современные методы управления логистическими затратами аэропорта. Обосновано необходимость внедрения исследованных методов управления логистическими затратами с целью оптимизации их структуры, что позволит эффективнее использовать ресурсы аэропорта, снизить себестоимость его услуг и максимизировать прибыль.

Ключевые слова: аэропорт, затраты, логистические затраты, система управления логистическими затратами.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Зростаюча тенденція росту загальних витрат аеропортів у порівнянні зі зростанням загальних доходів, підвищення собівартості пропонуємих послуг, зниження ефективності діяльності авіаційної галузі, скорочення обсягів авіаційних перевезень та скорочення мережі маршрутів в зв'язку з військово-політичною ситуацією, обумовили практичну значимість й актуальність використання сучасних методів управління логістичними витратами з метою підвищення ефективності діяльності аеропортів.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідженню теоретичних та практичних проблем управління логістичними витратами присвячені праці зарубіжних та вітчизняних вчених: Б. Андрушківа, В. Білоуса, Л. Бокка, М. Войнаренка, А. Гаджинського, В. Геєця, Є. Крикавського, М. Крістофера, В. Сергеєва, Н. Чухрай та інших. Шляхи удосконалення процесу управління логістичними витратами представлено у роботах: Н. Данілочкіної, А. Кармінського, Е. Майера, Р. Манна, С. Петренко, Л. Сухаревої та інших.

Цілі статті. Систематизація теоретичних основ та практичних рекомендацій щодо сучасних підходів управління логістичними витратами та шляхів їх оптимізації для вітчизняних аеропортів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. За сучасних умов, ефективність діяльності аеропорту значною мірою залежить від прийняття рішень з оптимізації витрат, що стає важливим фактором збереження конкурентних переваг, та забезпечення сталого розвитку. Витрати є необхідною умовою функціонування аеропорту, кількість та якість їх здійснення істотно впливають на формування фінансових результатів.

Управління логістичними витратами аеропорту – це процес цілеспрямованого формування оптимального рівня логістичних витрат аеропорту. Критерієм оптимізації є мінімум витрат, що дає змогу підприємству отримати певні конкурентні переваги на ринку авіапослуг, проводити гнучку цінову політику, формувати оптимальну виробничу програму, та, за різних умов, досягти високих розмірів прибутку. Однак, зниження рівня витрат є важливим завданням, але не основною метою управління логістичними витратами, бо така оптимізація може привести до зниження якості послуг, відмовою від реалізації видів послуг, що користуються попитом, але потребують значних витрат.

Головною метою управління логістичними витратами аеропорту є отримання або підвищення конкурентних переваг задля забезпечення ефективної діяльності. Тому, саме ринкова спрямованість повинна стимулювати впровадження новітніх технологій управління логістичними витратами, що дозволить успішно інтегруватись у світовий та

європейський економічний і авіаційний простір, забезпечити менеджмент вітчизняних аеропортів інноваційним інструментарієм ефективного функціонування [1, с. 16].

На вітчизняних підприємствах авіаційної галузі логістичні витрати в даний час є об'єктом обліку, хоча ринкові умови вимагають обов'язкового розгляду їх як об'єкта управління. Оптимізація рівня логістичних витрат повинна розглядатися як основа їх успішного функціонування, яка буде здатна забезпечити рентабельність та прибутковість діяльності аеропортів, а також високу конкурентоспроможність їх послуг. На вітчизняних авіапідприємствах існує багато проблем з обліку логістичних витрат, серед яких можна виділити наступні:

- проблема повноти та своєчасності відображення логістичних витрат у системі обліку;
- проблема забезпечення максимальної оперативності та достатньої аналітичності вихідної інформації про логістичні витрати;
- облік логістичних витрат в загальному складі витрат аеропорту, без виділення їх в окрему групу [5].

Сучасні методи оптимізації логістичних витрат мають бути гнучкими, простими у використанні, надавати в оперативному порядку необхідну для прийняття управлінських рішень інформацію. При цьому оперативність інформації є дуже важливим аспектом в діяльності аеропортів, оскільки своєчасний вплив на рівень логістичних витрат і, відповідно, формування собівартості послуг можливий тільки при такій організації обліку, при якій причини змін собівартості, допущення перевитрат і отримання економії розкриваються не тільки шляхом аналізу звітних калькуляцій, але й у процесі господарської діяльності на підставі первинної документації та поточних облікових записів [7, с. 181].

Важливого значення набувають в такому процесі показники, за допомогою яких можна здійснювати своєчасний та результативний аналіз управління логістичними витратами. Показники виступають індикаторами стану окремих логістичних витрат аеропорту, структури логістичних витрат, співвідношення величини логістичних витрат з іншими показниками діяльності аеропорту та надають можливість сформувати якісну характеристику щодо управління логістичними витратами. Перелік пропонуємих показників наведено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Показники оцінки управління логістичними витратами [4]

Показник	Економічний зміст показнику	Очікуваний діапазон
Частка логістичних витрат у сукупності повних витрат аеропорту	Яку частку від повних витрат аеропорту складають логістичні витрати	0…1
Співвідношення всіх логістичних витрат та матеріальних витрат аеропорту (за мінусом логістичних витрат)	Скільки аеропорт витрачає коштів у складі всіх логістичних витрат на обслуговування однієї гривні матеріальних витрат	>0, Передбачається 0…1
Співвідношення логістичних витрат та обсягу реалізації	Скільки з кожної гривні доходу аеропорту витрачається на компенсацію логістичних витрат	>0, Передбачається 0…1
Співвідношення темпів зростання логістичних витрат та повних витрат аеропорту	Наскільки логістичні витрати зростають швидше або повільніше, ніж повні витрати аеропорту	>0, Передбачається ≈1
Співвідношення темпів зростання логістичних витрат та обсягів надання послуг	Наскільки логістичні витрати зростають швидше або повільніше, ніж дохід аеропорту – єдине джерело компенсації таких витрат	>0, Передбачається ≈1
Співвідношення фактичних та планових логістичних витрат в розрахунку на обсяг реалізації	Наскільки фактичні логістичні витрати відрізняються від планових з урахуванням змін у обсязі реалізації	>0, Передбачається ≈1
Стандартне відхилення у сукупності фактичних та планових логістичних витрат за статтями таких витрат (у розрізі видів або пов'язаних операцій)	Наскільки в цілому фактичні та планові логістичні витрати за окремим видами таких витрат розрізняються	>0, Передбачається ≈0

Останнім часом набули розвитку різноманітні концепції управління логістичними витратами з метою оптимізації ресурсів в процесі досягнення ефектної діяльності. В таблиці 2 наведено перелік основних методів управління логістичними витратами вітчизняної та зарубіжної практики.

Таблиця 2.

Основні методи управління логістичними витратами [5]

Вітчизняна практика	Зарубіжна практика
Попроцесний (облік ведуть за окремими замовленнями)	Direct costing (неповних витрат)
Попередільний	Standart costing (нормативний метод)
Позамовний (використовують при масовому виробництві однорідної продукції)	ABC costing (калькулювання за видами діяльності)
Нормативний (облік витрат за нормами, відхиленнями від норм та змінами норм)	Kaizen costing (постійне зниження витрат)
Direct costing (використовують на невеликій кількості підприємств)	Cost killing (калькуляція максимального зниження витрат)
	Target costing (метод управління за цільовою ціною)
	LCC аналіз (розрахунок витрат за етапами життєвого циклу)
	Система “Точно в строк” (Just-in-Time) (стимулює зниження собівартості)
	CVP-аналіз (аналіз витрати – обсяг виробництва – прибуток, визначення критичної точки виробництва)
	Бенчмаркінг (порівняння витрат з кращими зразками)

Нові методи управління логістичними витратами, поширені в зарубіжній практиці, достатньо ефективні для різних форм господарської діяльності. Проте, для потреб аеропортів, на нашу думку, найбільш ефективними є:

- Standart costing;
- Direct costing;
- Target costing;
- Kaizen costing;
- ABC costing.

Основою методу Standart costing являється нормативний метод обліку витрат і формування повної собівартості. Головними функціями даного підходу являється контроль за рівнем витрат, виявлення відхилень, аналіз причин, що виникли. Облік за повною собівартістю припускає, що всі накладні і непрямі витрати аеропорту розподіляються між виробленими ним послугами [4, с. 17].

Переваги системи Standart costing полягають в тому, що система використовується для прийняття рішень, особливо якщо стандарти розроблені окремо за змінними елементами витрат, а також при правильно встановлених цінах на матеріали і нормах витрат на робочу силу; на підставі встановлених стандартів можна заздалегідь визначити суму очікуваних витрат на виробничий процес і надання послуг, обчислити собівартість одиниці послуги для визначення цін, а також скласти звіт про прибутки та збитки. За цієї системи керівництво аеропорту отримує інформацію про величину відхилень від нормативів і про причини їх виникнення, яка використовується для оперативного прийняття управлінських рішень щодо усунення відхилень [5].

Direct costing – маржинальний метод управління логістичними витратами і формування неповної собівартості. Головна функція – планування і керування логістичними витратами та фінансовим результатом. За системою Direct costing логістичні витрати поділяються на змінні та постійні. При цьому постійні витрати вважають витратами поточного періоду, не відносять на собівартість, не розподіляють між послугами (об’єктами калькулювання), а прямо відносять на результати

господарської діяльності (збитки). Облік витрат і визначення собівартості наданих послуг ведуть тільки за змінними витратами [3, с. 73].

Target costing –це система управління логістичними витратами на етапі проектування нових послуг, або вдосконалення застарілих. Target costing розглядає собівартість не як розрахований за нормативами показник, а як величину, на яку повинен орієнтуватися аеропорт, пропонуючи ринку конкурентний продукт. Тобто, собівартість послуг, що розраховується за нормативами повинна дорівнювати саме цільовій собівартості.

Kaizen costing – «удосконалення маленькими кроками», тобто це процес поступового зниження витрат на етапі виробництва, у результаті якого може бути досягнено необхідного рівня собівартості задля забезпечення прибутковості виробництва. Kaizen costing пропонується до впровадження паралельно з Target costing. Обидві системи мають однакову мету – досягнення цільової собівартості, але Target costing це робить на етапі проектування нового продукту (послуги), а Kaizen costing – на етапі виробництва.

Якщо на етапі проектування різниця між нормативною (тобто за кошторисом витрат) і цільовою собівартістю складає до 10%, то приймається рішення про реалізацію послуг з розрахунком на те, що 10% будуть ліквідовані в процесі надання послуг методами Kaizen costing.

ABC costing (Activity Based Costing) – диференційований метод обліку собівартості, що передбачає облік витрат за функціями.

Аеропорт розглядається як набір операцій, за якими здійснюються витрати ресурсного потенціалу [1, с. 19]. Система ABC costing забезпечує облік по кожному виду послуг на кожному етапі процесу їх надання. Вона складає основу для управління логістичними витратами аеропорту по виробничих центрах, підсумкового аналізу собівартості конкретних послуг.

Висновки. Отже, нові реалії існування в умовах світової фінансової кризи та рецесії, необхідність адаптації вітчизняних аеропортів до умов євроінтеграційного процесу, потребують від менеджменту суттєвого удосконалення процесу управління логістичними витратами, тобто систематизації новітніх підходів щодо управління логістичними витратами, розробки інструментів інтеграції аналізу, обліку, оцінки рівня логістичних витрат та пропозицій щодо створення механізму їх оптимізації з урахуванням специфічних особливостей функціонування аеропортів.

Список використаних джерел:

1. Артамонова Н.С., Доба Н.М. Впровадження сучасних методів управління витратами задля забезпечення конкурентних переваг / Н.С. Артамонова, Н.М. Доба // ЕКОНОМІКА: реалії часу. – 2013. - № 3 (8). – С. 16-22;
2. Голубовський Л. Аналіз сучасних методів управління витратами / Л. Голубовський // Галицький економічний вісник. – 2010. - № 1 (26). – С. 187-192;
3. Дороженко Л.І. Сучасні методи обліку витрат у контексті зарубіжного досвіду / Л.І. Дороженко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2014. - № 2 (77). – С. 72-76;
4. Кобзєва К.В. Розробка аналітичного інструментарію управління логістичними затратами підприємства / К.В. Кобзєва // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://manved.at.ua/publ/rozrobka_analitichnogo_instrumentariju_upravlinnja_logistichnimi_zatratami_pidpriemstva/2-1-0-21;
5. Рогатюк О.В. Методи управління витратами на вітчизняних підприємствах / О.В. Рогатюк // 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=27366;
6. Шутько Т.І. Економічна сутність управління витратами підприємства / Т.І. Шутько // Ефективна економіка. – 2014. - № 12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3681;
7. Яровенко Т.С., Довга А.О., Остряніна В.Е. Шляхи та методи оптимізації витрат підприємства у ринкових умовах / Т.С. Яровенко, А.О. Довга, В.Е. Остряніна // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка. – 2013. – Т. 21, вип. 7 (2). – С. 181-188

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

УДК 658.5
Чкан А.С. к.е.н., доцент
Коваленко А.І.
Запорізький національний університет

МЕХАНІЗМ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ДОНЕЦЬКОГО РЕГІОНУ

У публікації підлягають розгляду питання ефективності підприємства та його основні проблеми. Запропонований розроблений механізм антикризової політики промислового підприємства Донецького регіону, що спрямован на забезпечення подальшої діяльності підприємства.
Ключові слова: криза, антикризова політика, банкрутство, промислове підприємство, проактивне управління.

Kovalenko A., Chkan A.

MECHANISM OF ANTI-CRISIS POLICIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN DONETSK REGION

In a publication are subject consideration of question in the effectiveness of the company and its main problems. There is a proposed mechanism for the anti-crisis policy of industrial enterprises of Donetsk region that is aimed at the providing of further working of the enterprise.
Keywords: crisis, anti-crisis policy, bankruptcy, industrial enterprise, proactive management.

Коваленко А.И., Чкан А.С.

МЕХАНИЗМ АНТИКРИЗИСНОЙ ПОЛИТИКИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ДОНЕЦКОГО РЕГИОНА

В публикации рассматриваются вопросы эффективности предприятия и его основные проблемы. Предложен разработанный механизм антикризисной политики промышленного предприятия Донецкого региона, направленный на обеспечение дальнейшей деятельности предприятия.
Ключевые слова: кризис, антикризисная политика, банкротство, промышленное предприятие, проактивное управление.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Антикризове управління є важливим аспектом ефективної діяльності підприємств, головною умовою забезпечення їх сталого розвитку за будь-яких непередбачуваних та непрогнозованих змін зовнішнього середовища. Реалізація системи антикризових заходів є обов'язковим фактором не тільки мінімізації наслідків існуючих кризових ситуацій, а й попередження їх виникнення в майбутньому, забезпечення подальшого успішного функціонування.

Наразі проблема антикризового управління досить гостро постала перед підприємствами донецького регіону, одного з найбільш економічно розвинених в Україні, який зіштовхнувся зі складною ситуацією політичного, економічного та соціального характеру. В умовах сьогодення характерним явищем підприємств Донецької області є часткове або повне зупинення господарської діяльності, та, як наслідок, перебування у кризовому стані. У зв'язку з високим ступенем невизначеності розвитку подій актуальною для цих підприємств, вже на даному етапі, є необхідність розробки ефективного механізму антикризової політики, реалізація якого сприятиме швидкому відновленню діяльності.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Істотний внесок у розробку теоретичних та прикладних аспектів щодо вирішення

проблем антикризового управління досліджували у своїх роботах такі вітчизняні вчені, як А.Г. Грязнова, З.Є. Шершньова, В.О. Василенко, А.О. Жадько, Л.О. Лігоненко та інші. Вагомий внесок у розробку методології діагностики кризових явищ та ймовірності банкрутства зробили вчені-економісти: Е.І. Альтман, В. Бівер, К. Мервін, Г. Спрінгейт, Р. Тоффлер В. Хікман та інші.

Цілі статті. Мета полягає у розробці механізму антикризової політики промислового підприємства Донецького регіону, що спрямований на забезпечення його подальшої діяльності, підвищення ефективності, стратегічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Криза – це непередбачувана, але переломна подія, що призводить як до негативних наслідків у господарській діяльності, які стають причиною розбалансування системи підприємства, так і до позитивних, що підвищують ефективність, приводячи в дію трансформаційні сили, що сприяють еволюції підприємства [1]. Як свідчать результати досліджень, в практичній діяльності більшості підприємств застосовуються інструменти реактивного антикризового управління, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків наявної кризи. Однак, на нашу думку, більш ефективним є використання проактивного управління кризою, метою якого є моніторинг стану підприємства, діагностика та оцінка рівня ймовірності банкрутства і кризи, здійснення заходів, спрямованих на попередження кризи.

Розробляючи механізм антикризового управління, було досліджено промислове підприємство Донецького регіону ПАТ «ДЗ ВПД-3», що реалізує продукцію власного виробництва на будівельному ринку м. Донецька та області. Основним напрямком діяльності є виробництво та реалізація виробів із залізобетону та арматури; виробництво та реалізація бетону; виробництво блоків із пінобетону [2]. Відповідно до аналізу статистичних даних, можна зробити висновок, що останнім часом підприємство було збитковим, однак, воно продовжувало функціонувати (табл. 1).

Таблиця 1.

Основні показники фінансової звітності ПАТ «ДЗ ВПД-3», тис.грн.

Статті	Період (на кінець звітного періоду)			
	2012	2013	2014 (1 квартал)	2014* (прогноз)
Необоротні активи	55222	53313	52801	52801
Оборотні активи	5648	15558	7256	7256
Власний капітал	43869	39958	39082	39082
Нерозподілений прибуток	11987	28593	27721	27721
Довгострокові зобов'язання	13558	14650	14650	14650
Поточні зобов'язання і забезпечення	3443	14263	6325	6325
Фінансовий результат від операційної діяльності	-1359	-4042	-872	-872
Собівартість реалізованої продукції	17815	8401	1850	1850
Амортизація	3307	3503	961	961
Фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування	-4042	-1212	-872	-872
Валовий прибуток (збиток)	-708	-541	0	0
Чистий збиток	-1182	-3897	-872	-872

* Примітка: дані фінансової звітності ПАТ «ДЗ ВПД-3»

Наразі підприємство опинилося у досить скрутному фінансовому становищі через ситуацію на сході України, що змусило керівництво прийняти рішення про тимчасове припинення діяльності. Не зважаючи на скрутне становище підприємства (протягом останніх трьох років його діяльність була збитковою), його фінансове становище є доволі стабільним (табл. 2).

Таблиця 2.

Аналіз платоспроможності ПАТ «ДЗ ВПД-3»

Коефіцієнти	Норм. знач.	2012р.	2013р.	2014р.
Платоспроможності	>0,5	0,7207	0,5802	0,6507
Фінансування	<1, зменш.	0,3875	0,7236	0,5367
Забезпеченості власними оборотними засобами	>0,1	0,6404	0,0908	0,1472

* Примітка: результати розрахунків автора

З метою доведення перебування ПАТ «ДЗ ВПД-3» в стані або на межі кризи було здійснено розрахунок ймовірності його банкрутства за методикою Альтмана [3, 4] – функції від економічних показників, що характеризують потенціал підприємства, результати його роботи за звітний період (табл. 3).

Таблиця 3.

Результати розрахунку рівня ймовірності банкрутства ПАТ «ДЗ ВПД-3» за методикою Альтмана

Рік	За методикою 1968р.		За методикою 1983р.		За методикою 1995р.	
	Показ-ник	Ймовірність банкрутства	Показ-ник	Ймовірність банкрутства	Показ-ник	Ймовірність банкрутства
2012	2,1426	Середня	1,5274	Зона невизначеності	3,8100	Незначна
2013	1,7003	Велика	1,0253	Велика	3,8921	Незначна
2014	1,8920	Середня	1,2457	Зона невизначеності	4,1562	Незначна

* Примітка: результати розрахунків автора

Аналізуючи отримані дані, можна зробити висновок, що різні методики Альтмана по-різному оцінюють рівень ймовірності банкрутства, крім того, вони в деяких моментах суперечать показникам, що характеризують рівень платоспроможності ПАТ «ДЗ ВПД-3». Найбільш суттєвою дана відмінність є між відповідними показниками за 2012 р. Невідповідність розрахованих показників зумовлена тим, що методика Альтмана сформульована на основі статистичних даних та не враховує специфічні особливості кожної конкретної компанії. Саме тому були апробовані інші методики визначення рівня ймовірності банкрутства (коефіцієнти Бівера [1] та Спрінгейта [3]).

Незважаючи на наявність переваг кожної методики слід зазначити, що всі вони мають суттєвий недолік: недостатнє врахування специфіки ведення господарської діяльності та бухгалтерського обліку в Україні. Неможливість побудови вітчизняної моделі оцінки ймовірності банкрутства більшість авторів [5, 6, 7, 8] пояснює недосконалістю нормативно-правової бази, необ'єктивністю статистичних даних тощо.

Використовуючи зазначені методики (табл. 4), визначено, що за коефіцієнтамим Бівера та Спрінгейта для ПАТ «ДЗ ВПД-3» характерна досить висока ймовірності банкрутства, хоча показник Альтмана свідчить про зворотне.

Таблиця 4.

Результати розрахунку рівня ймовірності банкрутства ПАТ «ДЗ ВПД-3» за методиками Бівера та Спрінгейта

Показники	Розрахунок			Висновок
	2012	2013	2014	
Коефіцієнт Бівера	-0,2640	-0,2559	-0,0874	за 1 рік до банкрутства
Рентабельність активів	-3,8837	-11,3154	-2,9052	за 1 рік до банкрутства
Фінансовий леверидж	0,2793	0,4198	0,3493	за 5 років до банкрутства
Коефіцієнт покриття активів чистим оборотним капіталом	-0,1865	-0,1939	-0,2284	за 1 рік до банкрутства
Коефіцієнт покриття	1,6404	1,0908	1,1472	за 5 років до банкрутства
Коефіцієнт Спрінгейта	-0,0953	-0,0779	0,0048	Z < 0,862 підприємство - потенційний банкрут

* Примітка: результати розрахунків автора

Отже, за даними розрахунків рівня ймовірності банкрутства можна сказати, що стан ПАТ «ДЗ ВПД-3» є доволі неоднозначним, крім того, наразі воно тимчасово припинило свою діяльність. Все це свідчить про нагальну потребу розробки та реалізації механізму проактивного антикризового управління (рис. 1), що дозволить підприємству уникнути банкрутства, а також успішно відновити свою господарську діяльність за більш-менш сприятливих умов на території Донецького регіону.

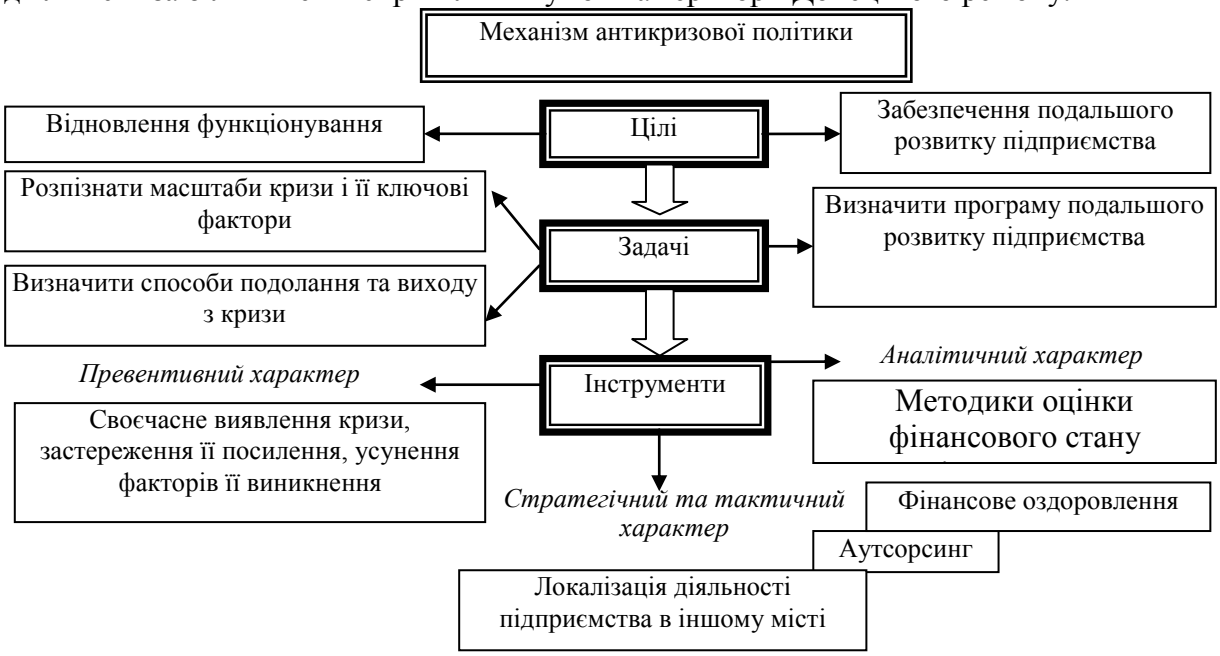

Рис. 1. Механізм антикризового управління ПАТ «ДЗ ВПД-3»
* Примітка: власна розробка автора

Визначаючи ціль та завдання реалізації механізму, головну увагу потрібно приділяти розробці різноспрямованих інструментів його реалізації, що у своїй сукупності забезпечують його комплексність та системність. Пріоритетними на даний момент, як свідчать результати проведених досліджень та розрахунків, є саме заходи стратегічного та тактичного характеру:

– фінансове оздоровлення підприємства, що передбачає підвищення ефективності операційної діяльності, чистого прибутку та власного капіталу. Ці заходи забезпечать зростання рентабельності активів (показник X_3 моделі Альтмана, коефіцієнт Бівера), коефіцієнтів покриття активів чистим оборотним капіталом та співвідношення прибутку з загальною вартістю активів та поточними зобов'язаннями (показники X_2 та X_3 моделі Спрінгейта);

– аутсорсинг як спосіб утримання наявної клієнтської бази в період тимчасового призупинення власної виробничої діяльності;

– локалізації підприємства на іншій території, як найбільш кардинальний захід, оскільки потребує вирішення низки проблемних питань, виконання дозвільних процедур та вимагає значних фінансових витрат, які на сьогоднішній день підприємство не може собі дозволити.

Висновки. Ґрунтовне дослідження стану підприємства Донецького регіону ПАТ «ДЗ ВПД-3» свідчить про необхідність реалізації активних дій в напрямку виведення його із кризового стану, що спричинений змінами у зовнішньому середовищі. Визначено, що адекватне реагування підприємства на кризову ситуацію можливе тільки при своєчасній підготовці до можливої кризи шляхом моніторингу його фінансового стану, використовуючи сучасні моделі прогнозування ймовірності банкрутства. Проактивне управління кризою на ПАТ «ДЗ ВПД-3» та інших підприємствах Донецького регіону можливе за рахунок реалізації запропонованого

механізму антикризового управління, що має наукову та практичну цінність. Серед найоптимальніших інструментів поточного управління є аутсорсинг та фінансове оздоровлення підприємства.

Список використаних джерел:

1. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: Підруч. [Електронний ресурс] / Л.О. Лігоненко // К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 824 с. – Режим доступу : http://library.if.ua/book/6/683.html
2. Опис бізнесу ПАТ «ДЗ ВПД-3» [Електронний ресурс] // Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України – Режим доступу : http://smida.gov.ua/db/emitent/year/xml/showform/24708/156/templ
3. Коваленко Л.О. Фінансовий менеджмент: Навч. посіб. [Електронний ресурс] / Л.О. Коваленко, Л.М. Ремньова ; [2-ге вид.]. – К. : Знання, 2005. – 456 с. – Режим доступу : http://library.if.ua/book/52/3831.html
4. Зинкович С. Модель Z Альтмана [Электронный ресурс] / С. Зинкович // – Режим доступа : http://ladybiznes.ru/2009/04/model-z-altmana/#more-99
5. Москаленко В.М. Характеристика методів та моделей діагностики кризового стану підприємства [Електронний ресурс] / В.М. Москаленко // Наукові праці Кіровоградського нац. техн. ун-ту. Економічні науки, 2012. – Вип. 22, ч. ІІ. – Режим доступу : http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22%282%29_ekon/stat_20_1/49.pdf
6. Островська Г. Аналіз практики використання зарубіжних методик (моделей) прогнозування ймовірності банкрутства підприємств / Г. Островська, О. Квасовський // Галицький економічний вісник. – 2011. – № 2(31). – С. 99-111.
7. Патласов О.Ю. Множественный дискриминантный анализ в моделях прогнозирования банкротства Альтмана: интерпретации и ограничения использования [Електронний ресурс] / О.Ю. Патласов, О.В. Сергиенко // Сибирская Финансовая Школа. – 2007. – № 1. – С. 76–80. – Режим доступу : http://academy.omga.su/news/sibfinchkola.html
8. Коваленко О. Ю. Трансформаційні процеси у системі управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / О. Ю. Коваленко // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". – 2013. – №3. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1880

Рецензент д.е.н., професор Бабич В.П.

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.761
Баула О.В. к.е.н., доцент
Никитюк Т.Л. к.е.н., доцент
Луцький національний технічний університет

ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ У СВІТОВИЙ ФОНДОВИЙ РИНОК

У статті проаналізовано основні параметри сучасному стану ринку цінних паперів України, визначено проблеми його функціонування, а також запропоновано комплекс заходів для ефективної реалізації прагнення України до інтеграції національного фондового ринку у єдине світове фінансове середовище.
Ключові слова: ринок цінних паперів, емітенти, інвестори, інфраструктура ринку, державне регулювання ринку цінних паперів, валютно-фінансова інтеграція.

Baula O., Nykytyuk T.

PROSPECTS OF INTEGRATION OF HOME MARKET OF EQUITIES ARE IN WORLD FUND MARKET

In the article the estimation of basic parameters is analysed and given to the modern market of securities of Ukraine condition, the problems of his functioning are certain, and also the complex of measures is offered for effective realization of aspiration of Ukraine to integration of national fund market in an only world financial environment.
Keywords: market of equities, issuers, investors, market infrastructure, government control of market of equities, currency-financial integration.

Баула Е.В., Никитюк Т.Л.

ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕГРАЦИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ В МИРОВОЙ ФОНДОВЫЙ РЫНОК

В статье проанализированы основные параметры современного состояния рынка ценных бумаг Украины, определены проблемы его функционирования, а также предложен комплекс мероприятий для эффективной реализации стремления Украины к интеграции национального фондового рынка в единственную мировую финансовую среду.
Ключевые слова: рынок ценных бумаг, эмитенты, инвесторы, инфраструктура рынка, государственное регулирование рынка ценных бумаг, валютно-финансовая интеграция.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Актуальність дослідження перспектив інтеграції українського ринку цінних паперів у світовий фондовий ринок обумовлена наступними чинниками:

по-перше, розвиток ринку цінних паперів уряд України визначив як одне з пріоритетних завдань в комплексі заходів державної економічної політики [5];

по-друге, в умовах глобалізації міжнародних фінансових відносин посилюються тенденції зростання інтернаціоналізації ринків цінних паперів, транскордонних інвестиційних угод, загострюється конкуренція між найбільшими світовими фінансовими центрами;

по-третє, глибока світова фінансова криза 2008 року вимагає критичного переосмислення багатьох положень стратегії розвитку і формулювання

середньострокових і довгострокових заходів з вдосконалення регулювання і розвитку ринку цінних паперів України.

Саме уроки кризи для фондового ринку України, з урахуванням циклічності розвитку світових фінансових ринків, визначають актуальність і важливість вироблення пропозицій і здійснення заходів, спрямованих на трансформацію по суті спекулятивної моделі вітчизняного ринку цінних паперів в капіталізовану і консолідовану фінансову інфраструктуру, що забезпечує зростаючий попит і пропозицію інвестиційних ресурсів, прозорість ринкових угод і поведінки учасників ринку, а також сприяючу мінімізації інвестиційних ризиків.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідження різних аспектів формування та розвитку ринку цінних паперів України за світовими зразками відображено у працях вітчизняних учених, а саме: М. Алєксєєв, К.Малишенко, Я. Міркин, Н. Мещерова, О. Мозговий, В. Оскольський, О.Солтис та ін. Однак, окремі аспекти інтеграції вітчизняного ринку цінних паперів у світовий фінансовий ринок розглянуті недостатньо. Об'єктивна доцільність подальшого дослідження цих проблем пов'язана з потребою належного формування і використання інвестиційного потенціалу України з врахуванням досвіду світових господарських систем. Зацікавленість у взаємодії вітчизняного і зарубіжного фондових ринків визначається потребою в досягненні ефекту інтеграції, що проявляється у збільшенні масштабів і ліквідності національного ринку цінних паперів, поліпшенні умов роботи на ньому, зростанні довгострокових інвестицій в модернізацію вітчизняної економіки, сприянні стабільному економічному зростанню в Україні.

Цілі статті. Мета статті полягає в оцінці сучасного стану ринку цінних паперів України, визначенні проблем функціонування та перспектив його інтеграції у світову фінансову систему з метою підвищення привабливості вітчизняного ринку цінних паперів для національних та іноземних інвесторів, а також для зближення зі світовим фондовим ринком.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З часів світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. фондові ринки багатьох країн ще й досі не можуть досягти своїх докризових показників. Це стосується і вітчизняного фондового ринку. Очікування рецесійних процесів у США, зниження кредитного рейтингу США з найвищого ААА до АА+, боргова криза в Європі, загроза дефолту Греції – усе це призводить до панічних настроїв інвесторів по всьому світу, що негативно впливає на розвиток фондового ринку. І хоча у 2011 році спостерігалося зростання світового ВВП, все ж фондовий ринок переживає не найкращі часи. Щодо фондового ринку України, то окрім вищеперерахованих зовнішніх чинників нестабільного розвитку фондового ринку, можна також визначити і внутрішні причини, такі, як високі темпи монетизації та рівня доларизації економіки, незавершеність ринкових перетворень, випереджаюче зростання монетарного сектора порівняно з реальним та неефективна структура економіки України [8,с.102].

Загалом, на даний час на українському ринку цінних паперів можна виділити такі види ризику, які прямо впливають на його динаміку:

- політичний ризик - в Україні існує з моменту проголошення її незалежності і наразі досяг максимуму. Тому, спостерігаючи за динамікою індексу ПФТС (біржовий індекс, який розраховується щодня за результатами торгів ПАТ «Фондова біржа ПФТС» на основі середньозваженої ціни за угодами; у «індексний кошик» входять найліквідніші акції, за якими відбувається найбільше число угод) (таблиця 1), можна констатувати той факт, що фондовий ринок опинився в ситуації неконтрольованого (з погляду ринкових механізмів) спекулятивного зростання;
- міжнародний (зовнішній) ризик – загроза світової фінансової кризи;

- валютний ризик (безпосередньо пов’язаний з міжнародним ризиком); ризик ліквідності та стабільності зовнішньоторговельного балансу (особливо на фоні його

Таблиця 2.

Співвідношення капіталізації лістингових компаній до ВВП, %

	Країна	на поч. 2010р.	на поч. 2011р.	на поч. 2012р.	на поч. 2013р.
	США	108,5	108,9	104,3	114,9
БРІК	Бразилія	72,0	72,1	49,6	54,6
	Росія	70,5	67,5	42,9	43,4
	Індія	86,6	95,9	54,9	68,6
	Китай	100,3	80,3	46,3	44,9
Європа	Франція	75,3	75,6	56,6	69,8
	Німеччина	39,3	43,5	32,9	43,4
	Італія	15,0	15,6	19,7	23,8
	Великобританія	128,1	137,7	118,7	122,2
	Польща	31,4	40,5	29,9	36,3
СНД	Вірменія	1,6	0,3	0,4	1,3
	Казахстан	50,0	41	23	11,5
	Україна	12,6	15,9	13,7	19,7

Джерело: [1;7].

За результатами 2013 року обсяг виконаних біржових контрактів з цінними паперами на вітчизняних організаторах торгівлі збільшився у два рази і становив 463,43 млрд грн, тоді як у 2012 році цей показник складав 263,67 млрд грн. В той же час, упродовж 2013 року обсяг біржових контрактів з цінними паперами на вторинному ринку становив 448,83 млрд грн або 96,85 % від загального обсягу торгів. Також позитивним фактом розвитку вітчизняного фондового ринку є те, що показник обсягу залучених інвестицій в економіку України через інструменти даного ринку, який за результатами 2013 року склав 106,70 млрд грн, перевищив показник обсягу залучених довгострокових кредитів (85,26 млрд грн) (рис.2).

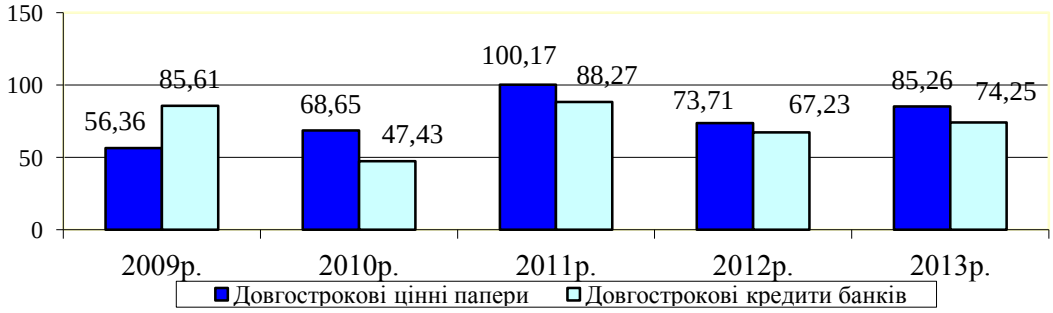

Рис. 2. Залучення інвестицій в економіку України у 2009-2013 роках, млрд. грн.
Джерело: [7].

Також варто звернути увагу на такий показник, як обсяг випусків емісійних цінних паперів, що свідчить про наміри підприємств щодо збільшення своєї капіталізації та їх зацікавленість у залученні інвестицій за допомогою цінних паперів. Станом на початок 2014 року загальний обсяг усіх зареєстрованих НКЦПФР випусків цінних паперів становив 1 264,54 млрд грн. Так, загальний обсяг випусків емісійних цінних паперів у 2013 році збільшився на 31,84 % порівняно з 2012 роком і становив 142,03 млрд грн [2;7].

Найбільший обсяг торгів був зафіксований у наступних організаторів: Фондова біржа ПФТС, Фондова біржа «Перспектива» та Українська біржа. Особливої уваги заслуговує ФБ «Перспектива», яка в динаміці трьох років набирає обсяги за результатами торгів і на початок 2014 року є першим організатором торгів з обсягом договорів вартістю в 319863,11 млн грн. Питома вага біржі в 2013 році в загальній структурі склала 67,39%. Обсяг біржових контрактів у Фондової біржі ПФТС протягом 2011-2013рр. виріс на 27% і склав 112979,90 млн грн у 2013 році. Негативні тенденції в скороченні обсягу біржових контрактів присутні на Українській біржі: в 2011 р. – 63867,85 млн грн, в 2012 р. – 24100,52 млн грн, в 2013 р. – 10929,48 млн грн. На кінець

2013 року обсяг угод Української біржі в загальній структурі обсягу біржових договорів склав 2,3%, що майже на 25% нижче, ніж у 2011 році [2;7].

Таким чином, вітчизняний ринок цінних паперів протягом останніх років демонструє значні позитивні зрушення: згідно даних Світового банку у 2013 році за показником капіталізації лістингових компаній Україна займає 59 місце зі 109 країн з показником 20,7 млрд. дол., за показником обсягу торгів зі 107 країн Україна займає 61 місце з показником 1,2 млрд дол, обсяг торгів до ВВП становить близько 1%, відповідно, Україна займає 62 місце зі 107 країн [1].

Однак, ринок цінних паперів України має ряд посткризових проблем, які потребують нагального вирішення за умови прагнення України інтегруватись у світовий фінансовий простір. В таблиці 3 пропонуємо комплекс заходів, за умови впровадження якого Україна має реальні можливості ефективної інтеграції національного фондового ринку до міжнародних ринків капіталу.

Таблиця 3.

Комплекс основних заходів по інтеграції вітчизняного ринку цінних паперів у світовий фінансовий ринок

Проблемні моменти у розвитку ринку цінних паперів України	Заходи щодо вирішення існуючих проблем вітчизняного ринку цінних паперів
1	2
Неконкурентоспроможність фондового ринку: ✓ фактична відсутність ринку похідних та іноземних цінних паперів; ✓ відсутність достатньої пропозиції інвестиційно-привабливих інструментів фондового ринку.	Поширення використання деривативів для справедливого ціноутворення на фондові активи. Запровадження механізму використання деривативів задля хеджування ризиків. Впровадження системи заходів щодо сприяння обігу іноземних цінних паперів на території України. Створення умов для сприяння обігу на території України цінних паперів українських емітентів, емісія яких здійснена відповідно до законодавства іноземної держави та які розміщені за кордоном. Сприяння проведенню вітчизняними учасниками ринку транскордонних операцій з іноземними цінними паперами.
Неефективна політика щодо інвесторів та функціонування ринкової інфраструктури: ✓ невідповідність критеріїв поділу акціонерних товариств по їх суті; ✓ недосконаліть механізму захисту прав власників боргових цінних паперів;	Створення сприятливих умов для оперативного та безперешкодного переходу публічних акціонерних товариств в інші організаційно-правові форми господарювання. Гармонізація законодавства ЄС в частині системи розкриття інформації публічними акціонерними товариствами. Запровадження механізму запобігання виводу активів емітента у випадку дефолту. Диференціювання підходів до регулювання порядку випуску корпоративних облігацій в залежності від активності емісійної діяльності компанії; створення правового механізму випуску конвертованих облігацій.
✓ практика діяльності фінансових посередників не відповідають стандартам ЄС та IOSCO; ✓ наявність неврегульованих питань пов'язаних з подальшою оптимізацією депозитарної системи; ✓ обмеженість впроваджених механізмів клірингу.	Забезпечення створення централізованої системи зберігання інформації та даних системи депозитарного обліку депозитарних установ з метою виключення випадків втрати інформації щодо прав на цінні папери і зловживань, а також законодавче надання офіційного статусу збереженій інформації для її використання щодо поновлення прав на цінні папери. Вдосконалення механізмів виплати доходів за цінними паперами. Забезпечення виконання валових розрахунків у режимі реального часу (RTGS). Поряд з обов'язковим рейтингування емітентів та цінних паперів в Україні слід запровадити рейтингування інфраструктурних учасників ринку цінних паперів.
Недостатня інформаційна прозорість фондового ринку: ✓ через недостатню прозорість інформації заощадження населення не потрапляють на ринок цінних паперів; ✓ часті випадки недостовірності, несвоєчасності та необгрунтованості інформації про діяльність учасників ринку; ✓ відсутність законодавчого регулювання інформаційної взаємодії між учасниками ринку та потенційними інвесторами.	Розробка та затвердження єдиного нормативно-правового акту щодо забезпечення ефективного процесу розкриття інформації про діяльність учасників ринку; впровадження стандартів розкриття інформації. Створення подвійної (регулятор, організатори торгів) та дворівневої системи розкриття інформації: 1 рівень: безкоштовне джерело інформації зі звітністю усіх учасників ринку цінних паперів; 2 рівень: спеціалізована служба, яка надаватиме послуги з обробки, аналізу та систематизації інформації за певну плату. Подання інформації емітентами у формі річного, квартального та поточного звітів НКЦПФР.

продовження таблиці 3

1	2
Невідповідність законодавчої бази щодо регулювання фондового ринку світовим стандартам: ✓ необхідність дерегуляції законодавства про клірингову діяльність; ✓ необхідність запровадження європейських стандартів пруденційного та консолідованого нагляду; ✓ необхідність покращення міжнародного та національного співробітництва у регулюванні фондового ринку.	Забезпечення фактичної демонополізації клірингової діяльності зі встановленням однакових вимог до осіб, що здійснюють клірингову діяльність; скасування невиправданих вимог щодо обов'язкового поєднання клірингу з банківською діяльністю. Запровадження в Україні вимог Європейського Союзу щодо достатності капіталу професійних учасників фондового ринку. Удосконалення вимог до небанківської фінансової групи та її окремих учасників: передбачити удосконалення небанківськими фінансовими групами внутрішніх систем управління ризиками на консолідованій основі; передбачити можливість щоденного подання до НКЦПФР професійними учасниками ринку цінних паперів інформації щодо розміру капіталу та інших пруденційних показників. Посилення взаємодії між НКЦПФР та іншими державними органами з метою своєчасного та відповідного регуляторного впливу на порушників законодавства, а також забезпечення відповідною інформацією регуляторів ринків цінних паперів іноземних держав.

Джерело: [2; 6; 8,с.108].

Висновки. Таким чином, фондовий ринок України за ступенем зрілості і ризиками належить до ринків, які перебувають на початкових стадіях формування за світовими зразками. Йому доводиться конкурувати за обсяги інвестиційних ресурсів з іншими фондовими ринками, що розвиваються. Вітчизняний ринок цінних паперів має необхідні передумови для інтеграції у світові ринки капіталів, оскільки в Україні є потужні підприємства-емітенти із динамічно зростаючою капіталізацією, розвиваються системи електронної торгівлі, а також на ринку цінних паперів України створені всі елементи інфраструктури, притаманні розвиненим фондовим ринкам.

Розвинений і відкритий фондовий ринок в країні характеризує, як правило, сильну, і стабільну економіку, сприяє залученню інвесторів з інших країн. Принципами міжнародного стандарту фондового ринку є прозорість, відкритість, доступність, впорядкованість і конкурентність. Відповідно, у багатьох аспектах український фондовий ринок далекий від зразка, що змушує шукати нові шляхи, стратегії розвитку, вдосконалення для того, щоб створити повноцінний сектор фінансової сфери.

Глобальний фондовий ринок поступово все більше набуває характеру всесвітнього ресурсу капіталів, що супроводжується гармонізацією національних законодавств країн світу, приведенням їх до єдиних міжнародних стандартів, стандартизацією діяльності операторів ринку та фінансових інструментів. Україна має адаптуватися до нових міжнародних стандартів, викликів і тенденцій у даній сфері. На це й повинна бути спрямована вітчизняна законотворча політика. У свою чергу, до законотворчого процесу необхідно активно долучати громадськість, учасників фондового ринку, науковців, хоча провідна роль залишиться за державою. У такому разі можна буде підготувати широкі маси населення до сприйняття європейських цінностей і у сфері фондового ринку, зокрема стосовно додаткових послуг, вигод, можливостей і благ, які, очевидно, можна буде отримати.

Список використаних джерел:

1.Глобальные экономические перспективы. Всемирный банк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://databank.worldbank.org/data/ views/reports/tableview.aspx?isshared=true.
2.Малишенко К.А. Сучасний стан ринку цінних паперів: проблеми та перспективи / К.А.Малишенко // Ефективна економіка. – 2014. - №7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/ ?op=1&z=3175.
3.Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
4.Офіційний сайт ПФТС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pfts.ua.
5.Програма розвитку фондового ринку України на 2012-2014 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www. ssmsc.gov. ua.
6.Проект Програми розвитку фондового ринку України на 2015-2017 роки «Європейський вибір – нові можливості для прогресу і зростання». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nssmc.gov.ua/fund/ development/plan.
7.Річний звіт НКЦПФР за 2013 рік. Рух ринку цінних паперів України до світових стандартів задля економічного зростання держави.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/ 58/1402491205.pdf.
8.Солтис О. Оцінка ефективності функціонування фондового ринку України / О.Солтис // Галицький економічний вісник. — 2012. — №3(36). — с.102-108.

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

УДК 336.77
Вахович І.М., д.е.н., професор
Франчук Ю.О.
Луцький національний технічний університет

АНАЛІЗ БАНКІВСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу банківського забезпечення розвитку малого підприємництва у регіонах України, виявленню основних тенденція та проблем, а також можливих шляхів їх вирішення.
Ключові слова: мале підприємництво, малий бізнес, МСП, банківське забезпечення, банківське кредитування, мікрокредити.

Ваховыч И.М., Франчук Ю.О.

АНАЛИЗ БАНКОВСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕГИОНАХ УКРАИНЫ

Статья посвящена анализу банковского обеспечения развития малого предпринимательства в регионах Украины, выявлению основных тенденций и проблем, а также возможных путей их решения.
Ключевые слова: малое предпринимательство, малый бизнес, МСП, банковское обеспечение, банковское кредитование, микрокредиты.

Vakhovych I., Franchuk Ju.

THE ANALYSIS OF BANKING SUPPORT OF SMALL BUSINESS DEVELOPMENT IN THE REGIONS OF UKRAINE

The article analyzes bank providing of the small business development in the regions of Ukraine, reveals key trends and problems as well as possible ways to overcome them.
Keywords: small entrepreneurship, small business, SME, banking support, bank loans, microcredit.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Банківське забезпечення малого підприємництва (МП) є одним із визначальних факторів його стійкого розвитку. Проте, ситуація в Україні характеризується двома несприятливими тенденціями. По-перше, банки надають перевагу великим корпоративним клієнтам, і, по-друге, самі суб'єкти малого підприємництва або не довіряють банкам, або не впевнені у власній спроможності виконувати зобов'язання за кредитами. Не зважаючи на таку суперечливість, в умовах обмеженості числа великих корпоративних клієнтів та конкуренції за них, потенційно місткий сегмент малого і середнього підприємництва (МСП), при правильному збалансуванні вигод і ризиків, повинен стати привабливим для банківського сектору, в результаті чого суб'єкти господарювання отримають доступ до недорогого і безпечного кредитування поточної діяльності та капітальних вкладень.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Розгляду питань, пов'язаних з різними аспектами банківського кредитування малого підприємництва, присвячували свої праці багато вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, Герасимович А., Ольвінська Ю., Смовженко Т. Кузнєцова Л.В. вивчала вплив банківської системи на розвиток МСП, Харченко А.М. – сучасний стан і перспективи розвитку роздрібного кредитування. У працях Ткач Є.В. та Ткач С.В. значна увага приділена вдосконаленню банківських послуг для інноваційного малого бізнесу.

Примостка Л., Рудь О. та Фастовець М. значну уваги приділяли оптимізації ризиковості при кредитуванні малого бізнесу, Антонюк О.І. присвячувала свої роботи розробці моделей прогнозування потреби в мікрокредитах і оптимізації портфеля банківського мікрокредитування.

Не зважаючи на значну увагу, приділену вивченню банківського забезпечення розвитку МП, багато питань залишаються невирішеними, а нестача фінансових ресурсів все ще є однією з основних проблем функціонування вітчизняних суб'єктів малого підприємництва. Саме тому, роботи, присвячені вивченню та аналізу цього питання, в т.ч. на регіональному рівні, є актуальними, особливо, зважаючи на мінливість політичного та економічного середовища в країні та значні регіональні диспропорції.

Цілі статті. Здійснити аналіз банківського забезпечення розвитку МП, виявити основні тенденції та проблеми, а також можливі шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Банківське забезпечення розвитку малого підприємництва доцільно розглядати в двох аспектах:

1) інституційно-інфраструктурному, адже, станом на 01.01.2014 р., банки України обслуговували 2,2 мільйони поточних та депозитних рахунків суб'єктів господарювання, з яких 1,0 млн. рахунків належить фізичним особам підприємцям [5]. Це свідчить про те, що суб'єкти малого підприємництва є чисельною складовою клієнтської бази банківського сектору, а отже, розвинена мережа банківської інфраструктури є чинником, що полегшує їх щоденне функціонування;

2) інституційно-інвестиційному, адже банківське кредитування є одним з найважливіших джерел фінансування розвитку малого підприємництва. У кінці 2013 р. 41,0 % власників малих підприємств-респондентів опитування проведеного НБУ, відповіли, що брак обігових коштів є одним із факторів, що обмежують їх спроможність збільшувати виробництво (у 2014 р. цей показник становив 34,4 %, адже на перше місце вийшли політична ситуація в країні та коливання курсу гривні) [6].

Дві вищеназвані групи факторів стали основою для розрахунку інтегрального індексу банківського забезпечення розвитку МП у регіонах України. В контексті інституційно-інфраструктурного забезпечення, до уваги було взято кількість відділень банків, банкоматів та терміналів у розрахунку на 10 тис. осіб населення, а у контексті інституційно-інвестиційного – вартість кредитів, наданих депозитними корпораціями фізичним особам-підприємцям у розрахунку на 10 тис. ФОП. Результати проведеного аналізу (на основі розрахунку середньої геометричної модифікованої) подано на рис. 1.

Станом на 01.01.2014 р. у Державному реєстрі банків було зареєстровано 182 банки (в 2009 р. – 197), 49 з них – з іноземним капіталом. У регіональному розрізі, найбільше банків зареєстровано в Києві та Київській області – 117 (64,3 % від загальної кількості). Серед інших регіонів лідерами були Дніпропетровська (14 банків), Донецька (10) та Харківська (7 банків) області [5]. Тобто, у більшості випадків, надання банківських послуг здійснюється через регіональні мережі підрозділів вищеназваних банків. Такий стан справ свідчить про відтік фінансових ресурсів з одних регіонів і їх значну концентрацію в інших.

Щодо забезпеченості об'єктами банківської інфраструктури, то лідерами за кількістю відділень банків були м. Київ (6,78 відділень на 10 тис. осіб населення), АРК (5,25), Одеська (5,56), Черкаська (5,41) області, а аутсайдерами - Івано-Франківська (3,25), Рівненська і Хмельницька (3,20), Житомирська (2,77) і Тернопільська (2,63) області. Аналогічні тенденції зберігаються і за кількістю банкоматів та платіжних терміналів.

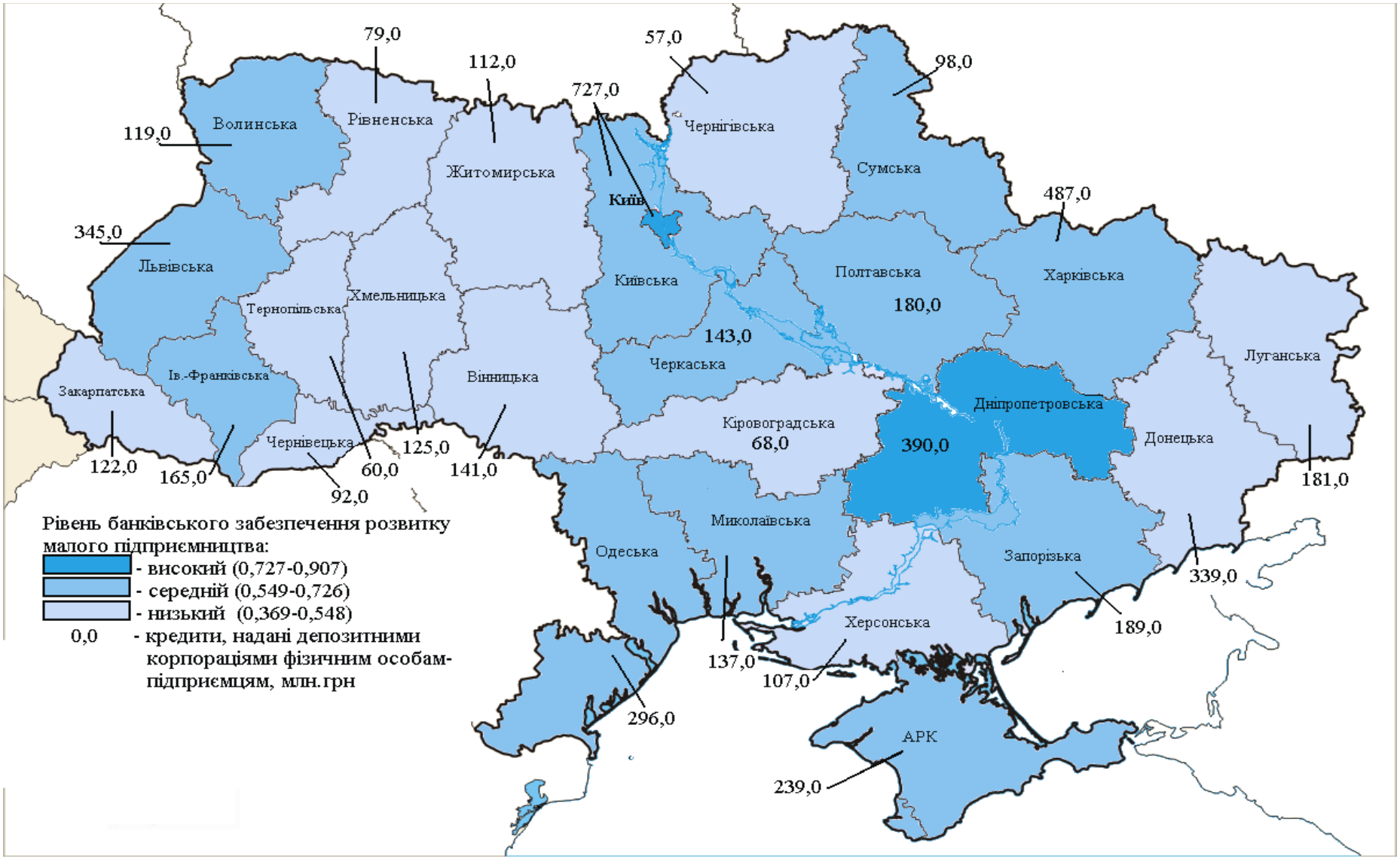

Рис. 1. Рівень банківського забезпечення розвитку малого підприємництва у регіонах України (дані 2013 р.)
*розраховано за даними НБУ [11]

Варто зазначити, що в останні роки зберігається орієнтація на зменшення кількості елементів банківської інфраструктури (більшою мірою у регіонах, де їх чисельність є вище середньої по країні), що спричинене розвитком електронного банкінгу та оптимізацією банками власної мережі. У 2014 році ця тенденція поглибилась воєнно-політичною ситуацією в країні. Таким чином, кількість банків в Україні з початку 2014 року скоротилась на 26, а кількість відділень найбільших банків – на 30,0 % [3]. Станом на 01.01.2015 р. лідерами за кількістю банківських відділень є Ощадбанк (4548 відділень), ПриватБанк (2913) та Райффайзен банк Аваль (700) (рис.2).

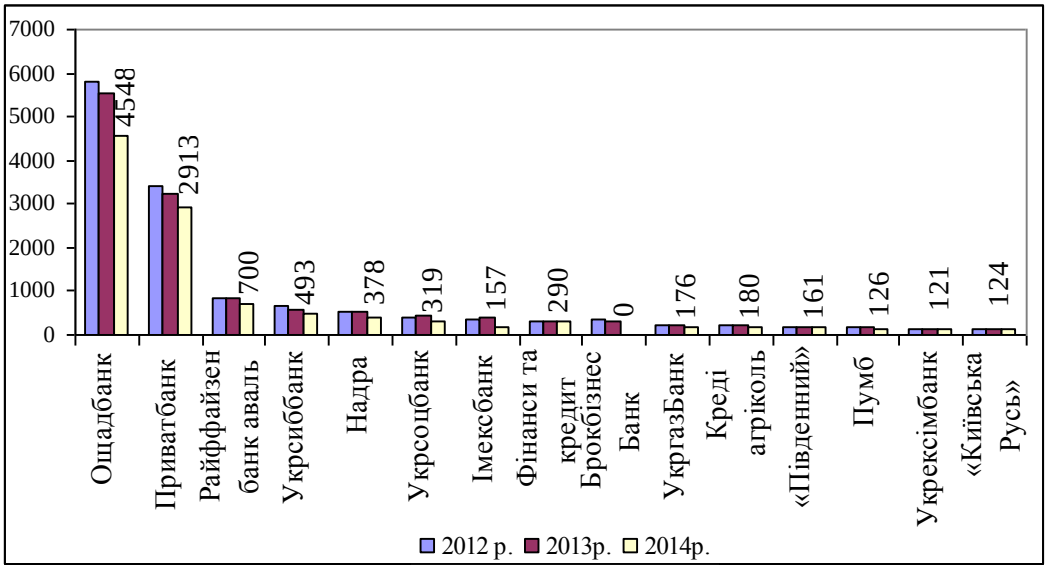

Рис. 2. Кількість відділень найбільших банків у 2012-2014 рр. (дані у цифровому вираженні подані станом на 01.01.2015р.) [13]

Найбільше скорочення банківських відділень спостерігалось в Криму, Дніпропетровській, Харківській областях. Проте, в цілому, за даними Незалежної асоціації банків України, покриття у 36 відділень на 100 тис. осіб населення (станом на 01.01.2015 р.) є достатнім і відповідає покриттю в європейських країнах [12].

Щодо банківського кредитування, у рейтингу «Doing Business 2014» [7] Україна посідає 17 місце у категорії «доступність кредитів» (разом з Великобританією, Польщею, Сінгапуром). Проте, рейтинг бере до уваги лише експертну оцінку законодавчого поля, а вартість і доступність кредитування не враховуються [4]. Фактично, з 180 банків, що функціонують в Україні, лише 40 працюють в сфері кредитування малого і середнього підприємництва [2]. При чому, залежно від ситуації в країні, число активних банків може значно варіювати. Питома вага кредитів, наданих українськими банками МСП, у загальному обсязі банківського кредитного портфеля коливається в межах 9,0-15,0 % (рис.3).

В період до 2008 року спостерігалась стабільна тенденція до зростання питомої ваги кредитів, наданих банками сектору МСП. Окремі банки заявляли про 8-микратне збільшення кредитного портфеля МСП у період 2005-2008 рр. Проте з розгортанням кризи 2008-2009 рр. ситуація кардинально змінилась. За даними опитування CASE Україна, серед 17-ти відповідей банків, 11 підтверджують значне скорочення кредитування МСП після 2008-2009 років, окрім того, 10 банків з 13-ти надали інформацію про те, що скорочення портфеля кредитів МСП у 2009-2012 роках склало більше 30,0 % [14].

Відсоткова ставка за кредитами суб'єктам малого підприємництва, залежно від виду кредиту, коливається в гривні - в межах 17,0-30,0 % (в середньому 24,0-25,0 %), в доларах США та євро – в межах 11,0-15,0 % річних.

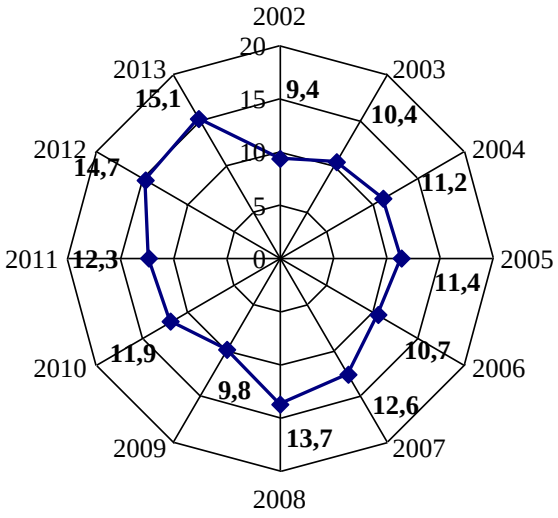

Рис. 3. Питома вага кредитів, наданих українськими банками МСП у загальному обсязі кредитного портфеля банків у 2005-2013 рр. [3]

Починаючи з 2010 до початку 2014 року, існувала помірна тенденція до здешевлення вартості кредитів. При поступовому відновленні кредитування, більшість банків орієнтувались, перш за все, на великих корпоративних клієнтів, а умови кредитування МСП стали значно жорсткішими.

За видами кредитів, доступнішим є кредитування на придбання комерційних автомобілів - вартість знижувалась в середньому з 23,0 % річних у гривнях у 2011р. до 18,0 % у 2013 р., дорожчими є кредити на нерухомість і обладнання – 22,0-23,0%, найдорожчими – мікрокредити та кредити на поповнення оборотних засобів.

Приблизно по 43,0 % загального обсягу припадає на кредити терміном до 1-го року, та 1-5 років, решта – більше 5 років. Позитивною тенденцією 2011-2013 рр. стало зменшення кількості прострочених та проблемних кредитів, частка яких зросла у 2010 р. до 13,2 % у порівнянні з 2,7 % у 2008. За даними Fitch, за 2010 р. частка кредитів МСП з простроченням більш ніж на 90 днів у портфелі 12 вітчизняних фінустанов, що рейтингуються агентством (43,0 % активів банківської системи), становила 21,0 %, тоді як в корпоративному секторі відповідний показник був 15,5% [10]. Окрім того, існувала позитивна тенденція щодо чисельності активних кредиторів (рис.4).

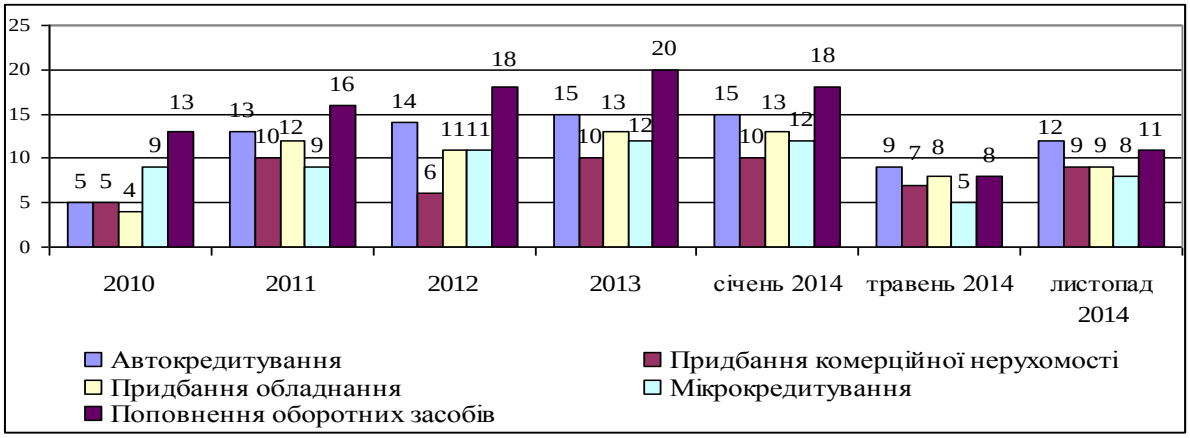

Рис.4. Чисельність активних банків з числа 25 банків-лідерів на ринку кредитування МСП (побудовано за даними [1])

Проте, внаслідок подій, що відбувались в Україні, на початку 2014 року з 40 банків, що надають послуги сегменту МСП, активними в сфері кредитування залишалось близько 20. При чому, 72,0 % всіх кредитів надавались 10-ма банками [2]. На межі 2014-2015 рр., кредитування основних засобів за трьома напрямками (автокредитування, придбання нерухомості та обладнання) для МСП здійснювали 11 з 25 банків – лідерів у цьому сегменті [9]. В цілому, найактивнішими за всіма напрямками були УкрСиббанк, Credit Agricole, UniCredit Bank; ОТР Банк, Райффайзен Банк Аваль, ПУМБ, «Південний», «Київська Русь», державні банки: Укрексімбанк, Ощадбанк. Щодо відсоткових ставок, зменшення спостерігалось лише за автокредитами (до 15,7 %), в інших сегментах ситуація або не змінювалась, або відбувалось незначне подорожчання: найдорожчими були кредити на поповнення оборотних засобів - 25,5% річних [4]. В загальному, рейтинг 10 провідних банків у сфері кредитування МСП за 2012-2014 рр. (за версією «Комерсант Україна») подано у таблиці 1.

Таблиця 1.

50 провідних банків України в номінації «Кредити МСБ» [15]

2012		2013		2014				
Місце	Банк	Місце	Банк	Місце	Банк	% ставка для позичальника І категорії якості	Заявлена комісія за видачу кредиту	Максим. термін кредиту, місяців
1	Райффайзен Банк Аваль	1	Креді Агріколь	1	Райффайзен Банк Аваль	18,20 %	0,99 %	84
2	Ощадбанк	2	Укрексімбанк	2	Укрексімбанк	20,70 %	1 %	120
3	Укргазбанк	3	Укргазбанк	3	Креді Агріколь Банк	20,40 %	1 % (0,5% для агроклієнтів),	84
4	Ерсте Банк	4	Сбєрбанк Росії (дочірній)	4	ПУМБ	21,00 %	0,5 %	60
5	Укрсоц банк	5	Кредит Дніпро	5	Укргазбанк	18,18 %	1 %	84
6	ПриватБанк	6	ОТП Банк	6	Приватбанк	24,00 %	відсутня	4
7	УкрПрофБанк	7	Брокбізнес банк	7	Всеукраїнський Банк Розвитку	20,80 %	1 %	84
8	ОТП Банк	8	Дельта Банк	8	Укрсоцбанк	24,40 %	1 % (мін. 1тис. грн)	84
9	Правекс-банк	9	Укрсоцбанк	9	Київська Русь	23,00 %	0,5 %	60
10	Кредобанк	10	Віейбі Банк	10	Південний	19,40 %	0,5 %	60

Що стосується структурних характеристик кредитного ринку, то, в середньому, 64,0% кредитів видавалось в національній валюті, 30,8 % - доларах США, 4,5 % - євро та менше 1,0 % в російських рублях та інших валютах. В структурі кредитів, переважає спрямування коштів на поточну діяльність (в межах 80,0%), а кредити на інвестиційну діяльність становлять близько 13,0 %.

В галузевому розрізі, банки надають перевагу видам економічної діяльності, що швидко розвиваються : оптова і роздрібна торгівля, виробництво продуктів харчування, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг тощо. Основними вимогами банківського сектору до МСП є стабільність, перспективність бізнесу, позитивна репутація, досвід підприємця у конкретній галузі, а також застава та власна частка у спів фінансуванні проекту. Як зазначають фахівці [8], особлива увага приділяється перспективам кредитування локальних марок, які продовжують розвиватись, чітко позиціонують себе на регіональному рівні, у яких є ринок збуту і довіра місцевих споживачів. Отже, основними труднощами доступу суб'єктів малого підприємництва до банківського кредитування є:

- високі податкові ставки, вимоги до розміру застави, частки у співфінансуванні;

- труднощі в оформленні документів, недовіра до суб'єктів МП, дороговизна та складність процедури прийняття банками рішення про кредитування, у т.ч. через необхідність залучення більшої кількості персоналу, труднощі адекватного оцінювання платоспроможності МП, відсутність кредитної історії та непрофесіоналізм менеджерів МП при розробці документації, бізнес-планів, ТЕО;
- складне фінансове становище та непрозорість діяльності суб'єктів МП;
- дефіцит фінансових ресурсів банків через високу частку проблемних кредитів, низькі обсяги фінансування банками стартапів та інвестиційних проектів;
- високі ризики через нестабільність вартості грошей в умовах інфляції і невизначеності динаміки курсу валют, боязнь суб'єктів МП «жити в борг».

Висновки. В результаті проведеного аналізу та розрахунку інтегрального індексу, було виявлено основні тенденції банківського забезпечення розвитку малого підприємництва у регіонах України, а також основні проблеми, що стримують його розвиток. Шляхами вирішення ситуації, що склалась, повинні стати створення спеціалізованих установ кредитування МСП, в тому числі на регіональному рівні; розвиток систем пільгового кредитування та оподаткування банків, що займаються активним кредитування суб'єктів МСП, а також спрощення вимог НБУ та здешевлення кредитів рефінансування; впровадження нових кредитних технологій та нових банківських продуктів для суб'єктів малого підприємництва; розвиток системи державного гарантування повернення коштів, а також відшкодування відсотків за кредитами; активізація залучення в Україну коштів міжнародних організацій. Важливим напрямком стимулювання банківського кредитування є підвищення фінансової грамотності громадян, кваліфікації підприємців у сфері бізнес-планування, забезпечення кредитними ресурсами суб'єктів у віддалених куточках країни. Одним із інструментів також може стати розвиток поручительства як засобу гарантування повернення коштів, особливо для підприємств, що займають вагомі місця у ланцюгах поставок великих компаній.

Список використаних джерел:

1. Аналитические отчеты о рынке кредитования малого и среднего бизнеса [Електронний ресурс] // Простобанк Консалтинг. – Режим доступу: http://www.prostobank.ua/.
2. Аналитический отчет «Состояние рынка банковских услуг клиентам малого и среднего бизнеса» (за 1-й квартал 2014 г.) [Електронний ресурс] // SME banking club. – Режим доступу: www.nabu.com.ua/Analitics/nabu.pdf.
3. Асоціація українських банків [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт. - Режим доступу: http://aub.org.ua.
4. Бизнес-кредитование: количество кредиторов растет [Електронний ресурс] / Простобанк Консалтинг. – Режим доступу: http://www.prostobiz.ua/.
5. Бюлетень НБУ 2013, 2014 [Електронний ресурс] / Національний Банк України. – Режим доступу: www.bank.gov.ua.
6. Ділові очікування підприємств України 2013-2014 [Електронний ресурс] / Національний Банк України. – Режим доступу: www.bank.gov.ua.
7. Doing business [Електронний ресурс] / World Bank. – Режим доступу: http://www.doingbusiness.org/.
8. Кисляк Р. Что ждет рынок кредитования МСБ? [Електронний ресурс] / Р. Кисляк // Prostobankir. Путиводитель для банкиров. – Режим доступу: http://www.prostobankir.com.ua.
9. Кочевых О. Как выглядит дюжина главних активистов бизнес-кредитования : обзор условий займов на основные средства для юрлиц / О.Кочевых // Prostobiz.ua. – Режим доступу: http://www.prostobiz.ua.
10. Кредитування МСП [Електронний ресурс] / Ліга фінансового розвитку. – Режим доступу: http://lfr.org.ua/uk/analytics/279-2011-05-23-08-07-06.html
11. Національний банк України [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: www.bank.gov.ua.
12. Незалежна асоціація банків України [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://www.nabu.com.ua/.
13. Розвиток банківської інфраструктури [Електронний ресурс] / Офіційний сайт АБ «Укргазбанк». – Режим доступу: http://www.ukrgasbank.com/ukr/analytics/numbers/other/by-banks/.
14. Чи кредитуватимуть банки малий та середній бізнес? Огляд банківського кредитування МСБ та державної політики [Електронний ресурс] / CASE Україна. – Режим доступу: http://www.case-ukraine.com.ua.
15. 50 провідних банків України 2012-2014 рр. [Електронний ресурс] / Видавничий дім «Комерсант Україна». – Режим доступу: : http://www.kommersant.ua.

УДК 336.64
Галазюк Н.М. к.е.н., доцент
Луцький національний технічний університет

ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ – ПЕРЕДУМОВА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ

Публікація присвячена дослідженню природи взаємозв'язку фінансово-економічної стійкості із інвестиційною привабливістю господарюючого суб'єкта. Визначені загальноекономічні фактори впливу на стійкість фінансово-економічного стану підприємства.
Ключові слова: фінансово-економічна стійкість, інвестиційна привабливість, підприємство, аналіз, оцінка, загальноекономічне середовище.

Galaziuk N.

FINANCIAL SUSTAINABILITY - A PRECONDITION FOR INVESTMENT ATTRACTIVENESS

The publication is devoted to research the nature of the relationship of financial and economic viability of the investment attractiveness of the business entity. Defined-wide impacts on the stability of the financial and economic performance.
Keywords: financial and economic stability, investment attraction, business, analysis, evaluation, the overall environment.

Галазюк Н.Н.

ФИНАНСОВАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ - ПРЕДПОСЫЛКА ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ

Публикация посвящена исследованию природы взаимосвязи финансово-экономической устойчивости с инвестиционной привлекательностью хозяйствующего субъекта. Определены общеэкономические факторы влияния на устойчивость финансового состояния предприятия.
Ключевые слова: финансово-экономическая устойчивость, инвестиционная привлекательность, предприятие, анализ, оценка, общеэкономический среду.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сьогодні розвиток української економіки супроводжується посиленням економічної інтеграції, новим етапом проведення реформ, зростанням невизначеності умов господарювання, все це вимагає від суб'єктів господарювання швидкої та гнучкої реакції на зміну чинників зовнішнього середовища. Проте, незважаючи на виклики сьогодення, необхідне впровадження ефективних механізмів управління, які даватимуть змогу сприйняти зміни, ідентифікувати їх і забезпечити відповідну адаптацію господарської, фінансової та інвестиційної діяльності вітчизняних підприємств.

Процес здійснення інвестиційної діяльності забезпечується шляхом підвищення рівня фінансової стійкості підприємства, в свою чергу рівень фінансової стійкості є одним із показників доцільності вкладання коштів у підприємство.

Підприємство повинно максимально підвищувати свою фінансову стійкість для того, щоб інвестор вкладав гроші саме в його проект. Питання інвестиційної привабливості підприємства є дуже актуальним на сьогоднішній день. Оскільки конкурентна боротьба за інвестиційні ресурси стає все жорсткішою.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Інвестори представляють інтереси капіталу, їх цікавить перш за все ступінь вигоди від інвестицій, і потенційний ризик втрати вкладених засобів. Чим стійкіше фінансове становище підприємства, тим менші ризики для інвесторів і більші вкладання коштів в нього.

Дослідженню питань поліпшення фінансової стійкості підприємства присвячено наукові праці як вітчизняних, так і зарубіжних учених, зокрема: Е.Альтмана, М. С. Абрютіної, І.О. Бланка, В.Х. Бівера, І.Т. Балабанова, О. І. Барановського, Л. Бернстайна, Т.В. Головко, А. Гропелі, Н.П. Дробот, Т. Карлін, Г.Г. Кірейцева, Г. А. Крамаренко, Н. М. Притуляк, Т.М. Ковальчук, М.Я. Коробова, Р. Лиса, Л. А. Лахтіонової, Т. Момот Т, О. М. Тридід, К. В. Орєхова, Г.В. Савицької, В.К. Савчука, Р.С. Сайфуліна, О. М. Стоянової, О.О. Терещенка, Н. Холта Роберта, М. Г. Чумаченка, А.В. Чупіса, В.В. Чепурко, А.Д.Шеремета та інших учених. Це зумовлює можливість глибокого та всебічного дослідження природи взаємозв'язку фінансової стійкості із інвестиційною привабливістю господарюючого суб'єкта

Цілі статті. Враховуючи наукову та практичну актуальність теми і спираючись на результати вивчення окремих її аспектів у економічній літературі, можна визначити мету даної статті, яка полягає у дослідженні того, що інвестиційна привабливість гарантується надійністю фінансової стійкості підприємства і тісно пов'язана з нею.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В умовах глобальної економічної кризи підприємствам національної економіки необхідні значні інвестиційні джерела для здійснення своєї діяльності. У глобальному конкурентному середовищі отримання інвестицій значною мірою залежить від забезпечення підприємствами стійкого фінансово-економічного становища. Вітчизняні науковці у своїх публікаціях акцентують увагу на здійсненні об'єктивної характеристики фінансово-економічної стійкості та відзначають, що «...іноземні інвестори, які приходять на ринки України, наполягають на застосуванні сучасних методик оцінки бізнесу для отримання реалістичного уявлення про потенційні можливості підприємства» [1, с. 5].

Інвестиційна привабливість підприємства як важлива критеріальні ознака діяльності будь-якого суб'єкта господарювання в першу чергу розглядається з позиції перспектив розвитку, обсягу і можливостей збуту продукції, фінансової стійкості, ефективності використання активів і їх ліквідності, стану платоспроможності. При виробленні стратегії розвитку економічного суб'єкта, для управління його стабільним функціонуванням базовою основою виступають об'єктивні дані про фінансові та економічні ресурси, їх раціональне використання та ефективне розміщення, що дасть можливість забезпечити стійку конкурентну позицію на ринку даного суб'єкта. Саме ці фактори в сукупності характеризують інвестиційну привабливість та конкурентоздатність сучасних суб'єктів господарювання.

У сучасних дослідженнях інвестиційна привабливість розглядається через фінансово-економічну стійкість суб'єкта господарювання. Проте існуючі підходи переважно базуються й, відповідно, обмежуються статичними показниками. У різний спосіб ці показники характеризують результат використання капіталу і економічних ресурсів у звершених виробничо-господарських операціях і фінансово-економічних трансакціях, здійснених за певних економічних умов. При цьому, для встановлення рейтингу інвестиційної привабливості господарського суб'єкта, додатково використовуються методи факторного і таксономічного аналізу.

Показники та індикатори фінансово-економічної стійкості та фінансового стану, характеризуючи результат діяльності підприємства, його інвестиційного та фінансового розвитку, забезпечують інвесторів та кредиторів важливою інформацією щодо

здатності належним чином виплачувати дивідендні платежі та вчасно виконувати свої зобов'язань.

Важливим, проте неопрацьованим, особливо за сучасних умов фінансово-економічної кризи, залишається питання змісту фінансово-економічної стійкості. За таких умов є необхідний аналіз теоретичних підходів до трактування сутності цієї економічної категорії.

Одним з основних питань, що розглядалися в економічній науці було саме питання стійкості економічних суб'єктів. Трансформаційні умови економіки, посилені кризовими явищами глобального економічного середовища суттєво змінили сутнісне і змістове наповнення категорії «фінансово-економічна стійкість». Також виникла потреба у використанні іншого набору кількісно-якісних показників та індикаторів, зміни їх критеріальних значень для підвищення об'єктивності характеристики суб'єкта економіки.

Фінансово-економічна стійкість сучасних економічних суб'єктів по-різному трактується у науково-теоретичних джерелах. Багатогранність категорії «фінансово-економічна стійкість» підприємства зумовлює й використання різних методик її встановлення. Проблематика цієї предметної сфери наукових досліджень лежить у площині визначення змістового наповнення цього поняття і обумовлена: наявністю динамічної невизначеності в діяльності суб'єктів господарювання, перманентності діяльності (значна кількість моментів параметричної нестійкості); багатомірності та полів'язності; полікритеріальності; інтерпретації результативних даних (проблемність ефективної методики формалізації результативних показників) [2, с. 170].

За одним із напрямків дослідження стійкості фінансово-майнового потенціалу підприємства відслідковується намагання пов'язати інтегральний показник з економічним потенціалом (інвестиційною привабливістю) цього суб'єкта економіки. У такому контексті О.М. Тридід і К.В. Орєхова, пропонуючи шляхи удосконалення методики інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємства, відзначають: «При обчисленні інтегрального показника інвестиційної привабливості не враховується вагомість і не відслідковуються зміни у просторі і часі показників фінансового стану підприємства» [3, с. 68]. А.М. Ткаченко, аналізуючи дієвість дескриптивних моделей діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства, аргументує, що «…показники оцінки фінансового стану підприємства мають бути такими, щоб кожний партнер зміг зробити вибір, виходячи з власних інтересів» [4, с. 150].

Виходячи з таких позицій, формулюючи обґрунтування потреби більш об'ємних параметрів при дослідженні фінансової стійкості сучасного підприємництва, аргументується, що "вдосконалення аналізу фінансової стійкості підприємства має полягати в тому, що його необхідно перетворити із засобу послідовного опису, фіксації рівня фінансової стійкості в активний інструмент виявлення причинно-наслідкових зв'язків" [5, с. 31].

У багатьох тематичних наукових дослідженнях фінансово-економічна стійкість господарських систем нерозривно пов'язана із можливістю подальшого економічного зростання. Ці економічні категорії розглядаються як взаємозалежні та взаємообумовлені, так як, «взаємодію фінансової стійкості та економічного зростання можна оцінити як взаємодію причини й наслідки в ланцюзі: стійкість – зростання – стійкість» [6, с. 9].

Загальноекономічне середовище (зокрема соціально-економічні,політичні фактори, невисока надійність банківсько-кредитної системи, дедалі виразніші ознаки стагнації і рецесії національної економіки) спричинює суттєвий вплив на ефективність діяльності суб'єкта господарювання, формування джерел забезпечення стійкості його фінансово-економічної позиції в економічному суспільстві та вкрай ускладнює процес практичного управління господарською системою.

Високий рівень ризику зовнішнього економічного середовища, труднощі його передбачення та встановлення спричиняють те, що окремими економістами пропонується розрізняти внутрішню, загальну і фінансову стійкість. Незаперечним є той факт, що в сучасній ринковій економіці фінансово-економічну стійкість найбільш об'єктивно слід розглядати як комплексну категорію, яка розкриває поточний фінансовий стан підприємства, його ресурсний потенціал, здатність забезпечувати можливості його функціонування і розвитку при збереженні платоспроможності.

Існує певна проблема, щодо об'єктивної характеристики фінансово-економічної стійкості вітчизняних підприємств. Проблему спричинили перш за все неоднозначність змістового наповнення показників, велика кількість коефіцієнтів, що враховується, повторення окремих коефіцієнтів у різних групах, неадекватність використання коефіцієнтів, розроблених для розвинутих економік. Ця проблематика вимагає якісного поліпшення та кількісної оптимізації фінансових показників. Попри те, у тематичній літературі домінує позиція про «відсутність єдиної думки щодо того, яке конкретне рівняння описує той чи інший тип фінансової стійкості підприємства» [7, с. 148].

Провівши аналіз наукових тематичних досліджень можна відзначити, що об'єктивна характеристика категорії «фінансова стійкість» є «науковою базою прийняття управлінських рішень у бізнесі, оскільки на їх основі ґрунтовно й системно досліджуються фактори зміни результатів діяльності, розробляється економічна стратегія розвитку» [8, с. 1].

Висновки. Серед основних чинників, що безпосередньо впливають на інвестиційну привабливість підприємства, є фінансовий стан підприємства, зокрема це стан майна, фінансових ресурсів та розмір витрат підприємства. Саме тому, покращення показників, цих показників позитивно впливатиме на інвестиційну привабливість підприємства та приток інвестицій в цілому.

Синтетична характеристика потенціалу фінансово-економічної стійкості суб'єкта ринкової економіки слугує одним із ключових індикаторів для інвесторів і кредиторів. Загалом розглядувані категорійні поняття, їх зміст і сутність, відмінності у підходах до встановлення та вимірів з певної точки зору є виправданими, оскільки сучасні підприємства діють в умовах невизначеності і ризику, потрапляють у непередбачувані ситуації. Коливання економічної активності, криза у реальній економіці та фінансовій системі України та глобальній економіці істотно вплинули на стійкість роботи суб'єктів господарювання, їхню низьку гнучкість та адаптаційні можливості. Більшого значення у системі фінансового менеджменту потрібно надавати кризовпливаючим факторам та посилювати моніторинг за функціонуванням різних сегментів фінансових ринків.

Список використаних джерел:

1. Момот Т. Оцінка вартості бізнесу: сучасні технології / Т. Момот. – Х. : Фактор, 2007. – 224 с.
2. Шаціло Н. І. Методологічні засади визначення рівня економічної стійкості сільськогосподарських підприємств / Н. І. Шаціло // Актуальні проблеми економіки. – 2010. - № 7(109). – С.169-174.
3. Тридід О. М. Удосконалення методики інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємства / О. М. Тридід, К. В. Орєхова // Вісник університету банківської справи Національного банку України. – 2008. – № 1.– С.68-73.
4. Ткаченко А .М. Дескриптивні моделі фінансово - економічної діяльності підприємства / А. М. Ткаченко, О. П. Єлець //Економічний вісник Донбасу. – 2008. – №4. - С. 149-151.
5. Притуляк Н. М. Ознаки фінансової стійкості – теоретична основа моделювання факторних систем / Н. М. Притуляк // Економіка, фінанси, право. – 2011. - №1. – С. 26-31.
6. Чечетова Н.Ф. Фінансова стійкість регіональної економічної системи: методологія і практика: автореф. дис. доктора екон. наук: спец. 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка / Н.Ф. Чечетова. – Донецький державний університет управління, 2011. – 40 с.
7. Гайдар С. Агрегатний підхід до оцінки фінансової стійкості торговельних підприємств / С. Гайдар // Економічний аналіз. Збірник наукових праць Тернопільського національного економічного університету. – 2008. – Вип. 3 (19). – С. 147-150.
8. Головко І. В. Економічний аналіз фінансового стану підприємства: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит / І. В. Головко. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 20 с.

Рецензент д.е.н., професор Ковальська Л.Л.

УДК 336.153.2
Дорош В.Ю., к.е.н., доцент
Косинський І.М.
Луцький національний технічний університет

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІМПЕРАТИВИ ВИРІВНЮВАННЯ ФІНАНСОВИХ ДИСБАЛАНСІВ ТЕРИТОРІЙ

Головною проблемою муніципальних фінансів є те, що органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади не надають якісних публічних послуг населенню країни та не сприяють місцевому та регіональному розвитку. Відповідь на ці виклики дає комплексне дослідження закордонного досвіду подолання фінансових дисбалансів територій, систематизацію якого викладено у статті.
Ключові слова: бюджет, фінансове вирівнювання, горизонтальний фінансовий дисбаланс, вертикальний фінансовий дисбаланс

Dorosh V., Kosynskiy I.

EUROPEAN IMPERATIVES EQUALIZATION OF FINANCIAL IMBALANCES

The main problem of municipal finance is that local governments and local authorities do not provide quality public services to the population of the country and do not contribute to local and regional development. Answer to these challenges provides a comprehensive study of international experience to overcome financial imbalances territory systematization which are set out in article.
Keywords: budget, financial equalization, horizontal fiscal imbalances, vertical fiscal imbalances

Дорош В.Ю., Косынский И.Н.

ЕВРОПЕЙСКИЕ ИМПЕРАТИВЫ ВЫРАВНИВАНИЕ ФИНАНСОВЫХ ДИСБАЛАНСОВ ТЕРИТОРИЙ

Главной проблемой муниципальных финансов является то, что органы местного самоуправления и местные органы исполнительной власти не предоставляют качественных публичных услуг населению страны и не способствуют местному и региональному развитию. Ответ на эти вызовы дает комплексное исследование зарубежного опыта преодоления финансовых дисбалансов территорий, систематизация которого изложена в статье.
Ключевые слова: бюджет, финансовое выравнивание, горизонтальный финансовый дисбаланс, вертикальный финансовый дисбаланс

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Нині сфера муніципальних фінансів вимагає підвищення довіри територіальних громад до органів місцевого самоврядування. Для активізації цього процесу, актуальність якого з часом тільки зростає, органи місцевого самоврядування мають спрямовувати зусилля на ефективне управління місцевим розвитком із високоякісним наданням муніципальних послуг. В першу чергу це стосується органів представницької влади, яким для покращення свого іміджу потрібно ефективніше вирішувати болючі проблеми територіальних колективів – диспропорції у фінансовому забезпеченні регіонів.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Становлення та розвиток системи вертикального та горизонтального фінансового вирівнювання у своїх працях досліджували Волохова І.С, Луніна І.О., Слухай С.В., Заброцька О.В., Шишко О.В. та ін. Однак, у сучасній науковій економічній літературі недостатня увага приділяється розробці дієвого механізму подолання фіскальних дисбалансів. Це безпосередньо негативно впливає на сталий розвиток країни у цілому. Звідси виникає об’єктивна необхідність у нових підходах до аналізу цієї проблематики.

Цілі статті. Дослідження європейського досвіду у вирівнюванні фіскальних дисбалансів територій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повними обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У випадку, коли виникає невідповідність між прибутковими повноваженнями і видатковими зобов'язаннями рівнів державної влади та управління, а також нерівномірність бюджетної забезпеченості різних регіонів однієї країни, говорять про наявність горизонтальних і вертикальних дисбалансів.

Фінансове вирівнювання – це процес подолання вертикальних і горизонтальних фіскальних дисбалансів (рис.1).

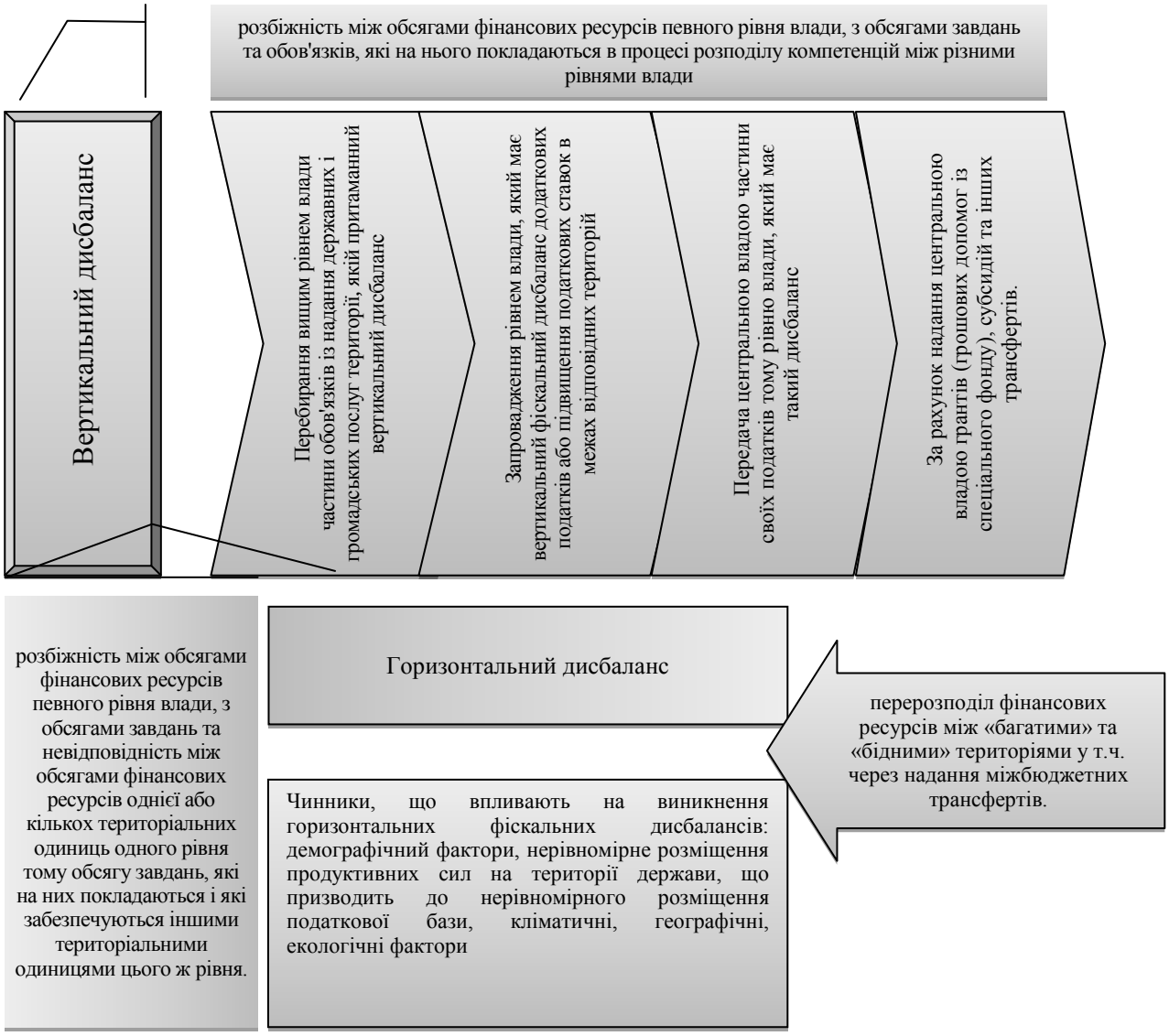

Рис.1. Структурно-логічна схема фінансового вирівнювання територій: українська практика

Зазначимо, що вертикальні фіскальні дисбаланси – це невідповідність між обсягами фінансових ресурсів того чи іншого рівня влади, регіонального або місцевого, і обсягами завдань та обов'язків, які на нього покладаються в процесі розподілу повноважень між різними рівнями влади. Метою вертикального фінансового вирівнювання є забезпечення фінансової бази для реалізації бюджетних повноважень між центральною, регіональною і місцевою владами, і в першу чергу витратних функцій.

Інструментами вертикального вирівнювання можуть бути дотації, субсидії, субвенції, бюджетні позички, бюджетний кредит (рис.2).

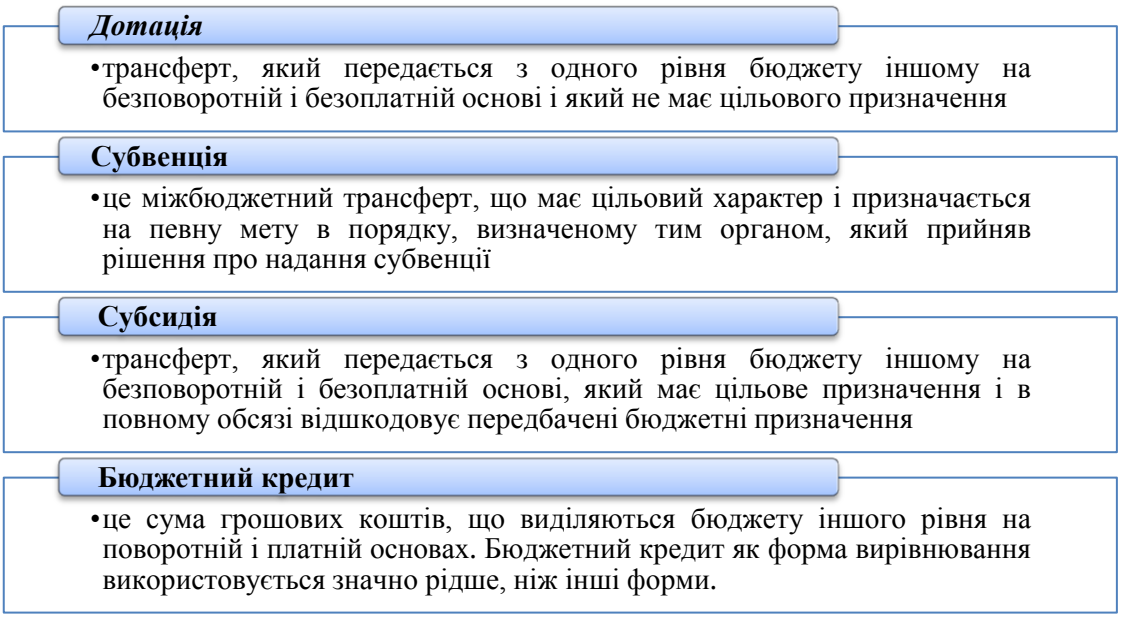

Рис. 2. Інструменти вертикального фінансового вирівнювання

Окрім того вирівнювання може здійснюватися також за рахунок надання окремим регіонам особливого економічного режиму. У світовій практиці існують три основні підходи центру до вимог регіонів про надання особливого економічного режиму (рис 3).

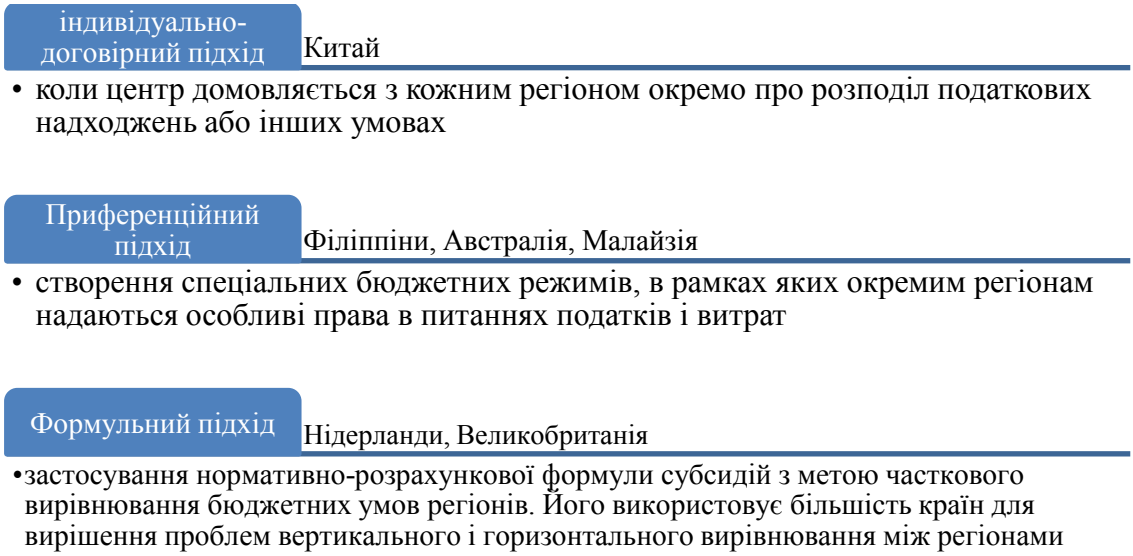

Рис. 3. Основні підходи центру до вимог регіонів про надання особливого економічного режиму

Горизонтальні фіскальні дисбаланси пов'язані з різними фінансовими можливостями органів влади одного територіального рівня. Це невідповідність між обсягами фінансових ресурсів однієї або кількох територіальних одиниць одного рівня й обсягами повноважень, обов'язків та завдань, які на них покладаються, внаслідок різного соціально-економічного потенціалу. Даний дисбаланс виникає, коли,

наприклад, дві території одного адміністративного рівня різняться чисельністю населення, їх віковою структурою, станом здоров'я, кількістю породоутворюючих підприємств та масштабами їх діяльності, або кількістю збанкрутілих підприємств, а також іншими умовами, які вимагають додаткових фінансових ресурсів [1].

Критерії (показники) горизонтальних розривів: горизонтальний розрив першого порядку – оцінює незбалансованість бюджетної системи після розподілу фінансової допомоги вищестоящими бюджетами; горизонтальний розрив другого порядку – оцінює підсумкову незбалансованість бюджетної системи, тобто ступінь достатності всіх дохідних джерел і сукупних витратних [2].

Головним інструментом горизонтального вирівнювання є спеціальні фонди вирівнювання. Кошти цих фондів у формі універсальних трансфертів розподіляються між місцевими бюджетами згідно з певними критеріями потреб у коштах цих бюджетів [3].

Розробка ефективної системи фінансового вирівнювання, перед яким постала Україна, є досить складним процесом. Тому надзвичайно важливо доповнити інструментальну складову механізму фінансового вирівнювання розширенням видової різноманітності використовуваних засобів вирівнювання фіскальних дисбалансів. Саме тому нами розглянуто досвід фінансового вирівнювання низки європейських країн: Великобританії, Нідерландів, Німеччини, Франції, Данії, Фінляндії, Норвегії, Польщі, Словаччини. Як показало дослідження, міжбюджетні фіскальні відносини досліджуваних країн побудовані в залежності від структури їхніх систем місцевого самоврядування. У табл. 1 подається порівняння даних 10 різних країн, включаючи Україну щодо систем міжбюджетних трансфертів та систем дотаційного фінансування та у табл. 2. представлений розподіл країн за рівнем розвитку місцевого самоврядування та дотаційного фінансування.

Із зазначених у переліку країн лише Україна та Франція не мали адміністративно-територіальної реформи. Всі країни, включаючи Україну, розробили нормативно-правову базу, що означає, що ці країни мають закони, в яких визначено систему трансфертів, коефіцієнти та формули для розрахунку сум трансфертів, а також забезпечено стабільність цих законів протягом кількох років. Україна, як і Великобританія, Франція та Данія, значною мірою застосовує загальні дотації (дотації вирівнювання), тобто ті суми, які використовуються на розсуд органів місцевої влади, і на середньому рівні використовує спеціальні дотації, як Нідерланди й Німеччина. Україна, як майже всі країни у списку, має високий показник вирівнювання потреб і в той же час, у порівнянні з іншими країнами, низький показник вирівнювання ресурсів, що означає низьку орієнтацію міжбюджетних трансфертів на вирівнювання податкоспроможності органів місцевої влади та забезпечення горизонтального вирівнювання фіскальних ресурсів [4].

Цікавим є досвід міжрегіонального фінансового вирівнювання між 16 землями Німеччини. Воно здійснюється в кілька етапів. Перший етап – попереднє вирівнювання через ПДВ. Землі, у яких надходження з ПДВ у розрахунку на душу населення виявляються нижче середнього показника земель, отримують трансферти. Другий ступінь – це горизонтальне фінансове вирівнювання, коли береться податкова забезпеченість в розрахунку на душу населення після першого ступеня, порівнюється з середньозваженими значенням для всіх земель – і ті землі, у яких забезпеченість менше середньої, отримують трансферти безпосередньо від тих земель, у яких податкова забезпеченість на душу населення вище середнього по країні (постійних донорів в системі всього три: Гессен, Баден-Вюртемберг і Баварія).

Таблиця 1.

Порівняння систем міжбюджетних трансфертів та систем дотаційного фінансування*

Країна	Площа (тис. км^2)	Кількість населення (млн.осіб)	Форма територіального устрою	Регіональний поділ	Кількість рівнів місцевого самоврядування	Адміністративно-територіальна реформа	Нормативно-правова база	Кошти трансфертів	Формульна основа	Дотації як відсоток надходжень органів місцевої влади
Україна	603,6	42,9	Унітарна	24 області, Автономна Республіка Крим, два міста зі спеціальним статусом: Київ та Севастополь	3	Ні	На стадії реформування	У більшості розподіляються у вигляді загальних дотацій	Групи вхідних нормативів витрат	40-45%
Велико-британія	244,8	60,4	Унітарна	4 адміністративно-політичні частини: Англія (9 регіонів, 6 метрополітенських графств, 28 неметрополітенских графств, 55 унітарні одиниць, Великий Лондон і острови Сіллі), Уельс (9 графств, 3 міста, і 10 міст-графств), Шотландія (32 області), Північна Ірландія (6 графств, 26 районів).	2	Так	Добре розвинута	У більшості розподіляються у вигляді загальних дотацій	Демографічні та фізичні характеристики	73%
Нідерланди	41,5	16,6	Унітарна	12 провінцій. До них ще входять спеціальні муніципалітети Бонайре, Саба та Сінт-Естатіус у Карибському морі	2	Так	Добре розвинута	Поєднання загальних і спеціальних дотацій	40 соціально-економічних показників	71-83%
Німеччина	357,0	82,4	Федеральна	16 земель	3	Так	Добре розвинута	Поєднання загальних і спеціальних дотацій	На душу населення	46%
Франція	544	60,7	Унітарна	22 регіони, які поділені на 92 департаменти, чотири заморські департаменти — Гваделупа, Гвіана, Мартініка, Реюньон, чотири заморські території, 2 особливі територіальні одиниці	3	Ні	Посередньо розвинута	У більшості розподіляються у вигляді загальних дотацій	На душу населення	35%
Данія	43	5,2	Унітарна	5 регіонів	2	Так	Добре розвинута	У більшості розподіляються у вигляді загальних дотацій	На душу населення	18%
Фінляндія	337,0	5,3	Унітарна	6 регіональних державних адміністративних відомств, кожне з яких відповідає за певний великий регіон — «ляні», один з них — Аландські острови, має автономний статус.	1	Так	Добре розвинута	У більшості розподіляються у вигляді спеціальних галузевих дотацій	На душу населення - демографічні дані	15%
Норвегія	385,1	5,1	Унітарна	19 фюльке (районів), які об'єднуються в 5 основних неофіційних регіонів: Нур-Норге, Треннелаг, Вестланн, Естланн, Серланн	2	Так	Добре розвинута	У більшості розподіляються у вигляді спеціальних галузевих дотацій	На душу населення	33-52%
Польща	312,6	38,5	Унітарна	16 воєводств	3	Так	Посередньо розвинута	Поєднання загальних і спеціальних дотацій	На душу населення	50-60%
Словаччина	49,0	5,4	Унітарна	8 країв	2	Так	Посередньо розвинута	У більшості розподіляються у вигляді спеціальних галузевих дотацій	На душу населення	60-70%

*Сформовано автором на основі [4]

Таблиця 2

Розподіл країн за рівнем розвитку місцевого самоврядування та дотаційного фінансування *

Рівень розвитку	Рівень місцевої автономії	Рівень делегування функцій	Спроможність надавати послуги	Податко-спроможність	Залежність від трансфертів	Рівень децентралізації	Рівень об'єктивності коефіцієнтів	Складність формул	Рівень вимог до даних	Рівень використання загальних дотацій	Рівень використання спеціальних дотацій	Рівень вирівнювання потреб	Рівень вирівнювання ресурсів
Високий	Велико-британія, Нідерланди, Німеччина, Данія, Фінляндія, Норвегія	Велико-британія Нідерланди Німеччина, Данія, Норвегія	Велико-британія, Нідерланди, Німеччина, Данія, Фінляндія, Норвегія	Велико-британія, Нідерланди, Данія, Фінляндія, Норвегія	Велико-британія, Нідерланди, Франція, Польща, Словаччина	Велико-британія, Нідерланди	Велико-британія, Нідерланди, Німеччина, Франція, Данія, Фінляндія, Норвегія, Польща	Україна, Велико-британія, Нідерланди	Україна, Велико-британія, Нідерланди	Україна, Велико-британія, Франція, Данія	Фінляндія, Норвегія, Словаччина	Україна Велико-британія Нідерланди, Данія, Фінляндія Норвегія, Польща, Словаччина,	Німеччина, Данія Фінляндія Норвегія
Середній	Польща, Словаччин а	Фінляндія, Словаччина	Польща, Словаччина	Німеччина	Україна, Німеччина, Норвегія	Німеччина, Данія, Фінляндія, Норвегія, Польща, Словаччина	Україна, Словаччина	Німеччина, Франція, Данія, Фінляндія, Норвегія, Польща, Словаччина	Німеччина, Франція, Данія, Фінляндія, Норвегія, Польща, Словаччина	Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Словаччина	Україна, Нідерланди Німеччина	Німеччина, Франція	Велико-британія Нідерланди, Франція, Польща Словаччина
Низький	Україна, Франція	Україна, Франція, Польща	Україна, Франція	Україна, Франція, Польща, Словаччина	Данія, Фінляндія	Україна, Франція	-	-	-	Фінляндія	Велико-британія, Франція, Данія, Польща	-	Україна

*Сформовано автором на основі [4]

Заключна стадія – додаткові вирівнюючі трансферти з федерального бюджету, які в даний час складають близько 15 млрд. євро на рік, але їх розміри від року до року скорочуються. Федеральні трансферти спрямовуються здебільшого на фінансування східних земель і обмежені за часом: планується, що до 2020 року практика фінансування східних земель припинить своє існування. Проблема полягає в тому, що така система горизонтальної допомоги між окремими землями, звана ще «братнім федералізмом», може функціонувати тільки тоді, коли обсяг трансфертів невеликий, як це було в ФРН до об'єднання. У рік з багатих земель в бідні йшло близько 4 млрд марок. Коли Німеччина об'єдналася, то в число одержувачів коштів потрапили відразу всі східні землі за рахунок того, що різниця в податковій забезпеченості між Заходом і Сходом країни виявилася занадто високою [5].

У Польщі муніципалітети із місцевими податковими зборами, нижчими за середній національний рівень, отримують додаткові кошти до своїх загальних грантів (дотацій), що базуються на 90% різниці між дійсними доходами (припускаючи застосування максимальної ставки збору податку) та 85% середнього загальнодержавного рівня доходів на душу населення. Крім того, воєводства (провінції) та повіти (райони) отримують додаткові кошти до їх загальних грантів для покриття різниці між їх податковими частками на душу населення та 85% найвищої частки податків (частки податків у Польщі закріплені за провінціями, районами або муніципалітетами, де вони збираються). Субсидії з державного бюджету є важливими елементами надходжень в Польщі. Основою загальної субсидії в Польщі є три елементи:1) освітня субсидія, що базується на кількості учнів (варіює залежно від типу школи та має коефіцієнт 1,3 для сільських районів); 2) субсидія на утримання доріг залежно від їх довжини; 3) елемент вирівнювання для районів з доходами на душу населення менше 85% від середнього по країні рівня.

У Данії та Франції не використовується механізм прямого вилучення коштів, як у Німеччині, Польщі, а навпаки, зібрані податки перерозподіляються національними органами влади. Ефективна система фінансового вирівнювання існує у Великобританії.

У Великобританії уряд розраховує для кожного регіону Оцінку Стандартних Витрат (Standard Spending Assessment – SSA) – приблизну вартість послуг, за які місцеві органи несуть відповідальність залежно від факторів, що впливають на потребу (наприклад, кількість дітей шкільного віку у випадку освіти, кількість людей похилого віку у випадку соціальних послуг) та вартість (наприклад, низька густота населення, імміграція населення та соціальна напруга у випадку освіти, клімат та інтенсивність дорожнього руху у випадку утримання доріг). Грант місцевим органам влади складається із SSA за мінусом частки цього регіону у податку на комерційну власність та за мінусом потенційного обсягу місцевого податку, якщо він відрізняється від стандартного загальнодержавного рівня. Поточна система підтримки грантами складається із блочного гранту, відомого як Грант на підтримку доходів (Revenue Support Grant – RSG), та певної кількості специфічних грантів (дотацій). Revenue Support Grant становить 80% поточної дотаційної підтримки, яка, у свою чергу, забезпечує 46% надходжень місцевих органів влади. Це є основним інструментом як вертикального, так і горизонтального вирівнювання [6,7].

У Норвегії 40% надходжень органів місцевої влади надається у формі дотацій із державного бюджету. Розподіл державних трансфертів з точки зору співвідношення між спеціальними і загальними (блоковими) дотаціями відбувається приблизно у таких пропорціях: спеціальні дотації – муніципалітети 45%, райони 50% та блокові дотації – 65% і 50% відповідно. Загальні або блокові дотації використовуються для вирівнювання податкових надходжень і потреб у видатках. Вирівнювання доходів досягається шляхом поповнення надходжень для муніципалітетів, які недоотримають податкові надходження. Усі муніципалітети, в яких податкові надходження на душу населення не перевищують певного порогу, отримують дотації для їх компенсації на рівні 90% різниці між їхніми власними надходженнями та контрольним рівнем. Схема

вирівнювання також передбачає зменшення доходів для муніципалітетів із надзвичайно високими податковими надходженнями. Цей принцип застосовується аналогічно до підходів інших скандинавських країн [8].

В Словаччині найбільш поширеними є операційні гранти. Вони сплачуються всім муніципалітетам із населенням менше 3000 чоловік. Крім того гранти розподіляються на основі нормативної формули.

Дієвим на практиці є досвід європейських держав та США щодо створення та функціонування агентств регіонального розвитку у тому числі державних інвестиційних корпорацій. В основу діяльності таких компаній покладено політику концентрації державних інвестицій, що спрямовуються на розвиток міст, а останні, в свою чергу, здійснювали б позитивний економічний вплив на відсталу економічну периферію. Так до прикладу у Нідерландах функціонує 5 державних компаній регіонального розвитку, які стимулюють розвиток потенціалу провінцій. За участю однієї з них – LIOF – колишній депресивний шахтарський регіон Лімбург за 20 років перетворився в діловий і промисловий центр ЄС [9].

У свою чергу, дослідження практики фінансового вирівнювання різних країн свідчить, що досвід кожної з них є своєрідним, який не слід копіювати, а пристосовувати відповідно до умов і традицій певного суспільства. На підставі аналізу зарубіжного досвіду можна виділити основні напрями й пріоритети здійснення відповідних реформ для України: створення умов для ефективної, узгодженої та відповідальної діяльності всіх гілок влади, розмежування повноважень і збалансування відповідальності різних рівнів влади, а також обмеження втручання в ті сфери, в яких це виявляється недоцільним; існування системи органів влади, насамперед виконавчої, яка забезпечила б надання державою громадянам якісних і доступних послуг; реалізація виваженої регіональної політики, що забезпечила б рівномірність регіонального розвитку; розвиток інституту регіонального самоврядування, наділення його дієвими механізмами функціонування; населення регіону має набути статусу специфічної територіальної громади; представництво політичних, економічних і культурних інтересів регіонів на центральному рівні; закріплення за спеціальним дорадчим органом, очолюваним Президентом, права законодавчої ініціативи щодо питань регіонального розвитку; поєднання адміністративно-територіальної реформи із забезпеченням цілісності держави; оновлення кадрового потенціалу, управлінської еліти через реформування системи державної служби і служби в органах місцевого самоврядування.

Висновки. Ефективність регулювання міжбюджетних відносин напряму залежить від рівня забезпеченості органів місцевого самоврядування нормативно-правовою базою. Розуміння суті власного бюджетного потенціалу територіально-адміністративних одиниць допоможе ідентифікувати напрями розвитку територій і виробити оптимальну стратегію їх досягнення. Виходячи з цього, досить важливим є дослідження формування власного бюджетного потенціалу регіону, що тісно пов’язаний з соціально-економічним розвитком. Зауважимо, що від того, на скільки забезпечені місцеві бюджети власними коштами, залежить дієвість і результативність територіальної влади.

Розширення господарської самостійності регіонів вимагає новаторського підходу до проблематики взаємовідносин між центральним і місцевими бюджетами, правильної оцінки потреб останніх в державному фінансуванні і формах його здійснення. Проблеми процесу становлення фінансової незалежності місцевих органів влади в Україні вимагають приділення особливої уваги до зростаючої залежності місцевих бюджетів від трансфертного фінансування. У західній літературі досить чітко простежується думка, що монопольне становище держави на певній території сьогодні вже не вписується в систему поглядів сучасного сприйняття бюджетного федералізму. Звідси радикальне переосмислення державних інституцій та відповідне їх реформування в рамках моделі бюджетного федералізму є сьогодні важливою і

пріоритетною проблемою. У зв'язку з цим економістами на Заході висувається ряд пропозицій щодо вдосконалення механізмів і системи бюджетного федералізму.

Основу трансформації системи фінансового вирівнювання в Україні формують три послідовні кроки: створення незалежного базового рівня територіально-адміністративного устрою. Система міжбюджетних відносин України визначена сформованим територіально-адміністративним поділом, який не змінився з часів розпаду Радянського Союзу. Однак, згідно з європейським досвідом середня площа областей України цілком відповідає сучасним європейським стандартам (середня площа області України – 24,1 тис. км^2; економічні планові регіони Великобританії – 22,1 тис. км^2, Франції – 24,7 тис. км^2). Це дозволяє зробити висновок, що обласний поділ в Україні повністю відповідає вимогам сьогодення і є найбільш оптимальним для соціально-економічного розвитку відповідних територій та держави в цілому [10]; поетапне впровадження змін до структури та механізму центрального рівня управління. Водночас слід провести децентралізацію управління на цьому рівні та розширити повноваження обласних рад, звільнивши тим самим центральні органи влади від розв'язання місцевих проблем; закріплення на законодавчому рівні нового механізму функціонування регіональної влади [11].

Список використаних джерел:

1.Ніколаєва О.М. Місцеві фінанси : навч. посібник / О. М. Ніколаєва, А. С. Маглаперідзе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15200616/ekonomika/vertikalni_gorizontalni_fiskalni_disbalansi

2.Бюджетное выравнивание[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.grandars.ru/student/finansy/byudzhetnoe-vyravnivanie.html

3.Сунцова О.О. Місцеві фінанси : навч. посібник / О. О. Сунцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/13590326/finansi/mistsevi_finansi

4.Остаточний звіт. Світовий банк. Консультаційна підтримка реформи місцевих бюджетів, QSBC-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://coolref.ru/kontrolnaya/1218.html

5.Баранова К.К. Братский федералізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://opec.ru/1384930.html

6.Вирівнювання: європейська практика та її прийнятність в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CBwQFjAA&url=http%3A%2F%2Ffisco-id.com%2Fdownload.php%3Fm%3Dan%26l%3Dua%26id%3D78&ei=oT4HVfyBKuXcywOxroJY&usg=AFQjCNFgXAu-kWcdu6ACfTY_yhGA4WuQwA&bvm=bv.88198703,d.bGQ

7.С. М. Фролов, І. Д. Скляр - Бюджетний менеджмент прикордонних територій (теорія і практика) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elkniga.info/book_21_glava_34_6.2._Sistema%C2%A0_bjudzhetnogo_vi.html

8.Recommendation of the Committee of Ministers to member states on borrowing by localand regional authorities // Rec (1992) 5.: Council of Europe, 27.03.1992.

9.Проблеми формування регіональної політики та регіонального управління в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

10. Чумакова О. Європейський досвід місцевого самоврядування / О. Чумакова // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. – 2006. – Випуск 4 (26). – С. 263-271.

11. Дорош В. Ю.Зарубіжні моделі регулювання міжбюджетних відносин та перспективи для України / В. Ю. Дорош // Формування ринкової економіки в Україні : зб. наук. пр. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – Вип.21. – С. 140-146.

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

УДК 336.22

Карлін М.І., д.е.н., професор
СНУ імені Лесі Українки

МІСЦЕВІ ПЛАТЕЖІ У БЮДЖЕТНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Для вирішення проблем децентралізації фінансових ресурсів України необхідно значно розширити структуру місцевих платежів в Україні. Цій проблематиці присвячена дана стаття. Крім місцевих податків і зборів, до місцевих платежів слід віднести й відрахування від загальнодержавних податків, а також включити в склад місцевих платежів такі нові складові, як: доходи від спонсорів і меценатів; добровільно-примусові внески громадян на утримання закладів освіти й охорони здоров'я; добровільні внески громадян на проведення АТО тощо.

Ключові слова: територіальна громада, місцеві платежі, відрахування від загальнодержавних податків, місцеві податки, місцеві збори, податок на нерухомість, спонсорство, меценатство, добровільні внески громадян, самооподаткування, Україна, Волинь, США, Польща, Угорщина, Естонія.

Карлин М.И.

МЕСТНЫЕ ПЛАТЕЖИ В БЮДЖЕТНОЙ СИСТЕМЕ УКРАИНЫ

Для решения проблем децентрализации финансовых ресурсов Украины необходимо значительно расширить структуру местных платежей в Украине. Этой проблематике посвящена данная статья. Кроме местных налогов и сборов, к местным платежам следует отнести и отчисления от общегосударственных налогов, а также включить в состав местных платежей такие новые составляющие, как: доходы от спонсоров и меценатов; добровольно-принудительные взносы граждан на содержание учреждений образования и здравоохранения ; добровольные взносы граждан на проведение АТО и тому подобное.

Ключевые слова: территориальная община, местные платежи, отчисления от общегосударственных налогов, местные налоги, местные сборы, налог на недвижимость, спонсорство, меценатство, добровольные взносы граждан, самообложение, Украина, Волынь, США, Польша, Венгрия,Эстония.

Karlin M.

THE LOCAL PAYMENTS IN THE BUDGET SYSTEM OF UKRAINE

To solve the problem of the decentralization of financial resources of Ukraine the structure of the local payments in Ukraine should be expanded. This article is devoted to this issue. Except local taxes and fees, deductions from the state taxes should be included to the local payments as well as such new components: income from sponsorship and philanthropy, voluntary-compulsory contributions of local communities residents to the development of local education and health care, voluntary contributions of the citizens to conduct counterterrorist operation etc.

Key words: local community, local payments, deductions from the state taxes, local taxes, local fees, property tax, sponsorship, philanthropy, voluntary contributions of the citizens, self-taxation, Ukraine, Volyn region, USA, European Union, Poland, Hungary, Estonia.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах кризового стану бюджетної системи України в 2014-2015 роках та значних державних втрат на антитерористичну операцію (далі - АТО), не тільки державний, а й місцеві бюджети відчувають суттєву нестачу коштів на виконання своїх функцій. Це змушує теоретиків та практиків шукати додаткові джерела наповнення як державного, так і місцевих бюджетів. Для цього, на наш погляд, треба реформувати існуючу структуру місцевих податків та зборів, сформувавши на їх базі нову (розширену) структуру місцевих платежів, яка не буде залежати від змін політичної ситуації в країні.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Різні аспекти визначення структури місцевих платежів в Україні були розкриті в своїх працях такими українськими вченими, як: О. Василик, І. Волохова, М. Гапонюк, З. Герасимчук, М. Долішній, І. Вахович, В. Зайчикова, О. Кириленко, В. Кравченко, М. Козоріз, А. Кузнецова, І. Луніна, І. Лютий, В. Небрат, Ю. Пасічник, В. Пилипів, О. Попова, С. Слухай, А. Соколовська, О. Сунцова, І. Сторонянська, Л. Тарангул, В. Федосов Н., Фролова та іншими. Разом з тим, до сьогодні не сформована оптимальна система місцевих платежів в Україні, що негативно впливає на доходи і витрати місцевих бюджетів, породжуючи, в тому числі, відцентрові тенденції в Україні. Поки не з'ясована й суть поняття «територіальна громада», її функції і права, її компетенції в оподаткуванні.

Важливим завданням дослідників місцевих фінансів є з'ясування шляхів перебудови системи місцевих платежів в Україні в умовах децентралізації та обґрунтування оптимальної структури місцевих платежів у нашій державі з урахуванням вивчення досвіду розвинутих країн з цього питання.

Цілі статті. Метою даної статті є обґрунтування нової структури місцевих платежів в Україні, щоб добитися реальної децентралізації. Завданнями роботи є виявлення нових форм місцевих платежів, які застосовуються в розвинутих країнах і могли б бути використанні в Україні. Важливо також знайти оптимальний механізм перерозподілу загальнодержавних податків між центром і регіонами, щоб зупинить відцентрові тенденції в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтування отриманих наукових результатів результатів_. За розрахунками експертів в 2003-2013 рр. частка власних доходів місцевих бюджетів зменшилася з 11 до 8,6%, що вимагає нових підходів до їх формування[1, с.18].

У ході становлення вчення про місцеві податки та збори (які в сумі і складають, на наш погляд, місцеві платежі), до уваги практично завжди бралися потреби тієї чи іншої територіальної громади. Це, на наш погляд, є одним із головних підходів до реформування системи місцевих платежів громади в сучасних умовах. Проблемою є й те, що поки не сформульовано змісту даного поняття. На наш погляд, територіальну громаду в Україні слід розглядати як юридичну особу публічного права, як це робиться в ЄС.

Другим підходом при реформуванні системи місцевих платежів повинно бути врахування рівня платоспроможності територіальних громад, оскільки в Україні більше половини бюджетів місцевих громад є високо дотаційними, причому чим менше громада, тим менші її фінансові можливості, особливо в контексті бюджету розвитку, якого в 2015 р. у багатьох з них просто не буде.

У більшості територіальних громад із кількістю жителів до 500 осіб не утворено виконавчих органів відповідних сільських рад, немає бюджетних установ, комунальних підприємств тощо. Можливості реалізації самоврядування у таких громадах обмежені [2]. Тому треба надати максимальні права територіальним громадам у використанні їх майна, насамперед, землі

Більшість сільських громад дотаційні, і лише 5% їх можна вважати самодостатніми, як зазначив голова Всеукраїнської асоціації сільських та селищних рад М.Фурсенко у 2014 р. [2]. Вкрай обмеживши компетенцію сільських рад щодо розпорядження локальними ресурсами, зокрема землями — лише в межах населеного пункту, та джерелами наповнення сільського бюджету, іншого стану справ чекати не доводиться. За таких умов місцеве самоврядування практично втратило первісну суть і значення свого функціонування — розпоряджатися всіма наявними на локальній території ресурсами на користь громади. На наш погляд, це є основною споживацьких настроїв у багатьох керівників територіальних громад в Україні, насамперед у дотаційних регіонах нашої країни.

Третім підходом до реформування системи місцевих платежів в Україні повинна стати незалежність місцевих громад у запровадженні певних місцевих платежів (передусім податку на нерухомість). В цьому плані заслуговує на увагу досвід США [3, с. 43-44], де місцеві органи самоврядування при визначенні податку на нерухомість насамперед беруть до уваги місцеві потреби та місцеві можливості. Розглянемо це на прикладі міст в США.

Обрані громадами комісари спочатку визначають потреби міста. При цьому також оцінюються надходження податку з продажу товарів. Потім здійснюється оцінка приватної і корпоративної власності. І після цього влада міста надсилає мешканцям повідомлення, в якому вказується величина податків, включаючи податок на приватну власність (на нерухомість).

Характерно, що переоцінка чи збільшення вартості не може перевищувати три відсотки на рік. Громадяни мають право оскаржувати оцінку вартості приватної власності. Все це важливо враховувати в Україні при удосконаленні податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

Доходи американського міста можуть збільшуватися, якщо місцеве населення вважатиме за необхідне збільшити податок на нерухомість, щоб реалізувати конкретний проект.

Також слід звернути увагу на те, що в США однаково ставляться до своїх та іноземних громадян чи компаній, які бажають реалізувати інвестиційний проект. І все вирішується на місцевому рівні. І саме місцева громада, у даному випадку — рада міста, дає згоду на реалізацію інвестиційного проекту, купівлю інвестором фабрики чи заводу.

Новими підходами до побудови комплексної системи місцевих платежів повинні стати їх стабільність та самостійність введення місцевими громадами, чого поки не вдається досягнути в Україні оскільки рівень централізації бюджетних доходів зріс в 2015 р. до 82%.

Досвід багатьох країн ЄС членом якого хоче стати й Україна, показує, що місцеві громади самостійно вирішують, які нові місцеві платежі запроваджувати. Це дозволяє їм краще задовольняти потреби жителів конкретних місцевих громад. В цьому плані заслуговує на увагу досвід Польщі, однієї з найбільш розвинутих країн з нових країн-членів ЄС, в якій системно підійшли до формування місцевих платежів[4, с. 108-109], насамперед до податку на нерухомість .

Податок на нерухомість в Польщі підпадає під дію Акта про місцеві податки та збори. Законодавча основа оцінка суми податку також включає резолюції ради гміни. Податок на нерухомість зобов'язані сплачувати: фізичні, юридичні особи та підприємства без статусу юридичної особи. Він з 2005 р. дає до 40% надходжень до місцевих бюджетів.

Відповідно до зазначеного Акта об'єктом оподаткування є одиниця майна, приватна власність або безстроковий документ на нерухомість, а також майно чи приватна власність об'єктів будування, які безпосередньо не пов'язані з землею. База оподаткування житлової одиниці – її корисна площа (у квадратних метрах); для будівлі - це вартість, яка становить основу для розрахунку амортизації і фіксованих доходів економічної особи; для землі – її площа. Суми ставок податку у сфері статутної компетенції встановлюються для окремого податкового року радою гміни шляхом прийняття відповідної резолюції. Для фізичних осіб оцінка проводиться згідно рішення відповідних податкових органів, для юридичних – шляхом самооцінки.

При реформуванні системи місцевого оподаткування в Україні в нагоді може стати й досвід Угорщини [4, с. 108-109], де передусім майновий податок має свої особливості.

З податків майнового типу в Угорщині підприємці обкладаються податком із споруд і податком з будівельних ділянок. Основа визначення податку із споруд - корисна площа будівлі або її оборотна вартість, розмір податку - 900 Фт/м^2 або 1,5% оборотної вартості. Податок з будівельної ділянки визначається за нормою 200 Фт/м^2 або 1,5% оборотної вартості.

Основа визначення комунального податку в Угорщині - кількість зареєстрованих штатних одиниць, розмір - 2000 Фт/ люд.

Місцеві податки в Угорщині визначаються місцевими органами самоврядування з урахуванням встановлених законодавством лімітів. Досвід показує, що більшість населених пунктів користується промисловим податком, інші податки стягуються відносно рідко.

Згідно Податкового кодексу України (розділ XII), до місцевих податків тепер відносяться два податки: 1) податок на нерухоме майно; 2) єдиний податок та три збори: 1) збір за місця для паркування транспортних засобів; 2) збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; 3) туристичний збір [5, с. 475]. Перші три податки з 1.01.2011 р. є обов'язковими для впровадження всіма місцевими радами. Рішення про запровадження двох зборів (за місця для паркування транспортних засобів та туристичного збору) приймається місцевою радою самостійно. У той же час будь-які

інші види місцевих податків і зборів в Україні заборонено запроваджувати, що, на наш погляд, суперечить принципу самостійності при побудові системи місцевих платежів та породжує утриманські настрої на місцях.

В умовах необ'явленої війни Росії проти України важливим місцевим податком (збором) повинен стати податок (збір) з ігор. Після відміни цього податку місцеві органи влади стали втрачати, за оцінками експертів, до 1,5 мільярда гривень в рік. Тому було б доцільним повернути цей податок в доходи місцевих бюджетів, використавши досвід Польщі з цього питання, де держава дозволяє ігровій бізнес, одночасно жорстко контролюючи його.

Діяльність в галузі ігор та взаємних парі у Польщі дозволяється лише згідно з умовами, зазначеними в Акті про азартні ігри та взаємні парі. Каталог ігор та парі міститься в статуті; умови гри викладено у відповідних положеннях. Азартними є ігри з метою виграшу грошей або призів, результат яких залежить від випадку; серед них: жеребкування, лото, лотереї, цифрові ігри, ігри у казино, карти тощо.

Про нестабільність системи місцевих платежів в Україні свідчать й нові зміни в податковому законодавстві, які вступили в дію з 1.01.2015 р. (відповідно до Закону України «Про внесення змін у Податковий кодекс та деякі закони України» (відносно податкової реформи)). Згідно цього закону змінюється оподаткування нерухомості: тепер не обкладаються даним податком квартири площею тільки до 60 кв. м та будинки до 120 кв. м. (раніше це площа була більшою). Крім того, вводиться акцизний податок з роздрібного продажу пива, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та палива в розмірі 5% від реалізацій, який буде зараховуватися до місцевих бюджетів. Поряд з позитивами, вказані зміни викликають й багато питань, особливо щодо податку на нерухомість, який посилить податковий тиск, насамперед на середній клас.

Аналіз досвіду використання місцевих платежів в країнах ЄС та в Україні в останні роки говорить про необхідність доповнення системи цих платежів в Україні новими платежами. На наш погляд, до них слід віднести наступні: доходи від самооподаткування; доходи від меценатства; доходи від спонсорства; одновідсотковий прибутковий податок на користь соціальних закладів окремої територіальної громади (в тому числі церков); добровільно-примусові внески жителів громад на розвиток місцевої освіти; внески для проведення АТО (насамперед на фінансування батальйонів територіальної оборони та учасників добровольчих батальйонів, які є вихідцями з тієї чи іншої територіальної громади), а також відрахування від загальнодержавних податків, які йдуть до місцевих бюджетів.

В останні роки, враховуючи нестачу коштів на розвиток місцевих громад, жителі окремих з них починають запроваджувати самооподаткування доходів фізичних та юридичних осіб. На сходах жителів невеликих сіл і селищ вирішуються питання про частковий ремонт доріг, водогонів, каналізації, бюджетних установ, розташованих на даній території, будівництва та утримання церков.

Новим елементом системи місцевих платежів в Україні повинні стати доходи від меценатства, які можуть насамперед покращити фінансовий стан частини бюджетних установ місцевого рівня. Про це говорить, наприклад, допомога фонду «Новий Луцьк» (фонду І. Палиці) таким організаціям м. Луцька на суму більше тридцяти мільйонів гривень. Але місцеві органи влади та держава повинні створити більш сприятливі умови для меценатства на місцевому рівні (насамперед, податкові).

До нових елементів системи місцевих платежів в Україні доцільно включити і кошти від спонсорства, оскільки спонсорам вигідно вкладати кошти в розвиток насамперед місцевої соціальної інфраструктури, яка належним чином може вплинути на стан робочої сили тих регіонів, де розташовані підприємства спонсорів. Тому важливо розвивати і стимулювати корпоративно – соціальне партнерство й на рівні місцевих громад, насамперед за допомогою податкових пільг.

За роки незалежності в Україні склалася система добровільно-примусових внесків жителів місцевих громад на користь місцевої освіти (дитячих ясел, садків, шкіл) та

закладів охорони здоров'я (фельдшерсько – акушерських пунктів, поліклінік, лікарень місцевого рівня), які ми розглядаємо як новий місцевий платіж. Важливо унормувати ці платежі та запровадити механізм їх дійсно добровільної сплати. Для цього необхідно зробити максимально доступною інформацію про формування та використання таких коштів, насамперед через Інтернет, оскільки у масштабах України їх суми сягають мільярдів гривень. Подібне зараз запроваджуються в школах Києва. В цьому плані заслуговує на увагу досвід «електронного урядування» в Естонії, де практично подолана корупція при використанні бюджетних коштів.

Кардинальним вирішенням проблеми існування добровільно-примусових внесків в дошкільних та шкільних закладах могло б стати введення одновідсоткового податку від суми ПДФО для тих батьків (опікунів), діти яких відвідують дитячі дошкільні заклади та школи комунальної чи державної власності. Враховуючи розмір середньої зарплати в Україні на кінець 2014 – початок 2015 р., щомісячний платіж складав би близько 35 гривень. Для дітей з малозабезпечених та багатодітних сімей доцільно було ввести пільги.

Військові дії на Донбасі призвели до появи й такої нової форми місцевих платежів, як допомога воякам АТО, насамперед добровольцям та мобілізованим з конкретних місцевих громад. Виявилося, що громадяни і юридичні особи згодні надавати допомогу на добровільній основі і в різних формах передусім своїм рідним, знайомим, землякам, які воюють в зоні АТО, або отримали там поранення. Причиною цього є, крім всього іншого, можливість жорсткого контролю за наданими коштами. Важливо простимулювати цю тенденцію у відповідних законодавчих документах. Поки ж на дану тенденцію неналежно звертається увага новою владою України.

Дуже складною проблемою є визначення частки загальнодержавних податків, яку доцільно закріпити за місцевими бюджетами (особливо це стосується ПДВ). На наш погляд, ця частка повинна бути пропорційною до суми відповідного загальнодержавного податку, зібраного на території даної громади. Щодо ПДВ, то його доцільно було «прив'язати» до частки населення окремого регіону в населенні всієї України, оскільки за рахунок ПДВ фінансуються основні витрати бюджету країни.

При запропонованому нами підході до розподілу ПДВ його відшкодування повинно також здійснюватися самими регіонами, що стимулюватиме їх до розвитку інноваційних і експортно-орієнтованих виробництв та обмежуватиме експортерів у їх бажанні отримати незаконне відшкодування ПДВ. Разом з тим, відшкодуванні ПДВ експортерам сировини треба поступово зменшувати відсоток відшкодування (хоча б на 1% в рік), щоб змусити виробників максимально переробляти сировину для потреб населення України.

Розподіл податку на прибуток підприємств треба здійснювати за принципом 50% на 50%: половина повинна залишатися в регіонах, а друга половина повинна направлятися до Державного бюджету України. Але при цьому 50% належних регіону дотацій, субвенцій та субсидій повинно фінансуватися за рахунок регіонального бюджету. Це дозволить оптимізувати механізм надання і використання міжбюджетних трансфертів в регіонах та зменшити відцентрові тенденції в Україні [6, с. 123]. Вказаний підхід може стати основою повернення окупованої частини Донбасу в склад України та виконання Мінських угод.

Важливо також ввести податок на нерухомість за мінімально можливими ставками (але на її вартість, а не на загальну площу, як це зроблено в Податковому Кодексі України), поступово підвищуючи його протягом тривалого періоду часу. Головне сьогодні – не отримання значних надходжень до місцевих бюджетів від податку на нерухомість, як про це наголошується у багатьох публікаціях, а встановлення реальних власників цієї нерухомості, щоб частина з них (хто володіє значною нерухомістю) не отримувала ті чи інші соціальні пільги, що веде до недотримання принципу соціальної справедливості.

Важливою умовою боротьби з несплатою податків як до державного так і до місцевого бюджету повинно стати посилення відповідальності за виведення коштів в офшори .

Офіційно в Україні сьогодні визнано 37 офшорних зон, хоча планувалося внести в новий список Кабінету Міністрів близько 70 таких зон. При цьому 90% різних потоків капіталу так чи інакше проходить через Республіку Кіпр, що до цього переліку не входить. За підрахунками експертів, з огляду на прямі інвестиції з України в офшорні зони і придбання товарів через них тільки у 2011 р. через такі центри пройшло 44 млрд дол. США.

Висновки. Нестабільність структури місцевих платежів в Україні пов'язана з відсутністю системного підходу до їх визначення. При оптимізації структури місцевих платежів в Україні потрібно дотримуватися наступних підходів: 1) врахування потреб конкретної місцевої громади; 2) врахування рівня платоспроможності територіальних громад в Україні; 3)дотримання стабільності місцевих платежів; 4) самостійність місцевих громад при запровадженні певних місцевих платежів.

Структура місцевих платежів в Україні в сучасних умовах повинна включати наступні складові: 1) місцеві податки, в тому числі відрахування від загальнодержавних податків, які йдуть до місцевих бюджетів і які збираються на території відповідної громади, а також податок з ігор; 2)місцеві збори; 3) інші місцеві платежі. До останніх слід віднести такі: доходи від самооподаткування жителів окремих громад; доходи від меценатів; доходи від спонсорства; одновідсотковий прибутковий податок на користь соціальних закладів (в тому числі церков) окремої територіальної громади; добровільно-примусові внески жителів громад на розвиток місцевої освіти та охорони здоров'я (при умові перетворення їх на дійсно добровільні); добровільні внески громадян та юридичних осіб на проведення АТО.

Аналіз досвіду реформування системи місцевих платежів у постсоціалістичних країнах – членах ЄС дозволяє стверджувати, що для України в цьому питанні найбільш підходить досвід Польщі, в якій до системи місцевих платежів включають, крім класичних місцевих податків і зборів, й частину від загальнодержавних податків.

Список використаних джерел:

1. Волохова І.С. Місцеві фінанси України в умовах децентралізації/І.С. Волохова //Автореф. дис. д.е.н. – Одеса: ОНЕУ, 2015. – 37 с.
2. Попова О. Реформуємо місцеве самоврядування /О.Попова// Дзеркало тижня: - 2015.- 7 лютого – с. 4
3. Карлін М.І. Фінансові системи країн Америки: Навч. посібник / М.І. Карлін. - Тернопіль: Богдан, 2011. – 496 с.
4. Карлін М.І. Фінансові системи країн Центрально – Східної Європи: Навчальний посібник / М.І. Карлін, І.О. Балак. – Луцьк: Надстир'я, 2012. – 500 с.
5. Бюджетна система: Підручник / за наук ред.. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К.: Центр учбов. літератури; Тернопіль: Екон. думка, 2012. – 871 с.
6. Карлін М.І. Критерії та напрями удосконалення розподілу податкових доходів між регіонами країни/М.І. Карлін//Регіональна економіка. – 2014. - №2. – с. 116-124
7. Карлін М.І. Світові офшорні центри: Навчальний посібник // М.І. Карлін. – К: Кондор-Видавництво, 2015. – 424 с.

УДК 336.71: 330.101.541

Коваленко В.В., д.е.н., професор
Одеський національний економічний університет

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У публікації підлягають розгляду питання щодо визначення основних проблем функціонування банківської системи України. Визначено еволюційні етапи становлення та розвитку банківської системи України. Обгрунтовано основні трансформаційні напрями забезпечення сталого її розвитку.

Ключові слова: банківська система, Національний банк України, інфраструктура, інституційна незалежність, ліквідність, платоспроможність, трансформація.

Kovalenko V.

TRANSFORMATION DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF BANKING SYSTEM OF UKRAINE

In of a publication subject to consideration of question in relation to determination of basic problems of functioning the banking system of of Ukraine. The of evolutional stages of becoming and development of the banking system of of Ukraine of are certain. Of basic transformation directions of providing her steady development is reasonable.

Keywords: banking system, National bank of Ukraine, infrastructure, institutional independence, liquidity, solvency, transformation.

Коваленко В.В.

ТРАСФОРМАЦИОННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

В публикации подлежат рассмотрению вопросы относительно определения основных проблем функционирования банковской системы Украины. Определены эволюционные этапы становления и развития банковской системы Украины. Обосновано основные трансформационные направления обеспечения устойчивого ее развития.

Ключевые слова: банковская система, Национальный банк Украины, инфраструктура, институционная независимость, ликвидность, платежеспособность, трансформация.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В останні роки спостерігається чітка тенденція до збільшення економічної та політичної нестабільності на національному, регіональному та глобальному рівнях. Банківські системи, які акумулюють політичні, макроекономічні та інституціональні ризики, в умовах зростаючої нестабільності опиняються в найбільш несприятливому становищі. При цьому виникнення нестабільності безпосередньо у банківському сектору економіки призводить до негативних наслідків розвитку економіки в цілому, а в деяких випадках провокує соціально-політичну кризу.

Вітчизняні банки проходять серйозну перевірку часом в умовах постійних економічних трансформацій. Швидка зміна умов функціонування, вплив зовнішнього середовища, необхідність внутрішніх перетворень зумовлюють постійне удосконалення банківської системи. Рівень розвитку економіки значною мірою залежить від стану банківської системи.

Ефективне функціонування банківської системи – необхідна умова розвитку ринкових відносин в Україні, що об'єктивно визначає головну роль центрального банку стосовно регулювання банківської діяльності. Національний банк України докладає зусиль для реалізації основної стратегічної мети, визначення для нього законодавством, - забезпечення стабільності національної грошової одиниці шляхом цілеспрямованої монетарної політики, зорієнтованої на макроекономічну стабілізацію та зниження темпів інфляції [1, с. 5].

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблемі розвитку банківської системи присвячено наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, а саме: І. Андрієвської [2], О. Дзюблюка [3], А. Дробязка [4], Л. Дуденця [5], О. Костюка [6], О. Лисинок [7], Є Полякової [8], О. Тридіда [9] та багатьох інших. При цьому, слід відмітити, що остання світова фінансова криза вимагає перегляду підходів до розвитку і функціонування вітчизняної банківської системи.

Цілі статті. Обґрунтування трансформаційних напрямів розвитку вітчизняної банківської системи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В умовах постійного руху та оновлення, забезпечення конкурентоспроможної банківської системи неможливе без розробки стратегії, яка потребує визначення цілей та завдань, оцінки потенційних можливостей її динамічного розвитку.

До визначення поняття «банківська система» доречно виділити два основних підходи – інституціональний та інституціонально-економічний.

Інституціональний підхід передбачає визначення банківської системи як сукупності банків які її утворюють. А. М. Мороз розглядає банківську систему як сукупність різноманітних видів банківських, інших кредитних установ та інституцій у їх взаємозв'язку, яка існує в тій чи іншій країні в певний історичний період і функціонує в межах, єдиного фінансового механізму, є складовою фінансової системи країни інвестиційних [10].

Даний підхід до визначенням сутності банківської системи простежується у національному законодавстві. Так, згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» банківська система України складається із Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, які створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону [11].

Слід зауважити, що за даним підходом банківська система лише розглядається як сукупність банківських установ , які є складовими кредитної системи. Водночас, як зазначає О.А. Єпіфанов, банківська система виникає не внаслідок механічного поєднання окремих банків, а ґрунтується на заздалегідь виробленій концепції, у межах якої кожний вид банків і кожний окремий банк займає певне місце. Структура банківської системи залежить від певних суспільно-економічних відносин у державі [12].

Отже, інституційно-економічний підхід передбачає розгляд банківської системи, виходячи із економічних, правових, організаційних умов, які визначають потребу системного впорядкування банківської діяльності.

В.В. Маслєнніков визначає банківську систему як складну систему, що належить до систем вилого рівня, само організовується та історично складається під впливом зовнішніх і внутрішніх процесів, цілісною сукупністю установ, що здійснюють банківську діяльність [13].

О.В. Дзюблюк визначає банківську систему як сукупність усіх банків країни, які взаємодіють між собою, підпорядковуючись установленим нормам і правилам ведення банківської справи з метою забезпечення можливостей для ефективного грошово-кредитного регулювання економіки , кредитно-розрахункового обслуговування господарського обороту, а також стабільної діяльності банківських установ [14].

Отже можна стверджувати, що банківська система є цілісним механізмом, що взаємодіє з іншими системними структурами фінансового ринку, а також як його підсистема утворює більш загальне об'єднання – економічну систему в цілому. До загальних рис банківської системи можна віднести такі:

– поєднання багатьох однотипних елементів. Ці елементи підпорядковуються однаковим цілям. У банківській системі такими елементами є окремі банки, основною метою діяльності кожного з них, за винятком НБУ, є отримання прибутку;

– динамічність системи. Банківська система постійно розвивається, адаптуючись до зміни економічної ситуації в Україні, вдосконалюються в міру нових вимог ринкової економіки, зокрема змінюються методи та інструменти банківської діяльності, розширюється коло банківських операцій;

– закритість системи. Банківська система є системою закритого типу, що проявляється концентрацією уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності, яка пов'язана з грошовою сферою, виконання банками суто банківських операцій.

Значний обсяг банківської інформації згідно з національним законодавством є банківською таємницею і не може розголошуватися чи передаватися в інші системи;

– саморегуляція системи. Банківська система здатна саморегулюватися, тобто у випадку банкрутства одного з банків інші банки займають іншу. Якщо змінюється економічна ситуація в країні, в банках негайно адекватно змінюються методи діяльності.

Якщо розглядати еволюцію становлення банківської системи України, то можна виділити наступні етапи.

Перший етап 1991 – 2001 рр.: становлення вітчизняної банківської системи.

Протягом 1991-1993 років банківська система України пройшла шляхом початкового формування. Після розпаду Радянського Союзу у 1991 році був організований Національний Банк України на базі Української республіканської контори Держбанку СРСР. Також були зареєстровані та пізніше частково приватизовані 4 державні банки. У березні 1991 р. було дозволено створення перших комерційних банків, що вилилося в 134 банки, зареєстровані на кінець 1992 р. Незважаючи на велику кількість банків, більшість із них обслуговували переважно, компанії, з якими мали спільних акціонерів. В цей період у державі панувала інфляція, і банки були здебільшого орієнтовані на короткострокове фінансування торгівельно-посередницької діяльності.

У 1994-1996 роках відбулося поступове підвищення контролю за роботою банків завдяки нормативам та єдиним правилам діяльності банків. Як наслідок, відбулися перші банкрутства інститутів: 11 в 1994 р., 20 – в 1995 р., 45 – в 1996 р. З 1994 р. в Україні почали працювати представництва іноземних банків та банки з іноземним капіталом, сукупна чисельність яких на кінець 1996 р. склала 14 одиниць.

У 1996-2001 рр. Україна пройшла через імітування нової національної валюти – гривні та через етап планомірного зміцнення національної фінансової системи. Значно зросла чисельність банків (до 152 одиниць у 2001 р.). При цьому, лише 3 банки у 2001 році мали статутний капітал більший за 30 млн. євро, а більше чверті банків мали капітал у розмірі від 0 до 3 млн. євро. Активно розвивалося кредитування, більшість кредитів залучалося суб`єктами господарювання у таких галузях економіки, як промисловість та торгівля і громадське харчування (у 2001 р. більш 70 % кредитів юридичних осіб). В той же час, потрібно зазначити, що кредитна активність у сегменті роздрібного кредитування залишалась на дуже низькому рівні.

Другий етап: розвиток перед кризою 2008-2009 років

На початку 2000-х років в Україні спостерігалася тенденція до економічного зростання, що дало поштовх розвитку банківської системи. Як результат позитивних дій НБУ та змін в економіці, в 2000 та в 2001 роках зростання реального ВВП України становило 5,9 % та 9,1 % відповідно, що було найбільшим темпом за період з 1991 року. Зростання експорту та стабільність державної валюти створили умови для зростання внутрішнього попиту. Як наслідок, на кінець 2001 р. в Україні вже налічувалося біля 3.2 млн. платіжних карток, емітованих українськими банками, 1646 банкоматів та приблизно 13 тисяч платіжних терміналів. Сукупний капітал банків становив біля 8 млрд. доларів США при питомій вазі іноземного капіталу в ньому на рівні 13,5 %.

Пройшовши у 1991-2001 шлях початкового формування (як нормативно-правового, так і інституціонального) українська банківська система у 2005-2006 рр. стала одним із найбільш привабливих банківських ринків Східної Європи. Політичні зміни у країні, а також привабливі економічні перспективи зумовили притік міжнародних інвестицій та прихід в Україну банків та фінансових груп світового рівня, зокрема:

BNP Paribas, Raiffeisen Int, SEB, Credit Agricole S.A., Societe Generale, Intesa Sanpaolo,

Commerzbank, UniCredit. Частка активів сектору, що належала іноземним банкам зросла, із 16 % в 2002-му до 57 % в 2008-му році, а кількість банків зросла з 20-ти до 53-ох відповідно.

Доступ до відносно дешевих зовнішніх ресурсів, бурхливе зростання обсягів кредитування, у тому числі в іноземній валюті, та прагнення банків до збільшення їх ринкової частини призводили до прийняття на себе додаткових ризиків та створення дисбалансів. При цьому, слабкі кредитні стандарти банків у поєднанні із низьким рівнем фінансової грамотності населення в умовах стабільного курсу національної валюти та відсутності обмежень на кредитування в іноземній валюті, призвели до прийняття на себе домогосподарствами валютних ризиків, якими вони не мали можливості управляти.

Номінальний середньорічний приріст обсягів кредитування за період 2005-2008 років становив 70 %, причому приріст кредитування домашніх господарств відбувався швидшими темпами (104 %) у порівнянні з кредитуванням нефінансових корпорацій (58 %). Доларизація кредитного портфелю поступово зростала та станом на вересень 2005 р. досягла 51%, зокрема кредитів наданих домогосподарствам – 62 %. Номінальний середньорічний приріст депозитів за той самий період був набагато повільнішим і склав 44 %. Депозити домогосподарств також зростали швидше, у порівнянні з депозитами нефінансових корпорацій (зростання склало 50 % та 36 % відповідно). Такі диспропорції призвели до зростання відношення суми кредитів до депозитів резидентів від 106 % у 2005-му році до 204 % в 2008-му році. Кредитування здійснювався багатьма банками за рахунок залучення фінансування із-за кордону. За період 2005-2008 рр. зовнішній борг банків у іноземній валюті зріс із 2,7 до 39,5 млрд. дол. США, його номінальний середньорічний приріст становив 196 %, а рівень досяг 38 % від усіх зобов'язань банків на кінець 2008 року.

Третій етап: криза 2008-2009 років.

Накопичення дисбалансів в умовах відсутності вбудованих стабілізаторів призвів до чи не найбільших втрат як у економіці, так і у фінансовому секторі України серед співставних країн під час глобальної кризи 2008-2009 рр. Внаслідок девальвації гривні значно зросли неплатежі за кредитами в іноземній валюті, зменшилась вартість капіталу банків, що створило тиск на достатність капіталу. Перед банківською системою постала проблема ліквідності: 80-90 % банків призупинили кредитування, було введено заборону на дострокове зняття депозитів. Скорочення депозитів в національній валюті за період з 1.10.2008 до 01.11.2009 склало 75 млрд. грн. або 32 %; у іноземній валюті за період з 1.10.2008 до 01.04.2009 склало 4,3 млрд. дол. США або 19 %.

Прибутковість банківської системи суттєво погіршилась, хоча чистий процентний дохід у 2009 році зріс на 9,2 %, але зростання обсягів відрахувань у резерви більше ніж у 3 рази з огляду на погіршення якості кредитів та курсової переоцінки статей балансу в іноземній валюті призвело до збитків банківської системи за 2009 рік у розмірі 38,45 млрд. грн.

Четвертий етап: 2010-2014 рр. – повільне відновлення та нова криза.

Розвиток банківської системи уповільнився під впливом нестабільності гривні. Обсяги кредитів за період з 2010-го до кінця 2013-го року зросли на 21 %, депозити - на 63 % відповідно. У першому кварталі 2014 року через падіння курсу гривні, уповільнення бізнес-активності та відтоку депозитів населення доларовий еквівалент кредитів банківської системи знизився на 20 %, а депозитів – на 26 %. Стосовно сегментів ринку, протягом 2010 -2014 рр. депозити фізичних та юридичних осіб росли в середньому на 4 % в рік. Кредитування за той самий період в середньому росло на 2 % щороку та знижувалось для фізичних осіб на 7 % (рис. 1).

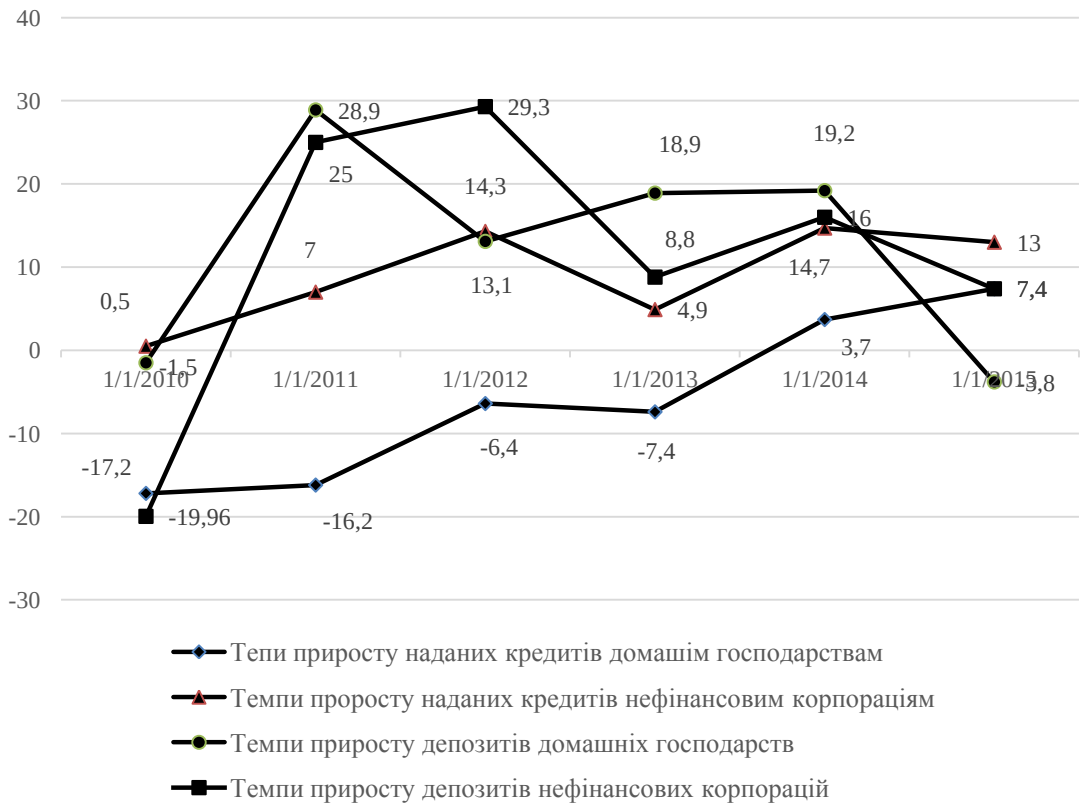

Рис. 1. Динаміка темпів приросту наданих кредитів та залучених депозитів за період з 2009-2014 рр., %

Джерело: розраховано автором за матеріалами [15]

Банківська система України залишається слабкою та нестабільною. Частка проблемних активів в активах банківської системи виросла майже до 12,3 % та становила близько 19,9 млрд. дол. США на кінець грудня 2013 року.

Вітчизняні банки все ще мали значну коротку відкриту валютну позицію, що наражала їх на валютний ризик. Одночасно клієнти банків були під підвищеним валютним ризиком, оскільки частка іпотечних кредитів домогосподарств в іноземній валюті складала 67 %, а загальних кредитів не фінансових корпорацій – 34 %.

В умовах девальвації національної валюти валютний ризик клієнтів, у яких відсутні джерела надходжень валютної виручки, трансформується в кредитний ризик для банків. Відношення кредитів до депозитів резидентів знизилось із часів кризи 2008-го року, але все ще становило 149 % на кінець першого кварталу 2014-го року, при середньому значенні серед країн регіону на рівні 92 %.

Показник достатності регулятивного капіталу знизився в 2014 р. до 14,03%. В той же час даний показник має широких діапазон значень для різних банків та становить менше 10 % для деяких крупних банків.

Фінансові показники банківської системи в останні роки були помірними – після трьох років збитків, банківська система стала беззбитковою лише у 2012 році, але показник рентабельності капіталу залишався на дуже низькому рівні – 3 % у 2012 р. і 0,8 % у 2013 р. Більш того, у 2014 р. банківська система знову повернулася до збитковості на тлі масштабної девальвації гривні, зниження економічної активності та необхідності створювати значні резервні витрати (рис. 2).

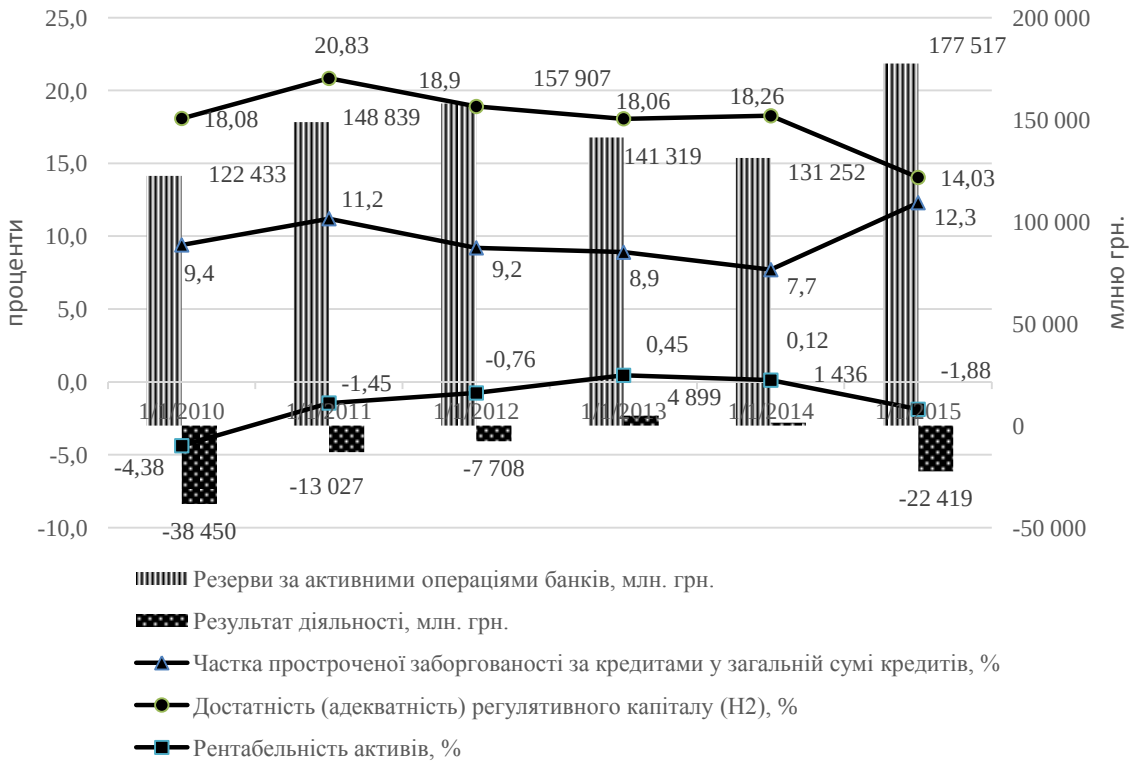

Рис. 2. Динаміка основних результативних показників банківської системи України за період з 2009-2014 рр.

Джерело: розраховано автором за матеріалами [15]

На фоні дисбалансів у розвитку банківської системи знижується і частка іноземних банків. Так, їх частка за активами (крім російських) знизилась із 18 % в 2010 р. до 8,1 % в 2014 р. Ринок залишається дуже фрагментований. На кінець першого кварталу 2014 року найбільшим десяти банкам належить 55 % активів, що є низьким показником у порівнянні з іншими країнами регіону, де середнє значення даного показника становить 74 %. В Україні значна фрагментація призвела до існування ринкової ніші зі 160 банків, кожен з яких має частку активів не більше 1 %, які разом займають 28 % ринку. Такі банки залежать від кількох крупних клієнтів, що мають одного власника із банком. Відповідно вони схильні видавати більш ризиковані кредити підприємствам своєї групи і мають вищий ризик банкрутства.

Слід відмітити, що у 2014-му році для розвитку банківської системи з'явились нові виклики. Девальвація гривні в першому кварталі 2014 на 37 % та спад в економіці загрожує подальшим погіршенням якості кредитних портфелів. Політична нестабільність призводить до зростання депозитних ставок, що знижує маржу. Частина активів та зобов'язань опинилися під загрозою через окупацію частини території України (Крим). Значна кількість банків зіштовхнулась з проблемами - у 2014 році близько як у 25 банків розпочато процедуру ліквідації, кілька інших банків відчувають серйозні проблеми з ліквідністю.

Таким чином, доцільно визначитися з основними ключовими проблемами, які впливають на сталий розвиток банківської системи, а саме:

– банки все ще мають суттєві частки проблемних активів на балансі, що потребує системного рішення проблеми якості активів;

– банківська система не має фундаменту для сталого розвитку, має замалу базу заощаджень, кредитування призупинилось, джерела капіталу обмежені, ринок надзвичайно фрагментований, довіра до банківської системи знизилася;

– банківський нагляд не в змозі проводити макропруденційний нагляд на необхідному рівні та виявляти ризики на ранній стадії. Органи банківського нагляду не є достатньо незалежними;

– права учасників ринку недостатньо захищені через відсутність відповідного законодавства та низьку фінансову грамотність населення;

– корпоративне управління банків не відповідає світовим практикам;

– фінансовий ринок в Україні нерозвинені;

– розвиток фінансової інфраструктури не відповідає потребам банківського сектору та економіки в цілому.

Висновки. Таким чином, сучасний стан банківської системи України вимагає прийняття трансформаційних заходів щодо покращення її функціонування. Дані напрями необхідно структурувати за проблемами, з якими стикнулася банківська система, а саме: вирішення питання якості активів та капіталізації банківської системи; стимулювання структурних перетворень у банківській системі; вирішення структурних дисбалансів в балансах банків задля стимулювання сталого розвитку банківській системи; розвиток корпоративного управління в банках; розвиток фінансових ринків та банківської інфраструктури; інституційна трансформація Національного банку України.

Перший напрям - вирішення питання якості активів та капіталізації банківської системи передбачає: з'ясування реальної якості активів на балансі українських банків за рахунок проведення діагностичного обстеження; як один із найбільш пріоритетних механізмів капіталізації банків, необхідно злиття та приєднання комерційних банків, які можуть використовуватися також для відновлення платоспроможності окремих банків; мінімізація витрат для платників податків при капіталізації банків, які мають його недостатній рівень; створення спеціального фонду для рекапіталізації системних банків, подальше функціонування яких визнано доцільним; створенням умов для залучення в банківську систему коштів із зовнішніх ринків як для збільшення власного капіталу банків, так і через боргові інструменти; підвищення відповідальності позичальників за надання в банки або кредитні бюро недостовірної інформації; реформування законодавства про банкрутство боржників з метою прискорення процесу банкрутства та наближення його до найкращих практик Європейського Союзу.

Другий напрям - стимулювання структурних перетворень у банківській системі повинен реалізований за рахунок: підвищення нормативних вимог до розміру власного капіталу банків (збільшення нормативу мінімального регулятивного капіталу до 500 млн. грн. до 2018 року та 750 млн. грн. до 2020 року); диференціація вимог до норм капіталів банків, що приймають строкові депозити від фізичних осіб; встановлення підвищених вимог до нормативів капіталу та ліквідності для системно значущих банків; розробка стратегії участі держави в банківській системі; розробка політики сприяння підвищенню ролі іноземних банків в Україні та заходів задля залучення іноземного капіталу, передусім з глобальних фінансових установ; розвиток регіональних та кооперативних банків та створення банків, спеціалізованих під кредитування певних галузей економіки; визначення вимог до регулювання кредитних спілок з боку Національного банку України.

Третій напрям - вирішення структурних дисбалансів в балансах банків задля стимулювання сталого розвитку банківській системи. Даний напрям вимагає вирішення питання високого рівня доларизації активів і пасивів вітчизняних банків; підвищення диференціації ставок збору до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб за валютними та гривневим депозитами; зміни до законодавства для впровадження депозитів без права дострокового зняття, або з частковою втратою тіла депозиту; запровадження накопичувальної частини пенсії для надання поштовху ринку довгострокових облігацій; стимулювання залучення на внутрішній ринок інституціональних інвесторів,

які мають довгострокові та відносно дешеві кошти, і які створені у формі трастів, пенсійних фондів тощо, не є юридичними особами відповідно до українського законодавства; перегляд системи управління ліквідністю та розробка ефективних засобів управління короткостроковою та структурною ліквідністю банківської системи; для зменшення залежності банківської системи від ринкових ризиків, стимулювання розвитку біржового та позабіржового ринку деривативів; розробка монетарних, макропруденційних та мікропруденційних заходів щодо недопущення системного впливу на банки майбутніх криз, пов'язаних с кредитуванням нерухомості; забезпечення прозорості у інформування споживачів банківських послуг щодо ефективних процентних ставок та договорів, що укладаються; закріплення права вибору за працівником, в якому банку отримувати заробітну плату або соціальні виплати.

Четвертий напрям - розвиток корпоративного управління в банках, а саме: оприлюднення даних щодо кінцевих власників комерційних банків (зменшення порогу розкриття інформації про власників, які прямо або опосередковано володіють 2% акцій, на відміну від 10% зараз); розробка механізмів відповідальності акціонерів і менеджменту за виявлення ризиків та довгострокові результати роботи банківських установ; посилення ефективності механізмів контролю за кредитуванням пов'язаних осіб; з метою зниження концентраційних ризиків в банківській системі запровадження поступового зниження нормативу Н7 до 15 % від регулятивного капіталу банку до 2020 року (25% від регулятивного капіталу зараз); підвищення ролі та функцій наглядових рад банків щодо моніторингу діяльності банківських установ та посилення вимог щодо членів наглядових рад банків; посилення вимог до систем внутрішнього аудиту та контролю в банках; проведення діагностики рівня корпоративного управління в банківській системі за допомогою незалежних експертів з міжнародних організацій.

П'ятий напрям - розвиток фінансових ринків та банківської інфраструктури. За даним трансформаційним напрямом за необхідне проведення політики для зменшення коливань процентних ставок на міжбанківському ринку; розвиток міжбанківського ринку та ринку локального синдикування для підвищення привабливості запозичень у національній валюті; лібералізація валютного ринку; сприяння всебічному розвитку фінансових ринків для створення довгострокових ресурсів у національній валюті (особливо страхування життя); стимулювання зростання використання банківських послуг населенням, зокрема, за рахунок ширшого використання платіжних карт; удосконалення та розвиток національної платіжної системи; забезпечення доступу кредитних бюро до інформації в усіх відкритих державних реєстрах; поліпшення методики оцінки кредитних ризиків; реалізація чіткої стратегії розвитку безготівкових платежів в Україні; розвиток процесу ідентифікації клієнта методами іншими ніж фізична присутність чи фізичний розпис; розвиток ринку послуг стороннього процесингу та еквайрингу, колекторських компаній.

Шостий напрям - інституційна трансформація Національного банку України. Фокусом монетарної політики Національного банку України повинно стати забезпечення цінової стабільності; удосконалення інструментів монетарної політики; для успішного функціонування монетарної політики, вдосконалення процедури макроекономічного моделювання і прогнозування; у зв'язку з переходом на політику таргетування інфляції Національним банком України запровадження нової стратегії щодо комунікації; створення функції макропруденційного нагляду, метою якої є відстеження системних ризиків; створення комітету фінансової стабільності для управління системними ризиками усієї фінансової системи та усунення прогалин та розбіжностей в нормативних документах, якими запроваджено основи пруденційного нагляду на фінансовому ринку; у нагляді за окремими банками зміщення фокусу з виконання нормативних вимог на превентивне управління ризиком; вдосконалення засад фінансової статистики згідно підходів Європейського центрального банку та Євростату; подальше запровадження консолідованого нагляду за банками відповідно до

найкращих практик Європейського Союзу, рекомендацій Європейської служби банківського нагляду, Європейської служби за наглядом за ринком цінних паперів і Європейської служби нагляду у сфері страхування і недержавного пенсійного забезпечення; для підвищення рівня стійкості банківської системи Національним банком України поступове введення в роботу нові вимоги до достатності капіталу та платоспроможності банківських інститутів; для підвищення ефективності боротьби з відмиванням грошей Національним банком України покращення власної діяльності у відповідності з рекомендаціями та вимог FATF.

Список використаних джерел:

1. Банківська система України: монографія [Текст] / В.В. Коваленко, О.Г. Коренєва, К.Ф. Черкашина, О.В. Крухмаль. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 187 с.
2. Андриевская, И. Прозрачность банковской системы и конкуренция: межстрановой анализ [Текст] / И. Андриевская, М. Семенова //Вопросы экономики. - 2014. - № 9. - С. 96-112.
3. Дзюблюк, О. Іноземний капітал у банківській системі України: вплив на розвиток валютного ринку та діяльність банків [Текст] / О. Дзюблюк, О. М. Владимир //Вісник Національного банку України. - 2014. – №5. - С. 26-33
4. Дробязко, А. Банківська система України: фінансові реалії 2014 року [Текст] / А. Дробязко, В. Лісовенко, В. Федосов //Ринок цінних паперів. Вісник Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. - 2014. - № 8. - С. 71-91.
5. Дудинець, Л. А. Аналіз стану динаміки проблемних активів банківської системи України [Текст]/ Л. А. Дудинець, М. М. Глущенко //Регіональна економіка. - 2013. - № 4. - С. 130-141.
6. Костюк, О. М. Іноземний капітал у банківському секторі України в контексті трансформації моделі бізнесу європейських банків [Текст] / О. М. Костюк, О. В. Костюк //Вісник Національного банку України. - 2014. - № 6. - С. 28-35.
7. Лисенок, О.В.Прогнозування фінансової стійкості банківської системи [Текст] / О. В. Лисенок //Формування ринкових відносин в Україні. - 2014. - № 2. - С. 24-28.
8. Полякова, Є. С. Оцінка фінансового стану банківської системи України в умовах циклічного розвитку економіки/ Є. С. Полякова [Текст] //Економіка. Фінанси. Право. - 2014. - № 12. - С. 6-10.
9. Тридід, О. Складові формування загальної концепції регулювання вітчизняної банківської системи [Текст] / О. Тридід, Н. Погореленко //Вісник Національного банку України. - 2014. - № 8. - С. 34-37.
10. Банківська енциклопедія [Текст] / ред. А.М. Мороза. – К. Ельтон, 1993. – 328 с.
11. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : закон України, прийнятий Верховною Радою України від 07.12.2000 № 2121-III. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
12. Єпіфанов А.О. Операції комерційних банків навч. посібник [Текст] / А.О. Єпіфанов, Н.Г. Маслак, І.В. Сало. – Суми Університетська книга, 2007.– 503с.
13. Маслєнніков В.В. Національні банківські системи[Текст] / В.В. Маслєнніков, Ю.А. Соколов // банки та банківські системи. – 2006. - №3. – С. 4-16.
14. Дзюблюк О.В. Проблеми забезпечення ефективного функціонування банківської системи в перехідній економіці [Текст] / О.В. Дзюблюк // Вісник Національного банку України. – 2005. - №3. С. 30-45.
15. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798.

УДК 336.717.13

Корецька Н.І., к.е.н., доцент
Збирун Д.В.
Луцький національний технічний університет

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА РИНКУ ПЛАТІЖНИХ КАРТОК В УКРАЇНІ

У статті визначено основні ознаки ринку платіжних карток та сформовано методику його оцінки, що дозволило здійснити комплексне дослідження даного ринку за: наявністю та якісною характеристикою держателів; забезпеченістю інфраструктурою; ефективністю використання; ризикованістю використання.

Ключові слова: ринок платіжних карток, платіжна картка, клієнти, держателі, інфраструктура обслуговування, банкомати, термінали, ефективність, обіг, направленість, ризикованість, безпека.

Koretskaya N., Zbyrun D.

COMPREHENSIVE EVALUATION OF MARKET PAYMENT CARDS IN UKRAINE

In the article the, that in today's scientific system management solutions and practical implementation of advanced management transactions using payment cards are becoming increasingly important. The authors investigated the main features of the market are: 1) the existence and qualitative characteristics of cardholders; 2) provision of infrastructure maintenance payment cards; 3) efficient use of payment cards; 4) the risks of using payment cards. Formed algorithm methodology for assessing the payment card market and on the basis of the comprehensive study of its operation. Revealed that there are a number of problems which payment card market is facing and needs of a comprehensive improvement in order to begin to occupy its rightful place in the lives of citizens, as can be seen in the developed world.

Keywords: market of payment cards, payment card, customers, holders, infrastructure services, ATMs, terminals, efficiency, handling, direction, risk, safety.

Корецкая Н. И., Збырун Д. В.

КОМПЛЕКСНАЯ ОЦЕНКА РЫНКА ПЛАТЕЖНЫХ КАРТ В УКРАИНЕ

В статье определены основные признаки рынка платежных карт и сформирована методика его оценки, что позволило осуществить комплексное исследование даного рынка за: 1) наличием и качественной характеристикой держателей; 2) обеспеченностью инфраструктурой; 3) эффективностью использования; 4) рискованностью использования.

Ключевые слова: рынок платежных карт, платежная карта, клиенты, держатели, инфраструктура обслуживания, банкоматы, терминалы, эффективность, обращение, направленность, рискованность, безопасность.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. В сучасних умовах наукова система обґрунтування управлінських рішень та практичне впровадження передових методів управління операціями з використанням платіжних карток набувають все більшого значення. На основі цього програми банків щодо розвитку їх карткового бізнесу, не дивлячись на значну витратність, є одними із перспективних.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Ринок платіжних карток та перспективами його функціонування досліджували як вітчизняні (Т. Андрейків, О. Вовчак, Г. Вознюк, А. Герасимович, І. Коваль, Т. Косова, В. Кравець, С. Криворучко, О. Пиріг, А. Поліщук, С. Поліщук, А. Савченко, Т. Смовженко, А. Чумаков, О. Шевчук, А. Шеремет, Г. Шпаргало, Г. Щербаков, В. Ющенко та ін.), так і зарубіжні науковці (Д. Хамфрі, Б. Самерс, Д. Шеппард, Д. Шоенмейкер, А. Грінспан та ін.). Однак, не дивлячись на таку значну кількість наукових напрацювань щодо розвитку ринку платіжних карток, існує потреба в комплексній оцінці даного сектору банківської системи.

Цілі статті. Метою статті є формування методики оцінки ринку платіжних карток та комплексне дослідження його функціонування в Україні за основними ознаками.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Використання платіжних карток дедалі більше поширюється у світі. Вони стають найбільш часто використовуваним інструментом безготівкових розрахунків у більшості країн. Так, їх частка в загальній кількості трансакцій є значною в Саудівській Аравії (99%), Китаї (71,7%), Канаді (69%), Індії (66,6%), Швеції (59,3%) [1, с. 16]. Тому аналіз ринку платіжних карток, виявлення перспективних напрямів його функціонування, розробка конкретних рекомендацій та пропозицій щодо практичного використання платіжних карток повинні стати провідними темами досліджень.

Вважаємо, що основними ознаками досліджуваного ринку є [2]: 1) наявність та якісна характеристика держателів платіжних карток; 2) забезпеченість інфраструктурою обслуговування платіжними картками; 3) ефективність використання платіжних карток; 4) ризикованість використання платіжних карток. Саме ці ознаки дозволять проаналізувати процеси, що відбуваються на ринку платіжних карток України і дати йому загальну оцінку.

Отже, алгоритм методики аналітичного дослідження ринку платіжних карток повинен мати наступний вигляд (рис. 1).

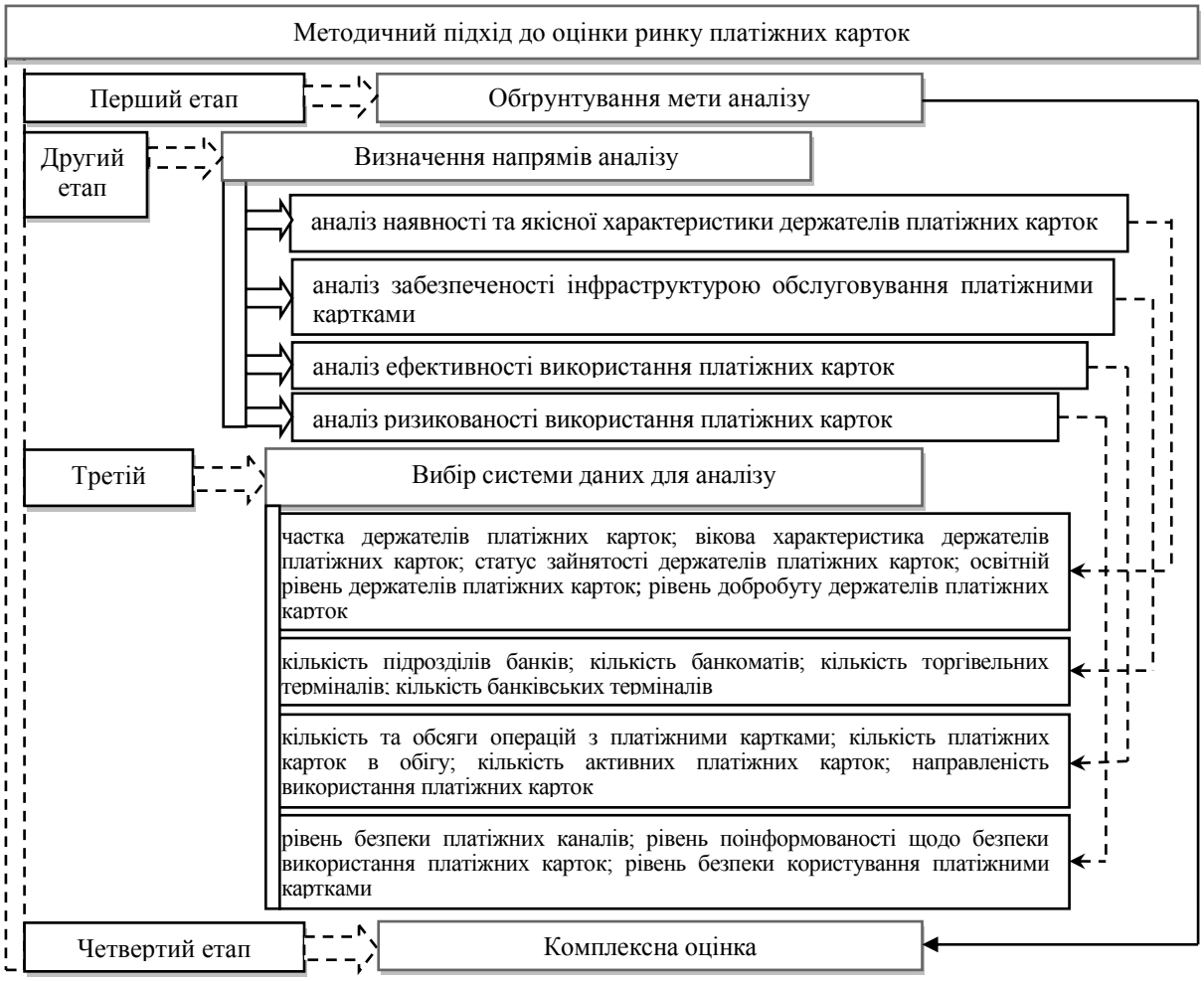

Рис. 1. Алгоритм методики оцінки ринку платіжних карток (сформовано авторами)

Отже, дослідимо ринок платіжних карток за визначеними напрямами.

1. Аналіз наявності та якісної характеристики держателів платіжних карток.

Емісія платіжних карток передбачає відкриття карткових рахунків, залишки за якими є додатковим джерелом ресурсів. З цією метою банки залучають до карткового бізнесу різні категорії клієнтів, пропонуючи різні умови обслуговування [3, с. 436–437].

Згідно матеріалів GfK Ukraine, Української міжбанківської асоціації членів платіжних систем ЕМА, НБУ, Українського процесингового центру (UPC), Держкомстату [4] було виявлено, що активними користувачами платіжних карток (оплата ними товарів та послуг) та банківських послуг в цілому є: молоді люди та люди середнього віку; працюючі та студенти з середнім і вище достатком. І саме серед цих названих категорій переважають держателі платіжних карток для зарплати, стипендії та кредитних карток. Вони частіше інших використовують допоміжні карточні продукти та послуги. Щодо неактивних держателів платіжних карток (використовують картки лише для зняття готівки), то ними є [4]: люди середнього віку та старші них; працюючі з середнім достатком. Ці держателі використовують переважно картки для пенсії і у порівнянні з іншими рідше користуються іншими банківськими продуктами. Варто зазначити, що протягом 2008–2014 рр. різниця між активними і неактивними держателями платіжних карт поступово зменшується, що свідчить про те, що з часом навіть неактивні держателі починають використовувати платіжні картки для оплати за товари або послуги (рис. 2).

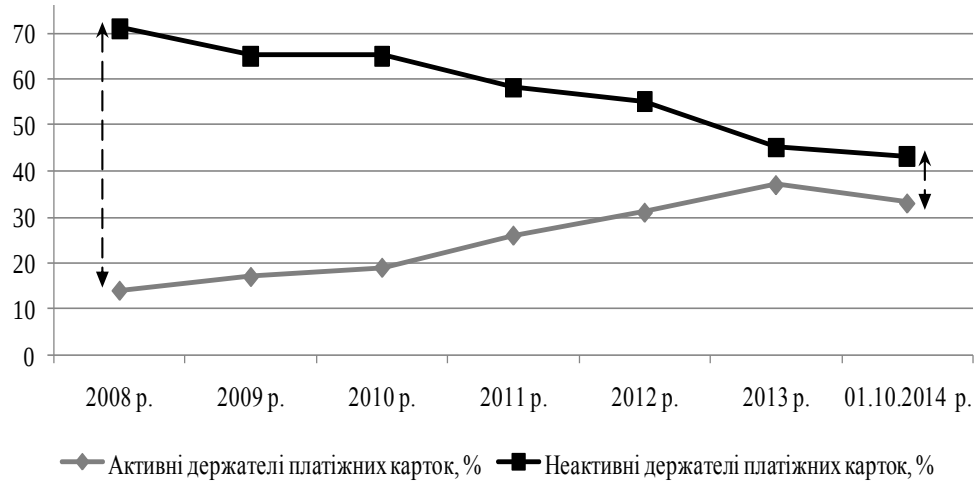

Рис. 2. Динаміка активних та неактивних держателів платіжних карток за 2008–2014 рр., % (сформовано на основі даних джерела: [4])

Держателями платіжних карток є фізичні особи (клієнти або довірені особи), які на законних підставах використовує платіжну картку для ініціювання переказу коштів з відповідного рахунку в банку або здійснює інші операції з її використанням [5]. І кожна банківська установа в Україні прагне збільшити їх чисельність (рис. 3).

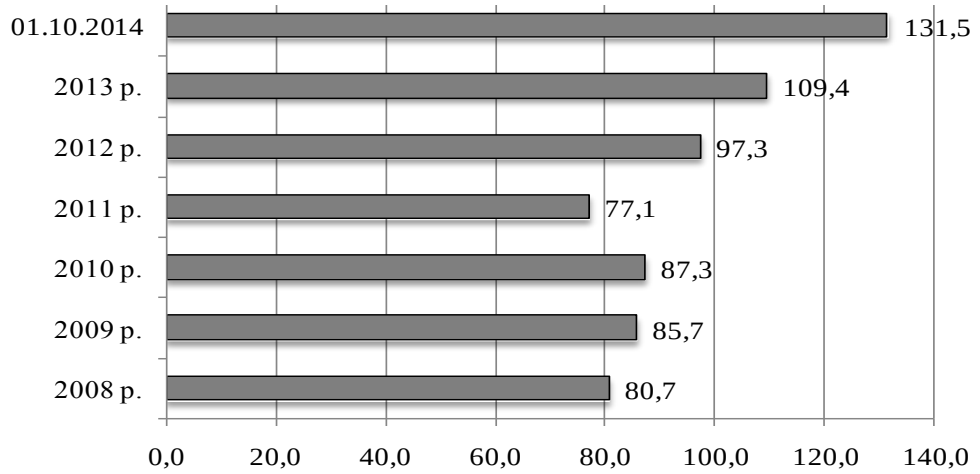

Рис. 3. Частка держателів платіжних карток в Україні від загальної чисельності населення України за 2008–2014 рр., % (сформовано на основі даних джерел: [6; 7])

Аналіз даних рис. 3 свідчить про те, що протягом 2008–2014 рр. в Україні відбулося зростання кількості держателів платіжних карток на 51,7%. Проте у 2011 р. у порівнянні з 2010 р. спостерігався спад їх чисельності на 11,9%. Загалом найбільший приріст держателів платіжних карток відбувся у 2014 р. у порівнянні з 2013 р. (на 22,1%). Таким чином, ситуація на ринку платіжних карток щодо чисельності їх держателів є позитивною.

Наступним етапом аналізу є вікова характеристика держателів платіжних карток.

У кінці 2014 р. Українська міжбанківська Асоціація членів платіжних систем ЕМА завершила соціологічне дослідження з приводу грамотності у сфері використання платіжних карток. Так було опитано репрезентативну вибірку населення (старше 16 років), яке проживає по всій території України (включаючи села) та користується платіжними картками. Згідно опитування виявилося (табл. 1), що найбільша питома вага серед користувачів платіжних карток відведена людям віком 20–29 років (22,3%), а найменша частка припадає на людей віком 16–19 років (4,5%). Проте існує і населення, яке не користується платіжними картками і найбільша частка припадає на пенсіонерів (33,9%).

Таблиця 1.

Вікова характеристика держателів платіжних карток станом на 01.01.2014 р., % *

Держателі	Вік, років					
	16–19	20–29	30–39	40–49	50–59	60 і старші
Користувачі платіжних карт	4,5	22,3	18,8	18,3	18,6	17,5
Некористувачі платіжних карт	6,1	15,8	14,2	15,1	14,8	33,9

* сформовано на основі даних джерела: [4]

Отже, у групі держателів віком 20–59 років спостерігається позитивна тенденція щодо перевищення користувачів над некористувачами платіжних карток.

Щодо статусу зайнятості держателів платіжних карток, то станом на 01.01.2014 р. існують такі статистичні дані (рис. 4): серед працюючих людей користувачами платіжних карток є 63,6%, некористувачами – 37,5%; серед непрацюючих некористувачі перевищують над користувачами на 8,4%; найбільшу питому вагу серед працюючих пенсіонерів відведено тим, хто не користується платіжними картками – 39,3%; майже рівне співвідношення між користувачами та некористувачами платіжними картками прослідковується серед зайнятих студентів – 6,9% і 6,3% відповідно, проте спостерігається позитивна тенденція щодо перевищення перших над другими.

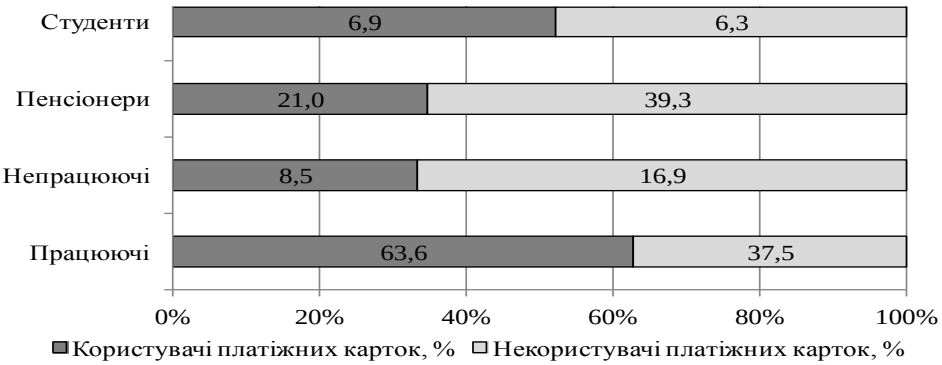

Рис. 4. Аналіз статусу зайнятості держателів платіжних карток в Україні станом на 01.01.2014 р., % (сформовано на основі даних джерела: [4])

Отже, банкам необхідно залучати нових користувачів, які працюють, навчаються та перебувають на пенсії на привабливих для них умовах, оскільки у майбутньому саме ці групи найчастіше будуть здійснювати розрахунки платіжними картками.

Характеристика освітнього рівня держателів платіжних карток подана на рис. 5.

Як бачимо, найбільша частка припадає на держателів, що являються користувачами з вищим освітнім рівнем – 35,4%, а найменша – на держателів з початковим рівнем – 7,6%. Серед некористувачів найбільшу питому вагу займають люди з повним загальним середнім освітнім рівнем – 42,3%, а найменшу – люди з початковим рівнем (18,7%).

Рис. 5. Аналіз освітнього рівня держателів платіжних карток в Україні станом на 01.01.2014 р., % (сформовано на основі даних джерела: [4])

Рівень добробуту держателів платіжних карток наведено в табл. 2.

Таблиця 2.

Рівень добробуту держателів платіжних карток станом на 01.01.2014 р., % *

Держателі	Низький рівень добробуту	Середній рівень добробуту	Високий рівень добробуту
Користувачі платіжних карт	28,2	68,4	3,4
Некористувачі платіжних карт	44,8	53,7	1,5

* сформовано на основі даних джерела: [4]

Дані табл. 2 свідчать, що найбільшу питому вагу серед користувачів платіжними картками займають люди з середній рівнем добробуту – 68,4%, тоді як 53,7% у даній групі займають ті, які ними не користуються. Серед держателів з низьким рівнем добробуту користувачами є 28,2%, а некористувачами – 44,8%. Найменша частка припадає на користувачів та некористувачів з високим рівнем добробуту: відповідно 3,4% та 1,5%.

Таким чином, аналіз наявності та якісної характеристики держателів платіжних карток засвідчив, що в Україні спостерігається позитивна тенденція до скорочення частки неактивних держателів та зростання частки активних. Це зумовлено збільшенням чисельності держателів платіжних карток у звітному 2014 р. у порівнянні з попереднім 2013 р. на 22,1%. Крім того, активними користувачами можна вважати працюючих людей із високим освітнім рівнем та середнім рівнем добробуту, а неактивними – людей пенсійного віку з повною загальною середньою освітою і середнім рівнем добробуту.

2. Аналіз забезпеченості інфраструктурою обслуговування платіжними картками.

Все більше українських банків залучається до карткового бізнесу. І одну з головних ролей для подальшого розвитку ринку платіжних карт та їх використання для оплати товарів і послуг, інших зобов'язань традиційно відіграє інфраструктура обслуговування. Тому наступне наше дослідження розпочнемо з аналізу кількості банківських підрозділів.

Україна має добре розвинену банківську мережу, оскільки рівень присутності банків в регіонах (на 100 тис. чол.) є одним з найвищих у СНД.

Максимальна концентрація банківської мережі характерна м. Києву (10,8%), Харківській (8,7%), Дніпропетровській (8,2%), Одеській (7,1%), Донецькій (6,9%) і Львівській (5,7%) областям. Найнижчий рівень покриття банківською мережею спостерігається у Тернопільській (1,7%), Житомирській (1,9%) і Рівненській (2%) областях.

Найбільшу кількість підрозділів мають ПАТ «Державний Ощадний банк України» (29,2% від загальної кількості мережі), ПАТ КБ «Приватбанк» (16,8%), ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» (4,5%), ПАТ «Укрсиббанк» (3%) і ПАТ «Надра банк» (2,8%). На ці банки припадає майже 56,3% від загальної кількості усіх регіональних підрозділів.

Нині спостерігається скорочення кількості підрозділів, проте завдяки активному розвитку систем дистанційного обслуговування, банки мають можливість одночасно знизити свої адміністративні витрати і забезпечити клієнтам високу якість обслуговування на ринку платіжних карток, а також представити широкий спектр нового виду сервісу для економії часу і підвищення ефективності користування платіжними картками.

Отже, оскільки нині на 100 тис. жителів України припадало 43 одиниці банківської мережі, то роль банківських підрозділів у розвитку ринку платіжних карток є суттєвою.

Наступним етапом дослідження за даним напрямом є аналіз кількості банкоматів, торговельних і банківських терміналів.

Загалом деякі експерти вбачають пряму залежність кількості безготівкових платежів від наявного термінального обладнання. Безперечно, розвинена інфраструктура обслуговування безготівкових платежів незмінно дає позитивний ефект для здійснення безготівкових платежів (табл. 3).

Таблиця 3.

Аналіз інфраструктури обслуговування ринку платіжних карток за 2008–2014 рр. *

Рік	Всього одиниць інфраструктурного обслуговування, з них:	Банкомати (од.)	Частка від загальної кількості одиниць інфраструктурного обслуговування, %	Термінали (од.)					
				всього	Частка від загальної кількості одиниць інфраструктурного обслуговування, %	торговельні	Частка від загальної кількості одиниць термінального обслуговування, %	банківські	Частка від загальної кількості одиниць термінального обслуговування %
2008 р.	144713	27 965	19	116 748	81	85 260	73	31 488	27
2009 р.	132001	28 938	22	103 063	78	74 510	72	28 553	28
2010 р.	138303	30 163	22	108 140	78	80 544	74	27 596	26
2011 р.	156537	32 997	21	123 540	79	94 741	77	28 799	23
2012 р.	198876	36 152	18	162 724	82	133 964	82	28 760	18
2013 р.	261572	40 350	15	221 222	85	192 331	87	28 891	13
01.10.2014 р.	244260	38 461	16	205 799	84	178 564	87	27 235	13

* сформовано за даними джерела: [6]

З даних табл. 3 видно, що у 2009 р. у порівнянні з 2008 р. у зв'язку з фінансовою кризою спостерігалася негативна тенденція щодо зменшення кількості одиниць інфраструктури обслуговування ринку платіжних карток. Проте, у період 2009–2013 рр. розпочалося зростання аналізованого сегменту ринку платіжних карток – на 31,5% . Але у 2014 р. порівняно з 2013 р. знову відбулося зменшення їх кількості: банкоматів на 4,68%; торгівельних терміналів – на 7,7%; банківських терміналів – на 5,7%.

Усі регіони України мають істотний потенціал для розвитку ринку платіжних карток, чому, в першу чергу, сприятиме все більше поширення сучасних форматів роздрібної торгівлі. Загалом аналіз інфраструктурного обслуговування платіжних карток в розрізі регіонів України станом на 01.10.2014 р. показав, що найвищий рівень характерний м. Києву, а найнижчий – Закарпатській, Тернопільській та Чернівецькій областям.

Якщо проаналізувати забезпеченість регіональних платіжних ринків банкоматами, то найкраще ними забезпечені м. Київ і Дніпропетровська область, посередньо – Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська і Харківська області. Решті регіонам характерний найнижчий рівень забезпеченості банкоматами.

Щодо термінального обслуговування ринку платіжних карток, то найкраще забезпечені торгівельними терміналами м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Харківська, Одеська та Львівська області, а найгірше – Чернівецька, Тернопільська та Закарпатська області. У решти областях забезпеченість торгівельними терміналами є посередньою.

Рівень забезпечення банківськими терміналами по всій Україні є невисоким. Проте у м. Києві, Дніпропетровській, Донецькій, Одеській та Харківській областях цей рівень у порівнянні з іншими регіонами є високим. Посередня забезпеченість характерна Запорізькій, Київській, Миколаївській, Львівській, Полтавській і Херсонській областям. У всіх інших регіонах країни рівень забезпеченості банківськими терміналами є низьким.

Аналіз загального термінального обслуговування ринку платіжних карток в розрізі банків станом на 01.10.2014 р. показав, що найбільше терміналів має ПАТ КБ «ПриватБанк» (57%). Частка термінальної мережі ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» та ПАТ «Державний ощадний банк України» сягає відповідно 9,1% і 7,3%, тоді як інші банки, що функціонують на території України, в цілому мають лише 26,6% терміналів. У розрізі торгівельних терміналів спостерігається схожа ситуація: найбільше їх є у ПАТ КБ «ПриватБанк» (63%). Питома вага торгівельних терміналів ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» у їх загальній кількості становить 9,5%, ПАТ «Державний ощадний банк України» – 5,3%, решти банків –22,2%. Частка банківських терміналів 129 українських банків складає

59,5%, а частка банківських терміналів ПАТ «Державний ощадний банк України», ПАТ КБ «ПриватБанк» і ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» – 40,5% (відповідно 22,7%; 6,3% і 11,5%).

Отже, аналіз інфраструктури обслуговування платіжними картками засвідчив, що банкам необхідно її розвивати на території всієї України, а особливо в Тернопільській, Чернівецькій, Чернігівській, Житомирській і Закарпатській областях.

3. Аналіз ефективності використання платіжних карток.

Нині платіжні картки є найбільш популярним банківським продуктом і практично кожний банк пропонує своїм клієнтам випуск та обслуговування платіжних карток. Тому здійснимо аналіз кількості і обсягів операцій з використанням платіжних карток (табл. 4), дані щодо яких формуються процесинговими центрами і є найбільш точним індикатором розвитку ринку платіжних краток.

Таблиця 4.

Аналіз кількості і обсягів операцій з використанням платіжних карток за 2008–2014 рр. *

Рік	Сума операцій					Кількість операцій				
	Усього, млн. грн.	Безготівкові платежі, млн. грн.	Частка безготівкових платежів від загальної суми операцій, %	Отримання готівки, млн. грн.	Частка безготівкових платежів від загальної суми операцій, %	Усього, млн. шт.	Безготівкові платежі, млн. шт.	Частка безготівкових платежів від загальної кількості операцій, %	Отримання готівки, млн. шт.	Частка безготівкових платежів від загальної кількості операцій, %
2008 р.	372418	16980	4,6	355438	95,4	634	67	10,6	567	89,4
2009 р.	353166	18375	5,2	334791	94,8	590	77	13,1	513	86,9
2010 р.	450652	29463	6,5	421189	93,5	692	121	17,5	571	82,5
2011 р.	575979	46346	8,0	529633	92,0	875	214	24,5	661	75,5
2012 р.	741480	91561	12,3	649859	87,6	1073	348	32,4	725	67,6
2013 р.	916027	159138	17,4	756889	82,6	1339	584	43,6	755	56,4
01.10.2014 р.	271328	80428	29,6	190899	70,4	413	251	60,8	162	39,2

* сформовано за даними джерела: [6]

Отже, аналіз кількості та обсягів операцій з використанням платіжних карток показав, що станом на 01.10.2014 р. спостерігалася негативна тенденція – зниження їх кількості порівняно з 2013 р. на 69,2%. Зміни відбулися і в обсягах операцій. Так, у звітному 2014 р. у порівнянні з 2013 р. загальна сума операцій зменшилась на 76,3%. Це було зумовлено зменшенням сум операцій щодо отримання готівки (на 74,8%) і здійснення безготівкових розрахунків (на 49,5%).

Загалом зростання як кількості, так і обсягів безготівкових розрахунків за 2008–2013 рр. стало наслідком значного зростання торговельної платіжної мережі. Так, частка безготівкових операцій зросла майже у 6 разів: у загальній кількості операцій з використанням карток з 10,6% до 60,8%, а в загальній сумі операцій – з 4,6% до 29,6%.

У 2008–2013 рр. спостерігалося перевищення кількості операцій з отримання готівки над безготівковими розрахунками. Проте ситуація змінилася у 2014 р.: кількість операцій за безготівковими розрахунками перевищила кількість операцій з отримання готівки на 89 млн. шт. Відтак найбільша частка у загальній кількості операцій з платіжними картками відведена першим операціям (60,8%), а решта (39,2%) припадає на операції з отримання готівки. Загалом варто відмітити, що рівень безготівкових платежів за допомогою платіжних карток в Україні є низьким.

Наступним показником аналітичного дослідження за даним напрямом є наліз кількості платіжних карток в обігу (рис. 6).

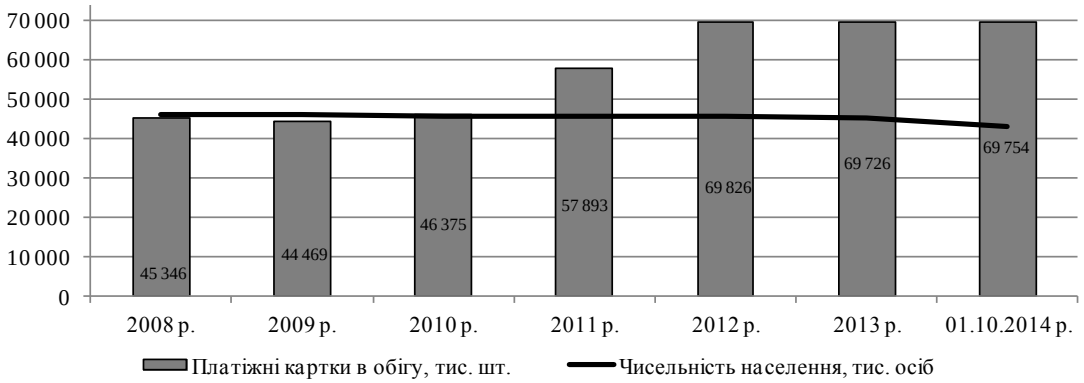

Рис. 6. Кількість платіжних карток в обігу в Україні на душу населення за 2008–2014 рр., шт. (сформовано на основі даних джерел: [6; 7])

Загальна кількість платіжних карток в обігу в Україні з 2008 р. зросла на 53,8% і у 2014 р. склала 69754 тис. шт. Щодо аналізу скільки платіжних карток припадає на одного жителя (з урахуванням немовлят і старих), то ця кількість станом на 01.10.2014 р. становила 1,6 платіжної картки, у 2012–2013 рр. – 1,5, у 2011 р. – 1,3, а у 2008–2010 рр. – 1. Якщо враховувати лише повнолітніх, то на одного дорослого українця припадає майже 3 платіжні картки. Варто зазначити, що у 2005 р. ситуація була прямо протилежною: 1 платіжна картка припадала на трьох осіб. Отже, в деяких українців існує їх надлишок, оскільки кількість платіжних карток, якими користуються, є меншою за обсяг їх випуску.

У зв'язку з цим можна було б очікувати, що банки почнуть згортати процес випуску нових платіжних карток, однак, банки-лідери ведуть «битву» за власників платіжних карток і переважно не залучаючи нових клієнтів, а їх переманюючи.

Так, станом на 01.10.2014 р. лідером за кількістю випущених платіжних карток був і залишається ПАТ КБ «ПриватБанк». На нього припадає 44,1% усіх випущених платіжних карток в Україні. На другому і третьому місцях знаходяться ПАТ «Державний ощадний банк України» та ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» з результатом 18,1% і 5,9% відповідно.

Наступний показник аналітичного дослідження даного напряму – кількість активних платіжних карток (активними вважаються платіжні картки, за якими за останні 3 місяці проводилась хоча б одна видаткова операція) (табл. 5).

Таблиця 5.

Аналіз кількості активних платіжних карток на душу населення України за 2008–2014 рр. *

Рік	Чисельність населення, тис. осіб	Кількість активних платіжних карток, тис. шт.	Частка активних платіжних карток від їх кількості в обігу, %	Кількість активних платіжних карток на одну особу, шт.
2008 р.	46 143,7	38 576	85,1	0,8
2009 р.	45 962,9	29 104	65,4	0,6
2010 р.	45 778,5	29 405	63,4	0,6
2011 р.	45 644,4	34 850	60,2	0,8
2012 р.	45 560,2	33 106	47,4	0,7
2013 р.	45 439,8	35 622	51,1	0,8
01.10.2014 р.	42 965,1	33 197	47,6	0,8

* сформовано на основі даних джерел: [6; 7]

Як свідчать дані табл. 5, у період 2009–2013 рр. спостерігалася позитивна динаміка щодо кількості активних платіжних карток, що свідчило про зростання довіри населення до здійснення операцій з їх використанням. Проте, станом на 01.10.2014 р. вперше за останні 5 років відзначається негативна динаміка на досліджуваному ринку щодо активності платіжних карток – зменшення на 6,81% (зменшення спостерігалося і у 2009 р. у зв'язку з фінансовою кризою – на 0,39%). Вважаємо, така зміна тренду обумовлена анексією АР Крим, внутрішніми процесами і військовими діями на сході країни.

В Україні 13 банків є емітентами 87,1% всіх активних платіжних карток в Україні, тоді як решта банків – лише 12,9%. Загалом у зв'язку з негативною ситуацією в Україні найбільш масштабне скорочення було зафіксовано у найбільшого з активами вітчизняного банку – ПАТ КБ «ПриватБанк». Ще 5 банків-лідерів у даному сегменті (ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Дельта Банк», ПАТ «Укрсоцбанк» та ПАТ КБ «Надра») також задекларували зменшення кількості активних платіжних карток. Однак поряд із скороченням активних платіжних карток в деяких банках є і позитивні тенденції: наростили обсяги таких платіжних карток ПАТ «Укрсиббанк», ПАТ «Державний ощадний банк України, «ПАТ Альфа-Банк» та ПАТ «Укргазбанк» [8].

Варто зазначити, що із загальної кількості платіжних карток, що стали неактивними, 1,5 млн. шт. були емітованими в АР Крим: одна частина з них була заблокована, а інша – перестала використовуватися населенням півострова. Також більше 90 тис. платіжних карток вийшли з обігу у Донецькій і Луганській областях. І хоча експерти очікували більш значних негативних змін у даних регіонах, проте їх припущення не виправдалися і населення даних регіонів продовжує використовувати платіжні картки для оплати за товари і послуги або для зняття готівки. Єдиними регіонами, де кількість активних платіжних карток зросла, є м. Київ та Київська область. Таке відхилення від загальної тенденції можна пояснити напливом переселенців зі східних областей [8].

Аналіз направленості операцій з використанням платіжних карток у 2014 р. (рис. 7) показав, що найбільшу частку серед них займають операції через банкомат/термінал самообслуговування (93,3%), а найменшу – операції з допомогою мобільного банкінгу (1,3%) та інші операції (0,2%). Варто зазначити, що у порівнянні з минулими роками відсоток операцій у підрозділах банку і оплата товарів/послуг в магазинах і в мережі Інтернет з використанням платіжних карток зріс і становить відповідно 39,8% та 31,5%. Крім того, операції з допомогою мобільного банкінгу також набувають все більшої популяризації серед населення.

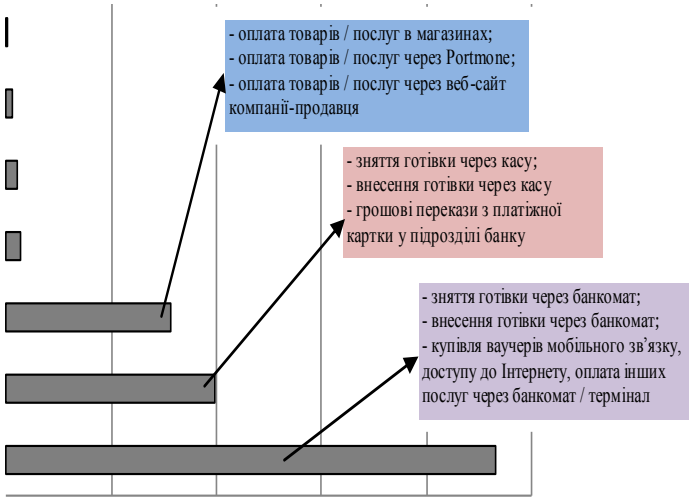

Рис. 7. Аналіз направленості операцій з використанням платіжних карток (% до всіх держателів карт) у 2014 р. (сформовано за даними джерела: [9])

Проаналізуємо структуру розрахунків платіжними картами в мережі Інтернет (рис. 8).

Аналіз даних рис. 8 показав, що у кількісному вираженні розрахунків платіжними картками у мережі Інтернет найбільша частка припадає на оплату телекомунікаційних послуг – 66%, а найменша відведена оплаті за авіаквитки – 3% та інші операції (4%). Щодо грошового вираження, то найбільша питома вага розрахунків зосереджена на оплаті телекомунікаційних послуг (31%) і авіаквитків (30%), а найменша – на інших операціях (11%).

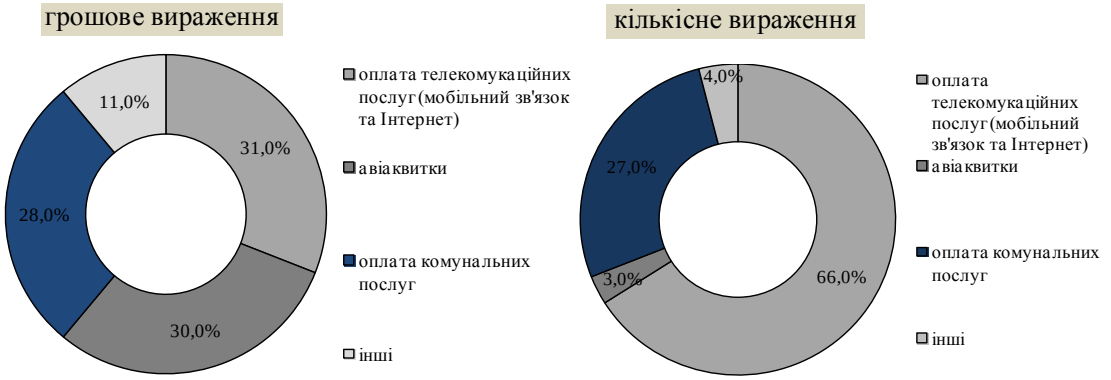

Рис. 8. Структура розрахунків платіжними картами в мережі Інтернет у 2014 р., % (сформовано за даними джерела: [9])

Таким чином, провівши аналіз ефективності використання платіжних карток, можна зробити висновки: 1) кількість і обсяги операцій з використанням платіжних карток станом на 01.10.2014 р. зменшились порівняно з 2013 р., що є негативним аспектом; 2) загальна кількість платіжних карток в обігу в Україні зросла і станом на 01.10.2014 р. на душу населення (з урахуванням немовлят і старих) припадало 1,6 платіжної картки, що є позитивною тенденцією; 3) лідерами за кількістю випущених платіжних карток є ПАТ КБ «ПриватБанк, ПАТ «Державний ощадний банк України» та ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»; 4) операції з платіжними картками найчастіше здійснюються через банкомати/ термінали, а найменше – за допомогою мобільного банкінгу; 4) найбільша кількість та обсяги розрахунків платіжними картками у мережі Інтернет припадає на оплату телекомунікаційних послуг, а найменша – на оплату авіаквитків та інші операції.

4. Аналіз ризикованості використання платіжних карток.

Безперечно платіжні картки є зручними у використанні і завдяки цим зручностям вони використовуються багатьма жителями повсякчасно. Проте варто зазначити, що від шахрайських операцій з платіжними картками страждають клієнти банків, зазнаючи фінансових збитків, а також самі банківські установи, які втрачають не лише гроші, але й репутацію і, як наслідок, клієнтів та торговців, які пропонують розрахунки у безготівковій формі з використанням платіжних карток [10, с. 50]. Таким чином, окремим аспектом повинен виділятися такий напрям як ризикованість використання платіжних карток.

У ході дослідження [8] була оцінена частка держателів платіжних карток, які стикалися з різними видами шахрайства в сфері використання платіжних інструментів (платіжних карток та Інтернет-банкінгу), виявлено їх ставлення до даного явища і рівень поінформованості щодо способів захисту від шахрайства.

Проаналізуємо рівень безпеки платіжних каналів (рис. 9).

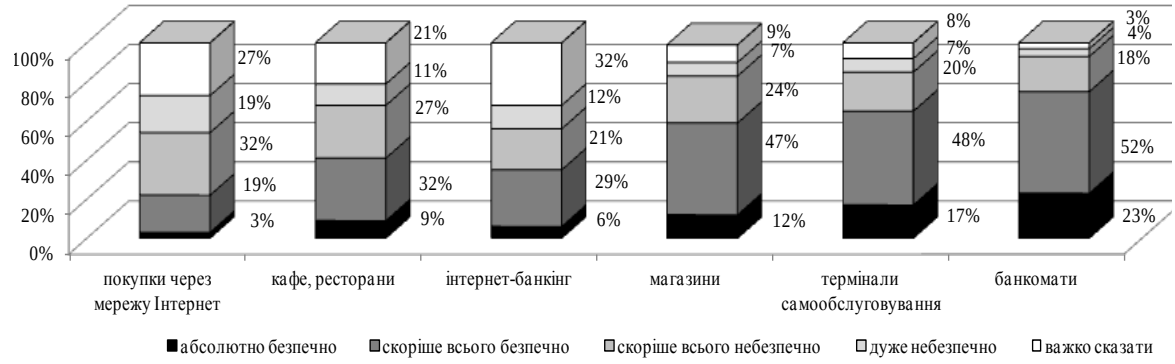

Рис. 9. Аналіз опитування щодо рівня безпеки платіжних каналів (2014 р.), % (сформовано за даними джерела: [8])

Аналіз опитування користувачів показав, що безпечний рівень платіжних каналів («абсолютно безпечно» та «скоріше всього безпечно») характерний банкоматам (75%), терміналам самообслуговування (65%) та магазинам (49%). Найменше («скоріше всього небезпечно» і «дуже небезпечно») користувачі довіряють таким платіжним каналам як: покупки через мережу Інтернет (51%), кафе, ресторанам (38%) та інтернет-банкінгу (33%). Отже, найнебезпечнішим платіжним каналом є мережа Інтернет як через можливість «підхоплення вірусу», так і перехоплення карткових реквізитів.

Однією з багатьох проблем у використанні платіжних карток є недостатній рівень поінформованості суспільства щодо безпечного використання платіжних карток. Це і буде наступним показником для аналізу (рис. 10).

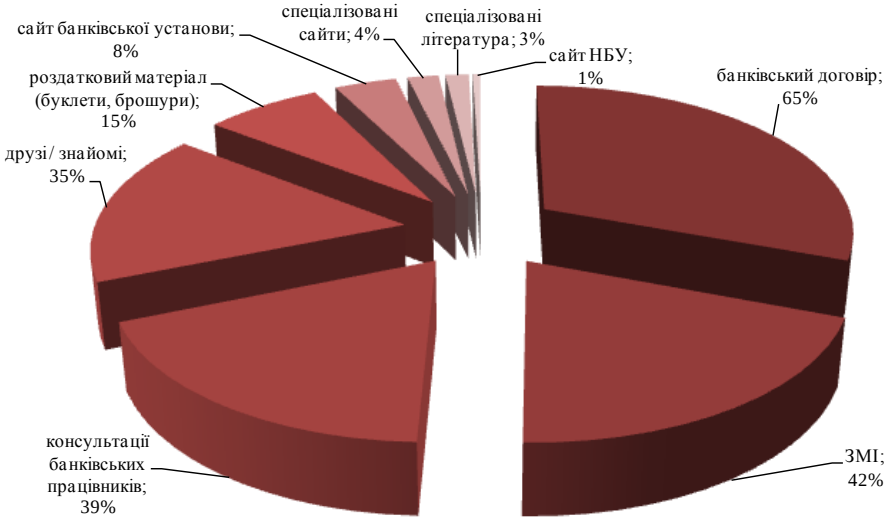

Рис. 10. Аналіз опитування щодо рівня поінформованості про безпеку використання платіжних карток (2014 р.), % (сформовано за даними джерела: [8])

Таким чином, найбільша поінформованість про безпеку використання платіжних карток відбувається завдяки ознайомленню з банківським договором (65%), а також ЗМІ (42%) і консультаціям банківських працівників (39%), а найменшу інформацію про безпеку використання платіжних карток, на думку користувачів, можна отримати із сайтів (НБУ та інші спеціалізовані (1% та 4% відповідно)) та літератури (3%).

Підвищення рівня безпеки розрахунків з використанням платіжних карток – справа не лише банку, а й самого клієнта. Тому здійснимо аналіз рівня безпеки користування платіжними картками (рис. 11).

Рис. 11. Аналіз опитування щодо відомих способів безпеки користування платіжними картками (2014 р.), % (сформовано за даними джерела: [8])

Проведені дослідження показали низький рівень спонтанного (без підказки) знання способів безпеки користування платіжними картками: 11% користувачів платіжних карток не змогли назвати жодного способу безпеки, решта респондентів відмітили, що їм відомо в середньому 1–2 способи безпеки користування платіжними картками. Основними названими способами безпеки були традиційні, пов'язані із збереженням ПІН-коду. Зокрема, 52% респондентів наголосило на необхідності не повідомляти нікому ПІН-код; 22% – не передавати картку іншим особам; 14% – не зберігати його разом з картою; 13% – підключати SMS-повідомлення; 11% – не повідомляти реквізити платіжної картки. Водночас, сучасні дієві та ефективні способи безпеки користування платіжними картками залишаються не відомими для більшості користувачів платіжних карток [8].

Крім того, опитування показало, що 58% респондентів вважають, що платіжну картку необхідно заблокувати при отриманні SMS-повідомлення про операцію, яку користувач не здійснював, при цьому 94% респондентів відзначають, що платіжну картку необхідно заблокувати у разі її крадіжки або втрати. Також зазначимо, що на питання про те, для чого потрібні SMS-повідомлення, лише 44% респондентів обрали варіант «щоб у разі крадіжки грошей або іншого шахрайства оперативно зв'язатися з банком та заблокувати платіжну карту», тоді як 91% респондентів обрали варіант «щоб знати, коли на рахунок будуть зараховані грошові кошти» [8]. Отже, більшість держателів сприймають SMS-інформування як джерело інформування про надходження коштів на платіжну картку, а не як інструмент для припинення шахрайських операцій.

Отже, згідно дослідження можна вважати, що рівень безпеки користування платіжними картками в Україні є середнім. Крім того, після особистого зіткнення з шахрайством модель використання платіжної картки змінили 2/3 респондентів: вирішили використати один із способів безпеки – 28%; розширили набір способів безпеки, змінили банківську установу і відмовились від користування платіжною краткою – по 11%.

Висновки. Отже, провівши комплексну оцінку ринку платіжних карток бачимо, що існує ряд проблем, з якими він стикається і він потребує усебічного удосконалення задля того, щоб почати посідати належне місце у житті громадян, як це можна спостерігати у розвинених країнах світу. І, на нашу думку, головним завданням сучасного ринку платіжних карток являється посилення довіри потенційних клієнтів до платіжних карток та зміна ставлення користувачів до даного виду послуг. Це дозволить збільшити операції з використанням платіжної картки не лише для зняття готівки, а й для розрахунків за товари і послуг через різні платіжні канали; забезпечить зростання емісія платіжних карток, яка буде виражатися не лише кількісно, а й якісно та сформує у користувачів культуру безпеки використання платіжних карток.

Список використаних джерел:

1. Кравчук В., Прем'єрова О. Ринок карткових платежів України: Міжнародний досвід та національне регулювання / В. Кравчук, О. Прем'єрова // Аналітичний звіт. – К. : АДЕФ-Україна, 2012. – 60 с.
2. Корецька Н. І., Збирун Д. В. Суть ринку платіжних послуг та основні його ознаки / Н. І. Корецька, Д. В. Збирун // XI Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні наукові розробки». – 15–22 січня. – м. Софія, Болгария : Бял ГРАД-БГ, 2015.
3. Аналіз банківської діяльності : підручн. / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко та ін.; [за ред. А. М. Герасимовича]. – К. : КНЕУ, 2004. – 599 с.
4. Тенденции развития платежных карт и сервисов дистанционнгого банкинга // GfK Ukraine, Украинская межбанковская ассоциация членов платежных систем ЭМА, НБУ, Украинский процессинговый центр (UPC), Госстат. – май. – Киев, 2013.
5. Постанова НБУ «Про затвердження Положення про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням» від 27.08.2001 р. №367.
6. Загальні показники розвитку ринку платіжних карток в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219
7. Чисельність населення України : Державна служба статистики України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
8. Офіційний сайт Української міжбанківської асоціації членів платіжних систем (ЕМА) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ema.com.ua/about-association/
9. Аналітичні дослідження ПАТ «Кредитпромбанк» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kreditprombank.com/
10. Колдовський М. В., Ващенко О. М. Ризики використання банківських платіжних карток / М. В. Колдовський, О. М. Ващенко // Вісник Української академії банківської справи. – 2010. – №1 (28). – С. 48–55.

Рецензент д.е.н., професор Різник Н.С.

УДК 658.141
Полінкевич О.М., к.е.н., доцент
Іванова А.Л.
Луцький національний технічний університет

СУТЬ ТА РОЛЬ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ У НОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті висвітлено суть фінансових ресурсів промислових підприємств. Охарактеризовані окремі визначення фінансових ресурсів у нормативно-правовому полі та науковому. Визначена роль фінансових ресурсів підприємств в новій економіці.
Ключові слова: фінансові ресурси, управління, доходи, витрати, фінанси, нова економіка

Polinkevych O., Ivanova A.

ESSENCE AND ROLE OF FINANCIAL RESOURCES IN THE NEW ECONOMY

The article highlights the essence of financial resources industry. We characterize the individual identification of financial resources in the legal field and scientific. The role of the financial resources of enterprises in the new economy.
Keywords: financial resources, management, income, expenses, finance, new economy

Полинкевич О.Н., Иванова А.Л.

СУТЬ И РОЛЬ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ПРЕДПРИЯТИЙ В НОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

В статье отражена суть финансовых ресурсов промышленных предприятий. Охарактеризованы отдельные определения финансовых ресурсов в нормативно-правовом поле и научном. Определена роль финансовых ресурсов предприятий в новой экономике.
Ключевые слова: финансовые ресурсы, управление, доходы, расходы, финансы, новая экономика

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Роль та значення фінансових ресурсів у сучасних умовах господарювання важко переоцінити. Адже це ресурс, який за короткий проміжок часу може трансформуватися в будь-який інший, що, як наслідок, дозволяє без проблем перегрупувати фактори виробництва.

У найзагальнішому вигляді фінансові ресурси можна охарактеризувати як матеріальні носії фінансових відносин. Але деталізоване вивчення спеціалізованої літератури дозволяє нам навести ґрунтовніше визначення цієї економічної категорії. На нашу думку, фінансові ресурси – це поточні та потенційно можливі засоби, які за необхідності можуть використовуватися суб'єктами господарювання при здійсненні своєї діяльності з метою подальшого розвитку та функціонування.

Сукупність фінансових ресурсів, сформованих на рівні підприємства, визначає можливості: здійснення необхідних капітальних вкладень; збільшення оборотних коштів; виконання фінансових зобов'язань; забезпечення потреб соціального характеру тощо. Проте в сучасних умовах господарювання система управління фінансовими ресурсами підприємства повинна орієнтуватися не на ефективне використання вже накопичених ресурсів, а на формування фінансових ресурсів, які б забезпечили майбутній розвиток підприємства.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Значний внесок у дослідження цієї проблеми зробили українські вчені І. А. Бланк, О. Д. Василик, І. В. Зятковський, В. М. Опарін, А. М. Поддєрьогін, О. О. Терещенко; російські – І. Т. Балабанов, В. Г. Бєлолипецький, В. В. Селезньов, С. В. Моісеєв, В. І.

Терьохін, А. М. Ковальова, В. М. Родіонова; О. С. Стоянова, білоруські – Н. А. Русак, В. А. Русак та інші.

Незважаючи на велику кількість наукових праць, на сьогодні в економічній науковій та практичній літературі досі немає єдиної думки щодо сутності фінансових ресурсів, їх змісту та ролі у відтворювальному процесі. Багато визначень, що подаються у словниках та науковій літературі не відповідають сутності фінансових ресурсів або розкривають її не повністю.

Цілі статті. Метою роботи є розкриття визначення фінансових ресурсів промислових підприємств у вітчизняній та закордонній науковій і практичній думці. Також дослідження ролі фінансових ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Головною ланкою економіки в ринкових умовах господарювання є підприємства, що здійснюють виробничу, науково-дослідну й комерційну діяльність, в результаті якої виробляють відповідні види продукції, реалізують її, отримують, розподіляють доходи, формують відповідні фонди фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси відіграють провідну роль у формуванні матеріальних і трудових ресурсів, розвитку матеріально-технічної бази, придбанні сучасних інформаційних технологій.

Фінансові ресурси – це єдиний вид ресурсів, що трансформується безпосередньо з мінімальним часовим лагом у будь-який інший вид ресурсів. Ефективне управління фінансовими ресурсами підприємства є запорукою стабільності розвитку підприємства, його фінансового стану, зростання ринкової вартості та добробуту власників. Головними напрямками управління фінансами підприємства є формування, розподіл та використання фінансових ресурсів підприємства. Важливим аспектом управління формуванням фінансових ресурсів є визначення структури джерел їх надходжень. Джерела формування фінансових ресурсів суб'єкта господарювання відображуються у пасиві балансу і складаються з власних та позикових [4].

Ефективно розміщені фінансові ресурси підприємства є найважливішим симптомом його «фінансового здоров'я», передумовою досягнення високих кінцевих результатів його господарської діяльності в цілому. Ефективні форми управління фінансовими ресурсами дозволяють підприємству отримувати додатковий прибуток.

Основною метою управління фінансовими ресурсами на підприємстві є їх оптимізація, тобто процес вибору найкращих форм їхньої організації на підприємстві з урахуванням умов і особливостей здійснення його господарської діяльності [3].

Для ефективного функціонування окремого підприємства й важливо визначити оптимальну потребу в ресурсах та забезпечити структуру джерел її формування і використання.

Напрями використання фінансових ресурсів підприємств, організацій і установ:

- розширене відтворення і розвиток підприємств: придбання обладнання та інвентаря, капітальне будівництво, ремонт основних фондів, здійснення реконструкції, оновлення виробництва, автоматизація, механізація виробничих процесів тощо;
- вирішення соціальних проблем трудового колективу: утримання соціально-культурних об'єктів (баз відпочинку, будинків культури, дитячих садків, профілакторіїв), будівництво житла;
- матеріальне стимулювання працюючих за досягнення кращих індивідуальних та колективних результатів: премії, персональні надбавки, компенсації;
- створення фінансових резервів, необхідних для забезпечення безперервного виробничого процесу на підприємствах;
- задоволення інших потреб [4].

Розглянемо поняття «фінансові ресурси» і його походження. Поняття «фінанси» походить від латинського «finantia», що буквально означає платіж, збір [3]. Слово «ресурси», походить від французького «ressource», що означає допоміжний засіб, тобто,

щось таке, що може бути використане з певного джерела (запаси, матеріали тощо) на певні цілі [4].

Фінансові ресурси є матеріальними носіями фінансових відносин, що дає змогу виділити фінанси із сукупності інших економічних категорій, бо жодна з них не характеризується таким матеріальним носієм. В економічній літературі досі немає єдиної думки щодо визначення фінансових ресурсів, їх змісту, методів впливу на ефективність господарювання, але є багато різних поглядів на визначення терміну «фінансові ресурси» [9]. Розглянемо деякі з них, що були сформульовані українськими і російськими авторами у 90-ті роки XX століття, тобто в період становлення української і російської економік у табл. 1.

Таблиця 1

Визначення фінансових ресурсів в науковій літературі

Вчений	Фінансові ресурси – це
О.Д. Василик	це грошові накопичення та доходи, що створюються в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту й зосереджуються у відповідних фондах для забезпечення безперервності розширеного відтворення та задоволення інших суспільних потреб [2, с.17]
С.І. Юрій	грошові фонди, які створюються в процесі розподілу та використання ВВП за певний період часу (макрорівень) [6]
С.В. Мочерний	грошові фонди, створені в процесі розподілу, перерозподілу та використання валового внутрішнього продукту країни [1, с.821].
В.М. Опарін	сума коштів, спрямованих в основні засоби та обігові кошти підприємства. Це авансовані кошти, що вкладаються в обіг і мають обов'язково повернутись. Але це не всі грошові кошти, а тільки ті гроші, які роблять гроші, тобто на основі використання яких формується додана вартість [8, с. 133].
Л.А. Лахтіонова	грошові кошти у формі грошових фондів (статутний фонд, фонд оплати праці, резервний фонд) та у нефондовій формі (використання грошових коштів для виконання фінансових зобов'язань перед бюджетом і позабюджетними фондами, банками, страховими кампаніями і т. д.) [7, с. 16].
С.В. Хачатурян	частина коштів підприємства у фондовій і нефондовій формі, яка формується у результаті розподілу виробленого продукту, залучається до діяльності підприємства з різних джерел і спрямовується на забезпечення розширеного відтворення виробництва [13, с.81].
В. Белоліпецький, І. Мерзляков	Внутрішні ресурси, які в реальній формі представлені в стандартній звітності у вигляді чистого прибутку та амортизації, а в перетвореній формі - у вигляді стійких пасивів, та залучені [1, с.52]. На думку цих авторів, базова частина усіх фінансових ресурсів підприємства утворюється на момент його створення та виступає власними залученими фінансовими ресурсами [1, с.54].

Слово «ресурси» походить від французького «ressourse», що означає – допоміжний засіб, тобто щось таке, що може бути використане з певного джерела на певні цілі. В економічній теорії ресурси поділяють на чотири групи: природні; матеріальні; трудові; фінансові.

Економічна категорія «ресурси» має ряд певних особливостей: потреба в ресурсах пов'язана з процесом суспільного виробництва та створення споживчої вартості; структура ресурсів динамічна та залежить від розвитку продуктивних сил і виробничих відносин; використання будь – якого виду ресурсів передбачає їх вартісне відтворення (ресурси з матеріально – уречевленої форми переходять у вартісну або фінансову).

Природні, матеріальні, трудові ресурси властиві будь – якому виробництву, їх називають «базовими». Фінансові ресурси виникають на ринковому етапі розвитку суспільного виробництва, їх відносять до похідних.

Однозначно, що фінансові ресурси є грошовим вираженням новоствореної вартості на підприємстві. Тобто джерелом їх формування є валовий внутрішній продукт.

Так, спочатку з грошових надходжень відшкодовують авансовані в процесі виготовлення продукції обігові кошти і погашають заборгованість за короткотерміновими кредитами, взятими на придбання матеріальних цінностей, енергоносіїв тощо.

Закінчується процес відшкодування затрат, пов'язаних з основною діяльністю, формуванням амортизаційних відрахувань, спрямуванням відповідної частини коштів до державних цільових фондів та інших витрат, необхідних для функціонування виробництва і продажу продукції.

Одночасно із загальної суми надходжень виділяється фонд оплати праці з нарахуваннями, пов'язаними із соціальним захистом працівників.

Решта коштів, після віднесення на доходи адміністративних витрат і витрат на збут продукції та інших витрат загальногосподарського характеру, сплати до бюджету податків і платежів, залишається на підприємстві у вигляді чистого прибутку.

Відповідно до Господарського кодексу України, фінансові ресурси підприємств - це переважно прибуток і амортизаційні відрахування, прибутки від цінних паперів, пайові внески, ресурси спонсорів [2].

Можна зробити висновки, що більшість авторів розуміє під фінансовими ресурсами грошові накопичення, доходи і надходження або ж фонди грошових ресурсів. Т.В. Гуйда вказує на місце створення ресурсів і належність їх до суб'єктів фінансових відносин, але не вказується джерело їх створення [3]. І.В. Зятковський фактично наводить узагальнений підсумок усіх визначень фінансових ресурсів [4]. У визначенні М.Я. Коробова чіткіше вказується цільове призначення фінансових ресурсів, але не визначається джерело їх створення [5]. Досить повне визначення надає К.В. Павлюк, в якому виражені економічна основа, і зв'язок фінансових ресурсів з відтворювальними процесами, форми їх виявлення. А одне з найпростіших і найактуальніших визначень наводить В.М. Опарін. Найзагальнішим є поняття О.Д.Василика, визначення дає змогу пов'язати обсяг та склад фінансових ресурсів із вартісною структурою валового внутрішнього продукту й створює основу для забезпечення єдності прогнозування динаміки валового внутрішнього продукту і фінансових ресурсів [2]. Це дає можливість активніше використовувати фінанси як інструмент господарського механізму для впливу на всі елементи структури процесу виробництва. У цьому визначенні виражена економічна основа і зв'язок фінансових ресурсів із відтворювальними процесами. Фінансові ресурси завжди знаходяться у власності тих чи інших суб'єктів і використовуються для вирішення поставлених задач. До складу фінансових ресурсів відносяться активи, які залучаються до проведення господарських або негосподарських операцій. Обіг фінансових ресурсів між суб'єктами відображається збільшенням або зменшенням цінностей та відповідних зобов'язань. Тому обіг фінансових ресурсів передбачає врахування змін у складі як активів, та і зобов'язань суб'єктів діяльності.

Фінансові ресурси завжди є обмеженими. Тому їх залучення потребує створення певних умов. Фінансові ресурси можуть бути мобілізовані тільки тими суб'єктами, які мають можливості їх раціонального використання, надання фінансових ресурсів певним суб'єктам, як правило, передбачає їх повернення в установлені строки, платність, забезпечення, цільовий характер використання та виконання інших вимог. Разом з тим, фінансові ресурси можуть надаватись суб'єктам і на безповоротній основі. Такі операції мають місце в процесі емісії і розміщення акцій, державного фінансування, безоплатної передачі ресурсів та іншого [10].

Фінансові ресурси, що знаходяться в розпорядженні корпорації, можуть витрачатися на будівництво чи придбання обладнання, будинків, і споруд, фінансові інвестиції, закупку сировини та матеріалів для виробництва товарів, виплату заробітної плати, запровадження навчальних програм для персоналу та найм нових працівників, придбання чи оренду землі, придбання інших капітальних активів тощо [11].

Корпоративні фінанси є основою розвитку ринкового господарства, в якому виробляється різноманітний асортимент товарів і послуг, а також мікрорівнем фінансової системи держави [11]. Вони охоплюють грошові відносини із засновниками корпорацій, трудовим колективом, із постачальниками, покупцями, бюджетом, банками, позабюджетними, страховими й іншими організаціями. Об'єктами управління

фінансами корпорацій є грошові потоки і фінансові ресурси [12]. Фінанси корпорацій функціонують у процесі придбання сировини, матеріалів та інших товарно-матеріальних цінностей, формування капіталу і резервів, реалізації виробленої продукції, в процесі інвестування, створення й розподілу прибутку, при виплаті дивідендів за акціями і відсотків за облігаціями, у процесі сплати податків до бюджету, при отриманні й погашенні кредитів [13].

Фінансові ресурси підприємств у Волинській області подані у табл. 1.

Таблиця 1.

Фінансові ресурси підприємств Волинської області у 2010–2013 роках

Показник	Рік				Відхилення, %		
	2010	2011	2012	2013	2013/2012	2013/2011	2013/2010
Власний капітал	3337,5	3927,9	4848,1	5145,4	6,13	31,00	54,17
Довгострокові зобовязання	3275,6	2876,1	2248,3	2192,8	-2,47	-23,76	-33,06
Поточні зобов'язання і забезпечення	3702,9	4749,6	4644,5	5381	15,86	13,29	45,32
Зобов'язання, повязані з необоротними активами і групами вибуття	…	…	0,3	0,3	100		

З табл. 1 можна зробити висновок, що фінансові ресурси підприємств Волинської області мали у 2013 році порівняно з 2010 роком тенденцію до зростання за власним капіталом, поточними зобов'язаннями і забезпечення. А от за довгостроковими зобов'язаннями вони зменшились на 2,47 % у 2013 році порівняно з 2012 роком, на 23,76 % порівняно з 2011 роком, на 33,06 % порівняно з 2010 роком. Така тенденція, на нашу думку, є негативною, оскільки довгострокові джерела фінансування мали тенденцію до зменшення. Проте позитивним є явище зростання власних джерел фінансування на 54,17 % у 2013 році порівняно з 2010 роком та короткострокових джерел на 45,32 % за вказаний період.

Відповідно до вище розглянутого сформулюємо роль фінансових ресурсів підприємств в новій економіці:

1) є засобом фінансування інноваційно-інвестиційних проектів;

2) забезпечують формування конкурентоспроможності підприємства;

3) сприяють фінансовій стійкості та ліквідності підприємств;

4) забезпечують реалізацію інноваційного розвитку підприємств, яка є складовою регіональної інноваційної системи.

Висновки. Детально проведений аналіз суті та ролі фінансових ресурсів підприємств в новій економіці дозволив сформулювати власне визначення фінансових ресурсів, яке враховує особливості нової економіки. Відповідно до цього під фінансовими ресурсами підприємств ми розуміємо сукупність грошових коштів у фондовій та не фондовій формах, які формуються під впливом основного, гуманного капіталу та інформації. Відмічені негативні тенденції у формуванні фінансових ресурсів підприємств, які пов'язанні зі зменшенням довгострокових джерел фінансування. Така тенденція в майбутньому не сприятиме інноваційному розвитку та не забезпечить поду будову регіональної інноваційної системи. Роль фінансових ресурсів підприємств в новій економіці проявляється в тому, що вони є засобом фінансування інноваційно-інвестиційних проектів, забезпечують формування конкурентоспроможності підприємства, сприяють фінансовій стійкості та ліквідності підприємств, забезпечують реалізацію інноваційного розвитку підприємств, яка є складовою регіональної інноваційної системи.

Список використаних джерел:
1.Белолипецкий В. Финансовые ресурсы и их превращенные формы / В.Белолипецкий, И. Мерзляков// Аудитор. – 1998.– № 5. – С.51–55.
2.Василик О.Д. Державні України: Підруч. / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 608 с.
3.Гуйда Т.В. Формирование и использование финансовых ресурсов: Учеб. пособ. / Т.В. Гуйда. – М.: Дело, 2003. – 234 с.
4.Зятковський І.В. Теоретичні засади фінансів підприємств / І.В. Зятковський // Фінанси України. – 2000. – № 4. – С. 21–29
5.Коробов М.Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств: навч. посіб. / М.Я. Коробов. – К.: «Знання», КОО, 2000. – 378 с.
6.Кудряшов В.Г. Фінанси: навч. посіб. / В.Г. Кудрящов. – Херсон: Олді-плюс, 2002. – 35 с.
7.Лахтіонова Л. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання: монографія / Л. Лахтіонова. – К. : КНЕУ, 2001. - 387 с.
8.Опарін В. Фінансові ресурси та суспільний капітал / В. Опарін // Вісник НБУ. –2001. – № 7. – С. 26–28
9.Романенко О.А. Проблеми аналізу формування фінансових ресурсів підприємств в сучасних умовах в Україні / О.А. Романенко // Збірник матеріалів міжнародної міжвузівської науково-практичної конференції: Удосконалення системи обліку, аналізу та аудиту як складової інформатизації суспільства. Тернопіль-Мукачево –2004. – С. 311–315
10. Рупняк М.Я. Фінанси акціонерних товариств / М.Я. Рупняк // Фінанси України. – № 5. –2004. – С. 105–110
11. Стецюк П.А. Економічна сутність фінансових ресурсів / П.А. Стецюк //Фінанси України.-2007. – № 1. – С. 129–143.
12. Сутормінa В.М. Фінанси зарубіжних корпорацій:підруч. / В.М. Сутормінa. – К.:КНЕУ, 2004. – 566 с.
13. Хачатурян С.В. Сутність фінансових ресурсів та їх класифікація / С.В.Хачатурян // Фінанси України. - 2003. – № 4. – С. 77–81.

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.

УДК 336.564:21
Сіташ Т.Д., к.е.н.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

НЕПРЯМІ ПОДАТКИ В ПОДАТКОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена непрямим податкам в Україні. Встановлено, що непрямі податки виступають не тільки суттєвим джерелом доходів бюджету, але й важливим інструментом державного регулювання. Аргументовано, що вплив непрямих податків на окремого виробника або ринки окремих товарів пов'язаний перш за все з проблемою перекладності цих податків. Висвітлено недоліки непрямих податків та виокремлено напрями їх вирішення.

Ключові слова: непрямі податки, податок на додану вартість, акцизний податок, мито, податкова система.

Sitash T.

INDIRECT TAXES IN THE TAX SYSTEM OF UKRAINE

The article is devoted to indirect taxes in Ukraine. It is established that indirect taxes are not only a significant source of budget revenues, but also an important tool of state regulation. Argued that the impact of indirect taxes on individual producer or markets for individual goods is associated primarily with the problem precludes these taxes. Lit disadvantages of indirect taxes and dedicated solutions.

Keywords: indirect taxes, value added tax, excise tax, duty, tax system.

Ситаш Т.Д.

КОСВЕННЫЕ НАЛОГИ В НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЕ УКРАИНЫ

Статья посвящена косвенным налогам в Украине. Установлено, что косвенные налоги выступают не только существенным источником доходов бюджета, но и важным инструментом государственного регулирования. Аргументировано, что влияние косвенных налогов на отдельного производителя или рынки отдельных товаров связан прежде всего с проблемой перекладывания этих налогов. Освещены недостатки косвенных налогов и выделены направления их решения.

Ключевые слова: косвенные налоги, налог на добавленную стоимость, акцизный налог, пошлина, налоговая система

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У ринкових умовах важливого значення набувають непрямі методи втручання держави в економіку. Серед основних інструментів державного регулювання ринкової економіки чільне місце посідають податки. За допомогою податкової політики держава може впливати на процеси як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях, визначати темпи економічного розвитку на майбутнє. Існує низка основних податків, які отримали загальносвітове визнання, хоча механізм їх сплати може істотно відрізнятися в конкретних країнах. Вагоме місце у податковій системі кожної країни посідають непрямі податки. З огляду на це, проблеми їх впливу на економічні процеси і використання цього впливу в стимулюючому напрямі набувають актуальності. Від того, як побудована система непрямого оподаткування, залежить не тільки виконання нею фіскальної функції, але і стимулювання розвитку економіки держави.

Для України дуже важливим нині є вдосконалення непрямих податків у податковій системі, так як вони являються тільки суттєвим джерелом доходів бюджету, але й важливим інструментом державного регулювання. Складність покращення таких процесів обумовлена впливом різних чинників об'єктивно-суб'єктивного характеру, а особливо загостренням основного фіскального протиріччя між необхідністю і можливістю забезпечення достатніх податкових надходжень.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми.

Загальні питання непрямого оподаткування займають провідне місце у працях вчених різних країн. Особливо такі дослідження актуалізувалися у другій половині двадцятого століття через інтенсифікацію процесу запровадження податку на додану вартість та соціальну орієнтацію ринкової економіки. Серед іноземних вчених, які досліджували багаточисельні аспекти оподаткування та непрямі податки, зокрема, найбільш відомі роботи С. Брю, А. Вагнера, Т. Гоббса, П. Леруа-Больє, Дж. Локка, К. Макконела, Дж.Ст. Мілля, Ф. Нітті, Д. Рікардо, А. Сміта, П. Семюельсона, Л. Штейна.

На сьогодні в Україні теоретичні і практичні питання удосконалення системи непрямого оподаткування, його впливу на макроекономічні та соціальні процеси стали предметом дослідження вітчизняних фахівців. Варто відмітити таких вчених, як В.М. Андрущенко, І.Г. Благун, Е.А. Бойко, В.В. Буряковський, О.Д. Василик, М.І. Вдовиченко, В.П. Вишневський, Т.А. Власенко, М.Я. Дем'яненко, І.В. Грищенко, В.С. Загорський, С.І.Іловайський, А.І. Крисоватий, М.П. Кучерявенко, П.В. Мельник, В.М. Опарін, К.В. Павлюк, Г.О. П'ятаченко, А.М. Соколовська, В.М. Сутормінa, В.М. Федосов. Проте деякі аспекти непрямого оподаткування є недостатньо вивченими, що зумовило вибір теми дослідження.

Цілі статті. Мета дослідження полягає в оцінці функціонування непрямих податків у податковій системі України, виокремленні проблем, а також наданні рекомендацій щодо удосконалення непрямого оподаткування в державі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Непрямі податки відіграють важливу роль у державі формуючи найбільшу частку доходів Державного бюджету України. Непряме оподаткування в Україні представлене трьома податками: податком на додану вартість, акцизним податком та митом.

Податок на додану вартість (ПДВ) – форма акцизу, яка зберігає переваги багаторівневого податку з обороту щодо оподаткування усіх ступенів руху товару, але одночасно ліквідовує його основний недолік – кумулятивний ефект.

Акцизи являють собою непрямі податки на окремі товари (продукцію), визначені законом як підакцизні, які включаються до ціни цих товарів (продукції).

Мито – це вид митного платежу, що стягується з товарів, переміщуваних через митний кордон держави (тих, що вивозяться або слідують транзитом) [1].

Поява непрямих податків на території відбулась ще за часів Київської Русі, коли було здійснено першу податкову реформу, проте докорінний розвиток непрямого

оподаткування відбувався у період незалежності України, зокрема в той час, коли зміщується акцент з прямих податків на непрямі. Основною специфікою непрямих податків, що вони можуть використовуватись як регулятор цін. Саме через рівень цін держава справляє вплив на реальні доходи споживачів. Непрямі податки дають змогу регулювати платоспроможний попит як невід'ємну складову ринкової рівноваги. За допомогою ставок ПДВ держава може як стимулювати попит споживачів, в період кризової економіки, так і стримувати – в період надмірного піднесення економіки. За допомогою ставок акцизного податку держава обмежує споживання шкідливих для населення товарів, а також обкладає товари розкоші, споживачі яких спроможні сплатити ці податки. За допомогою ставок мита, держава регулює експортно-імпортні операції, стимулюючи експорт та захищаючи національних товаровиробників від конкуренції імпортованих товарів.

Саме непрямі податки стягуються у процесі витрачання матеріальних благ, визначаються розміром споживання, включаються у вигляді надбавки до ціни реалізації товару та сплачуються споживачем. При непрямому оподаткуванні формальним платником є продавець товару (робіт, послуг), який виступає посередником між державою і споживачем товару (робіт, послуг). Останній же є платником реального.

Із врахуванням комплексного підходу до розгляду непрямих податків, можна констатувати, що вони встановлюються в цінах товарів і їх розмір не залежить прямо від доходів платників. Непрямі податки включаються до ціни товару, в абсолютному розмірі їх сплачує більше той, хто більше споживає, а відповідно більше споживає той, хто має більш високі доходи.

Перевага непрямих податків пов'язана в першу чергу з їх роллю у формуванні доходів бюджету. Однак це не говорить про те, що вони не виконують регулюючої функції. При вмілому їх використанні, непрямі податки можуть бути ефективним засобом регулювання економіки.

По-перше, непрямим податкам характерне швидке надходження до бюджету. Відбулась реалізація – проводиться перерахування ПДВ та акцизного податку в бюджет.

По-друге, так як непрямі податки охоплюють товари громадського споживання та послуги, то існує висока вирогідність їх повного або майже повного надходження, а зупинити процес споживання товарів та послуг неможливо.

По-третє, споживання більш-менш рівномірне у територіальному розрізі, а тому непрямі податки знімають напругу в міжрегіональному розподіленні доходів. Якщо доходи бюджету базуються на доходах підприємств, то внаслідок нерівномірності економічного розвитку виникає проблема нерівноцінності доходної бази різних бюджетів. Без використання непрямих податків виникають труднощі в збалансуванні місцевих бюджетів.

По-четверте, непрямі податки суттєво впливають на саму державу. Використовуючи всі свої можливості та інструменти, вона повина забезпечувати певні умови для розвитку виробництва та сфери послуг, так як чим більше обсяг реалізації тим більші надходження до бюджету. Проблемою тут може бути лише правильний вибір товарів на які розповсюджуються непрямі податки.

По-п'яте, непрямі податки впливають на споживача. При вмілому їх використанні держава може регулювати процес споживання, стримуючи його в одному напрямку та стимулюючи в іншому [8, с. 121].

Непрямі податки є стабільним джерелом доходів, зокрема, в Україні за їх рахунок формується близько 50% доходів державного бюджету, що особливо важливо в умовах мобілізації основних факторів виробництва в процесі євроінтеграції. Динаміка непрямих податків та їх частка у ВВП підтверджують їх фіскальну роль у формуванні фінансових ресурсів, необхідних для виконання функцій та завдань, покладених на державу.

Непряме оподаткування в сучасних умовах повинне стимулювати економічний розвиток країни, сприяти створенню умов для залучення інвестицій, розвитку приватного

бізнесу, сприяти зниженню податкового тягаря, отриманню сталих доходів до Державного бюджету тощо.

Зауважимо, що непряме оподаткування має ряд суттєвих недоліків, а саме:

- регресивність непрямих податків (частка сплаченого податку в доходах малозабезпечених верств населення може перевищувати аналогічний показник для верств населення які одержують високі доходи);

- коливання надходжень (надходження від непрямих податків, що знаходяться в залежності від розміру споживання, природно, повинні коливатися відносно розширення або звужування споживання, що залежить від зростання або спаду благополуччя, пожвавлення або криз тощо);

- непрямі податки в умовах розвинених ринкових відносин обмежують розмір прибутку підприємництва, так як в умовах конкуренції не завжди можливе підвищення ціни на величину непрямих податків, особливо у випадках підвищення ставок цих податків.

Необхідність розв'язання зазначених проблем визначає мету та завдання реформування податкової системи України. Відповідно до ст. 1 Конституції України, Україна є соціальною правовою державою, податкова система якої має відповідати вимогам соціальної держави щодо рівня фінансування суспільних благ та перерозподілу ВВП через податкову систему, який забезпечуватиме формування фінансових ресурсів, достатніх для виконання конституційно закріплених функцій держави та додержання конституційних прав громадян на достатній життєвий рівень.

Реформування податкової системи, зокрема удосконаленням непрямих податків має відбуватися синхронно з упорядкуванням та оптимізацією державних видатків й вирішенням завдань:

- відновлення економічного зростання та його забезпечення на інноваційно-інвестиційній основі;

- масштабна модернізація національного виробництва, впровадження енергозбереження, зростання продуктивності праці, зміцнення конкурентних позицій вітчизняного виробника на зовнішніх товарних ринках;

- стимулювання регіональних "точок зростання" економіки та залучення інвестицій;

- запровадження європейських стандартів соціального захисту, якісного піднесення рівня життя громадян;

- перегляд пільг, надання яких є необґрунтованим, та вжиття заходів щодо їх скасування; впровадження програм поетапної заміни пільг, що виконують функцію соціальної підтримки вразливих верств населення, адресною допомогою;

Викладене означає існування жорстких макроекономічних та бюджетних обмежень для проведення податкової реформи, необхідність її проведення без зменшення абсолютних сум податкових надходжень. Крім того, податкова реформа має здійснюватися поетапно, бути системною, прозорою, послідовною, виваженою (науково обґрунтованою).

Висновки. Становлення та розвиток податкової системи України свідчать про її переважаючу роль у формуванні та розподілі фінансових ресурсів держави. Однією з головних ланок системи оподаткування у державі є податки, які виступають одним із основних інструментів у руках держави в здійсненні економічної та соціальної політики. В основу всіх видів податків покладено загальні ознаки, які дозволяють здійснити певну класифікацію податків взаємовідносини платника та держави. Прямі податки встановлюються безпосередньо на дохід і майно. До непрямих податків належать податки, які не залежать безпосередньо від доходу платника.

Економічною наукою доведено, що ефективність дії непрямих податків як "вбудованих стабілізаторів" залежить від двох основних факторів: питомої ваги податків у ВВП і еластичності кожного податку і податкової системи в цілому. В Україні частка податків у ВВП є досить високою, тому вони мають значний регулюючий потенціал.

Непрямі податки можуть сприяти виникненню інфляції, і особливо ПДВ - сам по собі є інфляційним чинником, здійснюють вплив на ціни одноразово, в момент запровадження, або підвищення ставок. Головним завданням податкової політики повинна стати переорієнтація податкової системи з чисто фіскальних цілей на стимулювання економічного зростання. Здійснити це можливо, перш за все, шляхом встановлення помірного рівня податків по відношенню до ВВП.

Основні напрями оптимізації непрямого оподаткування дозволять:

- зменшити тінізацію економіки;
- зберегти фінансові стимули для експортерів;
- зменшити соціальне навантаження та встановити оптимальне співвідношення між непрямими податками.

Практика свідчить, що база прямих податків є більш чутливою до змін в економічному розвитку, ніж база непрямих податків. Однак непряме оподаткування відіграє важливу роль в Україні, перш, за все, формуючи найбільшу частку доходів Державного бюджету України. З точки зору рішення фіскальних завданнь непрямі податки завжди єфективніші ніж прямі. Це пов'язано з цілим рядом причин. Одна з головних причин полягає в різних базах оподаткування: прибутку чи доходу – при прямому оподаткуванні, обсягу та структури споживання – при непрямому. Відомо, що економічний розвиток всіх без винятку країн має циклічний характер з тим чи іншим періодом коливань, економічне зростання чергується з спадами в економічному розвитку. Саме в період кризового падіння економіки, коли зменшуються макроекономічні показники розвитку, відбувається зменшення бази оподаткування, що призводить при незмінних ставках до зменшення доходів бюджету.

Отже, для України важливим завданням є вдосконалення непрямих податків у податковій системі, так як вони являються тільки суттєвим джерелом доходів бюджету, але й важливим інструментом державного регулювання.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України від 23.02.2012 № 4453-VI (4453-17) [Електронний ресурс] // http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
2. Безкревна А. В. Перспективи розвитку податкової системи: зарубіжний досвід / А. В. Безкревна // Формування ринкових відносин в Україні. – (80)2010. – №1 – С. 21-27.
3. Свердан М. М. Тенденції розвитку сучасних податкових систем – можливості вибору для України / М. М. Свердан // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій – 2013. – №2 – С. 78-88.
4. Соколовська А. М. Податкова система держави: теорія і практика становлення: Монографія / А. М. Соколовська. – К.: Знання, 2010. – 454 с.
5. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) "Шляхом Європейської інтеграції" / [авт. кол.: А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.]. / Нац. ін-т стратегіч. дослідж.; Ін-т екон. прогнозування НАН України; М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.: ЮЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
6. Офіційний портал Комітету ВРУ з питань бюджету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://budget.rada.gov.ua.
7. Шаповал М. В. Нові методичні підходи до обґрунтування розвитку системи оподаткування / М. В. Шаповал // Україна: аспекти праці. – 2010. – №4 - С. 3-5.
8. Ясеновська Т. Б. Історія становлення оподаткування в Україні: ретроспективна періодизація та національні досягнення / Т.Б. Ясеновська // Фінансова система України. Збір. наук. праць. – Острог: Вид-во нац. ун-ту "Острозька академія", 2011. – В 15. – С. 117-124.

Рецензент д.е.н., професор Мороз О.О.

УДК 336.717
Храпкіна В.В., д.е.н., професор
Макіївський економіко-гуманітарний інститут

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

У статті наведено теоретичне узагальнення та практичні результати аналізу діяльності комерційного банку в період економічної та соціально-політичної нестабільності.

Ключові слова: аналіз банківської діяльності, балансові показники банківської установи, фінансові результати банку, економічні нормативи банківської діяльності

Khrapkina V.

MODERN THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS OF THE ANALYSIS OF A COMMERCIAL BANK ACTIVITIES

The article deals with the theoretical generalization and practical results of the analysis of commercial bank activities in the period of economic and social-political instability.

Key words: analysis of banking activities, balance sheet ratios of a bank, financial results of a bank, economic specifications of baking activities.

Храпкина В.В.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА

В статье представлены теоретическое обобщение и практические результаты анализа деятельности коммерческого банка в период экономической и социально-политической нестабильности.

Ключевые слова: анализ банковской деятельности, балансовые показатели банковского учреждения, финансовые результаты банка, экономические нормативы банковской деятельности

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасний етап розвитку банківської системи України характеризується посиленням негативних тенденцій. Основним стримуючими чинниками розвитку банківського сектору є складна економіко-політична ситуація в країні, негативна динаміка основних макроекономічних індикаторів, висока вартість гривневого ресурсу, домінуючі девальваційні процеси. Так, питома вага прибуткових кредитних організацій за підсумками І півріччя 2014 зменшилася з 88,9% до 79,8%, власний капітал банків зменшився на 7,36%. Також спостерігається зниження ліквідності та платоспроможності банківської системи, протягом І півріччя 2014 року обсяг грошових коштів зменшився на 17,46%.

У період економічної нестабільності та інфляції, коли багаторазово посилюються системні ризики в банківській сфері і виникає загроза сталого і динамічного розвитку економіки в цілому, значимість аналізу банківської діяльності зростає, що і визначає актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідженню теоретичних питань та прикладних аспектів аналізу банківської діяльності присвячено праці багатьох вітчизняних і зарубіжних економістів.

Зокрема, вагомий внесок у розвиток теорії та практики аналізу в банківському бізнесі зробили Л.Г. Батракова, А.М. Герасимович, О.В. Дзюблюк, О.П. Жарковська, А.А. Мещеряков, В.І. Міщенко, А.М. Мороз, І.М. Парасій-Вергуненко, Л.О. Примостка, К.Є. Дж. Маршалл, П. Роуз, Дж. Сінкі та ін.

Однак накопичений науковий досвід потребує переосмислення відповідно до специфіки банківської діяльності та особливостей ведення банківського бізнесу в умовах економічної і політичної нестабільності і високого рівня всіх видів банківських ризиків.

Такі умови функціонування вимагають від банків ефективного управління наявними фінансовими, матеріальними та трудовими ресурсами, що потребує запровадження науково обґрунтованої системи аналізу банківської діяльності.

Цілі статті. Мета статті - здійснити теоретичне узагальнення та розглянути практичні аспекти аналізу діяльності комерційного банку в умовах нестабільної загальноекономічної та соціально-політичної ситуації

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідження теоретичних засад аналізу банківської діяльності потребує розуміння сутності категорії «аналіз банківської діяльності».

Жарковська О.П. визначає аналіз як елемент управління банком спрямований на оцінку діяльності банку в цілому і по окремих напрямках на основі порівняння фактично досягнутих результатів або з запланованими, або з результатами минулих періодів, або з результатами кращих банків [1, с. 21].

Герасимович А.М. вважає, що аналіз банківської діяльності є системою спеціальних знань, пов'язаних із дослідженням тенденцій усебічного розвитку, науковим обґрунтуванням планів і управлінських рішень, контролем за їх виконанням, оцінкою досягнутих результатів, а також пошуком, вимірюванням і обґрунтуванням резервів підвищення ефективності фінансових показників діяльності банку [2, с. 9].

Батракова Л.Г. в своїй праці звертає увагу на те, що економічний аналіз діяльності банку являє собою систему спеціальних знань, пов'язаних з вивченням фінансово-економічних результатів діяльності банку, виявленням чинників, тенденцій і пропорцій господарських процесів, обґрунтуванням напрямків розвитку банку [3, с.12].

На думку Мещерякова А.А. фінансово-економічний аналіз у банківській сфері – це науково-практична діяльність, спрямована на збір, обробку й інтерпретацію даних про фактори, під впливом яких виникають ризики і складаються результати діяльності банку [4, с. 375].

Парасій-Вергуненко І.М. вважає, що аналіз діяльності банків — це комплексне вивчення комерційної або іншої діяльності окремих банків, їх угруповань або банківської системи в цілому, яке полягає в пошуку необхідної інформації, її обробці та економічній інтерпретації отриманих результатів з метою прийняття управлінських рішень [5, с. 20].

Наведені науково-теоретичні підходи мають певні розбіжності до визначення поняття «аналіз банківської діяльності». Проте, дослідження термінології, що характеризує аналіз банківської діяльності, дає підставу стверджувати, що аналіз є найважливішою самостійною функцією управління, методологічною основою прийняття управлінських рішень, невід'ємною частиною фінансового менеджменту, інструментом фінансового планування та моделювання поточної і перспективної діяльності банків.

Проведення ефективного аналізу банківської діяльності передбачає виконання ряду умов. Ключовими умовами є достовірність і точність інформації, котра використовується при аналізі, а також його своєчасність і завершеність.

Кінцева мета проведення аналізу полягає у виявленні в банку проблем на якомога більш ранніх стадіях їх формування.

Загальну схему аналізу діяльності банку представлено на рисунку 1.

Рис. 1. Схема аналізу банківської діяльності

Практика свідчить, що оцінка діяльності комерційного банку за такими функціональними складовими як аналіз зовнішніх чинників впливу на діяльність банку та аналіз ефективності менеджменту досить ускладнена, оскільки більшість з них не піддаються чіткій формалізації.

Найбільш конкретне уявлення про ефективність банківської діяльності надають саме фінансові характеристики.

Система показників, котрі використовуються для оцінки фінансової складової банківської діяльності, згрупована в аналітичні пакети по наступних напрямках аналізу:

- динамічний та структурний аналіз балансових показників банківської установи (аналіз активів, зобов'язань та власного капіталу банку);
- динамічний та структурний аналіз показників звіту про фінансові результати **(**оцінка доходів, витрат, прибутку та рентабельності банку);
- аналіз дотримання економічних нормативів, встановлених НБУ.

На прикладі аналізу фінансової складової діяльності ПУАТ «Смартбанк» розглянемо можливості, які дає аналіз фінансової звітності для визначення рівня ефективності функціонування банківської установи.

Аналіз активних операцій банку виконується з точки зору виявлення їх доходності, ступеня ризику та ліквідності.

Активи ПУАТ «Смартбанк» станом на 01.07.2014 складали 335,833 млн. грн.. ПУАТ «Смартбанк» віднесений до 4-ї групи за класифікацією Національного Банку України. Динаміка частки в активах і зобов'язаннях банківської системи України за період з 01.01.2012 по 01.07.2014 наведена в таблиці 1.

Таблиця 1.

Динаміка активів та зобов'язань ПУАТ «Смартбанк» та банківської системи України [6, 7]

Показники	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	01.07.2014	Відхилення 01.07.2014-01.01.2012	Темп приросту, %
1	2	3	4	5	6	7
Активи банку, млн. грн.	231,638	610,185	567,934	335,833	104,195	44,98
Активи банківської системи. млн. грн.	1054272,287	1127179,379	1277508,651	1305363,137	251090,850	23,82
Частка банку в активах системи, %	0,022%	0,054%	0,044%	0,026%	0,004%	
Зобов'язання банку, млн. грн.	110,998	308,711	264,357	16,281	-94,717	-85,33
Зобов'язання банківської системи, млн. грн.	898785,345	956983,118	1084909,687	1127158,543	228373,198	25,41
Частка банку в зобов'язаннях системи, %	0,012%	0,032%	0,024%	0,001%	-0,011%	-

Результати проведеного аналізу, представлені в таблиці 1 дає змогу стверджувати, що динаміка активів і зобов'язань ПУАТ «Смартбанк» та їхніх часток на ринку в період з 01.01.2012 по 01.07.2014 була неоднорідною. Найбільш вдалим періодом для банку

був 2012 рік, за підсумками якого приріст активів склав 2,6 рази, а обсяг зобов'язань збільшився в 2,8 рази. За підсумками 2013 року (за період з 01.01.2013 по 01.01.2014) відбулося зменшення обсягу і активів, і зобов'язань банку, яке продовжувало тривати і в першому півріччі 2014 року. В цілому, за період з 01.01.2012 по 01.07.2014 активи ПУАТ «Смартбанк» зросли на 44,98% (активи банківської системи України збільшилися на 23,82%), а зобов'язання банку зменшилися на 85,33% (тоді як зобов'язання банківської системи зросли на 25,41%). Відповідним чином змінилася і частка банку на ринку. Частка ПУАТ «Смартбанк» в активах банківської системи України станом на 01.07.2014 складала 0,026%, а в зобов'язаннях системи частка банку становила 0,001%. Тобто, частка ПУАТ «Смартбанк» в активах банківської системи України зросла за вказаний період на 0,004 п.п., а частка банку в зобов'язаннях системи зменшилася на 0,011 п.п.

Таким чином, станом на 01.07.2014 частка ПУАТ «Смартбанк» в активах і зобов'язаннях банківської системи України була незначною.

Більш детально склад та динаміку активів банку представлено в таблиці 2.

Таблиця 2.

Динаміка активів ПУАТ «Смартбанк»

Показники	01.07.2013, тис. грн.	01.07.2014, тис. грн.	відхилення, тис. грн.	Темп приросту, %
Грошові кошти та їх еквіваленти	82340	8462	-73878	-89,72%
Кошти обов'язкових резервів банку в Національному банку	226	-	-	-
Кошти в інших банках	-	-	-	-
Кредити та заборгованість клієнтів, у тому числі:	448088	322132	-125956	-28,11%
- кредити та заборгованість юридичних осіб	418885	319817	-99068	-23,65%
- кредити та заборгованість фізичних осіб	29203	2315	-26888	-92,07%
Резерви під знецінення кредитів та заборгованість клієнтів	188800	110207	-78593	-41,63%
Дебіторська заборгованість щодо поточного податку на прибуток	295	431	136	46,10%
Відстрочений податковий актив	-	17	-	-
Основні засоби та нематеріальні активи	6974	4 603	-2371	-34,00%
Інші фінансові активи	39498	106	-39392	-99,73%
Активи, всього:	578570	335833	-242737	-41,95%

Аналітичне дослідження динаміки активу банку дозволяє зробити наступні висновки:

Активи ПУАТ «Смартбанк» за період з 01.07.2013 по 01.07.2014 зменшились на 41,95% або на 242,737 млн. грн. і склали 335,833 млн. грн. Переважна більшість основних статей активів банку протягом зазначеного періоду також продемонструвала низхідну динаміку, а саме:

- обсяг кредитів та заборгованості клієнтів ПУАТ «Смартбанк» скоротився на 28,11% або на 125,956 млн. грн. і склав 322,132 млн. грн., при цьому портфель кредитів юридичних осіб зменшився на 23,65% або на 99,068 млн. грн. до 319,817 млн. грн., а зменшення кредитів та заборгованості фізичних осіб становило 26,888 млн. грн. або 92,07%, в результаті чого їхній обсяг склав лише 2,315 млн. грн.;

- обсяг резервів під знецінення кредитів та заборгованість клієнтів банку на 01.07.2014 становив 110,207 млн. грн., що на 41,63% або на 78,593 млн. грн. менше, ніж на 01.07.2013;

- грошові кошти та їх еквіваленти скоротились на 89,72% або на 73,878 млн. грн. і станом на 01.07.2014 їхній обсяг складав 8,462 млн. грн., а частка в активах банку була на рівні 2,52%;

- стаття активів «Основні засоби та нематеріальні активи» зменшилась на 34,00% або на 2,371 млн. грн. до 4,603 млн. грн.;

- інші фінансові активи банку скоротилися на 99,73%: з 39,498 млн. грн. станом на 01.07.2013 до 106 тис. грн. станом на 01.07.2014;

- станом на 01.07.2014 в порівнянні з 01.07.2013 обсяг дебіторської заборгованості щодо поточного податку на прибуток зріс на 46,10% і склав 431 тис. грн.

Аналіз даних таблиці 2 показав, що кредитний портфель є основним доходним активом ПУАТ «Смартбанк». Так, станом на 01.07.2014 в структурі активів ПУАТ «Смартбанк» найбільшу питому вагу займали кредити та заборгованість клієнтів — 95,92%. В структурі кредитного портфеля банку за період з 01.07.2013 по 01.07.2014 відбулися наступні зміни: частка кредитів юридичних осіб зросла з 93,48% до 99,28%, тоді як частка кредитів фізичних осіб зменшилась з 6,52% до 0,72%.

Загальну оцінку масштабів діяльності банку дає дослідження змін в структурі балансового капіталу та його складових (таблиця 3).

Таблиця 3.

Динаміка власного капіталу ПУАТ «Смартбанк»

Показники	01.07.2013, тис. грн.	01.07.2014, тис. грн.	Відхилення, тис. грн.	Темп приросту, %
Статутний капітал	300000	300000	-	-
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	5502	16086	10584	192,37%
Резервні та інші фонди банку	1483	3466	1983	133,72%
Власний капітал, всього	306985	319 552	12567	4,09%
Пасиви, всього	578570	335 833	-242737	-41,95%

Станом на 01.07.2014 власний капітал ПУАТ «Смартбанк» становив 319,552 млн. грн., що на 4,09% або на 12,567 млн. грн. більше, ніж станом на 01.07.2013. Джерелами поповнення власного капіталу банку стали такі статті балансу як «Нерозподілений прибуток» і «Резервні та інші фонди банку». Так, за період з 01.07.2013 по 01.07.2014 нерозподілений прибуток банку зріс в 2,9 рази (або на 192,37%), а збільшення резервних та інших фондів банку склало 133,72%. У відповідності з наведеною динамікою змінилася питома вага вказаних статей у структурі власного капіталу банку. Так, частка нерозподіленого прибутку збільшилася на 3,24% (з 1,79% до 5,03%), а частка резервних та інших фондів банку виросла на 0,60% (з 0,48% до 1,08%).

Статутний капітал ПУАТ «Смартбанк» станом на 01.07.2014 складав 300 млн. грн., що становить 93,88% власного капіталу банку. За період аналізу обсяг статутного капіталу ПУАТ «Смартбанк» не зазнавав змін, при цьому його частка у власному капіталі банку знизилась на 3,84 п.п.

Зростання власного капіталу банку відбувалося на фоні значного скорочення обсягу його зобов'язань (на 255,304 млн. грн. або на 94,01%). В результаті, за період з 01.07.2013 по 01.07.2014 пасиви ПУАТ «Смартбанк» зменшилися на 41,95% (з 578,570 млн. грн. до 335,833 млн. грн.).

Основним чинником впливу на ефективність діяльності банку є можливість банку отримувати прибуток, тому наступним напрямком аналізу банківської діяльності є оцінка доходів, витрат та прибутку банку.

Дані про динаміку окремих статей доходів, витрат та чистого прибутку ПУАТ «Смартбанк» показано в таблиці 4.

Таблиця 4.

Динаміка фінансових результатів ПУАТ «Смартбанк»

Показники	За І півріччя 2013 р., тис. грн.	За І півріччя 2014 р., тис. грн.	Відхилення, тис. грн.	Темп приросту, %
Чистий процентний дохід	49727	39 827	-9900	-19,91%
Чистий комісійний дохід	7333	2893	-4440	-60,55%
Результат від операцій з іноземною валютою	2311	(6426)	-	-
Результат від переоцінки іноземної валюти	(249)	9457	-	-
Інші операційні доходи	157	2668	2511	1599,36%
Відрахування до резерву під знецінення кредитів та коштів в інших банках	(46864)	(23816)	-23048	-49,18%
Адміністративні та інші операційні витрати	6887	11380	4493	65,24%
Прибуток/(збиток) до оподаткування	5535	16032	10497	189,65%
Витрати на податок на прибуток	(33)	53	-	-
Прибуток/(збиток)	5502	16085	10583	192,35%

За підсумками першого півріччя 2014 року ПУАТ «Смартбанк» отримав прибуток в розмірі 16,085 млн. грн., що майже втричі (на 192,35% або на 10,583 млн. грн.) перевищило фінансовий результат банку за перше півріччя 2013 року. Серед основних чинників приросту прибутку банку слід виділити наступні:

- суттєве зменшення суми відрахування до резерву під знецінення кредитів та коштів в інших банках (на 49,18% або на 23,048 млн. грн.);
- позитивний результат від переоцінки іноземної валюти в розмірі 9,457 млн. грн. (проти негативного результату за підсумками першого півріччя 2013 року на рівні 249 тис. грн.);
- значне зростання (на 1599,36% або в 17 разів) інших операційних доходів банку: зі 157 тис. грн. до 2,668 млн. грн.

Серед чинників тиску на фінансовий результат ПУАТ «Смартбанк» варто відзначити негативний результат від операцій з іноземною валютою (в розмірі 6,426 млн. грн.) та зростання адміністративних та інших операційних витрат банку (на 65,24% або на 4,493 млн. грн.). Крім цього, зменшення показали такі ключові статті доходів ПУАТ «Смартбанк» як чистий процентний дохід та чистий комісійний дохід. Так, за підсумками першого півріччя 2014 року в порівнянні з аналогічним періодом 2013 року чистий процентний дохід банку знизився на 19,91% або на 9,900 млн. грн. (до 39,827 млн. грн.), а чистий комісійний дохід скоротився на 60,55% або на 4,440 млн. грн. (до 2,893 млн. грн.).

Таким чином, підбиваючи підсумки аналізу фінансових результатів ПУАТ «Смартбанк» за перше півріччя 2014 року в порівнянні з першим півріччям 2013 року, слід позитивно оцінити факт підтримання банком прибуткової діяльності. Незважаючи на складну фінансово-економічну ситуацію в країні та зменшення ключових статей доходів, прибуток ПУАТ «Смартбанк» зріс майже втричі, при тому, що темп приросту сукупного обсягу прибутку українських банків за той же період склав 6,15%.

Дотримання економічних нормативів, встановлених НБУ, є ще одним показником ефективності банківської діяльності, оскільки свідчить про стабільний економічній стан банку, його фінансову надійність. Отже, наступним аналітичним блоком аналізу банківської діяльності є оцінка виконання банком обов'язкових економічних нормативів.

В своєму дослідження зупинимося на аналізі виконання нормативів капіталу, нормативів ліквідності та нормативів кредитного ризику банку.

Дані про динаміку нормативів капіталу ПУАТ «Смартбанк» наведено в таблиці 5.

Таблиця 5.

Динаміка нормативів капіталу ПУАТ «Смартбанк»

Показники	Нормативне значення	01.07.2013		01.07.2014	
		Значення банку	Значення по системі	Значення банку	Значення по системі
Регулятивний капітал (Н1)	>120 млн.	310491	-	319801	-
Норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2)	>10%	45,06%	17,99%	72,26%	15,87%
Норматив співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3)	>9%	40,46%	14,01%	71,70%	12,56%

Регулятивний капітал ПУАТ «Смартбанк» (Н1) станом на 01.07.2014 становив 319,801 млн. грн., що на 9,310 млн. грн. або на 3% більше, ніж станом на 01.07.2013. Приріст регулятивного капіталу на фоні значного скорочення активів банку знайшов своє відображення у динаміці нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) та нормативу співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3). Так, за період з 01.07.2013 по 01.07.2014 зазначені нормативи зазнали наступних змін:

- норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2) виріс на 27,20 п.п. і склав 72,26% (при встановленому НБУ граничному показнику на рівні «не менше 10%» і середньому значенні даного нормативу по банківській системі України в 15,87%);

- норматив співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів Банку (Н3) збільшився на 31,24 п.п. - до 71,70% (при визначеному регулятором нормативному значенні «не менше 9%» і середньоринковому показнику на рівні 12,56%).

Таким чином, за період з 01.07.2013 по 01.07.2014 нормативи капіталу ПУАТ «Смартбанк» (Н2 та Н3) показали висхідну динаміку, в той час коли середньоринкові показники рухалися по низхідним траєкторіям. Банківська установа має великий запас нормативів адекватності регулятивного капіталу (Н2) та співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3): станом на 01.07.2014 Н2 та Н3 не лише суттєво перевищували встановлені регулятором граничні рамки, але й були значно вищими за середньоринкові показники. Так, Н2 перевищив середній показник даного нормативу по банківській системі України на 56,39 п.п., а Н3 — на 59,14 п.п.

Виконання банком нормативів ліквідності розглянемо за даними таблиці 6.

Таблиця 6.

Динаміка нормативів ліквідності ПУАТ «Смартбанк»

Показники	Нормативне значення	01.07.2013		01.07.2014	
		Значення банку	Значення по системі	Значення банку	Значення по системі
Норматив миттєвої ліквідності (Н4)	>20%	62,05%	55,97%	57,00%	48,50%
Норматив поточної ліквідності (Н5)	>40%	63,70%	88,64%	436,08%	78,71%
Норматив короткострокової ліквідності (Н6)	>60%	214,84%	90,28%	2072,60%	85,16%

політики управління кредитними ризиками, що в умовах економічної нестабільності захищає банк від надмірної концентрації кредитного ризику по всіх контрагентах.

Висновки. Отримані результати аналізу діяльності ПУАТ «Смартбанк» за фінансовими показниками дають можливість зробити висновок, що в період, що досліджується, банк працював достатньо ефективно. Але аналіз діяльності комерційного банку є багатовимірною задачею, при вирішенні якої необхідно провести оцінку різних сторін діяльності банку. Тому, щоб визначити перспективи розвитку комерційного банку, необхідно проаналізувати не тільки звітні матеріали самого банку, але й надати характеристику економічного стану клієнтів банку (кредиторів і позичальників), оцінити конкурентів, провести маркетингове дослідження кон'юнктури ринку і т.п. В сучасних умовах нестабільної загальноекономічної та соціально-політичної ситуації тільки такий комплексний аналіз дозволяє визначити ефективність роботи банку по основних напрямах його бізнесу та досягнути стійкого і прибуткового функціонування банку.

Список використаних джерел:

1.Жарковская Е.П. Финансовый анализ деятельности коммерческого банка [Текст] : учебник / Е. П. Жарковская. — М. : Издательство «Омега-Л», 2010. – 325 с.

2.Аналіз банківської діяльності [Текст] : підручник / А.М. Герасимович, І.М. Парасій-Вергуненко [та ін.] ; під заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Герасимовича . – К.: КНЕУ, 2004. – 599 с.

3.Батракова Л.Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка. Изд. 2-е, перераб. и доп. [Текст]: Ученик для вузов. / Л.Г. Батракова - М.: Логос, 2005. – 368 с.

4.Мещеряков А.А. Організація діяльності комерційного банку. [Текст]: Навчальний посібник. / А.А. Мещеряков – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 608 с.

5.Парасій-Вергуненко І.М. Аналіз банківської діяльності [Текст]: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / І.М. Парасій-Вергуненко – К.: КНЕУ, 2003. – 347 с.

6.Банківський нагляд [Електронний ресурс]: офіційний сайт НБУ. Режим доступу: http://www.bank.gov.ua

7.Фінансова звітність [Електронний ресурс]: офіційний сайт ПУАТ «Смартбанк». Режим доступу: http://smartbank.kiev.ua

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ І АУДИТ

УДК 657
Гандзюк О.В.
Тернопільський національний економічний університет

ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ОБЛІКОВОЇ ЗВІТНОСТІ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У публікації підлягають розгляду питання щодо формування понять «звітність», «система облікової звітності» з метою теоретичного обґрунтування їх значення. Визначено місце та обґрунтуванно значення облікової звітності підприємства в системі економічної інформації з метою формування необхідного обліково-інформаційного забезпечення для прийняття управлінських рішень.
Ключові слова: звітність, облікова звітність, економічна інформація, управлінські рішення.

Gandzyk O.

DETRMINATION OF THE PLACE AND IMPORTANCE OF ACCOUNTING REPORTING IN TNE ECONOMIC INFORMATION SYSTEM

In a publication are subject considerations of question in relation to the features of forming of concept «reporting», «accounting reporting» for the purpose of theoretical study of their importance. Defined the place and justification importance accounting enterprise reporting in the system of economic information to form the necessary accounting and information support for decision-making.
Keywords: reporting, accounting reporting, economic information, management decisions.

Гандзюк О.В.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ МЕСТА И ЗНАЧЕНИЯ УЧЕТНОЙ ОТЧЕТНОСТИ В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ

В публикации рассматриваются вопросы относительно формирования понятий «отчетность», «система учетной отчетности» с целью теоретического обоснования их значения. Определено место и обосновано значение учетной отчетности в системе экономической информации с целью формирования необходимого учетно-информационного обеспечения для принятия управленческих решений.
Ключевые слова: отчетность, учетная отчетность, экономическая информация, управленческие решения.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Впровадження ринкових механізмів в управління підприємницькою діяльністю вітчизняних суб'єктів господарювання, перш за все, вимагають, підтримання високої власної конкурентної позиції. Саме виняткова роль інформаційного забезпечення в процесах управління спричинює підвищену увагу до облікової звітності як основного джерела інформації про фінансовий майновий стан підприємства, а також результати його виробничо-господарської та соціальної діяльності за звітний період. Однак сьогодні результати реформування системи бухгалтерського обліку в Україні ще недостатньо якісні, а показники облікової звітності не повною мірою придатні для прийняття рішень, не відповідають інформаційним потребам користувачів та якісним характеристикам звітної інформації.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідження теоретичних та практичних аспектів формування та аналізу облікової звітності висвітлено у працях багатьох вітчизняних авторів: Ф.Ф.Бутинця, С.Ф.Голова, Г.М.Давидова, Л.М.Кіндрацької, Л.В.Нападовської, Є.В.Мниха, П.Я.Хомина, В. Г. Швеця та ін. Крім того, проблеми звітності, процедури її складання та аналізу в умовах ринкової економіки досить повно висвітлені в працях вчених країн близького і

далекого зарубіжжя: Є. В. Брігхема, Л. В. Іоніда, Е.Хелфера, Л.С. Соколова, Г.Г. Кірейцева, Р.С. Сейфуліна, К.Ю. Циганкова тощо. Значні досягнення названих вчених стали основою подальшого дослідження проблем та формування висновків і пропозицій щодо удосконалення облікової звітності. Проте окремі моменти щодо ролі облікової звітності у структурі економічної інформації підприємства досі є мало вивченими і мало дослідженими, що спонукає до більш глибшого їх висвітлення у статті.

Цілі статті. Метою даної статті є визначення місця та обґрунтування значення облікової звітності підприємства в системі економічної інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Історично потреба формування системи фінансової інформації в її сучасному вигляді склалась наприкінці XIX-XXст., щ обуло пов'язано з такими чинниками:

- швидкий розвиток технологій, які дали змогу знизити собівартість продукції за рахунок скорочення масштабів виробництва;
- виникнення потреби в інвестуванні капіталу в галузі, які створювали та застосовували такі технології;
- необхідність подання достовірної інформації про фінансові аспекти діяльності компанії для потенційних інвесторів;
- вихід компаній на зовнішні ринки, що в свою чергу вимагало розробки уніфікованих правил формування звітності.

На сьогодні в теорії та практиці існують різні трактування поняття «звітність». Вперше дана категорія згадується в праці французького економіста та державного діяча Ж. Б. Кольбера «Торговельний статут «Ордоннанс»» 1673 р., у якій здійснено опис формування та подання бухгалтерської звітності. У сучасній економічній літературі звітність трактується як – «періодично складені підприємствами, організаціями звіти про їх діяльність, що подаються державним органам» [10, с.365].

Досить обширним і повним визначенням даної категорії можна вважати наступне: звітність – це система взаємозалежних узагальнених підсумкових показників, що характеризує умови і результати діяльності підприємств, організацій та установ, міністерств та відомств, галузей виробництва тощо за певний період (місяць, квартал, півріччя, рік) [8, с.267]. Базою для формування звітності виступає цифрова та аналітична інформація даних бухгалтерського (фінансового), оперативного, управлінського, податкового та статистичного обліку. Найбільш повну інформацію про діяльність суб'єкта господарювання внутрішні та зовнішні користувачі можуть отримати з системи облікової (бухгалтерської) звітності. Об'грунтованою виглядає думка російського вченого К.Ю. Циганкова, щодо проблем бухгалтерської звітності, який відзначає, що «… поки не вдалося створити концепцію бухгалтерської звітності, яка б визначала її складне інформаційне утворення, та ідею, що об'єднувала б в одне ціле усі статті звітності». Він слушно зауважує, що «… замість визначень в літературі наведені лише описи форм звітності, що історично склалися, а також переліки розділів і статей, які до них включені. Не мають загальноприйнятих обґрунтованих визначень і певні об'єкти бухгалтерського обліку – капітал, прибутки, нематеріальні активи, резерви тощо, – інформація про які неодмінно повинна бути відображена у бухгалтерській звітності» [9, с.3].

Головним завданням облікової звітності є пошук резервів стратегічного розвитку і вдосконалення діяльності підприємств. Для задоволення управлінських потреб керівництва підприємства, облікова звітність повинна відповідати наступним вимогам: забезпечення формування своєчасних даних для оперативного управління господарською діяльністю; гарантувати реальність і достовірність даних, що забезпечується документальним обґрунтуванням усіх записів, здійсненням інвентаризації, дотриманням правил оцінки статей балансу, розподілом прибутків і

витрат за відповідними звітними періодами. З точки зору правових аспектів облікова звітність повинна відповідати вимогам нормативних та інструктивних документів.

З позиції забезпечення управлінської діяльності можна виокремити такі основні вимоги, які повинна задовольняти звітність. Перш за все вона має містити дані, необхідні для: оцінки динаміки та перспективи зміни прибутку (доходів) економічного суб'єкта; оцінки ресурсів, які існують в суб'єкта господарювання, змін, що відбуваються в них та з ними, ефективності їх використання; прийняття обґрунтованих управлінських рішень у галузі інвестиційної політики, рішень щодо складу та структури джерел фінансування тощо [1, с.15].

Звітність класифікують за певними ознаками, кількість яких в економічній літературі досить різноманітна. Можна виокремити найбільш характерні ознаки класифікації звітності (рис.1)

Рис. 1. Класифікація звітності
Джерело: складено автором на основі [7-9 та ін].

За змістом і джерелами формування звітність поділяють на фінансову, податкову, статистичну, спеціальну та управлінську звітність. За строками подання звітність поділяється на проміжну (складається за день, декаду, місяць, квартал) і річну (складається за рік). Залежно від місця використання виокремлюють зовнішню та внутрішню звітність. Зовнішня звітність – це звітність, що подається зовнішнім та внутрішнім користувачам за встановленими офіційними формами, внутрішня звітність містить відомості про діяльність структурних підрозділів підприємства за встановленими показниками. Залежно від способу подання звітності її поділяють на електронну, поштову та особисто подану. За ступенем узагальнення інформації звітність класифікують на первинну (індивідуальну), яка відображає діяльність однієї юридичної особи, консолідовану (відображає стан та результати діяльності юридичної особи та її дочірніх підприємств як єдиного суб'єкта господарювання), та зведену (складається на підставі звітів підприємств для узагальнення інформації галуззю, регіоном тощо). За змістом звітних даних виділяють типову та спеціалізовану звітність. Типова звітність складається і подається за однаковими (типовими) для всіх галузей формами, спеціалізована звітність характеризує діяльність конкретної галузі народного господарства (наприклад сільського господарства, транспорту, торгівлі тощо). Залежно від обсягу показників розрізняють повну та спрощену (коротку) звітність. Спрощена (коротка) звітність складається за скороченою кількістю показників за місяць або

квартал, повна звітність формується за всіма показниками, включаючи і ті, що були відображені у спрощеній звітності.

Для структуризації облікової інформації, підприємство формує такі види звітності:

- фінансову звітність (передбачає узагальнення даних бухгалтерського обліку про фінансовий стан підприємства на звітну дату);
- податкову звітність (звітність підприємства по основних податках та обов'язкових платежах до бюджету і позабюджетних фондів);
- статистичну звітність (звітність підприємства в органи державної статистики, показники визнаються як в грошових, так і натуральних одиницях);
- спеціальну звітність (звітність підприємства по розрахунках з державними фондам та використання коштів цих фондів (соціального страхування, Пенсійного фонду, фонду зайнятості тощо);
- управлінську звітність (внутрішня звітність підприємства).

Складові частини облікової звітності мають свої структурні елементи (рис.2)

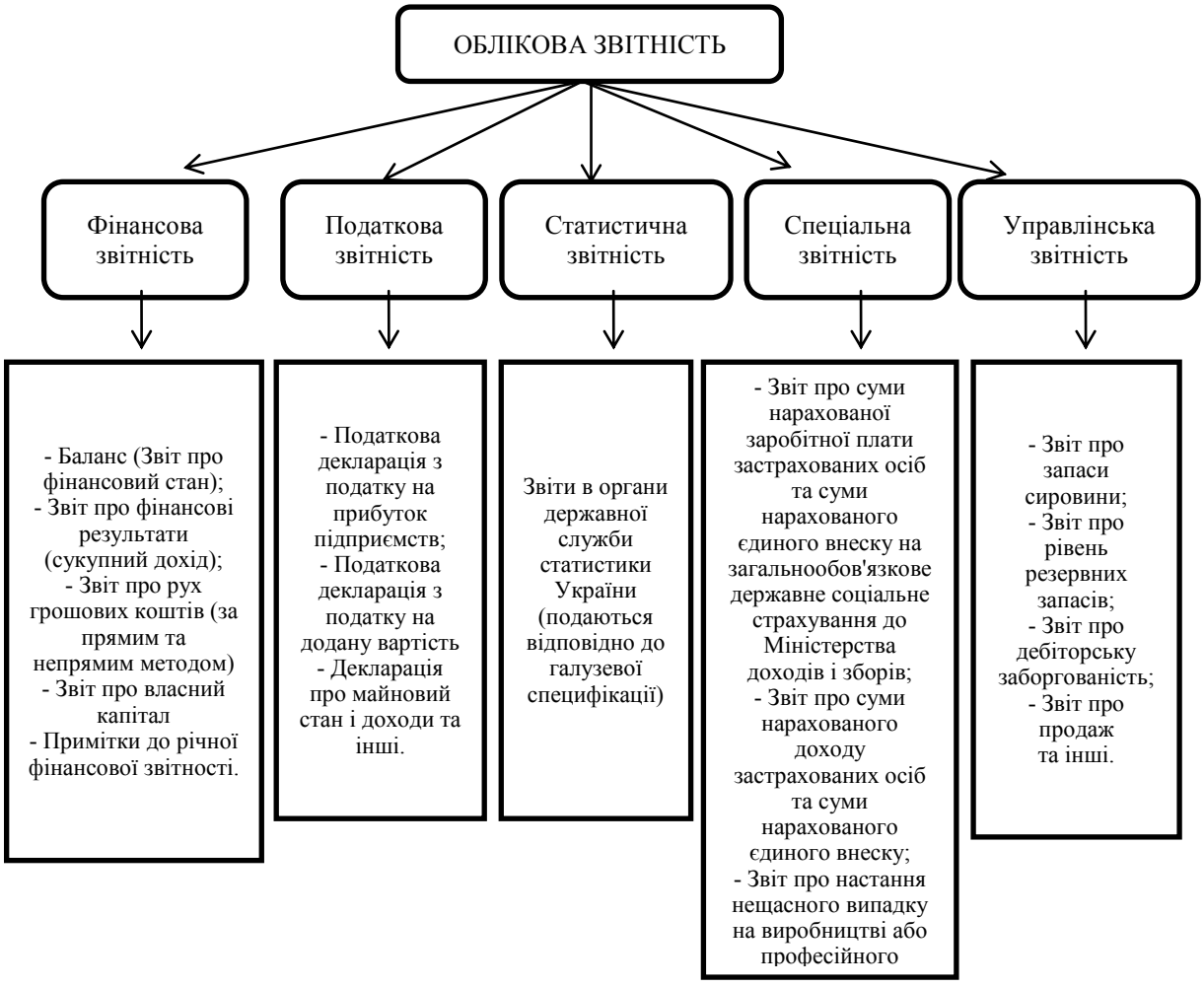

Рис. 2. Структура облікової звітності підприємства
Джерело: складено автором на основі [1 та 7].

Відображені на рисунку елементи облікової звітності впливають на організацію і методику бухгалтерського обліку, а також потребують належного контролю при формуванні їх показників.

В умовах ринку основний продукт системи бухгалтерського обліку – звітність, стає єдиним джерелом інформації про підприємство, на який можуть покладатись

зацікавлені в його діяльності особи, особливо ті з них, які не мають доступу до внутрішніх інформаційних джерел. З цього приводу Л.М. Кіндрацька зазначає: «…важливо наголосити на існуванні значної кількості користувачів з різними інтересами. Це дає підстави розглядати звітну інформацію як своєрідний бухгалтерсько-економічний товар, що виробляється з метою забезпечення попиту на інформацію» [4, с. 176]. Вихідним пунктом у побудові системи бухгалтерського обліку є вимоги всіх осіб, зацікавлених в інформації, яка створюється в рамках цієї системи. У такий спосіб підкреслюється домінанта інформаційної функції обліку, оскільки очевидно, що подібні інтереси не можуть обмежуватись лише реалізацією контрольної функції. [5, с.96].

Вимоги до формування облікової звітності повинні формуватись у відповідності до інтересів ключових користувачів. У діяльності підприємства як первинного осередку будь-якої економічної системи, що виробляє певний вид продукції (товарів, послуг), а отже робить свій внесок у генерування загальних доходів країни, зацікавлені різні групи осіб (користувачі) [7, с.19].

Основним користувачем статистичної, спеціальної та податкової звітності, яка складається підприємством, є органи державної влади, тому вимоги до змісту та форми інформації, яка міститься у даних видах звітності, визначається державою. Користувачі управлінської звітності – це виключно менеджери та власники компанії.

Враховуючи публічний характер фінансової звітності, її основною метою є забезпечення загальних потреб широкого кола користувачів, які покладаються на неї як на основне джерело інформації про стан суб’єкта господарювання та для прийняття економічних рішень. В умовах ринкової економіки держава не є головним користувачем фінансової звітності, а лише є одним із них. Фінансова звітність складається для власників підприємства, також для тих осіб, які тим чи іншим чином можуть вплинути на результати діяльності фірми, у тому числі кредиторів, клієнтів, постачальників та працівників.

Велике значення має звітність для зовнішніх користувачів. Опираючись на дані фінансової звітності, кредитори приймають рішення щодо фінансування діяльності підприємства та надання йому позик, інвестори - щодо вкладання коштів у підприємство.

Облікова звітність як структурний елемент інформаційного забезпечення управління підприємством займає важливе місце у процесі планування, організації та контролю за діяльністю суб'єкта господарювання. Так, дані облікової звітності, на стадії планування, застосовуються у процесі обґрунтування цілей роботи, формуванні базових та моделюванні планових показників фінансово-господарської діяльності підприємства. На стадії організації роботи звітність здійснює вплив на процес збору первинних даних про факти господарського життя, методи, способи та процедури їх обробки у системі бухгалтерського обліку. Облікова звітність виступає також і як засіб стимулювання управління підприємством. За допомогою неї здійснюють моніторинг, контроль, оцінку та аналіз досягнутих результатів та при необхідності визначення можливих дій, щодо коригування діяльності підприємства. Зважаючи на фактор необхідності забезпечення інформаційних потреб користувачів такою інформацією, звітний період та процес складання звітності складає один із важливих етапів діяльності усіх підрозділів підприємства [6, с.26].

З метою забезпечення достовірності та реальності показників, відображених в облікових звітах, в практичній діяльності відбувається так званий підготовчий (передзвітний) період, під час якого здійснюється проведення інвентаризації, аналізу кредиторської та дебіторської заборгованості, термінів їх виникнення, можливості погашення, аналізу рівня резервів запасів та інші. Процес складання та подання облікової звітності в Україні регульований і базується на положеннях, які знайшли відображення у ряді нормативно-правових документів (табл.1).

Таблиця 1.

Нормативно-правове регулювання облікової звітності

№ п/п	Вид облікової звітності	Нормативно-правові документи, які регулюють порядок складання
1	Фінансова звітність	Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», Наказ Міністерства фінансів України від 28 березня 2013 року N 433 "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо заповнення форм фінансової звітності" , НП(С)БО 2 "Консолідована фінансова звітність", П(С)БО 6 "Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах", П(С)БО 29 "Фінансова звітність за сегментами".
2	Податкова звітність	Податковий кодекс України (а саме ст.7, ст.16, Глава 2, розділ II «Адміністрування податків, зборів (обов'язкових платежів)», ст.58, ст. 75, ст.120, ст.179, ст.203); Наказ Державної податкової адміністрації «Про подання електронної податкової звітності" від 10.04.2008 N 233.
3	Статистична звітність	Закон України «Про державну статистику» від 17.09.1992р.№2614-XII; Наказ Міністерства статистики України «Про порядок затвердження форм державної статистичної звітності» від 30.04.1993 № 76; «Інструкції зі статистики заробітної плати» видані Державним комітетом статистики від 13.01.2004 №5.
4	Спеціальна звітність	Постанова правління пенсійного фонду України «Про порядок формування та подання страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», від 08.10.2010 № 22-2.
5	Управлінська звітність	Накази про облікову політику підприємств.

Джерело: складено автором на основі [1 та 7].

Відповідно до Н(П)СБО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» бухгалтерська звітність - звітність, що складається на підставі даних бухгалтерського обліку для задоволення потреб певних користувачів [3]. Поряд з цим у Законі України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» бухгалтерська (облікова) звітність ототожнюється з фінансовою і трактується так: фінансова звітність – це бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період [2]. На нашу думку, не слід ототожнювати бухгалтерську та фінансову звітність. Бухгалтерською звітністю є звітність, яка формується тільки обліковими працівниками. До неї потрібно відносити не тільки фінансову, але й податкову і внутрішню (управлінську) звітність. Для зручності користувачів доцільним є виокремлення ще й поняття система облікової звітності. На наш погляд, система облікової звітності – це сукупність взаємопов'язаних даних бухгалтерського, оперативного обліку та статистичного спостереження, відокремлені елементи яких формують фінансову, податкову, статистичну, спеціальну та управлінську (внутрішню) звітність, необхідну для оперативного та ефективного управління підприємством.

Висновки. Отже, на сьогодні облікова звітність як один з елементів інформаційного забезпечення управління підприємством займає важливе місце у процесі планування, організації, контролю за діяльністю суб'єкта господарювання, суттєво підвищується її значення також і як основного джерела інформації про фінансово-господарську діяльність підприємства. Облікова звітність стає елементом ринкової інфраструктури, реальним засобом комунікації, за допомогою якого її користувачі можуть формувати стратегію і тактику управління підприємством. Саме на підставі даних облікової звітності можливо здійснити оцінку результатів діяльності та економічного потенціалу суб'єкта господарювання, спрогнозувати майбутні грошові потоки, визначити вектори розвитку підприємства.

Список використаних джерел:

1. Давидов Г. М. Звітність підприємств: навч. посіб. / Г. М. Давидов, Н. С. Шалімова. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2011. – 623 с.
2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. за № 996-XIV, зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http//zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.eginred
3.Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Затверджено Наказом Міністерства фінансів України №73 від 07.02.2013р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show
4. Кіндрацька Л.М. Звітність у загальній обліковій системі суб'єктів господарювання: розвиток та вдосконалення/ Л.М. Кіндрацька // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2011. – Вип. 35. – С. 175–178.
5. Ковалев В.В. Как читать баланс / В.В.Ковалев, В.В.Патров, В.А. Быков. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 672 с.
6. Колос І. В. Звітність як елемент системи управління підприємством/ І. В. Колос // Економіка та держава. – 2006. – №8. – С. 26-31
7. Лень В.С. Звітність підприємств: Підручник // В.С.Лень, В.В. Гливенко – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Центр навч.літ-ри, 2006.-612 с.
8. Мельник В.Г., Богач А.Г. Бухгалтерський облік (Основи): Навчальний посібник. – Тернопіль: Видавництво ТНЕУ «Економічна думка», 2011. – 365с.
9. Циганков К.Ю. Теория и методология бухгалтерского учета капитала: автореф. дис. доктора экон. наук: спец. 08.00.12 – бухгалтерскийучет, статистика / К.Ю. Цыганков. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dissercat.com/content/teoriya-i-metodologiya-bukhgalterskogo-ucheta-kapitala
10. H.Spiegel, A.Hubbard. The Growth of Economic Thought.- 3 Subedition. - DukeUniversityPressBooks, 1998. – 896 c.

Рецензент д.е.н., професор Задорожний З.-М. В.

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

УДК 331.108.2
Бакало Н.В., к.е.н., доцент
Полтавський національний технічний університету імені Юрія Кондратюка

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ЛЮДИНИ В КОЛЕКТИВІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розкриваються питання, щодо адаптації персоналу в організації яка є обов'язковою ланкою кадрового менеджменту. Розглядається система управління адаптацією на підприємстві, що являє собою досить складну задачу, і від якої залежить вирішення важливих завдань. Відмічені два напрями адаптації, первинна, а саме пристосування молодих кадрів, що не мають досвіду професійної діяльності та вторинна - пристосування працівників, що мають досвід професійної діяльності. Виробничий колектив, як суб'єктивний фактор виробничого середовища, має складну структуру: формальну і неформальну. Визначили, що адаптація – двосторонній процес між особистістю і тим виробничим середовищем, до якого вона включається, всі фактори адаптації можна розділити на дві групи – особистісні та виробничі.

Ключові слова: адаптація персоналу, система управління, напрями адаптації, колектив, формальна та неформальна структура, особистісна та виробнича адаптація.

Bakalo N.

PSYCHOLOGICAL HUMAN ADAPTATION IN COLLECTIVE OF THE ENTERPRISE

The article deals with the issues concerning adaptation of the personnel in the organization that is obligatory link of staff management. There was described the system of adoptation management of the enterprise that is very difficult task, and on which depends the solution of important problems. Were noted two areas of adaptation, the original such as appliances young staff who do not have professional experience and secondary - adaptation of workers with professional experience. The production team, as a subjective factor production environment, has a complex structure: formal and informal.

It was determined that adaptation is two-way process between the individual and the working environment in which it is included, all factors of adaptation can be divided into two groups - personal and professional.

Бакало Н.В.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ ЧЕЛОВЕКА В КОЛЛЕКТИВЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье раскрываются вопросы, касающиеся адаптации персонала в организации которая является обязательным звеном кадрового менеджмента. Рассматривается система управления адаптацией на предприятии, которая представляет собой довольно сложную задачу, и от которой зависит решение важных задач. Отмеченные два направления адаптации, первичная, а именно приспособления молодых кадров, не имеющих опыта профессиональной деятельности и вторичная - приспособление работников, имеющих опыт профессиональной деятельности. Производственный коллектив, как субъективный фактор производственной среды, имеет сложную структуру: формальную и неформальную. Определили, что адаптация - двусторонний процесс между личностью и той производственной средой, к которой она пренадлежит, все факторы адаптации можно разделить на две группы - личностные и производственные.

Ключевые слова: адаптация персонала, система управления, направления адаптации, коллектив, формальная и неформальная структура, личностная и производственная адаптация.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Адаптація персоналу в організації є однією з основних ланок кадрового менеджменту. Коли людина стаєте працівником конкретного підприємства, вона опиняється перед необхідністю прийняти вимоги від організації: положення, посадові інструкції, режим праці та відпочинку, накази,

розпорядження адміністрації та інше. Також вона змушена переглянути свої погляди, звички, співставити їх з прийнятими в колективі нормами і правилами поведінки, закріпленими традиціями, виробити відповідну лінію поведінки.

Доречно відмітити, що настрій кожної людини у величезній мірі залежить від поведінки і відношення інших людей, з якими вона спілкується. Добре відношення тішить, погане – засмучує, турбує, насторожує.

Йдучи влаштовуватись на роботу, кожен має свої цілі, потреби, цінності, норми. Певні установки поведінки, відповідно до яких людина ставить вимоги до організації, умов праці та рівня її оплати, мотивації, змісту праці, можливостей зростання, до соціального середовища. Ставлення працівника до організації залежить від ступеня реалізації його мети.

При взаємодії працівника і організації відбувається їхнє взаємне пристосування, протікає процес трудової адаптації. Даний процес буде успішним лише тоді, коли норми і цінності колективу якомога більшою мірою будуть наближені до характеристик і цінностей кожної окремої людини. Чим швидше працівник прийме і засвоїть свою соціальну роль в колективі, тим більшою буде його задоволеність працею. Таким чином, адаптація – це складний, двосторонній процес між особистістю і середовищем, до якого він входить.

Правильна адаптація та введення в курс справи нових співробітників – дуже важливий аспект в функціонуванні будь-якої організації. Коли кандидат розпочинає працювати на посаді лише приблизно уявляє собі, що цінує організація у своїх працівниках і чого вона очікує від них отримати. У самих же кандидатів заздалегідь формуються певні очікування і уявлення про їх майбутню роботу. Якщо вони виявляться помилковими або необґрунтованими, співробітник буде відчувати розчарування, незадоволеність і врешті-решт звільниться. Часто нереалістичні очікування виникають через те, що відомості, які надають на етапі відбору, не відповідають дійсності. Однак зазвичай причиною розчарувань стають не умови праці, а відношення колективу до новачка. Відчуття непотрібності і розгубленості, яке відчуває більшість людей в перші тижні на новому місці роботи, а також об'єктивні складнощі в організації своєї роботи у зв'язку з браком інформації неможливо компенсувати жодними фінансовими умовами та пільгами. Тому для вирішення цієї проблеми необхідно використовувати і розвивати такий інструмент, як адаптація персоналу.

Адаптація персоналу в організації є обов'язковою ланкою кадрового менеджменту. Дійсно, стаючи працівником конкретного підприємства, новачок опиняється перед необхідністю дотримуватись організаційних вимог. Він приймає також сукупність соціально-економічних умов, які надаються йому підприємством. Працівник змушений по-новому оцінити свої погляди, звички, співвіднести їх з прийнятими в колективі нормами й правилами поведінки, закріпленими традиціями, виробити відповідну лінію поведінки. На жаль, заходам щодо адаптації працівників у нашій країні приділяють недостатньо уваги з боку кадрових служб протягом довгого періоду.

Упровадження системи управління адаптацією на підприємстві являє собою досить складну задачу, але від неї залежить вирішення таких важливих завдань для підприємства, як: зменшення початкових витрат, зниження плинності кадрів, більш швидке досягнення показників ефективності праці, входження працівника в робочий колектив, у його неформальну структуру й відчуття себе членом команди, зниження рівня тривожності й невпевненості, які долають нові працівники [1].

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми адаптації персоналу в організації та її вплив на ефективність роботи персоналу в різних аспектах розглядалися в наукових публікаціях Н.І. Архипова, Т.Ю. Базарова, В.А. Воліна, В.А. Дятлова, Б.Л. Єрьоміна, А.В. Ігнатьєва, А.Я. Кибанова, Є.Ф. Коханова, Ю.В. Кузнєцова, Є.В. Маслова, М.Х. Мескона,

Ю.Г. Одегова, В.І. Підлісного, С.І. Самигіна, Г.А. Сульдіна, Л.Д. Столяренко, В.В. Травіна, Ф. Хедоурі та інших авторів.

Цілі статті. Отже, організація має конкретні цілі і завдання, основні серед яких – виробництво матеріальних і духовних благ, випуск продукції, надання певних послуг. Відповідно до них в організації складаються свої соціальні цінності та норми.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Термін «адаптація» розглядається в різних областях науки. У соціології та психології виділяють соціальну й виробничу адаптацію. Певною мірою ці два види адаптації перетинаються один з одним, але кожна з них має й самостійні сфери програми. Так, соціальна діяльність не замикається на виробництві, а виробнича – включає технічні, біологічні та соціальні аспекти.

У найзагальнішому вигляді адаптація (лат. Adapto) – пристосування, прикладання. В більш широкому розумінні, адаптація – це взаємне пристосування працівника й організації, що ґрунтується на поступовому звиканні співробітника до нових професійних, соціальних та організаційно-економічних умов праці. Найважливішими компонентами адаптації працівника є узгодженняз одного боку – самооцінки і прагнень працівника з його можливостями, з іншого – з реальністю виробничого середовища, у якій він адаптується. Тут можливі протиріччя, від глибини й можливості розв'язання яких залежить успішність адаптації [2].

В практиці розглядають два напрями адаптації:

первинна, тобто пристосування молодих кадрів, що не мають досвіду професійної діяльності (як правило, у даному випадку йдеться про випускників навчальних закладів);

вторинна, тобто пристосування працівників, що мають досвід професійної діяльності (як правило, що змінюють об'єкт діяльності або професійну роль, наприклад при переході в ранг керівника).

Слід відзначити, що в умовах формування й функціонування ринку праці зростає роль вторинної адаптації. З іншого боку, вітчизняним кадровим службам необхідно звернутися до досвіду зарубіжних фірм, які приділяють традиційно підвищену увагу первинній адаптації молодих співробітників. Ця категорія працівників потребує особливої турботи про них із боку адміністрації [1].

Відповідність суб'єктивних і об'єктивних моментів професійної адаптації значною мірою визначається тим, як робоче місце відповідає соціально-професійній орієнтації працівника.

У процесі соціально-психологічної адаптації відбувається включення працівника в систему відносин колективу, разом з його традиціями, нормами життя, ціннісними орієнтаціями. У ході такої адаптації працівник отримує інформацію про систему ділових й особистих взаємин у колективі та окремих формальних і неформальних груп, про соціальні позиції окремих членів групи. Цю інформацію він сприймає активно, співвідносячи її зі своїм минулим соціальним досвідом, зі своїми ціннісними орієнтаціями. При прийнятті співробітником групових норм відбувається процес ідентифікації особистості або з колективом у цілому, або з будь-якою формальною групою [4].

Виробничий колектив, як суб'єктивний фактор виробничого середовища, має складну структуру: формальну і неформальну. Працівникові властива потреба влитись в колектив.

Виділяють декілька етапів соціально-психологічної адаптації, які різняться мірою пристосування особистості до колективу.

Перший етап – зовнішня переорієнтація: працівник не визнає ціннісних орієнтацій даного колективу.

Другий етап – новачок і колектив взаємно визнають систему еталонів поведінки один одного, але не змінюють своїх позицій.

Третій етап – особистість приймає систему цінностей колективу, який теж під її впливом змінює свою систему цінностей.

Четвертий етап – це заключна форма адаптації. Коли особистість повністю внутрішньо приймає ціннісні орієнтації, норми колективу та цілком перебудовує свою психологію і поведінку. Останній етап, не зовсім бажаний, бо на цьому етапі особистість розчиняється в колективі, втрачає частину своєї цілісності [3].

Психологи А.А. Бодальов, В.Н. Панферов в експериментальних умовах спеціально вивчали, що справляє найбільш сильне враження при знайомстві з новим колективом. Виявилося, перше, що кидається в очі і запам'ятовується людині – це зачіска, яка може міняти особу до невпізнання[5].

Після зачіски звертають увагу на очі людини, які, як відомо, дзеркало душі. Вони налаштовують іншу людину на певний лад: довірчий, насторожений, агресивний. І, звичайно ж, усмішка людини є дуже важливою, особливо, якщо вона добра і привітна, а не зла і натягнута. Не даремно відомий американський фахівець з спілкування Дейл Карнегі проголосив першу заповідь хорошого спілкування: «Якщо хочете сподобатися людині – усміхайтеся, вчіться усміхатися, робіть спеціальні вправи перед дзеркалом!» [6].

Загалом, вираз обличчя формується мімікою, яка у одних людей дуже динамічна, різноманітна, а у інших бідна, від чого створюється враження похмурості, непривітності, скритності. Кожну людину відрізняє також певна манера поведінки, жести, хода, рухи тіла.

Коли люди починають говорити один з одним, то в мові виділяються дві сторони: сам текст – «що говорить?», і підтекст –«як говорить, з якою інтонацією?». Інтонація є могутнім виразним засобом, вона завжди багатша, повніша і складніша тексту. Для деяких людей більше значення має не те, що кажуть, а як кажуть.

Враження про людину на основі зовнішності дуже складене. До нього можна також додати одяг людини, який також впливає на його сприйняття. Не даремно існує прислів'я: «По одягу зустрічають, за справи проводжають».

А далі в колективі працівники придивляються до особистих якостей новачка. Хто він? Що з себе представляє? Чи можна довіритися цій людині? І тут в хід, як правило, йдуть соціальні стереотипи, що склалися, установки і еталони сприйняття, життєві уявлення, сформовані у кожної людини і, звичайно, рівень психологічної культури в частині уміння сприймати і оцінювати іншого.

Зустрічаючи нову людину, її відразу відносять до певної категорії, на основі чого будують свою поведінку у відповідності зі стереотипом, що склався.

Психологи розрізнюють три типи установки на сприйняття іншої людини:

1) позитивна: ми переоцінюємо позитивні якості і даємо людині великий аванс, який виявляється в довірливості, що не усвідомлюється;

2) негативна: приводить до того, що сприймаються в основному негативні якості іншої людини, що виражається в недовірливості, підозрілості;

3) адекватна: розуміння того, що у кожної людини є як позитивні, так і негативні якості. Головне, як вони збалансовані і оцінюються самою людиною [7].

Звичайно ж, найкращою є адекватна установка. Ці установки лежать в основі типових спотворень уявлення про іншу людину.

При відборі персоналу наймачі мають справу з людьми, які прагнуть реалізувати свої цілі, вибираючи ту або іншу організацію. Так само менеджери прагнуть реалізувати свої цілі, відбираючи кандидата. До того ж, треба мати на увазі, що люди шукають не просто будь-яку роботу, а саме ту, яка їх влаштовує. Неправильний вибір роботи може мати негативні наслідки як для працівника, менеджера, так і для організації загалом.

В теперішні часи, коли людський ресурс стає основним ресурсом підприємства, особливо важливе значення набуває діяльність кожного працівника колективу.

Виділяють чинників, що сприяють трудовій активності людей або, навпаки, перешкоджаючих цьому, важливу роль грає їх міжособистісна сумісність.

Сумісність як процес взаємної діяльності реалізується протягом певного відрізка часу і характеризується адаптивними особистими можливостями членів групи. При цьому визначають чотири стадії розвитку групи, які були наведені раніше. Розглянемо їх більш детально на рис. 1.

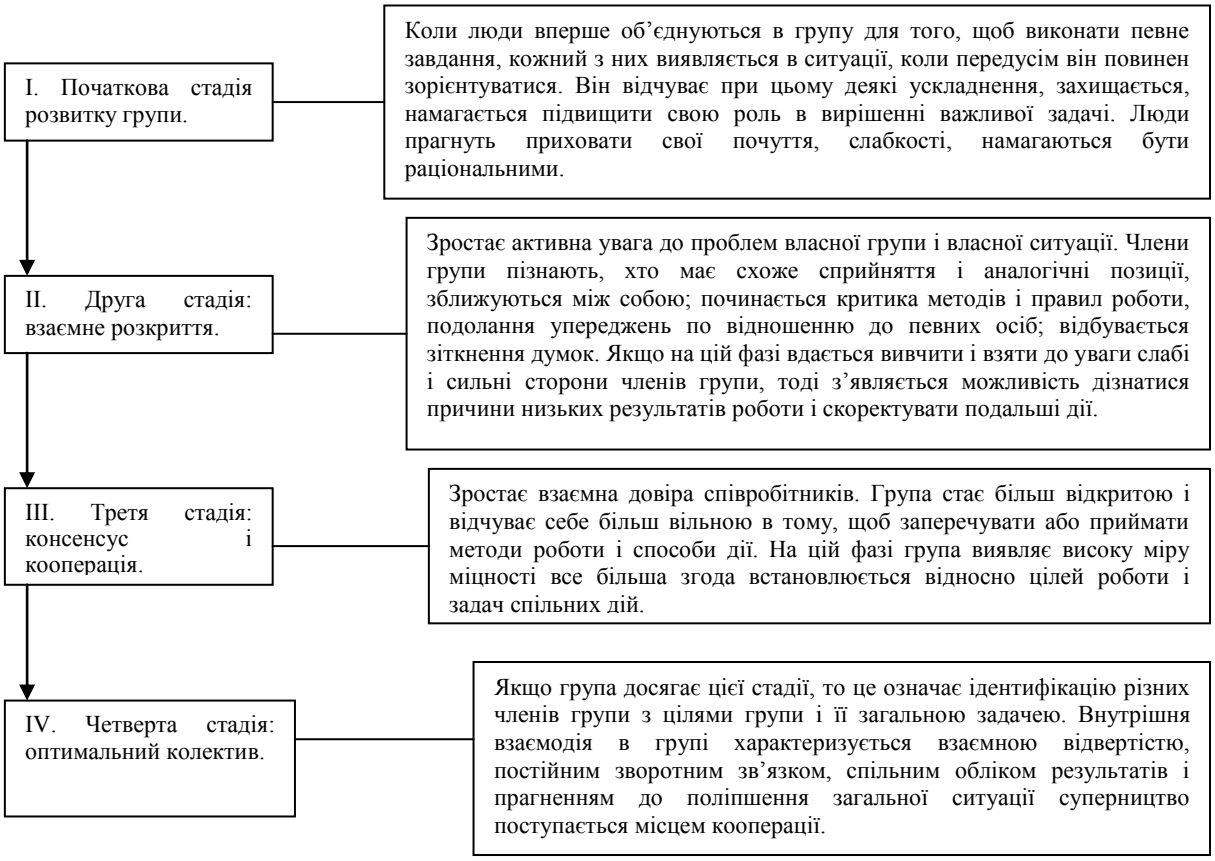

Рис. 1. Стадії розвитку групи

Отже, досягти саме останньої стадії взаємовідносин в групі має ставити собі за ціль не як керівник, так і кожен працівник. Діяльність колективу як єдиного організму дозволить не лише виконувати задачі, які стоять перед ним, а й допоможе вирішити ряд проблем пов'язаних з психологічним сумісництвом кожного працівника.

Успішність адаптації залежить від цілого ряду передумов і факторів.

Фактори адаптації – це умови, що впливають на перебіг, строки, темпи, і результати цього процесу. Оскільки адаптація – двосторонній процес між особистістю і тим виробничим середовищем, до якого вона включається, всі фактори адаптації можна розділити на дві групи – особистісні та виробничі [5].

Особистісні чинники, у свою чергу, можна класифікувати на:

соціально-демографічні,
соціально обумовлені,
психологічні,
соціологічні.

Демографічні ознаки (стать, вік, сімейний стан, національність) не є соціальними, але впливають на перебіг соціальних процесів, набувають соціального значення, перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності з процесом адаптації.

Відмітимо, що дуже відбивається на адаптації вік працівника – найважливіший за ступенем впливу серед соціально-демографічних чинників. З ним пов'язані якісні

характеристики працівника – стаж його роботи, освіта, сімейний стан. У соціології праці прийнято вивчати явище трьох видів стажу: загального, роботи в даному підприємстві, за даною професією. Виділяють іноді стаж роботи в даному колективі.

Сімейний стан істотний впливає на світосприйняття працівника, його сприйняття дійсності. Наявність чоловіка (дружини), дітей робить працівника вразливим представником малої соціально-психологічної групи зі своїми інтересами, нормами, примушує його коригувати свою поведінку у відповідності зі своєю приналежністю до цієї групи. Відсутність їх впливає на діяльність, поведінка працівника неоднозначна. З однієї сторони – він може більше віддаватися професійній і громадській діяльності, з іншої – він позбавлений необхідних компонентів життєвої рівноваги, що знижує загальну задоволеність життєдіяльністю.

Дія освіти як чинників адаптації така, що на робочих місцях найменш адаптована молодь з більш високим рівнем освіти. Пояснити це протиріччя можна орієнтуванням молоді на технічну творчість, творчість у праці. Інакше відбувається пошук більш цікавої, відповідної освіті роботи, перехід на інше підприємство.

Чим вищий рівень прагнень, тим важче йде адаптація. Рівень домагань є похідним від освіти, соціального походження.

Сприйняття самого себе – це уявлення працівника про себе. З точки зору адаптації це уявлення про те, які його здібності є найбільш цінними і важливими.

Важливим особистісним фактором, особливо значущим для вторинної адаптації, є готовність працівника до сприйняття нового. Ця готовність визначається рівнем його освіти та кваліфікації. Вона пов'язана із спрямованістю системи освіти на формування у людини уміння самостійно здобувати знання, потреби в їх постійному поповненні.

До виробничих чинників, по суті, відносяться всі елементи виробничого середовища. Для кожної категорії працівників виробничі фактори модифікуються у відповідності зі специфікою праці даної групи. Так, для робітників має особливе значення стан обладнання, форми організації праці. Специфічним фактором адаптації є форми організації праці. В умовах бригадної організації праці рівень адаптації робітників, як правило, вище, ніж при індивідуальній організації.

На адаптацію працівників до мінливих умов виробництва впливає існуюча на підприємствах система впровадження нововведень.

Як і особистісні фактори, виробничі фактори по-різному діють на різні аспекти адаптації. Для одних аспектів найбільш значимі одні фактори, для інших – інші. Причому сам набір значущих чинників для одних аспектів більший, для інших – менший.

Таким чином, можна зробити висновок, що адаптація персоналу – це важливий елемент процесу управління підприємством, який дозволяє ефективно управляти людськими ресурсами й досягати поставлених цілей. Успішність адаптації залежить від характеристик виробничого середовища та самого працівника. Чим складніше середовище, чим більша його відмінність від звичного середовища на колишньому місці роботи, чим більше пов'язано з ним змін, тим важче проходить процес адаптації.

Список використаних джерел:

1.Манаев С.В. Оценка управления процессом адаптацией / С.В. Манаев, Ю.Д. Горковенко // Управление персоналом. – 2008. – №11-12. – С. 50-53.

2.Мурашко М.І. Менеджмент персоналу: навчально-практичний посібнік / М.І. Мурашко. – К.: Знання, 2012. – 311 с.

3.Шейн Э. Организационная культура и лидерство / Эдгар Шейн. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2009. –336 с

4. Основи менеджменту / Под ред. Д. Д. Вачугова. М.: Вищ. школа, 2010. – 313 с.

5.Бодалев А. А., Панферов В. Н. Понятия и виды социальных отношений, их взаимосвязь с общением \\ Основы социально-психологической теории. М., 1995. – 250 с.

6.Карнеги, Дейл Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей : пер. с англ. / Дейл Карнеги. – Полтава : ИИА "Астрея", 1992. – 714 с.

7.Генкин Б.М. Основы управления персоналом / Генкин Б.М.: Учебник – М: 1996 г. – 487с.

Рецензент д.е.н., професор Маркіна І.А.

УДК 331.5
Шубала І.В., к.е.н.
Луцький національний технічний університет

БАЗОВІ ПОЛОЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ ЕКОНОМІЧНО АКТИВНОГО НАСЕЛЕННЯ

У статті визначено базові положенні державної політики забезпечення ефективної зайнятості економічно активного населення в умовах системної економічної кризи в Україні. Розроблено пріоритетні напрями формування, цілей та завдань державної політики забезпечення ефективної зайнятості для усіх зацікавлених сторін: працівників, роботодавців та держави. Обгрунтовано заходи для стимулювання ефективної зайнятості населення в галузях виробничої і невиробничої сфери.
Ключові слова: економічно активне населення, ефективна зайнятість, державна політика, політика зайнятості, державне регулювання.

Shubala I.

BASE OF PUBLIC POLICY PROVIDE EFFICIENT EMPLOYMENT OF THE ECONOMICALLY ACTIVE POPULATION

The article outlines the basic tenets of public policy to ensure effective employment of the economically active population in conditions of economic crisis in Ukraine. Developed priorities in forming the goals and objectives of government policy to ensure effective employment for all stakeholders: employees, employers and the state. Reasonable steps to stimulate effective employment in the production sector industries and services.
Keywords: economically active population, employment effective, public policy, employment policy, and regulation.

Шубалая И.В.

БАЗОВЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКИ АКТИВНОГО НАСЕЛЕНИЯ

В статье определены базовые положении государственной политики обеспечения эффективной занятости экономически активного населения в условиях системного экономического кризиса в Украине. Разработаны приоритетные направления формирования, целей и задач государственной политики обеспечения эффективной занятости для всех заинтересованных сторон: работников, работодателей и государства. Обоснованны меры по стимулированию эффективной занятости населения в отраслях производственной сферы и сферы услуг.
Ключевые слова: экономически активное население, эффективная занятость, государственная политика, политика занятости, государственное регулирование.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Для забезпечення ефективної зайнятості потрібно визначити базові засади державної політики у цій сфері, яка повинна бути зорієнтована на вирішення ключових проблем, що перешкоджають збалансуванню інтересів сторін соціального діалогу. Як наслідок, виникають протиріччя між попитом і пропозицією робочої сили, потребами та наявними доходами населення, рівнем підготовки фахівців та реальними вимогами роботодавців, складністю та рівнем оплати праці, міжгалузевим і міжрегіональним розподілом робочої сили та потребами господарського комплексу, наявним трудовим потенціалом і рівнем його залучення у господарський оборот та ін.

Вирішувати увесь комплекс розглянутих проблем потрібно системно, здійснюючи корективи державної політики не тільки у соціально-трудовій сфері, а й посилювати стимулюючу роль фіскальної, бюджетної, фінансово-кредитної та зовнішньоекономічної політики держави на національному, регіональному та

локальному рівнях, застосовуючи при цьому увесь арсенал методів та інструментів державного регулювання зайнятості населення.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми зайнятості населення широко висвітлюються у працях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема С.Бандура, Д.Богині, В.Васильченка, О.Волкової, О.Грішнової, А.Колота, Е.Лібанової, В. Нижника, В.Онікієнка, В.Петюха, І. Петенко, В. Петюха, У. Садової, М.Семикіної, С. Аронової, О. Бабордіної, А. Байгильдіної, М. Бухалкова, Д. Зібарєва та багатьох ін. [1-9]. Незважаючи на проведені дослідження більшої уваги слід приділити проблемі забезпечення ефективної зайнятості економічно активного населення.

Цілі статті. Мета даного дослідження полягає у визначенні базових положень державної політики забезпечення ефективної зайнятості економічно активного населення в умовах системної економічної кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На даний час на різних рівнях управління розробляються програми зайнятості населення в цілому і, в тому числі, для окремих соціально незахищених верств населення та працівників окремих видів економічної діяльності. Але через відсутність належного правового та ресурсного забезпечення вони не виконуються та не забезпечують отримання очікуваного ефекту.

Отже, сучасна державна політика зайнятості населення виявилася неадаптованою до вирішення низки проблем, які виникли в складних умовах економічної кризи, та, по суті, перекреслила усі попередні позитивні напрацювання у цій сфері. Для того, щоб з мінімальними витратами відновити втрачені позиції, потрібно перемістити центр уваги на вирішення проблем забезпечення ефективної зайнятості економічно активного населення та підвищити роль регіонів у вирішенні ключових проблем, що склалися на ринку праці. Складна ситуація на ринку праці потребує відмови від застосування пасивного варіанта політики зайнятості (сплата високої грошової допомоги по безробіттю на тривалий час) та переорієнтації її на активні заходи, що стимулюють прискорений пошук праці або ж набуття нової професії.

Під активною політикою у сфері забезпечення ефективної зайнятості населення слід розуміти політику, здійснювану за масштабної та багатопланової участі держави і спрямовану на стимулювання сукупного попиту на робочу силу, створення нових робочих місць і швидке повернення незайнятих до складу функціонуючої робочої сили, а також заохочення до підвищення конкурентоспроможності зайнятого і незайнятого населення, забезпечення зростання доходів без зниження рівня зайнятості [7].

Наростання кризових явищ в економіці та неефективна соціальна політика держави призвели до поглиблення проблем у соціально-трудовій сфері. Масові звільнення працівників та відсутність дієвої фінансової підтримки з боку держави соціально вразливих верств населення посилили напруженість на ринку праці та збільшили недовіру до спеціалізованих державних інститутів його регулювання. Вийти з цієї складної ситуації можна лише шляхом переходу до активної політики стимулювання ефективної зайнятості економічно активного населення, в основу якої повинні бути покладені інструменти державного регулювання.

З метою формування дієвої державної політики забезпечення ефективної зайнятості населення слід активізувати діяльність з метою збалансування інтересів усіх сторін соціально-трудових відносин. До пріоритетних напрямів формування державної політики забезпечення ефективної зайнятості економічно активного населення слід віднести: вдосконалення чинного законодавства у сфері зайнятості населення; підвищення якості робочої сили та конкурентоспроможності громадян на ринку праці; сприяння зайнятості, стимулювання, створення і збереження робочих місць, удосконалення форм соціального партнерства на галузевих ринках праці; підвищення ефективності діяльності органів служби зайнятості.

Державна політика забезпечення ефективної зайнятості економічно активного населення передбачає створення економічних і соціальних умов для відтворення робочої сили відповідно до критеріїв якості життя, мети соціально-економічного розвитку країни, вимог ринкової економіки. Основний зміст цієї політики полягає, головним чином, в здійсненні непрямого регулювання поведінки суб'єктів господарювання. Заходи непрямого впливу держави у сфері зайнятості повинні ґрунтуватися на переважанні заохочувальних і стимулюючих дій. В арсеналі подібних заходів не повинно бути засобів, що порушують економічні та соціальні права і свободи працівників, підприємців, регіонів. Для пом'якшення негативних соціальних наслідків ринкової економіки необхідно перейти до такої моделі управління зайнятістю, яка поєднувала б як елементи ефективного використання трудового потенціалу, так і механізми соціального захисту населення.

Державна політика забезпечення ефективної зайнятості економічно активного населення повинна бути спрямована на досягнення ряду цілей для кожної зі сторін соціально-трудових відносин.

Для держави це передбачає: забезпечення постійного зростання ВВП у розрахунку на 1 зайнятого; зниження рівня тінізації соціально-трудових відносин та збільшення доходів бюджету; раціональний міжрегіональний, міжгалузевий та міжкваліфікаційний розподіл робочої сили; усунення значного розшарування суспільства за рівнем доходів.

Цільові орієнтири для роботодавців у цьому напрямі полягають у забезпеченні: підготовки та перепідготовки фахівців відповідно до потреб національної економіки; зростання прибутковості у розрахунку на 1 працівника; підвищення продуктивності та якості праці; створення постійних та високооплачуваних нових робочих місць.

Основним цілями політики забезпечення ефективної зайнятості для працівників повинні стати: максимальна реалізація трудового потенціалу кожного працівника; створення належних безпечних умов праці і відпочинку для працівників; відсутність дискримінації працівників за різними ознаками; створення умов для самозайнятості населення.

Державна політика забезпечення ефективної зайнятості економічно активного населення повинна мати системний характер та бути спрямована на виконання таких основних завдань: розвиток реального сектору національної економіки; вдосконалення системи освіти і науки, культури та спорту; реформування системи охорони здоров'я та охорони праці; вдосконалення фінансово-кредитної та бюджетної системи країни; вдосконалення галузевої та регіональної політики зайнятості; завершення адміністративної реформи та впорядкування системи органів державної влади; стимулювання розбудови та розвитку сучасної інфраструктури ринку праці; реформування пенсійної системи та системи соціального захисту населення; вдосконалення міграційної, міжнаціональної та гендерної політики; підвищення ефективності зовнішньоекономічної політики.

Для розвитку реального сектору національної економіки важливо розробити виважену політику держави, яка повинна бути побудована на рішучих кроках всілякої підтримки. Значна увага повинна бути приділена фінансовій підтримці національного товаровиробника. Це передбачає створення привабливих умов залучення додаткових інвестицій, адже від активності інвестування залежатиме подальший розвиток усіх ланок національної економіки. Значної уваги потребує підтримка сільськогосподарських товаровиробників, адже у цій сфері спостерігається несправедливий розподіл доданої вартості не на користь виробників та переробників, а на користь збутової ланки, яка отримує надприбутки, невиправдано підвищуючи ціни на продукцію. Вирішення даної проблеми разом із розвитком ринку земель сільськогосподарського призначення за сприятливих кліматичних умов дозволить залучити додаткові ресурси у розвиток сільських територій, що сприятиме створенню нових робочих місць.

За період незалежності через розірвання виробничих зв'язків та втрату ринків збуту значне зниження обсягів виробництва допустила легка промисловість, як наслідок, значна частина підприємств галузі згорнули свою діяльність. Натомість внутрішній ринок захопила імпортована продукція переважно низької якості, але за низькими цінами. Відновлення внутрішнього виробництва дозволить створити нові робочі місця у сфері виробництва в межах нашої країни (припинивши забезпечення зайнятості у зарубіжних країнах), зберігши при цьому існуючі робочі місця у сфері торгівлі. Таким чином, стимулювання національного виробника дозволить підвищити рівень зайнятості населення та забезпечити прискорене зростання макроекономічних показників розвитку країни.

З огляду на обмежені можливості державної підтримки, на наш погляд, найбільш доцільним є поступове відновлення сильних позицій галузей виробничої сфери, що дасть можливість підвищити конкурентоспроможність вітчизняних виробників, захистивши внутрішній ринок від засилля дешевих зарубіжних товарів сумнівної якості. Натомість створюватимуться нові робочі місці, що допоможе певним чином збалансувати попит і пропозицію на ринку праці та підвищити рівень зайнятості населення. В той же час, переваги матимуть і споживачі, які отримуватимуть більш якісну продукцію, покращиться надання послуг та відновиться довіра до власного товаровиробника.

Основними кроками з боку держави у цьому напрямку повинні стати: надання пільгових кредитів; спрощення системи оподаткування; стимулювання експортоорієнтованих галузей національної економіки; зниження рівня корупції в органах державного управління; можливість вільного обрання виду діяльності; забезпечення прозорості цінової політики; спрощення процедур закупівлі та механізмів проведення тендерів для виробників державного сектору; стимулювання активізації інвестиційної та інноваційної діяльності вітчизняних товаровиробників.

Успішна реалізація вказаних заходів сприятиме пожвавленню діяльності в усіх галузях виробничої сфери, що дозволить запустити механізми росту національної економіки за рахунок стимулювання національного товаровиробника та збільшення внутрішнього попиту суміжних галузей.

Перегляду базових принципів функціонування потребує також система освіти і науки в Україні, адже на даний час ситуація в цій галузі є досить складною. Оскільки з кожним роком кількість вищих навчальних закладів зростає, а рівень надання освітніх послуг постійно знижується, спостерігається тенденція зростання не якісних показників, а переважно кількісних. Неоднозначною є ситуація у сфері дошкільної та шкільної освіти. Якщо у теперішній час відчувається дефіцит дошкільних закладів, то багато закладів середньої освіти, особливо у сільській місцевості, закриваються. Якщо і надалі зберігатиметься така ситуація, то через декілька років спостерігатиметься зниження рівня освіти населення країни, що відобразиться на інтелектуальному потенціалі наступних поколінь і матиме негативні наслідки у недалекій перспективі, не сприяючи забезпеченню ефективної зайнятості. Тому у системі освіти і науки не потрібно знижувати встановлені вимоги, а навпаки – посилити заходи жорсткого державного регулювання.

Суттєвих коректив потребує державна політика і у сфері культури та спорту, адже значна частина культурних закладів таких, як будинки культури, музеї, театри, а також спортивні споруди, які перебувають у державній чи комунальній власності, потребують додаткової підтримки з боку держави для повноцінного функціонування та збереження трудових колективів. Оскільки ця сфера не в змозі забезпечити самоокупність в ринкових умовах, але виконує важливу соціальну функцію виховання молодого покоління, знижуючи рівень злочинності та підвищуючи культуру його поведінки. Тому державне стимулювання розвитку даної сфери також дозволить суттєво розширити напрямки реалізації творчого потенціалу робочої сили, підвищити її культурний рівень, забезпечивши при цьому створення нових робочих місць.

Значна увага повинна приділятися також проведенню активних заходів залучення населення до сфери фізкультури та спорту з метою пропаганди здорового способу життя, що сприятиме зниженню рівня захворюваності. Адже відмова робочої сили від активного способу життя призводить до загострення хронічних захворювань та набуття нових. Подальша невирішеність даної проблеми загрожує зниженням економічної активності населення, збільшенням рівня захворюваності, що також може мати негативні наслідки щодо забезпечення ефективної зайнятості майбутніх поколінь. Тому для того, щоб покращити ситуацію в даних сферах, необхідно: посилити регулюючий вплив держави у сфері освіти і науки; стимулювати розвиток державних навчальних закладів, надавши їм часткову автономію; підняти престижність професійно-технічної освіти; забезпечити державну підтримку діяльності закладів культури і мистецтва; стимулювати будівництво нових спортивних майданчиків і споруд; вести активну пропаганду здорового способу життя.

Висновки. Отже державна політика забезпечення ефективної зайнятості економічно активного населення повинна охоплювати усі важливі сторони суспільного життя та бути спрямованою на досягнення таких очікуваних результатів: створення постійних та високооплачуваних нових робочих місць; підготовка та перепідготовка фахівців відповідно до потреб національної економіки; максимальна реалізація трудового потенціалу кожного зайнятого; створення належних безпечних умов праці і відпочинку для зайнятих; відсутність дискримінації зайнятих за різними ознаками; зростання реальних доходів населення, підвищення продуктивності та якості праці; створення умов для самозайнятості населення; відсутність дефіциту Пенсійного фонду та фондів соціального страхування; усунення значного розшарування суспільства за рівнем доходів; постійне зростання ВВП у розрахунку на 1 зайнятого; підвищення соціальних стандартів рівня життя населення; раціональний міжрегіональний, міжгалузевий та міжкваліфікаційний розподіл робочої сили.

Список використаних джерел:

1.Бандур С. І. Система пріоритетів державної політики зайнятості в парадигмі формування інноваційної моделі розвитку економіки України / С. І. Бандур // Ринок праці та зайнятість населення. – 2008. – №1. – С.10-15.

2.Богиня Д. П. Соціальні пріоритети у подоланні фінансово-економічної кризи / Д. П. Богиня // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 6, Т. 2. – С. 11-13.

3.Васильченко В.С. Державне регулювання зайнятості / В.С. Васильченко. – К.: КНЕУ, 2003. – 252 с.

4.Волкова Н. В. Політика держави щодо зайнятості молоді та її ефективність / Н. В. Волкова // Науково-теоретичний журнал Дніпропетровської державної фінансової академії. – 2010. – № 1 (23). – С. 26-32.

5.Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини / О. А. Грішнова. – К.: Т-во „Знання”, 2007. – 559 с.

6.Колот А. М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку: монографія / А. М. Колот. – К.: КНЕУ, 2010. – 251 с.

7.Краснов Ю. Стратегія ефективної зайнятості населення / Ю. Краснов // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 4. – С. 3-8.

8.Лібанова Е. М. Стратегічні пріоритети соціальної політики України на початку XXI століття / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1. – С. 9-22.

9.Нижник В. М. Механізм мотивації високопродуктивної праці персоналу підприємств: [монографія] / Нижник В. М., Харун О. А. – Хмельницький : ХНУ, 2011. – 210 с

Рецензент д.е.н., професор Матвійчук Л.Ю.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 338.431(477.82)

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ «КООПЕРАТИВНИЙ РУХ НА ВОЛИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XX СТ.»*

Тривалий час у вітчизняній науці проблеми теорії, історії та практики кооперації розглядалися фрагментарно, і такому унікальному явищу, як кооперація, надавалося другорядне значення. Майже повністю заперечувалася будь-яка роль цього господарського і соціокультурного феномена при розв'язанні економічних і соціальних проблем. У науці, політичній практиці та економічних перетвореннях спостерігалися загальна недооцінка ролі соціокультурних передумов в історичному розвитку, вузьке розуміння економічної демократії і духовних цінностей, які відкривають можливості якісних змін на основі еволюційних процесів. Нині дедалі більше усвідомлюємо, що проблеми українського кооперативного руху є надзвичайно актуальними, а справжньою кооперативною системою виступає дорадянська кооперація. Яскравим свідченням такого розуміння проблеми є монографія В. В. Вісина «Кооперативний рух на Волині у другій половині XIX – першій третині XX століття». Вчений ґрунтовно дослідив організаційну динаміку, ідейні основи та національно-громадське значення волинського кооперативного руху, цілями якого були соціальна справедливість, права людини, економічна незалежність.

У вступі визначені актуальність теми, мета, дослідницькі завдання і наукова новизна дослідження. Остання є очевидною, адже в монографії вперше в українській історіографії здійснено комплексний історико-економічний аналіз здобутків і прорахунків у діяльності кооперації Волині в означений період.

Перший розділ присвячено обґрунтуванню теоретично-методологічної основи дослідження, аналізу його історіографії та джерельної бази. Теоретичні та методологічні основи дослідження детерміновані специфікою його мети, предмета і визначених завдань. У роботі дотримано сучасних методологічних принципів та поєднано різні методи історичного пізнання, що дозволило забезпечити належний науковий рівень розкриття теми. З'ясовано, що проблема зародження і розвитку кооперативного руху на Волині не стала предметом спеціального комплексного дослідження як у вітчизняній, так і зарубіжній історичній та економічній науці. Наявні джерела – значна база для виконання поставлених у ході дослідження завдань. Розгляд різних груп джерел, їх порівняльний аналіз дозволив показати цілісну картину розвитку кооперативного руху на Волині в означений період.

Другий розділ монографії «Політико-правові засади діяльності кооперативних організацій» присвячений аналізу умов зародження і функціонування кооперативного руху на Волині в Російській імперії та Другій Речіпосполитій Польській. Незважаючи на несприятливі політико-правові умови розвитку кооперації в царській Росії, слід зазначити, що держава загалом позитивно сприймала поширення кооперативної форми господарсько-фінансової діяльності, у якій вбачала спосіб покращення матеріального становища широких верств населення, його платоспроможності та запобігання соціальних конфліктів. Мінімальні формально-юридичні умови та певні зрушення в законодавчій базі діяльності кооперації стали фактором піднесення кооперативного руху у Волинській губернії на початку XX ст. Протягом міжвоєнного періоду політико-правове поле функціонування кооперації на Волині було набагато сприятливіше ніж в

умовах царського режиму. У Другій Речіпосполитій сформувалось ліберальне, демократичне законодавство у всіх сферах суспільства. До початку 30-х років XX ст. волинська кооперація розвивалася на демократичних кооперативних принципах практично без втручання влади. Однак природній розвиток кооперативної системи Волинського воєводства у середині 30-х років був перерваний етатистськими тенденціями, характерними для усього польського суспільства.

В третьому розділі монографії висвітлені соціально-економічні умови розвитку кооперативного руху Волині. Поширення усіх форм кооперації у Волинській губернії зумовлювалося як спільними причинами (злиденне становище основної маси селянства), так і специфічними для окремих видів кооперативів. Так, потреба населення у грошах та лихварство мотивували необхідність організації кооперативного кредиту, масове користування промтоварами – споживчих товариств, необхідність інтенсифікації господарства – сільськогосподарських, діяльність скупників-спекулянтів – налагодження кооперативного збуту, малоземелля – виникнення землеробських артілей. Соціально-економічні умови розвитку волинської кооперації в Другій Речіпосполитій були набагато сприятливішими ніж в Російській імперії. Основним фактором успішного функціонування кооперації на Волині у міжвоєнний період стала ліберальна, досить гнучка і ефективна економічна політика польського уряду. Завдяки господарським реформам короткого двадцятиліття кооперативна форма господарювання всебічно розкрила себе і довела свою необхідність для населення краю.

Четвертий розділ монографії присвячений генезису кооперативних форм господарювання у Волинській губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. Автор справедливо дійшов висновку, що кооперація стала важливим елементом господарського та громадського життя Волинської губернії, виявила спроможність працювати в усіх ключових галузях економіки краю: торгівлі, кредитно-фінансовому забезпеченні та виробництві матеріальних благ. Товариства забезпечували населення дешевим кредитом, подекуди суттєво впливали на зниження цін та підвищення якості товарів широкого вжитку, сприяли підвищенню рівня культури сільського господарювання.

У п’ятому розділі «Кооперативний рух у Волинському воєводстві (20 – 30-ті роки XX ст.)» констатовано, що в умовах Другої Речіпосполитої Польської господарсько-економічна та соціокультурна діяльність волинських кооперативних товариств набула нової якості. Вона відбувалася за відносно ліберального демократичного законодавства та в умовах ринкової економіки. Свого подальшого розвитку набули традиційні для Волині споживчі та кредитні товариства, сільськогосподарська кооперація уніфікувалася зі споживчою, значного розвитку досягли молочарська та інші різноманітні види виробничої кооперації.

Загалом, монографічне дослідження В. Вісина «Кооперативний рух на Волині у другій половині XIX – першій третині XX століття» відзначається високим науковим рівнем, добротною літературною мовою і оригінальним художнім оформленням. Це, без перебільшення – помітне явище у вітчизняній історико-економічній науці. Праця буде корисною для науковців, викладачів та студентів вищих навчальних закладів та кооператорам-практикам.

Вахович І. М., доктор економічних наук, професор
Луцький національний технічний університет

**(Рец.: Кооперативний рух на Волині у другій половині XIX – першій третині XX ст. : монографія / Валентин Васильович Вісин. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 440 с.)*